

VICTOR HUGO

NOTRE-DAME DE PARIS

nesrin altınova

HUGO • NOTRE-DAME DE PARIS

şösoyal yayınlar • bilgi pazarlama

DÜNYA KLASİKLERİ

VICTOR HUGO

NOTRE-DAME DE PARIS

Çeviren.

NESRİN ALTINOVA

SOSYAL YAYINLAR • BİLGE PAZARLAMA

Klod Farer Cad. 16/2 Divanyolu, İstanbul Tlf. 28 33 14

Vali Konağı Cad. 11 Harbiye, İstanbul Tlf. 48 22 04

*Siz ey gençlik aşklarım, hayatının baharı!
Ey bütün anıları alt eden anılarım!
Siz ey güneşli günler, ey fırtına yılları!
Yaş bakımından daha o çağa yakın olmak,
Kalp bakımından ise o çağa bunca uzak!*

VICTOR HUGO

Bundan birkaç yıl önce, Notre-Dame'ı gezerken, daha doğrusu, oraya buraya burnunu sokarken, bu kitabın yazarı, kulelerden birinin karanlık bir köşesin de duvara elle kazılmış şu kelimayı buldu

'ANÁFKH (*)

Grek alfabesinin büyük harfleriyle yazılmış duvara oldukça derin kazılmış, eskilikten kararmış bu kelimanın çizilişinde, duruşunda Gotik yazıya özgü bilmem nasıl tuhaf bir biçim vardı; sanki oraya bunları yazanın bir Ortaçağ eli olduğu belli edilmek istenmişti. Bir yandan bu, bir yandan da, daha çok, bu kelimanın kapsadığı karanlık, uğursuz anlam yazarı derinden sarstı.

«Bu dünyadan eski kilisenin alınına bu suç, ya da felâket damgasını vurmadan ayrılmak istemeyen acı içindeki ruh acaba kimdi?» diye düşündü, bunu keşfetmeye çalıştı.

O günden bu yana duvarı badanalamışlar, ya da kazımışlar (hangisi, bilmiyorum), yazı kaybolmuş. Çünkü, aşağı-yukarı ikiyüz yıldır Ortaçağ'ın o harikulâde kiliselerine karşı böyle davranılıyor. Kiliselerde yapılan bu tahribat her yandan geliyor, gerek içeriden, gerek dışarıdan. Bunları rahip badanalıyor, mimar kazıyor, sonra halk çıkageliyor, o da harap ediyor.

(*) Grekçe «kader» anlamındadır

Böylece, bu kitabın yazarının burada ona ayırdığı şu ufak anının dışında, Notre-Dame'ın o karanlık kulesinin içine kazılmış bu esrarlı kelimedenden de, bunun pek acı bir şekilde özetlediği bilinmez kaderden de bugün hiçbir iz kalmamıştır. O duvara bu yazıyı yazan kimse, gelip geçen nesiller arasında, yüzyıllardan beri silinip gitmiş, yazı kilisenin duvarından silinmiş; belki kilise de yakında yeryüzünden silinecektir.

Bu kitap o kelime üzerine yazıldı.

Şubat 1831

VICTOR HUGO

I

TOPLANTI SALONU

Tam üçyüz kırksekiz yıl, altı ay, ondokuz gün önce bugün (*) Parisliler, Cité'nin, Üniversite'nin, Şehir'in (**) meydana getirdiği üçüz çevre içinde hep birden çalan kilise çanlarının gürültüsüyle uyandılar. Oysa, 6 ocak 1482 hiç de tarihin kaydettiği bir gün değildi. Ta sabah karanlığından çanları, Parislileri böyle harekete geçiren olayda kayda değer bir şey yoktu. Bu ne Picardlıların, ne de Burgonyalıların bir saldırısı, ne dini bir ayinle götürülen bir kutsal emanetti, ne Laas bağlarında bir öğrenci ayaklanmasıydı, ne «pek çekindiğimiz, saydığımız Kralımız Efen-dimizin» kente tantanalı bir girişi, ne de hattâ Paris Adliyesi'nde yankesici, hırsız kadın, ya da erkeklerin şöyle dört başı mamur, ipe çekilmesi bile değildi. XV

(*) Notre-Dame de Paris'nin ilk üç, dört sayfasını 25 temmuz 1830'da yazdım. Araya Temmuz Devrimi girdi. Sonra sevgili kızım Adèle dünyaya geldi. (Tanrı ömürler versin), Notre-Dame de Paris'yi yazmaya yeniden ancak 1 eylülde koyuldum. Eser 15 Ocak 1831'de bitti (V. Hugo).

(**) Paris ilk olarak Seine ırmağındaki Cité adası üzerinde kurulmuştur; Notre-Dame de Paris Kilisesi, Adliye Sarayı, Devlet Hastanesi, Emniyet Müdürlüğü, Ticaret Odası buradadır. «Üniversite» Sorbonne Üniversite mahallesi, «Şehir» de Paris'in yeni gelişen bölgesi anlamına geliyor (Ç.n.).

yüzyılda pek sık rastlanan, sırmalı, şeritli, işlemeli sorguçlu bir elçilik heyetinin ansızın şehre gelivermesi de değildi. Krala hoş görünmek için bütün o Flaman belediye başkanlarının kaba kalabalığına güler yüz göstermek, bardaktan boşanırcasına bir yağmur kapısının önündeki muhteşem halılarını sırlıslam ıslatırken Bourbon Konağı'nda onlara pek nefis bir «moralité», «sotie», «farce» (*) ziyafeti çekmek zorunda kalan Bourbon Kardinali Hazretlerinin sonsuz can sıkıntısına yol açan kafilе, yani veliahtla Flandralı Marguerite'in evlenme konusunu sonuçlandırmakla görevli Flaman elçilerinin son atlı kafilesi daha iki gün önce Paris'e girmişti.

6 ocak, Jean De Troyes'nın dediğı gibi «bütün Paris halkını heyecanlandıran» şey, ta ezelden beri bir arada kutlanan Krallar Günü ile Çılgınlar Şenliği'nin çifte töreniydi.

O gün Grève Meydanı'nda şenlik ateşi yakılır, Bräque Kilisesi'nde, o günün şerefine, kurdelelerle donatılmış yeşil ağaç dikilir, Adliye Sarayı'nda «mystère» (**) oynatılırdı. Bu olay, bir gün önce Zabıta Amiri beyefendinin, mor yünlü kumaştan muhteşem savaşçı ceketleri giymiş, göğüslerinde büyük beyaz haçlar bulunan adamları tarafından, dört yol kavşaklarında, borular öttürölerek halka duyurulmuştu.

Böylece, daha sabah karanlığında, evlerini, dükkanlarını kapayan şehirli beyler, hanımlar, her yandan, bildirilen bu üç yerden birine doğru yol alıyorlardı. Herbiri bir karar vermişti; kimisi şenlik ateşine, kimisi dikilecek, kurdelelerle süslü yeşil ağaca, kimisi temsile gidiyordu. Paris avarelerinin eski çağlar törelerini anlayan sağduyularını övmek için söylemek gerekir ki, bu kalabalığın büyük bir kısmı, tam mevsime

(*) Değişik Ortaçağ tiyatro türleri.

(**) Konusu İsa, Meryem ve Havarilerin hayatından alınan Ortaçağ dini dramları (Ç.n.).

yakışan şenlik ateşine, ya da Adliye Sarayı'nın iyice örtülü, kapalı olan toplantı salonunda temsil edilecek mystère'e doğru gidiyordu; meraklılar, zevksizce süslenen zavallı ağacı, Braque Kilisesi'nin mezarlığında, ocak ayının gökyüzü altında, tek başına soğukta titremeye bırakmak için söz birliği ediyorlardı.

Halk, özellikle, Adliye Sarayı'na ulaşan caddelere hücum ediyordu, çünkü iki gün önce gelen Flaman elçilerinin mystère'i seyretmeyi, gene aynı toplantı salonunda yapılacak olan Çılgınlar Papası'nın (pape des fous) seçimine katılmayı tasarladıkları biliniyordu.

O devirde dünyanın en büyük kapalı salonu olarak bilinmesine rağmen bu toplantı salonuna girmek o gün hiç de kolay bir iş değildi. (Şurası gerçektir ki Sauval, Montargis Şatosu'nun büyük salonunu daha ölçmemişti.) Halkla tıkanan Adliye Meydanı, pencere-lerdeki meraklılara, beş, altı caddenin, tıpkı ırmak ağızları gibi, her ân yeni dalgalar halinde başların aktığı bir deniz gibi görünüyordu. Durmadan kaba-ran bu kalabalık dalgaları, meydanın engebeli hav-zasında, tıpkı burunlar gibi şurada-burada çıkıntılar meydana getiren evlerin köşelerine çarpıyordu. Adli-ye Sarayı'nın yüksek, Gotik tarzı cephesindeki merdi-ven —aradaki sahanlığın altında kırıldıktan sonra, geniş dalgalar halinde yandaki yamaçların üzerine dökülen bir çift akımın hiç durmadan çıkıp indiği bü-yük merdiven— bir göle akan çağlıyan gibi aralıksız dökülüyordu. Çığlıklar, gülüşmeler, bu binlerce aya-ğın tepişmesi büyük bir gürültü, korkunç bir uğultu yaratıyordu. Arada-sırada bu uğultu, gürültü artıyor, bütün bu ahaliyi büyük merdivene doğru iten akıntı geri dönüyor, bulanıyor, dalgalanıyordu. Bu, ya bir zabıta memurunun birdenbire bir vuruşu, ya da bir belediye çavuşunun düzeni kurmak için şahlanan atı-ydı; zabıta amirliğinin belediye zabıtasına, belediye za-bitasının polise, polisin Paris jandarma kuvvetine mi-ras bıraktığı güzel bir gelenektir bu.

Kapılarda, pencerelerde, tavanarası pencerelerinde, damların üzerinde, Adliye Sarayı'na bakan, kalabalığı seyreden, daha fazlasını da aramayan sakin, namuslu binlerce saf şehirlinin yüzleri kaynaşıyordu; çünkü Paris'te pek çok kimse seyircileri seyretmekle yetinir; zaten bizim için, arkasında bir şeyler geçen bir duvar oldukça ilgi çekici bir şeydir.

Bizlere, 1830 insanlarına, XV yüzyılın bu Parisli-lerine zihnen karışabilmek, onlarla birlikte, çekiştirilerek, dirsek dirseğe, yuvarlanarak Saray'ın 6 ocak 1482'de daracık kalan bu muazzam salonuna girebilme imkânı verilebilseydi manzara ne ilgiden, ne de cazibeden yoksun bulunurdu, etrafımız da bunca eski oldukları için bize yepyeni gibi görünecek şeylerle çevrilirdi.

Okuyucu razı olursa, Ortaçağ mantolu, yünlü kumaştan savaşçı ceketli, zırh gömlekli bu kalabalık arasında, bu toplantı salonunun eşliğini bizimle birlikte geçince edineceği duyguyu zihnen canlandırmaya çalışacağız.

Önce kulaklarda uğultu, gözlerde şaşkınlık. Başlarımızın üzerinde, oymalı tahta kaplamalı, mavi boyalı, altın yaldızlı zambak çiçekleriyle süslü (*), yumurta biçimi bir çift kubbe; ayaklarımızın altında, siyah-beyaz mermer döşeli bir zemin. Bizden birkaç adım ötede kocaman bir filayağı, sonra bir başkası, sonra bir tane daha; salonun boyunca, genişliğinin ortasında, çifte kubbenin kemer boyunlarına destek olan yedi tane filayağı. İlk dört filayağının çevresinde, camdan, madenden pullarla pırıl-pırıl parlayan satıcı dükkânları yerleşmişti; sondan üçünün çevresinde, davacıların poturlarıyla davavekillerinin cüppelerinin aşındırıp parlattığı meşe ağacından sıralar vardı. Salonun çevresinde, yüksek duvarların boyunca, kapıların aralarında, filayaklarının arasında Pharamond'-

(*) Zambak çiçeği Fransa krallarının alâmetidir (Ç.n.).

dan beri gelmiş geçmiş bütün Fransa krallarının bitmez-tükenmez heykel dizisi; kolları sarkık, gözleri yere eğik, tembel, gevşek krallar; elleri, başları cesaretle, cüretle gökyüzüne kalkık yılmaz, savaşçı krallar. Sonra uzun, yumurta biçimi pencerelerde binbir renkli camlar; salonun geniş çıkış yerlerinde ince bir sanatla muhteşem bir surette işlenmiş kapılar; kemerler, filayakları, duvarlar, pervazlar, tahta kaplamalar, kapılar, heykeller, hepsi baştan aşağı şahanə bir maviyle, altın yaldızla kaplanmıştı. Bunlar bizim gördüğümüz çağda bir parça donuklaşmaya başlamıştı; 1549'da Du Breuil, geleneğe uyarak onları hayranlıkla seyrettiğinde toz altında, örümcek ağları içinde nerdeyse bütün bütün kaybolmuştu.

Şimdi, bir ocak ayının soluk ışığıyla aydınlanan bu eni boyundan uzun muazzam salon, duvarlar boyunca akın eden, yedi filayağının çevresinde dolanan alaca-bulaca, gürültücü bir kalabalığın istilâ ettiği sırada göz önüne getirilsin, merak uyandıran ayrıntılarını belirtmeye çalışacağımız tablonun tümü üzerinde belli-belirsiz bir fikir edinilebilir.

Şurası gerçektir ki Ravailac, IV Henri'yi öldürmemiş olsaydı, Adliye Sarayı'nın kalemine sunulan Ravailac Davası delilleri olmayacaktı; sözü edilen delilleri yok etmekte yararı bulunan suç ortakları olmayacaktı; böylece de, başka çare olmadığından, delilleri yakmak için mahkeme kalemini yakmak üzere Adliye Sarayı'nı yakmak zorunda kalan kundakçılar bulunmayacaktı; en sonunda da, dolayısıyla, 1618 yangını olmayacaktı. Eski Saray da, eski toplantı salonuyla, hâlâ ayakta kalacaktı; ben de okuyucuya: «Gidip onu gördüm» diyebilecektim; her ikimiz de, ben böyle bir tarifi yapmaktan, okuyucu da okumaktan kurtulacaktı. Bu da, yepyeni bir gerçeği ispatlıyor: Demek ki büyük olayların hesaplanamayan sonuçları oluyor.

Bir kere Ravailac'ın suç ortağı bulunmamış ol-

ması, sonra da bu suç ortakları, varsalar, 1618 yangınına katılmamış olmaları da mümkün olabilirdi. Bunlardan başka akla pek yakın gelen iki açıklama şekli daha vardır. Birincisi, herkesin bildiği gibi, 7 martta geceyarısından sonra gökten Saray'a düşen, bir ayak genişliğinde, bir kulaç yüksekliğindeki büyük alevli yıldız. İkincisi, Théophile'in dörtlüğü:

**Elbet oyun acı bir sona erdi;
Paris'te Bayan Adalet her saat
Kullandığı için fazla baharat
Bütün sarayı ateşe verdi.**

Bu Adliye Sarayı'nın 1618'deki yangınının politik, fizik, şairane üçlü açıklaması konusunda her ne düşünülürse düşünölsün, ne yazık ki gerçek olay yangındır. Bu felâket sayesinde, özellikle, âfetten kurtulanları mahveden, art arda girişilen onarım çalışmaları sayesinde, bugün bu saraydan pek az bir şey kalmıştır. Kral Robert tarafından inşa ettirilen, Helgaldus'un da tarifini yaptığı şahane binaların izinin araştırıldığı bu saray, Fransa krallarının bu ilk ikametgâhı, Louvre'un ağabey'si olan bu saray daha Güzel Philippe zamanında bile eskimişti. Şimdi hemen hemen her şey yok olmuş bulunuyor. Saint-Louis'nin «izdivacını aktettiği» Adliye Nezareti odası ne oldu? Saint-Louis'nin «sırtında şaldan bir gömlek, kolsuz çuha bir ceketle siyah bir yelek, halıların üzerine yatarak, Joinville'le birlikte» adaleti icra ettiği bahçe ne oldu? İmparator Sigismond'un odası nerede? Ya IV. Charles'ın odası? Topraksız Jean'ın odası? VI. Charles'ın af fermanını ilân ettiği merdiven ne oldu? Marcel'in, veliahtın önünde, Robert De Clermont'la Mareşal De Champagne'ı boğazladığı mermer döşeme ne oldu? Kilisenin kabul etmediği uydurma papa Bénédict'in beyannamelerinin yırtıldığı, bunları getirenlerin, alaya alınarak, rahip cüppeleriyle, başlıklarıyla

bütün Paris'te alenen günah çıkararak, tarziye vere rek geri gittikleri küçük kapı nerede? Ya, yaldızla- rıyla, gök mavisiiyle, sivri pencereleri, heykelleri, filayaklarıyla, oymalı muazzam kubbesiiyle büyük toplantı salonu? Yaldızlı oda? Hz. Süleyman'ın tah- tındaki aslanlar gibi başı öne eğik, kuyruğu bacak- larının arasında, adaletin karşısındaki kudrete yara- şan alçakgönüllü bir tutumla kapıda duran aslan? O güzel kapılar? O güzel renkli camlar? Biscornette'i umutsuzluğa düşüren o oymalı demirler? Du Hancy'- nin o narin doğrama işleri? Bu harikaları zaman da, insanlar da ne hale getirdiler! Bütün bunlara, bütün bu Galya tarihine karşılık, bütün bu Gotik sanatına karşılık bize ne verdiler? M. de Brosse'un, Saint-Ger- vais kapısının bu beceriksiz mimarının basık ağır ke- merleri... işte sanatın karşılığı; tarihe gelince, Patru'- ların (*) dedikodularıyla hâlâ çınlayan iri filayağının geveze anıları var elimizde. Bu da pek bir şey değil. Gerçek sarayın gerçek büyük toplantı salonuna döne- lim.

Bu muazzam dikdörtgenin iki ucundan birinde ünlü mermer masa bulunuyordu; bu masa öyle uzun, öyle geniş, öyle kalındı ki eski tapu arşivlerinin Gar- gantua'yı (**) iştahlandırarak bir uslûpla yazdıkları na göre «dünyada buna benzer bir mermer dilimi» asla görülmemiştir. Öbür uçta da XI. Louis'nin Hz. Meryem'in önünde diz çökerek yaptırdığı kilise, uç- ta da kral heykelleri dizisinde bıraktığı iki boş yuvayı umursamadan, Fransa kralı olarak cennette pek iti- barlı olduklarını sandığı iki evliyanın —Charlemag- ne'la Saint-Louis'nin— heykellerini alıp taşıttığı kü- çük kilise vardı. Daha altı yıl önce yapılmış olan, hâ-

(*) Ünlü Fransız avukatı Ollivier Patru (1604-1681). Yazar bu adı genel olarak «avukatlar» anlamına kullanmıştır (Ç.n.).

(**) Rabelais'nin (1494-1553) *Gargantua* adlı eserinde yarattığı bir devdir. Korkunç iştahı ile ünlüdür (Ç.n.).

İla yepyeni durumdaki bu kilise, bizde Gotik çağın sonunu belirten, Renaissance'ın o olağanüstü fantazisi içinde XVI. yüzyılın ortasına kadar süren o narin mimari, nefis işlemler, ince, derin oymalar zevkine tamamen uygundur. Cümle kapısının üzerindeki bir yandan öbür yana delinmiş oymalı küçük yuvarlak süslemeler bir incelik, bir zarafet şaheseridir; dantelden bir yıldız sanırsınız.

Salonun ortasında, büyük kapının tam karşısında, yaldızlı odanın geçidindeki bir pencereden özel bir giriş kapısı açılmış, duvara dayalı, altın sırmalı kumaş döşeli bir tribün vardı ki bu, Flaman elçileriyle dinî dramın temsiline davetli daha başka yüksek kişiler için hazırlanmıştı.

Geleneğe göre mystère mermer tabanın üzerinde temsil edilecekti. Taban bunun için, daha sabahtan hazırlanmıştı; avukatların topuklarıyla baştan başa çizik içinde olan mermer taban oldukça yüksek tahta bir yapı kafesi kondurulmuştu; bunun bütün salonun görebildiği üst alanı sahne işi görecek, halılarla örtülerle gizlenen iç tarafı da oyundaki kişilerin giyinme odası olacaktı. Dış tarafa basitçe yerleştirilen bir merdiven sahne ile giyinme odası arasında bağlantı sağlayacaktı, dik basamakları da girişlere, çıkışlara yarayacaktı. Bu merdivenden çıkmak zorunda olmayan bir tek kişi, bir tek olay, bir tek tiyatro darbesi yoktu. Sanatın, aletlerin masum, saygıdeğer çocukluğu!

İdam günlerinde olduğu gibi şenlik günlerinde de halkın bütün eğlencelerinin kaçınılmaz bekçisi, Adliye Sarayı idare amirinin dört çavuşu mermer tabanın dört köşesinde ayakta duruyorlardı.

Temsil ancak Adliye'nin büyük saati öğlenin onikinci darbesini vurduğu anda başlamalıydı. Bu, hiç şüphesiz, bir tiyatro temsili için pek geçti ama, elçilerin saatine uymak gerekmişti.

Oysa, bütün bu kalabalık sabahtan beri bekliyor.

du. Bu terbiyeli meraklıların pek çoğu günün ilk ışıklarından beri Adliye'nin büyük merdiveni önünde soğuktan titreyordu; hattâ kimisi, içeriye herkesten önce girebilmek için, geceyi büyük kapının girintisinde geçirdiklerini söylüyordu. Ahali her dakika daha kalabalıklaşıyordu; taşan bir su gibi duvarlar boyunca yükselmeye, filayaklarının çevresinde kabarmaya, sütun tabanlarının üzerine, sütun saçaklarına, pencere pervazlarına, mimarının bütün çıkıntılarının üzerine, oymacılığın bütün kabartılarının üzerine tırmanmaya başlıyordu. Böylece, rahatsızlık, sabırsızlık, can sıkıntısı, bir utanmazlık ve çılgınlık gününün serbestliği, her vesileyle —sivri bir dirsek, ya da demir çivili bir ayakkabı yüzünden— patlak veren kavgalar, uzun bir bekleyişin yorgunluğu, dört duvar arasına kapatılmış bu girift, sıkışık, çığneden, bunalan ahalinin yakınmasına daha şimdiden, yani elçilerin gelme saatinden çok önce hırçın, acı bir eda veriyordu. Flamanlara karşı, Paris esnaf kâhyasına, Bourbon Kardinaline, Adliye idare amirine, Avusturyalı Bayan Marguerite'e (*), değnekli belediye çavuşlarına, soğuğa, sıcağa, kötü havaya, Paris piskoposuna, Çılgınlar Papanası'na, filayaklarına, heykellere, şu kapalı kapıya, bu açık pencereye karşı sızlanmadan, bedduadan başka bir şey duyulmuyordu; kalabalık içine dağılmış olan bütün bu hoşnutsuzluğa muzipliklerini, alaylarını katan, âdeta genel öfkeyi iğneleyen öğrenci, uşak topluluklarını da bunların hepsi son derece eğlendiriyordu.

Bunlar arasında özellikle bu neşeli şeytanlardan bir topluluk vardı; bir pencerenin camını kırdıktan sonra, korkusuzca duvar saçağına oturmuşlardı; böy-

(*) O devirde üç yaşında bulunan vellahtın «sözlüsü» Flandralı Marguerite. (Ç.n.)

lece, bakışlarını, alaylarını sırasıyla içeriye, dışarıya, salondaki kalabalığa, meydandaki ahaliye yöneltiyorlardı. Onların alaylı taklitlerinden, şakrak kahkahalarından, arkadaşlarıyla salonun bir ucundan öbürüne şakacı seslenmelerinden bu gençlerin öbür seyircilerin can sıkıntısını, yorgunluğunu paylaşmadıkları anlaşılıyordu; onlar kendi özel eğlenceleri için, gözlerinin önünde bulunandan, ötekini sabırla bekleten bir temsil çıkarmasını pek iyi biliyorlardı.

— «Vay, siz miydiniz, Johannes Frollo de Molen-dino!» diye, bir sütun başlığının kabartmalarına asılmış, sarışın, sevimli, muzip yüzlü, bir nevi küçük şeytana seslendi. «Jehan du Moulin tam size uygun bir ad doğrusu (*)! İki kolunuz, iki bacağınız değirmenin havada dönen dört kanadına benziyor çünkü. Ne zamandan beri buradasınız?»

Johannes Frollo: «Şeytanın inayetiyle, tam dört saatten fazla» dedi. «Umarım ki bunlar Araf'ta geçireceğim zamana sayılır. Sicilya Kralının sekiz kilise şarkıcısının, Sainte-Chapelle'de saat yedide okuduk-ları şarkıyla ayinin ilk ayetlerini duydum.»

Öbürü: «Mükemmel kilise şarkıları, doğrusu!» dedi. «Sesleri de külâhlarından sivri! Saint Jean Hazret-leri'ne bir ayin düzenlemeden önce, kral, onun, güneyli ağzıyla Latince dua terennüm edilmesini sevip sevmediğini öğrense daha iyi ederdi.»

Pencorenin altındaki kalabalığın içinden yaşlı bir kadın: «Bunu, Sicilya kralının o uğursuz kilise şarkıcılarını kullanmak için yaptı!» diye sertçe bağırdı. «Ne demek bu, sorarım size! Bir ayin için bin Paris lirası, hem de Paris toptancı pazarının balık vergisinden alınarak!»

Balıkçı kadının yanında, burnunu kapatıp durmuş, iri yarı, ağır başlı bir adam: «Susun bakalım!»

(*) Latince **molendin**, fransızca **moulin** «değirmen» demektir. (Ç.n.)

dedi. «Elbette bir ayın düzenlemek gerekiyordu, hatun! Kralın yeniden hastalanmasını mı isterdin sen yoksa, ha?»

Sütun başlığına yapışmış o küçük öğrenci: «Kahramanca bir konuşma, kralın kürkçübaşı Sayın Gilles Lecornu!» diye bağırdı.

Kralın zavallı kürkçübaşısının talihsiz adı, bütün öğrencilerin kahkahalarıyla karşılandı.

Bir kısmı: «Lecornu! Gilles Lecornu!» diyordu. Kimisi de: «**Cornulus et hirsutus!**» (*)

Sütun başlığındaki küçük şeytan: «Hey! ne oluyor?» diye sordu. «Ne var bunda gülecek? Kral malikânesinin kâhyası üstat Jehan Lecornu'nün kardeşi, Vincennes ormanının bekçi başısı Mahiet Lecornu'nün oğlu saygıdeğer insan Gilles Lecornu, hepsi Paris hemşerisi, babadan oğula hepsi evli!»

Neşe daha da arttı. Şişman kürkçü bir tek kelime karşılık vermeden, her yandan üzerine dikilmiş olan bakışlardan kurtulmaya çabalıyordu ama, boş yere terleyip, çırpınıyordu. Tahtaya saplanan bir kama gibi yaptığı her hareket, hırstan, öfkeden kıpkırmızı olan ahlak suratı, komşularının omuzlarına daha sıkıca girift olmasından başka bir işe yaramıyordu.

En sonunda yanında bulunanlardan, tıpkı onun gibi kısa boylu, şişman, saygıdeğer birisi imdedına yetiştirdi.

— «Ne çirkin şey! Okul çocukları bir beyefendiyle bu biçim konuşsun! Bizim zamanımızda onlara bir güzel sopa çekerler, sonra da o sopayla onları yakarlardı.»

Gençlerin hepsi bir kahkaha attı.

— «Hey! kolay gelsin! Kimdir o ötüp duran? Hangi uğursuzluk baykuşu o?»

(*) Fransızca **le cornu** «boynuzlu» anlamına gelir; latince **cornulus et hirsutus** ise «boynuzlu ve dikenli» demektir. (Ç.n.)

Bir tanesi: «A, ben onu tanıyorum!» dedi. «Bay Andry Musnier o.»

Öbürü de: «Üniversitenin yeminli dört kitapçısından biri!» dedi.

Bir üçüncüsü: «O dükkânda her şey dörder dörderdir» diye bağırdı. «Dört millet, dört fakülte, dört yortu, dört vekil, dört seçmen, dört kitapçı.»

Jean Frolo: «İyi öyleyse» diye sözü aldı. «Biz de onlara dünyanın dört bucağını öğretelim.»

— «Musnier, kitaplarını yakacağız.»

— «Musnier, uşağını döveceğiz.»

— «Musnier, eşine rahat vermeyeceğiz.»

— «Zavallı şişko Matmazel Oudarde.»

— «Bir dul kadar körpe, neşeli.»

Andry Musnier: «Canınız cehenneme sizin!» diye homurdandı.

Hâlâ sütun başlığına asılı duran Jean: «Bay Andry, kes sesini, yoksa tepene düşerim!» diye bağırdı.

Bay Andry başını kaldırdı, bir an filayağının yüksekliğini, haylaz oğlanın ağırlığını hesaplar gibi davrandı, aklından, bu ağırlığı hızın karesiyle çarptı, sustu.

Jehan savaş alanını hükmü altına almıştı.

— «Hernekadar bir başdiyakoz kardeşiysem de söylediğimi yaparım!»

— «Vah bizim Üniversitenin zavallı efendileri! Böyle bir günde yalnız imtiyazlarınızı kabul ettirememekle kaldınız! Şehirde donanma şenlikleri var, Cité'de mystère, Çılgınlar Papası, Flaman elçileri var; Üniversite'deyse, hiçbir şey!»

Pencerenin pervazına konaklayan öğrencilerden biri: «Oysa Maubert Meydanı da epeyce büyük!» diye söze karıştı. Johannes: «Kahrolsun rektör, vekiller, seçmenler!» diye bağırdı.

Bir başkası: «Bu akşam, Bay Andry'nin kitaplarıyla Champ-Gaillard'da bir şenlik ateşi yakmalı» dedi.

Onun yanındaki: «Kâtiplerin rahlelerini de yakmalı!» dedi.

- «Fakülte kapıcısının çubuklarını da!»
- «Dekanların tükrük hokkalarını da!»
- «Seçmenlerin teknelerini de!»
- «Rektörün iskemlelerini de!»

Küçük Jehan, koroya uyararak: «Kahrolsun!» diye bağırdı. «Kahrolsun Bay Andry, fakülte kapıcıları, kâtipler; ilâhiyatçılar, hekimler, emir verenler; seçenler, seçilenler; rektör de kahrolsun!»

Bay Andry, kulaklarını tıkayarak: «Demek ki dünyanın sonu geldi!» diye mırıldandı.

Pencerede bulunanlardan birisi: «Rektör dediniz de... İşte meydandan geçiyor» diye bağırdı.

Bunun üzerine meydandan yana dönen dönene.

Jehan Frolo du Moulin, iç tarafta bir filayağına tutunduğundan, dışarıda olup bitenleri göremiyordu.

— «Gerçekten de bizim sayın rektörümüz Üstat Thibaut mu?» diye sordu.

Ötekiler: «Evet, evet!» dediler. «Kendisi, ta kendisi, rektör Üstat Thibault!»

Gerçekten de, elçileri karşılamaya giden rektörle Üniversite'nin bütün ilerigelenleri, törenle, kafile halinde giderlerken, Adliye Meydanı'na gelmişlerdi o sırada. Pencereye üşüşen öğrenciler onları taşlamalarla, alayın alkışlarla karşıladılar. Kafilenin başında ilerleyen rektör ilk küfür sağanağına yakalandı; saldıırı pek şiddetliydi.

— «Günaydın, rektör bey! hey, hey! günaydın dedik!»

— «Koca kumarbaz, nasıl olmuş da buraya gelmiş? Zarlarından ayrıldı demek ki?»

— «Katırın sırtında ne de güzel gidiyor! Katırın kulakları onunkilerden daha kısa.»

— «Hey, hey! Günaydın, rektör Thibault Üstat! Tybalde aleator! Kocamış ahmak! Koca kumarbaz!»

— «Tanrı sizi korusun! Bu gece sık sık düşüş atınız mı?»

— «Ah! kumar uğruna, zar uğruna rengini kaybeden yorgun, bitkin, köhne surat!»

— «Sırtınızı Üniversite'ye dönüp Şehre doğru nereye gidiyorsunuz böyle, **Tibalde ad dados?**»

Jehan du Moulin: «Hiç şüphesiz Thibautodé (*) Caddesi'nde bir ev aramaya gidiyordur!» diye bağırды.

Bütün güruh çığlık çığlığa, şiddetli alkışlarla tekerlemeyi tekrarladı.

— «Thibautodé Caddesi'nde ev aramaya gidiyorsunuz, değil mi, büyük oyunlar kumarbazı rektör bey?»

Sonra öbür ilerigölenleri ele aldılar

— «Kahrolsun Üniversite görevlileri! Kahrolsun eli asalılar!»

— «Buraya bak, Robin Poussepain, şuradaki adam kimin nesi, kuzum?»

— «Gilbert De Suilly, **Gilbertus de Soliaco**, Autun Koleji'nin başkanı.»

— «Al şu benim pabucumu: Senin yerin benimkinden daha uygun; şunu onun suratına atıver.»

— «**Saturnalitis mittimus ecce nuces.**» (**)

— «Beyaz cüppeli altı ilâhiyatçı kahrolsun!»

— «Bunlar ilâhiyatçı mı? Roogny tımarı için Sainte Geneviève tarafından şehre ihsan edilen altı beyaz kaz sanmıştım ben onları.»

— «Kahrolsun hekimler!»

— «Kahrolsun kardinallerle, kaba şakacıların kavgaları!»

(*) Latince: **Tybalde aleator** «Kumarcı Thibaut», **Tybalde ad dados** «zarlı Thibaud» demektir; **Thibautodé** ise fransızca **Thibaut aux dës** (Zarlı Thibaut) kelimesinin okunuşudur. (Ç.n.)

(**) Latince: «İşte sana Saturnus şenliklerinin cevizi! yolluyorum!» (Ç.n.)

— «Sen benim gecelik külâhıma anlat, Sainte Geneviève başkanı! Bana haksızlık ettin. Bakın bu gerçektir: Normandiya topluluğu içindeki yerimi, İtalyan olduğu için, Bourges eyaletine bağlı küçük Ascanio Falzaspada'ya verdi.»

Bütün öğrenciler: «Adaletsizliktir bu!» diye bağırıyorlar. «Kahrolsun Sainte Geneviève başkanı!»

— «Hey, hey! Üstad Joachim de Ladehors! Hey, hey! Louis Dahuille! Hey, hey, Lambert Hoctement!»

— «Alman topluluğunun vekilini şeytan götürsün!»

— «Kurşuni kürkleriyle, Sainte-Chapelle Kilisesi papazları da kahrolsun; cum tunicis grisis!»

— «Seu de pelligus grisis fourratis!» (*)

— «Hey, hey! Sanat bilgini üstatlar! Bütün güzel kara kaftanlar! Bütün güzel kırmızı kaftanlar!»

— «Bu rektöre güzel bir kuyruk olmuş.»

— «Sanırsınız ki su üstü evlenme törenine giden bir Venedik dükü!»

— «Buraya bak, Jehan! İşte Sainte Geneviève şamanları!»

— «Cehennemin dibine batsın şamanlık!»

— «Rahip Claude Choart! Claude Choart Hoca! Marie La Giffarde'ı mı arıyorsunuz?»

— «Glatigny Sokağı'nda oturur o.»

— «Sefihler kralının yatağını düzeltiyor.»

— «Dört dinar borcunu ödüyor; quator denarios.»

«Aut unum bombum.» (**)

— «Paraları suratınıza atmasını ister misiniz?»

— «Arkadaşlar! terkisinde eşiyle Picardie seçmeni sayın Simon Sanguin göründü.»

(*) Latin: Cum tunicis grisis «kurşuni cüppeleriyle»; Seu de pelligus grisis fourratis «ya da kurşuni kürk astarlı cüppeleriyle». Bütün bu latince şakalar öğrenci latincesiyle yapılmıştır. (Ç.n.)

(**) Latince: «Ya da bir dedikodu». (ç. n.)

— «Post equitem sedet atra cura.» (*)

— «Ha gayret, Bay Simon!»

— «Günaydın, seçmen bey!»

— «İyi geceler, seçmen hanım!»

Johannes de Molendino hâlâ sütun başlığının yapraklarına asılı duruyordu. İçini çekerek: «Bütün bunları görebilenlere ne mutlu!» dedi.

Bu arada Üniversite'nin yeminli kitapçısı Bay Andry Musnier kralın kürkçübaşı Gilles Lecornu'nün kulağına eğildi:

— «İnanın bana, bayım, dünyanın sonu geldi. Öğrenci güruhunun bu kadar taşkınlık ettiği hiçbir zaman görülmemiştir. Her şeyi mahveden de devrimizin yeni icatları. Toplar, yılcık topları, taş gülle atan savaş topları, hele Almanya'nın bir başka türlü zararlı icadı olan baskı makinesi. Ne el yazması, ne de kitap kaldı! Basım kitapçılığı öldürüyor. Dünyanın sonu yaklaşıyor.»

Kürkçü: «Kadife kumaşlardaki ilerlemelerden bunun ben de farkındayım» dedi.

O sırada saat onikiyi çaldı.

Bütün kalabalık tek bir ağızdan: «Hah!» dedi. Öğrenciler sustular. Sonra büyük bir kımıldama oldu; ayakların, başların hareketi, büyük bir genel öksürük tufanı ve mendiller. Herbiri kendini düzene koydu, yerleşti, ayaklarının ucunda yükseldi, toparlandı. Sonra büyük bir sessizlik. Bütün boyunlar gerilmiş, bütün ağızlar açılmış, bütün gözler mermer masaya doğru dönmüştü. Orada hiçbir şey görünmedi. Boyalı dört heykel gibi çavuşlar, hâlâ dimdik, kımıldamadan duruyorlardı. Bütün bakışlar Flaman elçilerine ayrılan tribüne doğru döndü. Kapı kapalı, tribün bomboş duruyordu. Bu kalabalık sabahtan beri üç şeyi bekliyordu: Öğleyi, Flaman elçilerini, mystère'i. Yalnız öğle tam zamanında gelmişti.

(*) Athl terkisinde kapkara bir tasa taşır». — Horatius, Övgüler. (Ç.n.)

Artık bukadarı fazlaydı doğrusu!

Bir, iki, üç, beş dakika, bir çeyrek beklediler; gelen giden yoktu. Tribün ıssız, tiyatro sessiz duruyordu. Böylece, sabırsızlığın yerini öfke almıştı. Alçak sesle —orası gerçek— öfkeli sözler dolaşıyordu. «Mystère! Mystère!» diye boğuk boğuk mırıldanıyorlardı. Daha ancak gürlemeye başlayan bir fırtına kalabalığın yüzeyinde uçuşuyordu. Bunun ilk kıvılcımını fırlatan Jehan du Moulin oldu. Sütun başlığının çevresinde yılan gibi kıvrılarak: «Mystère'i isteriz, Flamanlar cehennemin dibine batsın!» diye ciğerlerinin bütün gücüyle bağırdı.

Halk alkışladı.

— «Mystère!» diye tekrarladılar. «Flandra cehennemin dibine batsın!»

Öğrenci: «Biz hemen şimdi, derhal mystère'i isteriz!» diye bağırdı. «Ya da bana öyle geliyor ki komedi ile moralité yerine Adliye idare amirini ipe çekmemiz gerekecek.»

Ahali: «Pek doğru bir söz!» diye bağırdı. «Asılma-yı onun çavuşlarıyla başlatalım.»

Bir alkış koptu. Zavallı dört adam sararıp birbirlerine bakışmaya başlamışlardı. Ahali onlara doğru atılıyordu, adamcağızlar kendilerini halktan ayıran çelimsiz tahta parmaklığın kalabalığın abanmasıyla bükülüp bel verdiğini görüyorlardı.

Durum son derece gergindi.

— «Ölüm! Ölüm!» diye dört bir taraftan bağııyorlardı.

Tam o sırada yukarıda tarifini yaptığımız giyinme odasının örtüsü kalktı, bir adam dışarı çıktı. Onun sadece görünmesi halkı birdenbire durdurdu, âdeta bir büyüyle, öfkeyi merak haline döndürdü.

— «Susun! Susun!»

Kendini pek güven içinde görmeyen, her yanı tir-tir titreyen bu adam mermer tabanın ucuna ka-

dar ilerledi; yaklaştıkça, eğilip, daha çok diz çökmeyi hatırlatan selâmlar veriyordu.

Bu arada yavaş yavaş sükûnet geri geldi. Ortada, kalabalığın sessizliği içinde hafif uğultudan başka bir şey kalmamıştı artık.

Adam: «Beyler, küçükhanımlar» dedi. «Kardinal Hazretleri'nin huzurunda «Hz. Meryem'in Adaleti» adında pek yararlı bir moralité'yi temsil etmek şerefine erişeceğiz. Jupiter'i ben oynuyorum. Kardinal Hazretleri şu anda Sayın Avusturya Dükü'nün pek sayın elçilerinin yanında bulunuyor; sözü edilen heyet de şu saatte Baudets Kapısı'nda Sayın Üniversite Rektörü'nün konuşmasını dinlemek üzere yolundan alıkonuldu. Kardinal Hazretleri gelir gelmez başlayacağız.»

Adliyenin dört çavuşunu kurtarmak için hiç şüphesiz ki Jupiter'in bu müdahalesi yeterliydi. Bu pek gerçek hikâyeyi uydurmak mutluluğuna erseydik, böylece de Kutsal Eleştirme Tanrıçası'na karşı ondan sorumlu olsaydık, şu anda hiç kimse bize karşı şu klasik «Nec deus intersit» (*) düsturuna sığınamazdı. Üstelik, sayın Jupiter'in elbisesi pek güzeldi, halkın dikkatini üzerine çekerek onu yatıştırmaya oldukça yardım etti. Jupiter'in sırtında siyah kadife kaplı, yaldız çivili zırh gömleği vardı; başına da yaldızlı gümüş düğmelerle süslü, omuzlarına kadar inen zırh miğferi giymişti; herbiri yüzünün bir yarısını kapatan allıkla kocaman sakal olmasa, elinde tuttuğu, alışkın gözlerin kolayca yıldırımını tanıdıkları yaldızlı mukavva boru olmasa, Grekvari kurdeleler sarılmış tenrengi ayakları olmasa, kıyafetinin ağırbaşlılığı bakımından, De Berry birliğinin Bretanyalı bir okçusuna benzetilebilirdi.

(*) Latince: «Hiçbir tanrı araya girmesin.» — Horatius, Şiir Sanatı. (Ç.n.)

II

PIERRE GRINGOIRE

Şu da var ki, elbisesinin herkes üzerinde yarattığı memnunluk, hayranlık o konuştuğu dağılıp gidiyordu: «Kardinal Hazretleri gelir gelmez başlayacağız» sözleriyle talihsiz bir sonuca vardığında da sesi, patlayan uğultu arasında kayboldu.

Ahali: «Hemen şimdi başlayın! Mystère! Derhal mystère'i istiyoruz!» diye bağıırıyordu. Bütün seslerin üzerinde de, bir curcuna içindeki kaval gibi Johannes de Molendino'nun sesi duyuluyor, genel bağrıışmayı delip geçiyordu.

— «Hemen başlayın!» diye haykırıyordu.

Pencerenin pervazına tünemiş olan Robin Poussepain'le öbür öğrenciler de, «Jupiter de, Bourbon Kardinali de kahrolsun!» diye bağıırıyorlardı.

Ahali: «Hemen mystère!» diye tekrarlıyordu. «Derhal! Hemen şimdi! Oyuncularla kardinale ölüm, dar ağacı!»

Jupiter şaşkın, ürkek bir hal almış, allıklarının altında sapsarı kesilmişti. Yıldırımını attı, zırhlı miğferini eline aldı. Hazretleri... elçiler... Flandralı Bayan Marguerite...» diye kekeleyerek etrafı selâmlıyor, tir-tir titriyordu. Ne söyleyeceğini bilemiyordu. Aslında ipe çekilmekten korkuyordu.

Beklerse halk tarafından, beklemezse kardinal tarafından asılmak... her iki yanda da sadece bir tek uçurum görebiliyordu: Daragacı.

Bereket versin ki birisi geldi de onu sıkıntıdan kurtarıp sorumluluğu yükledi.

Parmaklığın berisinde, mermer tabanın çevresinde serbest bırakılan arada duran biriydi bu; ince-uzun bedeni yaslandığı filayağının çapıyla görüş açısından gizlendiği için daha kimse onu fark etmemişti. Dediğimiz gibi uzun boylu, zayıf, soluk benizli, sarışın bir

adamdı bu. Alnı, yanakları kırıışmış olmasına rağmen genç yaşta, parlak bakışlı, güleç ağızlı bir delikanlıydı. Arkasında yıpranmış, eskilikten parlamış, siyah kaba yünlüden bir elbise vardı. Mermer tabana yaklaştı, zavallı mahkûma bir işaret yaptı ama, öbürü iyice şaşkına dönmüştü, hiçbir şey görmüyordu.

Yeni gelen bir adım daha attı: «Jupiter» dedi. «Azizim Jupiter!»

Öbürü hiçbir şey duymuyordu.

En sonunda, uzun boylu sarışın adamın sabrı tüken-di, onun hemen hemen burnunun ucunda bağırdı:

— «Michel Giborne!»

Jupiter: «Beni kim çağırıyor!» dedi. Sıçrayarak uyanır gibi olmuştu.

Siyah elbiseli adam: «Ben» dedi.

— «Ya?»

— «Derhal başla! Sen halkın isteğini yerine getir, yargıcı yatıştırmayı ben üzerime alıyorum; o da, kardinali yumuşatır.»

Jupiter rahat bir soluk aldı. Hâlâ kendisini yuh-alayan halka ciğerlerinin bütün gücüyle: «Pek değerli efendilerim!» diye bağırdı. «Derhal oyuna başlıyoruz.»

Öğrenciler: «Avoe, Jupiter! Plaudite, cives!» (*) diye haykırdılar.

Ahali: «Yaşasın! Yaşasın!» diye bağırdı.

Müthiş bir alkış koptu. Jupiter perdenin altına girdiği halde bütün salon alkıştan sarsılıyordu.

Bu sırada, bizim eski, pek sevgili Corneille'imizin dediği gibi, mucize yaratırcasına «fırtınayı sütlüman hale döndüren» kişi, büyük bir alçakgönüllülükle, arkasına sığındığı filayağının gölgesine gömülmüştü. Seyircilerin ilk sırasında oturan iki genç hanım onun Michel Giborne-Jupiter'le konuşmasını fark etmişlerdi. Onu tutup çektiler; çekmeselerdi o gene orada es-

(*) Latince: «Bravo, Jupiter! Ey ahali, alkışlayın!» (Ç.n.).

kisi gibi görülmeden, kımıldamadan, sessiz duracaktı.

Hanımlardan bir tanesi ona, yaklaşmasını işaret ederek: «Üstat!» dedi.

Onun yanındaki genç, güzel, süslü hanım da: «Sus, canım, Liénarde'cığım» dedi. «O manastır öğrencisi değil, halktan bir kimse; ona «üstat» değil, «efendi» demek gerek.»

— «Bay!» dedi Liénarde.

Adam parmaklığa yaklaştı. Telâşla: «Bir arzunuz mu var, efendim?» diye sordu.

Liénarde utanarak: «Yo! hiçbir şey yok!» dedi. «Sizinle arkadaşım Gisquette La Gencienne konuşmak istiyor.»

Gisquette kızarak: «Yo, hiç de değil!» dedi. «Liénarde size: «Üstat» dedi; ben de ona: «Bey» dendiğini söyledim.»

Her iki genç kız da bakışlarını önlerine indirmişlerdi. Aralarında bir konuşma açmayı canı-gönülden isteyen genç adam gülümseyerek onlara bakıyordu:

— «Gerçekten bana söyleyecek bir şeyiniz yok mu, küçükhanımlar?»

Gisquette: «Yo! hiçbir şey yok» dedi.

Liénarde da: «Hiçbir şey» dedi.

Uzun boylu sarışın delikanlı yerine dönmek üzere bir adım attı ama, meraklı iki genç kız hiç de onu kaçırmak niyetinde değillerdi.

Gisquette, açılan bir su bendi, ya da birden karar veren bir kadın şiddetiyle: «Bakar mısınız, efendim» dedi, «temsilde Hz. Meryem'in rolünü oynayacak olan şu neferi tanıyorsunuz demek?»

Adsız kişi: «Jupiter rolünü mü demek istiyorsunuz?» diye sordu.

— «Evet, elbette» dedi Liénarde. «Jupiter'i tanıyorsunuz demek, öyle mi?»

— «Michel Giborne'u mu? Evet, tanıyorum, efendim.»

Liénarde: «Ne azametli bir sakalı var!» dedi.

Gisquette, çekinerek: «Şimdi oynayacakları şey güzel mi acaba?» diye sordu.

Adsız kişi, bir an bile duralamadan: «Hem de pek güzel, küçükhanım!» dedi.

Liénarde: «Nedir acaba adı?» diye sordu.

— «Hz. Meryem'in Adaleti. Moralité, küçükhanım.»

Liénarde: «Ya! o başka!» dedi.

Kısa bir sessizlik oldu. Sessizliği gene adam bozdu:

— «Bu yepyeni bir moralite, daha hiç oynanmadı.»

Gisquette: «Demek ki iki yıl önce, papanın vekili geldiği gün oynananın aynı değil?» dedi. «Onda üç tane güzel kız...»

Liénarde: «Deniz perilerini canlandırıyor» dedi.

Delikanlı da: «Hem de çırpıplak!» diye ekledi.

Liénarde utanarak başını önüne eğdi. Gisquette ona baktı, kendisi de onun gibi davrandı. Delikanlı gülümseyerek devam etti:

— «Seyredilmesi pek hoş bir oyundu o. Bugün Flandra Prensese için özel olarak yazılmış bir moralité oynanacak.»

Gisquette: «Çoban kızları şarkı söyleyecek mi?» diye sordu.

— «Asla! bir moralité'de! Asla! Türleri karıştırmamak gerek. Oyun komediye, olur.»

Gisquette: «Ne yazık!» dedi. «O gün Ponceau çeşmesinde savaşıyor, küçük dini parçalarla çoban şarkıları okuyarak birçok kılığa giren vahşi kadınlarla erkekler vardı»

Adam, sertçe: «Bir papa vekiline uygun olan bir prensese uygun gelmez» dedi.

Liénarde: «Onların yanında da pek güzel sesler çıkaran birçok alet eşlik ediyordu» dedi.

Gisquette de: «Gelen geçenlerin susuzluğunu gi-

dermek için çeşmenin üç ağzından şarap, süt, tarçınlı tatlı şarap akıyordu, her isteyen bol bol içiyordu» diye anlattı.

Liénarde: «Ponceau Meydanı'ndan az aşağıda, Trinité Meydanı'nda da oynayanların konuşmadan canlandırdığı bir «passion» (*) vardı» dedi.

Gisquette: «Ya, ben de hatırlıyorum!» diye haykırdı. «İsa çarmıha çivilenmişti, iki hırsız da sağındaki, solundaki çarmıhtaydılar!»

Sözün burasında genç dedikoducular, papa vekilinin şehre girişini hatırlayıp hararetlelenerek, ikisi bir ağızdan konurmaya başladılar:

— «Daha da beride, Portes-aux-Peintres'de pek zengin kıyafetli başka kimseler vardı.»

— «Ya Saint-Innocent çeşmesinde büyük bir köpekle, av boruları gürültüsüyle bir geyik kovalayan şu avcı!»

— «Ya Paris mezbahasında Dieppe hapisanesini temsil eden o darağaçları!»

— «Papanın vekili geçerken, hatırlıyor musun, Gisquette, saldırıya geçildi de bütün İngilizlerin boynu vurulduydum hani?»

— «Châtelet Kapısı'nın karşısında da pek yakışıklı kimseler vardı!»

— «Ya üzeri baştan başa örtülmüş olan Pont-au-Change!»

— «Ya papanın vekili geçtikten sonra, köprünün üzerinden havaya salıverilen her cinsten ikiye düzineden fazla kuş. Pek güzeldi doğrusu, Liénarde!»

Adam onları sabırsızlıkla dinliyordu.

— «Bugün daha da güzel olacak» dedi.

Gisquette: «Bu mystère'in güzel olacağını bize vadediyor musunuz?» diye sordu.

Adam: «Hiç şüphesiz!» dedi, sonra da belirli bir tımtıracı tavırla ekledi: «Onun yazarı benim, küçük hanımlar.»

(*) İsa'nın hayatını tasvir eden oyun. (Ç.n.)

Genç kızlar büsbütün şaşkına dönmüşlerdi.

— «Sahi mi?» dediler.

Şair bir parça böbürlenerek: «Sahi ya!» dedi. «Daha doğrusu, biz iki kişiyiz: Tahtaları biçen, tiyatronun iskelesini kuran, bütün marangozluk işlerini yapan Jehan Marchand; piyesi yazan da ben. Benim adım Pierre Gringoire.»

«Cid»in yazarı bundan daha çok azametle: «Pierro Corneille» diyemezdi.

Okuyucularımız, Jupiter'in örtülerin arkasına çekildiği dakikayla yeni moralité yazarının, Gisquette'le Liénarde'in masum hayranlığı üzerine, kendini açıkladığı âna kadar epeyce bir zaman geçmiş olduğuna dikkat etmişlerdir. Şaşılacak şey: Birkaç dakika önce o kadar gürültü eden bu kalabalık şimdi, oyuncunun sözüne inanarak, sükûnetle bekliyordu; bu da, seyirciyi sabırla bekletmenin en iyi çaresinin oyuna derhal başlanacağını ona bildirmek olduğunu, her gün tiyatrolarımızda denenen ezeli bir gerçeği ispatlar.

Bununla birlikte, öğrenci Johannes uyumuyordu. Karışıklıktan sonra çöken sessizlik içinde, birdenbire: «Hey, hey!» diye bağırdı. «Jupiter, Hz. Meryem, şeytanın maskaraları! Alay mı ediyorsunuz? Temsil! Temsil isteriz! Başlayın, ya da biz başlıyoruz!»

Bu kadarı yetti. Tahta iskelenin arkasından bir çalgı sesi duyuldu; örtü kalktı; oradan, rengârenk elbiseli, yüzleri boyalı dört kişi çıktı, dik merdiveni tırmandı. Üstteki sahanlığa gelince seyircilerin karşısına dizildiler, yerlere kadar eğilerek selâm verdiler. O zaman senfoni sustu. Mystère başlıyordu.

Dört kişi, selâmların karşılığını alkış olarak bolca topladıktan sonra, dindarca bir sessizlik ortasında, buraya aktarmamakla okuyucuyu bu sıkıntıdan uzak tuttuğumuz bir prologa başladılar. Zaten, bugün de olduğu gibi, seyirci oyuncuların oynadıkları rolden çok, giydikleri elbiselerle ilgileniyordu; bu

da gerçekten pek yerindeydi. Dördünün de sırtında yarısı sarı, yarısı beyaz elbiseler vardı; aralarındaki fark ancak kumaşın cinsinden anlaşılıyordu: Birincisi altın, gümüş telli bir kumaştandı; ikincisi ipekli, üçüncüsü yünlü, dördüncüsü dokuma. Oyunculardan ilkinin sağ elinde bir kılıç, ikincisinde iki altın anahtar, üçüncüsünde bir terazi, dördüncüsünde de bir bahçe küreği vardı. Bütün bu açıkça belirtilen özellikleri gene de tam olarak kavrayamamış olan tembel kafalara yardım etmek için de, iri siyah harflerle, sırmalı elbisenin eteğine «Benim adım Asalet»; ipekli elbisenin eteğine «Benim adım Ruhban Sınıfı»; yünlü elbisenin eteğine «Benim adım Ticaret»; dokuma elbisenin eteğine de «Benim adım Tarım» diye işlenmişti. İki erkek timsalin cinsiyeti kavrayışlı her seyirciye daha kısa elbiseleriyle, başlarındaki takkeyle belirtilmişti; dişi timsaller de daha uzun giyinmişlerdi, başlarında da başlık vardı.

Prolog mısralarından Tarım'ın Ticaret'le, Ruhban Sınıfı'nın da Asalet'le evli olduğunu, bu mutlu iki çiftin ortak olarak altın bir veliahtları olduğunu, onu ancak en güzele vereceklerini iddia ettiklerini anlamamak için pek kötü niyetli olmak gerekti. Böylece, dünyayı dolaşıyorlar, bu güzeli arıyorlardı. Sırasıyla Golconde Kraliçesi'ni, Trabzon Prensesi'ni, Tatar Hanı'nın kızını reddettikten sonra, Adliye Sarayı'nın mermer tabanının üzerinde dinlenmeye gelmişlerdi, terbiyeli dinleyicilere bir sürü özdeyişler, atasözleri söyleyip duruyorlardı.

Bütün bunlar gerçekten de pek güzeldi. Yalnız, dört timsalin birbiriyle yarışırcasına üzerine mecaz dalgaları döktüğü bu kalabalıkta, az önce iki güzel kıza adını söylemek zevkinden kendini alamayan yazarın, şairin, o saf Pierre Gringoire'ın gözünden, kulağından, boynundan, kalbinden daha dikkatli bir kulak, daha çarpıntılı bir kalp, daha heyecanlı bir göz, daha gerilmiş bir boyun yoktu. Genç kızların birkaç

adım ilerisindeki filayağının arkasındaki yerine dönmüştü; orada, dinliyor, bakıyor, tadını çıkarıyordu. Prolog'un ilk sözlerini karşılayan hoşgörü sahibi alkışlar hâlâ kalbinin en ince damarlarında çınlıyordu; geniş bir dinleyici kalabalığının sessizliği içinde, aktörün ağzından birer birer dökülen kendi fikirlerini görünce bir yazarın düştüğü o kendinden-geçmiş hayranlığına iyice dalmıştı. Saygıdeğer Pierre Gringoire!

Bunu söylemek bizi üzüyor ama, o ilk şiddetli heyecan çabucak dağıldı. Gringoire o sarhoş edici sevinç kadehini, zafer kadehini daha dudaklarına yaklaştırmıştı ki içine acı bir damla karıştı.

Kalabalığın arasında kaybolduğundan para toplayamayan, hiç şüphesiz etrafındakilerin cebinden de yeteri kadar sadaka alamamış olan hırpani kılıklı bir dilenci, bakışları, sadakaları çekmek için, göze batar bir yere tünemeyi düşünmüştü. Prolog'un ilk mısralarında, özel olarak ayrılan tribünün direklerinden yararlanarak, onun alt tarafındaki parmaklığın kenarındaki çıkıntıya kadar tırmanmıştı; hırpani kıyafetiyle, sağ kolunu kaplayan iğrenç bir yarayla kalabalığın dikkatini, merhametini çekerek, oraya oturmuştu. Bununla birlikte, bir tek kelime bile söylemiyordu.

Onun sessizliği sayesinde, prolog kazasız-belâsız yürüyordu; talihsizlik Johannes'in, tırmandığı sütunun tepesinden dilenciye, onun yapmacık hallerini görmeyi istemeseydi, hissedilir hiçbir kargaşalık çıkmayacaktı. Tepedeki genç soytarıyı bir kah kaha yakaladı; ne temsili kestiğini, ne de genel dikkati bozduğunu umursamadan, küstahça bağırdı:

— «Bakın hele! Sadaka isteyen şu uyuza bakın!»

Kurbağa dolu bir göle bir taş atan, ya da bir kuş sürüsüne bir el ateş eden her kimse genel dikkatin arasında bu yersiz sözlerin yarattığı etkiyi göz önüne getirebilir. Prolog olduğu yerde kesildi, bütün başlar gürültülü bir kargaşalıkla dilenciye doğru döndü.

O da, hiç istifini bozmadan, şaşalamadan, bu olayda iyi bir kazanç fırsatı gördü, gözlerini yarı kapatarak, acındıran bir sesle: «Sadaka, merhamet, lütfen!» demeye başladı.

Johannes: «A, durun hele, yemin ederim ki Clopin Trouillefou'nun ta kendisi bu!» diye haykırdı. «Hey, hey, arkadaş, bacağındaki yara seni çok mu rahatsız ediyordu ki onu koluna yerleştirdin?»

Böyle konuşurken bir maymun çevikliğiyle, dilencinin hasta koluyla uzattığı yağlı pis şapkanın içine bir metelik attı. Dilenci sadakayla alayı kıpırdamadan kabul etti, acıklı bir sesle: «Tanrı rızası için, bir sadaka!» diye mırıldandı.

Bu olay dinleyicileri pek oyalamış, eğlendirmişti. Robin Poussepain'le bütün öğrenciler başta olmak üzere, herkes prolog'un ortasında, cırlak sesiyle öğrencinin, değişmez teranesiyle de dilencinin ezbere yaptıkları bu garip konuşmayı büyük bir neşeyle alkışlıyordu.

Gringoire bu durumdan hiç de memnun değildi. İlk şaşkınlıktan sonra kendini toparlayınca, oyunu kesintiye uğratan o iki insana bir tahkir bakışı bile fırlatmaya tenezzül etmeden, sahnedeki dört oyuncuya avaz avaz bağırıyordu:

— «Devam edin! Hay kör şeytan! Devam edin!»

O sırada, ceketinin eteğinin çekildiğini hissetti; oldukça öfkeli bir halle döndü, gülümsemek için epeyce zorluk çekti. Gülmesi gerekliydi ya. Gisquette La Gencienne'in parmaklık arasından uzanan güzel koluydu bu. Kız, böylece, onun dikkatini çekmek istemişti.

— «Devam edecekler mi, efendim?» diye sordu.

Gringoire: «Elbette» dedi. Bu sorudan oldukça gıcunmuştu.

— «Öyleyse, efendim, lütfen bana anlatır mısınız...»

Gringoire: «Ne söyleyeceklerini mi?» diye onun

sözünü kesti. «Peki öyleyse, dinleyin!»

— «Hayır» dedi Gisquette, «onu değil de şimdiye kadar söylediklerini.»

Gringoire, kanayan yarasına dokunulmuş bir kimse gibi sıçradı, ağzının içinde: «Hay Allah'ın cezası aptal, mankafa küçük kız!» diye söylendi. Ondan sonra da Gisquette onun düşünden silindi.

Bu arada oyuncular onun uyarmasına uymuşlardı; onların konuşmaya başladığını görünce seyirciler de yeniden dinlemeye koyulmuşlardı; yalnız, böyle birdenbire kesilen temsilin iki parçası arasında oldukça güzel yerleri kaçırmışlardı. Gringoire bunu, içinden, acı acı düşünüyordu. Bununla birlikte, sükûnet yavaş yavaş geri gelmişti; öğrenci susuyor, dilenci şapkasının içindeki birkaç meteliği hesaplıyordu; temsil üstün gelmişti.

Bu gerçekten de pek güzel bir eserdi, bize öyle geliyor ki bugün bile bazı düzeltmelerle pekâlâ ondan yararlanılabilir. Biraz uzun, biraz da boş, yani kurallara uygun olan giriş basitti, Gringoire saf vicdanının derinliklerinde onun berraklığına hayran oluyordu. Tahmin edileceği gibi, o temsili dört kişi, altın veliahtlarından uygun bir kurtuluş yolu bulamadan dünyanın üç kıtasını dolaşmış olmaktan dolayı bir parça yorgun düşmüşlerdi. Bunun üzerine, Flandra Prensesi Marguerite'in Amboise'da pek hazin bir şekilde dört duvar arasına kapanmış olan, Tarım'la Ruhban Sınıfı'nın, Asalet'le Ticaret'in kendisi için dünyayı dolaştıklarından haberi bile bulunmayan genç nişanlısına binbir nazik telmihle, yapılan harikulâde balık övgüsü buradan gelir (*). Demek ki sözü geçen veliaht gençti, yakışıklıydı, güçlüydü, özellikle de (hükümdar meziyetlerinin şahane başlangıcı!) Fransa aslanının oğluydu. Bence bu cüretli benzetme hayran olunacak

(*) Fransızca **dauphin** hem «veliaht», hem de «yunusbalığı» anlamına gelir. (Ç.n.)

bir şeydir; tiyatro tarihi de, bir timsaller, şahane öv güler gününde, bir aslanın oğlu olan bir yunusbalığının hiç de tedirgin olmaz. Heyecanı doğuran da işte bu az bulunur, anlaşılmaz üsluptaki karıştırmalardır. Bununla birlikte, eleştirmeye de yer vermek için söyleyelim ki, şair bu güzel fikri ikiyüzden daha az mısra ile de anlatabilirdi. Mystère'in zabıta amirinin emriyle saat onikiden dörde kadar sürmesi gerekiyordu, bir şeyler söylenmesi gerekirdi elbette. Zaten, herkes sabırla dinliyordu.

Birdenbire, Bn. Ticaret'le Bn. Asalet arasındaki bir kavganın tam ortasında, B. Tarım'ın: «Hiç kimso ormanda bundan daha muzaffer, hayvan görmedi» gibi fevkalâde mısraı okuduğu sırada, misafirlere ayrılan tribünün o zamana kadar pek densizce kapalı duran kapısı daha da densizce açıldı; mübaşirin gür sesi haber verdi:

— «Ulu Monsenyör Burbon Kardinali!»

III

MÖSYÖ KARDİNAL

Zavallı Gringoire! O kocaman Saint-Jean çifte kestane fişeginin gürültüsü, kancalı yirmi arkebüz tüfeğinin ateşi, 29 eylül 1465'te Paris kuşatmasında atışta yedi Burgonyalıyı birden öldüren Billy Kalesi'ndeki o meşhur yilancık topunun patlaması, Porte du Temple'da depolanan bütün barutun havaya uçması bile şu kutsal, dramatik anda kulaklarını bir mübaşirin dudaklarından dökülen şu birkaç kelime kadar parçalamazdı: «Ulu Monsenyör Burbon Kardinali!»

Bu, Pierre Gringoire'ın kardinalden çekindiğinden, ya da onu hor gördüğünden değildi. Ne o kadar zayıftı, ne de öylesine küstah. Bugün kullanabileceğimiz bir deyimle, gerçekten «hoşuna gideni seçen» bir kim-

seydi o; yüksek fikirli, metin, ölçülü, sakın bir insan-
dı; her şeyin hep tam ortasında kalmasını bilirdi, (sta-
re in dimidio rerum), kardinallere önem verirse de
mantık, felsefe sahibiydi. Nesli aslı tükenmeyen de-
ğerli filozoflar soyudur, bunlar. Sanki bilgelik onlara,
tıpkı Ariane gibi, dünyanın kuruluşundan beri şu
dünya işlerinin labirentinde yumaklayıp durdur-
dukları bir çile iplik vermişti (*) Onlara her
devirde, hep aynı şekilde, yani her devre uygun ola-
rak, rastlanır. Lâyük olduğu ünü kendisine sağlayabil-
seydik, Gringoire bu filozofların XV yüzyıl temsilci-
si olurdu; onu hesaba katmazsak, hiç şüphesiz Du
Breuil, XVI. yüzyılda bütün yüzyıllara lâyük doğal
yücelikteki şu sözleri yazdığında onların ruhunu can-
landırıyor: «Millet bakımından Paris'liyim; konu-
şmada «parrhis»liyim; mademki «parrhisia» grekçede
«konuşma özgürlüğü» anlamına gelir, ben bu dili
Conty Prensi'nin biri amcası, biri kardeşi olan kardi-
nallerle bile konuştum; onların büyüklüğüne gereken
saygıyı göstermekten geri kalmadım, pek kalabalık
olan maiyetinden hiç kimseyi de gücendirmedim.»

Demek oluyor ki Kardinal'in gelişinin Pierre Grin-
goire üzerinde yarattığı kötü izlenimde ne kin vardı,
ne de bir horgörme. Tam tersine; şairimizin, eserinin
prolog'unda bulunan pek çok telminin, özellikle Fransa
aslanının oğlu yunusbalığının övülmesinin son derece
önemli bir kulak tarafından duyulmasına özel bir de-
ğer verecek kadar sağduyusu, pek de yıpranmış bir
elbisesi vardı. Yalnız, şairlerin asıl yaradılışlarında
menfaat duygusu hiçbir zaman üstün gelmez. Şairin
bütününü 10'la temsil edersek, şairi tahlil eden, Ra-
belais'nin dediği gibi «imbikten geçiren» bir kimyager

(*) Efsaneye göre Ariane, bir boğayı öldürmesi gereken sev-
gilli Teseus'a, dehlizin labirentinde kaybolmasını diye, bir
yumak iplik vermişti, yumağın bir ucu da kendisindeydi.
(Ç.n.)

onun, onda-bir menfaate karşılık onda-dokuz öz saygısı olduğunu görür. Böylece, kapının Kardinal'e geçit vermek üzere açıldığında, Gringoire'ın halkın hayranlığıyla şişen, kabaran onda-dokuz öz saygısı olağanüstü bir gelişme durumundaydı; az önce şairlerin yapısında bulunduğunu belirttiğimiz o gözle görülmez menfaat molekülü, âdeta boğulmuş, öz saygısının altında kaybolmuştu. Bu menfaat molekülü kuvvetli bir unsurdur, gerçeğin, insanlığın safrasıdır; o olmasa şairlerin ayakları yere basmazdı. Gringoire, ipsiz sapsızlardan bir araya gelmiş olsa da, eserinin her bölümünde her an ortaya çıkan sonugelmez tiradlar karşısında aptallaşmış, donmuş kalmış ve sanki boğulmuş olan bütün bir topluluğu, hissetmek, görmek, adeta tutmaktan sonsuz bir zevk alıyordu. İddia ederim ki kendisi de genel mutluluğu paylaşıyordu. «Florentin» adındaki komedisinin temsilinde: «Bu rapso-diye hangi kendini bilmez yazdı?» diye soran La Fontaine'in tersine, Gringoire gönül rahatlığıyla yanındakine: «Bu şaheserin yazarı kim?» diye sorabilirdi. İşte şimdi Kardinal'in ansızın çıkagelmesinin onun üzerinde nasıl bir etki yarattığı anlaşılabilir.

Korktuğu şey fazlasıyla başına geldi. Kardinal Hazretleri'nin gelişi dinleyicileri alt-üst etti. Bütün başlar tribüne doğru döndü. Artık kimso kimseyi duymuyordu. «Kardinal! Kardinal geldi!» diye tekrarlıyordu bütün ağızlar O bahtsız prolog ikinci defa yarıda kesildi.

Kardinal bir an tribünün eşiğinde durdu. O oldukça ilgisiz bir gözle seyircilere bakarken gürültü artıyordu. Herkes daha iyi görmek istiyordu. Başını komşusunun omzuna dayayan dayayana.

Bu, gerçekten, pek yüksek bir kişiydi, onu seyretmek herhangi bir komediden daha iyiydi. Başpiskopos, Lyon Kontu, Galyalıların üst rütbeli rahibi, Bourbon Kardinali Charles, kralın büyük kızıyla evlenen erkek kardeşi Beaujen derebeyi Pierre yönünden XI.

Louis'nin, annesi Burgonyalı Agnès yönünden de Korkusuz Charles'ın akrabasıydı. Yaradılışının ayırıcı, belirtici özelliği, en üstün özelliği de saraylı zihniyetine, kudret sahiplerine tapınmaktı. Bu çifte akrabalığın kendisine yüklediği sayısız zorluklar tahmin edilebilir. Manevi gemisini, ne Louis'ye çarparak, ne de Charles'e bindirerek batırmamak için, tehlikeli nice dünya denizleri kayalıklarından dikkatle geçirmek zorundaydı; çünkü bu Harübdîs'le o Skülla (*) daha önce Nemours Dükü ile Başkomutan Saint Paul'ü mahvetmişlerdi. Tanrı'ya şükür Kardinal bu deniz yolculuğunu tehlikesizce atlatmış, kazasız-belâsız Roma'ya ulaşmıştı. Yalnız, limanda olmasına rağmen, özellikle limanda bulunduğu için bunca zaman korkulu, zahmetli geçen siyasi hayatının çeşitli safhalarını hep kaygıyla hatırlardı. Bundan dolayı, 1476 yılının kendisi için «siyah ve beyaz» olarak geçtiğini söylemeyi âdet edinmişti; bununla o aynı yılda hem annesi Bourbonnais Düşesi'ni, hem de dayısının oğlu Burgonya Dükü'nü kaybettiği, bir acının öbürünü avuttuğunu belirtmek istiyordu.

İyi yaşamasını seven ince ruhlu bir adamdı. Neşeli bir kardinal hayatı sürüyor, kralın Challuan'daki şaraplarıyla keyifleniyor, Richarde La Garmoise'la Thomasse La Saillarde'dan hiç de nefret etmiyordu. Yaşlı kadınlardan çok, güzel kızlara sadaka verirdi, bütün bunlardan dolayı da Paris halkına pek «sevimli» gelirdi. Yanında hep yüksek soylu, hoşsohbet, açık konuşan, bol bol yiyip içen, soğuk, küçük bir piskopos, rahip topluluğuyla dolaşırdı; pek çok defa, akşam vakti Bourbon Konağı'nın aydınlık pencerelerinin altından geçen Saint-Germain d'Auxerre'in saf dindar hatunları, gün içinde kendilerine kilisede ayın yaptıran aynı sesleri işitmişler, bu seslerin, bardak

(*) Messina boğazında eski gemicileri dehşete düşüren anaforla kayalığı temsil eden canavarlar. (Ç.n.)

şakırtıları arasında, papalık tacına üçüncü bir taç ek-
leyen XII. Benoit'nın içkiyle ilgili atasözünü «**Biba-
mus papaliter**» (*)— terennüm ettiklerini duyarak
yerlere geçmişlerdi.

Hiç şüphesiz ki, içeri girdiğinde, az önce son de-
rece hoşnutsuz olan, bir papa seçeceği günde bir kar-
dinalle saygı göstermeye hiç de niyeti olmayan halk
kalabalığının kötü karşılamasından onu pek haklı
olarak elde ettiği bu genel sevgi korudu. Paris'liler hiç
de kin gütmezler; sonra, temsili kendi emirleriyle baş-
latarak şehirliler Kardinale üstün gelmişlerdi, bu za-
fer de onlara yetiyordu. Ayrıca, Kardinal güzel adam-
dı, kendisine pek yaraşan güzel kırmızı bir elbisesi
vardı; yani bütün kadınlar ondan yanaydı, demek ki
dinleyicilerin yarısından çoğu onu tutuyordu. Muhak-
kak ki böyle güzel, giydiği kırmızı elbiseyi yakıştıran
bir erkek olursa, temsile geç kaldığı için bir kardi-
nali yuhalamak haksız, yersiz bir şey olurdu.

İçeri girdi, orada bulunanları büyüklerin halka
karşı takındıkları o babadan kalma gülümsemesiyle
selâmladı, bambaşka şeyler düşünüyormuş gibi bir
halle, ağır adımlarla, kızıl kadife kaplı koltuğuna,
doğru ilerledi. Bizim bugün «kurmayı» diyebileceği-
miz, piskoposlarla rahiplerden meydana gelen maiye-
ti de onun peşinden tribünde göründü, bu da parter
deki gürültüyü, merakı artırdı. Artık onları birbirine
gösteren gösterene, adlarını söyleyen söyleyene, hiç
olmazsa onlardan bir tanesini tanıyan tanıyana; kimi-
si, Marsilya piskoposu, —yanılmıyorsam— Alaudet'yi;
kimisi, Saint-Denis papaz meclisi başkanını, kimisi,
XI. Louis'nin bir sevgilisinin şu sefih erkek kardeşi
Saint-Germain-des-Prés rahibi Robert De Lespinasse'ı.
Bunların hepsi de pek çok yanılmalarla, ahenksiz ses-
lerle birbirine karışıyordu.

Öğrencilere gelince, onlar küfür edip duruyorlar-

(*) Latince: «Papaya yaraşırcasına içelim.» (Ç.n.)

dı. Bu onların günüydü, onların Çılgınlar Şenliği (fête des fous) dolu-dizgin eğlenme günleriydi, avukat kâtipleriyle öğrencilerin yıllık çılgınca şenlik günleri. O gün için haklı, kutsal olmayan hiçbir rezalet yoktu. Sonra, halk içinde uygunsuz kadınlar da vardı, Simone Quatrelires, Agnès La Gadine, Robine Piédebou. Böyle güzel bir günde, din adamlarıyla sefahat kadınlarının teşkil ettiği bu kadar uygun bir topluluk içinde insan keyfince küfür edip bir parça da Tanrı'ya karşı gelmez de ne yapar? İşte onlar da bundan geri kalmıyorlardı. Uğultunun arasında, yılın geri kalan günlerinde Saint Louis'nin kızgın demirinin korkusuyla kapalı, bağlı duran bütün bu diller, papaz okulları öğrencileriyle sivil öğrencilerin dillerinden kurtulan korkunç bir küfür, çirkin söz varvarası tavanları, direkleri çınlatıyordu. Zavalı Saint-Louis, onun Adliye Saray'ında ona nasıl da meydan okuyorlardı! Herbiri, tribüne yeni gelenlerden kara, kurşuni, beyaz, ya da mor bir cüppeye (*) saldırıyordu. Joannes Frollo De Molendino'ya gelince, bir başdiyakoz kardeşi olarak cesaretle kırmızıya saldırmıştı, küstah bakışlarını Kardinale dikerek, avaz avaz: «**Cappa repelta me-ro**» (**) şarkısını söylüyordu.

Okuyucuyu aydınlatmak için burada açıkladığımız bütün bu ayrıntıları genel gürültü öylesine bastırıyordu ki özel tribüne ulaşamadan kaybolup gidiyordu. Zaten o günün serbestlikleri o kadar gelenek haline gelmişti ki Kardinal onları duysa gene de pek etkilenmezdi. Üstelik, kendisini yakından izleyen, hemen hemen onunla birlikte tribüne giren bir başka tasası vardı ki bütün yüzünden belli oluyordu. Bu, Flaman elçilik heyetiydi.

Derin bir politikacı olduğundan değildi bu; dayı-

(*) Bu cüppelerin renkleri rahiplerin rütbelerini belirtir; piskoposlar mor, kardinaller kırmızı cüppe giyerler. (Ç.n.)

(**) Latince: «Şarap dolu pelerin.» (Ç.n.)

sının kızı Burgonya Prensesi Marguerite'in amcasının oğlu, Viyana Sarayı veliahtı Charles'la evlenmesinden doğacak sonuçlardan kaygılandığından da değildi; Avusturya Dükü ile Fransa Kralı'nın bozuk-düzen yeniden kurulan anlaşması sürecekti, kendi kızının beğenilmemiş olmasını İngiltere Kralı nasıl karşılayacaktı... bütün bunlar onu pek düşündürmüyordu; her akşam, XI. Louis'nin IV Edward'a dostça hediye ettiği aynı şarabın birkaç şişesinin (hekim Coictier tarafından bir parça elden geçirilip düzeltildikten sonra elbette) günün birinde XI. Louis'yi IV Edward'dan kurtaracağını aklına bile getirmeden, kralın Chaillot bağları şarabına her akşam iltifat ediyordu. «Sayın Avusturya Dükü'nün pek sayın elçileri» Kardinal'e bu tasalardan hiçbirini getirmiyorlardı ama, onu başka bir yönden tedirgin ediyorlardı. Gerçekten de, ikinci sayfada da söylediğimiz gibi, onun —yani Charles De Bourbon'un— rastgele, bir kasabalı heyetine iltifat etmesi... onun gibi, kardinal olup da Flaman belediye müdür yardımcılara, Fransız olup da, o zevkle yiyip içmesini bilirken, bira içen Flamanlara iltifat edip onları hoş karşılamak zorunda kalması, hem de bunu halk içinde, herkesin önünde yapması ne demekti! Bu hiç şüphesiz ki kralın güzel keyfi için şimdiye kadar katlandığı en ağır külfetlerden birisiydi.

Böylece, mübaşir gür bir sesle: «Sayın Avusturya Dükü'nün elçileri» diye bildirdiği zaman dünyanın en büyük zarafetiyle (o derece kendisini kolluyordu) kapıya doğru döndü. Bütün salonun da aynı şeyi yaptığını söylemeye elbette ki hiç lüzum yok.

Bunun üzerine Charles De Bourbon'un neşeli, taşkın rahipleri karşısında pek zıt düşen bir ciddiyetle, Avusturya Dükü Maximilien'in kırksekiz ölçisi ikişer ikişer içeri girdiler. Başlarında Saint-Bertin rahibi, Altın Yapağı mühürdarı rahip Jehan'la Gand başyargıcı; Dauby derebeyi Jacques De Goy vardı. Seyirciler derin bir sessizliğe gömüldüler. Bunların her birinin

mübaşire söylediği, onun da adları, rütbeleri karma-karışık, kırıp bozarak kalabalığa haykırdığı o birbirinden garip adlarla sıfatlarını dinlerken gülmemek için kendilerini zor tutuyorlardı. Bunlar, Louvain belediye zabıta amiri Loys Roelof; Bruxelles belediye zabıta amiri Clays d'Etuelde; Flandra başkanı, Voirmizelle derebeyi Paul De Baeust; Anvers belediye başkanı Jehan Coleghans, Gand belediye başkanı George De La Moere; aynı şehrin belediye başkan yardımcısı Gheldolf Van Der Hage; Bierbecque derebeyi; Jehan Pinnock; Jehan Dymaerzelle, falan-filandı... yargıç, belediye başkanı, bucak müdürü; bucak müdürü, belediye başkanı, yargıç... hepsi de dimdik, azametli yapmacıklı; elbiseleri kadifeden, ipekliden; şapkaları siyah kadifeden, Kıbrıs sırmasıyla püsküllü, kenarsız. Gene de kendi halinde, vakur, ciddi yüzlü kimseler; Rembrandt'ın «Gece Devriyesi» tablosunda pek güçlü, pek sertçe belirttiği kişiler soyundan insanlar; Maximilien'in bildirisinde dediği gibi, «duygularına, cesaretlerine, tecrübelerine, dürüstlüklerine, krala bağlılıklarına kendisini tam olarak teslim etmekte» haklı olduğu alımlarında yazılı kimseler.

Yalnız, bir tanesi bunun dışında kalıyordu. İnce, zeki, kurnaz, bir maymun, bir diplomat suratlı biriydi bu; Kardinal ona doğru üç adım attı, derin bir selâmı verdi; oysa, Gand şehri ayan üyesi, başyargıcı Guillaume Rym'di bu sadece.

O zaman, Guillaume Rym'in ne biçim şey olduğunu pek az kimse biliyordu. Bir devrim sırasında olayların yüzeyinde parıl-parıl parlayarak göze çaracak, pek seyrek rastlanır bir dâhiydi ama, XV yüzyılda gizli entrikalarla yetinmek, Saint-Simon Dükü'nün dediği gibi, «yeraltında yaşamak» zorundaydı. Zaten, Avrupa'nın birinci sınıf «yeraltı kazmacısı» tarafından takdir ediliyor, XI. Louis ile teklifsizce entrikalar çeviriyor, sık sık kralın gizli işlerine el atıyordu. Bütün bunlar, bu önemsiz görünüşlü Flaman devlet

adamına, Kardinal'in nezaketine hayran olan bu kalabalığın asla bilmediği şeylerdi.

IV

JACQUES COPPENOLE EFENDİ

Gand Başıyargıcı ile Kardinal Hazretleri pek alçaklara kadar eğilip birbirlerini selâmlarlarken, daha da alçak sesle biriki kelime konuşurlarken, uzun boylu, ablak yüzlü, geniş omuzlu bir adam Guillaume Rym'le birlikte içeri girmek üzere davrandı; bir tilkinin yanında bir buldog köpeği sanırdınız. Fötr şapkası, deri ceketı etrafını çeviren kadıfelerle ipekler arasında bir leke gibi duruyordu. Mübaşış onu yolunu şaşırmış bir seyis sanmıştı.

— «Hey,, arkadaş! geçilmez!» diye, durdurdu.

Deri ceketli adam ötekini omuzuyla geri itti.

— «Bu kendini bilmez benden ne istiyor?» dedi. Yüksek perdeden çıkan ses bütün salonun dikkatini bu garip konuşmaya çekmişti. «Heyetten olduğumu görmüyor musun?»

Hademe: «Adınız?» diye sordu.

— «Jacques Coppenole.»

— «Sıfatınız?»

— «Gand'da Üç Zincir çorap mağazasının sahibi-yim.»

Mübaşış geriledi. Belediye başkanlarını, bucak müdürlerini ilân etmek hadi neyse de, bir çorapçının adını bildirmek zordu doğrusu. Kardinal diken üstündeydi. Bütün ahali dinliyor, bakıyordu. Tam iki gündür bu Flaman aylarını bir parça halk içine çıkacak duruma sokmak için uğraşıyordu; doğrusu, bu düşüncesizlik fazlaydı. Bu arada Guillaume Rym, o ince hilekâr gülümseyişiyle mübaşışe yaklaştı:

— «Gand şehri belediye amirleri avukatı Üstat

Jacques Coppenole'ü bildirin» diye alçak sesle fısıldadı.

Kardinal yüksek sesle: «Mübaşir, Ünlü Gand Şehri belediye amirleri avukatı Üstat Jacques Coppenole'ü bildirin» dedi.

Bu bir hataydı. Guillaume Rym yalnız olsa zorluğu geçiştirebilirdi; ama, Coppenole Kardinal'i duymuştu.

— «Hayır, Ulu Tanrı'm! Hayır!» diye, o gökgürültüsüne benzer sesiyle bağırdı. «Jacques Coppenole, çorapçı. Anlıyor musun, kapıcı? Ne fazla, ne eksik! Çorapçı, yeteri kadar güzel değil mi, yahu? Arşidük Hazretleri defalarca benim çoraplarımın arasından kendine çorap seçmiştir.»

Her yandan kahkahalar, alkışlar koptu. Dokunaklı bir sözün Paris'te hemen zevkine varılır, dolayısıyla da alkışlanır. Coppenole'ün halktan olduğunu, onu çevreleyen kalabalığın da halk olduğunu ekleyelim. Bu yüzden onlarla kendisi arasındaki bağlantı elektrik akımı gibi, çabucak, kolaycacık olmuştu. Flaman çorapçının azametli çıkışı saray halkını küçük düşürürken, bütün bu avam tabakasının ruhunda, XV yüzyılda daha pek belirsiz olan bir vakar duygusunu dalgalandırmıştı. Monsenyör Kardinal'e kafa tutan bu çorapçı onlarla eşitti! Kardinal'in ayin elbisesinin eteğini taşıyan Sainte Geneviève rahibinin maiyet yargıcının çavuşlarının uşaklarına karşı saygıya, itaate alışmış olan bu zavalcılıklar için böyle bir durum pek tatlı bir şeydi.

Coppenole Kardinal'i azametle selâmladı, o da XI. Louis'nin çekindiği kudretli kasabalının selâmına karşılık verdi. Philippe De Comines'in dediği gibi «akıllı ve alaycı bir adam» olan Guillaume Rym onlara alaylı, küçümser bir gülümsemeyle bakarken herbiri kendi yerine oturdu; Kardinal şaşkın, kaygılıydı, Coppenole ise sakin, kibirli. Hiç şüphesiz, kendi çorapçı ünvanının başka herhangi bir unvana eşit olduğunu,

bugün evlendirdiği Marguerite'in annesi Burgonya Prensesi Marie'nin de ondan çorapçı olmayıp da kardinal olsa daha az çekineceğini düşünüyordu; çünkü Korkusuz Charles'in kızının taraftarlarına karşı Gand'lıları bir kardinal ayaklandıramazdı; çünkü Flandra Prensesi darağaçlarının dibine kadar gelip de onlar için millete yalvardığı zaman onun göz yaşlarına, dualarına karşı halkı bir kelimeyle bir kardinal güçlendiremezdi; oysa, ey siz yüce derebeyleri, Guy d'Hymberevurt ile başkan Guillaume Hugonet, sizin başlarınızı uçurmak için çorapçının deri dirseğini kaldırması yetmişti!

Bununla birlikte, zavallı Kardinal'in çilesi bitmemişti, böyle kötü bir çevrede bulunmanın zehrini son damlasına kadar içmek zorundaydı.

Daha prolog'un ilk sözlerinde Kardinal tribününün saçaklarına gelip yapışan yüzsüz dilenciye okuyucu belki de unutmamıştır. Ünlü davetlilerin gelişleriyle asla yerinden kımıldamadığı gibi rahiplerle, elçilerle tam Flaman ringaları gibi tribünün sıralarına balık istifi doluşurken, o, rahatça yerleşmiş, korkusuzca da bacak bacak üstüne atmıştı. Bu az rastlanır bir küstahlıktı; ilk anda dikkatler başka yöne çevrildiğinden kimse de bunun farkına varmamıştı. O da, salon da olup bitenleri fark etmiyordu; bir Napoli'li ilgisizliğiyle başını sallıyor, elinde olmayan bir alışkanlık gibi, gürültü içinde arada-sırada: «Tanrı rızası için, sadaka!» deyip duruyordu. Hiç şüphesiz, bütün bu kalabalık içinde Coppenole'le mübaşir arasındaki çekişmeye başını bile döndürmeye tenezzül etmeyen tek insandı. Tesadüfe bakın ki, halkın daha şimdiden pek sevdiği, bütün gözlerin üzerine dikildiği Gand'lı çorapçıbaşı gelip tribünün ilk sırasında tam dilencinin hizasında bir yere oturdu. Bu Flaman elçisinin, gözlerinin önünde oturan dilenciye iyice inceledikten sonra paçavralarla örtülü omuzuna dostça vurduğunu görünce herkes şaşırdı. Dilenci döndü; her iki yüzde de

şaşkınlık, minnettarlık, neşe taşkınlığı falan belirdi; sonra da seyircilere asla aldırış etmeden çorapçıyla hastalıklı dilenci, el ele tutuşarak, alçak sesle konuşmaya başladılar. Clopin Trouillefou'nun tribünün altın sarısı örtüleri üzerine yayılan hırtı-pırtı elbiseleri portakal üzerindeki bir tırtıla benziyordu.

Bu garip sahnenin değişikliği salonda öyle bir çalgınlık, neşe gürültüsü yarattı ki Kardinal de bunun farkına varmakta gecikmedi; öne doğru bir parça eğildi, bulunduğu yerden Trouillefou'nun iğrenç ceketinin pek az bir kısmını görebildiğinden, dilenci sadaka istiyor sandı, bu cürete isyan ederek haykırdı:

— «Sayın Adliye başkanı, şu utanmaz herifi ırmağa atın, lütfen!»

Coppenole: «A! Kardinal Hazretleri!» dedi. Clopin'in elini bırakmamıştı. «Benim dostlarımdan biri bu.»

Halk: «Yaşasın! Yaşasın!» diye bağırdı. O andan sonra da, tarihçi Philippe De Comines'in dediği gibi, «Coppenole Efendi, Gand'da olduğu gibi Paris'te de, halk nazarında pek büyük itibar kazandı.»

Kardinal dudaklarını ısırды. Yanında oturan Sainte Geneviève rahibine doğru döndü, alçak sesle: «Bayan Marguerite'i bize tanıtmak için Bay Arşidük doğrusu ya pek hoş elçiler göndermiş!» dedi.

Rahip de: «Monsenyör Kardinal bu Flaman domuzlarla nezaketini kaybediyor» dedi. «**Margaritas anteporcus.**»

Kardinal gülümsedi: «Daha doğrusu: **Porcos ante Margaritam.**» (*)

Saray'ın bütün o cüppeli, küçük rütbeden ilerigelenleri bu kelime oyununa hayran kaldılar. Kardinal

(*) Margarita latince «inci» demektir. Burada bir kelime oyunu yapılıyor. Önce «domuzların önündeki inciler», ikinci cümle «İncinin önündeki domuzlar.» (Ç.n.)

bir parça ferahladı; Coppenole'le ödeşmişti, onun da şakası alkışlanmıştı.

Şimdi, okurlarımızdan, günümüzde dendiği gibi, bir hayalle bir fikri genelleştirme kudretine sahip olanlar, dikkatlerini çektiğimiz şu anda, Adliye Sarayı toplantı salonunun meydana getirdiği geniş dörtgenin gözlerinin önüne serdiği manzarayı pek belirgin olarak hayallerinde canlandırıp canlandıramadıklarını sormamıza izin versinler. Salonun ortasında, batı duvarına dayalı, bir mübaşirin cırlak sesiyle ilân edilen ağırbaşlı kişilerin birbiri ardından, yumurta biçimi küçük bir kapıdan kafiye halinde girdiği altın sırmalı kumaş kaplı geniş, muhteşem bir tribün. İlk sıralarda ermin'den, kadifeden, al kumaştan takkeli saygıdeğer birçok kişi. Sessiz, vakur bir halde duran tribünün etrafında, aşağıda, karşıda, her yanda, büyük kalabalık, büyük gürültü. Tribündeki her yüzün üzerinde halkın binlerce gözü, her ad üzerine binlerce fısıltı. Şüphesiz ki manzara pek merak çekici, seyircilerin ilgisine değer. Ama, şurada, ta uçta, üzerinde rengârenk boyalı dört kukla, altında da dört kukla ile şu sephaya benzer cambazhane tiyatrosu nedir öyle? Sehpanın yanında duran siyah ceketli, solgun yüzlü o adam kimin nesi? Ne yazık ki, aziz okuyucu, Pierre Gringoire'la prolog'u!

Onu hepimiz iyice unutmuştuk. Bu da, onun en korktuğu şeydi.

Kardinal'in içeri girdiği andan beri prolog'un selâmeti için çırpınmaktan vazgeçmemişti. Tereddüt içinde kalan oyunculara önceleri devam etmelerini, seslerini yükseltmelerini söylemişti; sonra, hiç kimse dinlemediğini görünce, onları durdurmuştu. Bu durumun sürdüğü bir çeyrek saatten beri ayaklarını yere vuruyor, çırpınıyor, Gisquette'le Liénarde'a, yanlarındakileri prolog'u dinlemeye teşvik etmeleri için, seslenip duruyordu; ama, hepsi boşuna. Hiç kimse o geniş görüş açılarının tek merkezi olan Kardinal'den,

elçilerden, tribünden gözlerini ayırmıyordu. Üzülerek belirtelim ki, Kardinal'in o kadar şiddetli şekilde bir değişiklik yaparak içeri girdiği sırada, prolog dinleyicileri hafifçe rahatsız etmeye başlamıştı. En sonunda, mermer tabanda olduğu gibi, tribünde de aynı manzara vardı: Tarım'la Ruhban Sınıfı'nın, Asalet'le Ticaret'in anlaşmazlığı. Pek çok kimse de bunları kafiyeli konuşan, âdeta Gringoire'in sırtlarına geçirdiği sarı, beyaz entarilerin içinde saman doldurulmuş hayvanlara benzeyen boyalı, süslü şekiller halinde görmektense, şu Flaman heyetinde, ruhban meclisinde, Kardinal'in elbisesi altında, Coppenole'ün ceketinin içinde, etten, kemikten, yaşayan, soluk alan, kıvrılan, dirsek dirseğe oturan canlılar halinde seyretmeyi tercih ediyordu.

Şairimiz, sükûnetin bir parça geri geldiğini görünce, her şeyi kurtaracak bir kurnazlık düşündü.

Yanıdakilerden birine, sabırlı yüzlü, kendi halinde, şişman bir adama doğru dönerek: «Yeniden başlasınlar mı, efendim?» dedi.

— «Neye?» dedi yanındaki adam.

Gringoire: «Neye olacak, mystère'e!» dedi.

Komşusu: «Canınız nasıl isterse» diye karşılık verdi.

Bu yarı onaylama Gringoire'a yetti, kendi işini kendisi görerek, kalabalığa elinden geldiği kadar karışarak bağırmaya başladı: «Mystère'e devam edin! Başlayın!»

Joannes De Molendino: «Hay kör şeytan!» dedi. «Orada ne halt karıştırıyorlar öyle?» (Gringoire dört kişilik gürültü çıkarıyordu çünkü.) «Buraya bakın, arkadaşlar! Mystère bitmedi miydi? Yeniden başlamak istiyorlar. Bu haksızlıktır, doğrusu!»

Bütün öğrenciler: «Hayır! Hayır!» diye bağırıyorlar. «Kahrolsun mystère! Kahrolsun!»

Gringoire paralanıyor, daha da kuvvetli bağırıyordu:

— «Başlayın! Başlayın!»

Bütün bu gürültü-patırdı Kardinal'in dikkatini çekti.

Birkaç adım ötesinde duran, siyahlar giyinmiş, uzun boylu bir adama: «Sayın Adliye başkanı» dedi. «Bu kendini bilmezler vaftiz suyuna düşmüş şeytan gibi neden böyle gürültü koparıyorlar?»

Adliye başkanı bir çeşit çift yaşayışlı yüksek yargıçtı; adli düzenin bir çeşit yarasasıydı: Hem fariye, hem kuşa, hem yargıca, hem de askere benzerdi.

Kardinal Hazretleri'ne yaklaştı, sonra da onun hoşnutsuzluğundan fena halde çekinerek, kekeleye kekeleye, halkın densizliğini anlattı: Öğlenin oniki si Monsenyör Kardinal'den önce gelmişti, oyuncular da Monsenyör Kardinal'i beklemeden başlamak zorunda kalmışlardı.

Kardinal kahkahayla güldü.

— «Valla', Üniversite rektörü de aynı şeyi yapıyordu. Siz ne dersiniz, üstad Guillaume Rym?»

Guillaume Rym: «Monsenyör» dedi, «komedinin yarısını kaçırmış olmamıza sevindim. Bu da bir kârdır.»

Başkan: «Oyuncular temsile devam edebilirler mi?» diye sordu.

Kardinal: «Devam edin, devam edin!» dedi. «Pek umurumda değil. O sırada ben de duamı okurum.»

Başkan tribünün ucuna kadar ilerledi, elinin bir hareketiyle sessizliği sağladıktan sonra bağırды:

— «Şehirli, kasabalılar, oyunun yeniden başlamasını isteyenlerle bitirilmesini isteyenleri memnun etmek için Monsenyör Kardinal devam edilmesini emrediyorlar.»

Her iki taraf da buna katlanmak zorunda kaldı. Bununla birlikte, yazarla halk bu yüzden uzun zaman Kardinal'e kin bağladılar.

Böylece, sahnedeki kişiler sözlerine yeniden baş-

ladılar. Gringoire da, hiç olmazsa eserinin geri kalan kısmının dinleneceği umundaydı. Bu umudu da bütün öteki hayalleri gibi kırılmakta gecikmedi. Gerçekten de, dinleyiciler tam bir sükûta kavuşmuşlardı ama, Gringoire, Kardinal devam etme emrini verdiğinde, tribünün iyice dolmaktan pek uzak olduğunun farkında değildi; Flaman elçilerinden sonra, kafileye dahil olan, adları rütbeleri piyesteki konuşmanın arasına mübaşirin aralıklı haykırışıyla bildirilen yeni kimselerin çıkageldiğini de fark etmemişti. Gerçekten de, bir temsilin ortasında bir mübaşirin iki kafiye arasında, çoğunlukla bir mısraın tam ortasında şuna benzer sözler bağıracağı düşünülün:

— «Üstat Jacques Charmolue, Kral'ın kilise meclisinde vekili!»

— «Jehan De Harlay, has ahırlar müdürü, Paris şehri gece devriye zabıtaları komutanlık muhafızı!»

— «Sayın Galiot De Genoilhac, şövalye, Brussac derebeyi, Kraliyet tophane emini!»

— «Üstat Dreux-Raguier, Kralımız Efendimizin Champagne'da, Brie'de su yolları, ormanlar müfettişi!»

— «Sayın Louis De Graville, şövalye, nazır, Kral'ın mabeyincisi, Fransa amirali, Vincennes ormanı başmuhafızı!»

— «Üstat Denis Le Mercier, Paris körler bakım-evi muhafızı!»

Bu durum dayanılmaz bir hal alıyordu.

Piyesin izlenmesini zorlaştıran bu acayip nakarat Gringoire'ı öfkeliyordu; çünkü eserinin gitgide daha çok ilgiyi çektiğini, ancak doğru-dürüst dinlenmesi gerektiğini düşünmeden edemiyordu. Gerçekten de bundan daha ustaca hazırlanmış, daha dramatik bir metin düşünmek zordu. Venus, «*vera incessu patuit dea*» (*) kendilerine sunulduğu sırada, oyunun

(*) Latince: «Yürüyüşünden belli olan tanrıça.» (Ç.n.)

prolog'undaki dört kişi müthiş sıkıntılarından şikâyet ediyorlardı. Tanrıçanın sırtında Paris şehri tim-sali olan gemi armalı bir elbise vardı. Venüs, kendisi gelip, dünyanın en güzeline sözlü olan veliahdı is-tiyordu. Vestiyerden yıldırımlarının gürültüsü işitilen Jupiter de onun tarafını tutuyordu. Tanrıça tam üs-tünlüğü elde edip veliahtla evleneceğı sırada Şam ipekli si beyaz bir elbise giymiş, elinde bir papatya tu-tan gencecik bir çocuk Venüs'le çarpışmaya gelmişti. (Papatya açıkça Flaman Prensesi'ni temsil ediyordu.) Tiyatro darbesi, birçok olay. Tartışmalardan sonra, Venüs, Marguerite, bütün ötekiler Hz. Meryem'in ada-letine başvurmayaya karar vermişlerdi. Güzel bir rol daha vardı. Mezopotamya Kralı Dom Pedren'in rolü. Yalnız, bu kadar kesinti arasında onun ne işe yaradı-ğını anlamak pek güçtü. Hepsi yukarı dayalı merdi-venden çıkmışlardı.

Olan olmuştu. Bu güzelliklerin hiçbir i ne anlaşıl-mış, ne de fark edilmişti. Sanki Kardinal'in içeri gir-mesiyle, gözle görölmez, tılsımlı bir bağ birdenbire bü-tün gözleri mermer tabandan tribüne salonun güney ucundan batı ucuna çekmişti. Hiçbir şey dinleyicileri bu büyüden kurtaramazdı. Bütün bakışlar oraya di-kilmişti; yeni gelenler, onların körolasıca adları, yüz-leri, elibeseleri devamlı bir oyalanma vesilesiydi. Can sıkıcı, kahredici bir durumdu bu. Gringoire, elbisele-rinin kolunu çekıştirdikçe arada-sırada dönen Gisqu-ette'le Liénarde'dan, bir de sabırlı şişman adamdan başka kimse dinlemiyor, hiç kimse yüz-üstü bırakılan zavallı moralité'ye yüzden bakmıyordu. Gringoire ar-tık yüzlerin yandan görünüşünden başka bir şey gör-müyordu.

Bütün o zafer, şiir yapısının parça parça yıkıldı-ğını ne büyük bir acılıkla seyrediyordu! Hem de onun eserini dinlemek sabırsızlığıyla bu halkın başkana karşı ayaklanmak üzere olduğı düşünölürse! Şimdi eser önlerindeyken, aldırış bile etmiyorlardı. O kadar

genel bir alkışla başlayan şu temsil! Halkın ilgisinin şu ezeli alçalıp yükselişi! Düşünün ki çavuşları asma-ya kalkmışlardı. Yeniden o nefis anda olmak için ne-ler feda etmezdi ki!

Mübaşirin kaba monologu en sonunda bitti. Her-kes gelmişti; Gringoire da rahat bir soluk aldı. Oyun-cular yılmadan devam ediyorlardı. O sırada çorapçı Bay Coppenole birdenbire ayağa kalkmaz mı? Grin-goire adamın genel ilgi ortasında, şu iğrenç konuşma-yı yaptığını duydu:

— «Paris'in sayın şehirlileri, asilzadeleri! Tanrı hakkına, burada ne işimiz olduğunu bilmiyorum. Şu-rada, şu köşede bir sehpanın üzerinde dövüşmek is-ter gibi bir halleri olan insanlar görüyorum. Sizin mystère dediğiniz bu mudur bilmiyorum; ama, hiç de eğlenceli bir şey değil. Dilleriyle kavga ediyorlar, başka bir şey yok. Tam bir çeyrek saatten beri vuruş-manın ilk darbesini bekliyorum. Bir şey olduğu yok. Hakaretle birbirlerini yaralayan korkaklar bunlar Londra'dan, Rotterdam'dan güreşçiler getirilmeliydi; o zaman tanı olurdu! Sesi ta meydandan duyulacak yumrukları seyrederdiniz. Bunlara ise insan ancak acır. Hiç olmazsa bir İspanyol-Arap dansı yapsalardı, ya da danslı bir eğlence düzenleselerdi! Bana anlat-tıkları hiç de bu değildi. Bir papa seçileceğini, bir çılgınlar şenliği yapılacağını söylemişlerdi 'bana. Gand'da bizim de bir çılgınlar papamız var, bu ko-nuda hiç de geri kalmış değiliz. Bakın biz nasıl yapı-yoruz: Burada olduğu gibi, bir kalabalık toplanıyor. Sonra herkes, sırayla, başını bir delikten geçiriyor, öbürlerine yüz buruşturuyor. En çirkin yüz buruştur-mayı yapan, herkesin alkışlarıyla, papa seçilir. İşte bu. Pek eğlencelidir. Sizin papayı bizim memleketin usulünce seçelim, ister misiniz? Bu gevezeleri dinle-mekten daha az sıkıcıdır elbette! Gelip de delikten yüz buruşturmak isterlerse onları da oyuna alırız. Ne dersiniz, beyler? Burada Flaman usulü gülecek her

iki cinsten de yeteri kadar gülünç örnekler var, güzel bir yüz buruşturma umacak kadar çirkin suratlarız hepimiz!»

Gringoire buna karşılık vermek isterdi. Şaşkınlıktan, hırstan, öfkeden dili tutuldu. Zaten çorapçının teklifini «asilzade» diye çağırılmaktan dolayı koltukları kabaran şehirliler öyle heyecanla karşıladılar ki bir direnme faydasızdı. Artık kendini akıntıya bırakmaktan başka çare yoktu. Gringoire, Timantes'in Agamemnon'u (*) gibi başını örtmek için kaputu olmadığından, yüzünü iki eliyle gizledi.

V

QUASIMODO

Coppenole'ün teklifini uygulamak üzere kaşla göz arası her şey hazırlanıverdi. Şehirliler, öğrenciler, noter kâtipleri hemen işe koyulmuşlardı. Mermer tabanın karşısındaki küçük şapel yüz buruşturma oyununa sahne olarak seçildi. Kapının üzerindeki o güzel gül biçimi pencerede kırılan bir cam yarışmacıların başlarını geçirmeleri kararlaştırılan bir daireyi meydana getirdi. Oraya yetişmek için, nereden alındığı pek bilinmeyen, iyi-kötü üst üste yerleştirilen iki fiçinin tepesine çıkmak yetiyordu. Kimseyi etkilememek için her adayın, kadın, ya da erkek (kadın papa da olabilirdi), ortaya çıkıncaya kadar şapelin içinde, yüzü örtülü olarak gizlenip beklemesi kararlaştırıldı. Pek kısa bir zamanda küçük kilise yarışmacılarla doldu; kapıyı üzerlerine kapadılar.

(*) Efsaneye göre, Troia Savaşı'na giden gemilere uygun rüzgârı sağlamak için tanrılar Agamemnon'un kızı İfigenia'nın kurban edilmesini istemişlerdi. M.Ö. IV yüzyılda yaşamış Grek ressamı bu olayı belirten tablosunda Agamemnon'u yüzünü iki eliyle kapamış olarak gösterir (Ç.n.)

Coppenole olduğu yerden her emri veriyor, her şeyi yönetiyor, düzenliyordu. Gürültü-patırtı arasında, Gringoire kadar Kardinal de şaşkına dönmüştü; özel işlerini, akşam ayinini bahane ederek, bütün maiyetiyle birlikte çekilmişti. Gelişinde pek heyecanlanan bütün o kalabalığın şimdi kılı bile kıpırdamamıştı. Kardinal Hazretleri'nin gittiğini ancak Guillaume Rym fark etti. Halkın dikkati, güneş gibi, yörüngesinden gidiyordu: Salonun bir ucundan başlayarak, bir süre ortada oyalandıktan sonra, şimdi de öbür başa gelmişti. Mermer tabanla işlemeli kumaş kaplı tribün devirlerini doldurmuşlardı, şimdi sıra XI. Louis'nin şapcilerindeydi. Bundan böyle, bütün delilikler için meydan serbestti. Ortada artık yalnız Flamanlarla ayak takımı kalmıştı.

Yüz buruşturmalar başladı. Kırık camlı pencereden ilk görünen yüz, tersine çevrilmiş kıpkızıl göz kapaklarıyla, hayvan ağızı gibi açık ağzıyla, bizim imparatorluk devrinin süvari çizimleri gibi kırış kırış alnıyla öyle durdurulamaz bir kahkaha koparttı ki bütün bu ne-idiği-belirsizleri Homeros görse tanrı sanırdı. Ne var ki toplantı salonu hiç de bir Olimpos dağı değildi, Gringoire'ın Jupiter'i de bunu herkesten daha iyi biliyordu. Bir ikinci yüz, bir üçüncüsü göründü; sonra bir başkası, bir başkası daha. Kahkahalar da, neşe tepinmeleri de gittikçe artıyordu. Bu manzarada anlatılamaz, kendine özgü bir başdönmesi, bir taşkınlık, büyü gücü vardı; günümüzde, salonlarımızda okuyuculara bunun hakkında bir fikir vermek pek güç olur. Birbiri arkasından, üçgenden yamuk dörtgene kadar, koniden çok kenarlı şekillere kadar bütün geometrik şekilleri, öfkeden şehvete kadar bütün ifadeleri, yeni doğan bebeğin kırıışığından can çekişen yaşlının buruşuklarına kadar bütün yaş dönemlerini, Fauna'dan Belzebuth'a (*) kadar bütün dini

(*) Fauna: Romalıların kır tanrıçası; Belzebuth: eski Filistin kavimlerinin inançlarında şeytan. (Ç.n.)

acayip yaratıkları, yırtıcı hayvan ağzından kuş gagasına kadar bütün hayvan ağızlarını temsil eden yüzler dizisi göz önüne getirilsin. Pont-Neuf'teki o kabartmalar —Germain Pilon'un elinin altında taşlaşmış kâbuslara benzeyen bütün o yüz kabartmaları— canlanıp soluk alarak, birer birer karşınıza geçip size yakıcı gözleriyle bakıyorlar farz edin; dürbününüzde Venedik karnavalının birbiri peşi sıra geçen bütün maskeleri; kısacası bir insan kaleydoskopu.

Cümbüş gitgide daha çok Flamanvari bir hal alıyordu. Ressam Teniers bile olsa bunu asla tam olarak yansıtamazdı. Salvator Rosa'nın savaş tablosunu cümbüş halinde göz önüne getirin. Artık ne öğrenci, ne elçi, ne şirli, ne erkek, ne kadın vardı; ne Clopin Trouillefou, ne Gilles Lecornu, ne Marie Quatrelevre, ne de Robin Poussepain. Ortaklaşa serkeşlik her şeyi yok ediyordu. Toplantı salonu her ağzın bir çığlık, her gözün bir şimşek, her yüzün bir buruşturma, herkesin bir duruş olduğu geniş bir arsızlık, neşelilik kazanıydı. Bütününü bağırıyor, çığlık atıyordu. Sırayla pencereye gelip diş gıcırdatan birbirinden garip yüzler ateşe atılan alevli bir çalı demetiydi sanki. Kaynayan bütün bu kalabalıktan kazanın buharı gibi acı, sivri, keskin, bir sineğin kanatları gibi vızıltılı bir uğultu yayılıyordu.

— «He-hey! körolasıcı!»

— «Şu surata bak, şu suratı!»

— «Beş para etmez.»

— «Başkası gelsin!»

— «Guillemette Maugerepuis, şu boğa suratına bak hele! Bir, boynuzlar eksik. Kocan değil mi o?»

— «Başkası gelsin!»

— «Hay gözün kör olsun! Nedir o yüz buruşturma?»

— «Hey, hey! hilekârlıktır bu. Yalnız yüzler görünecek.»

— «Şu yezit Perrette Callebottle! O yapar bunu.»

— «Yaşasın! Yaşasın!»

— «Boğuluyorum!»

— «İşte bir tane daha, bunun da kulakları sığmıyor!»

Dostumuz Jehan'ın hakkını teslim etmemiz gerek. Bu gürültü patırdının ortasında o hâlâ, yelken direğindeki miço gibi, filayağının tepesinde duruyordu. İnanılmaz bir çılgınlıkla çırpınıyordu. Ağzı fırın kapağı gibi açıktı, işitilmeyen bir haykırış çıkıyordu; haykırışın duyulmayışı gürültüden boğulduğu için değil, hiç şüphesiz ki duyulabilen en tiz perdeyi aştığı içindi; Sauveur'ün oniki bin, ya da Biot'nun sekizbin titreşimine ulaşıyordu.

Gringoire'a gelince, ilk çöküntü ânı geçtikten sonra kendini toparlamıştı. Felâkete karşı diklenmişti. Üçüncü defa olarak oyuncularına, şu konuşan makinelere: «Devam edin!» diye bağırmıştı. Sonra mermer tabanın önünde iri adımlarla dolaşırlarken, şapelin yuvarlak penceresinden, hiç olmazsa şu nankör halka yüz buruşturmak zevkine erişmek için, görünmek isteğine kapılıyordu. Sonra: «Yok canım, bu bize yakışmaz; öç almak yok! Sonuna kadar savaşıalım» diye kendi kendine tekrarlıyordu. «Halk üzerinde şiirin kudreti büyüktür; onları yola getiririm. Görürüz bakalım kim üstün gelecek, maskaralık mı, yoksa edebiyat mı!»

Ne yazık ki kendi piyesinin tek seyircisi olarak kalmıştı. Durum öncekinden daha da beterdі. Şimdi artık yalnız sırtları görüyordu.

Aldanıyorum. Önemli bir anda fikir danıştığı sa birli şişman adam tiyatroya dönük olarak kalmıştı. Gisquette'le Liénarde'a gelince, onlar çoktan gitmişlerdi.

Tek seyircisinin bağlılığı Gringoire'ın ta kalbinin derinlerinde etki uyandırdı. Ona doğru yaklaştı, hafifçe kolunu sarsalayarak konuşmaya başladı; çünkü adamcağız parmaklığa dayanmış uyukluyordu.

Gringoire: «Size teşekkür ederim, efendim» dedi.
Şişman adam, esneyerek: «Niçin, efendim?» diye sordu.

Şair: «Sizin canınızı sıkan şeyin ne olduğunu pek iyi anlıyorum» dedi. «Keyfinizce duymanıza engel bütün bu gürültü sizi rahatsız ediyor. Ama, hiç üzülmeyin, adınız gelecek nesillere kalacaktır. Adınızı bağışlar mısınız lütfen?»

— «Renault Château, Paris, Châtelet Ağır Ceza mahkemesi mühürdarı kulunuz.»

Gringoire: «Burada ilham perilerinin tek temsilcisisiniz» dedi.

Mühürdar: «Çok nazıksınız, beyim» diye karşılık verdi.

Gringoire: «Piyesi gereğince izleyen tek kimsesiniz. Nasıl buldunuz?» diye sordu.

Şişman adliyecî yarı yarıya uyanmıştı: «O! o! gerçekten, oldukça hoş!» dedi.

Gringoire'ın bu övgüyle yetinmesi gerekti, çünkü müthiş bir haykırışmayla karışan bir alkış tufanı konuşmalarını yarıda kesti. Çılgınlar Papası seçilmişti.

— «Yaşasın! Yaşasın! Yaşasın!» diye halk her yandan bağırıyordu.

O sırada kapının üzerindeki pencerede gerçekten pek olağanüstü bir yüz buruşturma görünmüştü. Cümbüşün heyecanlandığı hayallerde yaratılan garabet timsalini canlandıramadan şu yuvarlak pencereden birbirinin ardı sıra geçen bütün o altıköşe, sekizköşe, hiçbir şekle uymaz yüzlerden sonra bütün oyları toplamak için ancak topluluğun gözlerini kamaştıran böyle yüce bir yüz buruşturma isterdi. Üstat Coppenole bile alkışladı; yarışmaya katılan, kimbilir yüzü ne beterin beteri bir çirkinlik derecesine ulaşabilen Clopin Trouillefou da yenilgiyi kabul etti. Biz de öyle yapacağız. Bu piramit biçimli burnu, at nalı biçimi ağzı, sağ göz kocaman bir et beninin altında kaybolurken çalı gibi kızıl bir kaşın kapattığı o küçü-

cük sol gözü, bir kalenin mazgalları gibi şurası-burası çentikli o biçimsiz dişleri, o dişlerden birinin filin dişi gibi üzerine bindiği nasırlı dudağı, o sivri çeneyi, hele bütün bunların üzerine yayılan suratı, o muziplik, şaşkınlık, keder karışımını okuyucunun zihninde canlandırmaya uğraşmayacağız. Mümkünse, bunların bütünü hayal edilsin.

Alkış geneldi. Herkes şapele hücum etti. Çılgınların pek mutlu papasını oradan törenle dışarı çıkardılar. İşte o zaman şaşkınlık, hayranlık son derecesini buldu: Yüz buruşturma bu adamın asıl yüzüydü. Daha doğrusu, onun bütün kişiliği bir yüz buruşukluğuydu. Diken diken kızıl saçlarla örtülü kocaman bir baş; iki omuzu arasında, tepkisi önde hissedilen koca bir kambur; öylesine garip bir şekilde yamulmuş bir kalça bacak yapısı ki ancak dizlerde birbirine bitişebiliyor, önden bakılınca, saplarından birleştirilmiş iki oraga benziyor; son derece büyük ayaklar, son derece iri eller; bütün bu biçimsizliğin yanı sıra da anlatılamaz korkunç bir güçlülük, çeviklik, cesaret havası. Güzellik gibi, kuvvetin de ahenkten meydana gelmesini isteyen ezeli kuralın garip istisnası. Çılgınların kendilerine seçtikleri papa işte böyle bir yaratıktı. Parça parça kırılmış da iyi yapıştırılamamış bir dev sanırdınız.

Bu hareketsiz, bodur, âdeta eniyle boyu eşit, bir büyük adamın dediği gibi, alt tabanı dörtköşe, bu tek gözlü canavar şapelin eşğinde görününce, yarısı kırmızı, yarısı mor, üzeri gümüş küçük çingiraklarla kaplı uzun ceketinden, hele çirkinliğinin kusursuzlğundan halk onu hemen tanıdı, bir ağızdan bağırdı:

— «Kilise çancısı Quasimodo bu! Quasimodo! Notre-Dame'ın kamburu! Tekgöz Quasimodo! Topal Quasimodo! Yaşasın! Yaşasın!»

Görüldüğü gibi zavalılığın pek çok takma adı vardı.

Öğrenciler: «Gebe kadınlar dikkat etsinler!» diye bağıırıyordu.

Joannes: «Ya da gebe olmak isteyenler!» diye ekledi.

Gerçekten de kadınlar yüzlerini kapatıyorlardı.

Kadınlardan biri: «Ah! hınzır maymun» diyordu.

Bir başkası da: «Çirkin olduğu ölçüde de kötü!» dedi.

Bir üçüncüsü: «Şeytanın ta kendisi» diye ekledi.

— «Notre-Dame'in ta yakınında oturmak felâketine uğradım; bütün gece bunun yağmur oluklarında dolaştığını duyuyorum.»

— «Kedilerle birlikte.»

— «Her zaman damlarımızın üzerinde.»

— «Bacalarımızdan büyü atıyor üzerimize.»

— «Geçen akşam gelip kapının penceresinden dilini çıkardı. Bir erkek sandım. Aman, öyle korktum ki!»

— «Eminim ki büyücülerin cumartesi toplantılarına katılıyordur. Bir keresinde bizim bulaşık yolunda bir süpürge bıraktı!»

— «Ah! iğrenç bir kambur yüzü!»

— «Ah! sefil yaratık!»

— «Ah! ah!»

Erkekler ise pek memnundu, alkışlıyorlardı.

Bu gürültünün konusu olan Quasimodo, hâlâ şapelin kapısında, ayakta, kaygılı, ciddi bir tavırla duruyor, herkesin hayran bakışlarını üzerine çekiyordu.

Bir öğrenci, galiba Robin Poussepain, pek yakına gelip ona alayla güldü. Quasimodo onu belindeki kuşaktan tutup halkın arasına on adımı öteye fırlatmakla yetindi. Bunu bir tek kelime söylemeden yaptı.

Coppenole Efendi hayranlıkla ona yaklaştı.

— «Tanrı'm! Yüce Tanrı'm! Sen hayatımda gördüğüm en mükemmel çirkinliksin. Sen Paris'te olduğun gibi Roma'daki papalığa da lâyıksın.»

Böyle söylerken de elini neşeyle onun omuzuna koymuştu. Quasimodo kımıldamadı. Coppenole devam etti:

— «Seninle patlayıncaya kadar yiyip içmek için şiddetli bir istek duyuyorum. Sen ne dersin?»

Quasimodo karşılık vermedi.

Çorapçı: «Sağır mısın sen, yahu?» dedi.

Quasimodo gerçekten de sağırdı.

Bu arada, Coppenole'ün davranışları sabrını tüketiyordu, öyle korkunç bir diş gıcırdatmayla birdenbire ona doğru döndü ki Flaman devi geriledi, tıpkı bir kedinin karşısındaki buldog gibi.

O zaman bu garip yaratığın çevresinde, onbeş adım yarıçapında bir dehşet, bir saygı çemberi meydana geldi. Yaşlı bir kadın Coppenole'e Quasimodo'nun sağır olduğunu anlattı.

Çorapçı gürültülü bir Flaman gülüşüyle: «Sağır mı?» dedi. Yüce Tanrı'm! eksiksiz bir papa bu öyleyse!»

Jehan, en sonunda, Quasimodo'yu daha yakından görmek için sütun başlığından aşağı inmişti.

«Hey! ben bunu tanıyorum!» diye haykırdı. «Ağabeyimin kilisesinin çancısı.»

— «Merhaba, Quasimodo!»

Robin Poussepain düşmenin utancından daha kurtulamamıştı.

— «Körolasica herif!» dedi. «Ortaya çıkıyor: bir kambur Yürüyor: bir topal. Size bakıyor: bir gözü kör. Siz ona söz söylüyorsunuz: bir sağır. İyi ama, bu Polüfemos (*) dilini ne yapmış?»

Yaşlı kadın: «Canı istediği zaman konuşur o» dedi. «Kilise çanı çalmaktan sağır olmuş. Dilsiz değildir.»

(*) Efsaneye göre Kiklops'ların (tek gözlü canavarların) en korkuncu olan Polüfemos insan etiyle beslenirdi. Bu canavar Odesseus'u inine kapatmış. Odesseus da onu şarapla sarhoş ettikten sonra, bir kazıkla vurarak, tek gözünü de çıkarmıştır. (Ç.n.)

Jehan: «İşte onun eksik tarafı bu!» diye belirtti.

Robin Poussepain: «Bir gözü de fazla» diye ekledi.

Jehan, pek yerinde bir düşünceyle: «Hiç de değil» dedi. «Tek gözlü bir kimse körden daha da eksiktir: Nesi eksik olduğunu bilir.»

Bu arada öğrencilere katılan bütün dilenciler, bütün uşaklar, bütün yankesiciler, törenle gidip, dolaptan, Çılgınlar Papası'nın mukavva tacını, gülünç cüppesini aldılar. Quasimodo, hiç direnmeden, azametli bir başegmeyle, kendisini giydirmelerine izin verdi. Sonra onu alacalı-bulacalı bir sedyeye oturtular. Çılgınlar birliğinden oniki üye sedyeyi omuzlarına aldılar. Biçimsiz ayaklarının dibinde bütün bu yakışıklı, dimdik, biçimli erkek başlarını görünce tek-gözün üzgün suratında horgören, acı bir gülümseme belirdi. Sonra, avaz avaz bağırان, hırpani kılıklı kabile, geleneğe göre, sokaklarda, caddelerde gezinmeden önce, Adliye Sarayı'nın iç galerilerini dolaşmak üzere yürümeye başladı.

VI

ESMERALDA

Bütün bu olaylar sırasında Gringoire'nin de, temsilinin de dayandığını okuyucularımıza bildirmekle mutluyuz.

Şairin sıkıştırması üzerine, oyuncular komediyi okumaya devam etmişlerdi; o da, yazdıklarını dinlemekten geri kalmamıştı. Gürültüye istemeyerek katlanmıştı, halkın ilgisinin yeniden temsile döneceğinden umudunu kesmeden, sonuna kadar dayanmaya kararlıydı. Quasimodo'yu, Coppenole'ü, Çılgınlar Papası'nın patırtıcı kafilesinin müthiş bir gürültüyle salondan dışarı çıktıklarını gördüğü zaman bu umut ışığı canlandı. Halk da kafilenin arkasından fırladı.

Gringoire: «İyi» diye düşündü. «İşte bütün arabozucular gidiyorlar.»

Ne yazık ki «bütün arabozucular» seyircilerdi. Kaşla göz arası toplantı salonu boşaldı.

Doğruyu söylemek gerekirse, hâlâ birkaç seyirci vardı; bir kısmı dağınık, bir kısmı sütunların çevresinde kümelenmiş, uğultudan, patırtıdan usanan kadınlar, yaşlılar, çocuklar görölüyordu. Birkaç öğrenci hâlâ pencerelerin girintisinde oturuyor, meydanı seyreliyordu.

Gringoire: «Her neyse» diye düşündü. «Temsilimin sonucu duymak için bunlar bile yeter. Sayıları az ama, seçme dinleyiciler, okumuş kimseler.»

Az sonra, Hz. Meryem'in gelişinde en büyük etkiyi yapması gereken senfoninin yokluğu hissedildi. Gringoire orkestranın Çılgınlar Papası kafilesiyle birlikte götürüldüğünü anladı. Büyük bir metanetle: «Aldırış etmeyin, devam edin» dedi.

Kendi piyesinden söz ettiklerini sandığı bir şehirli topluluğuna yaklaştı. İşte kulağına çalınan konuşmanın bir parçası:

— «Eskiden M. de Nemours'un olan Navarre Konağı'nı biliyor musunuz. Üstat Cheneteau?»

— «Evet, Braque Kilisesi'nin tam karşısındadır.»

— «İşte onu devlet hazinesi, yıllık altı lira sekiz paris kuruşuna, tarihçi Guillaume Alixandre'a kiralamışlar.»

— «Aman, kiralar da ne yükseldi!»

Gringoire: «Eh neyse!» diye içini çekerek düşündü, «ötekiler dinliyorlar.»

Penceredeki gençlerden biri birdenbire: «Arka daşlar!» diye bağırdı. «Esmeralda! Esmeralda mey danda!»

Bu kelime sihirli bir etki yarattı. Salonda kalanların hepsi görmek için duvarlara tırmandılar, «Esmeralda! Esmeralda!» diye haykırarak pencerelere hücum ettiler.

O sırada dışarıdan şiddetli bir alkış sesi duyuldu. Gringoire, üzgün üzgün, ellerini kavuşturarak: «Esmeralda da ne demek oluyor?» dedi. «Ah! yarabbi! Galiba şimdi de sıra pencerelerde!»

Mermer tabana doğru döndü, temsilin durduğunu gördü. Bu da tam Jupiter'in, elindeki yıldırımla, görüneceği andı. Şimdi ise Jupiter, tiyatronun altında, kımıldamadan duruyordu.

Şair, öfkeyle: «Michel Giborne!» diye bağırdı. «Orada ne işin var? Senin rolün değil mi şimdi? Çık sana sahneye!»

Jupiter: «Ne yazık ki çıkamam» dedi. «Bir öğrenci merdiveni alıp götürdü.»

Gringoire baktı: Olay gerçekten de doğruydu. Düğümle sonuç arasındaki bütün bağlantı kesilmişti.

— «Alçak!» diye mırıldandı. «Peki, merdiveni ne diye aldı?»

Jupiter acıklı bir sesle: «Gidip «Esmeralda'yı görmek için» dedi. «İşte, hiçbir işe yaramayan bir merdiven, dedi, alıp gitti.»

Artık bu son darbeydi. Gringoire onu da tevekkülle karşıladı. Oyunculara: «Hepinizin canı cehenneme!» dedi. «Ben paramı alırsam siz de alırsınız.»

O zaman, iyi savaşmış bir general gibi, başı önünde ama, en sonuncu olarak geri çekildi. Adliye Sarayı'nın eğri-büğrü merdivenlerini inerken: «Bu Parisliler de pek aptal, kaba insanlar, doğrusu!» diye ağzının içinde homurdanıyordu. «Buraya bir mystère görmeye geliyorlar, hiçbir şey dinlemiyorlar! Her şeyle, herkesle, Clopin Trouillefou ile, Kardinal'le, Coppénole'le, Quasimodo'yla, kör şeytanla bile ilgileniyorlar! Hz. Meryem'e gelince, asla! Ben bilseydim gösterirdim size Hz. Meryem'leri, budalalar! Ya ben? Herkesin yüzünü görmeye gelip de sadece sırtlarını görmeme ne denir? Şair olup da bir aktörün başarısıyla

yetinmek! Homeros'un Grek kasabalarında dilendiği, Ovidius'un Moskoflar arasında sürgünde öldüğü birer gerçektir; ama, beni şeytan çarpsın Esmeralda'nın ne demek olduğunu biliyorsam! Bir kere bu kelime ne demektir? Çingence bir söze benziyor!»

I

HARÛBDİS'TEN SKÛLLA'YA

Ocak ayında gece erken bastırır. Gringoire Adliye Sarayı'ndan çıktığında sokaklar kararmaya başlamıştı. Bu gece karanlığı onun hoşuna gitti; bir an önce ıssız, karanlık bir ara sokağa girmek isteğiyle yanıyordu, orada keyfince düşünebilecekti; filezof da şairin yarasına ilk pansumanını yapacaktı. Zaten felsefe onun tek barınağıydı; çünkü nerede yatacağını bilmiyordu. Tiyatro denemesinin gürültülü başarısızlığından sonra, Pont-au-Foin'ın karşısında, Grenier-sur-l'Eran Sokağı'nda oturduğu eve gitmeye cesaret edemiyordu: Bay Guillaume Doulx-Sire'e borcu olan altı aylık kirayı, yani oniki Paris kuruşunu ödeyebilmek için zabıta âmirinden eserine karşılık alacağı paraya güvenmişti; bu borç onun hayatta, pantolonu, gömleği, başındaki külâhı dahil, sahip olduğu şeyin oniki katına bedeldi. Şimdilik Sainte-Chapelle Kilisesi veznedarının kasvetli evinin küçük bapısının saçağı altında barınarak, o gece nerede yatabileceğini bir süre düşündü. Sonra, Paris'in bütün kaldırımları emrinde olduğuna göre, geçen hafta, Savaterie Sokağı'nda bir ayan üyesinin kapısı önünde bir binek taşı gördüğünü, gerektiğinde bunun bir dilenciye, ya da bir şaire mükemmel yastık işi görebileceğini aklından geçirdiğini hatırladı. Bu güzel düşünceyi aklına getirdiği için Tanrı'ya şükretti. Yalnız, Adliye Sarayı Meydanı'ndan geçip de bugün hâlâ dokuz katlı ev-

leriyle ayakta duran bütün o eski sokakların, Barillerie, Vieille-Draperie, Savaterie, Juiverie sokaklarının kıvrılıp uzandığı Cité'nin o eğri-büğrü dolambaçlarına dalmaya hazırlanıyordu ki, Adliye Sarayı'ndan çıkan kafileyi gördü. Çılgınlar Papası kafilesi şiddetli bağırışmalarıyla, kuvvetli meşaleleriyle, mızıkta takımıyla şairin yolunu kesmişti. Bu manzara onun içindeki yaraları kanattı. Kaçtı. Bu tiyatro bahtsızlığının acılığı içinde, o günün şenliğini kendisine hatırlatan bir şey onu kızdırıyor, yarasını kanatıyordu.

Saint-Michel Köprüsü'nden geçmek istedi; çocuklar ateşli mızraklarla, havaî fişeklerle şurada-burada koşuşuyorlardı.

Gringoire: «Havaî fişeklerin canı cehennemel!» dedi, Pont-au-Change'a doğru döndü. Köprü'nün başındaki evlere kralı, veliahtı, Prenses Marguerite'i temsil eden üç bayrakla, Avusturya Dükü'nü, Bourbon Kardinali'ni, Mösyö de Beaujeu'yü, Madam Jeanne De France'ı, nikâh dışı doğumlu Mösyö De Bourbon'la daha bilmem kimleri temsil eden altı küçük bayrak asılmıştı; hepsini de meşaleler aydınlatıyordu. Halk kalabalığı bütün bunları hayranlıkla seyrediyordu.

Gringoire ciğerlerini paralayan bir iç çekmeyle: «Ressam Jehan Fourboul'ta ne mutlu!» dedi, bayraklarla bayrakçılara sırtını döndü.

Önünde bir sokak uzanıyordu; onu öylesine karanlık, ıssız buldu ki, orada şenliğin bütün parlaklığından olduğu gibi gürültüsünden de kurtulabileceğini umdu. Oraya daldı. Birkaç dakika sonra ayağı bir şeye takıldı; sendeledi, düştü. Adliye kâtiplerinin, o günün şerefine, bir parlamento başkanının kapısına sabahleyin bıraktıkları kurdelelerle süslü yeşil ağaçtı bu. Gringoire bu yeni rastlantıya sabırla göğüs gerdi. Ayağa kalktı, suyun kenarına gitti. Sorgu yargıcının dairesiyle ağır ceza mahkemesini arkada bıraktı. Kral Bahçeleri'nin büyük duvarı boyunca, çamurun ayak

bileklerine kadar çıktığı kaldırım taşı döşenmemiş bu kıyıda, ilerledi. Sonra Cité'nin batı ucuna geldi, o zamandan beri tunç at heykeliyle Pont-Neuf'ün altında kaybolan Passeur-aux-Vaches adacığını bir süre seyretti. Karanlıkta adacık ona, aradaki daracık beyazımsı ırmağın ötesinde, kapkara bir kütle gibi görünüyordu. Hafif bir ışığın parıltısında, sığırları karşı yakaya geçiren salcının gece barındığı kovan biçimi kulübe seçiliyordu.

Gringoire: «Ne mutlu sana, sığırtaç!» diye düşündü. «Ne zafer hayalindesin, ne de epitalan yazıyorsun! Evlenen krallarla Burgonya düşesleri ne umurunda! Senin tanıdığın bütün papatyalar nisan ayında çayırında yetişen, ineklerinin geveledikleri papatyalardır! Bense yuhalanan bir şairim, soğuktan titriyorum, oniki kuruş borcum var, pabucumun tabanı o kadar şeffaf ki senin el fenerine cam işi görülebilir. Sana teşekkür ederim, sığırtaç! Kulüben gözlerimi dinlendiriyor, bana Paris'i unutturuyor!»

Bu şairane kendinden geçişten, birdenbire, o mutlu kulübeden çıkan çifte Saint-Jean kestane fişegi atışıyla uyandı. Bunu günün eğlencesine katılan sığırtaç atmıştı.

Bu fişek Gringoire'in tüylerini diken diken etti.

— «Lânet olasıca şenlik!» diye bağırıldı. «Her yerde peşimden mi geleceksin? Ah! ulu Tanrı'm! Ta sığırtaç maca kadar mı!»

Sonra ayaklarının dibindeki Seine sularına baktı, korkunç bir istek duydu:

— «Ah!» dedi, «su bu kadar soğuk olmasaydı ne gönül rahatlığıyla kendimi boğardım!»

O zaman, umutsuzca bir karar verdi: Mademki çilgınların papasından, Jehan Fourbault'nun bayraklarından, kurdeleli, süslü yeşil ağaçlardan, kestane fişeklerinden kurtulamıyordu, cesaretle şenliğin ta ortasına dalmaya, Grève Meydanı'na gitmeye karar verdi.

— «Hiç olmazsa» diye düşündü, «orada belki ısı-
nabileceğim bir neşe kıvılcımı bulurum, belki de şeh-
rin genel büfesine yerleştirilen şekerden yapılmış o üç
krallık armasından artan bir kaç kırıntıyla karnımı
doyurabilirim.»

II

GREVE MEYDANI

O zamanki Grève Meydanı'ndan bugün pek bel-
li-belirsiz bir iz kalmıştır. Bu da, meydanın kuzey
köşesini kaplayan sevimli kuledir. Daha şimdiden, oy-
malarının keskin köşelerini kalınlaştıran iğrenç ba-
danalara gömülmüş. Belki de pek yakında, Paris'in
bütün eski yapılarını büyük bir hızla kemirip yok
eden o yeni evler dalgasıyla boğularak yok olmaya o
da mahkûm.

Bizim gibi, XV Louis devrinden kalma iki harap
evin arasında boğulan o zavallı kuleye acıyarak bak-
madan Grève Meydanı'ndan asla geçemeyen kimseler,
eskiden onun da bir parçasını teşkil ettiği binaların
tümünü zihinlerinde rahatça yeniden canlandırabilir-
ler; böylece de XV yüzyılın eski Gotik meydanını tam
olarak görebilirler.

Meydan, bugün olduğu gibi o zaman da bir yan-
dan rıhtımla, öbür üç yandan da yüksek, dar, karan-
lık evler dizisiyle çevrili bir yamuk dikdörtgendi.
Gündüz bu binaların çeşitliliği hayranlıkla seyredile-
bilirdi. Taştan, ya da tahtadan oymalı bu binalar Or-
taçağ'ın, XV yüzyıldan XI. yüzyıla inerek, değişik ev
mimarisinin eksiksiz örnekleriydi. Sivri tepeli pence-
releri tahtından indirmeye başlayan geniş pencereler-
den, yerlerini sivri pencerelerin aldığı Roman mima-
risinin dolgun kemerlerine kadar, hepsinden vardı.
Meydanın Seine üzerinde, Tannerie Sokağı'ndan yana

köşedeki şu eski Tour-Roland Konağı'nın birinci katında bu kemerden hâlâ bulunuyordu. Gece, bu bina yığınının yalnız, meydanın çevresini sivri tepeler zinciri halinde, çeviren kara çatılar fark edilir. Çünkü o devrin şehirleriyle çağımızın şehirleri arasındaki esaslı farklardan biri de şudur: Bugün meydanlara, sokaklara evlerin cepheleri bakar; eski çağlardaysa sokağa üçgen biçimindeki çatı tepeleri bakardı. İkiyüz yıldan beri evler ters döndü.

Merkezde, meydanın doğu yönünde, yan yana sıralanmış üç evden müteşekkil, ağır, değişik bir mimari tarzında bir yapı yükseliyordu. Tarihini, hedefini, mimarisini açıklayan üç ad vermişlerdi ona: **Veli-aht Evi** derlerdi, çünkü V Charles veliahtken bu evde oturmuştu. **Ticarethane** derlerdi. Çünkü Belediye Konağı olarak kullanılıyordu (*); üç kata destek olan bir dizi kalın sütunlar yüzünden de **Sütunlu Ev** (domus ad piloria) derlerdi. Şehir orada, Paris gibi şehir denmeye lâyık bir yere gerekli olan her şeyi buluyordu: Tanrı'ya dua etmek için küçük bir kilise; davalara bakmak ve gerektiği zaman kralın adamlarının ağzının payını vermek için bir **mahkeme**; çatılarda da silâh dolu bir **silâhhane**. Çünkü Paris'liler her durumda Cité'nin menfaatleri için sadece dua etmenin, dava açmanın yetmediğini biliyorlar, onun için de Belediye Konağı'nın tavanarasında devamlı saklanan paslı bir akrebüz bulunduruyorlardı.

Grève Meydanı'nın uğursuz görünüşü daha o zamandan vardı. Bu korkunç görünüşü ona Sütunlu Ev'in yerini alan, Dominique Boccador'un şu karanlık Belediye Konağı verir. Yolun ortasına yan yana dikilen daimi bir darağacıyla bir teşhir direğinin —o devirde dendiği gibi, bir adaletle bir merdivenin— onca

(*) Paris'te ilk belediye meclisi su yollarıyla ticaret yapan tüccarlardan kurulduğu için, Belediye Konağı'na bu ad verilmişti. (Ç.n.)

sıhhatli, hayat dolu yaratığın can çektiği bu uğursuz meydandan gözleri çevirmekte pek çok yardımı olduğunu da söylemek gerekir; elli yıl sonra burada şu «Saint-Vallier nöbeti» denilen, bütün hastalıkların en berbatı, en dehşetlisi olan —çünkü Tanrı'dan değil, insandan geliyordu— o darağacı korkusu hastalığı doğacaktı.

Bu arada şunu da söyleyelim ki, üç yüzyıl önce, demir tekerlekleriyle, taştan idam sehpalarıyla, yere çakılı bütün o daimi işkence aletleriyle Grève Meydanı'nı, Hal'leri, Dauphine Meydanı'nı, Croix-du-Trahoir'ı, Marché-aux-Pourceaux'yu, şu iğrenç Montfaucon'u, Sergents Kapısı'nı, Place-aux-Chats'yı, Saint-Denis Kapısı'nı Champeaux'yu, Baudets Kapısı'nı, Saint-Jacques Kapısı'nı saran idam cezası bugün koskocaman Paris'imizin ancak Grève denen şerefsiz köşesinde kalmıştır. O zamanlar üstelik idam cezası verme yetkisi bulunan belediye başkanlarının, piskoposun, ruhban meclislerinin, manastır başrahiplerinin sayısız teşhir direkleri de vardı; Seine sularındaki adli boğulmaları da saymıyoruz. Ölüm cezası bugün silâhlarının bütün kısımlarını, işkence tantanasını, hayale, keyfe bağlı cezalandırma sistemini, Grand-Châtelet hapisanesinde beş yılda-bir meşin şiltenin yenilendiği işkence odasını birbiri ardından, sırayla keybetti. Kanunlarımızdan, şehirlerimizden âdeta atılan, yasadan yasaya kovalanan, meydandan meydana sürülen idam cezası, derebeylik toplumunun bu mutlak hükümdarının yerini şimdi suçüstü yakalanmaktan korkarmışçasına, işini bitirdikten sonra hemen ortadan kayboluveren korkak, ürkek, utangaç, sefil bir giyotin almış bulunuyor.

III

BESOS PARA GOLPES (*)

Pierre Gringoire, Grève Meyda'nına geldiği zaman, soğuktan donmuştu. Pont-au-Change'daki kalabalıkla Jehan Fourbault'nun bayraklarından kaçınmak için Pont-aux-Meuniers'den geçmişti; geçerken de piskoposun değirmenlerinin çarkları onu ıslatmıştı, elbisesi sırsıklamdı. Ayrıca, ona öyle geliyordu ki eserinin başarısızlığı onu soğuktan daha çok etkilemişti. Onun için, meydanın ortasında şahane bir şekilde yanan şenlik ateşine yaklaşmakta acele etti. Ateşin çevresinde büyük bir kalabalık vardı.

Kendi kendine: «Körolasica hınzır Parisliler!» dedi, çünkü gerçek dramatik bir şair olduğundan sık sık kendi kendine konuşurdu. «İşte şimdi de ateşi benden gizliyorlar! Sıcak bir ocak başına öylesine ihtiyacım var ki! Ayakkaplarım su çekiyor, bir de o uğursuz değirmenler üzerime gözyaşlarını döktüler! Değirmenleriyle o Paris piskoposunu şeytan çarpsın! Bir piskoposun bir değirmene ne ihtiyacı olduğunu anlayamıyorum doğrusu! Değirmenci piskopos olmayı mı tasarlıyor acaba? Bunun için benim bedduam gerekiyorsa hem kilisesine, hem de değirmenlerine lânet olsun! Şu kakavanlara bakın, yerlerinden bile kırmılıyorlar mı hiç! Sorarım size, orada ne işleri var onların! Isınıyorlar. Güzel bir eğlence, doğrusu! Koca birçalı-çırpı demetinin yanışını seyrediyorlar. Güzel bir manzara, doğrusu!»

Biraz daha dikkatle inceleyince farkına vardı ki halka kralın ateşinde ısınmak için gerektiğinden çok daha büyüktü; bu seyirci kalabalığı sadece yanan çalı-çırpı demetlerinin güzelliği için oraya hücum etmemişti.

(*) İspanyolca: «Darbelere karşı buse.» (Ç.n.)

Halkla ateş arasında açık kalan geniş bir alanda bir genç kız dans ediyordu.

Bu genç kız insan mıydı, peri miydi, yoksa melek miydi? Kuşkucu bir filozof, alaycı bir şair olmasına rağmen, Gringoire bu konuda ilk anda bir karar veremedi; bu göz kamaştırıcı hayal öylesine büyüleyiciydi ki!

Genç kız, uzun boylu değildi ama, öyle görünüyordu, çünkü incecik bedeni öylesine bir cüretle atılıyordu ki! Esmerdi ama, gün ışığında derisinin Endülüslü, Romalı kadınlarındaki gibi güzel parlak bir ışıltısı olduğu tahmin edilirdi. Narin ayağı da Endülüslü idi, çünkü zarif ayakkapları içinde hem daracık, hem de rahattı. Ayaklarının altına gelişi-güzel atılan eski bir İran halısının üzerinde dans ediyor, dönüyor, karsırga gibi uçuyordu; her dönüşünde ışık saçan yüzü önünüzden geçerken iri kara gözleri size şimşekler fırlatıyordu.

Çevresindeki bütün bakışlar sabit, bütün ağızlar açıktı; gerçekten de, biçimli, cazip kollarının başı üzerine kaldırdığı kurdelelerle süslü zilli tefinin vızıltılı sesiyle, bir yaban arısı gibi ince, narin, canlı, kırıksız altın sarısı gömleğiyle, kabarık alacalı-bulacalı etekliğiyle, çıplak omuzları, zaman zaman eteğinin arasından görünen biçimli bacakları, siyah saçları, alev gibi gözleriyle böyle dans ederken tabiat üstü bir yaratıktı.

— «Gerçekte» diye düşündü Gringoire, «bu bir ateş perisi; bir dağ, orman, su perisi; bir tanrıça; Menale dağının bir Bacchus rahibesi!»

O sırada «semender»in saç örgülerinden bir tanesi çözüldü, orada bağlı olan sarı bakırdan madeni bir para yere yuvarlandı.

— «Yo, hayır!» dedi Gringoire, «bir Çingene bu!»
Bütün hayaller kaybolmuştu.

Genç kız yeniden dans etmeye başladı. Yerden iki tane kılıç aldı, ucunu alnına dayadı, kendisi bir yöne

dönerken onları öbür yönde döndürdü. Bu basbayağı bir Çingene idi ama, her nekadar Gringoire'in sihri bozulduysa da bu tablonun bütünü etkiden, büyüden yoksun değildi. Şenlik ateşi onu çığ, kırmızı bir ışıkla aydınlatıyordu. Bu ışık çepeçevre halkın yüzünde, genç kızın esmer alnında pek parlak olarak titriyor, meydanın öbür ucunda, bir yanda Sütunlu Ev'in yaşlı, kara, buruşuk cephesine, öbür yandan da taş idam sehпасının kollarına, halkın titreyen gölgesine karışıyordu.

Bu ışığın kızıla boyadığı binlerce yüz içinde özellikle bir tanesi dansözün seyrine kendini öbürlerinden daha çok kaptırmış gibiydi. Sert, sakin, kaygılı bir erkek yüzüydü bu. Sırtındaki elbisesi, çevresindekilerin arkasında kaldığı için, görünmeyen bu adam otuzbeş yaşından yukarı göstermiyordu; yalnız, saçları dökülmüştü; ancak şakaklarında birkaç tutam seyrek, şimdiden ağarmış saç vardı; geniş ve yüksek alnında derin kırışıklar başlıyordu; içeri çökük gözlerinde ise olağanüstü bir gençlik, ateşli bir hayat, bir ihtiras parlıyordu. Bakışları hep Çingene kızının üzerindeydi. Onaltı yaşındaki bu çılgın genç kız, herkesi memnun edip dans ederek, âdeta uçarken, adamın düşünceleri gitgide daha kaygılı, karanlık hal alıyordu. Zaman zaman bir gülümsemeyle bir iç çekme dudaklarında karşılaşıyordu ama, gülümseme iç çekmeden daha çok acıklıydı.

Soluk soluğa kalan genç kız en sonunda durdu, halk da onu aşkla alkışladı.

Çingene kızı: «Djali!» dedi.

O zaman Gringoire o vakte kadar hanımının dans etmesini seyrederek halının bir ucunda yumulup oturan beyaz, atik, uyanık, boynuzları yaldızlı, ayakları yaldızlı, tasmaşı yaldızlı, güzel küçük bir keçinin geldiğini gördü. Şair onu daha önce fark etmemişti.

— «Djali» dedi oyuncu kız, «sıra sende!»

Yere oturarak keçiye, zarif bir hareketle, zilli tefini uzattı.

— «Djali» dedi, «yılın hangi ayındayız?»

Keçi ön ayağını kaldırdı, tefe bir kere vurdu. Gerçekten de ilk ayda bulunuyorlardı. Kalabalık alkışladı.

Genç kız tefini bir başka yana çevirerek: «Djali, ayın hangi günündeyiz?» diye sordu.

Djali altın gibi yaldızlı küçük ayağını kaldırdı, tefe altı kere vurdu.

Çingene kızı, gene tefin yeni bir oyunuyla: «Djali, saat kaç?» diye sordu.

Djali yedi kere vurdu. Tam o sırada da Sütunlu Ev'in saati yediyi çaldı.

Halk hayran olmuştu.

Kalabalığın içinde uğursuz bir ses: «Bunun altında bir büyücülük işi var» dedi.

Çingene kızından gözlerini ayırmayan çıplak başlı adamdı bu.

Kız ürperdi, arkasını döndü; ama, çılgın bir alkış koptu, o ters sözleri bastırdı. Bu alkış kızın zihninden o lafları öylesine sildi ki keçisiyle konuşmaya devam etti:

— «Djali, şehrin mızraklı süvariler komutanı Bay Guichard Grand-Rémy Chandeleur yortusu ayininde nasıl duruyor?»

Djali arka ayaklarının üzerine dikildi, meleyerek öyle şirin bir ciddiyetle yürümeye başladı ki bütün seyirci halkası mızraklı süvari komutanının menfaate bağlı dindarlığının taklidine kahkahalarla güldü.

Kız artan başarıyla cesaret bulmuştu.

— «Djali» dedi, «kralın kilise vekili Bay Jacques Charmolue nasıl vaaz veriyor?»

Keçi arka ayaklarının üzerine oturdu, meleyerek ön ayaklarını öyle garip bir şekilde oynatmaya başladı ki, kötü fransızcayla bozuk latince bir yana, hareketler, ses, davranış her şey Jacques Charmolue'nün ta kendisiydi.

Halk da daha şiddetle alkışladı.

Saçsız adamın sesi: «Mukaddesata saygısızlık! Küfür!» diye bağırdı.

Çingene kızı bir kere daha döndü.

— «A!» dedi, «gene o kötü adam!»

Sonra, alt dudaklarını üst dudaklarından öteye uzatarak, alışık olduğu belli olan küçük bir hareket yaptı, topuğunun üzerinde fırıldak gibi döndü, tefinin içine kalabalığın bağışlarını toplamaya başladı.

Büyük, küçük gümüş, bakır, bir yığın para yağıyordu. Birdenbire Gringoire'ın önünden geçti. Gringoire öyle düşüncesizce elini cebine götürdü ki kız durdu.

Şair cebinin dibinde gerçeği, yani boşluğu bulunca: «Hay kör şeytan!» dedi.

Güzel kız, iri gözleriyle bakarak, tefini ona uzatmış, bekleyerek, orada öyle duruyordu. Gringoire iri terler döküyordu.

Cebinde Peru'nun bütün serveti olsaydı hiç şüphesiz ki hepsini oyuncu kıza verirdi; ama, Gringoire Peru'ya sahip değildi, zaten Amerika daha keşfedilmemişti.

Bereket versin ki beklenmedik bir clay imdadına yetişti.

Meydanın en karanlık bir köşesinden gelen hırçın bir ses: «Defolup gidecek misin sen, Mısır çingenesi?» diye bağırdı.

Kız ürkererek arkasına döndü. Bu seferki başı saçsız adamın sesi değildi artık; bu bir kadın sesiydi, yobaz, kötü bir ses.

Çingene kızını korkutan bu haykırış oralarda dolaşan bir yığın çocuğu neşlendirdi. Düzensiz kahkahalarla bağırdılar:

— «Bu azarlayan Tour-Roland'daki o, dünyadan elini, eteğini çekmiş, torbalı rahibe! Akşam yemeğini yemedi mi acaba? Ona şu açık büfeden birkaç artık götürelim!»

Hepsi birden Sütunlu Ev'e koşuştular.

Bu arada Gringoire, oyuncu kızın heyecanından yararlanarak, savuşup gitti. Çocukların haykırışı kendisinin de yemek yemediğini hatırlatmıştı ona. Hemen büfeye koştu. Yalnız, küçük haylazların bacakları onunkilerden daha iyi koşuyordu. Oysa geldiğinde küçükler masayı silip süpürmüşlerdi bile. Libresi beş meliğe olan o berbat çöreklerden bile bir tane kalmamıştı. Yalnız duvarda 1434'te Mathieu Biterne tarafından boyanan, gül dallarıyla karışık, uzun boylu zambak çiçekleri vardı. Bu da pek doyurucu bir yemek değildi.

Akşam yemeği yemeden yatmak pek can sıkıcı bir şeydir; ama, yemek yememiş olmak, nerede yatacağını bilememek daha da sevimsiz bir durumdur. Gringoire işte bu durumdaydı. Ne bir lokma ekmeği, ne de başını sokacak bir yeri vardı; dört yanını yoksulluğun sardığını görüyordu, yoksulluğu da pek amansız buluyordu. Jupiter'in insanları bir «insansevmezlik» nöbeti sırasında yarattığını, bütün hayatınca da filosof'un kaderini kendi felsefesinin sıkı yönetimi altında bulundurduğu gerçeğini epey zamandan beri keşfetmişti. Kendisine gelince, ablukanın bu kadar tam olduğunu hiçbir zaman görmemişti; midesinin kıyametleri kopardığını duyuyordu, kötü kaderin felsefesini açlıkla elde etmesini de pek yakışsız buluyordu.

Bu acı düşünce onun kafasını gitgide daha çok kurcalamaya başlamıştı ki, hernekadar yumuşaklıkla olsa da, bir garip şarkı onu hayallerden birdenbire koparıp aldı. Şarkıyı söyleyen Çingene kızıydı.

Onun sesi de, oyunu, güzelliği gibi, Gringoire'ı büyüledi. Bu anlatılır gibi değildi, pek hoştu; tertemiz, şatafatlı hava gibi, sanki kanatlı bir şeydi bu. Sürekli sevinç taşkınlıkları, melodiler, beklenmedik ses titremleri, sonra da keskin, ıslıklı notalar serpiştirilmiş basit müzik cümleleriydi bunlar; daha sonra bir bül-bülü şaşkına döndürecek kadar değişik, gene de ahen-

gin var olduğu perde atlamaları, genç şarkıcının göğsü gibi yükselen, alçalan oktavların yumuşak dalgaları. Kızın güzel yüzü, garip bir oynaklıkla, en çılgın ilhamlardan en lekesiz vakara kadar, şarkının bütün işlevlerini yansıtıyordu. Bazan bir deli, bazan da kraliçe sanırdınız.

Okuduğu şarkının sözleri Gringoire'in tanımadığı bir dildendi, kızın kendisinin de bilmediğı belliydi, çünkü şarkıya verdiği ifade kelimelerin anlamına hiç mi hiç uymuyordu. Böylece şu dört mısra onun ağzından çılgın bir neşeyle dökülüyordu:

**Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del, nuevas banderas
Con figuras de espantar. (*)**

Bir dakika sonra da kız şu dörtlüğü şöyle bir ahenkle söyledi ki!

**Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar. (**)**

Gringoire'in gözleri vasardı. Yalnız şarkıdan özellekle nese yayılıyordu; kız da tıpkı kuş gibi sükûnetle, ilgisizlikle şakır gibiydi.

Cingenenin şarkısı Gringoire'in düşüncelerini dağıtmıştı ama, tıpkı kuğu kuşunun suyu bulandırması

(*) İspanvolca: «Çok değerli büyük bir sandık / Buldular bir sültunun için / İçinde de bilinmez sancaklar Dehşet veren şekillerle.» (Ç.n.)

(**) «At sırtında Araplar / Yönetmek kabiliyetinden yoksun / Omuz kayışlarında asılı kılıçlarla / Tam hedefe isabet eden zemberekli oklarla.» (Ç.n.)

gibiydi bu. Şair onu bir çeşit hayranlıkla, her şeyi unutarak dinliyordu. Epeyce saatten beri, acı çekmediği ilk dakikalardı bunlar.

Bu an pek kısa sürdü.

Çingene kızının dansını yarıda kesen o aynı kadının sesi şarkısını da yarıda kesti. Meydanın hep o aynı karanlık köşesinden: «Susacak mısın sen, cehennem ağustosböceği?» diye bağırdı.

Zavallı «ağustosböceği» hemen sustu. Gringoire kulaklarını tıkadı.

— «Ah!» diye bağırdı, «gelip sazi kıran kahrolasız, kör testere!»

Bu arada öbür seyirciler de onun gibi mırıldanıyorlardı.

-- «Cehennemin dibine git, hıncır torbalı rahibe!» diyordu pek çoğu.

Orada bulunanlar tam o sırada geçen Çılgınlar Papası'nın alayıyla oyalanmamış olsalardı, görülmeyen o yaşlı ordubozan, Çingene kızına karşı olan saldırılarından dolayı, pişman olabilirdi. Kafile bir hayli sokaktan, caddeden geçtikten sonra, bütün meşaleleriyle, gürültü-patırdısıyla birlikte, Grève Meydanı'na gelmişti.

Okuyucularımızın Adliye Sarayı'ndan yola çıktığını gördükleri bu alay yol boyunca düzene girmiş, Paris'te ne kadar yankesici, işe yarar ne kadar ser-seri, avare, hırsız varsa hepsini toplamıştı. Böylece, Grève Meydanı'na geldiğinde hatırı sayılır bir görünüşe bürünmüştü.

En önde Mısır yürüyordu. Başta, at üstünde, atının dizginini, üzengisini tutarak yaya giden kontlarıyla Mısır Dükü; arkalarında, sırtlarında, omuzlarında bağrıışan küçük çocuklarıyla, karmakarışık, kadın, erkek Mısır Çingeneleri; hepsi —dük, kont, aşağı tabakadan kimseler— paçavralar, hırtı-pırtılar içinde. Sonra Külhanbey Krallığı geliyordu; yani, rütbesine göre sıralanmış, Fransa'nın bütün hırsızları. En önem-

sizleri en başta geliyordu. Böylece, bu garip birlik içindeki derecelerinin çeşitli işaretleriyle dörder dörder yürüyorlardı; pek çoğu kötürüm, bir kısmı topal, öbürleri kolsuz, ya da çolak; elbiselerinde deniz kabukları dikili dilenciler, ağzına sabun alıp saralı gibi köpükler saçanlar, hasta taklidi yapanlar, serseri çocuklar, miskinler, korkaklar, çelimsiz hastalıklar, çoluk-çocuk yangın felâketine uğradıklarını söyleyerek dilenenler, düzenbazlar, öksüzler, cüzzamlılar; Homeros'u usandıracak bir sayım. Cüzzamlılarla dilenciler topluluğunun ortasında, iki büyük köpeğin çektiği küçük bir arabanın içinde çömelmış oturan, dilencilerin başı, Külhanbey Kralı pek zor fark ediliyordu. Külhanbeyler Krallığı'ndan sonra Sayıştay Kâtipleri Loncası geliyordu. Bu ülkenin imparatoru, Guillaume Rousseau, şarap lekesi içinde kırmızı elbisesiyle, önünde dövüşen, ateş dansı yapan soytarıları, çevresinde asa taşıyanları, memurları, muhasebe dairesi kâtipleri, azametle yürüyordu. En sonda, çiçeklerle, kurdelelerle süslü yeşil ağaçları, siyah cüppeleri, büyücüler toplantısına lâyık çalgıları, sarı balmumundan kocaman mumlarıyla, eğlence kolları geliyordu. Bu kalabalığın ortasında, çılgınlar birliğinin yüksek rütbeli kişileri, omuzlarında, veba salgınında Sainte Geneviève'in sırmalı sandukasındakilerden daha çok mumla donatılan bir sedye taşıyorlardı. Bu sedyenin üzerinde de papalık asası, kaftanı, başlığıyla çılgınların yeni başkanı, Notre-Dame'in çancısı Kambur Quasimodo parıl-parıl parlıyordu.

Bu gülünç alayın her bölümünün özel çalgısı vardı. Çingeneler «balafo»larını, Afrika dümbeleklerini çalıyorlardı. Çalgıya pek düşkün bir ırk olmayan Külhanbeyler hâlâ viola'da, boruda, XII. yüzyılın Gotik rübabındaydılar. Sayıştay Kâtipleri Loncası onlardan daha ileri değildi. Onların çalgıları arasında, tek-tük, sanatın çocukluğuna ait, hâlâ «re-la-mi»nin esiri birkaç sefil, üç telli rübab fark ediliyordu. O çağın

bütün çalgı zenginliği, muhteşem bir ahenksizlik içinde, asıl, Çılgınlar Papası'nın çevresinde kendini gösteriyordu. Orada artık üç telli rübabların her çeşidi, üstelik, flütler, daha başka nefesli sazlar da vardı. Ne yazık ki —okuyucularımız hatırlayacaklardır— şair Gringoire'in orkestrasıydı bu.

Adliye Sarayı'ndan Grève Meydanı'na gelinceye kadar Quasimodo'nun üzgün, iğrenç yüzünün eriştiği azametli, pek mutlu sevinç derecesi hakkında okuyucularımıza bir fikir vermek pek zordur. Bu onun bütün ömründe duyduğu ilk gururlanma zevkiydi. O güne kadar, durumu yüzünden, ancak küçük düşme, hor görülme, iğrenmeyle karşılaşmıştı. Bundan dolayı, sağır olmasına rağmen, gerçek bir papa gibi, nefret edildiğini sezdiği için nefret ettiği bu kalabalığın gösterilerinin zevkini çıkarıyordu. Uyrukları bir yığın çılgın, kötürüm, hırsız, dilenciymiş, ne umurunda! Gene bir halktı ya; o da onların sultanıydı ya! Bütün bu alaylı alkışları, bütün gülünç saygı gösterilerini ciddiye alıyordu. Şunu da ekleyelim ki, bu alkış ve saygıya, biraz da, halktaki gerçek korku karışıyordu; çünkü kambur pek güçlüydü; çünkü topal son derece çevikti; çünkü sağır haindi. Gülünçlüğü hafifleten üç nitelik.

Zaten, çılgınların yeni papasının yaşadığı duyguların da, aşıladığı duyguların da hesabını kendi kendine verebileceğine inanmaktan pek uzağız. Bu kusurlu bedene yerleşen düşüncenin kaçınılmaz bir şekilde eksik, sağır bir yanı elbette ki bulunacaktı. Onun için, şu anda duydukları pek belirsiz, pek karmakarışık. Yalnız sevinç görülüyor, gurur üstün geliyordu. Bu kaygılı, talihsiz yüz çevresine neşe, sevinç saçıyordu.

Böylece, Quasimodo, bu yarı sarhoşluk içinde, büyük bir zaferle Sütunlu Ev'in önünden geçerken birdenbire bir adam, halkın arasından atılarak, öfkeyle onun elinden, Çılgınlar Papalığı'nın işareti olan yal-

dızlı tahta asayı kaptı. Bunu görünce herkesin şaşkınlığı, korkusu pek büyük oldu.

Bu adam, bu cüretkâr kişi, az önce Çingene kızının çevresindeki kalabalığa karışarak tehdit, nefret sözleriyle zavallı kızcağızı korkudan donduran başı saçsız kimseydi. Sirtında kilise elbisesi vardı. Halkın arasından çıktığı sırada, Gringoire onu tanıdı; o zamana kadar fark etmemişti.

Şaşkınlıktan çılgılık atarak: «Bak hele!» dedi. «Benim büyücülük, müneccimlik, simya üstadım, başdiyakoz Dom Claude Frollo'nun ta kendisi! Bu sevimsiz körden ne ister, kuzum? Kendisini parçalatmak niyetinde galiba.»

Gerçekten de bir dehşet çılgılığı duyuldu. Korkunç Quasimodo kendisini sedyeden aşağı atmıştı, kadınlar da onun başdiyakozu parçaladığını görmemek için gözlerini çevirmişlerdi.

Quasimodo rahibin yanına kadar sıçradı, ona baktı, önünde diz çöktü.

Rahip onun başından tacını kapıp aldı, asasını kırdı, madeni pul işlemeli kaftanını yırttı.

Quasimodo hâlâ diz çökmüş duruyordu, başını eğdi, ellerini kavuşturdu.

Sonra aralarında işaretlerle, hareketlerle garip bir konuşma başladı; çünkü ikisi de konuşmuyordu. Rahip ayakta, öfkeli, tehditkâr, emredici; Quasimodo, yerlere kapanmış, alçakgönüllü, yalvarıcı. Yalnız, Quasimodo'nun rahibi başparmağıyla ezebileceği bir gerçektir.

En sonunda başdiyakoz, Quasimodo'nun güçlü omuzunu sertçe sarsarak ona ayağa kalkmasını, peşinden gelmesini işaret etti.

Quasimodo ayağa kalktı.

O zaman bile, ilk şaşkınlığı geçen çılgınlar birliği böylesine sertçe tahtından indirilen papasını korumak istedi. Çingeneler, külhaubeyler, bütün ötekiler rahibin çevresinde haykırmaya başladılar.

Quasimodo rahibin önüne geçti, güçlü yumruklarının kaslarını oynattı, saldıranlara kızgın bir kaplanın diş gıcırdatmalarıyla baktı.

Rahip düşünceli ciddiyetine yeniden büründü, Quasimodo'ya bir işaret yaptı, sessizce oradan uzaklaştı.

Quasimodo yolun üzerinde halkı dağıtarak onun önünden yürüyordu.

Kalabalığı ve meydana geçince, meraklı avareler sürüğü da onların arkasından gelmek istedi. O zaman Quasimodo artçı korunmaya geçti, arka arka yürüyordu; bodur, kavgacı bir hali vardı; canavar gibi, tüyleri diken diken, kollarını, bacaklarını bir araya toplayarak, yaban domuzu dişlerini yalayarak, yırtıcı bir hayvan gibi homurdanıyordu; bir hareketiyle, bir bakışıyla halka muazzam bir dalgalanma yaptırarak başdiyakozun ardından gidiyordu.

Hiç kimsenin peşlerinden gitmeye cesaret edemeyeceği dar, karanlık bir sokağa geldiler. Ahali onların buraya dalmalarına engel olamadı. Dişlerini gıcırdatan Quasimodo ejderi onlara yolu kapatıyordu.

Gringoire: «İşte bu harikulâde!» dedi. «İyi ama, ben bir lokma yiyeceği hangi cehennemde bulacağım?»

IV

GECE SOKAKLARDA GÜZEL BİR KADININ PEŞİNDEN GİTMENİN TEHLİKELERİ

Gringoire, rastgele, Çingene kızının peşinden gitmeye başlamıştı. Onun keçişiyle birlikte Coutellerie Sokağı'na saptığını görmüştü; e da bu sokağa saptı.

Kendi kendine: «Neden olmasın?» demişti.

Paris sokaklarının pratik filozofu Gringoire, ne-reye gittiğini bilmediği güzel bir kadının ardın-

dan gitmek kadar hayal kurmaya elverişli bir şey bulunmadığını bilirdi. İnsanın, kendi isteğiyle, iradesinden feragat etmede, kendisinin hiç de farkında olmadığı bir başka isteğe kapılan bu istekte acayip bir bağımsızlık, körü körüne bir itaatle, kölelikle özgürlük arası bir karışım vardır. Bu durum her şeyden önce karma bir düşünce sahibi olan, kararsız, karmaşık bir yaradılıştan bulunan, her ucun en ucuna bağlanan, boyuna beşeri isteklerin, eğilimlerin arasında boşlukta kalan, onları birbiriyle çarpıp sifra indiren Gringoire'in hoşuna gidiyordu. Kendini, rahatlıkla, Muhammed'in mezarına benzetiyordu: Mıknatıslı iki taşla iki ters yöne çekilen, ebediyen yukarıyla aşağı arasında, kubbeyle döşeme, düşüşle yükseliş, zenit'le nadir arasında duraksıyordu. Çağımızda yaşasaydı, klasik akımla romantik akım arasında ne güzel bir ortayı tutardı!

Ne var ki, üçyüz yıl yaşayacak kadar ilkel değildi; bu da, gerçekten, üzülmenecek bir şeydir. Onun yokluğu bugün kendisini pek belli eden bir boşluktur.

Sokaklarda, geçenlerin —hele kadınların— böyle peşine takılmak için, Gringoire'in en iyi mazereti nerede yatacağını bilmemesiydi.

Böylece, şehirlilerin evlerine döndüklerini, o gün açık bulunabilen tek dükkânlar olan meyhanelerin kapandığını gördükçe, adımlarını sıklaştırıp güzel keçisini koşturan genç kızın peşinden düşünceli bir halde yürüyordu. Aşağı-yukarı şöyle düşünüyordu:

— «Bu kızın bir yerlerde bir barınağı vardır besbelli. Çingeneler iyi kalplidirler Kimbilir?...»

Ve, zihninde, açıklamasız kalan bir soruyu izleyen üç nokta'da, hangi çekici fikir vardı bilmiyorum.

Bu arada, kapılarını kapatan şehirlilerin son birikintilerinin önünden geçerken, zaman zaman güler yüzlü faraziyelerinin zincirini koparan konuşmalarından birkaç kırıntı yakalıyordu.

Bu, bazan, birbirine yaklaşan iki ihtiyardı.

— «Bay Thibaut Fernicle, farkında mısınız ki hava pek soğudu?»

(Gringoire bunu kışın başından beri biliyordu.)

— «Evet, elbette, Bay Boniface Disome! Acaba üç yıl önceki gibi, hani odunun çekisi sekiz meteliğe satıldığı '80 yılındaki gibi, bir kış mı olacak gene, ne dersiniz?»

— «Adam sen de! Bay Thibaut, Saint Martin yortusundan Chandeleur'e kadar, her yanın donduğu 1407 kışının yanında onun lafı mı olur! Hem de bilseniz, ne şiddetli bir soğuktu! Meclisin zabıt kâtibinin kalemi, toplantı salonunda, her üç kelimedede bir donuyordu da zabıtlar yarıda kesiliyordu.»

Daha ileride, sisin donuklaştığı mumlarla, pence-
reden pencereye konuşar: komşu kadınlara rastlıyordu.

— «Madam La Boudraque, felâketi eşiniz size anlattı mı?»

— «Hayır. Nedir olanlar, Madam Turquant?»

— «Châtelet noteri Mösyö Gilles Godin'in atı Flamanlardan, onların alayından ürkmüş, Bay Philippot Avrillot'yu çiğnemiş.»

— «Sahi mi?»

— «Hem de nasıl!»

— «Bir başıbozuk atı! Bu biraz aşırı gitmek oluyor doğrusu. Hiç olmazsa bir süvari subayının atı olsaydı, hadi neyse gene!»

Pencereler kapanıyordu. Gene de Gringoire düşüncelerinin ucunu kaçırmıştı.

Bereket versin ki, hâlâ önünden yürüyen Çingene kızı ile Djali sayesinde düşüncelerini çabucak toparlıyor, birbirine kolayca bağlayabiliyordu. Narin, nazlı, şirin iki yaratık. Gringoire onların küçücük ayaklarını, güzel biçimlerini, zarif hareketlerini, dalgınlığı içinde âdeta birbirlerine karıştırarak, hayran hayran

seyrediyordu. Zekâ, candan arkadaşlık bakımından her ikisini de bir genç kıza benzetiyordu; hafiflik, çeviklik, yürüyüşteki ustalıkta da her ikisini keçi olarak görüyordu.

Bu arada sokaklar gittikçe daha karanlık, daha ıssız oluyordu. «Mum söndür» çanı çalalı epeyce zaman olmuştu, artık pek seyrek olarak yolda bir geçene, pencerelerde bir ışığa rastlanıyordu. Gringoire, Çingene kızının peşinden, dar sokakların, dört yol ağzlarının, çıkmaz sokakların içinden çıkılmaz dolambaçlarına dalmıştı, bunlar eski Saint-Innocents türbesinin çevresindeydi, bir kedinin dağıttığı iplik çilesine benziyordu.

Gringoire: «İşte hiçbir mantığı olmayan sokaklar!» diyordu.

Boyuna dönüp dolaşıp kendi üzerine kapanan bu binlerce geçitte o kaybolmuş gibiydi ama, genç kız, pek iyi bildiği anlaşılan bu yolda, gitgide daha hızlı adımlarla, hiç duralamadan ilerliyordu. Gringoire ise geçerken, bir sokağın dönemecinden, Verdelet Caddesi'nin hâlâ aydınlık bir penceresi üzerine keskin çizgilerle karaltısı düşen, Halles Meydanı'ndaki teşhir direğinin sekizköşeli gövdesini görmeseydi, nerede bulunduğunu hiç bilemeyecekti.

Bir süreden beri kızın dikkatini üzerine çekmişti. Kız birkaç kere, kaygıyla, başını ona doğru çevirmişti; bir keresinde birdenbire durmuş, aralık bir fırın kapısından saçılan ışıktan yararlanarak, onu yukarıdan aşağı dikkatle incelemişti. Bu bakışı fırlattıktan sonra, suratını eksitti. Gringoire onun bu surat eksitişini daha önce de görmüştü. Kız geçip gitti.

Bu basit surat eksitme Gringoire'ı düşünceye sürükledi. Bu sevimli yüz buruşturmada hiç şüphesiz bir hor görme, bir alay vardı. Bu yüzden, başını eğmeye, kaldırım taşlarını saymaya, kızı da uzaktan uzağa izlemeye başlamıştı ki, onu kendi görüşünden gizleyen bir dönemeçte kızın yırtıcı bir çığlık kopardığını duydu.

Adımlarını sıklaştırdı.

Sokak zifiri karanlığa gömülmüştü. Yalnız, sokağın köşesindeki demir bir kafesin içinde, Hz. Mer-yem'in ayaklarının dibinde yanan bir yağ kandilinin ışığı sayesinde, Gringoire Çingene kızının, çığlıklarını boğmaya çalışan iki erkeğin kolları arasında çırpındığını gördü. Fena halde ürken zavallı küçük keçi boy-nuzlarını indiriyor, acı acı meliyordu.

Gringoire: «İmdat, devriyeler!» diye bağırdı, büyük bir cesaretle ileri atıldı. Kızı tutan erkeklerden biri ona doğru döndü. Korkunç yüzlü Quasimodo'ydu bu.

Gringoire kaçmadı ama, bir adım da ileri gidemedi.

Quasimodo ona doğru geldi, elinin tersiyle vurup onu taşların üzerine dört adım öteye fırlattı, ipek bir örtü gibi bükülmüş olan kızı bir koluyla kavrayarak, çabucak karanlıklara daldı. Arkadaşı onun peşinden gidiyordu; zavallı keçicik de, şikâyet dolu bir sesle meleyerek, hepsinin arkasından koşuyordu.

Zavallı Çingene kızı: «İmdat! Adam öldürüyor-lar!» diye bağıırıyordu.

Birden, yandaki sokaktan çıkıp köşeyi dönen bir süvarinin sesi: «Kımıldamayın, sefiller! Bırakın o ka-dını bakayım!» diye gürledi.

Bu, kılıç elde, tepeden tırnağa silâhlı, kralın emrindeki okçu süvarilerinin komutanıydı.

Şaşırp kalan Quasimodo'nun kollarından Çingene kızını kurtardı, eyerinin üzerine yerleştirdi, korkunç kamburun kendine gelip de avını geri almak için üzerine saldırdığı sırada da, komutanlarının peşinden gelen onbeş, onaltı okçu süvari, ellerinde palalarıyla, belirdiler. Bu, Paris belediyesi muhafızı Robert d'Estonteville'in emriyle devriye dolaşan bir takımdı.

Quasimodo sarıldı, yakalandı, sıkıca bağlandı. Kükrüyor, köpürüyor, ısıırıyordu. Gün ışığı olsaydı,

hiç şüphe yok ki, öfkeden daha da iğrenç bir hale giren yüzü bütün birliği kaçırmaya yeterdi. Geceleyin ise adamcağız en müthiş silâhından —çirkinliğinden— yoksundu.

Çarpışma sırasında arkadaşı kaybolmuştu.

Çingene kızı subayın eyerinde büyük bir zarafetle doğruldu, iki elini delikanlının omuzlarına dayadı, onun güzel görünüşünden, kendisine yetiştirdiği yardımdan dolayı pek sevinmiş gibi, birkaç saniye ona dikkatle baktı. Sonra sessizliği bozarak, tatlı sesini daha da tatlılaştırarak sordu:

— «Bay jandarma, adınız nedir?»

Subay dikilerek: «Yüzbaşı Phoebus De Château-pers, güzelim!» dedi.

— «Teşekkür ederim» dedi genç kız.

Yüzbaşı Phoebus bıyıklarını burarken, kız, yere düşen bir ok gibi, attan aşağı süzüldü, kaçtı.

Bir şimşek bundan daha hızlı kaybolamazdı.

Yüzbaşı Quasimodo'nun kayışlarını sıktırırken: «Tüh, körolasica!» diye söylendi. «Kızı alıkoymayı tercih ederdim, doğrusu!»

Jandarmalardan biri: «Ne yaparsınız, Yüzbaşı'm!» dedi. «Tarlakuşu uçtu, yarasa kaldı.»

V

TEHLİKELER DEVAM EDİYOR

Gringoire, düşmekten sersemlemiş, sokağın köşesindeki Meryem'in önünde, taşların üzerinde kalmıştı. Yavaş yavaş kendine geldi. Önce, bir süre, Çingene kızıyla keçinin birleştiği, tatlılıktan 'yoksun olmayan bir nevi **yarı** uykulu bir hayalin içinde yüzer gibi kaldı. Bu hal kısa sürdü. Vücudunun taşla temasta olan kısmında duyduğu oldukça keskin bir soğuk onu birdenbire uyandırdı, aklını başına getirdi. Kendi ken-

đine: «Bu serinlik bana nereden geliyor, kuzum?» dedi. O zaman farkına vardı ki sokaktaki çirkef birikintisinin ortasındaydı.

— «Seni şeytan götürsün, kambur tekgöz!» diye mırıldandı.

Kalkmak istedi ama, pek sersemlemişti, fena halde de canı yanmıştı. Onun için, olduğu yerde kalmak zorundaydı. Neyse ki eli oldukça serbestti; burnunu tıkadı, durumuna boyun eğdi.

— «Paris'in çamuru!» diye düşündü. (Çünkü barınağının şu çirkef suyu olacağına artık kesinlikle inanmış gibiydi.

Ve bir barınakta da düşünmekten başka ne yapılır ki!) (*)

«Paris'in çamuru da pek pis kokuludur Mutlaka içinde bol miktarda uçucu, azotlu tuzlar vardır. Hoş, bu, üstat Nicolas Flamel'in, bir de şu gizli bilimlerle uğraşanların düşüncesi ya!» (**)

Bu «gizli bilimler» sözü birdenbire aklına başdiyakoz Claude Frollo'yu getirdi. Az önce gördüğü o zorbalık sahnesini hatırladı: Çingene kızı iki erkek arasında çırpınıyordu; Quasimodo'nun yanında biri vardı. Başdiyakozun tasalı, azametli yüzü hayal-meyal hatırından geçti. «İşte bu pek acayip olur doğrusu!» diye düşündü. Bu ana fikirle, bu temel üzerine filozofların, iskambil kağıdından şato olan faraziyelerinin garip binasını kurmaya başladı. Sonra birdenbire, bir kere daha gerçeğe dönerek: «A! iyi ama, ben donuyorum!» diye haykırdı.

(*) Hugo, La Fontaine'in mısraını kendine göre değiştirerek almıştır. «Tavşan ve kurbağalar»daki aslı şöyledir: «Çünkü bir barınakta, düşünmekten başka ne yapılır.»

(**) Nicolas Flamel (1330-1418) bilim kurumlarına büyük bağışlar yapmış bir profesördü. Bu servetinin nereden geldiği bilinmediği için, onun simya ile uğraştığı, bu yoldan, her şeyi altın yapan «filosof taşı»nı keşfettiği söylentisi çıkmıştı. (Ç.n.)

Durum, gerçekten, gitgide dayanılmaz hale geliyordu. Çirkef çukurunun her su molekülü Gringoire'in vücudundan yayılan bir ısı molekülünü alıp götürüyordu; böylece, vücudunun ısısı ile su birikintisinin ısısı arasındaki denge sert bir şekilde kurulmaya başlıyordu.

Şairi büsbütün başka cins bir can sıkıntısı kuşattı.

Ezelden beri, «sokak haylazı» adı altında Paris sokaklarını aşındıran, bizim de çocukluğumuzda pantolonumuz yırtık olmadığı gerekçesiyle okul dönüşlerinde her akşam üzerimize taş atmış olan o yalın ayak küçük yabanilerden bir sürü çocuk, komşuların uykusunu hiçe sayan kahkahalarla, çığlıklarla, Gringoire'in yerlerde süründüğü dört yol ağzına doğru koşuyorlardı. Peşleri sıra şekilsiz bir torbaya benzer bir şeyi de sürüklüyorlardı; yalnız, ayaklarındaki tahta tabanlı pabuçlar bir ölüyü uyandırmaya yeterdi. Daha ölü haline gelmiş olmayan Gringoire olduğu yerde şöyle bir yarı doğruldu.

— «Hey, Hennequin Dandèche! Hey, Jehan Pincebourde!» diye avaz avaz bağıríşıyorlardı. «Şu köşedeki dükkancı yaşlı adam, Eustache Moubon öldü. Ot minderini aldık, onunla şurada bir şenlik ateş i yakacağız. Bugün Flamanlar günü!»

Gringoire'ı görmeden ta yanına kadar gelmişlerdi. Onun üzerine atıverdiler ot minderi. İçlerinden biri de bir tutam saman alıp gitti Meryem Anı'nın kandilinde yaktı.

Gringoire: «Tanrım! Sen beni koru!» diye homurdandı. «Acaba şimdi de çok sıcaktan terleyecek miyim, nedir?»

Durum son derece nazikti. Suyla, ateş arasında kalacaktı; insanüstü bir çaba gösterdi, kaynar suya atılmak üzereyken kurtulmaya çalışan bir kalpazan hamlesi yaptı. Ayağa kalktı, ot minderi çocukların üzerine attı, kaçtı.

Çocuklar: «Ey Ulu Meryem!» diye bağırdılar.
«Dükkâncı hortladı!»

Herbiri bir yana kaçıştı.

Ot minder savaş alanında tek başına kaldı. Belleforêt ile Corrozet'nin kesinlikle bildirdiklerine göre, ertesi gün ot minder mahallenin kilise ilerigelenleri büyük bir törenle yerden almışlar, Sainte-Opportune Kilisesi'nin hazine dairesine götürmüşler. Orada, kut-sal emanetler dairesinin her bekçisi de, 1789'a kadar, bununla hayli para kazanmıştır: Sözde, o unutulmaz 6-7 ocak 1482 gecesı, Mauconseil Sokağı köşesindeki Meryem Ana heykeli bir mucize göstermiş, Eustache Moubon'un ölüsünü cinlerden kurtarmış; çünkü bu adam, ölüırken, şeytana oyun olsun diye, ruhunu ot minderinin içine saklamış.

VI

KIRIK TESTİ

Bizim şair, nereye gittiğini bilmeden, sokakların köşesine kafasını çarparak, bir sürü çirkef birikintisinden atlayarak gidiyordu. Bir hayli sokaktan, çıkmaz sokaktan, dört yol kavşağından geçti. Halles'lerin eski taşlarının bütün dolambaçları arasından, kaçacak, geçecek bir yol arıyordu. Büyük bir korku içinde, fermanların güzel latincesinin *tota via, cheminum et viaria* (*) adını verdiği şeyi araştırarak, bir süre bacaklarının bütün gücüyle koştu. Sonra birdenbire, önce soluğu tükendiği için, sonra da aklına birdenbire gelen bir düşünceyle, durdu.

Parmağını alnına dayayarak, kendi kendine: «Öyle sanıyorum ki, Sayın Pierre Gringoire» dedi, «bir çılgın gibi koşuyorsunuz. Küçük haylazlar da sizden

(*) Bütün caddeleri, yolları, sokakları. (Ç.n.)

sizin onlardan korktuğunuzdan daha az korkmadılar. Bana öyle geliyor ki siz kuzeye kaçarken onların güneye doğru tahta pabuçlarının gürültüsünü işittiniz. Şimdi iki şeyden biri: Ya çocuklar kaçtılar; o zaman da korkularının arasında unuttukları ot minder sizin sabahdan beri peşinden koştuğunuz yatağın, yani Hz. Meryem'in şerefine yaptığınız moralité'ye karşılık ödül olarak mucizevi bir şekilde yolladığı o konuksever yatağın ta kendisidir; ya da çocuklar kaçmadılar da ot minderi yaktılar, o zaman keyiflenmek, korunmak, ısınmak için ihtiyacınız olan mükemmel bir ocak başı demektir. Her iki halde de, ya güzel bir ateş, ya da rahat bir döşek olarak, ot minder Tanrı'nın bir hediyesi demektir. Belki de Mauconseil Sokağı'nın köşesindeki Hz. Meryem Anamız Eustache Moubon'u sırf bunu için öldürdü. Böylece, önünüzde aradığınızı arkanızda bırakarak, peşinizden atlı kovalıyormuş gibi çılgıncasına kaçmak delilikti. Siz aptalsınız!»

Bunun üzerine, geri döndü. Yönünü kestirerek, burnu havada, kulağı kırışte, etrafı araştırarak, o mutlu ot minderi bulmaya çalıştı. Boşuna! Önünde ancak kesişen evler, çıkmaz sokaklar, dört yol ağızları, beş yol ağızları vardı. Bunların arasında boyuna duralıyor, şüphe ediyordu. Bu girift sokaklar karışıklığında Tournelles Konağı'nın (*) dolambaçlı yollarındakinden daha çok engellenmiş, balçığa batmıştı. En sonunda sabrı tükendi, resmen bağırırdı:

— «Dört yol ağızlarına lânet olsun! Onları şeytan elindeki çatala benzeterek yapmış!»

Bu haykırış onu bir parça ferahlattı. O sırada uzun, dar bir sokağın ucunda fark ettiği kızılmtırak bir ışık da maneviyatının yükselmesini tamamladı.

— «Tanrı'ya çok şükür!» dedi. «Orada! İşte benim

(*) Eskiden Paris'te Vosges Meydanı'nda bulunan hükümdar konağı. (Ç.n.)

yanan ot minderim!» Kendini, gece batan bir gemi-
nin kaptanına benzeterек, dua eder gibi: «**Salve**» diye
ekledi, «**salve, maris stella!**» (*)

Bu dua bölümünü Meryem'e mi, yoksa ot mindere
mi yöneltiyordu? Bunu hiç bilmiyoruz.

Taş döşenmemiş, gittikçe daha çamurlu, daha dik
bir hal alan uzun dar sokakta yokuş aşağı daha an-
cak birkaç adım atmıştı ki oldukça garip bir şey fark
etti: Sokak ıssız değildi. Yerde, sokağın uzunluğun-
ca, şurada-burada belirsiz, şekilsiz birtakım karaltılar
sürünüyordu; tıpkı gece karanlığında bir çoban ateşi-
ne doğru, bir ottan diğerine sürüklenen o ağır böcek-
ler gibi, hepsi de sokağın ucunda titreyen ışığa doğru
gidiyorlardı.

Para kesesine el atamamak kadar hiçbir şey in-
sanı macera peşinden koşturamaz Gringoire ilerleme-
ye devam etti. Az sonra da, öbürlerinin peşinden pek
tembelce sürünen kurtçuga yetişti. Yaklaşınca anladı
ki bu, ancak iki ayağı kalan yaralı bir çayır örümceği
gibi, iki elinin üzerinde zıplayarak ilerleyen sefil bir
kötürümden başka bir şey değildi. Bu insan yüzlü
örümceğin yanından geçerken, kendine doğru acıklı
bir ses yükseldi:

— «**La buona mancia, signor! La buona man-
cia!**» (**)

Gringoire: «Şeytan kaldırsın seni inşallah!» dedi.
«Dediklerinden bir şey anlıyorsam beni de seninle bir-
likte götürsün!»

Aldırış etmeden yürüdü geçti.

Bu gezginci karaltılardan bir başkasına ulaştı,
onu inceledi. Bu hem kötürüm, hem topal, hem de ba-
cağı kesikti; bu öylesine tahta bacaklı bir topaldı ki,
kendisine destek olan koltuk değnekleriyle tahta ba-
cakların karışık düzeni ona yürüyen bir duvarcı iske-

(*) Latince: «Selâm, selâm, ey deniz yıldızı.» (Ç.n.)

(**) İtalyanca: «Sadaka, bayım! Sadaka!» (Ç.n.)

lesi görünüşü veriyordu. Asil, klasik benzetmeleri seven Gringoire onu aklından Vulcanus'un canlı seh-pasına benzetti.

Bu canlı sehpa geçerken onu selâmladı ama, şapkasını berberlerin tıraş çanağı gibi tam Gringoire'in çenesinin hizasında tutup, kulağının dibinde avaz avaz bağırarak: «**Senor ceballero, para comprar un pedaso de pan!**» (*)

— «Öyle görünüyor ki» dedi Gringoire, «bu da konuşuyor; ama, zor bir dilde. Söylediğini anlıyorsa benden daha mutlu demektir.»

Sonra, birdenbire aklına bir şey gelmiş gibi alına vurdu: «Şimdi hatırladım: Sabâbleyin o «Esmeralda»larıyla ne demek istiyorlardı acaba?»

Adımlarını hızlandırmak istedi; üçüncü defa olarak yolunu bir şey kesti. Bu bir şey —daha doğrusu, bu birisi— bir kördü; sakallı, Yahudi suratlı küçük bir kör. Çevresindeki boşluğu bastonlayarak, kocaman bir köpeğin peşinden sürüklene sürüklene gidiyordu. Macar ağzıyla, burundan gelen bir sesle bağırdı: «**Facitote caritatem!**» (**)

— «Hay ömrüne bereket!» dedi Pierre Gringoire. «İşte en sonunda Hristiyan dili konuşan bir adam. Benim pek sadaka veren bir yüzüm olmalı ki, kescimin bu çelimsiz halinde bile benden böyle merhamet dileniyorlar.» Köre doğru döndü. «Son gömleğimi çen hafta sattım, azizim; yani, mademki ancak Cleoro'nun dilinden anlıyorsun: «**Vendi di hebdomade per transita meam ultimam chemisam.**»

Bunları söyledikten sonra sırtını köre dönüp niden yoluna koyuldu. Kör de onunla aynı zamanda adımlarını uzatmaya başladı. Derken, bir fütürüm, bir de bacakları kesik biri kendi bulundukları yan-

(*) İspanyolca: «Şövalye Hazretleri, bir lokma ekmek almak için!» (Ç.n.)

(**) Latince: «Merhamet edin!» (Ç.n.)

dan, taşların üzerinde değnekleriyle büyük gürültüler çıkararak, büyük bir telâşla çıkageldiler. Sonra da üçü birden zavallı Gringoire'ın eteklerinde birbirlerini devirerek kendi teranelerini okumaya başladılar:

Kör: «*Caritatem!*» diyordu.

Kötürüm: «*La buona mancia!*»

Kesik-bacak da bu ahenkli cümleyi: «*Un pedaso de pan!*» diye tamamlıyordu.

Gringoire kulaklarını tıkadı.

— «*Ey Babil Kulesi!*» diye bağırırdı.

Koşmaya başladı. Kör koştu. Kesik-bacak koştu. Kötürüm koştu.

Sokakta ilerledikçe, kötürümler, körler, topallar çevresinde kaynaşıyordu. Tek kollular, tek bacaklılar, tek gözlüler, cüzzamlılar... kimisi evlerden çıkarak, kimisi küçük yan sokaklardan, kimisi bodrum pencerelerinden... bağırarak, böğürerek, uluyarak; hepsi de düşe-kalka, gelişi-güzel, ışığa doğru saldırarak, yağmurdan sonraki sümüklü böcekler gibi çamurlara yayılarak şairin her yanını çeviriyorlardı.

Gringoire hâlâ peşindeki üç eziyetçisiyle, işin sonunun nereye varacağını da bilmeden ilerliyordu; ürkek bir hâlde, onların ortasında, topalların çevresinde dolaşarak, kötürümlerin üzerinden aşarak, ayakları bu sakatlar yuvasında birbirine dolanarak, bir yengeç sürüsünün içinde karaya oturan İngiliz kaptan gibi bocalıyordu.

Geri dönmeyi denemek aklına geldi ama, geç kalmıştı. Bütün bu ordu arkasında kapanıvermişti; üç dilenci de yakasını bırakmıyordu. Böylece, hem bu karşıkönulmaz dalgayla, hem korkuyla, hem de bütün bunları korkunç bir rüya haline getiren bir başdönmesiyle yoluna devam etti.

En sonunda, sokağın öbür ucuna ulaştı. Pek geniş bir meydana açılıyordu sokak; orada, gecenin belli-belirsiz sisinde, dağınık binlerce ışık parlıyordu. Gringoire, bacaklarının hızıyla, kendisine yapışmış olan üç

sakat hayaletten kurtulabileceğini umarak, kendisini oraya attı.

Topal orada koltuk değneklerini fırlatıp: «Ondè vas, hombre!» (*) diye bağırdı, Paris kaldırımlarında düzenli adım atabilen iki bacağın en iyileriyle onun peşinden koşmaya başladı.

Bu arada, kötürüm, ayaklarının üzerinde dikildi, demirli ağır çanağını Gringoire'ın başına geçirdi. Kör de, ateş saçan gözlerle, karşıdan ona bakıyordu.

Şair dehşete kapılarak: «Neredeyim ben?» dedi.

Onların yanına gelen dördüncü bir hayalet: «Mucizeler Sarayı'ndasın» dedi. (**)

— «Şeytan çarpsın ki doğru!» dedi. Gringoire, «Bakan körleri, koşan topalları görüyorum; iyi ama, Kurtarıcı nerede?»

Buna uğursuz bir kahkahayla karşılık verdiler.

Zavallı şair gözlerini çevresinde dolaştırdı. Gerçekten de o korkunç Mucizeler Sarayı'ydı burası. Şimdiye kadar, böyle bir saatte buraya hiçbir namuslu adam girmemişti. Châtelet Hapisanesi'nin subaylarıyla belediye çavuşlarının yanılıp da girdikleri anda ufalanıp kayboldukları sihirli halka idi bu; Paris'in yüzünde iğrenç bir et beni; hırsızlar yuvası; başkent sokaklarında akan bu kötülük, dilencilik, serserilik deresinin her sabah çıktığı, her akşam geri dönüp kokuştugu lağım; toplum düzeninin bütün eşekarılarının akşamları ganimetleriyle geri döndükleri muazzam kovan. Çingene'nin, eski rahibin, yoldan çıkmış öğrencinin, İspanyol, İtalyan, Alman, her milletin, Musevi, Hristiyan, Müslüman, putperest, her dinin serserileri, boyalı yaralarla kaplı olarak, gündüz dilenciy-

(*) İspanyolca. «Nereye gidiyorsun. be adam?» (Ç.n.)

(**) Serseriler, hırsızlar, dilenciler yuvası olan yerlere eskiden bu ad verilirdi; çünkü, yalancıkdan kör, topal gibi davranan dilenciler buraya gelir gelmez, sanki mucize olmuş gibi, sakatlıkları kalmazdı. (Ç.n.)

ken, gece haydut kılığına giriyorlardı; kısacası, hırsızlığın, fuhşun, cinayetin Paris kaldırımlarında oynadığı o bitmez-tükenmez komedinin bütün oyuncularının o çağda giyinip soyundukları muazzam bir vestiyer

Burası, o devirdeki bütün Paris meydanları gibi, düzensiz ve bozuk kaldırımlı pek geniş bir alandı. Çevresinde acayip toplulukların kaynaştığı ateşler şurada-burada parlıyordu. Herkes gidiyor, geliyor, bağıyordu. Keskin kahkahalar, çocuk ağlamaları, kadın sesleri duyuluyordu. Işıklı zemin üzerinde kapkara görünen bir ahalinin elleri, başları binbir garip şekil çiziyordu. Zaman zaman ateşlerin belirsiz büyük gölgelerle karışan aydınlığının titredığı zemin üzerinde insana benzeyen bir köpeğin, köpeği andıran bir insanın geçtiği görölüyordu. Bir cehennemin merkezindeki gibi bu ülkede ırkların, cinslerin sınırı kaybolmuş gibiydi. Bu insanlar arasında erkek, kadın, hayvan, yaş, cinsiyet, sağlık, hastalık, her şey ortaklama gibi görünüyordu; her şey karmakarışık, üst üste konmuş, birlikte gidiyordu; orada herkes her şeye katılıyordu.

Gringoire, heyecanı arasında, ateşlerin titreki, cız ışıığında geniş meydanın çevresini kuşatan eski evlerden iğrenç bir çerçeve fark ediyordu. Onların kurt yeniği içinde, büzülmüş, kavrulmuş, herbiri bir, ya da iki aydınlık pencereyle delinmiş cepheleri karanlıkta ona, büyücülerin cumartesi cümbüşünü göz kırparak seyreden, o canavar gibi, huysuz, çember halinde sıralanmış koca koca yaşlı kadın başlarını hatırlatıyordu.

Bilinmez, işitilmemiş, biçimsiz, yerde sürünen, kaynaşan, inanılmaz yepyeni bir dünya gibiydi bu.

Gringoire gitgide daha ürküyordu; üç kısaçla tutulur gibi üç dilenciye yakalanmıştı. Çevresinde dalgalanan, haykırışan bir yığın başka yüzlerle sersemlemişti zavallı. Günlerden acaba cumartesi miydi? Hatırlayamadığı için, aklını başına toparlamaya uğraşıyordu. Boşunaydı: Hafızasının, düşüncesinin zinciri

kopmuştu; her şeyden şüphe ederek, gördüğünden duyduğuna kadar hepsinden kuşkulananarak, şu karşılıksız soruyu kendi kendine soruyordu:

— «Ben bensem, bu var mıdır? O varsa, ben ben miyim?»

O sırada, onu çevreleyen gürültücü güruhtan belirli bir haykırış yükseldi:

— «Onu krala götürelim! Krala götürelim onu!»

— «Ey Hz. Meryem!» diye mırıldandı Gringoire. «Buranın kralı mutlaka bir tekedir.» (*)

Bütün sesler hep bir ağızdan haykırdı: «Krala! Krala!»

Gringoire'ı sürüklediler. Ona pençesini atan ataydı. Üç dilenci onu asla ellerinden bırakmıyorlardı. «O bizimdir!» diye bağırarak ötekilerin pençesinden kapıyorlardı onu.

Şairin zaten epeyce hasta olan elbisesi bu çekişmede son nefesini verdi.

O korkunç meydanı geçerken başdönmesi yok oldu. Birkaç adım atınca gerçeklik duygusuna yeniden kavuşmuştu. Bulunduğu yerin havasına alışmaya başlıyordu. İlk önce onun şair kafasından, belki de, pek basitçe ve pek kabaca, boş midesinden eşyalarla kendisi arasında bir duman, bir buhar yükselmmişti; bu buhar çevredokileri şaire öyle bir şekilde gösteriyordu ki kabusun dağınık sisleri içinden, kenarları titriyor, bütün şekiller yüz buruşturuyor, her şey devleşip insanlar hayalet haline giriyor, ölçüsüz topluluklar halinde yığılıyor, rüyaların o karanlıkları içinden görünüyordu. Yavaş yavaş, bu hayallerin yerini daha az şaşkın, daha az abartan bir bakış almıştı. Çevresinde gerçek belirmeye başlıyordu; gözlerine çarpıyor, ayaklarına dolaşıyordu. Daha önce kendisini çevirmiş sandığı bütün o korkunç şiiri parça parça yıkıyordu. Cehennemin

(*) Büyücülerin cumartesi toplantılarında şeytanın bu şekilde görüldüğü söylenirdi. (Ç.n.)

Stüks ırmağında değil de çamur içinde yürüdüğünü, devlerle değil de hırsızlarla dirsek dirseğe bulunduğunu gördü. Söz konusu olan ruhu, manevi varlığı değildi, sadece hayatıydı; çünkü pek etkili bir şekilde haydutla namuslu adam arasında yer alan şu değerli uzlaştırıcıdan —yani para kesesinden— yoksundu. En sonunda bu cümbüşü daha yakından, daha soğukkanlılıkla inceleyerek büyücüler toplantısından meyhaneye düşmüştü.

Mucizeler Sarayı gerçekten de bir meyhaneydi; şarapla olduğu ölçüde kanla da kızıla boyanmış bir eşiya meyhanesi.

Hırpani kılıklı muhafızları kendisini gidecekleri yere bıraktıkları zaman gözlerinin önündeki manzara, cehennem şiiri de olsa, onu şiire döndürecek durumda değildi. Her zamankinden çok meyhanenin bayağı, kaba gerçeği idi bu. XV yüzyılda olmasaydık Gringoire'ın Michelangelo'dan Callot'ya indiğini söyleyecektik.

Geniş yuvarlak bir taş döşemenin üzerinde yanan, alevleriyle o sırada boş duran bir sacayağının kızarmış ayaklarına işleyen büyük bir ateşin çevresinde şurada-burada, rastgele, kurt yeniği içinde birkaç masa hazırlanmıştı. Herhangi bir geometri meraklısı uşak onların paralel durmasını sağlamaya, hiç olmazsa pek alışılmamış, kullanılmaz açılarla birbirlerini kesmelerine dikkat etmeye tenezzül etmemişti. Masaların üzerinde şarap ve birayla ıslanmış birkaç çanak parlıyordu; bu çanakların çevresine de alesten, şaraptan kızarmış bir sürü sarhoş toplanmıştı. Kocaman karınlı, güleç suratlı bir adam kaba, şişman bir sokak kızını gürültüyle öpüyordu. Bir sahte asker, külhanbey ağzında dendiği gibi bir düzenbaz, ıslık çalarak yalancı yarasının sargılarını çözüyor, sabahtan beri bin türlü bağın içinde sıkıştırılan sağlam, güçlü dizinin uyuşukluğunu gideriyordu. Öte yanda bir sıska da,

kırlangıçotu ile, öksüz kanıyla ertesi günkü «bacağını» hazırlıyordu.

İki masa ötede, üstü-başı böcek kabuğu kaplı bir dilenci, eksiksiz hacı elbisesiyle, Sainte-Reine dinî şarkısını ezberliyordu. Beride, genç bir dilenci, sabun köpüğü saçan yaşlı bir dilenciden sara illeti dersi alıyordu; adam ona bir parça sabun çiğneyerek köpük saçmak sanatını öğretiyordu. Yanda, sözde karnı su toplamış biri şişkinliği gideriyor, aynı masada, o akşam çalınan bir çocuk için çekişen ahlâksız dört, beş kadın da burnunu tıkıyordu... Tarihçi Sauval'ın dediği gibi ikiyüz yıl sonra «sarayda o kadar gülünç görülerek krala eğlence olan, dört bölüme ayrılarak Petit-Bourbon Tiyatrosu'nda oynanan «Gece» balesine başlangıç işi gören her türlü durum.»

1653'ün bir tanığı da şunları ekliyor:

«Mucizeler Sarayı'ndaki o birdenbire değişmeler asla bu kadar uygun bir şekilde temsil edilmemiştir. Benserade bizi buna açık-saçık mısralarla hazırladı.»

Her yandan kaba kahkahalar, açık türküler duyuluyordu. Herkes, yanındakini dinlemeden, küfür ederek, kendi başına bir terane tutturmuştu. Şarap çanakları tokuşturuluyor, çanakların tokuşturulmasından kavgalar doğuyor, çatlak çanaklar hırtı-pırtı elbiseleri yırtıyordu.

İri bir köpek, kuyruğunun üzerinde oturmuş, ateşe bakıyordu. Bu rezalete birkaç çocuk da katılmıştı. Çalınan çocuk hem ağlıyor, hem gülüyordu. Bir başkası, dört yaşında şişman bir oğlan çocuk, pek yüksek bir sırada bacakları sallanarak oturuyordu, masa ancak çenesine kadar geliyordu; çocuğun hiç sesi çıkmıyordu. Bir üçüncüsü, bir mumdan akan erimiş bal mumunu büyük bir ciddiyetle parmağıyla masanın üzerine yayıyordu. Bir sonuncusu, küçük bir çocuk, çamurların içine çömelmiş, bir tuğla parçasıyla kazıyarak Stradivarius'u bayıltacak bir ses çıkarttığı kazanın içinde âdeta kaybolmuştu.

Ocağın yanında bir fıçı vardı, üzerinde de bir dilenci. Kraldı bu, tahtında oturuyordu.

Gringoire'a sahip çıkan üç kişi onu fıçının önüne getirdiler. Çocuğun oturduğu kazanın dışında, bütün bu gürültülü içki, sefahat âlemi sessizliğe gömüldü.

Gringoire ne soluk almaya, ne de gözlerini kaldırmaya cesaret edemiyordu.

Kendisine sahip çıkan o üç kopuktan biri: «**Hombre, quita tu sombrero**» (*) dedi.

Gringoire bunun ne demek olduğunu anlamadan öbürü şapkayı başından almıştı. Sefil bir külâhtı, doğru ama, güneşli, yağmurlu günlerde pekâlâ işe yarıyordu. Gringoire içini çekti.

Bu sırada, kral, fıçısının üzerinden, ona seslendi.
— «Bu ahlâksız kimin nesi böyle?»

Gringoire ürperdi. Bu ses ona, tehditle güçlenmesine rağmen, daha o sabah dinleyiciler arasında: «**Sadaka, Tanrı rızası için!**» diye vızıldayarak, mystère'ine ilk darbeyi vuran sesi hatırlattı. Başını kaldırdı. Bu gerçekten de, Clopin Trouillefou idi.

Dilenci krallık alâmetlerini sırtına geçirmişti. Sırtında bir paçavradan başka bir şey yoktu. Kolundaki yara kaybolmuştu. O devirde, sopalı çavuşların halkı sıkıştırmak için kullandıkları beyaz meşin kayışlı kamçılardan birini elinde tutuyordu. Başında, etrafı çemberli, üstü kapalı bir başlık vardı; bunun pamuklu bir çocuk takkesi mi, yoksa bir kral tacı mı olduğunu anlamak pek güçtü, çünkü bu iki şey o derece birbirine benzer.

Bu arada Gringoire, Mucizeler Sarayı kralının, toplantı salonundaki o kahrolasınca dilenci olduğunu tanıyınca, nedense, bir umuda kapılmıştı.

— «Efendim» diye kekeledi... «Kral Hazretleri. Haşmetli... size nasıl hitap etmem gerekiyor acaba?»

(*) İspanyolca: «Adam, şapkanı çıkar.» (Çeviren)

Sesinin en yüksek noktasına varmıştı, ne inmesini, ne de daha yukarı çıkmasını becerebiliyordu.

— «Kral Hazretleri, haşmetmeap, ya da arkadaş de, canın nasıl isterse bana öyle hitap et. Ama, çabuk ol. Savunman için bana ne söyleyeceksin?»

Gringoire: «Savunmam için mi?» diye düşündü. «İşte bu hoşuma gitmedi! Kekeleyerek söze başladı: «Ben bu sabah...»

Clopin Trouillefou: «Seni şeytan paralasın!» diye onun sözünü kesti. «Adını söyle, ahlâksız! Başka şey istemez. Dinle bak. Sen burada kudretli üç hükümdarın karşısındasın: «Biri, Ahlâksızların büyük kralının yerine geçen halefi, Metelik kralı, Külhanbey krallığının yüce hükümdarı Clopin Trouillefou; şurada başı bir paçavrayla sarılı gördüğün, yaşlı sarı adam Çingeneler ve Bohemya Dükü Mathias Hungadi Spicali; bizi dinlemeyip de bir ahlâksız kariyı okşayan şu şişko da Sayıştay Kâtipleri Loncası'nın imparatoru Guillaume Rousseau'dur. Bizler senin yargıçlarız. Sen külhanbey değilken Külhanbeyler ülkesine girdin, ülkemizi imtiyazlarına tecavüz ettin. Hırsız, dilenci, serseri değilsen cezalandırılman gerek. Bunlara benzer bir şey misin? Kendini temize çıkar. Sıfatlarını say bakalım.»

Gringoire: «Ne yazık ki o şerefe nail olamadım» dedi. «Ben temsilin yazarı.

Trouillefou ona lafını tamamlatmadan: «Yeter» diye söze başladı: «Asılacaksın. Pek basit, namuslu efendiler! Bizimkilere karşı siz nasıl davranıyorsanız, biz de sizinkilere karşı aynı şekilde davranıyoruz. Sizin serserilere uyguladığınız yasayı dilenciler sizin için kullanıyorlar. O kanun kötüyse kabahat sizin. Arada-sırada, kenevir gerdanlığın üzerinde bir namuslu adam yüzü görmek gerek. Bu, olaya şeref kazandırır. Hadi bakalım, arkadaş, dünyalıklarını kendi isteğinle şu masum kızlarla paylaş hele. Serserileri eğlendirmek için ben seni astıracağım, sen de içki almak

için para keseni onlara vereceksin. Yapacağın herhangi bir maskaralık varsa, orada büyük taş havanın içinde Saint-Pierre-aux-Boeufs'den çaldığımız pek güzel, taştan bir İsa var. Ruhunu ille de onun başına musallat etmek istiyorsan ancak dört dakikan kaldı.»

Konuşma pek korkunçtu.

Sayıştay Kâtipleri Loncası Başkanı, masasını desteklemek için çanağını kırarken: «Alimallah, güzel söyledi!» diye haykırdı. «Clopin Trouillefou tıpkı papa gibi vaaz veriyor!»

Gringoire: «İmparator ve Kral Hazretleri» dedi. Nasıl oldu da metanetine kavuştu bilmem ama, emin bir sesle konuşuyordu. «Böyle bir şeyi aklınıza bile getirmeyin. Benim adım Pierre Gringoire. Bu sabah Adliye'nin toplantı salonunda temsil edilen moralité'nin yazarıyım.»

— «Ya! demek sensin ha, üstat!» dedi Clopin. «Kör olayım ben de oradaydım! İyi ama, arkadaş, sabahleyin bizi sıkıntıdan patlatmış olmam akşama asılmaman için bir sebep midir?»

Gringoire: «Ben bu işten zor kurtulacağım» diye düşündü ama, gene de bir çaba daha gösterdi.

— «Şairlerin neden serserilerle dilenciler sırasına katılmadığını anlayamıyorum» dedi. «Aisopos serse-riydi; Homeros dilenciydi; Mercurius hırsızdı...»

Clopin onun sözünü kesti:

— «Sen galiba çal-çene ederek bizi uyutmaya çalışıyorsun. Şeytan çarpsın seni! Bu numaraları bırak da kendini astırır, olsun bitsin!»

Gringoire: «Kusura bakmayın Metelik Kralı Hazretleri» dedi. Elindeki imkânı adım adım savunuyordu. «Bu, zahmete değer... Bir dakika!... Dinleyin beni... Beni dinlemeden mahkûm edemezsiniz...»

Çevresindeki gürültü onun zavallı sesini bastırıyordu. Küçük oğlan kazanını her zamankinden daha büyük şevkle kazıyordu. Üstelik de, o sırada yaşlı bir kadın kıpkızıl sacayağının üzerine içyağı dolu bir ta-

va yerleştirmişti, oradan da bir karnaval maskelisini kovalayan bir yığın çocuğun gürültüsüne benzer bir ses geliyordu.

Bu arada Clopin Trouillefou Çingene Dükü'ne, adam-akıllı sarhoş olan Sayıştay İmparatoru'na bir süre danışır gibi göründü. Sonra kaba, sert bir sesle bağırdı:

— «Susun be!»

Kazanla tava onu dinlemeyip ikili türkülerine devam ettiklerinden, adam fıçısının üzerinden aşağı atladı, kazana bir tekme attı, kazan çocukla birlikte on adım ökteye yuvarlandı; bir tekme de tavaya vurdu, onun da bütün yağı ateşe döküldü. Sonra, büyük bir ciddiyetle, ne çocuğun boğuk boğuk ağlayışına, ne de bütün akşam yemeği bembeyaz alevlerle uçup giden yaşlı kadının homurtusuna aldırış etmeden, tahtına çikti oturdu.

Bir işaret yaptı, Dük de, İmparator da, yardımcılarla cüzzamlılar da geldiler, hâlâ vücudu pek sertçe korkuya yakalanmış olan Gringoire'in tam ortasında bulunduğu bir at nalı şeklinde Kral'in çevresine sıralandılar Hırpani kılıkların, paçavraların, madeni pulların, çatal yabaların, baltaların, şaraba batmış bacakların, iri çıplak kolların, iğrenç, pis canı çekilmiş, sersemlemiş suratların meydana getirdiği bir yarımdaireydi bu. Clopin, dilenciliğin, ahlâksızlığın bu yuvarlak masası ortasında, bu senatonun başkanı olarak, bu meclisin kralı, bu ruhani toplantının papası olarak, önce fıçının bütün yüksekliliğince, sonra da bilmem nasıl azametli, vahşi, korkunç bir halle en üstün durumdaydı. Bu durum onun gözbebeklerini parlatıyor, yabani yüzündeki dilenci soyunun hayvani görünüşünü bir parça düzeltiyordu. Domuzlar arasında bir yaban domuzunu andırıyordu.

Nasırlı eliyle biçimsiz çenesini okşayarak, Gringoire'a: «Buraya bak» dedi. «Senin asılmaman için bir sebep göremiyorum. Bunun senin hiç hoşuna git-

mediği görülüyor; bu da pek olağandır Siz beyefendiler buna alışık değilsinizdir. Olayı gözünüzde pek büyütüyorsunuz. Her şeye rağmen biz senin kötülüğünü istemeyiz. İşte sana şimdilik yakarı kurtaracak bir çare. Bizlerden olmak ister misin?»

Gringoire hayatın elinden kaçtığını, her şeyden ayrılmak üzere olduğunu görüyordu. Onun için, bu teklifin yaptığı etkiyi anlamak kolaydır. Şair bu tek-life kuvvetle yapıştı.

— «İsterim, elbette, hem de nasıl!» dedi.

Clopin: «Yankesiciler sınıfına katılmaya razı oluyor musun?» diye sordu.

Gringoire: «Yankesiciler sınıfına! Elbette!» dedi.

Metelik Kralı: «Bizim topluluğumuzun bir üyesi olmaya?» diye sordu.

— «Bu toplumun bir üyesi olmaya.»

— «Külhanbey Krallığının uyruğu olmaya?»

— «Külhanbey Krallığının uyruğu olmaya.»

— «Serseri, dilenci?»

— «Serseri, dilenci.»

— «Kalpten mi?»

— «Kalpten.»

Kral: «Şunu da belirtelim ki» dedi, «bununla birlikte, gene de asılabilirsin.»

Şair: «Tüh! Hay kör şeytan!» dedi.

Clopin, sakın sakın: «Yalnız» diye devam etti, «daha sonra, daha da büyük törenle, merhametli Paris şehri hesabına, güzel bir taş darağacında, namuslu kişiler eliyle asılırsın. Bu da bir avuntudur.»

Gringoire: «Öyle» dedi.

— «Başka faydaları da vardır. Bir derebeyinin uyruğu olduğun için Paris'li beyefendilerin ödemek zorunda olduğu vergilerden hiçbirini ödemeyeceksin.»

Gringoire: «Öyle olsun» dedi. «Kabul ediyorum. Dilenciyim, külhanbeyim, yankesiciyim, istediğiniz her şeyim. Ben eskiden de bütün bunlardandım, Metelik Kralı Efendimiz, çünkü filozofum ben, bildiğiniz gi-

bi «et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur.» (*)

Metelik Kralı kaşlarını çattı.

— «Sen beni ne sanıyorsun, arkadaş? Hangi Macaristan Yahudisi dili dırlanıp duruyorsun bana sen orada? İbranice bilmem ben. Haydut olduksa Yahudi olmadık ya. Hem artık hırsızlık bile etmiyorum, ben o işlerin üstündeyim; adam öldürüyorum. Boyun-vurucu, evet; kese-vurucu, hayır!»

Gringoire, öfkenin daha da kesinleştirdiği şu sert sözlerin arasına birkaç özür kelimesi sıkıştırmaya uğraştı.

— «Özür dilerim, efendim. İbranice değil, latinceydi söylediklerim.»

Clopin, öfkeyle: «İşte bu kadar!» dedi. «Yahudi değilim ben. Seni de, astıracağım, havran başına yıkılsın emil! Senin yanındaki şu küçük Yahudi esnafını da astıracağım, tıpkı kalp parayı çivilercesine bir tezgâha çivilendiğini görmek isterim onun! Kendisi de kalp ya!»

Böyle konuşurken, parmağıyla, kısa boylu, sakallı bir Macar Yahudi'sini gösteriyordu. Adam Gringoire'a yanaşmış, başka bir dil bilmediği için de, Metelik Kralı'nın öfkesinin kendi üzerine taşmasına şaşkın şaşkın bakıyordu.

Clopin Hazretleri en sonunda yatıştı.

— «Serseri!» dedi bizim şaire, «demek ki hırsız olmak istiyorsun, öyle mi?»

Şair: «Hiç şüphesiz!» dedi.

Asık suratlı Clopin: «İstemekle mesele hallolmaz» dedi. «İyi niyet çorbaya bir soğan daha koymaz, sadece cennete gitmeye yarar; cennetle külhanbeylik ayrı ayrı şeydir. Külhanbeylik ülkesine kabul edilmek için bir işe yaradığımı ispat etmelisin. Bunun için de, mankeni yoklayacaksın.»

(*) Latince: «Her şey felsefedir, her insan da filozoftur.» (Ç.n.)

Gringoire: «İstedığınız her şeyi yoklarım» dedi.

Clopin bir işaret yaptı. Birkaç külhanbey halkadan çıktı, az sonra dönüp geldiler. Alt uçlarında tah-tadan iki ayakla sonuçlanan, onlar sayesinde yere rahatça yerleşebilen iki direk getirdiler. İki direğin üst ucuna enlemesine bir hatıl yerleştirdiler, böylece ortaya portatif, güzel bir darağacı çıktı. Gringoire da bunu, kaşla göz arası, karşısına dikiliverdiğini görmekle memnurluk duydu. Kalasın üzerinde zarafetle sallanan ip bile eksik değildi.

Gringoire, içinden, kaygıyla: «Bunlar ne yapmak istiyorlar: böyle acaba?» diyordu.

O sırada duyduğu bir çingirak sesi kaygısına son verdi. Dilenciler tahta bir mankeni boynundan darağacındaki ipe asıyorlardı. Manken kırmızılar giydirilmiş korkuluk gibi bir şeydi ama, üzerinde o kadar çok çingirak, küçük çan vardı ki onlarla rahatça otuz tane Kastilya katırı donatılırdı. Bu binlerce çingirak ipin sallantısıyla bir süre ürperdiler, sonra azar azar hafiflediler, su saatiyle kum saatini tahtından indiren o sarkaç kanununa uyarak hareketsiz kaldılar.

O zaman Clopin mankenin altına yerleştirilen sallantılı eski çürük iskemleyi işaret ederek, Gringoire'a: «Çık şunu üzerine!» dedi.

Gringoire: «Hay körolasica şeytan!» diye söylendi «Kafam patlayacak. İskemle Martialis'in bir beyti gibi topallıyor; bir ayağı altı hece, öbür ayağı beş hece.»

— «Çık dedim» diye gürledi Clopin.

Gringoire iskemlenin üzerine çıktı, kollarını, başını bir hayli dalgalandırdıktan sonra orada dengesini güçlkle bulabildi.

Metelik Kralı sözüne: «Şimdi, sağ ayağını sol bacağının çevresinde döndür, sol ayağının ucunda dikil.»

Gringoire: «Demek kolumu veya bacağımı kırma-mı mutlaka istiyorsunuz, öyle mi, Efendimiz?» dedi.

Clopin başını salladı.

— «Dinle, arkadaş, sen çok konuşuyorsun. İşte mesele kısaca şu: Dediğim gibi, ayağının ucunda diki-leceksin; böylece mankenin cebine ulaşabilirsin. Man-keni yoklayacaksın, içindeki keseyi çekip çıkaracak-sın. Bütün bunları bir tek çingirak sesi bile duyulma-dan yaparsan, iyi; dilenci olabilirsin. Bizim artık seni sekiz gün boyunca sopaya çekmekten başka işimiz kalmaz.»

Gringoire: «Eyvah! nasıl yaparım!» dedi. «Peki, ya çingirakları öttürürsem?»

— «O zaman asılacaksın. Anlıyor musun?»

Gringoire: «Hiçbir şey anlamıyorum» dedi.

— «Bir kere daha dinle. Mankenin ceplerini araş-tıracaksın, para kesesini alacaksın. Bu iş sırasında bir tek çingirak oynarsa asılacaksın. Bunu anlıyor mu-sun?»

— «İyi» dedi Gringoire. «Bunu anladım. Sonra?»

— «Çingiraklar duyulmadan keseyi çıkarmayı ba-şarırsan serseriler arasına katılacaksın, sekiz gün peş peşe sopaya çekileceksin. Artık anlamışsındır, değil mi?»

— «Hayır, Efendimiz, hiçbir şey anlamıyorum. Benim kazancım nedir? Birinde asılacağım, öbüründe dövüleceğim...»

— «Ya dilencilik?» diye sordu Clopin. «Ya dilen-cilik? Onun önemi yok mu hiç? Senin iyiliğin için dö-veceğiz seni, dayağa alışman için.»

Şair: «Çok, çok teşekkür ederim» dedi.

Kral: «Hadi, çabuk olalım» dedi, davul gibi ses ve-ren fıçıya ayağıyla vurdu. «Mankenin ceplerini karış-tır da bu iş bitsin. Son defa haber veriyorum sana: Bir tek çingirak sesi duyarsam, mankenin yerini sen alacaksın.»

Külhanbeyler güruhu Clopin'in sözlerini alkışla-dı. Darağacının çevresine fır-dolayı yerleştiler; öylesi-ne insafsızca gülüyorlardı ki Gringoire onlardan asla korkmaması gerektiğini anladı, çünkü onları pek eğ-

lendiriyordu. Artık hiçbir umudu kalmamıştı. Kendisine emredilen bu korkunç işi başarırsa, o başka; ama, bu çok zayıf bir ihtimaldi. Denemeye karar verdi ama, önce soyacağı mankene, içinden, canı-gönülden dua etti; bu ruhsuz kuklayı yumuşatmak, acındırmak dilencileri yumuşatmaktan daha da kolay olabilirdi. Küçücük bakır dilleriyle bu binlerce çingirak ona ısır-maya, ılık çalmaya hazır karayılanların açık ağzını hatırlatıyordu.

— «Ah!» diyordu alçak sesle, «hayatım şu çingirakların en önemsizinin en küçük bir kımiltısına bağlı, öyle mi?» Sonra, ellerini kavuşturarak: «Çingirak-lar, çalmayın! Ziller, ötmeyin!» diye yalvardı.

Bir çaba daha gösterdi:

— «Ya birdenbire rüzgâr eserse?» diye sordu.

Öbürü, hiç duralamadan, karşılık verdi:

— «Asılırsın!»

Şair, ne geciktirme, ne kurtuluş, ne de kaçma im-kânı olmadığını görünce, cesaretle kararını verdi. Sağ ayağını sol ayağının çevresinde döndürdü, sol ayağı nın ucunda dikildi, kolunu uzattı. Tam mankene dokunacağı sırada, sadece tek ayağı kalan bedeni ancak üç ayağı olan iskemlenin üzerinde sallandı. Elinde olmayarak, mankene dayanmak istedi, dengesi bozuldu. Elinin itmesi üzerine mankenin binlerce çingırağı ötmeye başlamıştı. Bütün bütün sersemleyerek, olanca ağırlığıyla yere yuvarlandı. Manken önce kendi çevresinde bir döndü, sonra iki direk arasında ihtişamla sallandı.

Gringoire, düşerken: «Lânet olsun!» diye bağırды, yüzükoyun, ölü gibi, yattığı yerde kaldı.

Bu arada, tepesindeki çingirak sesini, ayrıca ser-serilerin şeytanca gülüşleri arasında: «Şu sersemi yerden kaldıran da bir güzel asın» diyen Trouillefou'nun sesini duyuyordu.

Ayağa kalktı. Ona yer açmak için mankeni kaldırıp çengele takmışlardı.

Külhanbeyler şairi iskemlenin üzerine çıkardılar Clopin yanına geldi, ipi boynuna geçirdi, omuzunu okşadı:

— «Elveda, arkadaş! Artık kurtulamazsın, papanın sülâlesinden bile olsan.»

«Acıyın bana! sözü Gringoire'in dudaklarında can verdi. Bakışlarını çevresinde dolaştırdı. Hiçbir umut yoktu: Hepsi gülüyordu.

Metelik Kralı iri-yarı bir dilenciye: «Bellevigne De l'Etoile» diye seslendi. Adam kalabalıktan ayrıldı, ortaya çıktı. «Hatılın üzerine tırman.»

Bellevigne De l'Etoile büyük bir çeviklikle iki direğin arasındaki hatıla çıktı. Biraz sonra Gringoire gözlerini kaldırıncı onun, tepesindeki direkte, çömelmiş durduğunu dehşetle gördü.

Clopin Trouillefou: «Şimdi» dedi, «ben ellerimi çırpar çırpmaz, Kızıl Andry, sen de bir dizinle vurarak iskemleyi devirirsin; François Chante-Prune, sen herifin ayaklarına asılırsın; sen de, Bellevigne, omuzlarına atılırsın; her üçünüz de aynı anda, anladınız mı?»

Gringoire ürperdi.

Clopin Trouillefou, bir sinege saldıran üç örümcek gibi Gringoire'in üzerine atılmaya hazır bekleyen üç adama: «Hazır mısınız?» diye sordu.

Zavallı mahkûm müthiş bir bekleme anı geçirirken, Clopin ayacağının ucuyla alevlerin yetişemediği birkaç asma dalını sakın sakın ateşin içine doğru itiyordu.

— «Hazır mısınız?» diye bir daha sordu, bir birine vurmak üzere ellerini açtı. Bir saniye sonra, her şey tamam olacaktı.

Sanki aklına birden bir düşünce gelmiş gibi durdu.

— «Bir dakika!» dedi. «Az daha unutuyordum!.. Onu isteyen bir kadının bulunup bulunmadığını sormadan hiç kimseyi asmayız biz, âdetimiz öyledir. Ar-

kadaş, bu senin son aren. Bir dilenci kadınla evlen-
melisin, yoksa ipe gidersin!»

Bu ingene yasası, okuyucuya pek garip görünür-
se de bugün bile eski İngiliz hukuk kurallarında uzun
uzadıya yazılıdır. «Burington's Observations»a bakı-
nız.

Gringoire bir soluk aldı. Yarım satten beri ikinci
defa olarak hayata yeniden geliyordu. Onun için, bu-
na da pek güvenmeye cesaret edemiyordu.

Clopin, fıçısının üzerine çıkarak: «Hey, buraya ba-
kın!» diye seslendi. «Hey, kadınlar kadıncıklar! İçi-
nizde, büyücüden dişi kediye kadar bu ahlâksız herifi
isteyen bir ahlâksız kadın var mı? Hey, Charonne'lu
Colette! Elisabeth Trouvain! Simone Jodouyne! Marie
Piédebou! Uzun Thonne! Bérarde Fanone! Michelle
Genaille! Kesik-Kulak Claude! Mathurine Grirorou!
Hey! Thierrye'li Isabeau! Gelin, bakın! Bedavadan bir
erkek! Kim ister?»

Bu sefil durumda Gringoire hiç şüphesiz pek iş-
tah verici bir halde değildi. Dilenci kadınlar teklifle
pek az ilgilenir göründüler Zavallı adam onların: «Ha-
yır! hayır! Asın onu! Bütün kadınlar bundan zevk du-
yar!» dediklerini işitiyordu.

Bu arada üç kadın kalabalıktan ayrıldı, gelip onu
kokladı. Birincisi dörtköşe suratlı şişman bir kızdı.
Filozofun uzun ceketini büyük bir dikkatle inceledi
Elbise pek aşınmıştı, kalburdan daha da delik-deşikti.
Kız yüzünü buruşturdu.

— «Eskici torbası!» diye homurdandı, sonra Grin-
goire'a seslendi: «Paltonu görelim» dedi Gringoire.

— «Kaybettim» dedi Gringoire.

— «Şapka?»

— «Başımdan aldılar.»

— «Ayakkapların?»

— «Artık neredeyse hiç tabanları kalmayacak du-
ruma geldiler.»

— «Para kesen?»

— «Ne yazık ki» diye kekeledi Gringoire, «tek bir meteliğim bile yok.»

Dilenci kadın, sırtını dönerek: «Asılmaya razı ol da teşekkür bile et!» diye karşılık verdi.

Yaşlı, kapkara, bumburuşuk, iğrenç, Mucizeler Sarayı'na leke düşürecek bir çirkinlikteki ikinci kadın Gringoire'ın çevresinde döndü dolandı. Gringoire kadın kendisini isterse diye korkuyla titriyordu. Hatun ağzının içinde: «Çok sıska» diye mırıldanarak uzaklaştı.

Üçüncüsü oldukça körpe bir kızdı, pek de çirkin değildi.

— «Beni kurtarın!» dedi zavallı adamcağız, alçak sesle.

Kız bir süre onu acıyan gözlerle inceledi, sonra bakışlarını yere indirdi, eteklerinin kıvrımlarını düzeltti; öylece, kararsız kaldı. Şair gözleriyle onun bütün hareketlerini izliyordu; bu son umut ışığıydı.

Kız, en sonunda: «Hayır! hayır! Guillaume Longuejoue beni döver!» dedi, yeniden kalabalığın içine daldı.

Clopin: «Talihin yok, arkadaş!» dedi. Sonra, fıçısının üzerinde ayağa kalkarak: «Bunu kimse istemiyor mu?» diye bağırdı. Bir açık artırma memurunun sesini taklit ediyordu. Herkesin neşe gösterisi son dereceyi bulmuştu. «Kimse istemiyor mu bunu? Bir, iki, üç!» Sonra da darağacına dönerek bir baş işareti yaptı: «Sattım!»

Bellevigne De l'Etoile, Kızıl Andry, François Chante-Prune şaire yaklaştılar.

Tam o sırada külhanbeyler arasında bir bağırışma yükseldi:

— «Esmeralda! Esmeralda!»

Gringoire ürperdi, gürültünün geldiği yana doğru döndü. Kalabalık aralandı, saf, parlak bir güzelliğe

geçit verdi. Gelen, Çingene kızıydı.

Gringoire, heyecanla: «Esmeralda!» dedi.

Günün bütün hatıralarının hep bu kelimeyle düğümlemesi karşısında şaşkına dönmüştü.

Bu olağanüstü yaratık Mucizeler Sarayı'nda bile büyük güzelliğinin etkisiyle her şeyi elinde tutuyordu sanki. O geçerken bütün o serseriler, kadın, erkek, hepsi yavaşça kenara çekiliyordu, sert yüzleri onun bakışıyla aydınlanıyordu.

Esmeralda, o hafif yürüyüşüyle, mahkûma yaklaştı. Güzel Djali'si de peşindeydi. Gringoire canlıdan çok ölüye benziyordu. Kız bir süre onu sessizce seyretti. Sonra büyük bir ciddiyetle, Clopin'e sordu:

— «Bu adamı asacak mısınız?»

Metelik Kralı: «Evet, hemşire» dedi. «Meğer ki sen onu kendine eş olarak kabul edesin.»

Kız alt dudağıyla o sevimli küçük hareketi yaptı.

— «Kabul ediyorum» dedi.

Gringoire o zaman sabahten beri bir rüya gördürak inandı. Macera sevimli olmakla birlikte pek sarıcıydı.

Boynundaki ipi çözdüler, iskemleden indirdiler. Heyecanı o kadar büyüktü ki oturmak zorunda kaldı.

Çingene Dükü, bir tek kelime söylemeden, bir toprak testi getirtti. Çingene kızı onu Gringoire'a uzattı.

— «At bunu yere!» dedi.

Testi dört parçaya bölünerek kırıldı.

O zaman Çingene Dükü ellerini ikisinin de alnına koyarak: «Kardeş» dedi, «bu kız senin eşindir; hemşire, bu adam senin kocadır. Dört yıl için. Hadi gidin!»

DÜĞÜN GECESİ

Birkaç dakika sonra, şairimiz kendini, sivri kubeli, her yanı kapalı, sıcacık, kûçücük bir odada buldu. Önündeki masa, yanı başında asılı duran tel dolaptan destek bekliyordu sadece. Şair burada rahat bir yatağın umudu ile, bir de güzel bir kızla başbaşıydı.

Macera bir sihri andırıyordu. Gringoire kendini, ciddi olarak, peri masallarındaki kahramanlardan birinin yerinde görmeye başlıyordu. Zaman zaman, kendisini cehennemin ta derinlerinden cennete bu kadar çabucak taşıyan, kanatlı iki peri koşulu ateşten arabanın hâlâ oralarda olup olmadığını araştırmak için gözlerini çevresinde dolaştırıyordu. Zaman zaman da bakışlarını inatla elbisesinin deliklerine dikiyordu; gerçeğe yapışmak, ayaklarını bütün bütün yerden kesmemek için. Hayal alemlerinde oradan oraya savrulan aklı artık ancak pamuk ipliğine bağlı gibiydi.

Kız ona hiç aldırış etmiyor gibiydi; gidiyor, geliyor, rastgele bir tahta iskemleyi yerinden oynatıyor, keçisiyle konuşuyor, şuna buna dudak büküyordu. En sonunda gelip masanın yanına oturdu, Gringoire da onu rahatça seyredebildi.

Siz de çocuk oldunuz, okuyucum, belki de hâlâ çocuk olmak mutluluğundasınızdır. Hiç sanmıyorum ki, güzel bir yaz gününde, bir akarsu kıyısında, çalılıktan çalılığa, keskin açılar çizerek uçan, bütün dalların ucunu öpen, yeşil, ya da mavi güzel bir kızböceği kovalamış olmayasınız. Bana gelince, ömrümün en iyi kullanılmış günlerini öyle geçirmişimdir. Çırpınarak uçan, vızıldayan, allı-morlu kanatların ortasında, kendi hareketinin hızıyla gizlenen, örtünen ele geçmez bir şeklin uçtuğu o kûçücük kasırgaya gözlerinizin, düşüncelerinizin nasıl merakla saplandığını

hatırlarsınız. Bu kanat ürpermesinin arasında hayal-meyal beliren havai yaratık size hayali, temelsiz, elle tutulmaz, gözle görülmez gibi gelirdi. Yalnız, kızböceği bir sazın tepesinde dinlenirken, siz de, soluğunu keserek, tül gibi uzun kanatlarını, mineli uzun entarisini, billür iki küreyi incelerken, ne derin hayranlıklara daldardınız; şeklin gölge olarak, yaratığın hayalet olarak yeniden çekilip gitmesini görmekten ne kadar korkardınız! Bu duyguları hatırlayın ki Gringoire'in, o zamana kadar sadece dansın, şarkının, gü-rültünün kasırgası arasından ancak fark edebildiği bu Esmeralda'yı, görülen, tutulan şekli altında seyrederken neler duyduğunu kolayca anlayabilesiniz.

Onu dalgın bakışlarla izlerken, gitgide daha çok hayale dalıyordu.

— «İşte, demek ki Esmeralda buymuş!» diyordu. «İlâhî bir yaratık! Bir sokak oyuncusu! O kadar çok şey bu kadar az şey! Bu sabah temsilime öldürücü darbeyi vuran oydu, akşam hayatımı kurtaran da o. Kötülük şeytanım! Kurtarıcı meleğim! Şerefim hakkı için, güzel bir kadın! Beni böylece kabul ettiğine göre de bana çıldırasıya âşık olmalı. Sahi, bak aklıma geldi!» diyerek, yaradılışının, felsefesinin temelini teşkil eden o gerçeklik duygusuyla birdenbire ayağa kalktı. «Nasıl olduğunu pek bilmiyorum ama, onun kocasıyım ben!»

Kafasında, gözlerinde bu düşünceyle, kıza öyle sert sert, öyle çapkınca yaklaştı ki Esmeralda geriledi.

— «Benden ne istiyorsunuz?» dedi.

Gringoire: «Bunu nasıl sorabilirsin, güzel Esmeralda?» dedi.

Öyle ihtirashlı bir sesle konuşmuştu ki kendi bile bunu duyunca şaşırdı.

Çingene kızı gözlerini koskocaman açtı.

— «Ne demek istediğinizi anlamıyorum.»

Gringoire: «Nasıl olur!» dedi. Gitgide daha da hararetleniyor, eninde-sonunda sadece Mucizeler Sara-

yi'nin bir özelliğiyle karşı karşıya bulunduğunu düşünüyordu. «Tatlı sevgilim, ben senin değil miyim? Sen benim değil misin?»

Büyük bir saflıkla kızın beline sarıldı.

Çingene kızın beli yılanbalığının derisi gibi ellerinden kaydı. Kız bir sıçrayışta hücrenin öbür ucuna atladı, eğildi, kamanın nereden çıktığını Gringoire'ın anlamasına bile vakit kalmadan, elinde küçük bir kamaıyla doğruldu. Öfkeli, azametli bir hali vardı. Dudakları şişmiş, burun delikleri açılmış, yanakları elma gibi kızarmıştı, gözbebeklerinde de şimşekler çakıyordu. Tam o sırada, beyaz bir keçi geldi kızın önüne yerleşti, Gringoire'a güzel, yaldızlı, oldukça sivri iki boynuz yükselen bir kalkan uzattı. Bütün bunlar göz açıp kapayıncaya kadar olmuştu.

Kızböceği eşekarısı oluvermişti, zehirli iğnesiyle sokmaya hazırdı.

Bizim filozof, şaşkın bakışlarını bir keçiye, bir kıza çevirerek, şaşkın, kalakalmıştı.

En sonunda, şaşkınlıktan kurtulup da konuşabilecek duruma gelince: «Ulu Tanrı'm!» dedi, «İşte tasasız, neşeli iki yaratık!»

Çingene kızı da kendi yönünden sessizliği bozdu.

— «Gerçekten de pek cüretli bir kopuk olmalısın sen!»

Gringoire gülümseyerek: «Kusura bakmayın ama, küçükhanım» dedi, «niçin beni eş olarak aldınız?»

— «Senin asılmana seyirci mi kalmalıydım?»

Şair aşk umutlarında bir parça hayal kırıklığına uğramıştı. «Demek ki» dedi, «benimle evlenirken beni darağacından kurtarmaktan başka bir düşünceniz yoktu, öyle mi?»

— «Başka nasıl bir düşüncem olsun istiyordun?»

Gringoire dudaklarını ısırıldı.

— «Evet, aşkta sandığım kadar üstün gelmiş değilim daha, anladık. Yalnız, o zavallı testiye kırmak neye yaradı?»

Bu arada Esmeralda'nın kamasıyla keçisinin boy-nuzları hâlâ korunma halindeydiler.

Şair: «Matmazel Esmeralda» dedi, «anlaşmaya va-ralım. Zabıt kâtibi, ya da avukat kâtibi değilim size de Zabıta amiri beyin emirlerine, yasaklarına karşı gele-rek Paris'te böyle hançer taşıdığınız için dava açacak değilim. Biliyorsunuz ki, sekiz gün önce, Noel Lesc-ripvain bir saldırma taşıdığı için on metelik ceza öde-meye mahkûm edildi. Her neyse, bu benim işim değil, ben olaya goliyorum. Cennetteki yerim üzerine size yemin ederim ki sizin izniniz olmadan size yaklaşıma-yacağım. Yalnız, bana yiyecek bir şey verin.»

Ashında Gringoire, M. Despréaux gibi, «pek az şeh-vetliydi.» Genç kızları saldırıyla elde eden o şövalye, silâhşor yaradılışı kimselerden değildi. Başka ko-nularda olduğu gibi, aşk konusunda da, uygun bir fır-sat beklemeyi, ılımlı davranmayı düşünürdü; güzel bir yemek, hele sevimli bir arkadaşıla, hele karnı da açsa, ona bir aşk macerasının başlangıcıyla sonucu arasın-daki güzel bir perde arası gibi görünürdü.

Çingene kızı ona karşılık vermedi. Hor görerek dudak büktü, bir kuş gibi başını kaldırdı, sonra kah-kahayla güldü. Minicik kama da, Gringoire arının iğ-nesini nereye sakladığını göremeden, geldiği gibi or-tadan kayboldu.

Az sonra masanın üzerinde bir çavdar ekmeği, bir dilim peynir, buruşuk birkaç elma, bir ibrik de bira belirdi. Gringoire hırsla yemeye başladı. Teneke çatalının çini tabağındaki şıkırtısını duyunca, bütün aşkının iştah haline geldiğini sanırdınız.

Kız, karşısında oturmuş, ona sessizce bakıyordu. Narin eli dizlerinin arasına gevşekçe sıkışan keçinin akıllı başını okşarken, zihninde başka bir düşünce olduğu belliydi; arada-sırada, bir düşünceyle gülüm-süyordu.

Bu, bir yandan oburluk, bir yandan hayal sahne-sini sarı bir mum aydınlatıyordu.

Gringoire, bu arada midesinin ilk açlık melame-
leri bastırılınca, ortada bir tek elma kaldığını gördü,
az-çok bir utanç duyar gibi oldu.

— «Siz yemiyor musunuz, Matmazel Esmeralda?»

Kız, başıyla «Hayır!» diye işaret etti, düşünceli
bakışları gidip hücrenin kubbesine takıldı.

Gringoire: «Acaba ne düşünüyor böyle?» diye için-
den geçirdi, onun baktığı şeye gözlerini dikti: «Onun
dikkatini bu derece çeken şey şu, kubenin kilit ta-
şına oyulmuş taş cücenin yüz buruşturması. Hınzır
şeytan! Bu benzetmeyi sineye çekme mgerek!»

Sesini yükseltti: «Matmazel!» Kız onu duymu-
yor gibiydi. Daha yüksek sesle: «Matmazel Esmeral-
da!» dedi.

Boşuna! Kızın aklı başka yerdeydi. Gringoire'ın
sesi de onu uyarmaya yetecek güçte değildi. Bereket
versin, keçi işe karıştı. Yavaşça hanımını kolundan
çekmeye başladı.

Çingene kızı, sanki birdenbire uyandırılmış gibi:
«Ne istiyorsun, Djali?» dedi.

Kız konuşmaya başladığı için Gringoire pek se-
vinmişti.

— «Karnı aç» dedi.

Esmeralda ekmek ufalamaya başladı. Djali de bü-
yük bir zarafetle onun avcunun içinden onları yedi.

Gringoire da kızın yeniden hayale dalmasına
vakit bırakmadı. Nazik bir soru yöneltmek cesaretin-
de bulundu.

— «Demek beni kendinize eş olarak istemiyorsu-
nuz, öyle mi?»

Kız gözlerini ona dikti: «Hayır» dedi.

— «Peki, erkeğiniz olarak?»

Kız dudağını büzdü: «Hayır.»

— «Dostunuz, arkadaşınız olarak?»

Kız ona gene dikkatle baktı, bir süre düşündük-
ten sonra: «Belki» dedi.

Filozoflar için pek değerli olan bu «belki» Gringoire'ı cesaretlendirdi.

— «Dostluğun ne olduğunu biliyor musunuz?» diye sordu.

Çingene kızı: «Evet» dedi. «Ağabeyle kızkardeş olmaktır; birbirine karışmadan birbirine yaklaşan iki ruh, elin iki parmağıdır bu.»

Gringoire: «Ya aşk nedir?» diye sordu.

Esmeralda: «Ah! aşk!» dedi. Sesi titriyor, gözleri parlıyordu. «İki olup gene bir olmaktır bu. Bir melek şeklinde birbirinde eriyen bir erkekle bir kadın. Cennettir bu!»

Oyuncu kız, böyle konuşurken, Gringoire'ı garip şekilde etkileyen, ona sözlerinin âdeta Doğulu coşkunluğuyla tam anlaşma halindeymiş gibi görünen bir güzellikteydi. Pembecik, tertemiz dudakları yarı yarıya gülümsüyordu; saf, sakın yüzü, üzerine üflen ayna gibi, zaman zaman düşüncesinin altında bugulanıyordu; aşağı eğik uzun, kapkara kirpiklerinden yüzünün yandan görünüşüne bir ışık —Raffaello'nun daha sonraları bekâretin, analığın, ilâhiliğin mistik kesişme noktasında yeniden bulduğu o eşsiz tatlılığı veren, anlatılamaz bir ışık— yayılıyordu.

Gringoire gene de: «Sizin hoşunuza gitmek için nasıl olmalı?» diye sordu.

— «Erkek olmalı.»

— «Peki ya ben... ben neyim öyleyse?»

— «Bir erkeğin başında miğfer, elinde kılıç, topuklarında da altın mahmuzlar vardır.»

— «Anlaşıldı» dedi Gringoire, «at olmayınca erkek de olmuyor. Sevdığınız biri var mı?»

— «Aşkla mı?»

— «Aşkla.»

Esmeralda bir süre düşünceli kaldı, sonra garip bir ifadeyle: «Bunu pek yakında öğreneceğim» dedi.

Şair, sevgiyle: «Niçin bu akşam olmasın?» dedi. «Neden ben olmayayım?»

Kız ona vakur bir bakış fırlattı.

— «Ben ancak beni koruyabilecek bir erkeği sevebilirim.»

Gringoire kızardı, söyleneni anladı. Hiç şüphesiz ki kız iki sat önce içinde bulunduğu ciddi durumda onun kendisine gösterdiği pek önemsiz desteğe değiniyordu. Akşamın öteki maceralarının sildiği bu hatıra aklına geldi. Alnına vurdu.

— «Ah! sahiden de, şimdi aklıma geldi, matmazel, oradan başlamam gerekti. Çılgın dalgınlığımı bağışlayın. Quasimodo'nun pençelerinden nasıl kurtulabildiniz?»

Bu soru Çingene kızını ürpertti. Yüzünü elleriyle örterek: «Ah! iğrenç kambur!» dedi. Şiddetli bir soğukla yüz yüze gelmiş gibi titriyordu.

Gringoire: «Gerçekten de iğrenç!» dedi. Düşüncelerinin peşini bırakmıyordu. Gene: «Peki ama, ondan nasıl kurtulabildiniz?» diye sordu.

Esmeralda gülümsedi, içini çekti, hiç sesini çıkarmadı.

Gringoire, başka bir yoldan sorusuna dönmeye çalışarak: «Sizin niçin peşinize takıldığımı biliyor musunuz?» dedi.

Kız: «Bilmiyorum» dedi, hemen çabucak ekledi: «Peki, niçin peşimden geliyordunuz?»

Gringoire: «Doğrusunu isterseniz ben de bilmiyorum» dedi.

Bir sessizlik oldu. Gringoire bıçakla masayı yontuyordu. Kız gülümsüyor, duvarın ötesinde bir şeye bakar gibi duruyordu. Birdenbire, zorlukla duyulan bir sesle şarkı söylemeye başladı:

**Quando las pintadas aves
Mudas están y la tierra... (*)**

(*) İspanyolca: «Rengârenk kuşlar / sustuklarında ve dünya...» (Ç.n.)

Birden sustu, Djali'yi okşamaya başladı.

Gringoire: «Güzel bir keçiniz var» dedi.

— «O benim kardeşimdir.»

— «Niçin size Esmeralda diyorlar?»

— «Hiç bilmiyorum.»

— «Nasıl olur?»

Göğsünden, boynuna tespih ağacının tohumlarından yapılmış bir zincirle asılı duran, eni boyundan uzun, küçük bir torbaya benzer bir şey çıkardı. Bu torbacıktan keskin bir kâfuru kokusu yayılıyordu. Üzeri yeşil ipekli bir kumaşla kaplıydı, ortasında da zümrüt taklidi kocaman bir cam vardı. (*)

— «Belki de bunun yüzünden» dedi.

Gringoire torbacığı almak istedi, kız geri çekildi.

— «Elini sürme! Bu bir muskadır; ya sen büyüü bozarsın, ya da büyü seni çarpar.»

Şairin merakı gitgide artmıştı.

— «Onu size kim verdi?»

Kız bir parmağını dudaklarının üzerine koydu, muskayı koynuna sakladı. Şair başka sorular denedi ama, kız hep yarım-yamalak karşılık verdi.

-- «Bu Esmeralda kelimesi ne demek?»

— «Bilmiyorum.»

— «Hangi dilden?»

— «Çingenece sanırım.»

— «Şüphelenmiştim» dedi Gringoire, «Fransa'nın yerlisi değil misiniz?»

— «Hiç bir fikrim yok.»

— «Ananız, babanız var mı?»

Esmeralda çok eski bir şarkı okumaya başladı:

Anam bir dişi kuş,

Baham bir erkek kuş.

Aşarım denizi teknesiz,

Aşarım denizi gemisiz.

(*) Esmeralda ispanyolca «zümrüt» demektir. (Ç.n.)

Anam bir dişi kuş,
Babam bir erkek kuş.

— «Peki» dedi Gringoire. «Fransa'ya kaç yaşında geldiniz?»

— «Pek küçük geldim.»

— «Paris'e ne zaman geldiniz?»

— «Geçen yıl. Biz Porte-Papale'den içeri girerken çalılardan bir çalibülbülünün havaya doğru uçtuğunu gördüm. Ağustos sonlarıydı. Kendi kendime: «Kış şiddetli olacak» dedim.»

Gringoire bu konuşma başlangıcına pek seviniyor: «Oldu da» dedi. «Ben kışı hep parmaklarımın ucunu üfleyerek geçirdim. Demek sizin geleceği bilmek kabiliyetiniz var, öyle mi?»

Kız gene kısa heceli karşılıklar vermeye başladı:

— «Hayır.»

— «Şu Çingene Dükü dediğiniz adam sizin kabilenin başkanı mı?»

— «Evet.»

Şair, çekinerek: «Bizi de o evlendirdiydi» diye belirtti.

Kız her zamanki gibi dudağını büzdü.

— «Senin adını bile bilmiyorum.»

— «Adımı mı? İsterseniz söyleyeyim: «Pierre Gringoire.»

— «Ben çok daha güzel bir ad biliyorum» dedi kız.

Şair buna: «Hain!» diye karşılık verdi. «Ama ne olursa olsun, beni öfkeli edemezsiniz. Bakın, beni daha iyi tanısanız, belki seversiniz; sonra da siz bana hikâyenizi öyle bir güvenle anlattınız ki ben de size karşı güven duymak zorundayım. Bilin ki adım Pierre Gringoire'dır. Gonesse köyünden çiftçi oğluyum. Yirmi yıl önce Paris kuşatmasında babamı Burgonyalılar astılar, Picard'lar da anamın karnını deştiler. Böylece, altı yaşında, ayağымda pabuç tabanı olarak Paris kal-

dırımları bulunduğu halde, öksüz kaldım. Altıdan onaltı yaşına kadar olan arayı nasıl geçtim bilmiyordum. Manav kadın arada bir erik veriyordu, fırıncı zaman zaman önüme bir ekmek kabuğu fırlatıyordu; akşamları beni kolbaşıları yakalayıp hapse atıyorlardı; orada bir saman yığını bekliyordu beni. Bütün bunlar, gördüğünüz gibi, büyümeme, zayıflamama engel olamadı. Kışın Seus Konağı'nın revağı altında, güneşte ısınırdım, Saint Jean şenlik ateşinin ağustos ayına gelmesini pek gülünç bulurdum. Onaltı yaşında, bir meslek sahibi olmak istedim. Sırasıyla, her şeyi denedim. Asker oldum; pek cesur değildim. Rahip oldum; yeteri kadar dindar değildim. Sonra, içki içmesini de bilmiyordum. Başka çare kalmayınca marangoz yanına çırak girdim; yeterince güçlü değildim. Öğretmenliğe daha çok hevesim vardı; okuma bilmediğim bir gerçektir ama, bu bir sebep değildir. Bir süre sonra farkına vardım ki her şey için bende eksik olan bir şey vardı. Hiçbir işe yaramadığımı görünce kendi isteğimle şair, bestekâr oldum. Bu, insanın, avare olunca, her zaman girebileceğı bir meslektir, arkadaşlarımdan olan birkaç eşkiyazadenin bana öğütledikleri gibi, hırsızlık etmekten de daha iyidir. Bir tahlili eseri olacak, bir gün Notre-Dame'ın başdiyakozu Claude Frollo'ya rastladım. Benimle ilgilendi. Bugün gerçek bir okur-yazarsam, latinceyi Cicero'nun «De Officiis»inden Celestin rahiplerinin «Mortuologe»una kadar biliyorsam, ne skolastikte, ne şiirde, ne de kafiye de kara cahil değilsem hep ona borçluyum. Büyük bir zaferle, halkın da katılmasıyla bugün Adliye Sarayı'nın toplantı salonunda temsil edilen moralité'nin yazarı benim. Bir adamın çıldırmasına yol açan 1465 yılının o harikulâde kuyruklu yıldızı üzerine de altıyüz sayfalık bir kitap yazdım. Başka başarılarım da oldu. Bir parça askeri marangoz olduğumdan Jean Maugue'un şu kocaman humbara topunun yapımında çalıştım; hani, bilirsiniz, denemesi yapıldığı gün Cha-

renton Köprüsü'nde patlayıp da yirmidört meraklı seyircinin ölümüne yol açan top. Görüyorsunuz ki ben hiç de evlenmek için fena bir kısmet değilim. Keçinize öğretebileceğim pek çok hokkabazlık biliyorum; meselâ, değirmenleri Pont-aux-Meuniers boyunca gelip geçenlere çamur sıçratan şu lânet olasıca Paris piskoposunun taklidini yapmak. Sonra, temsilim, ücretimi öderlerse bana çok para getirecek. Herneyse ben zekamla, bilgimle, tahsilimle emrinizdeyim, mat-mazel. Nasıl isterseniz, safiyane, ya da zevk içinde... yani isterseniz karı-koca gibi, isterseniz ağabey-kızkardeş gibi, sizinle yaşamaya hazırım.»

Gringoire konuşmasının etkisini bekleyerek sustu. Kızın gözleri yere dikiliydi. Alçak sesle: «Phoebus» diyordu. Sonra şaire dönerek: «Phoebus... bu kelimenin anlamı nedir?» diye sordu.

Gringoire, kendi konuşmasıyla bu soru arasında nasıl bir bağlantı bulunabileceğini pek anlayamamıştı ama, bilgisini ortaya dökmekten hiç de geri kalmadı. Kurumlanarak: «Bu latince kelime, «güneş» demektir» dedi.

— «Güneş mi!» dedi kız.

Gringoire: «Tanrı olan pek yakışıklı bir okçunun adıdır bu» diye ekledi.

Çingene kızı: «Tanrı!» dedi. Sesinde düşünceli, ihtiraslı bir ürperme vardı.

O sırada, bileziklerinden biri çıldı, yere düştü. Onu yerden almak için Gringoire çabucak eğildi. Doğrulduğu zaman, kızla keçisi kaybolmuştu. Bir sürgü sesi işitti. Bu, hiç şüphesiz, yandaki hücreyle bağlantısı olan, dışarıdan kapanan küçük bir kapıydı.

Bizim filozof: «Hiç olmazsa bana bir yatak bıraktı mı acaba?» diye düşündü.

Hücrenin dört bir yanını dolaştı. Üzerinde uymaya elverişli olarak, uzunca bir tahta sandıktan başka eşya yoktu; onun da kapağı oymalı olduğundan, oraya uzandığı vakit, Alp dağlarının tepesine boylu

boyunca yatan Mikromegas'ın duyacağı duyguya yakın bir duygu verdi.

İyi kötü yerleşerek: «Hadi bakalım!» dedi. «Katlanacağız. Pek garip bir düğün gecesi ,doğrusu. Çok yazık! bu kırık testili evlilikte hoşuma giden, Tufan öncesinden kalma, saf bir şeyler vardı.»

I

NOTRE-DAME

Hiç şüphe yok ki, bugün bile Notre-Dame de Paris kilisesi muhteşem, yüce bir anıttır. Yalnız, yaşlanırken güzelliğini o kadar iyi korumuş olmasına rağmen, zamanla insanların el ele vererek, ilk taşı koyan Charlemagne'a da, son taşı yerleştiren Philippe-Auguste'e de hiçbir saygı duymadan, bu yaşlı binaya yaptıkları sayısız zarar ziyan, tahribat karşısında iç çekmemek, öfkelenip üzülmemek pek güçtür.

Katedrallerimizin bu yaşlı kraliçesinin yüzünde bir buruşuğun yanında daima bir yara izine rastlanır: «Tempus edax, homo edacior (*) Ben bunu rahatlıkla şöyle çevirebilirim: «Zaman kördür, insan ahmak.»

Eski kiliseye yapılan tahribatın çeşitli izlerini okuyucuyla birlikte, birer birer incelemek imkânını bulsaydık, zamanın payının az olduğunu, insanlarınkinin, özellikle sanat adamlarınınkinin pek çok olduğunu görürdük. **Sanat adamları** demek zorundayım, çünkü son iki yüzyılda mimar niteliğini kazanan kişiler bulundu.

Bir kere, sadece en önemli birkaç misali sayarak söyleyelim, muhakkak ki kilisenin cephesinden daha güzel bir mimarlık eseri pek azdır. Burada, yumurta

(*) Latince: «Hayat kemiricidir, insan daha beter bir kemirici.» (Ç.n.)

biçimi oyuk üç büyük kapı, yirmisekiz kraliyet hücre-
sinin işlemeli, tırtıllı şeridi, iki tarafın yan pencerele-
riyle ortadaki muazzam gül biçimi pencere, incecik
sütunlarının üzerinde ağır bir sahanlık taşıyan, yon-
ca yaprağı biçimi kemerleri bulunan yüksek, narin
galeri, muhteşem bir bütünün ahenkli parçaları, üst
üste konmuş, dev gibi o beş kat halindeki kayagan ta-
şından siperlikleriyle iki siyah, tek parça kule, gözle-
rinin önünde hep birden serilen, karışıklığa meydan
vermeden sürüp giden sayısız heykeltraşlık, oyma,
yontmacılık eserleri, bütünün sakın yüceliğine kuv-
vetle katılarak, ardarda, aynı zamanda gelişir. Taştan
muazzam bir senfoni denebilir buna. Bir adamla bir
milletin tek, aynı zamanda karmaşık dev ölçüde eseri;
tıpkı kardeş olduğu «İlyada Destanı», İspanyol halk
destanları gibi. Her taşın üzerinde, sanatkarın deha-
sıyla düzen altına alınan işçinin hayalinin yüzlerce
şekilde belirlediği görülen, bir çağın bütün güçlerinin
katkısıyla meydana gelen mucizevi eser. Kısacası, Ya-
radılış gibi —çifte özelliğini, yani değişiklikle ölüm-
süzlüğünü sanki aşırıldığı Yaradılış gibi— hem güçlü,
hem verimli.

Burada cephe için söylediklerimizi bütün kilise
için de söylemek gerekir; Paris'teki bu katedral kilisesi
için söylediklerimizi Ortaçağ hristiyanlığının bütün
kiliseleri için söylemek gerekir. Kendi kendine gelen
bu sanatia her şey mantıklıdır, dengelidir. Devlin ayak
parmağını ölçmek devli ölçmek demektir.

Gene Notre-Dame'ın cephesine dönelim; bu vakur
güçlü katedrali gidip seyrettiğimiz zaman bize dehşet
veren, tarihçilerin dediği gibi *Quoe mole sua terro-
rem incutit spectantibus* (*) cephesine.

Bugün bu cephede üç önemli şey eksiktir. Önce,
eskiden onu yerden yükselten basamaklı merdiven;
sonra, üç kapının hücrelerini kaplayan heykellerin

(*) Latince: «Cüssesi seyredenlere dehşet veren.» (Ç.n.)

alt dizisi; bir de, ellerinde «imparatorluk elma'sını» tutarak birinci katın galerisini süsleyen, Childebert'-den Philippe-Auguste'e kadar, Fransa krallarının en eski yirmisekizinin üst dizi heykelleri.

Cité'nin toprak düzeyini karşı konulmaz, ağır bir ilerlemeyle yükselterek merdiveni yok eden zamandır. Ama, Paris kaldırımının bu yükselen dalgasına, bina- nın muhteşem yüksekliğini artıran onbir basamağı bi- rer birer yutturarak, zaman kiliseye belki de aldığı- dan çoğunu verdi; çünkü, cepheye yüzyılların o koyu rengini yayan da zamandır; anıtların yaşlılığından gene anıtların güzelliklerinin yaşını yaratan zaman.

Yalnız, şu iki sıra heykeli kim devirdi? Hücreleri kim boş bıraktı? Merkezdeki cümle kapısının tam or- tasına şu yepyeni, uslupsuz sivri pencereyi kim yont- tu? Demirci ustası Biscornette'in elinden çıkma ara- besklelerin yanına XV Louis tarzında işlenmiş şu ya- van, ağır tahta kapıyı oraya yerleştirmeye kim cüret etti? İnsanlar; günümüzün sanatkarları, mimarlar.

Bir de içeri girelim. Tıpkı salonlar arasında Adli- ye Sarayı'nın toplantı salonunun, çan kuleleri ara- sında Strasbourg kulesinin olduğu gibi, heykeller ara- sında da efsanevi olan Saint Christophe'un dev hey- kelini kim devirdi? Ya, kubbe altının, koronun bütün sütun aralarını dolduran diz çökmüş, ayakta, at üze- rinde, erkek, kadın, çocuk, kral, piskopos, jandarma, taştan, mermerden, altından, gümüşten, bakırdan, hattâ balmumundan o binlerce heykeli vahşicesine kim süpürüp götürdü? Zaman değil.

Peki, ya o eski, fevkalâde bir şekilde, sandukalar- la, kutsal emanet mahfazalarıyla dolu Gotik mihrabın yerine, melek başlarıyla, bulutlarla kaplı, Val-de-Grâ- ce'in, ya da Invalides'in eşinden ayrılmış bir örneğine benzeyen şu ağır mermer lâhti kim koydu? Hercan- dus'un Carlovingien tarzı döşemesine şu ağır taşın anakronizmini, aptalcasına kim damgaladı? XIII. Louis'nin vasiyetini yerine getiren XIV Louis değil mi?

Babalarımızın hayran bakışlarını büyük cümle kapısının pembesiyle mihrabın sivri pencereleri arasında tereddüde düşüren «cazip renkli» şu vitrayların yerine soğuk beyaz camları kim koydu? Bizim vahşi başpiskoposlarımızın kiliselerini sözüm ona boyadıkları o güzelim sarı badanayı görse XVI. yüzyıl kilise şarkıcısı ne derdi acaba? Bunun, cellâdın «canilerin» evlerini boyadığı renk olduğunu hatırlardı; başkomutanın ihaneti yüzünden sarıya boyanan Petit-Bourbon Konağı'nı da hatırlardı; Sauval'ın dediğine göre «öyle has bir sarı, öyle iyi iş ki yüzyılı aşan bir zaman bile onu solduramadı.» Kutsal yerin rezalete büründüğünü sanır da kaçardı.

Her çeşidinden binlerce vahşet karşısında durmadan, kilisenin üzerine çıkarsak, pencerenin keşişme noktasına yaslanan, komşusu Sainte-Chapelle'in çan kulesinin alemi kadar (o da yıkıldı ya) narin, cüretli olan çan kulesini —ince-uzun, sivri şatafath, dantel gibi delikli motiflerle oyulmuş, kulelerden daha da ileri, gökyüzüne saplanan o şirin küçük çan kulesini— ne yapmışlar? Zevk sahibi bir mimar (1789) onu kesti, yarayı bir tencere kapağına benzeyen geniş bir kurşun yakıyla gizlemek yeterli olur sandı.

Ortaçağın harikulâde sanatına bütün ülkelerde, özellikle Fransa'da işte böyle davranıldı. O sanatın yıkıntıları üzerinde, her üçü de onu değişik derinliklerde zedeleyen üç çeşit afet fark edilir: Önce, şurayı burayı duygusuzca çentikleyen, her tarafta yüzeyini paslandıran zaman; sonra, yaradılışları bakımından kör, öfkeli olan siyasi, dini devrimler gürültüyle onun üzerine saldırdılar, oymalarla, yontmalarla kaplı muhteşem elbisesini yırttılar, gül biçimi pencerelerini deldiler, arabeskten, heykelciklerden gerdanlıklarını kırdılar, heykellerini bazan rahip başlıkları için, bazan kral taçları yüzünden, kopardılar; en sonunda, Renaissance'ın anarşik, muhteşem sapmalarından beri gitgide daha gülünç, daha aptal bir hale gelen modalar

mimarının kaçınılmaz çöküntüsünde birbirlerini kovaladılar. Değişik modalar devrimlerden daha çok kötülük ettiler. Can alacak yerinden kestiler, sanatın kemikli iskeletine saldırdılar, biçtiler, yonttular, uzuvlarını dağıttılar, biçimde, anlamda, mantıkta, güzellikte binayı öldürdüler. Sonra da yeniden yaptılar; hiç olmazsa, ne zaman, ne de devrimler böyle bir işe kalkışmamışlardı. «Sağduyu» adına, Gotik mimarının yaraları üzerine bir günlük ömrü olan sefil süslerini, mermer kurdelelerini, maden ponponlarını küstahçasına yerleştirdiler; bunlar yumurta biçiminde, kıvrımlar şeklinde, çerçeveler, kıvrımlar, girbantlar, pösküller, taştan alevler, tunçtan bulutlar, şişman aşk tanrıları, tombul melekler kılığında, Catherine De Médicis'in küçük kilisesindeki sanatın yüzünü kemirmeye başladılar; iki yüzyıl sonra da ona, sıkıntı ve sahtelik içinde Dubarry'nin küçük salonunda son nefesini verdirdiler.

Böylece, şuraya kadar belirttiğimiz noktaları özetlersek, bugün üç türlü tahrip Gotik mimariyi çirkinleştirip biçimini bozuyor. Derideki buruşuklar, sigiller: bu, zamanın eseridir. Şiddetler, sertlikler, yaralar, bereler, kırıklar: Luther'den Mirabeau'ya kadar, devrimcilerin eseridir. Sakatlamalar, kesmeler, uzuvların parçalanması, «cnarımlar». Vitruvius ile Vignola'nın yolunda giden profesörlerin Grek, Romalı, Barbar çalışmalarıdır. Vandalların meydana getirdiği bu muhteşem sanatı akademi üyeleri öldürdüler. Hiç olmazsa tarafsızca, yücelikle tahrip eden yüzyıllara, devrimlere, zevksizliğin ayırdedilmesi ve seçilmesiyle değersizleştiren ve Parthénon'a büyük zafer sağlayarak Gotik dantellerin yerine XV Louis hindibalarını koyan üstatlara bağlı, beratlı, yeminli bir sürü mimar gelip katıldılar. Can çekişen aslana atılan eşek tekmesidir bu. Tepesi kartlaşıp kuruyan, üstelik tırtılların soktuğu, ısırıldığı, delik-deşik ettiği yaşlı cınardır bu.

Robert Cenalis'in Notre-Dame'ı, Artemis tapına-

ğıyla —Herostratos'u ölümsüzleştiren, «payen'ler tarafından üzerinde hak iddia edilen» Efes'teki şu ünlü Artemis tapınağıyla— mukayese ederek Galyalıların kilisesini «uzunluk, genişlik, yükseklik, yapı bakımından daha mükemmel» bulduğu o çağ ne kadar uzakta kaldı!

Zaten Notre-Dame de Paris, asla eksiksiz, belirli, tasnif edilmiş diyebileceğimiz bir anıt değildir. Roma mimarisinde bir kilise değildir artık; Gotik tarzında da değildir henüz. Tipik bir bina değildir bu. Notre-Dame'da, Tournus manastırı gibi, vakur, kunt endamı yuvarlak, geniş kubbe, dondurucu çıplaklık, geniş kemerli yapılardaki muhteşem sadelik yoktur. Bourges Kilisesi gibi sivri pencereler mimarisinin hafif, çok şekilli, gür, diken diken, çiçeklenmiş muhteşem eseri değildir. Onu karanlık, esrarlı basık, kemerin altında âdeta ezilmiş benzeyen, o antik kiliseler ailesine de katamayız; bu kiliselerin, tavanları dışında, hepsi hemen hemen Mısır mimarisindedir; hepsi hiyeroglif gibi, hepsi ruhanî, hepsi sembolik; süsleri insandan çok hayvanla, hayvandan çok çiçekle, çiçekten çok mızrak şekilleriyle, zikzaklarla doludur; mimardan çok piskoposun eseridir; kökünü Roma imparatorluğunun son devirlerinden alan, Guillaume le Conquérant'a kadar süren dinî, askeri disiplinle damgalanmış, sanatın ilk değişikliğidir bunlar.

Bizim katedralimizi, şu yüksek, âdeta havai, zengin vitray'lı, oymalı kiliseler arasına da katamayız. Onların şekilleri keskin, duruşları cüretlidir; siyasi sembol olarak komünal ve burjuvacadır. Sanat eseri olarak hür, kaprisli, frensizdirler; hiyeroglifik, değişmez, kutsal değildirler, sanatkâr, ilerici ve halkçı olan, Haçlı Seferleri dönüşü başlayıp XI. Louis ile biten mimarinin ikinci dönüşümünü teşkil ederler. Notre-Dame de Paris birinciler gibi saf Romalı ırkından olmadıgı gibi ikinciler gibi saf Arap ırkından da değildir.

O bir geçiş devri yapıtıdır. Saksonyalı mimar daha kubbealtının ilk filayaklarını tamamlamıştı ki Haçlı Seferi'nden gelen sivri pencere tarzı, bir fatih gibi, geniş kemerleri taşıması gereken şu geniş Romalı sütun başlıklarının üzerine yerleşti. O zamandan beri üstün bir durum kazanan bu tarz, kilisenin geri kalan kısmını da tamamladı. Yalnız, başlangıçta tecrübesiz, çekingenken açılıyor, genişliyor, kendini tutuyor; daha sonraları buna harikulâde katedralde yaptığı gibi atılmaya henüz cesaret edemiyor. Adeta, Roma tarzı ağır filayakları ile komşuluk etmekten acı duyuyor denebilirdi.

Zaten, Roma tarzından Gotik uslubuna geçiş devrinin bu yapıları inceleme konusunda katıksız tiplerden daha az değerli değildir. Onlar olmasaydı kaybolmaya mahkûm olacak olan bir sanatın inceliklerini ifade ederler. Bu, geniş kemere sivri pencerenin aşılmasındır.

Notre-Dame de Paris bu türün merak çekici bir örneğidir. Bu saygıdeğer anıtın her cephesi, her taşı, sadece memleket tarihinin değil, bilim, sanat tarihinin de bir sayfasıdır. Önemli birkaç örnek vermek için söyleyelim: Küçük Kırmızı Kapı XV yüzyıl Gotik inceliklerinin sınırına hemen hemen yaklaşırken, kubbe altının filayakları, hacimleriyle, ciddiyetleriyle Saint-Germain-des-Prés'nin Carolengien devri manastırına kadar geri gider. Sanırsınız ki bu kapıyla o filayakları arasında altıyüz yıl vardır. Hattâ Saint-Jacques-de-la-Boucherie kilisesi, kendilerinin eksiksiz bir hiyeroglifi olan hermetik'ler bile büyük cümle kapısının simgelerinde gizli bilimlerinin yeterli bir kısaltmasını bulmuyorlardı. Böylece, Roma tarzı manastır, sihirli kilise, Gotik sanat, Saksonya sanatı, VII. Gregorio'yu hatırlatan ağır, yuvarlak filayağı, Nicolas Flamel'in Luther'e öncülük ettiği hermetik simgecilik, papalık birliği, asıl mezhepten ayrılma, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, hepsi Not-

re-Dame'da erimiş, birleşmiş, karışmıştır. Bu merkezi, doğurucu kilise Paris'in eski kiliseleri arasında âdeta bir ejder gibidir; birinin başını, şunun kollarını bacaklarını, öbürünün sağrısını almıştır; herbirinden bir şeyler vardır onda.

Tekrar ediyoruz: Bu melez yapılar sanatkâr için, antikçi için, tarihçi için bir hayli ilgi çekicidirler. İspat ettikleri şeylerle, mimarinin ne dereceye kadar ilkel bir şey olduğunu hissettirirler, Rélage'lar devrinin dev anıtlar harabeleri de, Mısır ehramları da, o dev gibi Hint pagodaları da ispat ederler ki mimarinin en büyük ürünleri bile, kişisel eserler olmaktan çok, toplumsal eserlerdir; deha sahibi insanların yaratmasından çok, sancı çeken milletlerin doğurduğu şeylerdir; milletin bıraktığı tortudur; yüzyılların meydana getirdiği yığılmalardır; insan toplumunun ardarda gelen buharlaşmalarının kalıntısıdır; kısacası, formasyon çeşitleridir. Zamanın her dalgası kendi tortusunu üst üste koyar, her ırk kendi tabakasını anıta bırakır, her birey kendi taşını getirir. Kunduzlar böyle yapar, arılar böyle yapar, insanlar böyle yapar. Mimarının büyük simgesi Babil Kulesi bir arı kovanıdır.

Büyük yapılar, büyük dağlar gibi, yüzyılların işidir. Çoğu zaman, sanat değiştiği halde, onlar asıttı kalır: *Pendent opera interrupta* (*); değişen sanata göre rahat sürüp giderler. Yeni sanat anıtı bulduğu yerden ele alır, oraya yapışır, onu kendine maleder, kendi hayalinde geliştirir, elinden gelirse tamamlar. Olay heyecansız, çabasız, tepkisiz, doğal, sakın bir yasa uyarak yerine gelir. Bu, ortaya çıkıveren bir aşılama değildir, dolaşan bir özdür, yeniden kök salan bir bitkidir. Hiç şüphesiz ki, aynı yapıda birçok yükseklikteki birçok sanatın bu ardarda gelen lehimlenmesinde koca koca kitaplara, çoğu zaman insanlığın ev-

(*) Latince: «Ara verilen çalışmalar sürüncemede kalır.». — Vergilius. (Ç.n.)

rensel tarihine konu olacak maddeler vardır. İnsan, sanatkâr, kişi, yaratıcısının adı olmayan bu büyük küt-
lelerin üzerinde, silinir, yok olur; orada insan zekâsı
özetlenir, toplanır. Zaman mimardır, halk duvardır.

Burada sadece, Doğu'nun büyük duvarcılıklarının
küçük kardeşi olan Avrupa Hristiyan mimarisini göz
önüne alırsak, karşımıza, üst üste konmuş, iyi dilim-
lenmiş üç bölgeye ayrılan yüce bir kuruluş çıkar: Ro-
men bölge (*), Gotik bölge, rahatlıkla Greko-Romen
adını verebileceğimiz Renaissance bölgesi. En eskisi,
en derini olan Roman tabakada, Renaissance'nın mo-
dern ve üst tabakasında, Grek sütunu tarafından ta-
şınan, yeniden düzenlenmiş geniş kemer yer almıştır.
Sivri pencere tarzı ikisi aradındadır. Bu üç tabakadan
sadece bir tanesine ait olan yapılar açıkça bellidir,
tektir, noksansızdır. Bu Jumièges Manastırı'dır, Reims
Katedrali'dir, Sainte-Croix d'Orléans'dır. Yalnız, üç
bölge, güneş tayfındaki renkler gibi, kenarlarda ka-
rışır, birleşirler. Çeşitli anıtlar, geçiş devri yapıları,
hafif farklılıklar bundan meydana gelmiştir. Bir ta-
nesinin ayakları Romavari, ortası Gotik, başı Greko-
romendir. Çünkü onu yapmak için altı yüzyıl geçmi-
ştir. Bu tür pek nadirdir. Etampes kale burcu bunun
bir örneğidir. Ne var ki iki formasyonlu yapılara daha
sık rastlanır. Bu, ilk filayaklarıyla, Saint-Denis'in
cümle kapısıyla Saint-Germain-des Prés'in kubbe al-
tının daldığı o Roman bölgeye gömülen, sivri pence-
reli bir yapı olan Notre-Dame de Paris'dir. Bu, Roman
tabakanın yarı gövdesine kadar geldiği Bocheville'in

(*) Yerlere, iklimlere, cinslere göre, Lombardiya, Sakson, Bi-
zans adını alan hep aynı mimari tarzıdır. Bunların dör-
dü de, herbirinin özelliği olmakla birlikte, aynı ilkeden,
geniş kemerden türeyen kardeş mimari tarzlarıdır.

Facies non omnibus una,

Non diversa tamen, qualem, etc.

«Hepsinde aynı olmayan görünüş; gene de değişik olma-
yan...» — Ovidius. (V. Hugo)

yarı Gotik, şirin ruhban toplantı salonudur. Bu, orta çan kulesinin aleminin ta ucu Renaissance bölgesinde yüzmeseydi Gotik tarza girecek olan Rouen Kilisesi'dir. (*)

Zaten bütün bu ince farklılıklar, bütün bu ayrıntılar yapıların sadece yüzeyini etkiler. Kişilik değiştiren sanattır. Hristiyan kilisesinin yasası bile ona saldırmamıştır. Daima hep aynı iskelet, kısımların aynı mantıklı düzeni korunmuştur. Bir, kilisenin oymalı, işlemeli zarfı her ne olursa olsun, altında daima —hiç olmazsa yeşerme, başlangıç halinde— Roma kilisesine rastlanır. Aynı yasaya uyarak yeryüzünde ebediyen gelişir. Bunlar, değişmez bir şekilde, haç biçimi kesişen, üst taraftaki ucu mihrap halinde kemerlenerek koro yerini meydana getiren iki kubbe altıdır; bunlar daima, dinî alaylar için, küçük kiliseler için en önemli kubbe altının sütun aralıklarından taşıdığı bir çeşit yan geçit olan yan kubbe altlarıdır. Bunu bir kere kabul ettikten sonra, iç kiliselerin, cümle kapılarının, çan kulelerinin sayısı yüzyılın, halkın, sanatın heveslerine, isteklerine göre sonsuz şekilde değişebilir. Bir kere dinî hizmet hazırlanıp sağlandıktan sonra, mimarlık canının istediğini yapıyor. Heykeller, renkli camlar, gül biçimi pencereler, arabesklere, tırtıllar, sütun başlıkları, oymalar bütün bu hayalleri kendine uygun gelen logaritmaya göre birleştirir. İçlerinde düzenin, birliğin üstün olduğu bu yapılarıdaki olağanüstü dış değişiklik işte buradan gelir. Ağacın gövdesi değişmez, yeşillik biçimden biçime girer.

(*) Bu alemin tahta olan kısmı 1823'teki gök ateşiyle yanmıştır. (V. Hugo)

II

KUŞ BAKIŞI PARİS

Okuyucu için bu harikulâde Notre-Dame de Paris kilisesini tamir etmeye çalıştık. Kısaca, onun XV yüzyılda sahip olduğu, bugün eksik olan güzelliklerinin pek çoğunu belirttik; yalnız, en önemlisini ihmal ettik. Bu da, o devirde kilisenin kulelerinin tepesinden görülen Paris'in manzarasıdır.

Gerçekten de, çan kulelerinin kalın duvarlarını diklemesine delen karanlık holozonda uzun zaman el yordamıyla ilerledikten sonra birdenbire ışık ve havayla dopdolu iki yüksek sahanlıktan birisine çıkıverince, her yandan aynı zamanda bakışlarımızın altına serilen pek güzel bir tabloydu bu. Okuyucularımızdan, hâlâ birkaç tanesi ayakta kalan, Bavyera'daki Nürnberg, İspanya'daki Vittoria, ya da hattâ daha küçük ölçüde — elverir ki iyi korunmuş olsunlar — Bretanya'da Vitré, Prusya'daki Nordhausen gibi bütün, noksansız, tutarlı Gotik bir şehir görmek mutluluğuna erenlerin kolayca bir fikir edinebilecekleri *sui generis* (*) bir manzara.

Üçyüz elli yıl öncesinin Paris'i, XV yüzyılın Paris'i daha o zaman bir devirdi. Biz Paris'liler o zamandan beri kazandığımızı sandığımız toprak konusunda genel olarak aldaniyoruz. Paris, XI. Louis devrinden beri üçte-birden daha çok artmadı. Hiç şüphesiz ki şehir kazandığı büyüklükten çoğunu güzellikten kaybetti.

Bilindiği gibi Paris bir beşik biçimindeki şu eski Cité Adası'nda doğdu. Bu adanın kumsalı ilk surları, Seine ırmağı da onun ilk hendeği oldu. Paris birkaç yüzyıl, biri kuzeyde, öbürü güneyde iki köprüyle, aynı zamanda, hem kapıları hem de kaleleri olan iki

(*) Latince: «Kendine özgü.» (Ç.n)

köprü başıyla, sağ kıyıda Grand-Châtelet, sol kıyıda Petit-Châtelet'yle, ada halinde kaldı. Sonra, daha ilk hanedanın krallarıyla, adasında pek sıkışık durumda olan, kımıldayacak yeri kalmayınca, Paris suyu geçti. O zaman, Grand-Châtelet'nin ötesinde, Petit-Châtelet'nin ötesinde ilk duvarlar, kuleler suru Seine'in iki yakasındaki kırlara saldırmaya başladı. Bu eski surlardan geçen yüzyılda hâlâ birkaç kalıntı vardı; bugün onların ancak hatırası, şurada-burada bir gelenek, Baudets, ya da Baudoyer Kapısı, «Porta Bagauda» kaldı. Yavaş yavaş, daima kentin ortasından dışarı itilen evler dalgası bu çevre surlarını kemirdi, aşındırdı, yok etti. Philippe-Auguste ona yeni bir set yaptı. Paris'i kalın, yüksek, sağlam kulelerden daire biçiminde bir halka içine hapsetti. Yüzyılı aşan bir zamanda evler sıkıştılar, yığıldılar, bir sarnıçtaki su gibi, bu havuzdaki düzeylerini yükselttiler. Evler derinleşmeye başladı, katların üzerine katlar koydular, birbirlerinin üzerine bindiler, sıkıştırılan her öz gibi yukarı doğru fışkırdılar; artık, bir parça hava alabilmek için başını komşusunun üzerinden aşırın aşırınaydı. Sokak gitgide daha oyuldu, daha daraldı; her alan doldu, kayboldu.

En sonunda evler Philippe-Auguste'ün duvarının üzerinden atladılar, çılgınlar gibi çarpık-çurpuk, düzensiz bir şekilde neşeyle kırlara yayıldılar. Orada rahatça yerleştiler, tarlalardan kendilerine bahçeler biçtiler, refaha kavuştular. Daha 1367'de şehir varoşlara öylesine yayıldı ki özellikle sağ kıyıya yeni bir duvar çevirmek gerekti. Bu yeni duvarı V Charles yaptırdı. Ne var ki Paris gibi bir şehir sürekli bir kabarma demektir. Yalnız böyle iller başkent olabilirler. Bunlar bir ülkenin coğrafi, siyasi, ahlâki, manevi, bütün eğilimlerinin, bir milletin bütün doğal eğilimlerinin gelip ulaştığı bir hunidir; bunlara «medeniyet kuyuları» diyebiliriz; hem de, ticaret, sanayi, zekâ, halk, bir millette öz olan her şey, hayat, ruh olan her şey oraya

durmadan, damla damla, yüzyıldan yüzyıla süzülür, birikir. Böylece V Charles'ın şehir surları da Philippe-Auguste'ünkülerin akibetine uğradı. Daha XV yüzyılın sonunda üzerinden aşıldı, öteye geçildi, varoş daha uzağa koştu. XVI. yüzyılda, surlar sanki geriler, gitgide eski şehrin içine dalar; öylesine ki dışarıdaki yeni şehir sıklaşır. Böylece —burada durmak için söyleyelim— daha XV yüzyılda Paris, Julien l'Apostat devrinde Grand-Châtelet'de, Petit-Châtelet'de filiz halinde bulunan surların ortak merkezli üç çevre duvarını aşındırmıştı. Güçlü şehir, tıpkı büyüyen bir çocuğun geçen yılki elbiselerini patlatması gibi, dört duvar kuşağını ardarda çatlatmıştı XI. Louis devrinde yer yer, bu ev denizinde, sel baskınındaki dağ tepeleri gibi, yenisinin altında boğulan eski Paris'in takım adaları gibi, eski surların yıkıntısı halinde birkaç kule topluluğunun başverdiği görülüyordu.

O zamandan beri Paris gözlerimiz için ne yazık ki daha da değişti; yalnız, ancak bir tek sur duvarını aştı; onu yaptıran krala lâayık, onu öven şaire lâayık, şu sefil, çamur, tükriük duvarını, XV. Louis'nin surunu aştı:

Paris'i çeviren duvar mırıldanan Paris'i verir.

XV yüzyılda Paris hâlâ birbirinden iyice farklı, ayrı, herbirinin kendi yüzü, özelliği, gelenekleri, kendi imtiyazları, kendi tarihleri olan üç şehre bölünmüş durumdaydı: Cité, Üniversite, Şehir. Adayı kaplayan Cité en eskisi, en ufağı, öbür ikisinin anasıydı; benzetmeyi bağışlayın, iki güzel, yetişkin genç kızın arasındaki küçücük yaşlı bir kadın gibi ikisinin arasında sıkışmış kalmıştı. Üniversite Tournelle'den Nesle Kulesi'ne kadar, Seine'in sol yakasını kaplıyordu; bugün bu iki noktadan birisi Şarap Hali'dir, öbürü de Darp-hane. Onun surları Julianus'un kaplıcalarını yaptırdığı kırları oldukça geniş bir şekilde oyuyordu. Sainte-Geneviève dağı onun için kalıyordu. Bu duvarlar eğrisinin en yüksek noktası Porte-Papale idi, yani

aşağı-yukarı bugünkü Panthéon'un yeri. Paris'in üç parçasından en büyüğü olan Şehir sağ kıyıda idi. Bozulan, ya da birçok yerinden kesintiye uğrayan rıhtımı, Seine boyunca, Billy Kulesi'nden Tahta Kule'ye kadar, yani bugün Tahıl Ambarı'nın bulunduğu yerden Tuilleries Sarayı'nın bulunduğu yere kadar uzanıyordu. Seine'in başkent surlarını kestiği bu dört nokta, Tournelle'le Nesle Kulesi solda, Billy Kulesi ile Tahta Kule sağda, pek yerinde olarak «Paris'in dört kulesi» adını taşıyorlardı. Şehir, Üniversite'den de fazla, kırlara doğru gidiyordu. Şehir surlarının (V. Charles'in yaptırdığı surların) en yüksek noktası yerleri hiç değişmeyen Saint-Denis ile Saint-Martin kapılarındaydı.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Paris'in bu üç büyük bölümünden herbiri bir şehirdi ama, eksiksiz olmayacak kadar özel bir şehirdi; öbür ikisinden asla vazgeçemeyecek bir şehir. Bunun için, apayrı yapıda üç görünüşteydi bunlar. Cité'de bol sayıda kilise vardı, Şehir'de saraylar, Üniversite'de okullar. Burada eski Paris'in ikinci derecedeki özelliklerini, yollar idaresi hukukunun cilvelerini bir yana bırakarak, genel bir görüş açısından, ilçe yönetim haklarının kargaşalığından yalnız bütünleri, kütleleri ele alarak diyebiliriz ki ada piskoposa, sağ kıyı zabıta amirine, sol kıyı da rektöre aitti. Hepsinin üzerinde de, şehrin değil, ancak kralın memuru olan Paris Belediye Başkanı vardı. Cité'nin Notre-Dame'ı, Şehir'in Louvre'u, Belediye Sarayı, Üniversite'nin de Sorbonne'u vardı. Şehir'de Haller, Cité'de Hôtel-Dieu Hastanesi, Üniversite'de Pré-aux-Clercs Çayırı vardı. Öğrencilerin, sol kıyıda, kendi Pré-aux-Clercs'lerinde işledikleri suçlar adada Adliye Sarayı'nda yargılanırdı, sağ kıyıda Montfaucon'da cezalandırılırdı; rektör kralı zayıf, üniversiteyi güçlü görür de işe el koyarsa, o başka. Kendi bölgelerinde asılmak öğrencilerin bir imtiyazıydı çünkü. Şunu da belirtelim ki bu imtiyazların pek çoğu —bun-

dan çok daha iyileri de vardı— krallardan ayaklanmalarla, isyanlarla, tehditle, zorla alınmıştı. Tarihi bilinmeyecek kadar eski bir düzendir bu. Kral ancak halk kopardığı zaman bırakır. Sadakat konusunda, bunu büyük bir saflıkla anlatan eski bir ferman vardır: **Civibus fidelitas in reges, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia.** (*)

XV yüzyılda Seine ırmağı Paris surları içinde beş adayı suluyordu: O devirde ağaçlı, bugün ise sadece tahta bulunan Louviers Adası; Vaches Adası ile Notre Dame Adası —her ikisi de ıssız, belki bir-iki kulübe dışında her ikisi de piskoposun ruhani bölgesine bağlı— (XVII. yüzyılda bu iki adayı bir tek ada haline getirdiler, evler yaptılar; biz bugün ona Saint-Louis Adası adını veriyoruz); son olarak, Cité, tam ucunda da, o zamandan beri Pont-Neuf'ün dolma seti altında harap olan sığır salcısının adacığı. O devirde Cité'nin beş köprüsü vardı: Üçü sağda, Notre-Dame Köprüsü ile Pont-au-Change taştan, Pont-aux-Mauniers Köprüsü tahtadan. Hepsi de evlerle yüklüydüler. Üniversite'nin Philippe-Auguste tarafından yaptırılan altı tane kapısı vardı: Bunlar, Tourneille'den başlayarak, Saint-Victor, Bordelle, Papale, Saint-Jacques, Saint-Michel, Saint-Germain kapılarıdır. Şehir'de V Charles tarafından yaptırılan altı kapı vardı: Bunlar, Billy Kulesi'nden başlayarak, Saint-Antoine, Temple, Saint-Martin, Saint-Denis, Montmartre, Saint-Honoré kapılarıdır. Bütün bu kapılar güçlüydüler; üstelik, güzeldiler de; güzelliğin kuvvete zararı yoktur. Kışın sular kabarcınca sert akıntılı olan geniş, derin bir hendek Paris'in çevresindeki duvarların ayaklarını ıslatırdı; su Seine'den gelirdi. Gece olunca kapılar kapatılır, ırmak şehrin iki ucunda kalın demir zincirlerle kesilir, Paris de rahatça uyurdu.

(*) Latince: «Yurttaşların krallığa karşı sadakatlı, bazan ayaklanmalarla kesilse de, onlara pek çok imtiyaz sağlamıştır.» (Ç.n.)

Kuş bakışı bakılınca bu üç kasaba —Cité, Üniversite, Şehir— herbiri gözler önüne garip bir şekilde karışmış sokakların içinden çıkılmaz bir örgüsünü sererdi. Bununla birlikte, ilk görünüşte bu üç şehir parçasının bir tek gövde teşkil ettiği anlaşılırdı. Bakar bakmaz iki cadde görünürdü; hiç kesintisiz, upuzun giden, birbirinin yanı sıra uzayan, karışıklığa uğramayan, âdeta düz çizgi halinde, aynı zamanda üç şehri de bir ucundan bir ucuna, güneyden batıya, Seine'e dik olarak geçen iki cadde. Bunlar üç şehri bağlar, birbirine karıştırır, kaynaştırır, durmadan birinin ahâlisini öbürünün duvarlarına döker, aktarır, üçünü bir tek şehir haline getirirdi. Bu iki caddeden birincisi Saint-Jacques Kapısı'ndan Saint-Martin Kapısı'na giderdi; Üniversite'de Saint-Jacques Caddesi adını alırdı, Cité'de Juiverie Caddesi deniyordu, Şehir'de de Saint-Martin Caddesi. Biri Petit-Pont, ikincisi Notre-Dame Köprüsü adıyla, suyu iki yerden geçerdı. Sol kıyıda Harpe Caddesi, adada Barillerie Caddesi, sağ kıyıda da Saint-Denis Caddesi, Seine'in bir kolunda Saint-Michel Köprüsü, öbüründe Pont-au-Change adını alan ikinci cadde, Üniversite'deki Saint-Michel Kapısı'ndan Şehir'deki Saint-Denis Kapısı'na kadar uzanırdı. Zaten, bunca değişik adlar altında, eninde-sonunda gene de iki caddeydi; iki anacadde, kol veren iki cadde, Paris'in iki şah damarıydı bunlar. Üç şehrin bütün öteki damarları ya onlardan beslenir, ya da onlara boşalırdı.

Paris'i genişlemesine bir uçtan öbürüne kesen, bütün başkent için ortaklaşa olan bu önemli iki caddeden ayrı, Şehir'in de, Üniversite'nin de kendi özel ana caddeleri vardı. Bunlar, uzunlamasına, Seine ırmağının yanı-sıra gidiyorlardı, geçerken de iki «ana» caddeyi dik açı olarak kesiyorlardı. Böylece Şehir'de Saint-Antoine Kapısı'ndan Saint-Honoré Kapısı'na düz çizgi üzerinden iniliyordu; Üniversite'de de Saint-Victor Kapısı'ndan Saint-Germain Kapısı'na iniliyordu. Bu

iki büyük ilk iki caddeyle kesişen yol, her yönde düğümlenen, sıkışan Paris sokaklarının köstebek yuvasını andıran ağının bulunduğu düzlemi meydana getiriyordu. Bu ağın içinden çıkılmaz resminde, dikkatle incelenirse, ayrıca biri Üniversite içinde, öbürü Şehir içinde genişleyen iki demet gibi, köprülerden kapılara gidip yayılan büyük sokaklardan iki deste fark edilirdi. Bu geometrik düzlemden bugün bile hâlâ bir şeyler vardır.

Şimdi, bu topluluk, 1482'de Notre-Dame'ın kulelerinin tepesinden bakılınca, ne şekilde görünüyordu acaba? Biz de işte bunu anlatmaya çalışacağız.

Bu yüksek noktaya soluk soluğa çıkan seyirci için önce bu bir damlar, bacalar, sokaklar, köprüler, meydanlar, alemler, çan kuleleri topluluğunun verdiği bir hayranlıktı. Her şey gözlerinizi aynı zamanda çekiyordu: Yontulmuş, üçgen biçimi çatılar, sivri damlar; duvarların köşesine asılmış kulecikler; XI. yüzyılın taş kümbeti, XV yüzyılın karataştan dikilitaşı; kalenin yuvarlak, çıplak kulesi; kilisenin dörtköşe, işlemeli kulesi; büyük, küçük, kunt, havaî olan her şey Bakış, cephesi boyalı, oymalı, basık kapılı, katları yana kaymış en ufak evden o devirde bir sıra kuleleri olan kral sarayı Lauvre'a kadar, özelliği, aklı, dehası ve güzelliğinden başka bir şeyi olmayan ve sanattan gelmeyen hiçbir şeyi bulunmayan bu labirentteki derinliklerde uzun zaman kayboluyordu. Yalnız, göz bu binalar kargaşalığına alışmaya başlayınca fark edilen en önemli kütleler şunlardı:

Önce, karmakarışıklığı arasında bazan üslup güzelliklerine sahip olan Cité, Lanval'in dediği gibi, «Cité Adası bataklığa saplanan, suyun akıntısıyla Seine'in ortasına doğru karaya oturan büyük bir gemi gibidir.» Az önce açıkladığımız gibi, XV yüzyılda bu gemi beş köprüyle ırmağın iki yakasına bağlanmıştı. Bu gemi şekli arma yazarlarının da dikkatini çekmişti; çünkü, Favon ve Pasquer'ye göre Paris'in eski arma

levhalarındaki gemi resmi Normandiyalılar kuşatmasından değil, buradan gelir. Çözmesini bilenler için arma bir cebirdir, arma bir dildir. Ortaçağın ilk yarısının bütün tarihi Roman kiliselerinin simgeciliğinde yazılı olduğu gibi, ikinci yarısınıninki de armalarda yazılıdır. Bunlar teokrasilerinkinden sonra derebeyliğin hiyeroglifleridir

Demek ki Cité gözlere önce doğuda pupasıyla, batıda da pruvasıyla görünür. Pruvaya doğru dönünce, insanın önünde sayısız bir eski damlar sürüsü vardı, bunların üzerinde, sırtında kulesi bulunan bir filin sağrısına benzeyen, Sainte-Chapelle'in kurşun kaplı baş tarafı genişçe bir yuvarlak meydana getiriyordu. Yalnız, burada, bu kule, dantel gibi oymalı konisi arasından, dünyada şimdiye kadar gökyüzüne uzanan en cüretli, en işlemeli, en inciltilmiş en girintili-çıkıntılı çan kulesiydi. Notre-Dame'ın önünde, en yakında, üç cadde, eski evleri bulunan güzel bir meydan olan kilisenin avlusuna açılıyordu. Bu meydanın güney yanında Hôtel-Dieu'nün buruşuk, abus suratlı cephesi, yaralarla, sigillerle kaplıymış gibi duran damı meyil veriyordu. Sonra sağda, solda, doğuda, batıda, Cité'nin dar çevresinde, her tarihten, her şekilde, her büyüklükte, Saint-Denis-du-Pas'nın o bodur, kurt yenikli Romavari çan kulesinden Saint-Pierre-aux-Boeufs ile Saint-Landry kiliselerinin incecik kulelerine kadar, yirmibir kilisenin Gotik galerileriyle, manastır uzanıyordu; güneyde, piskoposun yarı Roma tarzı sarayı; doğuda Terrain'in ıssız ucu. Bu evler yığını içinde bir de, o devirde sarayların damlarındaki en yüksek pencereleri süsleyen o delikli, oymalı yüksek taş başlıklardan, VI. Charles'ın devrinde şehir tarafından Juvénal des Ursins'e hediye edilen konak göze çarpıyordu. Biraz daha ileride, Marché-Palus'nün ziftli barakaları; ötede gene Febves Sokağı'nın bir ucuyla, Saint-Germain-le-Vieux kilisesinin 1485'te uzatılan yepyeni mihrabı; sonra da yer yer halk dolu bir dört yol ağzı,

bir sokağın köşesine dikilen bir teşhir direği, yolun ortasında, atların ayaklarıyla çizili şahane taşların teşkil ettiği, XVI. yüzyılda «Birlik taşları» denen, sonradan zavallı çakıl döşemeyle pek kötü şekilde değiştirilen Philippe-Auguste kaldırımlarının güzel bir parçası; XV yüzyılda yapılan, bugün hâlâ Bourdonnais Caddesi'nde bir tanesine rastlanan o şeffaf merdiven kulelerinden birinin bulunduğu ıssız bir arka avlu. En sonra da, Sainte-Chapelle'in sağında, gün batısına doğru, Adliye Sarayı suyun kenarına o kuleler topluluğunu seriyordu. Cité'nin batı ucunu kaplayan Kral Bahçeleri'nin sık ağaçları salcının adacığını gizliyordu. Suya gelince, Notre-Dame'in kulelerinin tepesinden Cité'nin iki yanından ancak görülebiliyordu. Seine köprülerin altında, köprüler de evlerin altında kayboluyordu.

Ve bakışlar, suyun buharıyla vaktinden önce küflenerek göze yeşil yeşil görünen damlarıyla bu köprüleri aşıp da solda Üniversite'ye doğru yönelince, göze ilk çarpan yapı iri, basık bir kuleler demeti olan Petit-Châtelet idi; bunun açık duran cümle kapısı Petit-Pont'un ucunu yutuyordu; sonra, bakışlarınız, gün doğusundan gün batısına doğru, Tournelles'den Nesle Kulesi'ne kadar çevrildiğinde evlerin meydana getirdiği uzun bir şerit görünüyordu: oymalı hatılları olan, renkli camlı evler; kattan kata, kaldırıma doğru sonsuz bir sivri çatı zikzağı halinde uzanıyordu; bunları sık sık bir sokak ağzı, zaman zaman da bir taş konak kesiyordu; köşe avluları, bahçeleri, kanatları, ekleri olan, bu sıkışık, daracık ev kalabalığının arasında, ayaktakımı arasındaki bir asilzade gibi rahatça yerleşen büyük bir taş konak. Bernardins'le Tournelles'e yakın büyük alanı bölen Lorraine Evi'nden, başlıca kulesinin Paris'i sınırladığı, sivri damlarının yılın üç ayında kara üçgenleriyle batan güneşin kıızıl çemberini ayırabilen Nesle Konağı'na kadar bunların beş, altı tanesi rıhtıma dizilmişti.

Seine ırmağının bu yakası iki yakadan en az ticaret merkezi olan kısmıydı. Burada, esnaftan çok, öğrenci kalabalığı, öğrenci gürültüsü vardı. Tam anlamıyla «rıhtım» denecek rıhtım da Saint Michel Köprüsü'nden Nesle Kulesi'ne kadar olan yerdeydi. Seine'in geri kalan kıyısı, bazan, Bernardins'den ileride olduğu gibi çırpıplak kumsaldı, bazan da, iki köprü arasında olduğu gibi, doğrudan doğruya suyun üzerindeki evler yığınıydı. Burada bir çamaşırcı gürültüsü vardı; sabahdan akşama kadar, tıpkı günümüzde olduğu gibi, suyun kıyısında bağırırlar, konuşurlar, türkü söylerler, çamaşırlarını hızla tokaçlardı. Bu da Paris'in önemsenmeyecek eğlencelerinden biri değildir.

Üniversite göze bir bütün halinde görünürdü. Bir baştan bir başa tutarlı, toplu bir bütündü. Bu sık, köşeli, birbirine yapışık, hemen hepsi aynı geometrik unsurdan meydana gelen binlerce dam, yukarıdan bakılınca aynı maddenin billûrlaşması görünüşünü veriyordu. Caddelerin o amansız çukurları bu ev yığınına biçimsiz dilimler halinde kesmiyordu. Kırkiki okul buraya oldukça eşit şekilde serpiştirilmişti, her yanda bulunuyorlardı. Bu güzel yapıların değişik, eğlenceli çatıları, üzerinde yükseldikleri sade damlarla aynı sanatın ürünleriydi, sonunda aynı geometrik şeklin iki, üç katıyla çarpılmasından ibaretti. Böylece, bütünü rahatsız etmeden çoğaltıyorlar, ağırlaştırmadan tamamlıyorlardı. Geometri bir ahenktir.

Birkaç güzel otel de şurada burada sol kıyının cazip tavanaralarının tepesinde şahane çıkıntılar meydana getiriyorlardı: Bugün kaybolan Nevers Otel, Roma Otel, Reims Otel; sanatkârı avutmak için hâlâ yaşayan, birkaç yıl önce kulesinin tepesini aptalcasına yıktıkları Cluny Konağı. Cluny'nin yanında, güzel sütunlu, kemerli kubbeleriyle şu Romalı sarayı Julianus Kaplıcaları'ydı. Konaklardan daha dindar bir güzellikte, daha vakur bir yücelikte olan ama, hiç de daha çirkin, daha küçük olmayan birçok da manastır

vardı: Gözlere önce çarpan üç çan kulesiyle Bernar-
dins Manastırı; bugün hâlâ duran dörtköşe kulesi ge-
ri kalanlara gölge düşüren Sainte-Geneviève Manastı-
rı; yarı okul, yarı manastır olan Sorbonne. Bu ma-
nastırdan şahane bir kubbe altıyla Mathurin rahiple-
rinin dikdörtgen, dehlizli güzel avluları hâlâ durur.
Komşusu Saint-Benoît avlusu; bu kitabın yedinci bas-
kısıyla, sekizincisi arasında onun duvarları arasına
bir tiyatro çırpıştırarak zamanı bulabildiler. Yan yana
sıralanmış kocaman, sipsivri üç çatısıyla Cordeliers
rahiplerinin manastırı; zarif, sivri çan kulesinin, Nes-
le Kulesi'nden sonra, Paris'in bu kesiminde batıdan iti-
baren ikinci tırtılını teşkil eden Augustin rahiplerinin
manastırı. Gerçekten de manastırdan dünyaya geçiş
halkaları demek olan okullar, konaklarla manastırlar
arasındaki binalar dizisi içinde, zarafet dolu bir cid-
diyetle, saraylarınkinden daha az havaî bir oymacılık-
la, manastırlarınkinden daha az ciddi bir mimariyle
tam orta yeri alıyorlardı. Gotik sanatın bunca kesin-
likle, zenginlikle tutumluluğu arasına yerleştirdiği o-
yapılardan ne yazık ki hemen hemen hiçbirisi kalmadı.
Kiliseler —hem de Üniversite'de pek çok sayıda, pek
şahaneleri vardı; orada mimarının bütün çağlarını,
Saint-Séverin Kilisesi'nin sivri pencerelerine kadar
hepsini temsil ediyorlardı —evet, kilise her şeye yü-
karıdan bakıyor, sanki bu ahenk kitlesine aşırı ek-
lenmiş bir ahenk gibi, her ân, yontulmuş alemleri,
dantel gibi çan kulelerinin sivri çatılarının sayısız tır-
tılarını yarıp dışarı fırlıyordu.

Üniversite'nin zemini inişli çıkışlıydı. Sainte-Ge-
neviève Dağı orada, güneydoğuda kocaman bir şişlik
yapıyordu, o daracık, girintili çıkıntılı sokaklar yığın-
nın —bugünkü Quartier latin'in (*)— o yüksekliğin
tepesinden her yöne yayılarak, yamaçların üzerinden
suyun kıyısına kadar diklemesine duran, bir kısmı
düşürmüş, bir kısmı tırmanırmış, hepsi de birbirine tu-

(*) Paris'teki öğrenci mahallesİ. (Ç.n.)

tunurmuş gibi halleri olan o karmakarışık ev salkımları Notre-Dame'in tepesinden görülecek bir şeydi. Taşların üzerinde karşılaşan binlerce noktanın meydana getirdiği devamlı bir akıntı gözlerde her şeyi kımıldatıyordu. Halkın yukarıdan, uzaktan görünüşüydü bu.

En sonunda, bu damların, bu alemlerin, Üniversite'nin son çizgisini pek garip bir tarzda büken, kıvıran, tırtık-tırtık eden bu sayısız bina akıntılarının aralıklarında, yer yer, bir kaleyi temsil eden yosunlaşmış bir koca duvar parçası, kalın bir yuvarlak kule, mazgallı bir şehir kapısı fark ediliyordu: Philippe-Auguste setiydi bu. Ötede çayırılar yeşeriyordu; daha ötede ise, kıyısında kenar mahallenin uzaklaştıkça daha da seyreden birkaç evinin sıralandığı yollar uzayıp gidiyordu. Bu dış mahallelerden birkaçı önemliydi. Tournelle'den başlayarak, ilk önce Saint-Victor bucağı: Bu bucağın Bièvre üzerinde tek kemerli bir köprüsü vardı; manastırında da Şişman Louis'nin mezar yazıtı —**epitaphium Ludovici Grosi**— okunurdu: Kilisesinin dört yanında XI. yüzyılın küçük çan kuleleri, sekizköşeli alemleri vardı. (Bunun tıpkı bir eşi Etampes'da görülebilir; daha yıkılmadı) Sonra, daha o zaman üç kilisesiyle bir manastırı bulunan Saint-Marceau bucağı. Sonra, Grobelius değirmeniyle dört beyaz duvarını solda bırakırsak, dört yol ağzındaki güzel oymalı haçı ile, o devirde Gotik, sivri, pek sevimli bir yapı olan Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi ile, Napoléon'un saman ambarı yaptığı, XIV yüzyılın o güzel kilisesi, Saint-Magloire ile Bizans mozayikleri bulunan Notre-Dame-des-Champs kilisesiyle Saint-Jacques bucağı. En sonunda, Adliye Sarayı'nın çağdaş olan manastırı: Bölmeli küçük bahçeleriyle, Vauvert'in iyicene hayalet dolduramadığı harabeleriyle muhteşem bir yapıt olan Chartreux rahipleri manastırı. Bunu tarlaların içinde bıraktıktan sonra, bakışlar batıda Saint-Germain-des-Prés'nin Roma tarzı üç çan kule-

si külâhına takılıyordu. Daha o devirde büyük bir bu-
cak olan Saint-Germain arkada onbeş, yirmi sokak
meydana getiriyordu. Saint-Sulpice'in sivri çan kulesi
bucağın köşelerinden birini belirtiyordu. Tam yanın-
da, bugün pazarın bulunduğu yerde, Saint-Germain
panayırının dikdörtgen çevre duvarları fark ediliyor-
du. Sonra, rahibin teşhir direği; bu, tepesinde kurşun
bir külâhı olan güzel küçük bir yuvarlak kuleydi. Ki-
remithane daha uzaktaydı. Basbayağı bir fırına ula-
şan Four Sokağı, tepenin üzerindeki değirmen, tek ba-
şına, hiç de hoş karşılanmayan bir evceğiz olan cüz-
zam hastanesi de daha uzaktaydı. Yalnız, gözleri çe-
ken, uzun zaman o noktaya bağlayan, manastırın ta
kendisiydi.

Hiç şüphe yok ki hem kilise, hem de asilzade ko-
nağı olarak yüce bir görünüşü olan bu manastır, Pa-
ris piskoposlarının bir gece orada yatmakla kendileri-
ni mutlu saydıkları bu rahiplik sarayı, mimarın büyük
bir kilisenin havasını, güzelliğini verdiği, şahane gül
biçimi pencerelerle bezediği şu yemekhane, şu zarif
Meryem Ana şapeli, şu muhteşem yatakhane, şu
uçsuz bucaksız bahçeler, şu dikenli parmaklık,
şu inip kalkın köprü, çevredeki çayırıkların yeşilliği-
ni gözlerde bölük-pörçük eden şu mazgal zarfı, sır-
malı papaz cüppelerine karışan muhariplerin pa-
rıldadığı, hepsinin gotik bir mihrabın üzerine sıkıca
oturan yarım daire şeklindeki üç yüksek çan kulesi
nin çevresinde toplanıp birleştiği şu avlular ufukta
fevkalâde bir manzara yaratıyordu.

Üniversite'yi uzun zaman iyice seyrettikten sonra
sağ kıyıya doğru, Şehir'e doğru döndüğümüz vakit
manzaranın özelliği birdenbire değişiyordu. Gerçekten
de, Üniversite'den çok daha büyük olan Şehir tek bir
bütün de değildi. İlk bakışta onun garip şekilde farklı
birçok kitlelere bölündüğü görülüyordu. Önce, doğu-
da, adını bugün hâlâ Camulogène'in Caesar'ı çamura
batırdığı bataklıktan alan kesimde bir yığın saray var-

dı. Bu sıkışık küme suyun kıyısına kadar iniyordu. Âdeta birbirine yapışık dört konak —Jouy, Seans, Barbeau konaklarıyla Kraliçe'nin Evi— ince-uzun narin kuleciklerle bölünmüş karataş kaplı çatılarının Seine sularındaki yansımaları seyrediyorlardı. Bu dört yapı Nonaindières Sokağı'ndan, manastıra kadar —çan kulesinin külâhı bu dört konağın üçgen biçimi çatılarının, mazgallarının çizgisine kendi zarafetini ekleyen Célestin manastırına kadar— olan yeri dolduruyordu. Bu muhteşem konakların önünde suya meylenmiş, yeşile çalar renkli birkaç virane onların cephelelerinin güzel köşelerini, taş çerçevesi dörtköşe, geniş pencerelerini, heykel dolu söke biçimi cümle kapılarını, düzgün şekilde kesilmiş duvarlarının keskin dış köşelerini, Gotik sanatının, bu ahengi, bu düzeni her yapıda yenilermiş gibi bir hal almasına yol açan bütün o sevimli mimari rastlantıları görmeye engel olmuyordu. Bu sarayların arkasında, Saint Pol Konağı'nın bahçe duvarı uzanıyordu; bazan uzunlamasına kesilen, parmaklıkla çevrilen, bir kale gibi mazgallanan, bazan büyük ağaçlarla bir rahibe gibi örtünen bir duvardı bu. Konakta da Fransa kralı yalnız Paris'i ziyarete gelen derebeylerini değil, kendi veliahtını, Burgonya Dükü ayarında yirmiiki prensi uşaklarıyla, yanındaki adamlarıyla birlikte, ihtişamla yerleştirebilmişti. Konak o kadar büyüktü. İçeride bunların hepsi için ayrı daireler vardı. Şurada hemen söyleyiverelim ki o devirde bir prens dairesi tören salonundan ayin odasına kadar, galerileri, hamamları, terleme halvetleri ile, her dairede bulunan daha başka «fuzuli yerlerle» onbir salondan aşağı değildi; kralın her misafirinin özel bahçesi de ayrı; bunlardan başka da mutfaklar, kilerler, erzak ambarları, maiyet erkânının genel yemek haneleri; şarap dağıtım yerinden hırdavat deposuna kadar yirmiiki çalışma yerinin bulunduğu geniş arka avlular; birbir çeşit oyunlar; büyük kümes gibi kuş kafesleri, balıkhaneler, kümesler, at, sığır ahırları; ki-

taplıklar, silâhhaneler, dökümhaneler. İşte o devirde bir Kral Sarayı, bir Louvre, bir Saint-Pol Konağı buydu: Şehir içinde bir şehir.

İçine yerleştığımız kuleden, hemen hemen yarı yarıya sözünü ettiğimiz dört büyük binanın gizlediği Saint-Pol Konağı gene de bir hayli geniş bir yer, gerçekten de görülmeye değer bir şeydi. Büyük bir ustalıklarla ana binaya renkli camlı, ince sütunlu uzun galerilerle bağlanmış olmasına rağmen, V Charles'ın sarayına kattığı üç konak, çatısını zarafetle süsleyen dantel gibi parmaklıklarıyla Petit-Muce Konağı; bir derebeyi şatosunun çizgilerine sahip olan, kocaman bir kulesi, tepe mazgalları, mazgal delikleri, geniş kapının üzerinde inip kalkan köprünün iki geçmesi arasında rahibin arması bulunan Saint-Maur rahibi konağı; tepesi harap olan, bir horoz ibiği gibi çentikli kale burcu, gözlerin önünde yuvarlaklaşan D'Etampes Kontu'nun konağı; şurada-burada, kocaman karnıbaharlar gibi demet halinde üç, dört yaşlı meşe ağacı, ışıkla, gölgeyle kırpışan balık havuzlarının duru sularında kuğuların oynaşması; güzel manzaralı parçaları görünen bir hayli avlu; alçak filayaklarının üzerindeki sivri uçlu pencereler, inip kalkan, dikenli, demir parmaklığıyla, sürekli böğürtüsüyle Aslanlar Konağı; bu bütünün arasından Ave-Maria Kilisesi'nin balık sırtı süsleriyle çan kulesi külâhı; solda, incecik oyulmuş dört küçük kulesi dört yanında, Paris zabıta amirinin evi; dipte, ortada, V Charles devrinden beri çoğaltılan cepheleriyle, ardarda gelen süslemeleriyle, ikiyüz yıldan beri mimarların o sıradaki heveslerinin doldurduğu melez ekler, çıkıntılar, şapellerinin bütün mihraplarıyla galerilerinin bütün sivri çatı tepeleriyle, her yerde bulunan fırıldakları, kenarı yukarı kıvrık sivri şapkalarla benzeyen, alt tarafı mazgallarla çevrili konik çatısıyla, birbirine bitişik yüksek iki kulesiyle asıl Saint-Pol Konağı pek güzel fark ediliyordu.

Toprak üzerinde yayılan bu saraylar setli bayırın katlarını çıkmaya devam ederek, Saint-Antoine Caddesi'nin geçtiği yolu belirten, Şehir damları arasında oyulmuş derin uçurumu atladıktan sonra —biz de hep ancak en önemli yüzlerle yetiniyoruz— göz Angoulême Konağı'na takılıyordu. Bütünün içinde, mavi bir elbisedeki kırmızı yamadan daha iyi kaynaşmayan yepyeni, bembeyaz parçaları bulunan bir yapı, birçok devrin geniş bir yapısıydı bu. Yalnız, bu yeni sarayın, oymalı su oluklarıyla çevrili, üzerinde şıkır şıkır parlayan yaldızlı bakır kakmaların hayali binbir arabesk şeklinde yuvarlandığı kurşun levhalarla örtülü, garip biçimde sivri, yüksek bir damı vardı; bunca acayip bir şekilde demir üzerine gümüş, altın işlemeli bir dam. Eskilikten çöküp birbiri üzerine yığılan, yukarıdan aşağıya doğru çatlayan fıçılar gibi, yaşlılıktan şişkinleşerek düğmeleri çözülmüş şişman kimse-lerin karnına benzeyen kocamış kalın kubbeleriyle fi-tarihinden kalma binanın koyu renkli harabelerinin ortasından bu dam, büyük bir zarafetle yukarı doğru yükseliyordu. Arkada, Tournelles Sarayı'nın sivri kule- küllüklarının ormanı yükseliyordu. Dünyanın hiçbir yerinde, ne Chambord Şatosu'nda, ne Elhamra Sarayı'nda bu alemlerden, küçük çan kulelerinden, bacalardan, fırıldaklardan, helezonlardan, zimbalanmış gibi duran, ışıkla delinmiş asma fenerlerden, küçük köşklere, iğ gibi sipsivri, herbiri değişik biçim, yükseklik ve tavırda ince kulelerden daha sihirli, daha havai, daha büyüleyici bir manzara yoktur. Dev ölçüde taştan bir satranç tahtası sanırdınız.

Tournelles Sarayı'nın sağında, birbirinin içine giren, çepeçevre bir hendekle bağlanmış gibi duran, bir mürekkep siyahlığındaki şu muazzam kuleler demeti, pencereden çok mazgal delikleri bulunan şu kale burcu, hep kalkık duran şu kale köprüsü, hep inik duran şu demir parmaklık... Bastille'dir bu. Mazgallardan uzanan, sizin uzaktan su oluklarına benzettiğiniz şu

siyah gagaları andıran şeyler de top namlıdır.

İşte, onların gülleleri altında, o korkunç binanın dibinde, iki kulesinin arasına gömülen Saint-Antoine Kapısı.

Tournelles Sarayı'nın ötesinde, V Charles çevre duvarına kadar bol yeşillikli, çiçekli bölmelerle, sarayın tarlaları, bahçeleri bir kadife halı gibi uzanıyordu. Bunların ortasında, ağaçlar ve yollar labirentile tanınan, XI. Louis'nin Coictier'ye ihsan ettiği ünlü Dédalus Bahçesi seçilebiliyordu. Bu bilim adamının rasathanesi labirentin ortasında, başlık yerinde küçük bir ev bulunan iri bir sütun gibi yükseliyordu. Bu bilim yuvasında müthiş yıldız fallarına bakılmıştı. Bu gün orada Royale Meydanı vardır.

Okuyucuya ancak en ünlülerini belirterek bir parça fikir vermeye çalıştığımız sarayla mahallesi, dediğimiz gibi, V Charles surlarının doğuda Seine ırmağıyla yaptığı köşeyi dolduruyordu. Şehrin merkezini ise halka ait bir yığın ev kaplıyordu. Gerçekten de Cité'nin sağ kıyısının üç köprüsü buraya açılıyordu; köprüler de, saraylardan önce evler meydana getirirler. Arı kovanındaki petek gözleri gibi birbirine sıkışan bu şehir evleri yığınının kendine özgü güzelliği vardı. Bir başkentin damları da bir denizin dalgaları gibidir; yüce bir şeydir bu. Bir kere, birbirini kesen, karmakarışık sokaklar blokun içinde yüzlerce eğlenceli şekil meydana getiriyordu. Halles çevresinde binbir çizgili bir yıldız gibiydi. Saint-Denis, Saint-Martin Caddeleri, sayısız kollarıyla, birbiri peşinden, dallarını birbirine katan iki kalın ağaç gibi uzanıyorlardı. Sonra da eğri büğrü çizgiler, Plâtrerie, Verrerie, Tixanderies Caddeleri hepsinin üzerinde kıvrılarak gidiyordu. Bu sivri çatı tepeleri denizin taş kesilmiş dalgalanmasını delip geçen pek güzel yapılar da vardı. Şurada, Pont-aux-Meuniers'nin değirmen çarkları altında Seine sularının köpüklendiği görülen yerde, Pont-aux-Changeurs'ün köprübaşındaki yapı, Julien d'Apostol devrindeki

Roma kulesi değil; kazmanın üç saatte ancak bir yumruk kalınlığında bir parça koparabildiği sert taştan yapılmış, XIII. yüzyıldan kalma bir derebeylik kulesi: Châtelet. şu da, XV yüzyılda daha tamamlanmamış olmasına rağmen gene de şahane bir yapı; oymalarla keskinliği giderilmiş köşeleriyle Saint-Jacques-de-la-Boucherie'nin dörtköşe an kulesiydi. Yapı, özellikle, bugün bile, damının dört köşesine konarak yeni Paris'e eskinin sırrını çözdürmek istermiş gibi bir halleri olan şu dört canavardan yoksundu; heykeltraş Rault onları ancak 1526'da yerleştirdi, emeğine karşılık da yirmi frank aldı. Okuyucuya biraz fikir verdiğimiz Grve Meydanı'na açılan Stnlu Ev'di bu. şu da o zamandan sonra «zevkli» bir cümle kapısının berbat ettiği Saint-Gervais, şu eski sivri pencereleri artık hemen hemen yarım daire şeklinde kemerler olan Saint-Mery Kilisesi'ydi; şu da an kulesinin muhteşem sivri külâhı dillere destan olan Saint-Jean Kilisesi'ydi. Bu karanlık, dar, uzun sokaklar hercmercine harikalarını gömmekten çekinmeyen daha yirmi anıt.

Dört yol kavşaklarında darağalarından daha da bol rastlanan oymalı taştan haçları da bunlara ekleyin. Uzaktan, damların üzerinden, mimari değerdeki evre duvarları fark edilen Innocent Mezarlığı; Cossonnerie Sokakı'nın iki ocak bacası arasından tepesi görünen Halles'in ibret kazığı; hep halk kalabalığının bulunduğu meydanında Trahoir Haçı'nın merdiveni; Tahıl Pazarı'nın çember biçimi sıralanmış kulübeleri; Philippe-Auguste'n eski sur duvarlarının, şurada-burada fark edilen parçaları; sarmaşıkların kemirdiği kuleler, harap olmuş kapılar, yıkıldı-yıkılacak, biçimsiz duvar parçaları; binbir dkknıyla, kan içindeki mezbahasıyla rıhtım; Pont-au-Foin'dan For-l'Evque'e kadar vapurlarla dolu Seine ırmağı. Böylece 1482'de şehir'in merkez kesiminin ne olduğu konusunda belli-belirsiz bir görüntüyü gözlerinizin önünde canlandırabilirsiniz.

Birisi konaklarla, öbürü evlerle kaplı bu iki mahallenin yanında, Şehir'in gözlere serdiği üçüncü manzara şuydu: Hemen hemen bütün çevresinde doğudan batıya kadar şehre bitişik olan Paris'i kuşatan müstahkem sur duvarlarının arkasında, ona ikinci bir manastırlar, kiliseler iç sürü ören uzun bir manastır bölgesi. Böylece, hemen Tournelles Sarayı'nın parkının bitişğinde, Saint-Antoine Sokağı ile Eski Temple Sokağı arasında sadece Paris'in duvarıyla sınırlanan ekili geniş bahçesiyle Sainte-Catherine Manastırı. Biri Eski, biri Yeni iki Temple Sokağı arasında, mazgallı geniş bir avlunun ortasında yüksek, ayakta, tek başına uğursuz bir kulçer destesi halinde Temple Manastırı vardı. Neuve-du-Temple Sokağı ile Saint-Martin Sokağı arasında bahçe ortasında muhteşem Saint Martin Manastırı vardı; kuleler kuşağıyla çanlar tacı kudrette, ihtişamda ancak Saint-Germain-des-Prés'ye boyun eğiyordu. Saint-Martin, Saint-Denis sokakları arasında Trinité Kilisesi'nin avlusu uzanıyordu. En sonda da, Saint-Denis Sokağı ile Montorgueil Sokağı arasında, Filles-Dieu rahibeler hastanesi. Bitişğinde Mucizeler Sarayı'nın çürümüş damlarıyla taşları dökmüş duvarı göze çarpıyordu. Bu, dindar manastırlar zincirine katılıp da kutsal olmayan tek halkaydı.

Sağ kıyının damlar yığmında kendiginden beliren, çevre duvarının batı köşesiyle aşağıdaki suyun kıyısını kaplayan dördüncü bölme, Louvre Sarayı'nın eteklerine sıkışan yeni bir saraylar, konaklar düğümüydü. Philippe Auguste'ün köhne Louvre'u kocaman kulesinin yirmiüç ana kuleyle sayısız ince kuleleri çevresine topladığı bu son derece büyük yapı uzaktan Alençon Konağı ile Petit-Bourbon Gotik çatılarının arasına çakılmış gibi duruyordu. Hep göklere dikili yirmidört başı, kurşunla, ya da balık sırtı motifli karataşla kaplı, hepsi de madeni parıltılarla parlayan canavar gövdeleriyle, Paris'in dev bekçisi, bu kuleli ejderha Şehir'in batıdaki görünüşünü hayret verici bir şekilde tamamlıyordu.

Böylece, Romalıların **insula** (*) adını verdikleri uçsuz-bucaksız, sağda, solda birisi Louvre'la, öbürü Tournelles Sarayı ile süslenen iki saraylar blokuna dayanan, kuzeyde uzun bir manastırlar, ekili bahçeler kusağıyla sınırlanan, hepsi de birbirine karışan, gözlerde eriyen bir şehir evleri yığını; kiremit, karataş kaplı damları birbiri üzerine garip zincirler çizen bu binlerce yapının üzerinde sağ kıyının kırkdört kilisesinin döğmeli, nakışlı, menevişli çan kuleleri; ortasında sayısız, hesapsız sokaklar; sınır olarak bir yanda dörtköşe kuleli, yüksek duvarlar (Üniversite'nin duvarı yuvarlak kuleliydi); öbür yanda köprülerle bölünen, bir sürü gemiyi sürükleyen Seine ırmağı. İşte XV yüzyıldaki Şehir.

Kalın duvarların ötesinde birkaç dış mahalle kapılara sıkışmıştı ama, Üniversite'ninkilerden daha az sayıda, daha seyrek. Bunlar, Bastille'in arkasında, Croix-Faubin'in garip oynalarının, Saint-Antoine des Champs Manastırı'nın dayandığı kemerlerin çevresine kümelenmiş yirmi kulübeydi; sonra buğday başakları arasında kaybolan Popincourt; sonra, neşeli meyhane köyü Courtille; uzaktan, çan kulesinin Saint-Martin Kapısı'nın sivri tepeli kulelerine eklendiği sanılan kilisesiyle Saint-Laurent bucağı; geniş Saint-Lodre araziyle Saint-Denis dış mahallesi; Montmartre Kapısı'nın dışında beyaz duvarlarla çevrili Grange-Batelière; onun arkasından kireçli yamaçlarıyla, o devirde hemen hemen değirmenleri sayısında kilisesi bulunan Montmartre; bugün elinde ancak değirmenleri kaldı, çünkü toplum artık sadece bedeni için ekmek istiyor. En sonda, Louvre'un ötesinde, çayırlar, tarlalar arasında, daha o zaman oldukça önemli bir yer olan Saint-Honoré dış mahallesinin uzandığı görülüyordu; orada Petite-Bretagne yemyeşil uzanır, ortasında kalpazanların haşlandığı korkunç fırının yusuvar-

(*) Latince: «Ada» (Ç.n.)

lak yer aldığı Marché-aux-Pourceaux yayılırdı. Courtille ile Saint-Laurent arasında ıssız ovalara çömelmiş bir yüksekliğin tepesinde, uzaktan, açık bir temel üzerinde ayakta kalan, harabolmuş, bir sıra sütuna benzer bir yapı gözünüze çarpardı. Bu ne bir Panthéon, ne de Olimpos Dağı'ndaki Zeus tapınağıdır: Montfaucon'dur bu.

Şimdi, bunca yapının pek kısaca yapmak istediğimiz sayımı, okuyucunun zihninde kurmak istediğimiz eski Paris'in genel manzarasını dağınık hale getirmediyse, onu birkaç kelimeyle özetleyelim. Ortada, biçimi koskocaman bir kaplumbağaya benzeyen, kurşuni damlar kabuğunun altından da bacaklarını andıran kiremit pullu köprülerini uzatan Cité Adası. Solda, Üniversite'nin diken diken, sıkışık, yoğun, sağlam tek parça taştan yamuk dörtgeni. Sağda, Şehir'in, bahçelerle, binalarla daha çok karışmış yarım dairesi. Üç blok da —Cité, Üniversite, Şehir— sayısız yollarla harelenmiş. Ortasında, adalarla, köprülerle, gemilerle tıkanmış, Du Breul Baba'nın «Besleyici Seine» dediği Seine ırmağı. Çepeçevre uçsuz-bucaksız bir ova; solda Issy, Vanvres, Vaugirard, Montrouge, yuvarlak, dörtköşe kulesiyle Gentilly; sağda Conflans'dan Ville-l'Évêque'e kadar yirmi tanesi daha. Ufukta, bir havuzun kenarı gibi yusuvarlak biçimde yerleşen bir tepeler kıvrımı. En sonda, uzakta, doğuda Vincennes'le dörtköşe yedi kulesi; güneyde, Bicêtre'le sivri kuloleri; kuzeyde, Saint-Denis'yle incecik sipsivri kulesi; batıda, Saint-Cloud ile kale burcu. İşte, 1482'de yaşayan kargaların Notre-Dame'ın kulelerinin tepesinden gördüğü Paris.

Oysa Voltaire bu şehrin «XIV Louis'den önce ancak dört güzel yapısı olduğunu» söylemişti: Sorbonne'un kubbesi, Val-de-Grâce, yeni Louvre; dördüncüsünü hatırlayamıyorum, belki de Luxembourg. Berket versin ki Voltaire «Candide»i de yazdı; insanlık tarihinin uzun dizisinde birbiri ardı sıra gelip geçen bütün in-

sanlar arasında en iyi şeytani gülüşü olan da odur Bu da zaten güçlü bir deha olup da içinde bulunmadığı bir sanattan hiçbir şey anlamamayı başardığına bir delildir. Molière, Raffaello ile Michelangelo'ya «Çağlarının şu Mignard'ları» (*) derken onlara büyük bir iltifatta bulunduğunu sanmıyor muydu?

Paris'e, XV yüzyıla dönelim.

O zaman sadece güzel bir şehir değildi; tutarlı bir şehirdi; Ortaçağ'ın tarihi, mimari bir eseri, taştan bir tarih. Yalnız iki tabakadan meydana gelmiş bir şehirdi: Roman tabaka, Gotik tabaka; çünkü Roma tabakası —Ortaçağ'ın kalın kabuğunu henüz delmiş olan Julianus Hamamları bir yana— çok uzun zamandan beri kaybolmuştu. Kelt tabakasına gelince, kuyular kazarken bile hiçbir örneğine rastlanmıyordu.

Elli yıl sonra Renaissance, okadar ciddi, ağırbaşlı olmakla birlikte gene de pek çeşitli olan bu birliğe, hayallerinin, sistemlerinin göz kamaştıran ihtişamını, Roma tarzı yarım daire kemerler, Grek tarzı sütunlar, Gotik basıklıklar bolluğunu, zarif, kusursuz oymalara, arabesklere, yaprak biçimi süslere düşkünlüğü, Luther çağdaşı mimari putperestliğini kattığı zaman göze de, düşünceye de daha az ahenkli olmasına rağmen, Paris belki de daha bir güzelleşti. Ne var ki bu parlak an uzun sürmedi. Renaissance tarafsız olmadı; yapmakla yetinmedi, yıkmak istedi. Yere de ihtiyacı olduğu gerçektir. Bunun için, Gotik Paris sadece bir dakika için eksiksiz olabildi. Saint-Jacques-de-la-Boucherie daha yeni tamamlanmıştı, eski Louvre'u yıkmaya başlıyorlardı.

O zamandan beri, koca şehir günden güne biçim sizleşti. Altında Roman tarzı Paris'in kaybolduğu Gotik Paris de yok oldu. Onun yerini hangi Paris'in aldığı söylenebilir?

(*) Nicolas Mignard (1606-1668), Pierre Mignard (1612-1695) ünlü iki kardeş ressamdır. (Ç.n.)

Hâlâ pek zevkli iki yapı olan Tuilleries'de Catherine De Médicis'nin Paris'i, Belediye Konağı'nda da III. Henri'nin Paris'i vardı; Royale Meydanı'nda IV. Henri'nin Paris'i vardı: Köşeleri taş döşeli tuğla cephelerle, karataş kaplı damlarıyla üç renkli evler; Val-de-Grâce'da XIII. Louis'nin Paris'i: Ezilmiş, bodur bir mimari, sepet sapı biçiminde kemerler, sütunlarda bilmem nasıl göbekli, kubbelerle de kambur bir hal; Invalides'de XIV. Louis'nin Paris'i: Büyük, ihtişamlı, yaldızlı, soğuk; Saint-Sulpice'de XV. Louis'nin Paris'i: Kıvrımlar, kurdele fiyonkları, bulutlar, telşehriyeler, hindibalar, hepsi de taştan; Panthéon'da XVI. Louis'nin Paris'i; Roma'daki San Pietro Kilisesi'nin kötü bir kopyası (yapı acemice kurulmuş, bu da çizgilere uygun düşmemiş); Tıbbiye Okulu'nda Cumhuriyet Paris'i: III. yıl anayasası Minos kanunlarına ne kadar benzerse, Colusseum'a, ya da Parthénon'a o kadar benzeyen bir zavallı Grek-Romalı zevki; mimaride ona «geçiş zevki» adı verilir; Vendôme Meydanı'nda Napoléon'un Paris'i. İşte bu Paris yücedir, uludur; toplardan yapılan bir tunç sütunun üzerinde dümdüz bir şerit; tümü dörtköşedir, yirmi milyona malolmuştur.

Bu yapılardan herbirine bir zevk, şekil, tutum benzerliğiyle, çeşitli yerlere dağılmış bir miktar ev de bağlanır; uzmanların gözü bunları kolayca seçer, tarihini söyler. İnsan bakmasını bilince, bir yüzyılın ruhunu, bir kralın yüz ifadesini bir kapı tokmağında bile bulur.

Demek ki bugünkü Paris'in hiçbir genel yüz ifadesi yok. Birçok yüzyılın örnekler koleksiyonudur: bu örneklerin en güzelleri de kaybolmuştur. Başkent yalnız evlerle genişliyor, hem de ne evler! Paris, gittiği bu hızla, her elli yılda bir yenilenecektir. Onun için, mimarisinin tarihi anlamı her gün siliniyor. Anıtlar gittikçe seyrekleşiyor, sanki evlerin içinde boğularak yavaş yavaş gömüldüğü görülüyor. Babalarımızın taştan bir Paris'i vardı; oğullarımız alçıdan bir Paris'le yetinecekler.

Yeni Paris'in modern anıtlarına gelince, onlardan söz etmekten kaçınacağız. Onları lâayık oldukları ölçü de takdir etmediğimizden değil. Hiç şüphe yok ki M. Soufflot'nun Sainte-Geneviève'i şimdiye kadar taştan yapılmış Savoie pastalarının en güzelidir. Légion d'Honneur sarayı da pek soylu bir pasta örneğidir. Tahıl Pazarı'nın kubbesi büyük ölçüde bir cokey kasketidir. Saint-Sulpice'in kuleleri kocaman iki klarnettir, bu da bir başka formdur; yamru-yumru, buruşuk suratlı telgraf direği bunların çatılarında sevimli bir çıkıntı meydana getiriyor. Saint-Roch'un cümle kapısının ihtişamı ancak Saint-Thomas d'Aquin'le ölçülebilir. Bütün bunlar çok güzel şeylerdir. Bitki Bahçesi'nin labirentindeki asma fener de pek ustalıklıdır. Borsa Sarayı'na gelince, sütunlarıyla Grek, yarım çember biçimindeki kapı, pencere kemerleriyle Renaissance'lı olan bu yapı hiç şüphe yok ki pek düzgün, saf bir anıttır. İspatı da şu ki, Atina'da bile görülmeyen, şuradan buradan zarafetle soba borularının kestiği, güzel bir düz çizgi halindeki çatı katıyla taçlandırılmıştır. Şunu da ekleyelim ki bir yapının mimarisinin tahsis edildiği işe uygun olması, tahsis edilen bu işin de binanın sadece görünüşünden kendi kendini ele vermesi usuldense, hiç fark gözetmeksizin, bir kral sarayı, bir meclis binası, bir belediye sarayı, bir okul, bir at ahır, bir akademi, bir antrepo, bir adliye binası, bir müze, bir kışla, bir kabir, bir tapınak, bir tiyatro olabilen bir yapıya ancak hayranlık duyulur. Her şeye rağmen burası bir borsa sarayıdır. Bir yapı üstelik iklime de uymalıdır. Bu, muhakkak ki bizim soğuk, yağmurlu havalarımız için yapılmıştır. Doğuda olduğu gibi, âdeta dümdüz bir damı vardır, o yüzden kışın kar yağdığı zaman damı süpürürler, belli ki dam denen şey de süpürölmek için yapılmıştır. Az önce sözünü ettiğimiz göreve gelince, onu da pekâlâ yerine getiriyor; Eski Yunan'da tapınak olabileceği gibi Fransa'da borsa binasıdır. Cephedeki güzel çizgilerin saf-

lığını bozabilen saat kadranını gizlemek için mimar gerçekten de oldukça sıkıntı çekmiş; ama, buna karşılık binanın çepeçevre etrafını dolaşan şu sütunlara sahip olduk; bunların altından dinî kutsallığı olan büyük günlerde kambiyo memurları, ticaret simsarları kafilesi büyük bir ihtişamla yayılabilir.

Asla şüphe yoktur ki bunlar şahane yapılardır. Bunlara, Rivoli Sokağı gibi, eğlenceli, değişik birçok sokağı da ekleyelim; bir gün balon uçuşu görülen Paris'in, bu çizgi zenginliğini, ayrıntı bolluğunu, görünüş çeşitliliğini, bir dama tahtasının özelliğini yapan sadelikte o bilmem hangi yüceliği, o güzellik içindeki beklenilmezi gözler önüne sermesinden hiç de umudumu kesmiyorum.

Bununla birlikte, bugünkü Paris size nekadara olağanüstü gelirse gelsin, XV yüzyıl Paris'ini hayalinizde canlandırın, onu aklınızda yeni baştan kurun, sipsivri kule tepelerinin, kalelerin, çan kulelerinin şu hayret verici çiti arasından gün ışığına bakın, o eski Paris'in Gotik görünüşünü uçsuz-bucaksız şehrin ortasına serpin, adaların sivri ucuyla yırtın, bir yılanın derisinden daha değişken olan Seine ırmağını yeşil, sarı, geniş bataklıklarıyla köprülerin kemerlerinde büzüştüren, gök mavisi bir ufkun üzerinde o kocamış Paris'in yüzünü açıkça belirtin, onun sayısız bacalarına yapışan bir kış sisinin içinde yüzünün çevresini dalgalandırın; onu derin bir gecenin içine daldırın, bu karanlık yapılar dolambacının içindeki zifiri karanlıklarla ışıkların garip oyununu seyredin; onu belirsiz şekilde çizen, sislerin içinden kulelerin kocaman başlarını ortaya çıkaran bir ay ışığını oraya atıverin; ya da bu karaltıyı yeniden ele alın, çan kulelerinin alemelerini, sivri çatıların binlerce dar açılarını gölgelerle canlandırın, köpekbalığı çenesinden daha da tırtıllı olan bu görüntüyü batının bakır kazılı göğü üzerinde belirtin. Sonra da, karşılaştırın.

Yeni şehrin artık size veremeyeceği bir duyguyu

eski şehirden almak isterseniz, çıkın, büyük bir şenlik sabahı, Paskalya'nın, ya da Pentecôte'un doğan gününde, bütün başkenti ayağınızın altında görebileceğiniz yüksek bir yere çıkın, çan seslerinin uyanışında bulunun. Gökyüzünden kopan bir işaretle, —bu işareti güneş verir çünkü— şu binlerce kilisenin hep birlikte titrediklerini görün. Bunlar önce, tıpkı çalgıcıların başlayacaklarını birbirine haber verdikleri gibi, bir kiliseden öbürüne giden dağınık çınlamalardır; sonra birdenbire bakın, —çünkü, kimi vakit kulağın da gözü vardır sanki— her çan kulesinden, aynı anda, bir ses sütunu gibi, bir ahenk dumanı gibi bir şeyin yükseldiğini görün. Önce her çanın titremesi dümdüz, saf, âdeta ötekilerden ayrı olarak sabahın parlak göğünde yükselir. Sonra, yavaş yavaş, büyüyerek birbiriyle birleşirler, birbirine katılırlar, birbirinin içinde kaybolurlar, muhteşem bir konser halinde karışırlar. Sayısız çanlardan durmadan yayılan, uçan, dalgalanan, sıçrayan, şehir üzerinde dönen sallantılarının sagır edici halkasını ufkun çok ötelere uzatan bir sesli titremeler kütesidir bu artık. Ne var ki bu ahenk denizi bir hercümerç değildir. Bütün iriliğine, derinliğine rağmen saydamlığından hiçbir şey kaybetmemiştir. Orada, çanlardan çıkan her nota topluluğunun ayrı ayrı kıvrıldığını görürsünüz; orada, tahta çingirakla kalın sesli kocaman çanın, sırasıyla bir kalın, bir cırlak konuşmalarını izleyebilirsiniz; orada, oktavların bir çan kulesinden öbürüne zıpladığını görürsünüz; onların, kanatlanmış gibi, hafifçecik, ılık çalarlarken gümüş çandan ileri atılışlarına, tahta çandan, kırılmış, sakatlanmış düşüşlerine bakarsınız; onların arasında Saint-Eustache Kilisesi'nin yedi çanın durmadan inip çıkan zengin sesler dizisine hayran olursunuz. Bütün bunların arasında koşuşan, berrak, hızlı notaların ışıklı üç dört zikzak yaptığını, şimşekler gibi kaybolup gittiğini görürsünüz. Şuradaki keskin, çatlak sesli şarkıcı Saint-Martin Manastırı'dır; burada Bastille'in uğur-

suz, öfkeli sesi; öbür uçta inceyle kalın arası sesiyle Louvre'un iri kulesi, Sarayın şahane çanı, durmadan, dört yana parlak ses titremelerini serper; bunların üzerine eşit aralarla Notre-Dame'ın kulesinden ağır tek yönlü bir ses dökülür, onları çekiç altındaki örs gibi kıvılcımlandırır. Zaman zaman Saint-Germain-des-Prés'nin üçlü çanından gelen çeşit çeşit sesin geçtiğini görürsünüz. Sonra gene arada-sırada bu yüce sesler kütlesi aralanır, Ave-Maria'nın bir yıldız tuğu gibi ortaya çıkan, parlayan, kalından inceye geçen sesine yol verir. Altında, konserin en derinlerinde, kili-selerin, kubbelerinin ürpertili gözenekleri arasından fışkırarak taşan iç şarkısını belli-belirsiz fark edersiniz. Hiç şüphesiz, dinlemek zahmetine değen bir operadır bu. Genellikle, gündüz Paris'ten taşan gürültü, konuşan şehirdir; gece soluk alan şehirdir; burada ise şarkı söyleyen şehirdir. Çan kulelerinin şu «hep birden»ine kulak verin, hepsinin üzerine yarım milyon insanın mırıltısını, ırmağın bitmez-tükenmez sızlanmalarını, rüzgârın sonsuz esintilerini, süslü, muazzam org dolapları gibi, ufuktaki tepelerin üzerine yerleşen dört ormanın ağır, uzak dörtlü nağmelerini yayın; böylece de orada, açıkla koyu arası renklerde olduğu gibi, merkezi gürültüde bulunabilen çok boğuk, çok tiz bütün sesleri kısın; sonra da dünyada bu çanlar, çingiraklar gürültüsünden, bu musiki cehenneminden, üçyüz ayak yüksekliğindeki taş boruların içinde hepsi birden şarkı söyleyen bu onbinlerce tunç sestten, artık sadece bir orkestra olan bu şehirden, bir fırtınanın gürültüsünü yaşatan bu senfoniden daha zengin, daha neşeli, daha yaldızlı, daha parlak bir şey biliyorsanız söyleyin.

I

MERHAMETLİ KİŞİLER

Bu hikâyenin geçtiği çağdan onaltı yıl önce, güzel bir Quasimodo pazarı (*) sabahı, Notre-Dame Kilisesi'ndeki ayinden sonra, soldaki son cemaat yerinde, yere çakılı tahta yatağın üzerine canlı bir yaratık bırakılmıştı. Şövalye Antoine des Essorts'un taştan oyulan heykelinin 1413'ten beri, yani hem evliyayı, hem mümini devirmeye karar verdikleri günden beri diz çökerek seyrettiği evliya Christophe'un şu «büyük surreti»nin tam karşısında bir yerdı burası. Genel olarak, bulunmuş çocuklar bu tahtanın üzerinde halkın merhametine sunulurdu. Kim isterse onları oradan alırdı. Bu tahta peykenin önünde bakır bir sadaka tası da dururdu.

1467 yılının Quasimodo sabahı bu tahtanın üzerinde yatan canlı yaratık benzeri şey çevresine toplanan oldukça büyük bir kalabalığın merakını pek çekmişti. Topluluğun çoğunluğunu cins-i lâtif meydana getiriyordu. Hemen hemen hepsi yaşlı kadınlardı.

İlk sırada, tahtaya doğru en çok eğilmiş olanlar arasında, sırtlarındaki kurşuni pelerinlerden bir dini birliğe bağlı oldukları anlaşılan dört tanesi özellikle göze çarpıyordu. Bu alçakgönüllü, saygıdeğer dört hanımın adlarını, hikâyenin geleceğe aktarmasında bir sakınca görmüyorum. Bunlar Angès la Herme, Jehan-

(*) Paskalya'dan sonraki ilk pazar. (Ç.n.)

ne de la Parme, Henriette la Gaultière la Violette'ti; dördü de dul, dördü de Etienne-Handry Manastırı'na bağlı rahibelerdi; vaaz dinlemek üzere, Pierre, d'Ailly' nin tüzüğüne uygun olarak, başkanlarının izniyle evlerinden çıkmışlardı.

Bu saf yürekli «haudriette» rahibeleri şu anda Pierre d'Ailly'nin tüzüğüne bağlıydılar ama, konuşmamaı insafsızca onlara emreden Michel De Brache'la Pise Kardinalinin kurallarına seve seve aykırı davranıyorlardı.

Agnès, bunca bakıştan korkarak tahta döşegin üzerinde haykıran, kıvranan küçük yaratığı seyrederek Gauchère'e: «Bu nedir, hemşireciğim?» diyordu.

Jehanne de: «Şimdi çocukları bu şekilde çıkarıyorlarsa halimiz nice olur?» diyordu.

Agnès: «Çocuklar konusunda hiç bilgim yok ama, buna bakmakla insan mutlaka günah işler» dedi.

— «Bu çocuk değil ki, Agnès.»

Gauchère de: «Bu ucube bir maymun olacak» diye bir düşünce ileri sürdü.

Henriette la Gaultière: «Bir mucize bu» diye atıldı.

Agnès: «Öyleyse» diye belirtti, «Loetare pazarından beri bu üçüncüsü. Çünkü daha bir hafta önce, Notre-Dame d'Aubervilliers tarafından pek kutsal bir şekilde cezalandırılan hacılar alaycısının mucizesini gördük, o da bu ayın ikinci mucizesiydi.»

Jehanne: «Bu sözüm ona bulunmuş çocuk tam bir iğrençlik canavarı!» dedi.

Gauchère de: «Bir kilise şarkıcısını bile sağır edecek kadar bağıırıyor» dedi. «Sus bakalım, küçük gevezel!»

Gauchère, ellerini kavuşturarak: «Ne demezsiniz ki! Bu ucubeyi M. de Paris'e M. De Reims gönderiyor!» diye ekledi.

Agnès la Herme: «Öyle sanıyorum ki» dedi, «bu bir hayvan, bir canavar, bir dişi domuzla bir Yahudi'»

nin ürünü; yani hristiyan olmayan, suya ya da ateş atılması gereken bir şey!»

Gaultière: «Umarım ki hiç kimse bunu istemez» dedi.

Agnès: «Ah, yarabbi!» diye haykırdı, «ırmaktan aşağı inerken sokağın alt başında Sayın Piskopos'un evinin yanında bir bulunmuş çocuklar evi var ya, bu küçük canavarı onlara götürürlerse! Bir vampire me- me vermeyi tercih ederim doğrusu.»

Jehanne: «Şu zavallı Herme de ne saf şey!» dedi. «Hemşireciğim, görmüyor musun, bu küçük canavar en aşağı dört yaşında, senin sütünden çok, tandır kebabına ihtiyacı var onun!»

Gerçekten de «bu küçük canavar» yeni doğmuş bir bebek değildi. Biz de ona «küçük canavar»dan başka ad veremeyeceğiz doğrusu. Bu, o devirde, Paris piskoposu olan Sayın Guillaume Chartier'nin markası basılmış bir keten çuvaldan dışarı çıkan bir başla hayli köşeli, hayli hareketli küçük bir kütleydi. Bu baş oldukça biçimsiz, çirkindi. Orada sadece bir kızıl saç ormanı, bir göz, bir ağız, bir de dişler görünüyordu. Göz ağlıyor, ağız bağılıyor, dişler de sanki ısırarak bir şeyler arıyordu. Tamamı da, çevrede durmadan artan, yenilenen halkın büyük şaşkınlığı karşısında torbanın içinde çırpınıp duruyordu.

Altı yaşlarında kadar pek güzel bir kızcağızı elinden tutmuş, arkasında başındaki hotozundan yere kadar uzun bir örtü sürüyen zengin, kibar bir hanım, Aloïse De Gondelaurier, gerçekten tahta yatağın önünde durdu, talihsiz yaratığı bir süre seyretti. O sırada, ipekler, kadifeler içindeki sevimli küçük kızı Fleur-de-Lys De Gondelaurier güzel parmağıyla tahta yatağa asılı duran tabelayı heceliyordu: BULUNMUŞ ÇOCUKLAR.

Hanım iğrenerek başını çevirdi:

— «Ben burada yalnız çocuklar teşhir edilir sanırdım» dedi.

Sırtını dönerek çanağın içine bir gümüş lira attı, gümüş para meteliklerin arasında çınladı, Etienne-Haudry manastırının zavallı rahibeleri de gözlerini fıltaşı gibi açtılar.

Biraz sonra, kralın başkâtibi o azametli, bilgin Robert Mistricolle, bir kolunda kocaman dua kitabı, öbür kolunda da eşi (Guillemette la Mairesse), böylece hem manevi hem cismani kılavuzlarını yanında taşıyarak, geldi. İyice inceledikten sonra: «Bulunmuş çocuk!» dedi. «Görünüşe bakılırsa Flegeton (*) ırmağı kıyısında bulunmuş!»

Guillemette Hanım: «Sadece bir tek gözü meydana» diye belirtti. «Ötekinin üzerinde kocaman bir et beni var.»

— «Canım, o et beni değil» dedi Robert Mistricolle. «Tıpkı buna benzer bir canavar gizleyen bir yumurtadır o, onun da, içinde başka bir şeytan bulunan küçük bir yumurtası var; bu böylece sürüp gider.»

Guillemette la Mairesse: «Siz bunu nereden biliyorsunuz?» diye sordu.

— «Çok güvenilir bir kaynaktan biliyorum.»

Gauchère de: «Sayın Başkâtip, bu güya bulunmuş çocuk konusunda ne düşünüyorsunuz?» diye sordu.

Mistricolle: «En büyük felâketler» dedi.

Dinleyiciler içinden yaşlı bir kadın. «Ah! yarabim!» dedi. «Hem de daha geçen yıl şiddetli bir hastalık salgını olmuştu; İngilizlerin Hareffleu'ye asker çıkartacakları da söylenip duruyor.»

Bir başkası: «Bu olay belki de Kraliçe'nin eylül ayında Paris'e gelmesine engel olur!» dedi. «Alışveriş zaten öyle kötü gidiyor ki!»

Jehanne de la Parme: «Öyle sanıyorum ki» diye haykırdı, «bu küçük büyücünün bir tahta üzerinde yatacağı yerde bir çalı yığını üzerinde yatması Paris halkı için daha iyi olurdu.»

(*) Grek efsanelerine göre cehennemde bir ırmak. (Ç.n.)

Yaşlı kadın: «Bol alevli bir çalı yığını!» diye ekledi.

Mistricolle de: «Bu daha ihtiyatlı bir davranış olurdu» dedi.

Birkaç dakikadan beri genç bir rahip rahibelerin düşünceleriyle başkâtibin hükümlerini dinliyordu. Ciddi bir yüz, geniş bir alın, derin bir bakıştı bu. Sessizce halkı geri itti, «küçük büyücü»yü inceledi, elini onun üzerine uzattı. Tam zamanıydı. Çünkü bütün bu sofı bayanlar şimdiden «bol alevli çalı yığını»nı ağızları sulanarak zevkle düşünüyorlardı.

Rahip: «Bu çocuğu evlât ediniyorum» dedi.

Onu cüppesinin içine koydu, aldı götürdü. Orada bulunanların hepsi onu ürkek gözlerle seyrettiler. Biraz sonra, o devirde kiliseden manastıra ulaştırıran Kırmızı Kapı'dan kayboldu gitti.

İlk şaşkınlık geçtikten sonra Jehanne de la Parme, Gaultière'in kulağına eğildi:

— «Bu genç rahip Mösyö Claude Frollo'nun büyücü olduğunu ben size söylememiş miydim, hemşireciğim?»

II

CLAUDE FROLLO

Gerçekten de, Claude Frollo rastgele bir kimse değildi. Geçen yüzyılın o saygısız dilinde hiç fark gözetmeden «yüksek burjuvalar», ya da «küçük asilzadeler» adı verilen o orta halli ailelerden geliyordu. Bu aileye Paclet Kardeşler'den Paris piskoposuna bağlı bulunan— yirmibir hanesi, XIII. yüzyılda ruhani mahkeme huzurunda birçok davaya konu olan— Tirechappe malikânesi miras kalmıştı. Claude Frollo da bu malikânenin sahibi sıfatıyla, gerek Paris'te, gerek banliyölerde, arazi vergisi isteyen derebeylerden biriydi; bu

sıfatla onun adı uzun zaman, François le Rez'ye ait Tancarville Konağı ile Tours okulu arasında, Saint-Martin des Champs'daki manastır vakıf sicilinde görüldü.

Claude Frollo'yu aile daha çocukluğunda ruhban sınıfına adamıştı. Ona latince öğretilmişti. Gözlerini yere eğmeye, alçak sesle konuşmaya alıştıırılarak yetiştirilmişti. Küçücük çocukken babası onu Üniversite'deki Torchi Manastır Okulu'na yerleştirdi. Çocuk orada dua kitabıyla okuma kitabı arasında büyüdü.

Çok sıkı çalışan, çabucak öğrenen, durgun, ağırbaşlı bir çocuktü. Teneffüslerde çığlıklar koparmazdı, Fonarre Sokağı'ndaki içki âlemlerine pek az katılırdı, **dare alapas et capillos laniare'nin** (*) ne olduğunu bilmezdi, yazarların «Üniversite'nin altıncı karışıklığı» adı altında kaydettikleri 1463 ayaklanmasına hiç katılmamıştı. Montagu'nün öğrencilerinin kendilerine adını veren cappette'lerle(**) Dormans Okulu'nda parasız yatılı okuyan öğrencilerin tepeleri tıraş edilmiş başlarıyla, hele üç renkli —tirşe, mavi, mor— Quatre-Couronnes Kardinali fermanının dediğı gibi **azurini coloris et bruni** çuhadan uzun ceketleriyle pek seyrek alay ederdi.

Buna karşılık Jean-de-Beauvais Sokağı'ndaki büyük, küçük bütün okulların gedikli öğrencisiydi. Kili-se hukukunu okumaya başlayacağı anda rahip Saint-Pierre De Val'in gözüne ilk ilışen öğrenci, hep Claude Frollo idi: Tam kürsüsünün karşısında, Saint Vendregesile Okulu'nun bir filayağına yapışmış gibi durur, elinde boynuz diviti, kalemini geveler, aşınmış dizinin üzerinde yazı karalar, kışın ayazında parmaklarını üflerdi. Sayın Miles d'Isliers'nin her pazartesi sabahı, soluk soluğa, Chef-Saint-Denis Okulu'nun kapıları açılırken geldiğini gördüğü ilk dinleyici Claude Frollo'y-

(*) Latince: «Tokat atmak ve saç yolmak.» (Ç.n.)

(**) Cappette: Küçük kap, kısa palto. (Ç.n.)

du. Böylece, genç rahip adayı daha onaltı yaşında mistik teolojide bir kilise büyüğüne, hukuki teolojide ruhani meclis rahibine, skolastik teolojide de bir Sorbonne profesörüne kafa tutacak duruma gelmişti.

Teolojiyi aştıktan sonra Papalar Kararnameleri bilimine daldı. «Mahkeme Hükümleri Üstadı»ndan «Charlemagne'ın Fermanları»na inmişti. Bilim doymazlığıyla, üst üste, papa fermanlarını yutmuştu; Hispale piskoposu Théodore'un, Worms piskoposu Bonchard'ın, Chartres piskoposu Yves'in fermanlarını; sonra Charlemagne fermanlarının yerini alan Gratien Papalık Fermanı'nı; daha sonra IX. Grégoire'in risalesini, III. Honorius'un Super Specula mektubunu. Ortaçağ hercümercinde çatışma halinde ve işleyiş halinde bulunan, medenî hukukun ve kilise hukukunun bu geniş fırtınalı devresini piskopos Théodore'un 618'de açtığı, papa Gregorio'nun 1227'de kapattığı devreyi kendisi için berrak ve sade bir hale getirdi.

Ondan sonra tıp bilimine zekâ çalışmaları isteyen sanatlara atıldı. Otlar, melhemler bilimini öğrendi. Şiddetli ateşler, yaralar bereler, cerahatli şişler konusunda uzman oldu. Jacques d'Espars onu iç hastalıklar uzmanı, Richard Hellain de cerrah olarak yanlarına alırlardı. Sanatların lisans, ihtisas, doktora derecelerinin hepsini aştı. Yabancı dilleri, latinceyi, grekçeyi, o devirde pek isteklisi olmayan bu üç kutsal dili öğrendi. Bilim konusunda ne varsa elde etmek, yararlı hale getirmek hırsı vardı onda. Onsekiz yaşında dört fakülteyi bitirmişti. Delikanlıya öyle geliyordu ki hayatın tek amacı vardır: Öğrenmek.

Aşağı-yukarı o günlerde, 1466'nın şiddetli yazında, Paris vikontluğunda kırkbir kişiyi götüren büyük veba salgını patlak verdi; ölenler arasında Jean de Troyes adıyla anılan «pek erdemli, bilgin, zarif bir kimse olan, kralın müneccimbaşısı Monsenyör Arnoul» da vardı. Hastalığın en çok Tirechappe Sokağı'nı kasıp kavurduğu söylentileri Üniversite'de yayıldı. Claude'-

un anası-babasının oturdukları yer, malikânelerinin orta yeri idi burası. Genç öğrenci epeyce telâşlanarak baba evine koştu. İçeri girdiğinde anası da, babası da bir gün önce ölmüşlerdi. Daha kundakta olan bir erkek kardeşi sağdı, beşiğinde avaz avaz bağıırıyordu. Bu çocuk Claude'a ailesinden kalan tek varlıktı. Çocuğu kucağına aldı, derin düşüncelere dalarak evden çıktı. O zamana kadar ancak bilim dünyasında yaşamıştı, şimdi artık hayatın içinde yaşamaya başlıyordu.

Bu felâket Claude'un hayatında bir bunalım yarattı. Ondokuz yaşında öksüz bir ağabey, aile başkanı olarak, okul hayallerinden bu dünyanın gerçeklerine düşüvermişti. Merhametle dolup taşarak, o zaman bu çocuğa —kardeşine— ihtirasla, fedakârlıkla bağlandı; şimdiye kadar yalnız kitapları sevmiş olan kendisi için insan sevgisi pek garip, pek tatlı bir şeydi.

Duyduğu şefkat acayip bir derecede gelişti. Böylesine el değmemiş bir ruhta bu sevgi ilk aşk gibi bir şeydi. Çocukluğundan beri, pek az tanıdığı ana-babasından ayrılan, manastıra kapatılan, âdeta kitaplarının içine hapsedilen, her şeyden önce çalışmak, öğrenmek hırslında olan, o zamana kadar sadece bilim içinde genişleyen zekâsına, edebiyat içinde büyüyen hayallerine bağlı olan zavallı öğrenci kalbinin yerini hissedecek zamanı daha bulamamıştı. Gökten onun kucağına düşen bu anasız-babasız erkek kardeş, bu yavrucak, onu yeni bir insan haline getirdi. Dünyada Sorbonne'un teorilerinden, Homeros'un mısralarından başka bir şeylerin de bulunduğunu öğrendi, insanın sevgiye ihtiyacı olduğunu, şefkatsiz, aşksız hayatın kuru, çıplak, yırtıcı bir çarktan başka bir şey olmadığını anladı. Yalnız, sandı ki —çünkü, hayallerin yerini gene hayallerin aldığı bir yaştaydı henüz— kan bağları, aile sevgileri zorunlu yegane sevgilerdir, sevilecek bir küçük kardeş de bütün bir hayatı doldurmaya yeter.

Böylece, daha şimdiden, derin, ateşli, yoğun bir

yaradılışın ihtirasıyla, kendini küçük Jehan'ının sevgisine gömdü. Bu zavallı, narin, güzel, sarışın, pembe-beyaz, kıvrır-kıvrır saçlı yaratık, bir öksüzden başka desteği olmayan bu öksüz kalbinin en derin noktasına kadar onu alt-üst ediyordu. Yaradılışı bakımından ciddi bir düşünceye sahip olduğu için de, Jehan'ı sonsuz bir merhametle düşünmeye başladı. Büyük bir dikkat isteyen çok narin bir şey gibi onun için tasalanmaya, ona emek vermeye başladı. Çocuğa, kardeşten de öte, anne oldu.

Küçük Jehan hâlâ süt emdiği annesini kaybetmişti. Claude onu sütnineye verdi. Tirechappe malikânesinden başka, Gentilly Kulesi'ne bağlı Moulin mülkü de ona babasından miras kalmıştı. Winchestre Şatosu (Bicêtre) yakınında, bir tepenin üzerinde bir değirmendi bu. Güzel tombul bir çocuğu emziren değirmenci kadın vardı burada. Üniversiteden uzak değildi. Claude küçük Jehan'ını ona kendisi götürdü.

Ondan sonra, taşınması gereken bir yükü olduğunu düşünerek, hayatı son derece ciddiye aldı. Küçük kardeşinin düşüncesi onun sadece tek eğlencesi değil, aynı zamanda çalışmalarının hedefi oldu. Kendini Tanrı huzurunda sorumlu olduğu bir geleceğe bütün bütün adamaya, kardeşinin mutluluğundan, refahından başka ne bir eş, ne de çocuk sahibi olmamaya karar verdi. Böylece, rahiplik hevesine her zamankinden daha çok bağlandı. Değeri, bilgisi, doğrudan doğruya Paris piskoposuna bağlı oluşu kilisenin kapılarını ona ardına kadar açıyordu. Papalık makamının özel işlemiyle, yirmi yaşında rahip olmuştu; Notre-Dame'ın en genç rahibiydi; pek geç saatte yapılan akşam ayininden dolayı **altare pigroreum** (*) adı verilen mihrapta ayini yönetiyordu.

Orada, sevgili kitaplarına daha çok dalmıştı, onlardan, Moulin mülküne koşmak üzere, ancak bir saat

(*) Latince: «Tembeller mihrabı.» (Ç.n.)

ayrılıyordu. O yaşıta pek ender rastlanan bilgi ve ağırbaşlılık karışımı, manastırın saygısını, hayranlığını pek çabuk çekmişti. Onun bilginlik ünü manastırdan halka yayılmıştı; bu da, o devirde pek sık rastlandığı gibi, büyüculük ününe dönmüştü.

Quasimodo günü, kubbe altına dönük koro kapısının yanında, Hz. Meryem'in resmine yakın olan kendi mihraplarında tembellerle vaız verdikten sonra dönerken, bulunmuş çocukların yattığı tahtanın başında haykırışıp duran yaşlı kadınlar topluluğu dikkatini çekti. Bunca nefret edilen, bunca tehdit savrulan bahtsız küçük yaratığın yanına yaklaştı. Bu büyük acı, bu biçimsizlik, bu yüz-üstü bırakılmışlık kardeşini hatırlattı; kendisi ölürse sevgili küçük Jehan'ının da böylece bulunmuş çocuklar tahtası üzerine pek sefilce atılvereceği düşüncesi birdenbire aklına gelivermişti. Bunların hepsi aynı anda yüreğine doluşmuştu; içinden büyük bir merhamet dalgası kabarmış, çocuğu alıp götürmüştü.

Çocuğu torbadan çıkarınca, onu gerçekten pek biçimsiz, pek çirkin buldu. Zavalılcığın sol gözünün üstünde bir et beni vardı; başı omuzlarının içine gömülmüş, bel kemiği eğri, göğüs kemiği dışarı çıkık, bacakları çarpıktı; yalnız, pek canlı, pek hareketli bir şeye benziyordu. Hangi dilden kekelediğini anlamak imkânsızdı ama, çılgılığı gücünü, gürbüzlüğünü belli ediyordu. Bu çirkinlik karşısında Claude'un merhameti arttı; içinden, bu çocuğu kardeşinin sevgisi uğruna büyütmeğe ahdetti; öyle ki, ileride, küçük Jehan bir hata yaparsa, her şeye rağmen, kendi adına yapılan bu iyilik onu karşılasın. Bu, kardeşi adına yapılan bir nevi hayır işleri yatırımdı; bu, önceden onun için biriktirmek istediği önemsiz bir iyiliktir; günün birinde, cennette kabul edilen tek ayak-başı parası bu olduğundan, küçük haylaz belki ona ihtiyaç duyardı, kimbilir.

Evlât edindiği çocuğu vaftiz etti, ona «Quasimo-

do» adını verdi; ya onu bulduğu günü belirtmek, ya da zavallı küçüğün ne dereceye kadar eksikli, sadece taslak halinde bulunduğunu anlatmak istemişti: Gerçekten de, tek gözlü, kambur, dizleri bitişik, bacakları çarpık olan Quasimodo ancak bir «yaklaşık»tan başka bir şey değildi. (*)

III

IMMANIS PECORIS CUSTOS IMMANIOR IPSE (**)

Böylece, 1482'de Quasimodo büyümüştü. Birkaç yıldan beri, babalığı Claude Frollo sayesinde, Notre-Dame'ın çancısı olmuştu; Tanrı'nın yardımıyla XI. Louis kral olmuş, 1472'de, Guillaume Chantier ölünce, kralın berberi olan amiri Olivier Le Daim sayesinde Claude Frollo da Josas başdiyakozu olmuştu.

Evet, Quasimodo şimdi Notre Dame'ın çancısıydı.

Zamanla çancıyı kiliseyle kaynaştırıp, birleştiren, ne olduğu bilinmez içten bir bağ kurulmuştu. Meçhul doğumuyla biçimsiz yaradılışının ikili uğursuzluğu yüzünden ebediyen dış dünyadan ayrılan, çocukluğundan beri bu aşılmaz çifte dairenin içine hapsedilen zavallı talihsiz yaratık, kendisini gölgelerinin içine alan bu dindar duvarların dışında, bu dünyadan hiçbir şey görmemeye alışmıştı. O büyüyüp geliştikçe Notre-Dame onun için sırayla yumurta, yuva, ev, yurt, evren olmuştu.

Muhakkak ki bu yaratıkla bu bina arasında esrarlı, önceden var olan bir çeşit ahenk vardı. Daha küçükken, yapının kubbelerinin karanlıklarında sık-

(*) Latince **quasimodo** «yaklaşık, hemen hemen, aşağı-yukarı» anlamına gelir. (Ç.n.)

(**) Latince: «Canavar sürüsünün bekçisi, kendi daha da canavar.» (Ç.n.)

rayarak, eğri-büğrü sürüklenirken, insan yüzü, hayvan uzuvlarıyla, üzerine Roman tarzı sütun başlıklarının acayip şekiller yansıttığı bu nemli, karanlık taş döşemeden, ilk defa çan kulelerinin ipine yapıştığı, oraya asıldığı, çanı harekete geçirdiği gün Claude'a —babalığına— dili çözölen, konuşmaya başlayan bir çocuk gibi göröndü.

Böylece, yavaş yavaş, hep kilise çerçevesi içinde gelişerek, orada yaşayarak, orada uyuyarak, oradan hemen hemen hiç çıkmayarak, her saat esrarlı baskı altında kalarak en sonunda kendisi de ona benzedi; onun bölünmez bir parçası haline geldi, oraya çakıldı kaldı. Onun çıkıntılı köşeleri —tabiri bağışlayın— binanın girintili köşelerine uydu; oranın değil sadece oturarı, üstelik tabii muhtevası gibiydi. Denebilir ki oranın biçimini almıştı, tıpkı salyangozun kabuğunun biçimini alması gibi. Bu onun evi, deliği, zarfıydı. Yaşlı kiliseyle onun arasında öyle içgüdülü derin bir sevgi, öyle magnetik bir kaynaşma, öyle maddi bir kaynaşma vardı ki oraya kaplumbağanın kabuğuna uyduğu gibi uyuyordu. Sert pütürlü kilise onun kabuğuydu.

Bir insanla bir yapının bu biricik, simetrik, doğrudan doğruya, hemen hemen özdeşçesine birleşmelerini anlatmak için kullanmak zorunda kaldığımız figürleri, kelimesi kelimesine kabul etmemesi içi okuyucuyu uyarmak gereksizdir. Bu kadar uzun, iç içe bir ortak yaşayıştan sonra bütün kiliseyle ne dereceye kadar içli-dışlı olduğunu söylemek de yersizdir. Burası ona özgü bir yerdi. Quasimodo'nun inmediği bir tek derinliği, tırmanmadığı bir tek yüksekliği yoktu. Zaman zaman, yalnız oymaların çıkıntılarından yararlanarak cepheye tırmandığı oluyordu. Dimdik bir duvarda kayan bir kertenkele gibi onun, dış yüzünde sürünerek çıktığı sık sık görölen okadar yüksek, o kadar korkunç yerler, şu dev ikizler, çam kuleleri ona ne başdönmesi, ne de göz kararması veriyor-

du; elinin altında onları okadar yumuşak, uysal, tırmanmaya okadar elverişli görenler onları evcilleştirdiğini sanırlardı. Bu dev gibi kilisenin uçurumları ortasında bir hayli zıplayıp, tırmanıp oynadığından, daha yürümeden yüzen, küçükken denizle oynayan Kalabriyalı çocuk gibi, o da bir çeşit maymun, dağkeçisi gibi bir şey olmuştu.

Yalnız bedeni değil, fikri de kilisenin biçimini almış gibiydi. Ruhu ne durumdaydı, bu vahşi hayat içinde, bu düğümlü zarf içinde nasıl bir biçim almıştı, nasıl bir alışkanlığa yatkınlaşmıştı, belirtmesi güç bir şeydir bu. Quasimodo tek gözlü, kambur, topal doğmuştu. Pek büyük emekle, pek büyük sabırla Claude Frollo ona konuşmayı öğretebilmişti. Ne var ki, zavalı bulunmuş çocuğun peşine bir uğursuzluk takılmıştı. Ondört yaşında Notre-Dame'ın çancısı olunca yeni bir sakatlık gelip üstüne eklenmişti: Çanlar kulak zarını patlatmıştı; sağır olmuştu. Tabiatın ona dünya ile sonuna kadar açık bıraktığı tek kapı da birdenbire kapanmıştı.

Bu kapı, kapanırken, Quasimodo'nun ruhuna hâlâ girebilen tek sevinç, ışık parıltısını da kesti. Bu ruh derin bir geceye yuvarlandı. Zavallının kederi de biçimsizliği gibi çaresiz, tam bir hale geldi. Şunu da ekleyelim ki sağırılığı onu bir bakıma dilsiz de etti. Çünkü başkalarına gülünç olmamak için, ancak yalnızken bozduğu bir sessizliğe gömüldü. Claude Frollo'nun bunca emekle çözdüğü dili, o kendi isteğiyle bağladı. Böylece, durum onu konuşmaya zorladığı vakit dili ağırlaşmış, beceriksiz bir hale gelmişti, tıpkı rezeleri paslanmış bir kapı gibi.

Şimdi, şu kalın, sert kabuğun arasından Quasimodo'nun ruhuna kadar girmeyi bir deneseydik, kötü yapılmış şu bünyenin derinliklerini araştırabilseydik, saydam olmayan şu uzuvların arkasına meşaleyle bir bakabilseydik, bu donuk yaratığın karanlık içini inceleyebilseydik, karanlık köşelerini, anlamsız çıkmaz

sokaklarını aydınlatabilseydik de bu inin ta dibine zincirlenen ruhun üzerine birdenbire parlak, kuvvetli bir ışık tutabilseydik hiç şüphesiz o talihlisi, çok alçak, çok kısa bir taş kutunun içinde ikiye katlanmış bir halde ihtiyarlayan Venedik'teki o ünlü kurşun döşeli zindanın mahpusları gibi rastgele, büzülmüş, kurumuş, çelimsiz, zavallı bir durumda bulurduk.

Kusurlu bir vücutta düşüncenin de cılızlaştığı bir gerçektir. Quasimodo içinde, kendi biçimine uygun bir ruhun körü körüne kımıldadığını pek az seziyordu. Eşyanın etkileri onun düşüncesine varmadan önce büyük bir kırılmaya uğruyordu. Beyni özelliği olan bir yerdi. İçinden geçen düşünceler oradan eğri-büğrü çıkıyorlardı. Bu kırılmanın sonucunda meydana gelen düşünce kaçınılmaz olarak uzaklaşan, doğru çizgiden ayrılan bir görüntüydü.

Böylece, düşüncesinin sapıttığı, bazan çılgın, bazan ahmak binlerce görüş aldanması, binlerce muhakeme hatası, binlerce ayrılıklar doğuyordu.

Bu uğursuz bünyenin ilk etkisi eşyaya bakışındaki bulanıklıktı. Onlardan hemen hemen dolaysız bir algı elde edemiyordu. Dış dünya ona bize olduğundan çok daha uzakmış gibi geliyordu.

Bahtsızlığının ikinci etkisi onu kötü bir insan yapmasıydı.

Gerçekten de kötüydü, çünkü vahşiydi; vahşiydi, çünkü çirkindi. Onun yaradılışında da bizimkindeki gibi bir mantık vardı.

Fevkalâde bir şekilde gelişmiş olan gücü kötülüğünün bir başka nedeniydi. Hobbes'in dediği gibi *malus puer robustus*. (*)

Zaten şu gerçeği açıkça söylemek gerekir ki, kötülük onda belki de doğuştan değildi. İnsanlar arasındaki ilk adımlarından beri, hor görüldüğünü, haysiyeti kırıldığını, itilip kakıldığını sezmiş, sonra da gör-

(*) Latince: «Güçlü çocuklar hain olur. (Ç.n.)

müştü. İnsan ağzından çıkan her söz onun için hep ya bir alaydı, ya bir lânet. Büyüdükçe çevresinde ancak kin bulmuştu. Bunu kabul etmişti. Genel kötülüğe katılmıştı. Kendisini yaraladıkları silâhı yerden almıştı.

Bütün bunlardan sonra yüzünü insanlardan yana istemeye istemeye çeviriyordu. Kilisesi ona yetiyordu. Orası mermer yüzlerle doluydu; krallar, evliyalar, pis koposlar. Hiç olmazsa onlar suratına karşı kahkaha larla gülmüyorlardı; ona sakın, iyi niyetli bir gözle bakıyorlardı. Öbür heykeller, canavarlar, şeytanlar ona kin beslemiyorlardı, çünkü kendisi de onlara pek benziyordu. Bunlar daha çok öbür insanlarla alay ediyorlardı. Evliyalar onun dostuydu, onu takdis ediyorlardı; canavarlar onun dostuydu, onu koruyorlardı. O da saatlerce onlarla derleşiyordu. Bazan saatlerce bu heykellerden birinin önüne çömeliyor, tek başına onunla konuşuyordu. Birisi geliverirse, sevgilisinin penceresi altında şarkı söylerken yakalanan âşık gibi kaçıveriyordu.

Kilise onun için yalnız toplum demek değildi; bütün evrendi, bütün tabiatı. Çiçekli renkli camlardan başka bahçe, sütun başlıklarında açan, kuşlarla dolu şu taştan yaprakların gölgesinden başka gölge, kilisenin dev gibi çan kulelerinden başka dağ, onların ayaklarının dibinde uğuldayan Paris'ten başka okyanus düşünemiyordu.

Anası yerine koyduğu bu binada her şeyden çok sevdiği şey çanlardı, çanlar onun ruhunu uyandırıyor, ininde öyle sefilcesine katlanmış tuttuğu o zavallı kanatlarını ona açtırıyor, onu bazan mutlu ediyorlardı. Onlara âşıktı; onları okşuyor, onlarla konuşuyor, onları anlıyordu. Kilise binasının yan kolundaki sivri ince kulenin küçük çanından cümle kapısının iri çanına kadar hepsine sevgisi vardı. Oradaki çan kulesiyle iki kule ona göre kendi büyüttüğü, ancak kendisi için şakıyan kuşların üç büyük kafesi gibiydi. Gerçekte, bu çanlardı onu sağır eden; ne var ki analar çoğu zaman

kendilerine en çok acı çektiren çocuklarını daha çok severler.

Bir de ş u var ki onların sesi duyabildiği tek sest i. Bu bakımdan, büyük ç an onun sevgilisiydi. Bayram günleri onun çevresinde kımıldanıp duran ş u gürültü- lü kızlar topluluğ unda Quasimodo'nun gözdesi oydu. Bu büyük ç anın adı Marie'ydi. Kendi kafesinin yanın- da biraz daha küçük bir kafesin içine hapsedilen, da- ha küçük boydaki kız kardeşi Jacqueline'le birlikte, güne ye bakan kulede tek başınaydı. Bu Jacqueline adını onu kiliseye hediye eden Jean De Montagu'nün eş inin adından almış tı; ne var ki bu hediye adamca- gızın Montfaucont'da kellesinden olmasını engelleme- yecekti. İkinci kulede de altı tane ç an vardı. En küçük altı ç an da, yan kolda, yalnız Paskalya'dan ön- ceki perş embe günü öğleden sonra başlayıp Paskalya arifesi cumartesi sabahına kadar ç alınan tahta ç anla birlikte oturuyorlardı. Böylece Quasimodo'nun sara- yında onbeş ç an vardı ama, ancak şiş man Marie göz- cleydi.

Bütün ç anların ç alındığı günlerdeki sevincini an- latamayız. Baş diyakoz onu salıverip de: «Hadi!» der demez, Quasimodo kulenin o sipsivri merdivenini bir başkasının inmesinden çok daha ç abuk çıkardı. Soluk soluğ a, büyük ç anın havadaki odasına girerdi. Bir ara onu kendinden geçercesine, sevgiyle soyrederdi; sonra sanki ç an, uzun bir koşuya çıkmaya hazırlanan cins bir atmış gibi, alçak sesle ona bir şeyler söyler gibi yapar, onu okş ardı. Yorulacağı için ona acırdı. Bu ilk okş amalardan sonra kulenin alt katında bulunan yar- dımcılarına baş lamaları için bağı rırdı. Bunlar iplere asılırlar, bocurgat gıcırdar, muazzam madeni kapsülü ağır ağır kımıldardı. Quasimodo, heyecandan titreye- rek, onu bakışlarıyla izlerdi. Ç an tokmağıyla tunç ç e- perin ilk ç arpışması onun üzerine çıktığı kalası ürper- tirdi. Quasimodo da ç anla birlikte titreş irdi. Ç ılgın bir

kahkahayla «Hah!» diye bağıırdı. Bu arada kalın sesli çanın hareketi hızlanır, çizdiği açı büyüdükçe Quasimodo'nun gözleri de gitgide daha çok parlayıp ışıldayarak açılırdı.

En sonunda çanların cümbüşü başlardı. Bütün kule, kalaslar, kurşunlar, kesme taşlar titrer, temel kazıklarından tepedeki yonca yaprağı biçimindeki süslerle kadar her şey bir ağızdan gürlerde. O zaman Quasimodo fokur-fokur kaynardı; gider, gelir, baştan ayağa çan kulesiyle birlikte titrerdi. Zincirden boşanan öfkeli çan kulenin her iki duvarına da, sırasıyla, dört fersah öteden duyulan o fırtına gibi soluğun döküldüğü tunç ağzını gösterirdi. Quasimodo bu açık ağzın karşısına yerleşir, çanın gidip gelişleriyle çömelip doğrulurdu; bu şaşırtıcı soluğu içine çeker, ikiyüz metre altında kaynaşan derin meydanla saniyeden saniyeye gelip kulağına haykıran koskocaman bakır dile bakardı. Bu onun duyduğu tek kelimeydi, onun için evrensel sessizliği bozan tek sestti. Güneşte salınan bir kuş gibi genişlerdi. Birdenbire çanın çılgınlığı ona da geçerdi; bakışları garipleşirdi; sineği bekleyen örümcek gibi koca çanın geçişini bekler, her şeyi göze alarak onun üzerine atılırdı. İşte o zaman, uçurumun üzerine asılarak, çanın korkunç sallantısıyla fırlatılarak, tunç canavarı kulaklarından yakalar, onu iki dizinin arasına sıkıştırır, topuklarıyla mahmuzlar, vücudunun bütün gücüyle, ağırlığıyla çanın şiddetini artırır. Bu arada kule titrerdi; o da bağıırır, dişlerini gıcırdatır; kızıl saçları tepesinde diken diken olur, göğsü bir demirci körüğü gibi ses çıkarır, gözleri alevler saçır, altındaki canavara benzer çan soluk soluğa kişnerdi. İşte o zaman artık ne Notre-Dame'ın kalın sesli çanı vardı, ne de Quasimodo. Artık bir rüya, bir kasırğa, bir fırtınaydı bu; gürültünün sırtına binmiş başdönmesi; uçan bir sağrıya yapışmış bir hayalet; yarısı insan, yarısı çan, garip bir yaratık; canlı

tunçtan mucize yaratan bir kanatlı atın uçurduğu bir çeşit korkunç Astolphe (*)

Bu olağanüstü yaratığın varlığı kilisede bilmem nasıl bir hayat soluğu estiriyordu. Sanki —daha doğrusu, halkın gittikçe artan boşınanlarına göre— Notre-Dame'ın bütün taşlarını canlandıran, yaşlı kilisenin yüreğini en derin damarlarına kadar titreten esrarlı bir şey yayılıyordu. Onun orada olduğunu bilmek galerilerdeki, cümle kapılarındaki binlerce heykelin yaşadığını, kımıldadığını görür gibi olmaya yetiyordu. Gerçekten de kilise, onun eli altında uysal, yumuşakbaşlı bir yaratık gibi duruyordu; koca sesini yükseltmek için onun arzusunu bekliyordu; bir ocak perisine bağlıymış gibi Quasimodo'nun buyruğu altındaydı, onunla doluydu. Sanırdınız ki o koskoca yapıya o soluk aldırtıyordu. Gerçekten de her yerde hâzır ve nâzırdı; yapının her noktasından görünüyordu. Bazan insan, kulelerin en yükseklerinden birine tırmanan, kıvranan, dört ayak üzerinde sürünen, dışarı doğru, uçurumun üzerine inen, çıkıntıdan çıkıntıya zıplayan, oyma bir devin karnını araştıran acayip bir cüce görür, dehşete kapılırdı: Karga yuvalarını bozan Quasimodo'ydu bu. Bazan kilisenin karanlık bir köşesinde çömelmiş homurdanan bir çeşit canlı hayalete rastgelirdi: Düşünceye dalan Quasimodo'ydu bu. Bazan da bir çanın altında, bir ipin ucunda çılgınca sallanan koskocaman bir başla bir yığın düzensiz uzuvlar görünürdü: Öğle, ya da akşam duasını bildirmek üzere çan çalan Quasimodo'ydu bu. Çoğu zaman gece, kulelerin tepesinde, mihrabın çevresinde, bir oya gibi işlenmiş ince parmaklığın üzerinde korkunç bir şeklin dolaştığı görülürdü; bu da gene Notre-Dame'ın Kamburu'ydu.

Komşu kadınların dediğine göre bütün kilise ha

(*) Lombardiya Kralı Astolphe (VIII. yüzyıl) Ravenna'dan Bizanslıları sürmüş. Roma'ya yürümüştür. (Ç.n.)

yalı, tabiatüstü, müthiş bir hal alıyordu: Şurada-burada gözler, ağızlar açılıyordu; muazzam kilisenin çevresinde boynu ileri doğru uzanmış, ağzı açık, gecegündüz nöbet tutan taştan köpeklerin, yedi başlı yılanların, canavarların havladığı duyuluyordu. Gece-lerden Noel gecesiye hırıldar gibi olan büyük çan müminleri gece yarısı ayinine çağırırken karanlık cepheden ortalığa öyle bir hava yayılıyordu ki, bu cümle kapısı halkı yutuyor, gül biçimi pencere de onu seyrediyor sanırdınız. Bütün bunlar Quasimodo'dan geliyordu. Eski Mısır görse onu bu tapınağın tanrısı, Ortaçağsa onu oranın şeytani sanırdı. Oranın ruhuydu. Quasimodo.

O derece ki Quasimodo'nun yaşamış olduğunu bilenler için bugün Notre-Dame ıssız, cansız, ölüdür. Ortada kaybolan bir şey varmış gibi gelir Bu muazzam yapı boştur; sadece bir iskelettir; ruh onu bırakıp gitmiştir; ancak yeri görülüyor, işte hepsi bu kadar Tıpkı, gözlerin yerinde hâlâ delikler bulunan, bakışı olmayan bir kafatası gibidir bu.

IV

KÖPEKLE EFENDİSİ

Quasimodo'nun başkalarına yaptığı kötülüklerden, beslediği hınçtan uzak tuttuğu, kilise kadar, belki ondan da çok sevdiği bir yaratık vardı: Claude Frollo.

Olay pek basitti. Claude Frollo onu almış, evlât edinmiş, beslemiş, büyütmüştü. Quasimodo, küçükken, çocuklarla köpekler peşini kovalayınca Claude Frollo'nun eteklerine sığınmayı huy edinmişti. Claude Frollo ona konuşmayı, okumayı, yazmayı öğretmişti. En sonunda, Claude Frollo onu çan çalıcı yapmıştı. Quasimodo'ya büyük çanı vermek demek Romeo'ya Juliet'i vermek demektir.

Bunun için, Quasimodo'nun minnettarlığı derin, ateşli, sonsuzdu. Babalığının yüzü çoğu vakit asık, sert olmasına, sözleri hep amirane olmasına rağmen, bu minnet duygusu bir ân bile sarsılmamıştı. Quasimodo'da başdiyakoz en bağlı köleyi, en uysal uşağı, en uyanık bekçi köpeğini buluyordu. Zavallı çancı sağır olunca onunla Claude Frollo arasında esrarlı, ancak ikisinin anladığı bir işaret dili kurulmuştu. Böylece, başdiyakoz, Quasimodo'nun ilgisini koparmadığı tek insandı. Bu dünyada o ancak iki şeyle temastaydı: Biri Notre-Dame, biri Claude Frollo.

Başdiyakozun çancı üzerindeki egemenliğiyle, çancının ona karşı olan bağlılığına benzer hiçbir şey bulunamazdı. Claude'un bir işareti, ya da onu memnun etmek düşüncesi Quasimodo'ya kendini Notre-Dame'in kulelerinin tepesinden aşağı atmasına yeterdi. Böylesine bedeni bir gücün Quasimodo'da böylesine üstün bir gelişme göstermesi, bu gücün kendisi tarafından körükörüne bir başkasının emrine verilmesi olanüstü bir şeydi. Gene bunda da hiç şüphesiz evlât fedakârlığı, uşak bağlılığı vardı; bir düşüncenin bir başka düşünceyle büyülenmesi de vardı. Yüksek, derin, güçlü, üstün bir zekânın karşısında başı eğik, gözleri yalvarıcı, süklüm-püklüm duran çekingen beceriksiz zavallı bir bünyeydi. Nihayet, daha doğrusu her şeyden önce, minnettarlıktı bu. Öylesine sonuna kadar götürülen bir minnettarlıktı ki onu neyle karşılaştıracığımızı bilemiyoruz. Bu erdem en güzel örnekleri insanlar arasında bulunan erdemlerden değildi. Diyebiliriz ki Quasimodo babalığını şimdiye kadar ne bir köpeğin, ne bir atın, ne bir filin sahibini, efendisini asla sevmediği kadar seviyordu.

CLAUDE FROLLO'NUN DEVAMI

1482'de Quasimodo aşağı-yukarı yirmi yaşların daydı, Claude Frollo da otuz altısında vardı: Birisi büyümuş, öbürü yaşlanmıştı.

Claude Frollo artık Torchi Okulu'nun basit bir öğrencisi, bir küçük bebeğin şefkatli koruyucusu, çok şey bilen, daha pek çoğundan habersiz olan genç, hayalperest, filozof bir insan değildi. Sert, ağırbaşlı, tasalı bir rahipti; bir ruhlar elçisiydi: Montlhéry, Châteaufort dekanlıklarının, yüz yetmişdört rahipliğin sorumluluğunu taşıyan, piskoposun ikinci yardımcısı, Josas başdiyakozuydu. Tören elbiselerinin içinde koroda şarkı okuyan çocukların, ikinci derecedeki kilise şarkıcılarının, Saint-Augustin birliği rahiplerinin, Notre-Dame'ın sabah ayinlerine katılan ruhban okulu öğrencilerinin karşısında titredikleri bir kimseydi. Koro yerinin yüksek pencereleri altından, ağır adımlarla, muhteşem, düşünceli, kolları göğsüne kavuşmuş, başı, sadece geniş saçsız alın görünecek şekilde göğsüne eğilmiş bir halde geçerken kendini saydıran, ağırbaşlı bir adamdı.

Sayın Claude Frollo, ne bilimi, ne de kardeşinin eğitimini, hayatının bu iki meşgûliyetini bırakmış değildi. Yalnız, yıllar geçtikçe, bu pek tatlı şeylere biraz acılık karışmıştı. Eskilerin dediği gibi en iyi şarap bile zamanla bozulur. Büyütüldüğü yere bakarak «du Moulin» adı takılan küçük Jehan Frollo ağabey'sinin ona vermek istediği yönde büyümemişti. Ağabey onun dindar, uysal, bilgili, saygıdeğer bir öğrenci olacağını ummuştı. Kardeşi ise, bahçıvanın emeklerini şaşırtan, inatla güneşin, havanın geldiği yöne dönen körpe fidanlar gibi, gür, bereketli güzel dallarını ancak tembelliğe, bilgisizliğe, haylazlığa doğru uzatıyor, geliştiriyor, yeşertiyordu. Bu, Rahip Claude'a kaşlarını çat

tıran, oldukça taşkın, düzensiz bir şeytandı, ağabeyi gülümseten pek neşeli, pek ince buluşlu gerçek bir ya ramazdı. Claude onu da, kendisinin ilk yıllarını bilim uğruna her şeyden elini, eteğini çekerek geçirdiği o aynı Torchi Okulu'na emanet etmişti; bu kutsal yerin daha önce çok şey kazandığı Frollo adıyla bugün mah çup olması ona büyük acı veriyordu. Bazan Jehan'a pek sert, pek uzun öğütlerde bulunuyordu; küçük de bunlara korkusuzca katlanıyordu. Bütün komedilerde görüldüğü gibi genç haylazın altın gibi bir kalbi vardı. Gel gelelim, vaaz bitince gene rahat rahat gürültü patırdısına, haylazlıklarına devam ediyordu: Bazan, bir «acemi çaylağa» (Üniversite'ye yeni gelenlere bu ad verilirdi) «hoş geldin» diyecek yerde, hırpalardı; günümüze kadar özenle sürdürülen değerli bir gelenek! Bir keresinde birsürü öğrenciyi harekete geçirdi, onlar da klasik kurallara uygun bir şekilde, *quasi classico excitati*, bir meyhaneye hücum etmişlerdi; sonra «saldırgan sopalarla» meyhaneciyi dövmüşler, bodrumdaki şarap ölçeklerini yıkıncaya kadar meyhaneyi neşeyle yağma etmişlerdi. Bütün bunlardan sonra da Jehan şu içler acısı *Rixa; prima causa vinum optimum potatum* () ek yazısıyla Rahip Claude'a latince güzel bir rapor getiriyordu. Bir de diyorlardı ki —onaltı yaşındaki bir çocuk için korkunç şey— taşkınlıkları pek çok defa Glatigny Sokagı'na kadar gidiyordu.

Claude, bütün bunlarla insanca sevgilerinde üzün tüye kapılıyor, cesareti kırılıyor, kendini daha da şiddetle bilimin, hiç olmazsa sizinle alay etmeyen, verilen emekleri, bazan pek geçer akçe olmamakla birlikte, gene de değerini veren şu kardeşin kucağına atmıştı. Böylece, gitgide daha bilginleşti; aynı zamanda, beklenen bir sonuçla, gitgide rahip olarak daha sert, insan olarak daha üzgün bir hal aldı. Herbirimizde, zekâ-

(*) Latince: «Çatışma: ilk nedeni: Çok iyi şarapları içmiş olmak.» (Ç.n.)

mız, huylarımız, yaradılışımız arasında birtakım benzerlikler vardır; bunlar hiç ara vermeden gelişip giderler, ancak hayatın büyük değişikliklerinde koparlar

Claude Frollo ta gençliğinden beri pozitif, dışsal ve meşru beşeri bilgiler çerçevesinin hemen hemen bütününü aştığından, hiç olmazsa *ubi defuit orbis* (*) durmamak için, daha ileri gitmek, zekâsının doymaz çabalarına yeni besinler bulmak zorunda kaldı. Eski çağların şu, kuyruğunu ısırın yılan simgesi en çok bilime uygundur. Claude Frollo bunu sezmişti. Ağırbaşlı pek çok kimsenin söylediğine göre beşeri bilginin fas'ını bitirdikten sonra nefas'a (**) girmeye cesaret etmişti. Dediklerine göre, zekâ ağacının bütün elmalarını sırasıyla tatmıştı; açlıktan, ya da iştahsızlıktan yasalak meyveyi de ısırmıştı. Okurlarımızın gördükleri gibi, sırasıyla, Sorbonne'da ilâhiyatçıların konferanslarına, sanatkarların Saint-Hilaire benzeri toplantılarına, adliyecilerin Saint-Martin'deki çekişmelerine, Notre-Dame'in kutsama dairesindeki *ad cupam Nost-rae Dominæ* hekimler kongregasyonuna katılmıştı; dört fakülte adı verilen bu büyük mutfakın hazırlayıp bu zekâyâ sunabildiği, izin verilen, kabul edilen bütün yemeklerini yutarcasına yemiş, açlığı geçmeden bıkkınlık gelmişti; o zaman bütün bu kusursuz, maddi, sınırlı bilimi daha ileriye, daha aşağıya, dibine doğru kazmıştı; böylece belki de ruhunu tehlikeye atmış mağarada İbn-i Rüşd'ün, Guillaume De Paris'nin, Nicolas Flamel'in Ortaçağda ucunu tuttukları, Doğu'da yedi kollu şamdanın ışıkları altında Hz. Süleyman'a, Pythagoras'a, Zerdüşt'e kadar uzanan simyacıların, astrologların, hermetiklerinin o esrarlı masasına oturmuştu.

(*) Latince: «Çemberin bittiği yer.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Yasak olmayanını bitirdikten sonra yasak olanına» (Ç.n.)

Daha doğrusu, haklı, ya da haksız, böyle tahmin ediliyordu.

Şurası muhakkak ki başdiyakoz sık sık, Saints-Innocents Mezarlığı'na gidip 1466 vebasının öteki kurbanlarıyla birlikte gömülen babasının, annesinin kabirlerini ziyaret ediyordu; yalnız, onların mezarlarındaki haçın önünde, tam onların yanında yapılan Nicolas Flamel'le Claude Pernelle'in lâhitlerinin üzerindeki garip resimlerin karşısında olduğundan daha az dindar görünüyordu.

Onun sık sık Lombards Sokağı'ndan geçtiği, Ecrivains Sokağı ile Marivaulx Sokağı'nın tam köşesinde bulunan bir küçük eve gizlice girdiği görülüyordu ki bu bir gerçektir. Bu, Nicolas Flamel'in yaptırdığı, 1417'ye doğru içinde öldüğü evdi. O zamandan beri boştu, bütün ülkelerin hermetikleri, her madeni altın haline getiren kimya taşı arayıcıları, adlarını kazarak duvarlarını aşındırmışlardı; bu yüzden ev harabe haline gelmiş, yıkılmaya yüz tutmuştu. Hattâ bazı komşular bir kere bir bodrum penceresinden başdiyakoz Claude'un temel direklerini Nicolas Flamel'in sayısız mısralarla, hiyerogliflerle karaladığı bu bodrumların toprağını kazdığını, yerinden oynattığını, çapaladığını gördüklerini söylüyorlardı. Flamel'in kimya taşını bu bodrumlara gömdüğü tahmin ediliyordu, iki yüzyıl boyunca, Magistri'den Rahip Pacifique'c kadar, hermetikler toprağı kurcalamaktan ancak, o kadar merhametsizce araştırılan, alt-üst edilen ev, ayaklarının altında toz olup gittiği zaman vazgeçtiler.

Şurası da muhakkaktır ki başdiyakoz, Notre-Dame'in cümle kapısına —Paris piskoposu Guillaume tarafından taşla yazılmış bir büyücü kitabı sayfası diye bileceğimiz o, türlü simgelerle dolu kapıya— garip bir ihtirasla âşık olmuştu. Hiç şüphesiz ki Paris piskoposu Guillaume, binanın geri kalan kısmında ebediyen terennüm edilen kutsal destana bu kadar cehennemi bir başlık koyduğu için lânetlenmiştir Başdiyakoz

Claude'un Ermiş Christophe'un dev heykeliyle o devirde son cemaat yerinin girişinde bulunan, halkın alayla **Mösyö Legris** adını verdiği şu uzun heykeli derinden derine incelediği de kabul ediliyordu. Yalnız, herkesin fark edebildiği ancak onun, son cemaat yerinin parmaklığına oturup cümle kapısının oymalarını seyredererek, bazan devrilmiş lambalarıyla çılgın bakireleri, bazan düz duran lambalarıyla uslu bakireleri inceleyerek geçirdiği o sonsuz saatlerdi; başka zamanlar, soldaki cümle kapısına bitişik olan ve kimya taşının, Nicolas Flamel'in bodrumunda değilse muhakkak ki gizlenmiş olduğu bu yere, kilisenin esrarlı bir noktasına bakan şu karganın görüş açısını hesaplayarak, öylece olduğu yerde duruyordu. Bu arada şunu da söyleyelim ki, o devirde Notre-Dame Kilisesi için değişik iki yönden, bunca bağlılıkla, sadakatle sevmek Claude'la Quasimodo gibi birbirinden o kadar farklı iki yaratık tarafından bu derece sevmek garip bir tecelliydi: Bir çeşit içgüdüye uymuş, vahşi bir adam olan biri onu muhteşem bütününden yayılan güzelliği, yüceliği, ahenkleri için seviyordu; bilgin, ihtirash bir zekâ sahibi olan öbürü ise onu, kapsadığı anlam, efsane, duygu için seviyordu; tıpkı bir parşömende olduğu gibi (*) ikincinin altından birinci metni okuyor, cephesinin oymaları altında dağılan işaretleri seçiyor, kısacası, onu, ebediyen zekâyâ sunduğu muamma için seviyordu.

En sonra, şurası da muhakkak ki Claude Frollo iki kuleden Grève Meydan'ına bakanında, çanlar kâfesinin hemen yanında, kendine pek gizli bir hücre düzenlemişti; kendi izni olmadan oraya kimse, hattâ piskopos bile giremezdi. Bu hücre, kendi zamanın-

(*) Parşömen pahalı olduğundan sık sık ilk yazılanı kazıyıp yeniden kullanırlardı. Bugün, özel usullerle, ikinci yazının altından, çok daha ilgi çekici olan ilk metin ortaya çıkarılıyor (Ç.n.)

da orada büyü yapan piskopos Hugo De Besançon'un, karga yuvalarının arasında hemen hemen ta kulenin tepesinde yaptığı hücreydi. İçinde neler bulunduğunu hiç kimse bilmiyordu; yalnız, sık sık geceleri, Terrain kumsallığından, hücrede, kulenin arka tarafına bakan bir küçük pencerede kızıl bir aydınlık görüldüğü olmuştu; kısa, eşit aralıklarla görünen, kaybolan, yenisinden görünen bir ışıktı bu; bir körüğün soluk alışlarıyla yanıp söner gibi, bir ışıktan çok bir alevden gelir gibi görünen fasılalı garip bir aydınlık. Karanlıkla, o yükseklikte, garip bir etki yaratıyordu bu. Saf, yaşlı kadınlar: «İşte» diyorlardı, «başdiyakoz üflüyor, yukarıda cehennem parlıyor!»

Her şeye rağmen, bütün bunlarda büyücülüğe dair kesin deliller yoktu; ama, gene de bir ateşin var olduğunu tahmin etmek için epeyce duman vardı; başdiyakoz da oldukça korkunç bir ün salmıştı. Oysa, belirtmemiz gerekir ki, Mısır bilimlerinin, ruh falının en hayırlısı, en masumu bile olsa büyüünün en büyük düşmanları, en amansız ihbarcıları Notre-Dame'in ruhanî mahkemesinin sayın yargıçlarıydı. İster samimi bir nefret olsun, isterse «Hırsız var!» diye bağırان hırsızın oynadığı oyun olsun, bu gene de ruhban meclisinin bilgili başlarının başdiyakozu cehennemin beklem odasına giren, gizli düzenlerin mağaralarında kaybolan, büyü, fal gibi gizli bilimlerin karanlıklarında el yordamıyla ilerleyen bir ruh olarak görmelerine engel olamıyordu. Halk da bu konuda aldanmıyordu: Bir parça akıllı olan bir kimsenin gözünde Quasimodo şeytanın ta kendisiydi, Claude Frollo da büyücü. Belliydi ki çancı belirli bir süre içinde başdiyakoza hizmet edecek, sonunda da hizmetinin ödülü olarak onun ruhunu alıp cehenneme götürecekti. Onun için, hayatının aşırı sertliğine rağmen, başdiyakozun dindar kişiler arasında kötü bir ünü vardı; onun büyücülüğünü sezinlemeyen en acemi bir dindar bile yoktu.

Yaşlandıkça biliminde nasıl uçurumlar meydana

geldiyse, ruhunda da öyle olmuştu; ya da, hiç değilse, ruhunun ancak karanlık bir bulut arasından ışıldadığı görülen şu yüz incelenince insanın buna inanası geliyordu. Bu saçsız, alın, bu hep eğik duran baş, boyuna iç çekmeleriyle kalkan şu göğüs ona nereden geliyordu? Çarpışmaya hazırlanan iki boğa gibi çatık kaşları birbirine yaklaşıırken hangi gizli düşünce bunca acılıkla dudaklarında gülümsemeye yolaçıyordu? Artakalan saçları niçin şimdiden ağarmıştı? Bazen bakışlarında, gözlerini bir fırının çeperinde oyulmuş bir deliğe benzetecek kadar parlayan o ateş neydi acaba?

Şiddetli bir manevî meşguliyetin bu belirtileri, hele bu hikâyenin geçtiği devirde en yüksek yoğunluk derecesine ulaşmıştı. Bakışları öylesine garip, parlaktı ki pek çok defa ilâhici çocuklardan biri ona kilisede tek başına rastlayınca ürkerek kaçmıştı. Pek çok defa da ayin saatinde, korodaki sıra komşusu onun kilise ilâhisine ad omnen tonum anlaşılmaz ekler kattığını işitmişti. Pek çok defalar Terrain mahallesinin «ruhanileri yıkamakla» görevli çamaşırcı kadın, Josas başdiyakozunun cüppesinde tırnak izleri, kasılmış parmakların izlerini görmüştü.

Kendine cefa etmeyi gittikçe artırıyordu; hiçbir zaman bu derece örnek bir rahip olmamıştı. Durumu, yaradılışı bakımından kadınlardan hep uzak kalmıştı; şimdi onlardan her zamankinden çok nefret eder görünüyordu. Bir ipekli elbisenin hışırtısı bile onun kukuletasını gözlerinin üzerine indirmesine yetiyordu. Bu konuda o kadar kıskanççasına sert, ihtiyatlıydı ki 1481'in aralık ayında kralın kızı Madam De Beaujeu Notre-Dame'ın rahipler dairesini ziyarete geldiğinde Frolo «yaşlı, ya da genç, hanım, ya da hizmetçi, her kim olursa olsun» bütün kadınlara manastıra girmeyi yasaklayan, 1334 Saint-Barthélémy yortusu arifesinde kaleme alınmış «Kara Kitap» yasasını piskoposa hatırlatarak prensesin içeri girmesine ciddiyetle engel oldu. Bunun üzerine piskopos ona bazı soylu hanımları

istisna eden papalık valisi Odo'nun talimatnamesini hatırlatmak zorunda kalmıştı: **Aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo evitari non possunt** () Gene de başdiyakoz itiraz etti, papalık valisinin talimatnamesinin 1207'de «Kara Kitap»tan yüz yirmiyedi yıl önce yayımlandığı, böylece de fiilen onun feshe-dilmiş bulunduğunu bildirdi. Prensesin karşısına da çıkmadı.

Ayrıca, onun Kıpti, Çingene kadınlarına karşı olan nefretinin bir süreden beri arttığı da göze çarpıyordu. Piskopostan, Çingene kızlarının kilise meydana gelip dans etmelerini, tef çalmalarını kesinlikle yasaklayan bir emirname almıştı; o zamandan beri de ruhanî mahkemenin küflenmiş arşivlerini elden geçiriyor, büyücülükte koçlarla, dişi domuzlarla, ya da keçilerle suç ortaklığı ettikleri için yakılmaya, ya da asılmaya mahkûm edilmiş kadın, erkek büyücülerin dosyalarını bir araya getirmeye çalışıyordu.

VI

HALKIN HOŞUNA GİTME

Başdiyakoz ile çancıyı, dediğimiz gibi, kilisenin dolaylarındaki alt tabaka, üst tabaka halk şöyle böyle seviyordu. Claude'la Quasimodo birlikte sokaka çıktıkları vakit —bu da, pek sık oluyordu— onları bir anda, efendiyle peşinden giden uşak gibi, Notre Dame çevresinde görünce pek çok kötü söz, pek çok alaycı dırıltı, hakaret dolu pek çok kaba şaka yol boyunca onları hırpalardı; ya da Claude Frolo başı dik, hava da, ciddi, âdeta yüce alnın hayretler içinde kalan homurtuculara göstererek yürürdü ama, bu pek seyrek olurdu.

(*) Latince: «Rezalet çıkarmaksızın peri çevrilemeyecek bazı soylu hanımlar.» (Ç.n.)

Her ikisi de, Régnier'in sözünü ettiği «şairler» gibi, kendi semtlerindeydiler:

**Şairlerin ardından türlü çeşit halk gider,
Nasıl ki baykuşları puhular takip eder.**

Bazan, Quasimodo'nun kamburuna bir iğne batırmanın anlatılamaz zevkine ermek için etini kemiğini tehlikeye atan sinsi bir yumurcak musallat olurdu. Bazan, olması gerektiğinden daha hoppa, daha küstah güzel bir genç kız, burnunun dibinde şu alaycı «müjde, müjde! Şeytan yakalandı!» türküsünü okuyarak rahibin kara elbisesine sürtünürdü. Arada-sırada, bir kapının basamaklarına sıralanıp, çömelmiş bir koca karı topluluğu, rahiple çancı geçerken, gürültüyle homurdanır, sövüp sayarak şu cesaret verici hoşgeldin: onlara fırlatırdı: «Hım! işte bakın, birinin ruhu tıpkı ötekinin gövdesi gibi!» Kaydırak oynarken hep birden ayağa kalkıp, onları klasik şekilde latince yuhalayan bir öğrenci güruhuna rastladıkları da olurdu. Eia! eia! **Claudius cum clauda!** (*)

Fakat çoğu zaman hakaret rahiple çancı farkında olmadan geçip giderdi. Bütün bu zarif şeyleri duyabilmek için Quasimodo çok sağır Claude da çok dalgındı.

(*) Latince: «Vay, vay! Claude'la topal!» (Ç.n.)

I

ABBAS BEATI MARTINI (*)

Rahip Claude'un şöhreti uzaklara yayılmıştı. Bu ona, aşağı yukarı Madam De Beaujeu'yü görmeyi reddettiği sıralarda, anısını uzun zaman sakladığı bir ziyaret kazandırdı.

Bir akşam üzeriydi. Ayinden sonra Notre-Dame manastırındaki rahip hücreesine yeni çekilmişti. Buranın, şüpheli bir tozla dolu birkaç cam şişe dışında, hiçbir garip, esrarlı hali yoktu. Şurada burada, duvar üzerinde birkaç yazı vardı ama, bunlar tam anlamıyla değerli yazarlardan alınmış bilim ya da dindarlık özdeyişiydi. Başdiyakoz, üzeri el yazısı kitaplarla dolu geniş bir konsolun önüne, üç kollu bakır bir şamdanın ışığına oturmuştu. Dirseğini, önünde açık duran, Honorius d'Autun'un, *De Proedestinatione et Libero Arbitrio* (**) adlı kitabına dayamış, derin bir düşünceyle yeni getirdiği derginin sayfalarını karıştırıyordu. Hücresinde bulunan tek basılı eser buydu. Düşüncelerinin ortasında kapı vuruldu. Bilgin kişi, kemiğinin başında rahatsız edilen aç bir buldog köpeğinin sevimli sesiyle bağırdı:

— «Kim o?»

Dışarıdan bir ses karşılık verdi:

«Dostunuz, Jacques Coictier.»

(*) Latince: «Ermış Martin Rahibi.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Kader ve İrade Üzerine.» (Ç.n.)

Gidip kapıyı açtı.

Gelen gerçekten de kralın hekimiydi. Sert yüzü ancak hilekâr bir bakışla yumuşayan, elli yaşlarında bir adamdı bu. Yanında biri daha vardı. İkisinin de sırtında, bellerinde kılıç kemerleri bulunan, içi sincap kürkü kaplı kiremit rengi, kapalı uzun cüppeler, başlarında da aynı kumaştan, aynı renk külâhlar vardı. Elleri yenleri içinde, ayakları cüppelerinin etekleri altında, gözleri külâhlarının altında kayboluyordu.

Başdiyakoz, onları içeri buyur ederken: «Tanrı yardımcım olsun, efendiler!» dedi. «Böyle bir saatte bu kadar şerefli bir ziyareti hiç beklemiyordum.»

Bu nazik, kibar tavırla konuşurken, kaygılı, araştırmacı bakışlarını da hekimden arkadaşına götürüp duruyordu.

Dr. Coictier, Franche-Comté ağzıyla konuştuğu bütün cümleleri kuyruklu bir cüppenin haşmetiyle sürükleyerek: «Sayın Claude Frollo De Tirechappe gibi bir bilgini ziyaret etmek için hiçbir zaman vakit geç değildir» diye karşılık verdi.

Bunun üzerine hekimle başdiyakoz, o devirde, geleneğe uygun olarak bilginler arasındaki her konuşmadan önce yapılan, gene de onların birbirinden can ve gönülden nefret etmelerine engel olmayan o övgü dolu prologlardan birine daldılar. Aslına bakarsanız bugün de aynı usul sürmektedir ya; bir başka bilgini öven her bilginin ağzı bal karıştırılmış bir zehir kavanozudur.

Claude Frollo'nun Jacques Coictier'ye yağdırdığı iltifatların asıl konusu, özellikle, sayın hekimin, pek haset edilen mesleği süresince, kralın her hastalığından elde etmesini bildiği sayısız dünyevi çıkarlarla ilgiliydi, bunlar filozof taşının peşinde yapılan türlü simya işlemlerinden çok daha kârlı, sonucu çok daha kesin bir çalışmaydı.

— «Gerçekten de, azizim Doktor Coictier, yeğeniniz, büyüğüm Sayın Pierre Versé'nin piskoposluk ha-

berini alınca son derece sevindim. Amiens piskoposu değiller mi kendileri?»

— «Evet, Başdiyakoz Cenapları. Tanrı'nın bir lütfu bir inayetidir bu.»

— «Biliyor musunuz ki, Noel günü, Saviştay Birliğinin başında pek yüce bir görünüşünüz vardı, Sayın Başkan?»

— «Başkan vekili, Sayın Claude, Ne yazık ki daha fazlası değil.»

— «Saint-André-des-Ares Sokağı'ndaki muhteşem evinizin inşası ne âlemde? Tam anlamıyla bir Louvre. Şu pek sevimli kelime oyunuyla kapısının üzerine oyulan kayısı ağacı pek hoşuma gidiyor: A L'ABRI-COTIER (*).

— «Hiç sorma, üstadım! Bütün bu duvarcılık işçiliği bana pek pahalıya mal oluyor. Ev yükseldikçe ben mahvoluyorum.»

— «O! Paris hapisanesinin, mahkemesinin gelirleriyle sur içindeki bütün evlerinin, kasap dükkânlarının, kulübelerinin, satış barakalarının iradını almıyor musunuz? Doğrusu ya iyi bir sağmal inektir bunlar.»

— «Bu yıl Poissy'deki şatomun arazisi bana hiçbir şey getirmedi.»

— «Evet ama, Triel, Saint-James, Saint-Germain-en-Laye'den aldığınız ayak-bastı paraları daima tatminkârdır, öyle değil mi?»

— «Topu-topu yirmialtı lira; o da, «parisis» (**)

— «Kralın danışmanlığını yapıyorsunuz. Bu değişmez bir gelirdir hiç olmazsa.»

— «Evet, meslektaşım Claude. Yalnız, üzerinde

(*) **Abricotier:** kayısı ağacı; **Abri-Cotier:** Cotier Barınağı. (Ç.n.)

(**) Paris'te basılan franklar bir çeyrek daha değerliydi. (Ç.n.)

bunca gürültü koparılan şu lânet olasıca Poligny derebeyliği, üç aşağı-beş yukarı, bana ancak altmış altın getiriyor.»

Claude Frollo'nun Jacques Coictier'ye yaptığı övgülerde, basit bir adamın büyük refahıyla bir ân eğlenmek için oynayan üstün değerli, bahtsız bir adamın şu kederli, zalim gülümseyişi, şu acı, içten içe alaylı havası vardı. Karşıdaki bunun farkında değildi.

Claude onun elini sıkarak: «Ruhum üzerine yemin ederim ki» dedi, «sizi bu kadar sağlıklı görmek beni pek sevindirdi.»

— «Teşekkür ederim, üstat.»

Claude: «Şimdi aklıma geldi!» diye haykırdı. «Haşmetli hastanız nasıllar?»

Dr. Coictier, arkadaşına doğru bir göz atarak: «Hekimine yeteri kadar ücret vermiyor» dedi.

Arkadaşı: «Siz öyle mi görüyorsunuz, azizim Coictier?» diye sordu.

Şaşkınlık, güceniklik dolu bir sesle söylenen bu kelimeler başdiyakozun dikkatini şu yabancı kişinin üzerine döndürdü; zaten doğrusu istenirse rahip, bu yabancı adam hücrenin eşliğini geçtiği andan beri, onu bir ân bile unutmuş değildi. Hattâ, XI. Louis'nin kudretli hekimi Dr. Jacques Coictier'ye hoş davranmak için binlerce neden olmalıydı ki onu böyle, yanında bir kimse olduğu halde, odasına kabul etsin. Onun için, Jacques Coictier kendisine: «Sahi, Rahip Claude, ününüzden ötürü sizi görmek isteyen bir meslektaşımı getirdim» derken rahibin yüzünde hiç de samimi bir ifade yoktu.

— «Mösyö de meslekten mi?» diye sordu.

İçe işleyen bakışlarını Coictier'nin arkadaşına dikmişti. Yabancıнын kaşları altında kendisinininki kadar delici, şüpheli bir bakış buldu. Lambanın zayıf ışığının bir hüküm yürütmeye elverdiği ölçüde, altmış yaşlarında, orta boylu, oldukça hasta görünüşlü bir adam-

dı bu. Pek kibar çizgili olmasına rağmen, yüzünde kudretli, ciddi bir şey vardı; gözbebekleri derin göz çukurlarının içinde bir mağaranın ta dibindeki bir ışık gibi parlıyordu. Burnuna kadar düşen inik külâhının altında bir dâhi kafasının geniş tasarılarının döndüğü seziliyordu.

Başdiyakozun sorusuna kendisi karşılık vermeyi üzerine aldı. Kalın, ciddi bir sesle: «Sayın üstat» dedi, «ününüz bana kadar ulaştı, ben de size danışmak istedim. Bilginlerin huzuruna girerken ayakkaplarını çıkaran bir zavallı taşra köylüsünden başka bir şey değilim. Adımı bilmeniz gerek. Adım birader Tourangeau.»

Claude Frollo: «Bir soylu kişi için garip bir ad!» diye düşündü ama, gene de kendini güçlü, ciddi bir şeyin karşısında buluyordu. Kendi yüksek zekâsı dolayısıyla, Tourangeau birader'in kürklü külâhının altında da daha az yüksek olmayan bir zekânın bulunduğunu tahmin ediyordu; bu ciddi yüzü incelerken tasallı yüzünde Jacques Coictier'nin orada bulunuşunun uyandırdığı alaycı bir sırıtma, tıpkı bir gece ufkundaki alacakaranlık gibi, yavaş yavaş kayboldu. Düşünceli, sessiz, geniş koltuğuna yeniden oturdu, dirseği masanın üzerinde alışık olduğu yeri buldu, el de alındaki yerini aldı. Bir süre kendi âlemine daldıktan sonra, misafirlerine oturmalarını işaret etti, sonra birader Tourangeau'ya döndü:

— «Bana danışmaya geldiniz ama, üstat, hangi bilim dalında acaba?»

Tourangeau: «Sayın rahibim» dedi, «hastayım, çok hastayım. Sizin de Eski Yunan'ın hekimlik tanrısı Asklepios değerinde olduğunuz söyleniyor, ben de sizinle bir hekim olarak danışmak için geldim.»

Claude Frollo başını sallayarak: «Hekimlik mi?» dedi. Bir ân kendi kendine düşünceye dalar gibi durdu. Sonra: «Tourangeau Birader» dedi, «mademki adınız bu; başınızı çevirin. Vereceğim karşılığı duvarda yazılmış, hazır bulacaksınız.»

Tourangeau birader söz dinledi, başının üzerinde duvara kazılmış olan şu yazıyı okudu: **Hekimlik hayallerin kızıdır. — JAMBLIQUE. (*)**

Bu sırada Dr. Jacques Coictier arkadaşının sorusunu duyunca kızmış, Rahip Claude'un verdiği karşılık öfkesini büsbütün artırmıştı. Tourangeau biraderin kulağına eğildi, başdiyakozun duymaması için pek alçak sesle: «Onun bir deli olduğunu ben size haber vermiştim. Kendiniz görmek istediniz!» dedi.

Tourangeau da, gene alçak sesle, acı bir gülümseyişle: «Bu deli pekâlâ haklı da olabilir, Doktor Jacques!» diye karşılık verdi.

Coictier sertçe: «Nasıl isterseniz!» dedi. Sonra başdiyakoza döndü: «İşte beceriklisiniz, Rahip Claude, bir maymunun bir fındıktan çekinmediği ölçüde siz de Hippokrates'ten çekinmiyorsunuz. Hayalde, rüyada hekimlik! Burada bulunsalardı eczacıların, hekimlerin sizi taşa tutacaklarına hiç şüphem yok. Demek ki iksirlerin kan üzerindeki, melhemlerin deri üzerindeki etkisini siz inkâr ediyorsunuz! Özel olarak insan adı verilen ebedi hasta için hazırlanmış, dünya denen şu ebedi çiçekler, madenler eczanesini siz inkâr ediyorsunuz ha!»

Rahip Claude soğuk bir sesle: «Ben ne hastayı ne de ilâcı inkâr ediyorum. Hekimi inkâr ediyorum ben!» dedi.

Coictier pek heyecanlı konuştu:

— «Demek ki damla illetinin içerde tuzlu bir balgam olduğu, bir top yarasının üzerine kızartılmış bir sıçan konularak iyileştirildiği, uygun bir şekilde zerk edilen genç bir kanın yaşlı damarları yeniden gençleştirdiği gerçek değil, öyle mi? İki kere ikinin dört ettiği ve tatanozdan sonra kas kasılmasının ortaya çıktığı da gerçek değil ha!»

Başdiyakoz hiç heyecanlanmadan karşılık verdi:

(*) III. yüzyılda yaşamış Grék filozofu, (Ç.n.)

«Benim değişik şekilde düşündüğüm birtakım şeyler vardır.»

Coictier öfkeden kıpkırmızı oldu.

Tourangeau birader: «Hadi, hadi, azizim Coictier, öfkelenmeyelim» dedi. «Mösyö Başdiyakoz bizim dostumuzdur.»

Coictier alçak sesle: «Eh, sonunda, delinin biri bu!» diye homurdanarak yatıştı.

Tourangeau birader, bir süre sustuktan sonra: «Hay çok yaşayasın, üstat Claude!» dedi. «Beni oldukça sıkıntıya soktunuz. Sizden iki konsültasyon isteyecektim; birisi sağlığım ile ilgili, öbürü de yıldızım la.»

Başdiyakoz: «Bayım» dedi, «sizin düşünceniz buy- sa merdivenimin basamaklarında yorulmanıza hiç lüzum yoktu. Hekimliğe inanmıyorum. Astrolojiye de inanmıyorum.»

Tourangeau şaşırarak: «Sahi mi?» dedi.

Coictier zoraki bir gülüşle gülüyordu. Tourangeau biradere, alçak sesle: «Görüyorsunuz ki bu adam deli» dedi. «Astrolojiye inanmıyormuş!»

Rahip Claude, sözüne devam ederek: «Her yıldız ışığının bir adamın başına bağlı bir tel olduğunu hayal etmekten başka bir şey değildir bu» dedi.

Tourangeau birader: «E peki siz neye inanırsınız öyleyse?» diye haykırdı.

Başdiyakoz bir süre kararsız kaldı. Sonra da, söylediklerini yalanlar gibi görünen karanlık bir gülüşle güldü:

— «**Credo in Deum.**» (*)

Tourangeau birader de, bir haç işareti yaparak: «**Dominum nostrum**» (**) diye ekledi.

— «Amin!» dedi Coictier.

Tourangeau: «Sayın üstat» diye yeniden aldı, «si-

(*) Latince: «Tanrı'ya inanırım.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Bizim Efendimiz.» (Ç.n.)

zin dine bu kadar bağılı olduğunuzu görmek beni son derece memnun etti. Yalnız, büyük bir bilgin olduğunuza göre, bilime inanmayacak kadar mı büyüksünüz?»

Başdiyakoz: «Hayır» dedi, Tourangeau'nun kolunu yakalayarak yüzüne baktı. Donuk gözlerinin içinde şiddetli bir heyecan şimşegi yeniden parlamıştı. «Hayır, bilimi inkâr etmiyorum. Uzun zaman, yüzükoyun, tırnaklarımı toprağa saplayarak, mağaranın sayısız kolları arasında, karşımda ta uzakta, karanlık galerinin öbür ucunda, bir ışık, bir alev, bir şey, hiç şüphesiz sabırlıların, bilginlerin Tanrı'yı içinde yakaladıkları merkezi parlak laboratuvarın aydınlığını fark etmeden yerlerde sürünmedim ben.»

Tourangeau: «Peki, yani, sonunda» diye onun sözünü kesti, «siz hangi şeyi gerçek, kesin olarak görüyorsunuz?»

— «Simyayı.»

Coictier öfkeyle haykırdı: «Amma yaptınız Rahip Claude! Muhakkak ki simyanın da değeri vardır ama, hekimlikle astrolojiye neden küfür etmeli?»

Başdiyakoz, üstün bir tavır takınarak: «Sizin insan biliminiz de boş, ahret biliminiz de!» dedi.

Hekim, alay ederek: «Epidauros'la Kalde illerini ihtişamla yaşatmak demektir bu!» dedi.

— «Bakın dinleyin, Sayın Jacques. Bunu iyi niyetle söylüyorum. Kralın hekimi değilim ben, Kral Hazretleri de bana yıldızları seyretmem için Daidalos bahçesini bağışlamadılar... Öfkelenmeyin de beni dinleyin! Pek çılgınca bir şey olan hekimlikten değil de astrolojiden hangi gerçeği elde ettiniz? Kırk çizgili eski Grek yazısının üstünlüklerini, «ziruf» sayısı ile «zefirod» sayısının getirdiği yenilikleri söyleyin bana.»

Coictier: «Köprücük kemiğinin sinirsel gücünü, gizli bilimlerin ondan türediğini inkâr mı ediyorsunuz?» dedi.

— «Yanılıyorsunuz Sayın Jacques! Formüllerinizin

hiçbiri gerçeğe ulaşmıyor. Simyanın ise icatları var. Meselâ şuna benzer sonuçlara itiraz edebilir misiniz? —Bin yıl toprak altında kalan buz kaya billûrunu meydana getirir.— Kurşun bütün madenlerin ağabasıdır. (Çünkü altın bir maden değildir; altın ışıktır.) —Kurşunun, sırasıyla kurşundan kızıl arsenik haline geçmesi, kızıl arsenikten kalaya, kalaydan gümüşe geçmesi için her biri ikiyüz yıllık dört döneme ihtiyacı vardır.— Bunlar birer gerçek değil mi? Köprücük kemiğine, dolu çizgiye, yıldızlara inanmak ise Çinliler gibi düşünüp sarıasma kuşunun köstebek biçimini, buğday tanelerinin de bir tatlı su balığı biçimini aldığına inanmak kadar güçtür!»

Coictier: «Ben simya okudum!» diye bağırdı. «Şunu belirtmek isterim ki...»

Başdiyakoz öfkelenmişti, ona sözünü tamamlamadı:

— «Ben de tıp, astroloji, simya okudum. Gerçek ancak buradadır...» Bunları söylerken, konsolun üzerinden, daha önce sözünü ettiğimiz o tozla dolu küçük şişeyi eline almıştı. «Işık ancak buradadır! Hippokrates bir havaldır, Urania bir rüyadır, Hermes bir düşüncedir. Altın ise güneştir; atın yapmak Tanrı olmaktır. İşte tek bilim bu. Hekimliği ve astrolojiyi en ince noktalarına kadar araştırdım diyorum size! Boş, boş! İnsan vücudu: koyu karanlıklar; yıldızlar: koyu karanlıklar!»

Güçlü, heyecanlı bir halle tekrar koltuğuna yığıldı. Tourangeau onu sessizce inceliyordu. Coictier alayla gülmeye çalışıyor, belli-belirsiz, omuzlarını silkeliyor, alçak sesle: «Deli!» deyip duruyordu.

Birdenbire Tourangeau: «E, peki, o muhteşem hedef... ona ulaşabildiniz mi? Altın yaptınız mı?» diye sordu.

Başdiyakoz, düşünen bir kimse gibi kelimelerini ağır ağır heceleyerek: «Yapmış olsaydım, Fransa kralının adı şimdi Louis değil, Claude olurdu» dedi.

Tourangeau kaşlarını çattı.

Rahip Claude, hor gören bir gülümsemeye... «Ben de neler söyleyip duruyorum böyle!» dedi. «Doğu imparatorluğunu kurabilecek durumda olursam Fransa tahtının sözü mü olur!»

Tourangeau: «İşte bu güzel, doğrusu!» dedi.

Coictier de: «Ah! zavallı deli!» diye mırıldandı.

Başdiyakoz artık ancak kendi düşüncelerine karşılık verir gibi konuşuyordu:

— «Yok canım! Ben daha yerlerde sürünüyorum; yeraltından gelen sesin çakıllarında yüzümü, dizlerimi yırtıp kanatıyorum. Seyretmiyorum, seziyorum; okumuyorum, heceliyorum!»

Tourangeau: «Peki, okumasını öğrenince, altın yapacak mısınız?» diye sordu.

— «Kim şüphe edebilir?»

— «Öyleyse Meryem Anamız biliyor ki benim son derece paraya ihtiyacım var. Okumayı sizin kitaplarınızdan öğrenmek isterdim. Bakın sayın üstat, sizin biliminiz Meryem Anamız'a düşman olan, ya da hoş gitmeyecek bir bilim midir?»

Adamın bu sorusuna, Claude sakın bir üstünlükle karşılık vermekle yetindi:

— «Ben kimin başdiyakozuyum?»

— «Orası gerçek, üstadım. Peki öyleyse! bana da biliminizin sırlarını öğretir misiniz? İzin verin, ben de sizinle birlikte heceleleyeyim.»

Claude âdeta Hz. Süleyman'ın haşmetli, ruhani başkan tavrına büründü.

— Esrarlı şeylerin arasından bu yolculuğa girişmek için elinizde kalan yıllardan çok daha fazlasına ihtiyaç vardır, ihtiyar! Saçlarınız bembeyaz! Mağaradan ancak ak saçlarla çıkılır ama, oraya siyah saçlarla girilir. Bilim insan yüzlerini, tek başına, oymasını, soldurmasını, kurutmasını bilir; yaşlılığın ona bumburuşuk yüzler getirmesine hiç ihtiyacı yoktur. Ama, gene de bu yaşta öğrenmeye başlamak, bilgin-

lerin korkunç alfabetesini çözmek isteğiyle yanıyorsa-
nız, bana gelin; belki, bir denerim. Ben size, zavallı
bir yaşlı adam olan size, ne eski çağın Herodotos'unun
sözünü ettiği, şu piramitlerin kabir odalarını ziyaret
etmenizi, ne Babil'in tuğladan kulesini, ne de Eklinga'-
daki Hintli tapınağının beyaz mermerden geniş mihrabını
gidip görmenizi söyleyecek değilim. Sikra'nın
kutsal biçimine uygun olarak yapılan Kalde yapılarını,
ne de İsrail kralları mezarının kırık taş kapılarını
sizin gibi ben de görmedim. Şurada bulunan Hermes'in
kitabının parçalarıyla yetineceğiz. Ben size, Ekiciler'in
timsali Ermiş Christophe'un heykelini, Sainte-Chapelle'in
büyük kapısındaki, hani şu, bir tanesinin bir eli bir
vazonun içinde, öbürü bulutlarda bulunan iki meleğin
heykelini açıklayacağım...

Burada, başdiyakozun sert, öfkeli sözleriyle şaşırmış
olan Jacques Coictier kendini toparladı; bir başkasına
öğüt veren, onun yanlışını düzelten bir bilginin üstün
edasıyla onun sözünü kesti:

— **Erras, amice Claudi (*)** Sembol sayı değildir.
Siz Orfeus'u Hermes'le karıştırıyorsunuz.»

Başdiyakoz: «Asıl siz yanıyorsunuz.» diye ağır
ağır karşılık verdi. «Daidalos temeldir, Orfeus duvarlar,
Hermes de yapıdır.» Claude Frollo burada Tourangeau'ya
döndü: «İstedığınız vakit gelirsiniz.» dedi. «Nicolas
Flamel'in potasının dibinde kalan altın kırın tılarını
gösteririm size. Onları Guillaume De Paris'nin altınıyla
karşılaştırırsınız. Size Grekçe **Peristera (**)** kelimesinin
gizli erdemlerini öğretilirim. Yalnız, her şeyden önce,
birbiri peşinden alfabenin mermer harflerini, kitabın
granit sayfalarını okuturum. Piskopos Guillaume'un
cümle kapısıyla Saint-Jean-le-Rond'dan Sainte-Chapelle'e,
sonra da, Nicolas Flamel'in Mariva-

(*) Latince: «Yanıyorsun, azizim Claude.» (Ç.n.)

(**) Güvercin. Ortaçağ'da, kiliselerde hastalara verilen kutsal
ekmeği güvercin biçiml kaplarda saklardı. (Ç.n.)

ulx Sokağı'ndaki evine, Saints-Innocents mezarlığın-
daki kabrine, Montmorency Sokağı'ndaki iki hastane-
sine gideriz. Size, Saint-Germain Hastanesi'nin Ferron-
nerie Sokağı'ndaki dört iri demir ocak ızgarasını kap-
layan hiyeroglifleri okuturum. Gene birlikte Saint-
Côme'un, Sainte-Geneviève-des-Ardents'in, Saint-Mar-
tin'in Saint-Jacques de la Boucherie'nin cephelerini
heceleriz...»

Tourangeau, bakışlarının pek zeki olmasına rağ-
men, epeyce bir süreden beri artık rahip Claude'u hiç
anlamıyor gibiydi. Onun sözünü kesti.

— «Hey Ulu Tanrı'm! Nedir bu sizin kitaplarınız
böyle?»

Başdiyakoz: «İşte bir tanesi» dedi.

Hücrenin penceresini açarak, yıldızlı bir gökyüzü
üzerine, iki kulesiyle taş yanlarını, canavara benzeyen
sağrısını sererek şehrin ortasına oturmuş, iki başlı,
dev gibi bir Sfenks'i andıran, koskocaman Notre-Da-
me Kilisesi'ni parmağıyla gösterdi. Sessizce, bir süre,
dev ölçüdeki yapıyı dikkatle seyretti, sonra içini çe-
kerek, sağ elini masasının üzerinde açık duran kitaba
doğru, sol elini Notre-Dame'a doğru uzattı, üzgün ba-
kışlarını kitaptan kiliseye çevirdi.

— «Ne yazık ki bu şunu öldürecek.»

Coictier, telâşla, kitaba yaklaşmıştı, haykırmaktan
kendini alamadı:

— «İyi ama, o kadar korkulacak ne var bunda?
«GLOSSA İN EPİSTOLAS D. PAULİ. Norimbergoe,
Antonius Koburger, 1474.» Bu yeni bir şey değil. Hik-
metler Üstadı Pierre Lombard'ın bir kitabı bu. Basıl-
mış olduğu için mi?»

Claude Frolo: «İyi söylediniz» dedi. Derin bir dü-
şünceye dalmış gibiydi. İşaret parmağını, şu ünlü
Nurmburg basım evlerinden çıkan derginin üzerine da-
yayarak ayakta duruyordu. Sonra da şu esrarlı keli-
meleri ekledi: «Ne yazık! Ne yazık! Küçük şeyler bü-
yüklerin hakkından geliyor! Bir diş kütleye üstün ge-

lir. Nil faresi timsahı öldürür, kılıç balığı balınayı öldürür, kitap da yapıyı öldürecek!»

Doktor Jacques alçak sesle arkadaşına gene o: «Bu adam deli!» nakaratını fısıldarken manastırın mum-söndür çanı çaldı. Arkadaşı bu söze bu sefer şöyle karşılık verdi: «Sanırım ki evet.»

Bu, manastırda hiçbir yabancıнын kalamayacağı saatti. Ziyaretçiler ayağa kalktılar.

Tourangeau, ayrılırken: «Üstat» dedi, «bilginleri, büyük zekâları severim, size de özel bir değer veriyorum. Yarın Tournelles Sarayı'na gelin, Rahip Saint-Martin De Tours diye sorun.»

Başdiyakoz şaşkın bir halde odasına girdi. Bu Tourangeau Birader'in kim olduğunu en sonunda anlamıştı. Saint-Martin De Tours manastır sicilindeki şu parçayı hatırlamıştı: Abbas beati Martini, SCILICET REX FRANCIAE, est canonicus de consuetudine et habet parvam proebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesaurarii. (*)

Bu zamandan sonra başdiyakoz XI. Louis'yle, haşmetmeap Paris'e geldikçe pek sık konuşmalar yaptığı, rahip Claude'un itibarının Olivier le Daim'le Jacques Coictier'yi gölgelediği, bu sonuncunun, âdeti olduğu üzere, bu yüzden krala oldukça sert davrandığı söyleniyordu.

II

BU ŞUNU ÖLDÜRECEK

Hanım okuyucularımız, başdiyakozun şu esrarlı «Bu şunu öldürecek. Kitap yapıyı öldürecek» sözlerinin altında gizli olan düşüncenin nasıl bir şey olduğu-

(*) Latince: «Rahip De Saint-Martin, yani Fransa Kralı, geleneğe göre piskoposluk danışmanlarındandır. Saint-Venant'in sahip olduğu küçük papaz aldatına sahiptir, hazinedarın makamında oturmalıdır.» (Ç.n.)

nu araştırmak için bir ân durmamızı bağışlarlar sanırım.

Bizce bu düşünce­nin iki yüzü vardı. Bu, bir kere, rahibin bir düşüncesi­ydi. Yeni bir unsurun, matbaa­nın karşısında papaz takımı­nın korkusuydu bu. Gut­tenberg'in ışıklı, pırıl-pırıl baskı makinesi karşısında din adamının duyduğu ürkme, göz kamaşmasıydı. Mimlerle elyazısının, konuşulan sözle yazılı sözün ba­silı sözden kaygılanmasıydı bu; Cin Lejyon'un (*) altı milyon kanadını açtığını gören bir serçenin şaşkınlığı­na benzer bir şeydi bu. Uyanan insanlığın ayaklanıp kaynaştığını duyan, gelecekte zekânın inancı baltala­dığını gören, inancın yerini düşünce­nin aldığını, dün­yanın Romayı sarstığını gören kâhinin çılgılığıydı bu. Ba­sımla buharlaşan insan düşüncesinin teokratik çanak­tan uçtuğunu gören filozofun teşhisi. Tunçtan yapılmış koçbaşını inceleyerek: «Kule yıkılır» diyen askerin dehşeti. Bir gücün başka bir gücün yerini alacağı an­lamına geliyordu bu. «Basım kiliseyi öldürecek» de­mekti.

Fakat, şüphe yok ki, bu ilk ve basit düşünce­nin altında, daha yeni, birincisine oranla farkedilmesi da­ha güç ve itirazı daha kolay olan, ve de sadece rahip'e değil, fakat bilgin ve sanatçıya da ait olan başka bir görüş, birincisinin tabii bir sonucu olan bir görüş vardı bize göre. Bu, insan düşüncesinin biçim değiştirirken ifade tarzını da değiştireceğinin, her neslin baş düşünce­sinin aynı maddeyle, aynı biçimde yazılmaya­cağının, bunca sağlam, dayanıklı, uzun ömürlü olan taş kitabın yerini daha da sağlam, daha uzun ömürlü kâğıt kitaba bırakacağının önsezisiydi. Bu konuda başdiyakozun belirsiz formülünün ikinci bir anlamı

(*) Efsaneye göre İsa bir hastayı pençesine geçirmiş olan şey­tana: «Adın ne?» diye sormuş, şeytan da «Ben bir Lejyon'-um!» demiş, bununla hastayı bir alay cinin çarptığını an­latmak istemiştir. (Ç.n.)

daha vardı: Bir sanatın başka bir sanatın yerini alacağını, onu tahtından atacağını anlatıyordu. «Matbaa mimariyi öldürür» demek istiyordu.

Gerçekten de, başlangıçtan İ.S. XV yüzyıla kadar, (XV yüzyıl dahil) mimarlık insanlığın büyük kitabıdır, ister güç olarak, ister zekâ olarak, gelişmesinin çeşitli durumlarında insanın en belli-başla ifadesidir.

İlk kavimlerin belleği, yükünün arttığını sezince, insan cinsinin anılar yükü, çıplak, uçucu olan kelime, yolunu şaşırma tehlikesiyle karşılamak kadar ağır, belirsiz hale gelince, onları daha görünür, daha dayanır, aynı zamanda da daha tabii şekilde toprağın üzerine kaydettiler. Her geleneği bir yapıyla sağlamlaştırdılar.

İlk yapılar, anıtlar, Musa'nın dediğine göre demirin girmediği basit kaya mahallelerdi. Mimarlık da her yazı gibi başladı. Önce alfabe oldu. Dimdik bir taş saphıyorlardı, bu bir harf oluyordu; her harf de bir hiyeroglifti, her hiyeroglifin üzerinde bir sütunun üzerindeki başlık gibi, bir düşünce topluluğu bulunuyordu. İşte, dünyanın bütün yüzünde, aynı anda, her yerde ilk kavimler böyle yaptılar. Keltlerin kalkık taş'ına Asya'nın Sibirya'sında da rastlanır, Amerika'nın pampalarında da.

Daha sonra kelimeler yapıldı. Taşın üzerine taş koydular, bu granit heceleri birleştirdiler, söz de combinezonlar denedi. Dolmenler, Kelt «kromlek»leri, Etrüsk höyükleri, İsrail kurganları hep kelimelerdir. Birkaç tanesi, özellikle höyük, özel adlardır. Hatta bazan, elde pek çok taş, geniş bir kıyı olunca bir cümle bile yazılıyordu. Uçsuz bucaksız Karnak yığıntısı bütünyle bir formüldür.

En sonunda kitapları meydana getirdiler. Gelenekler, ağaç gövdesinin yapraklar altında kaybolması gibi, altında kayboldukları sembolleri doğurmuşlardı. İnsanlığın güvendiği bütün bu semboller gitgide büyüyor, artıyor, birbirini kesiyor, birbirine karışıyordu.

İlk yapıları, onları kapsamaya yetmiyordu: Onların her yanından taşıyorlardı. Bu yapılar, olsa olsa, kendileri gibi basit, çıplak, yerde kımıltısız duran primitif gele-neği ifade ediyorlardı. Sembolün yapıda gelişip açıl-maya ihtiyacı vardı. O zaman mimarlık insan düşün-cesiyle birlikte gelişti; binbir başlı, binbir kollu bir dev oldu. Bütün bu kararsız sembolizmi ebedi, gözle görü-nür, elle tutulur bir şekil altında tesbit etti. Kuvvet olan Daidalos ölçerken, zekâ olan Orfeus türkü söy-lerken bir harf olan filayağı, bir hece olan kemer, bir kelime olan piramit, bir geometri kanunuyla aynı ân-da harekete getirilerek, toprak üzerinde toplanıyor, birleşiyor, karışıyor, iniyor, çıkıyor, birbirini tamamlı-yordu; gökyüzüne doğru kat kat yükseliyordu, bir ça-ğın genel düşüncesinin emrine uyarak, aynı zamanda olağanüstü anıtlar olan şu olağanüstü kitaplar yazı-lasıya dek: Eklinga Pagodu, Mısır'daki Ramseion, Hz. Süleyman Tapınağı.

Ana fikir, söz, bu yapıların yalnız temelinde değil, formlarında da vardı. Meselâ Süleyman'ın tapınağı: yalnız kutsal kitabın cildi değildi, kutsal kitabın ken-disiydi. Aynı merkezi çevreliyen her duvarda, rahip-ler, dile gelen ve kendisini gözlere gösteren söz'ü oku-yabilirlerdi, ve böylece de, sözün uğradığı dönüşüm-leri tapınaktan tapınağa, en somut formu yine de mi-mariye ait olan bir biçim altında, kemer biçimi altında son kuddasında ona erişinceye kadar. Böylece, söz ya-pının içine kapatılmıştı ama, biçimi, bir mumyanın ta-butu üzerindeki insan yüzü gibi, zarfının üzerindeydi.

Binaların yalnız biçimi değil, seçtikleri yer bile temsil ettikleri fikri meydana koyuyordu. İfade edilecek sembolün zarif, ya da karanlık oluşuna göre, Eski Yunan dağlarının tepesini göze ahenkli görünen bir tapınakla süslüyordu. Hindistan kendi dağlarını dev gibi granit fil dizilerinin taşıdığı o biçimsiz yeraltı pa-godalarını oymak için deliyordu.

Böylece, ilk altıbin yıl boyunca, Hindistan'ın tari-

hi bilinmeyen pagodasından Köln'deki kiliseye kadar, mimarlık insanoglunun büyük yazısı olmuştur. Bu o kadar gerçektir ki, yalnız her dini sembolün değil, her düşüncenin bu muazzam kitapta kendi sayfası, kendi anıtı vardır.

Her uygarlık teokrasiyle başlar, demokrasiyle biter. Bir'likten sonra gelen bu özgürlük yasası mimarlıkta da yazılıdır. Çünkü, şu nokta üzerinde ısrar edelim, duvarcılığın sadece tapınak yapmak, efsaneyle ruhanî sembolleri ifade etmek, taştan sayfalar üzerine yasanın esrarlı tablolarını hiyerogliflerle çizmek gücünde olduğunu sanmamalı. Öyle olsaydı, bütün toplumlarda kutsal sembolün aşındığı, serbest düşünce altında gittikçe silindiği, insanın rahipten kaçtığı, felsefelerin, sistemlerin sivriliklerinin dinin yüzünü aşındırdığı bir zaman geldiği için, mimarlık insan düşüncesinin o yeni halini bir daha meydana getiremezdi; ön tarafı dolan sayfalarının arkası boş kalır, eseri güdük, kitabı tamamlanmamış olurdu. Ama, hayır, öyle olmadı.

Örnek olarak Ortaçağı alalım; bize daha yakın olduğu için orada her şeyi daha açıkça görebiliyoruz. İlk döneminde, teokrasi Avrupa'yı şekillendirirken, Vatikan, Capitole'ün çevresinde yıkılmış yatan Roma'dan meydana getirilen bir Roma'nın unsurlarını kendi çevresinde tekrar birleştirip yeniden sınıflandırırken, hristiyanlık, daha önceki uygarlığın yıkıntıları arasında toplumun bütün tabakalarını araştırmaya koyulurken ve, bu yıkıntılardan, temeli ruhanilik olan yeni bir hiyerarşik dünya kurarken, bu kaos içinde, önce çıktığı duyulan, sonra da yavaş yavaş hristiyanlığın nefesi, barbarların eli altında, ölü mimarilerin, Grek ve Roma mimarilerinin kazıntıları arasından, Mısır ve Hindistan'ın teokratik duvarcılıklarının kardeşi, saf katolikliğin aşınmaz işareti, papalık birliğinin değişmez hiyeroglifi o esrarlı Roma mimarisinin ortaya çıktığı görülür.

Gerçekten de o devrin bütün düşüncesi o karanlık Roma stilinde yazılıdır. Burada, otorite, bir'lik, nüfuz edilemez, mutlak VII Gregorio hissedilir her yerde, her yanda rahip, insan ise asla; her yanda kast, halk ise asla. Ne var ki, Haçlı Seferleri yakındır. Bu büyük bir halk hareketidir; nedeni, amacı ne olursa olsun, her büyük halk hareketi, daima son tortusundan özgürlük düşüncesini çıkarır. Yenilikler gün ışığına çıkacak. Artık Jacquerie'lerin, Pragerie'lerin, Ligue'lerin fırtınalı çağı açılmıştır. Otorite sarsılır, bir'lik ikiye ayrılır Kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak ve gelişme gösterecek olan halkı gözetliyen derebeylik, aslan payını teokrasiyle paylaşmak istiyordu: **Quia nominor leo** (*) Demek ki ruhban sınıfının altından derebeylik, derebeyliğin altından komün ortaya çıkmaya başlar. Avrupa'nın yüzü değişmiştir İyi ya işte! Mimarının yüzü de değişmiştir Uygarlık gibi, o da sayfayı çevirdi; çağların yeni ruhu söyleyeceği şeyleri yazmaya hazır bulur onu. Haçlı Seferleri'nden, mimarlık sivri pencerelerle, uluslar özgürlükle döndüler. Bu durumda, Roma İmparatorluğu yavaş yavaş dağılırken, Roma mimarisi de ölür. Hiyeroglif, katedrali bırakıp derebeyliğe şan olsun diye, kale burcuna arma olma ya gider. Katedralin kendisi, eskiden o kadar dogmatik olan şu yapı, artık burjuvazinin, komünün, özgürlüğün işgaline uğrayarak, rahipten kurtulup sanatçının yönetimi altına girer. Sanatçı onu kendi isteğine göre kurar. Elveda esrar, efsane, yasa! İşte artık fantazi ve kapris. Yeter ki rahibin büyük bir kilisesi, mihrabı olsun; söyleyecek başka sözü yoktur artık. Dört duvar sanatçınıdır. Mimarlık kitabı artık ruhban sınıfına, dine, Roma'ya ait değildir, hayalin, şiirin, halkın malıdır o. Altıyüz, yediyüz yıllık ömrü olan Roma mimarisinin durgun hareketsizliğinden sonra, sadece üçyüz yıllık geçmiş olan bu mimaride son derece şa-

(*) Latince: «Çünkü benim adım aslan.» (Ç.n.)

şırtıcı, çarpıcı, o hızlı, sayısız değişikliklerin nedeni budur işte. Bu arada sanat dev adımlarıyla ilerler. Halkın dehası ve orijinalitesi piskoposların yapmış olduğu görevi yapar. Her kavim gelip geçerken bu kitaba kendi satırını yazar: Katedrallerin cephesindeki eski Romavari hiyeroglifleri karalar, onun yerleştirdiği yeni sembolün altında, şurada-burada, doğma'nın filizlendiği görülür ancak. Popüler işlemeciliğin altında dini iskelet belli belirsiz farkedilir. O devirde mimarların bizzat kilise karşısında, kurallara bağlı olmamaları düşünülemez. Paris Adliye Sarayı'nın Şömineli Salonu'nda olduğu gibi pek çirkince yan yana getirilmiş rahiplerle rahibelerden işlenmiş sütun başlıkları bunlardan biridir. Bourges'daki büyük cümle kapısının altına Hz. Nuh'un **harfi harfine** hiçbir şey gizlemeden oyulan macerası da bir başkası. Şurada da Bocherville Manastırı'nın rahiplerinin özel ayın sırasında ellerini yıkadıkları lavabonun üzerindeki gibi, elinde içki bardağı, bütün bir cemaatin suratına gülen eşek kulaklı, sarhoş bir rahip. O devirde, taş yazılan düşünce için tıpkı bizim bugünkü basın özgürlüğüne benzer bir imtiyaz vardı. Mimarının özgürlüğüdür bu.

Bu özgürlük pek ileriye varır. Bazan bir cümle kapısı, bir cephe, bütününü bir kilise, ibadeto tamamen yabancı, hattâ kiliseye düşman, sembolik bir anlamı dile getirir. Daha XIII. yüzyılda Guilaumo De Paris XV. yüzyılda Nicolas Flamel özgürdü; Saint Jacques-de-la-Boucherie tümüyle bir muhalefet kilisesidir.

O zaman, düşünce ancak bu tarz içinde özgürdü, bundan ötürü, yapı adı verilen bu kitaplara yazılmaktaydı bütününü. Yapı formuna bürünmemek gibi bir tehlikeyi göze alsaydı, genel meydanlarda cellat eliyle yakıldığını görürdü: kilise cümle kapısı formu içindeki düşünce, kitap formu içindeki düşüncenin işkence cezasına çarptıldığını görürdü. Bundan dolayı, ancak bu çareye sahip bulunan duvarcılık, gün ışığına çıkabilmek için buna çullanıyordu her yandan. Avrupa'yı

kaplamış olan sonsuz sayıdaki katedraller bunun sonucudur. Bu öyle şaşılacak bir sayıydı ki, araştırıp doğruluğu kabul edildikten sonra bile inanılması pek güçtür. Toplumun bütün maddi güçleri, bütün entelektüel güçleri aynı noktada, mimaride toplanıyordu. Böylece, Tanrı'ya tapınaklar yükseltmek bahanesiyle, sanat muhteşem ölçülerde geliyordu.

O zaman, şair doğan bir kimse mimar oluyordu. Kitleler içinde dağınık, feodalite altında sanki tunç kalkanlardan bir *testudo* (*) altındaymış gibi, her yandan baskı altına alınmış olan deha, ancak mimarlıkta bir çıkış yolu buluyor, bu sanat aracılığıyla kendisine yol açıyor, ve dehanın İlyada'ları katedraller biçimine bürünüyor. Bütün öteki sanatlar mimarlığa boyun eğiyor, onun emri altına giriyorlardı. Büyük eserin işçileriydi hepsi de, mimar, şair, usta, onun cephesini yontan oymacılık, renkli camlarını resimlerle süsleyen boyacılık, çanını harekete geçiren, orglarının içine üfleyen müzik onun kişiliğinde bir araya geliyordu. Hattâ sadece şiir denen, elyazmalarında ölmeyecek kadar yaşamaya çabalayan o zavalı bile bir değer kazanabilmek için ilahi, ya da «nesir» şeklinde gelip yapıya katılmak zorunda kalmıştı; en sonunda, Greklerin dinî bayramlarında Eschyclos'un trajedilerini, Hz. Süleyman tapınağında da «Yaradılış»ı oynadıkları rolün eşidir bu.

Böylece, Gutenberg'e kadar, mimarlık, evrensel başlıca yazıdır. Doğu'nun başlattığı, Grek, Roma döneminin sürdüğü bu granit kitabın son sayfasını Ortaçağ yazdı. Zaten, Ortaçağ'da incelemiş olduğumuz bu bir kast mimarisinden sonra gelen bir halk mimarisi olayı, tarihin öteki büyük çağlarında insan zekâ-

(*) Latince: «Kaplumbağa.» Romalı askerler saldırıya, başlarının üzerine, yan yana yerleştirdikleri, tıpkı bir kaplumbağa kabuğunu andıran kalkanlarının himayesinde giderlerdi. (Ç.n.)

sında ona çok benzer hareketlerle tekrarlanır. Böylece, kitaplar dolusu açıklamaya ihtiyaç gösteren bir yasayı buraya kısaca aktaralım: Primitif çağların beşiği olan Doğu'da Hint mimarisinden sonra, Arap mimarisinin anası o zengin Fenike mimarisi; İlkçağ'da, Etrüsk tarzı da, dev ölçüdeki yapıları da Mısır mimarisinin değişik çeşitlerinden başka bir şey değildir; ondan sonra Grek mimarisi gelir ki onun da Romen tarzı, Kartaca kubbesinin yüklü bir devamından başka bir şey değildir; çağdaş zamanlarda, Roma mimarisinden sonra gotik mimari. Bu üç silsileyi basite indirirsek, üç büyük kardeşte —Hint, Mısır, Roma mimarilerinde— aynı sembolü buluruz: Teokrasi, kast, bir'lik, dogma, efsane, Tanrı; üç küçük kardeşte de —Fenike, Grek, Gotik mimarilerinde— doğalarının özünde yer alan biçim farklılığı ne olursa olsun, aynı anlama rastlanır: Özgürlük, halk, insan.

İster Brahman rahibi, ister büyücü, ya da papa adını taşısin, Hintli, Mısırlı, ya da Roma duvarcılığında, hep rahip, yalnız rahip sezilir. Halk mimarilerinde ise durum aynı değildir. Bunlar daha zengin, daha az kutsaldır. Fenike mimarisinde, tüccar kokusu vardır; Grek mimarisinde, cumhuriyetçi; Gotik'te de burjuva kokusu.

Bütün teokratik mimarinin genel karakterleri de genişmezlik, ilerleme korkusu, geleneksel çizgilerin korunması, primitif tiplerin kutsallaştırılması, insanın ve tabiatın bütün şekillerinin sembolün anlaşılmasız kaprislerine değişmez bağımlılığıdır. Bunlar, ancak bilenlerin esrarını çözebildiği karanlık, karışık kitaplardır. Üstelik, her biçimin, her biçimsizliğin kendisini dokunulmaz hale getiren bir anlam taşır. Hint, Mısır, Romen duvarcılıklarından desenlerini yeni bir biçime sokmalarını ya da heykelciliğini ilerletmesini istemeyin, beklemeyin. Her kusursuzluk onlar için bir dinsizliktir. Bu mimarilerde dogmanın sertliği ikinci bir taşlaşma gibi taşın üzerine yayılmıştır sanki. Buna

karşılık, halk duvarcılıklarının genel belirtileri çeşitlilik, ilerleme, yenilik, zenginlik, sürekli harekettir. Bu mimariler kendi güzelliklerini düşünmek, ona özen göstermek, heykel ya da arabesk süslerini sürekli olarak düzeltmek için dinden yeterince uzaklaşmışlardır. Yüzyılın malıdır. Hâlâ altından kendilerini göstermekte oldukları tanrısal sembole kattıkları bir şeyler vardır yine de. Hâlâ sembolik olmakla birlikte, tabiat gibi anlaşılması kolay olan, her ruhun, her zekânın, her hayalgücünün nüfuz edebileceği yapılar buradan doğmuştur. Teokratik mimariyle bu mimari arasında, kutsal dille halk dili arasındaki, hiyeroglifle sanat. Süleyman'la Fidyas arasındaki fark vardır.

Buraya kadar, binlerce kanıtı ve ayrıntıya ilişkin binlerce itirazı bir yana bırakarak, kısaca belirttiklerimizi özetlersek, şu sonuca varırız: Mimarlık XV yüzyıla kadar insanlığın başlıca kütüğü olmuştur; bu süre içinde, yeryüzünde hemen yapı halini almayan bir tek karışık düşünce ortaya çıkmamıştır; her dini yasa gibi, her halk düşüncesinin de anıtları olmuştur; en sonunda, insanın taşla yazmadığı bir tek önemli düşüncesi olmamıştır. Niçin bu böyledir? Çünkü, ister dini olsun, ister felsefi olsun, her düşünce kendi sürekliliğiyle ilgilidir, çünkü bir kuşağı harekete getiren bir fikir başka nesilleri de harekete getirmek, iz bırakmak ister. Elyazması kitapların ölümsüzlüğü ise ne kadar temelsizdir! Bir yapı ise ne kadar sağlam, sürekli, dayanıklı bir kitaptır! Yazılı bir sözü yok etmek için bir meşale, bir barbar yeter. Yapı halindeki bir sözü yıkmak için ise bir toplum ayaklanması, bir yeryüzü devrimi gerekir. Belki Colosseum'un üzerinden barbarlar Piramid'lerin üzerinden de tufan geçmiştir.

XV. yüzyılda her şey değişti.

İnsan düşüncesi kendini ölümsüzleştirmek için, mimarlıktan yalnız daha ömürlü, daha dayanıklı değil, daha da sade, daha da kolay bir çare keşfetti. Mi-

marlık tahttan düştü. Orfeus'un taştan harflerinin yerini Gutenberg'in kurşun harfleri aldı.

Kitap yapıyı öldürecek.

Matbaanın icadı tarihin en büyük olayıdır. Ana devrimdir bu. Baştan başa yenilenen insanlığın ifadesi tarzıdır, bir biçimden soyunup, bir başkasına bürünen insan düşüncesidir, Âdem Peygamber'den beri zekâyı temsil eden şu sebbolik yılanın tam, kesin gömlek değiştirmesidir bu.

Matbaa biçimi altında, düşünce her zamankinden daha ölümsüzdür; uçucu, ele geçmez, tahrip edilemez bir şeydir. Havaya karışır. Mimari çağında dağ haline giriyordu, bir çağa, bir yere kudretle sahip oluyordu. şimdi kuş sürüşü oldu, dört bir yana dağıldı, havanın, uzayın bütün noktalarını aynı zamanda kapladı.

Tekrar ediyoruz: Düşüncenin bu biçimde çok daha sabit, çok daha bozulmaz, yıkılmaz olduğunu görmeyen var mı? Sağlamken, uzun ömürlü, dayanıklı hale geldi. Devamlılıktan ölümsüzlüğe geçti. Bir kütleyi yıkabilirsiniz, her yerde hazır ve nazır olanı nasıl yok edebilirsiniz? Bu tufan gelse, dağlar çoktan beri sular altında kaybolmuştur, kuşlar hâlâ göklerde uçuşurlar; dalgaların üzerinde bir tek gemi yüzse, kuşlar oraya konarlar, onunla birlikte suyun üzerinde yüzerler; onunla birlikte suların çekilmesini seyrederler. Bu kaostan çıkacak olan yeni dünya, uyanırken, tepesinde uçan, sulara gömülen dünyanın kanatlı, canlı düşüncesini görür.

Bu ifade tarzının sadece en muhafazukâr olanı değil, aynı zamanda en sadesi, en kullanışlısı, her şeye en uygunu olduğu düşünülürse, büyük bir yük taşımadığı, ağır aletler kullanmadığı göz önünde bulundurulursa, düşüncenin bir yapı şeklinde kendini ifade edebilmesi için dört, beş tane başka sanatı, tonlarca altım, dağlar gibi taşı, ormanlarca keresteyi, bütün bir işçi milletini harekete getirmek zorunda kaldığı da

hatırlanırsa, düşüncenin kendini kitap halinde belir tirken bu iş için bir parça kâğıt, bir parça mürekkeple bir kalem yettiğine göre, zekânın baskı makinesi uğ runa mimarlıktan ayrılmasına nasıl şaşılır? Bir ırma ğın yatağını, düzeyinin altında kazılan bir kanalla bir denbire kesiverin, ırmak yatağından ayrılır.

Onun için, bakın, matbaanın icadından beri mi marlık nasıl azar azar kuruyor, zayıflıyor, boşalıyor Suyun alçaldığı, özsuynun çekildiği, çağların, ve halkla rın düşüncesinin mimariden uzaklaştığı nasıl da belli oluyor! Soğuma XV yüzyılda pek sezilemeyecek dere cededir, matbaa daha pek çelimsizdir ve kudretli mi marlıktan olsa olsa aşırı bir canlılığını çekebiliyor Ne var ki daha hemen XVI. yüzyılda mimarlığın has talığı gözle görülür hale gelmiştir; artık toplumu ifa de etmiyor; klasik sanat kılığına giriyor sefilce; Gal yalı, Avrupalı, yerliyken, Grek, Romalı oluyor; ger çek, modernken sahte antik haline geliyor İşte Re naissance denen bu çöküntüdür. Gene de muhteşem bir çöküntü; çünkü eski Gotik deha Maienz'in o dev gibi baskı makinesinin arkasında batan bu güneş, bü tün bu Latin kemerlerinin, korintos kolonad'larını, melez sığıntısını bir süre daha, son ışıklarıyla aydınla tıyor.

Bizim bir şafak sandığımız işte bu batan güneştir

Bununla birlikte, mimari de herhangi bir sanat gibi bir sanat olduğuna göre eksiksiz sanat, üstün sa nat, müstebit sanat niteliğini kaybeder etmez öteki sanatları elinde tutma gücünden yoksun kalır. Böyle ce, onlar da özgürlüklerine kavuşurlar, mimarinin boyunduruğundan kurtulurlar, herbiri kendi yolun da gider. Bu ayrılıktan onların herbiri kazançlı çıkar Yalnızlık, tek taşına kalmışlık her şeyi yüceltir. Oyma cılık heykelcilik olur, tasvircilik ressamlık olur, ilahi de müzik olur. Sanırsınız ki Büyük İskender'in ölü müyle parçalanın, eyaletleri krallıklarını ilân eden bir imparatorluktur.

İşte Raffaello, Michelangelo, Jean Goujon, Palestina, gözkamaştırıcı XVI. yüzyılın bu parlak ihtişamları bunun sonucudur.

Sanatlarla birlikte, düşünce de her yanda özgür lüğüne kavuşur. Ortaçağ'ın dinde yenilikçileri katolikliğe büyük zararlar vermişti. XVI. yüzyıl dini birliği parçalıyor. Matbaadan önce, dinde yenilik yalnız bir mezhepten ayrılma niteliğini taşırdı, matbaa onu devrim haline soktu. Matbaayı kaldırın, dinde yenilikçilik gücünü kaybeder. İster kaçınılmaz, ister rastlantı olsun, Gutenberg Luther'in öncüsüdür.

Bu arada, Ortaçağ güneşi iyicene battıktan sonra, sanat ufkunda Gotik deha ebediyen sönünce, mimarlık gitgide daha donuklaşır, renksizleşir, yok olur. Yapının şu kemirici kurdu —basılı kitap— onu emer, kemirir. Mimarlık düşkünleşir, yoksullaşır, göz göre göre zayıflar. Artık hor görülür, yoksuldur, bir hiçtir. Hiçbir şey ifade etmez, hattâ başka bir çağın sanat anısını bile dile getiremez. İnsan düşüncesi ondan ayrıлып gittiği için, öbür sanatlar da bırakıp gittiğinden, tek başına kalınca, o da sanatçı yokluğunda eliştiriliğini çağırır. Vitrayların yerini düz cam alır. Oymacının yerini taş yontucu alır. Elveda her türlü hayat özsuğu, her türlü yenilik, canlılık her türlü zekâ! Kopyadan kopyaya, atelyelerin acınacak dilencisi gibi sürünür durur. Hiç şüphesiz ki daha XVI. yüzyılda onun öldüğünü anlamış olan Michelangelo'nun aklına son bir düşünce, bir umutsuzluk düşüncesi gelmişti. Bu sanat devi Parthenon'un üzerine Panthéon'u yığmış, Roma'daki Saint-Pierre'i yapmıştı: Mimarlığın son yenilgisi, kapanan devasa taş kütük defterinin altında dev bir sanatçının imzası, kalmaya değer biricik yüce eser. Michelangelo öldükten sonra, bir gölge, bir hayal gibi ölmeyip sürünen bu sefil mimarlık ne yapıyor? Roma'daki Saint-Pierre'i ele alıyor, onu körükörüne, gülünç şekilde taklit ediyor. Garip, gülünç bir meraktır bu. İçler acısı bir durumdur.

Her yüzyılın kendine özgü Saint-Pierre'i vardır: XVII. yüzyılda Val-de-Grâce, XVIII. yüzyılda Sainte-Genève. Her ülkenin kendi Sainte-Pierre'i vardır: Londra'nın var. Petersburg'un var. Paris'te iki, ya da üç tane var. Saçma bir vasiyetname, ölmeden önce çocukluk haline düşen yaşlı, yüce bir sanatın son sayıklaması.

Yukarıda sözünü ettiğimiz karakteristikleri taşıyan anıtlar yerine, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar sanatın genel görünüşünü incelersek, aynı gerileme, zayıflama olaylarını fark ederiz. II. François'dan beri yapının mimari şekli gitgide daha çok silinir, zayıflayan bir hastanın kemik çatısı gibi, geometrik şeklin çıkıntılarına yer verir. Sanatın güzel çizgileri yerlerini mühendisin, geometri uzmanının soğuk, sert çizgilerine bırakır. Bir yapı artık bir bina değildir de çokyüzlü bir cisimdir. Gene de mimarlık bir çıplaklığı gizlemek için çirpınıp durur. İşte bir Roma alınlığı üzerine işlenmiş bir Grek alınlığı, ya da tersi. Bu hep Parthénon'un içinde Panthéon'dur (*), Roma'nın Saint-Pierre'idir. İşte, IV Henri devrinin taş köşeli tuğla evleri. Royale Meydanı, Dauphine Meydanı. İşte XIII. Louis devrinin bir kambur taşır gibi bir kubbe taşıyan ağır, bodur, tıknaz, kiliseleri. İşte, Quatres-Nations Okulu'nun kötü İtalyan taklidi, Mazarin devri mimarisi (**). İşte XIV Louis'nin sarayları; saraylılar dolu uzun, soğuk, dondurucu, cansıkısı kışlalar. İşte, en sonunda şu köhne, dişleri dökülmüş, zarafet düşkünü, yaşlı, eski mimarlığı şekilsizleştiren kıvrıkcık yapraklar, tel şehriyelerle, bütün sigillerle, bütün mantarlarla XIV. Louis devri. II. François'dan XV Louis'ye kadar hastalık geo-

(*) Parthénon Greklerin Atena tapınağıdır; Panthéon ise Paris'te ünlü kişilerin gömüldü oldukları bir anıt-yapıdır (Ç.n.)

(**) İtalyan asıllı Fransız devlet adamı Kardinal Mazarin (1602-1661), o sırada Fransa'ya yeni katılmış olan Alsace, Holanda, Roussillon, Plignerol bölgelerinden gelecek öğrenciler için bir okul kurmuştu. (Ç.n.)

metrik diziyle arttı. Sanatın kemikleri üzerinde sadece derisi kalmıştır artık. Sefilcesine can çekiştir.

Bu arada, matbaa ne durumda acaba? Mimarlıktan ayrılan bütün o hayat, canlılık ona gidiyor. Mimarlık çöktüğü ölçüde matbaa şişiyor ve büyüyor. İnsan düşüncesi yapılara harcadığı bu güçler sermayesini bundan böyle kitaplara harcıyor. Onun için, XVI. yüzyıldan beri basım mimarlığın çöktüğü ölçüde yükseliyor, onunla çarpışıyor, onu öldürüyor. XVII. yüzyılda artık oldukça üstün, muzafferdir; dünyaya büyük bir edebî yüzyıl şenliğini yaptıracak ölçüde zaferinin üzerine iyice yerleşmiştir. XVIII. yüzyılda, XIV Louis' nin sarayında uzun süre dinlendikten sonra Luther'in eski kılıcını tekrar yakaladı, onu Voltaire'in eline verdi, güçlüğüyle, zaten daha önce mimari ifadesini öldürmüş olduğu şu yaşlı Avrupa'ya saldırmak üzere koştu. XVIII. yüzyıl biterken, basım her şeyi yıktı, mahvetti. XIX. yüzyılda yeniden yapacak.

Şimdi, soruyoruz: Üçyüz yıldan beri, bu iki sanatın hangisi insan düşüncesini gerçek bir şekilde temsil ediyor? Hangisi onu dile getiriyor? Hangisi, insanın yalnız edebî, skolastik tutkularını değil, geniş, derin, evrensel hareketini de ifade ediyor? Hangisi, hiç durmadan, hiçbir boşluğa yer vermeden, binbir ayaklı bir canavar gibi, yürüyen insanlığa bindiriyor? Mimarlık mı, yoksa matbaa mı?

Matbaa. Hiç kimse bu konuda yanılmasın, mimarlık öldü, geri gelmeyecek şekilde öldü, basılı kitapla öldürüldü, daha az dayandığı için öldürüldü, daha pahalıya mal olduğu için öldürüldü. Her katedral bir milyardır. Şimdi, mimari kitabı yeniden yazabilmek için ne kadar sermaye gerektiği göz önüne getirilsin bir kere; yeryüzünde binlerce binayı tekrar kaynaştırmak için; bir görgü tanığının «sanki dünya silkinerek, beyaz bir kiliseler elbisesine bürünmek için eski elbiselerini sırtından atmıştı —*erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, can-*

didam ecclesiarum vestem indueret (GLABER RADULPHUS) dediği ölçüde bir yapılar kalabalığının bulunduğu o çağlara geri dönmek için ne kadar sermaye gerektiği gözönüne getirilsin.

Bir kitap ne kadar çabuk meydana getirilir, ne kadar ucuza mal olur, ne kadar dayanıklı, etkilidir! Bütün insan düşüncesinin bu bayırdan aktığına nasıl şaşmalı? Bu demek değildir ki mimarlığın hâlâ şurada burada güzel bir yapısı, tek kalmış bir şaheseri yoktur. Matbaa çağında da hâlâ zaman zaman, sanırım ki bütün bir ordu kullanarak karılmış toprakla yapılacak bir zafer anıtına —mimarî çağda, bütün bir ulus tarafından biriktirilip kaynaştırılan rapsodilerle, İlyadalarla, Romancero'larla, Mahabâhrata'larla, Niebelungen'lerle yapılanlar gibi bir zafer anıtına— rastlanacaktır. Büyük bir rastlantı olarak, XIII. yüzyıldaki Dante gibi, yirminci yüzyılda da bir mimar çıkabilir. Yalnız, mimarlık artık toplumsal sanat, kolektif sanat, üstün sanat olamaz. İnsanlığın büyük destanı, büyük yapısı, büyük eseri artık bundan böyle inşa edilmeyecek, basılacaktır

Bundan böyle mimarlık tesadüfen kalkınabilse bile, üstün bir durum alamaz. Eskiden yasayı edebiyat ondan almışken şimdi o edebiyatın yasasına boyun eğecektir. Her iki sanatın rolleri yer değiştirmiş olacaktır. Hiç şüphesiz ki mimarlık çağında pek ender olan destanlar anıtlara benzer. Hindistan'da Vyasa (*) bir pagoda gibi karmakarışık, garip, nüfuz edilemez haldedir. Mısır şiirinde, yapılar gibi, çizgilerin yüceliği, sükûneti vardır; Eski Yunan'da güzellik, sükûnet, huzur vardır; Hristiyan Avrupa'da da katolik yüceliği, popüler safdillik, bir yenilenme çağının zengin bereketli gelişmesi. İncil Piramit'lere benzer, «İlyada Destanı» Parthénon'a, Homeros da Fidyas'a, XIII. yüz-

(*) Büyük kutsal Hint destanlarının yazarı olarak bilinen efsanevi rahip. (Ç.n.)

yılda Dante son Romavari kilisedir; XVI. yüzyılda Shakespeare son Gotik kilise.

Böylece, buraya kadar zorunlu olarak eksik, güdük bir şekilde söylediklerimizi özetlersek insanlığın iki kitabı, iki sicili, iki kutsal vasiyetnamesi vardır: Mimarlık ve matbaa; taş İncil ve kâğıt İncil. Hiç şüphesiz, yüzyıllar içerisinde o kadar genişçesine açılan bu iki İncil seyredildiği vakit, granit yazının gözle görülen ululuğunu; kolonadlar, dörtköşe sütunlar, dikili taşlar halinde şekillenen dev ölçüdeki alfabeleri; piramitten çan kulesine kadar, Keop'stan Strasbourg'a kadar dünyayı, geçmişi kaplayan şu insan dağlarını özlemle anmak yadırganamaz. Geçmişi bu mermer sayfalardan okumalıdır. Mimarlığın yazdığı kitabı hiç durmadan seyretmeli, yapraklarını tekrar tekrar devirmelidir; evet ama, kendi sırasınca, matbaanın da yükselttiği yapının büyüklüğünü inkâr etmemeli.

Bu yapı dev ölçüdedir. Bilmem hangi istatistik meraklısının hesapladığına göre, Gutenberg'den beri basılan bütün kitaplar birbirinin üzerine konabilse, Dünya ile Ay arasındaki mesafe doldurulmuş olacaktı. Bizim sözünü etmek istediğimiz yücelik bu değil. Bununla birlikte, insan günümüze kadarki matbaa ürünlerinin tümünün eksiksiz bir imajını düşüncesinde canlandırmak isterse bu bütün bize, dünyanın tamlığına dayanan, insanlığın hiç durmadan uğruna çalıştığı, canavara benzer, başı geleceğin sonsuz sisleri arasında kaybolan muazzam bir yapı gibi görünmez mi? Zekâların kaynaştığı karınca yuvasıdır bu. Bütün hayallerin, şu yaldızlı arıların ballarıyla üşüştükləri kovandır bu. Yapının binbir katı vardır. Orada burada, bilimin karanlık mağaralarının açıldığı görülür; bunlar yapının derinliklerinde birbiriyle kesişir. Yüzeyinin her yanında sanat arabesklerini, gül biçimi pencerelerini, dantellerinin bolluğunu gözler önüne serer. Burada, bireysel her eserin, önce aşırı, kişisel görünse de, gene bir yeri, bir çıkıntısı vardır. Ahenk bütünün

sonucudur. Shakespeare katedralinden Byron camisi-
ne kadar, binlerce küçük kule evrensel düşüncenin bu
metropolünde karmakarışık yığılırlar. Temeline, mi-
marlığın kaydetmediği, insanlığın birkaç eski ünvanı
yeniden yazılmıştır. Girişin soluna Homeros'un beyaz
mermerden o eski kabartmasını gömdüler; sağda çok
dilli İncil yedi başını yukarı doğru kaldırıyor. Roman
cero ejderi, birkaç da melcz şekil, Veda'lar, Niebelun-
gen'ler daha uzakta dikiliyorlar. Zaten bu olağanüstü
yapı hâlâ tamamlanmamış bir durumda bekliyor. Mat-
baa, toplumun düşünceyle ilgili bütün öz suyunu dur-
madan emen bu dev makine, eseri için gerekli olan ye-
ni yeni malzemeleri boyuna kusuyor. İnsanoğlu bütü-
nüyle inşaat halindedir. Her fikir duvarcıdır. En ba-
siti bile ya bir boşluğu dolduruyor, ya da bir taşı yer-
leştiriyor. En hırçın Breton atı kendi payına düşen sı-
va küfesini getiriyor. Her gün yeni bir taş dizisi yük-
seliyor. Her yazarın orijinal ve bireysel katkısından
ayrı olarak kolektif kontenjanı var. XVIII. yüzyıl
«Encyclopédie»yi verir. Devrim «Moniteur» gazetesini
katar. Muhakkak ki bu da sonsuz helezonlar şeklinde
büyüyen, yığılan bir yapıdır; burada da dillerin karı-
şıklığı, hiç durmayan çalışma, yorulma bilmeyen
emek baştan başa bütün insanlığın inatçı katkısı var-
dır; yeni bir tufana, vahşi bir su baskınına karşı ze-
kâya sunulan bir barınaktır bu. İnsanlığın İkinci Ba-
bil Kulesi'dir bu.

I

ESKİ YARGIÇLAR SINIFINA TARAFSIZ BİR BAKIŞ

O mübarek 1482 yılında, soylu kişi Robert d'Estouteville —Şövalye, Beyne derebeyi, Baron d'Ivry et Saint-Audry de la Marche, kralın danışmanı, mabeyincisi, Paris zabıta amiri— son derece mutlu bir insandı. Onyediyıl önce, 7 kasım 1465'te, kuyruklu yıldız (*) yılında kral ona şu ünlü Paris zabıta amirliğini ihsan etmişti; bu mevki, bir görevden çok, bir imtiyazdı. Joannes Loemnoeus der ki: **Dignitas, quoe cum non exigua potestate politiam concernente atque proerogativis multis et juribus conjuncta est (**)**. Kralın meclisinde yer alan ve atanma belgeleri XI. Louis'nin gayrimeşru kızının gayrimeşru Bourbon prensiyle evlendiği tarihe kadar uzanan bir soylu kişi, '82'de pek olağanüstü bir şeydi. Robert d'Estouteville'in Paris zabıta amirliğinde Jacques de Villiers nin yerini aldığı gün üstat Jean Dauvet adliye başkanlığında sayın Hélye de Thorrettes'in yerini alıyordu. Jean Jouvenel des Ursins Fransa Adalet Bakanlığı'nda Pierre de Morcilliers'nin yerine geçiyordu, Regnault des Dormans da kralın danıştay başkanlığı görevinden

(*) Borgia'nın amcası Papa Calixte'in, korunmak için, geneldualar okuttuğu bu kuyruklu yıldız 1835'te yeniden görünecektir. (V. Hugo)

(**) Latince: «Öyle bir yüksek mevki ki polis bakımından pek az sınırlı bir sözügeçerliği, ayrıca sayısız imtiyazları, hakları vardır.» (Ç.n.)

Pierre Puy'yi hayal kırıklığına uğratiyordu. Oysa Robert d'Estoutville Paris zabıta amirliğinde bulunduğundan beri, başkanlık, adliye bakanlığı, başkan vekilliği kaç tane başın üzerinde dolaşmıştı! Zabıta amirliği ona, atama mektubunun bildirdiği gibi, korumak üzere verilmişti; hiç şüphesiz, o da, onu çok iyi koruyordu. Ona yapışmış, onunla kaynaşmış, onunla özdeleşmişti. Öyle ki, şüphesi, muzip bir kral olan, ve iktidarının esnekliğini çok sık tayin ve azillerle korumaya çalışan XI. Louis'yi pençesine alan bu değiştirme çılgınlığından yakasını kurtarmıştı böylece. Dahası da var: Bu yaman şövalye ayrıca oğlu için, kendisi öldükten sonra, görevini miras yoluyla elde etme hakkını da koparmıştı; iki yıldan beri de, daha şövalye ilân edilmemiş olan genç asilzadenin adı Paris zabıta amirliği sicilinin en başında, babasının adının yanında görünüyordu. Muhakkak ki pek nadir rastlanan üstün bir teveccüh! Şu gerçektir ki Robert d'Estouteville iyi bir askerdi; kamu yararı birliği'ne karşı şövalye mızrağının ucundan sancağını dürüstçe kaldırmıştı; 14... 'te Paris'e girdiği gün kraliçeye reçelli geyik ikram etmişti. Üstelik, kral konağı görevlilerinin kâhyası Sayın Tristan l'Hermite'in dostluğunu da kazanmıştı. Böylece, pek rahat, hoş bir hayat sürüyordu. Bir kere, dolgun maaşı vardı, buna —üzüm asmasına ayrıca eklenen salkımlar gibi— zabıta amirliği hukuk ve ceza kalemlerinin geliri, Embas du Châtelet mahkeme salonlarının hukuk ve ceza gelirleri, Mantes, Corbeil köprülerinin birkaç küçük geçiş vergisi, odunculardan, tuzculardan alınan vergiler de ekleniyordu. Bir de buna şehir içindeki at gezintilerinde, yardımcılarının kolbaşlarının yarısı al, yarısı kahverengi elbisesinin üstünde savaş elbisesini —bugün hâlâ Normandiya'da Valmont Manastırı'ndaki mezarının üzerine konulan, hayranlıkla seyredebileceğiniz muhteşem savaş elbisesini— Montphéry'de yamru yumru olmuş tuğasını gözler önüne serip üstünlüğünü belirt-

mek zevkini ekleyin. Sonra, düzinelerle çavuşun, Châtelet kapıcısının, gözcüsünün, Châtelet'nin iki üyesinin —auditores Castelleti— onaltı mahallenin onaltı komiserinin, Châtelet zindancısının, tımarlı dört çavuşun, atlı yüzyirmi çavuşun, sopalı yüzyirmi çavuşun, aşağı-nöbetçi, yan-nöbetçi, art-nöbetçisiyle nöbet şövalyesinin üzerinde üstünlük sağlamak az şey midir? Tımar olarak asil yedi mahkemeye, bunca şanlı ve şerefli biçimde donatılan bu Paris vikontluğunda en başta —eski fermanların dediği gibi in *prima instante*— gelen yargılama yetkisini saymasak bile, idam cezası vermek, adi işlere bakmak yetkisini —döndürmek, asmak, sürüklemek yetkisini— kullanmak, az şey midir? Sayın Robert d'Estouteville'in, Grand-Châtelet'de, Philippe-Auguste'ün geniş, sivri uçlu pencereleri altında, her gün hükümler, kararlar vermesinden daha tatlı bir şey tasavvur edilebilir mi? Sonra da, âdet edindiği gibi, her akşam, Palais-Royal avlusundaki Galilée Sokağı'nda eşi Madam Ambroise De Loré sayesinde sahip olduğu o sevimli eve gidip, birkaç kişiyi hücreye göndermiş olmanın verdiği yorgunluğu gidermekten daha zevkli bir şey olur muydu ki? Belediye zabıta amirlerinin ve başçavuşlarının kendi hapisaneleri saydıkları bu hücre Escorcherie Sokağı'nda «onbir ayak uzunluğunda, yedi ayak dört parmak genişliğinde, onbir ayak yüksekliğinde» ufak-cık bir yerdi.

Sayın Robert d'Estouteville'in sadece zabıta amiri, Paris vikontu olarak sahip bulunduğu özel adalet yetkisinden başka, ayrıca, kralın yüce adaletinde de payı, gözü ve pençesi vardı. Biraz yüksek hiçbir baş yoktu ki cellâda düşmadan önce onun ellerinden geçmiş olmasın. M. De Nemours'u Halles'e götürmek üzere M. De Saint-Pol'ü de Grève Meydanı'na götürmek üzere Saint-Antoine Hapisesi'nden gidip o almıştı. M. De Saint-Pol sızlanıyor, haykırıyordu, bu da sayın başkomutanı hiç sevmeyen sayın zabıta amirini

sonsuz sevinçlere boğuyordu.

İşte, hiç şüphesiz ki bir hayatı mutluluğa, üne kavuşturmak, Paris zabıta amirleri tarihinde önemli bir sayfayı hak etmek için bütün bunlar yeter de artardı bile, Paris zabıta amirleri tarihi, gerçekten, pek ilgi çekicidir. Oudard De Villeneuve'ün Boucheries Caddesi'nde bir evi olduğunu, Guillaume de Hangest'in büyük, küçük iki Savoie'yı da satın aldığını, Guillaume Thiboust'nun Clopin sokağı'ndaki evlerini Sainte-Genève rahibelerine verdiği Hugues Aubriot'nun Porc-Epic Konağı'nda oturduğunu daha birçok ailevi olayları biz hep ondan öğreniyoruz.

Gel gelelim, hayatı sabırla, zevkle kabul etmek için ortada bunca neden varken, Sayın Robert d'Estouteville 7 ocak 1482 sabahı pek öfkeli, huysuz bir suratla uyanmıştı. Bu öfke nereden geliyordu? İşte bunu kendisi bile açıklayamazdı. Acaba gökyüzünün kapalı olmasından mı? Eski Montlhéry kılıç kemeri, tokası çok sıkıldığından ve zabıta amirliğinin verdiği şişmanlığını fazla sertçe sıkıya koyduğundan mı acaba? Sokakta, penceresinin altında, dörder kişilik topluluklar halinde, gömleksiz ceketler, tepesiz şapkalar giymiş, yanlarında heybeler, şişeler, kendisine hiç alıdış etmeden geçen seraserileri gördüğünden mi? Yoksa gelecek yıl, müstakbel kral VIII. Charles'ın zabıta amirliği gelirinden keseceği üçyüz yetmiş lira, onaltı kuruş, sekiz meteliğin belli-belirsiz önsezisi miydi bu? Okuyucu istediğini seçebilir; bize gelince, biz ancak onun öfkeli olduğuna inanmak eğilimindeyiz.

Zaten, bir bayram ertesiydi; herkes için, öyle ya, hele Paris'te bir bayramın meydana getirdiği her iki anlamda da pisliği, çöplüğü temizlemekle görevli yüksek rütbeli bir memur için cansıkıcı bir gündü. Sonra da Grand-Châtelet'de bir duruşmaya katılacaktı. Biz şuna dikkat ettik: Genel olarak, yargıçlar duruşma günlerinin aynı zamanda öfke günleri de olmasına çalışıyorlar ki kral adına, kanun, adalet adına ra

hatça suçlayabilecek birisini bulabilsinler.

Bu arada duruşmaya onsuz başlanmıştı. Âdet olduğu üzere vekilleri hukuk, ceza davalarında, daha başka davalarda onun işini görüyorlardı. Sabahın sekizinden beri Embas du Châtelet'nin dinleyici yerinin karanlık bir köşesinde sağlam bir meşe parmaklıkla duvar arasına yığılan, sıkışan hayli kalabalık sayıda bay ve bayan burjuvalar sayın başkanın vekili, Châtelet mahkemesi üyesi, üstat Florian Barbedienne'in biraz karışık, pek gelişi-güzel yönettiği adaletin çeşitli, eğlenceli manzarasını mutlulukla seyrediyorlardı.

Salon küçük, basık, kemerliydi. Dipte zambak çiçekleriyle süslü bir masayla oymalı meşe ağacından büyük bir koltuk vardı: koltuk zabıta âmirinindi ve boştu. Solda mahkeme üyesi, üstat Florian için bir iskemle vardı. Aşağıda yazıp çizen bir zabıt kâtibi duruyordu. Tam karşıda halk bulunuyordu; kapının önünde de, masanın önünde de beyaz haçlı, kaba yünden mor ceketler giymiş, çok sayıda zabıta çavuşları. Sırtlarının yarısı kırmızı, yarısı mavi Toussaint ceketleri giymiş olan, Paris Belediye meclisinin iki çavuşu dipte masanın arkasında alçak bir kapının önünde nöbet tutuyorlardı. Kalın duvara sıkıca gömülmüş yumurta biçimi bir tek pencere, iki grotesk figür, kubbenin kilit taşına tavan göbeği olarak oyulmuş taş tan şeytanı, salonun öbür ucunda zambak çiçeklerinin üzerine oturmuş yargıcı, ocak ayının soluk ışığıyla aydınlatıyordu.

Başkanlık masasında, Ağır Ceza Mahkemesi üyesi üstat Florian Barbedienne'i gözünüzün önüne getirin. İki yığın halindeki dava dosyaları arasında, dirseklerinin üzerine dayanmış, ayağı, düz kahverengi çuhadan elbisesinin eteği üzerinde, yüzü sanki kaşları oradan fırlıyormuş gibi duran beyaz kuzu kürkünün içinde; kırmızı hırçın bir yüz. Gözünü kırptıyor, çenesinin altında birleşen yanak yağlarını azametle taşıyor.

Oysa ki, mahkeme üyesi sağırdı. Bir mahkeme üyesi için hafif bir kusurdur bu. Üstat Florian gene de davaları, yargıtaya gitmeyi gerektirmeden usulüne pek uygun bir şekilde görürdü. Muhakkak ki bir yargıcın dinler gibi bir hali olması yeter; sayın üye de bu şartı —iyi adalette önemli olan tek şartı— herhangi bir gürültüyle ilgisi dağılmadıkça, pek mükemmel bir şekilde yerine getiriyordu.

Öte yandan, dinleyiciler arasında, onun tutumunu, durumunu amansız bir şekilde eleştiren biri vardı: Dünkü o küçük öğrenci, Jehan Frollo du Moulin. Bu piyade'ye Paris'te, profesörlerin kürsüsünün önünden başka, her yerde mutlaka rastlarsınız.

Arkadaşına, alçak sesle: «Bak hele!» diyordu. O, gözlerinin önünde geçen sahneleri yorumlarken arkadaşşı Robin Poussepain, yanında, sırtıp duruyordu. «İşte Jehanneton du Buisson! Marché-Neuf'deki Haylaz'ın güzel kızı! Şeytan çarpsın ki bunak onu mahkûm ediyor! Demek artık kulağı olmadığı gibi gözleri de yok bunun. Boynuna iki tespih taktığı için onbeş kuruş dört metelik! Oldukça pahalı doğrusu. **Lex du ri carminis** (*). Bu da kim? Zırhlı asker gömleği yapıcısı Robin Chief-deVille! Mesleğinde üstat payesini aldığı için mi? Bu onun giriş parası. Hey! serseriler arasında iki asılzade! Aiglet De Soins, Hutin De Mailly. İki yaver, **corpus Christi** (**). Ya! zor oyunu oynadılar. Rektörümüzü burada ne zaman görebileceğim? Krala yüz lira ceza ödenecek! Mösyö Barbedienne bir sağır gibi vuruyor, zaten sağır ya! Beni oyundan, gündüz oynamaktan, gece oynamaktan, oyunda yaşamaktan, oyunda ölmekten, gömleğimden sonra ruhumun üzerine oynamaktan alıkoyacağını bilsem ağabeyim gibi ben de başdiyakoz olmaya razıyım! Vay

(*) Latince: «Yazılışında kanun serttir.» (Ç.n.)

(**) «İsa'nın vücudu» anlamına latince bir söz ki küfür, ünlem olarak kullanılıyor. (Ç.n.)

canına! ne kadar da kız var! Biri gidiyor, biri geliyor kuzucuklarım! Ambroise Lécuyère! Isabeau la Paynette! Bérarde Gironin! Tanrı hakkı için, hepsini de tanıyorum! Para cezası! para cezası! İşte, yaldızlı kemerler takmanın ne demek olduğunu öğretir bunlar size! On metelik! Haspalar! Ah! sağır, ahmak, moruk yarıç! Ah! hantal Florian! Ah! ahmak Barbedienne! İşte sofraya oturmuş! Davacıdan yiyor, davadan yiyor, yiyor, çiğniyor, tıkınıyor, şişiyor! Para cezaları, mahkeme masrafları, harçlar, vergiler, ücretler, zarar-zıyanlar, cehennem, hapisane, zindan, mahkeme harcıyla birlikte mahpus zinciri... bunların hepsi ona göre bayram şekeri, Paskalya çöreği! Bak hele şu domuza! Hadi bakalım! İyi! Al bir âşık kadın daha! Thibaud la Thibaude, ta kendisi. Glatigny Sokağı'ndan gelme. Kim şu oğlan? Gieffroy Mabonne, oklu süvari jandarması. Tanrı'nın adına küfür etmiş. —Thibaude kadın, para cezası! Gieffroy oğlan, para cezası! İkisine de para cezası! Bunak sağır! İki işi birbirine karıştırmıştır mutlaka! Bire karşı onla bahse girerim ki küfürü kıza, aşkı da jandarmaya ödetiyor bu herif! Dikkat et, Robin Poussepain! İçeri ne sokacaklar acaba? İşte bir sürü çavuş birikmiş! Hay kör şeytan! Av köpeği sürüsünün bütün tazıları burada. Bu mutlaka avın en büyük, en önemli parçası. Diyelim, yaban domuzu. Ta kendisi, Robin ta kendisi! Hem de üstelik en güzeli. **Vay canına!** bu bizim dünkü prensimiz, bizim Çılgınlar Papası, çancımız, tek gözlümüz, kamburumuz, yüz buruşturucumuz! Quasimodo'nun ta kendisi bul!»

Ondan başkası değildi. Quasimodo'ydu bu. Kayışla bağlanmış, çemberlenmiş, sicimlenmiş, sımsıkı sarılmıştı; pek iyi korunuyordu. Çevresini alan çavuşlara nöbetçi şövalye kendisi yardımda bulunuyordu; şövalyenin göğsünde Fransa'nın armaları, sırtında da şehrin armaları işlenmişti. Quasimodo'da, biçimsizliği, sakatlığı bir yana, bütün bu oluklu oklar, mızraklar takım-taklavatını haklı gösterecek hiçbir şey yok-

tu. İçine kapalı, kaygılı, sessiz, durgundu. Tek gözü, ancak arada-sırada, kendisini kısıkvrak eden bağlara şöyle sinsi, öfkeli bir bakış fırlatıyordu.

Bu bakışı çevresinde de gezdiriyordu ama, öylesine sönmüş, öylesine uyuşuktu ki, kadınlar onu ancak alay edip gülüşmek için birbirlerine parmakla gösteriyorlardı.

Bu arada üye üstat Florian, zabıt kâtibinin kendisine uzattığı, Quasimodo aleyhine düzenlenen şikâyet dosyasını dikkatle karıştırdı. Bu göz atmadan sonra, bir ân düşünür gibi durdu. Bir soruşturmaya başlayacağı ânda daima almaya dikkat ettiği bu tedbir sayesinde suçlunun niteliklerini, suçlarını önceden bildirdi; önceden bilinen sorulara önceden bilinen karşılıklar verilirdi; sağırlığını pek belli etmeden, soruşturmanın dolambaçlarından sıyrılmayı başarırdı. Dava dosyası onun için körün köpeği gibiydi. Arada-sırada, uygunsuz bir karşılıkla, ya da anlaşılmaz bir soruyla sakatlığı ortaya çıkacak olursa bunu kimisi dalgınlık, kimi de ahmaklık olarak kabul ederdi. Her iki durumda da yargıçlık şerefine hiçbir leke bulaşmamış oluyordu; çünkü bir yargıcının ahmak, ya da dalgın olarak kabul edilmesi sağır olmasından daha iyiydi. Böylece, sağırlığını herkesten gizlemeye son derece dikkat ediyordu; bunda da, genel olarak, öylesine başarıya ulaşmıştı ki kendi kendini bile inandırmıştı. Aslında bu sanıldığından daha da kolaydır. Bütün kamburlar başı yukarıda yürürler, bütün kekemeler uzun, tumturaklı konuşmalara girerler, bütün sağırlar alçak sesle konuşurlar. Ona gelince, olsa olsa kulağının biraz dikkafalı olduğuna inanıyordu. Bu onun, açık yüreklilik, vicdan muhasebesi ânlarında, bu konuda halkın kanısına yaklaştığı tek noktaydı.

Böylece, Quasimodo olayını iyice sindirdikten sonra başını arkaya devirdi, daha da bir azemetli, tarafsız görünmek için gözlerini yarı yarıya kapadı; öyleki, o ânda hem sağır, hem de kördü. Bu iki kondis-

yon olmadan kusursuz bir yargıç düşünülemez. İşte bu azametli tavır içinde sorguya başladı.

— «Adın?»

İşte, «kanunun önceden kestiremediği» bir durum vardı ortada: Bir sağırın bir sağırı sorguya çekmesi!

Quasimodo, kendisine yönetilen sorudan hiçbir şekilde haberi olmadığı için yargıca gözünü kırpmadan öyle bakıyordu; hiçbir karşılık vermedi. Yargıç da, sağır olduğundan, suçlunun sağırlığından haberi yoktu, suçluların her zaman yaptığı gibi karşılık verdiğini sandı, o bilinçsiz, aptal kendine güvenliğiyle devam etti.

— «Peki, kaç yaşındasın?»

Quasimodo bu soruya da karşılık vermedi. Yargıç karşılık verdi sanarak devam etti:

— «Şimdi de, mesleğin?»

Hep aynı sessizlik. Bu arada dinleyiciler fısıldaşmaya, birbirleriyle bakışmaya başladılar.

— «Yeter» diye yanıtladı sarsılmaz dinleyici, üçüncü karşılığın da tamamlandığını varsayarak. Şunlarla suçlandırılıyorsun huzurumuzda: **primo** (*), gece vakti karışıklık çıkarmak; **secundo** (**) deli bir kadına karşı şerefsizce zor kullanmak, **in proejudicium metreticis, tertio** (***), kiral haşmetmeabımızın emrindeki askerlere karşı isyan, itaatsizlik. Bütün bu noktaları açıkla bakalım. Kâtip efendi, suçlunun buraya kadar söylediklerini yazdınız mı?»

Bu talihsiz soru karşısında, zabıt kâtibinden dinleyicilere öyle şiddetli, öyle çılgın, öyle bulaşıcı, öyle genel bir kahkaha yükseldi ki her iki sağır da bunun farkına varmak zorunda kaldılar. Quasimodo, umursamaz bir tavırla kamburunu silkerek döndü. Üstat

(*) Latince: Birincisi.

(**) Latince: İkincisi.

(***) Latince: Üçüncüsü.

Florian da, onun gibi şaşırmıştı; seyircilerin kahkahasına suçlunun saygısız bir karşılığı yol açtı sandı; onun omuzlarını silkmesiyle bu durumun görünür hale geldiğini düşünerek öfkeyle Quasimodo'ya seslendi.

— «Utanmaz adam! Şurada verdiğin karşılık idam cezasını gerektirirdi! Kiminle konuştuğunun farkında mısın?»

Bu çıkış genel neşe kaynağını, yatıştırmaya hiç de uygun değildi. Bu herkese öyle yersiz, garip, ipsiz-sapsız göründü ki kahkaha tufanı, aptallık üniformaları giymiş bir çeşit maça oğlanına benzeyen mahkeme çavuşlarına kadar yayıldı. Yalnız Quasimodo ciddiyetini korudu; şu haklı nedenden ki çevresinde olup bitenlerden hiçbir şey anlamıyordu. Yargıç gitgide daha da öfkeleniyordu, aynı şekilde devam etmesi gerektiğini düşündü. Böylece, dinleyicileri de ektileyip saygılı olmaya zorlayacağını, suçluyu da korkuya, dehşete düşüreceğini umuyordu.

— «Bu demektir ki... ahlâksız, yağmacılar ustası seni! Châtelet mahkeme üyesine, yüksek bir memura hakaret demektir bu! O memur ki suçluları, kötü yolları gözetlemekle, bütün meslekleri denetlemekle, tekeli yasaklamakla, sokaklara iyi bakmakla, tavuk kabilinden kanatlı hayvanları, av hayvanlarını ikinci elden satanlara engel olmakla, kütükleri, daha başka çeşit odunları ölçtürmekle, şehri çamurdan, havayı bulaşıcı hastalıklardan temizlemekle, durmadan halkın işleriyle uğraşmakla yükümlüdür; kısacası, ücretsiz bir memurdur, herhangi bir aylık umudu da yoktur. Paris halkının güvenliği onun omuzlarındadır. Şimdi sen böyle bir kimseye saygısızlık etmek cüretinde bulunuyorsun! Zabıta âmirinin öz vekili, üstelik komiser, soruşturma yargıcı olduğumu, başkanlık yetkisini taşıdığımı, adımın Florian Barbedienne olduğunu biliyor musun?»

Bir sağır la konuşan bir sağırın durması için hiçbir neden yoktur. Söylev denizine çala-kürek böylece

dalmış olan üstat Florian, dipteki alçak kapı birdenbire açılıp da sayın zabıta amirine yol vermemiş olsaydı nerede, ne zaman karaya çıkacaktı, ancak Tanrı bilir.

Onun girişiyle üstat Florian ne diyeceğini hiç de şaşırmadan, yalnız topukları üzerinde yarı dönerek, biraz önce Quasimodo'ya yönelttiği yaylım ateşini birdenbire zabıta amirine çevirdi:

— «Monsenyör» dedi, «adalete karşı ağır, korkunç hakaretten dolayı, huzurunuzda bulunan suçluya sizin istediğiniz cezayı vermenizi diliyorum.»

Alnından düşen, önündeki parşömen kâğıtlarını gözyaşı gibi ıslatan iri ter tanelerini kurulayarak, soluk soluğa oturdu.

Sayın Robert d'Estouteville kaşlarını çatı, Quasimodo'ya öyle amirine, anlamlı bir hareket yaptı ki sağır bundan bir şeyler anlayabildi.

Başkan sert bir tavırla sordu.

— «Ne yaptın da buraya geldin, serseri?»

Zavalılık, başkan kendisine adını soruyor sanarak, her zamanki sessizliğinden çıktı, boğuk, kalın bir sesle karşılık verdi:

— «Quasimodo.»

Bu karşılık soru ile o kadar bağdaşmıyordu ki kahkaha tufanı yeniden dolaşmaya başladı. Başkan kıpkırmızı kesilerek bağırdı:

— «Benimle de mi alay ediyorsun sen, rezil?»

Quasimodo kim olduğunu yargıca açıklamak gerektiğini sanarak: «Notre-Dame'm çancı» dedi.

Başkan: «Çancıymış!» diye söylendi. Az önce de dediğimiz gibi, sabahleyin oldukça öfkeli kalkmıştı, öfkesini alevlendirmek için bu kadar garip karşılıklara da hiç ihtiyacı yoktu. «Çancıymış! Ben Paris meydanlarında senin sırtında davul çaldırırım da görürsün sen! Anladın mı, ahlâksız?»

— «Öğrenmek istediğiniz yaşımsa, Saint-Martin yortusunda galiba yirmi yaşına basacağım.»

İşte bu kadarı da fazlaydı doğrusu; Zabıta amiri artık dayanamadı.

— «Ya! demek sen başkanlıkla alay edersin ha! Meydan okuyorsun demek, sefil! Değnekli çavuş efendiler, bu alçağı Grève Meydanındaki ibret direğine götürürsünüz, döversiniz, onu orada bir saat döndürürsünüz. Şimdi görürsün sen, mendebur! Verilen bu kararın Paris vikontluğunun yedi bucağında dört trampet çavuşuyla ilân edilmesini istiyorum!»

Zabıt kâtibi kararı hemen yazmaya başladı.

Küçük öğrenci Jehan Frollo du Moulin: «Allah kahretsin! İşte tam yerinde bir karar,» diye köşesinden bağırdı.

Başkan geri döndü, ateş saçan gözlerini yeniden Quasimodo'ya dikti:

— «Galiba bu alçak Allah kahretsin! dedi. Kâtip küfür için de oniki mangır para cezası ekleyin, onun da yarısı Saint-Eustache Kilisesi mütevelli heyetine verilsin. Saint-Eustache'a özel bir bağlılığım vardır.»

Birkaç dakikada karar hazırlandı. Metin sade, kısaydı. Paris belediyesinin ve vikontluğunun töresi başkan Thibaut Baillet'yle kralın avukatı Roger Barmine tarafından daha kurulmamıştı. Bu iki adliyecinin XVI. yüzyılın başlarında buraya yerleştirdikleri dolambaçlı yollar ve muhakeme usullerinin bu yüksek, sık ormanıyla adliye daha tıkanmamıştı. Her şey aydınlık, kolay, açık, belirliydi. Dosdoğru hedefe yürünüyordu, çalırsız, dönemeçsiz her yolun ucunda işkence çarkı, darağacı, ya da teşhir direği hemen görölüyordu. İnsan hiç olmazsa nereye gittiğini biliyordu. şaşkın, bakıyordu.

Zabıt kâtibi kararı başkana sundu, o da oraya mührünü bastı, o gün Paris'in bütün zindanlarını dolduran ruh haliyle mahkemelerdeki teftişine devam etmek üzere çıktı. Jehan Frollo'yla Robin Poussepain bıyık altından gülüyorlardı. Quasimodo her şeye ilgisiz, şaşkın bir halle bakıyordu.

Bu arada üstat Florian Barbedienne imzalamak üzere kendisi de kararı okuduğu sırada zabıt kâtibi

bu zavallı garip mahkûma karşı içinde bir acıma duydu, cezanın bir parça hafifletilebileceğini umarak, üyenin kulağına elinden geldiği kadar yaklaştı, ona Quasimodo'yu göstererek: «Bu adam sağır» dedi.

Bu sakatlık ortaklaşalığının üstat Florian'ın mahkûm lehine ilgisini uyandıracaklarını umuyordu. Ne var ki yargıç, bir kere, kendi sağırlığının farkına varılmasını hiç istemezdi. Sonra, kulağı öylesine sağırdı ki zabıt kâtibinin söylediklerinden bir tek kelime bile duymuyordu. Gene de anlamış görünmek istedi:

— «Ya? O başka öyleyse» dedi. «Ben bunu bilmiyordum. Öyleyse, teşhir direğinde bir saat daha kal-sın.»

Bu şekilde değişen kararını imzaladı.

Robin Poussepain hâlâ Quasimodo'ya dış biliyordu.

— «Oh olsun!» dedi. «İnsanlara karşı sert davranmanın ne demek olduğunu öğrenir!»

II

FARELER ÇUKURU

Okuyucu kendisini dün, Esmeralda'nın peşinden gitmek üzere, Gringoire'la birlikte ayrıldığımız Grève Meydanı'na getirmemize izin versin lütfen.

Saat sabahın onu. Her şey bayramın, şenliğin ertesi günkü havasını taşıyor. Sokaklar çöplerle, kurdelelerle, paçavralarla, sorguç tüyleriyle, kalın mumların damlalarıyla, açık şölenin kırıntılarıyla kaplıydı. Çok sayıda kentli, şenlik ateşinin sönmüş kütüklerini ayağıyla kımıldatarak, bir gün önceki süslerini hatırlayarak, Sütunlu Ev'in önünde hayranlık duyarak, günün son eğlencesi çivilere bakarak, dediğimiz gibi, **tur atıp duruyor**. Şıra, bira satıcıları fıçılarını kalabalık arasından yuvarlıyorlar. Telâşlı kim-seler gidip geliyorlar. Esnaf konuşuyor, dükkânlarının

kapısından birbirlerine sesleniyor. Şenlik, elçiler, Coppenole, Çıngınlar Papa'sı herkesin ağzında. Artık çekiştiren çekiştirene, alay edip kahkaha atan atana. Bu arada gelip ibret direğinin dört ucuna dikilen atlı dört çavuş, meydana dağılmış olan, ufaktan bir idam umu-duyla kendilerini hareketsizliğe, cansıkıntısına bırakan halkın büyük bir kısmını çevrelerinde toplamış-lardı bile.

Şimdi okuyucu, meydanın her noktasında oynayan şu canlı, gürültülü sahneyi seyrettikten sonra, bakışlarını batıda rıhtımın köşesini teşkil eden Tour-Roland'ın şu yarı Gotik, yarı Roma tarzı evine çevirirse cephenin köşesinde, küçük bir saçakla yağmurdan, ve de sayfalarını karıştırma imkânı veren bir parmaklıkla hırsızlardan korunan, zengince süslemeli büyük bir genel dua kitabını görebilir. Bu dua kitabının yanbaşıda yumurta biçimi dar bir pencere vardır. Haç biçimi iki demir çubukla kapalı olan bu pencere meydana bakar. Eski evin zemin katında duvarın kalınlığı içine gömülmüş kapısız küçük bir hücre vardır. Çevresinde Paris kaynaşırken, çığlık çığlığa haykırırken, bu hücre, meydan ne kadar kalabalık ve gürültülüyse o kadar derin bir huzur ve hazin bir sessizlikle doludur. İçeriye birazcık hava, ışık o pencereden girer.

Bu hücreyi Haçlı Seferleri'nde ölen babasının yasını tutan Madam Rolande De la Tour-Ronald yaptırmış, oraya kapanmıştı. Sarayından, bir bu hücreyi —kapısı duvarla örülmüş, penceresi yaz kış açık duran bu barınağı— kendine alıkoymuş, geri kalanı yoksullara, Tanrı'ya vermişti. Kendisi evinin duvarına oydu-duğu bu hücrede yaşamaya başlamıştı. Hücre üçyüz yıla yakındır Paris'te ün salmıştı. Gerçekten de talihsiz kızcağız vaktinden önce hazırlanan bu mezarda, babasının ruhu için gece-gündüz dua ederek, başının altında taştan olsun bir yastık bile bulunmadan, küllerin içinde uyumuştur. Sirtında siyah bir çuval, gelip

geçenlerin acıyarak pencere kıyısına bıraktığı su ve ekmekle, yaşamış, böylece, hayır yaptıktan sonra hayır toplayarak, yirmi yıl ölümü beklemişti. Ölümünde, öbür kabre geçeceği sırada, bu mezarı bahtsız kadınlara, analara, dullara, kız evlâtlara, başkaları, ya da kendileri için pek çok dua etmeye ihtiyacı olanlara, büyük bir kedere, ya da büyük bir tövbeye canlı canlı gömülmek isteyen kadınlara ebediyen miras bırakmıştı. Devrinin yoksulları gözyaşlarıyla, hayır dualarıyla ona muhteşem bir caneze töreni yapmışlardı; yalnız, ne yazık ki dindar kızcağız, arkası olmadığı için, evliyalık mertebesine yükseltilememişti. İçlerinden bir parça dinsiz olanlar bu işin cennette Roma'dakinden çok daha kolaylıkla olabileceğini ummuşlar, ölen kız için saf yüreklilikle papa yerine, Tanrı'ya yalvarmışlardı. Pek çoğu Rolande'in anısını kutsallaştırmakla, eski elbiselerini kutsal emanet haline getirmekle yetinmişti. Şehir de, kendi yönünden, kızcağızın adına hücreye bir genel dua kitabı koydurdu. Bunu pencerenin yanına yerleştirdiler ki gelip geçenler arada-sırada, hiç olmazsa dua etmek için orada dursunlar, dua onlara sadakayı hatırlatsın, böylece de Madam Rolande'in zindanının mirasına konanlar, dünyadan elini-eteğini çekmiş zavallılar orada açlıktan, unutulmaktan bütün bütün ölmesinler.

Ortaçağ şehirlerinde buna benzer mezarlar seyrek rastlanan şeyler değildi. En işlek sokakta, en renkli, en gürültülü pazar yerinde, tam ortada, âdeta atların ayaklarının altında, arabaların tekerlekleri dibinde, duvarla örülmüş, parmaklıklı bir bodrum, bir kuyu, bir tımarhane hücreğine sık sık rastlanırdı; bunun ta dibinde de, kendi isteğiyle, ebedi bir acıya, bir büyük kefarete kendini adayan bir yaratık gece-gündüz dua ederdi. Bugün bizde sayısız düşünceler uyandırabilecek olan bu garip manzaranın, evle mezar arasında, mezarlıkla şehir arasında bir çeşit geçiş halkası olan bu korkunç hücre, insanlar topluluğundan çıkıp,

artık ölümler dünyasında sayılan bu canlı, son damla yağına kadar karanlıkta tükenen bu lamba, bir çukurda sallanan bu hayat artığı, bu soluk, bu ses, bir taş kuttunun içindeki bu ebedi dua, ebediyen öbür dünyaya dönen şu yüz, daha şimdiden bir başka güneşle aydınlanan şu göz, mezarın duvarına dayanan şu kulak, bu bedende hapis kalan şu ruh, şu zindanda mahpus bu beden, bu etten, granitten çifte zarf içinde azap çeken şu ruhun mırıltışı, bütün bunların hiçbirini kalabalık halk fark etmezdi. O devrin akli da, duygusu da az olan dindarlığı, dinsel bir davranışta çeşitli cepheler görmezdi. Olayı bütün halinde ele alırdı. Fedakârlığı sayar, yüceltir, gerektiğinde kutsallaştırırdı ama, onun acılarını incelemeyiz, pek de acımazdı. Arada-sırada zavallı tövbekâra, çilekeşe bir parça yiyecek getirirler, yaşayıp yaşamadığını anlamak için delikten baktarlardı. Onun adını bilmezlerdi, kaç yıldan beri ölmeye başladığını hayal-meyal bilirlerdi. Bu mahzende çürüyen canlı iskelet hakkında bir şeyler soran yabancıya komşular sadece: «Dünyadan elini-etegini çekmiş biri» der geçerlerdi.

O devirde her şeyi işte böyle, fizik-ötesine varmadan, büyütmeden, büyütece başvurmada, yalın gözle görürlerdi. Daha mikroskop icat edilmemişti, ne maddi şeyler için, ne de manevî şeyler için.

Öte yandan, pek az hayranlık duyulmasına rağmen, az önce de söylediğimiz gibi, şehirlerin tam ortasında dünyadan böylesine çekilme örnekleri, gerçekte, pek çoktu. Tanrı'ya dua edilecek bu hücrelerden Paris'te de bir hayli vardı; hemen hemen hepsi de doluydu. Şurası bir gerçektir ki ruhban sınıfının buraların boş kalmasıyla pek tasalandığı yoktu, bu da müminlerin bir hoş olmasına yol açıyordu. Böylece, tövbekâr bulunmayınca oralara cüzzamlıları yerleştiriyorlardı. Grève Meydanı'ndakinden başka bir tane Montfaucon'da vardı, bir tane Innocents mezarlığının ölü kemikleri mahzeninde vardı, bir de bilmem nerede, ga-

liba Clichon Konağı'nda. Daha birçok yerde başkala-
rı da vardı; binalar kalmadığı için, izlerine hâlâ gele-
neklerde rastlanıyor. Üniversitenin de kendi hücresi
vardı. Sainte-Geneviève Dağı'nın üzerinde bir çeşit
Ortaçağ Hz. Eyub'u otuz yıl boyunca bir sarnıcın di-
binde, gübre yığınının üzerinde, tövbenin yedi Meza-
mir'ini okudu durdu; bitirince yeniden başlıyordu, ge-
celeri daha yüksek sesle okuyordu, **manga voce per
umbras** (*), bugün **Puits-qui-parle** sokağına girince
antikiteci hâlâ onun sesini duyduğunu sanır.

Biz gelelim gene Tour-Roland hücreğine; diyebili-
riz ki orası hiçbir zaman boş kalmamıştı. Madam Ro-
lande'ın ölümünden beri pek seyrek olarak bir, ya da
iki yıl boş kaldı. Pek çok kadın, orada, ölünceye kadar,
ailelerine, sevgililerine, günahlarına gözyaşı dökmüş-
lerdi. Her şeye, hattâ kendisini en az ilgilendirene bile
karışan Paris muzipliği orada pek az dula rastlandığı-
nı iddia ediyordu.

Devrin modasına uygun olarak, duvara çizilen la-
tince bir ibare, okur yazar bir yolcuya bu hücrenin din-
darane amacını bildiriyordu. Kapının üzerine yazılan
kısa bir ibareyle bir binayı açıklama âdeti XVI. yüzyı-
lın ortasına kadar sürmüştür. Böylece Fransa'da Tour-
ville derebeyleri konağının hapisane kapısı üzerine **Si-
leto et spera** (**) yazısı okunur; İrlanda'da Fortesene
Şatosu'nun büyük kapısı üzerindeki armanın altında,
Forte scutum, salus ducum (***), İngiltere'de Cow-
per kontlarının konuksever konaklarının cümle
kapısının üzerinde: **Tuum est** (****) yazılıdır. Çünkü
o devirde her bina bir düşünceydi.

Tour-Roland'ın duvarla örülmüş hücreğinde kapı

(*) Latince: «Karanlıkta yitice ses.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Sus ve um.»

(***) Latince: «Sağlam para, düklerin selâmeti.

(****) «Kendi evindesin.»

olmadığından, pencerenin üzerine Roma tarzı iri harflerle şu iki kelimeyi kazımışlardı:

TU, ORA (*)

Böylece de sağduyusu her şeyin inceliğini anlayan, Ludovico Magno'yu Saint-Denis Kapısı olarak çeviren halk bu karanlık, hazin, rutubetli çukura da «Fare Çukuru» adını vermişti. Öbüründen daha az yüce ama, buna karşılık, çok daha renkli bir açıklama.

III

MAYALI HAMURDAN BİR MISIR ÇÖREĞİNİN ÖYKÜSÜ

Bu öykünün geçtiği devirde Tour-Roland hücresinde biri vardı. Okuyucu orada kimin oturduğunu öğrenmek istiyorsa, dikkatini Fareler Çukuru'na çektiğimiz ânda, şehir kıyısından, Châtelet'den, Grève Meydanı yönüne çıkarak tam da aynı yere doğru ilerleyen geveze üç hatunun konuşmasını dinlemesi yeter.

Bu kadınlardan ikisi Paris'in varlıklı burjuvaları gibi giyinmişlerdi. İnce beyaz yakalıkları, kırmızı-mavi çizgili yün eteklikleri, uçları renkli, nakışlı, bacaklarında pek gergin duran el örgüsü beyaz çorapları, kızılımtırak deriden, küt burunlu, siyah tabanlı ayakkapları, hele başlıkları —bugün hâlâ Champagne yöresi kadınlarının, Rus imparatorluk muhafız erleriyle rekabet edercesine giydikleri şu bir çeşit kurdeleler, dantellerle süslü, pulla işlenmiş, boynuza benzer

(*) «Sen dua et» demek olan bu kelimelerin okunuşunu Fransızlar Trou aux Rats (tru o ra) «Fareli Çukur» anlamına almışlar. (Ç.n.).

başlıkları— uşakların «kadın» dedikleriyle «hanımefendi» adını verdiklerinin arasında yer alan zengin tüccar sınıfından olduklarını belirtiyordu onların. Ne yüzükleri, ne de altın haçları vardı; bunun onlarda yoksulluktan değil de çocukça ve safça bir ceza korkusundan geldiği kolayca belli oluyordu. Üçüncü kadın da hemen hemen tıpkı onlar gibi giyinmişti ama, onun giyinişinden, halinden herhangi bir taşra noteri eşinin havası yayılıyordu. Kalçalarının yukarısında duran kemerinin biçiminden pek uzun zamandan beri Paris'de bulunmadığı anlaşıyordu. Bir de buna pliseli bir yakalığı, ayakkaplardaki kurdele fiyonklarını ekleyin; etekleğin çizgileri uzunlamasına değilde enine alınmıştı; bunun gibi zevki rahatsız eden daha binlerce çirkinlik.

İlk ikisi, taşralılara Paris'in ne olduğunu anlatan pariziyenlere özgü adımlarla yürüyorlardı. Taşralı kadın, avucunda kocaman bir çörek tutan tombul bir oğlan çocuğunu elinden kavramıştı.

Şunu da eklemek zorundayız ki mevsimin şiddetinden dolayı, çocuk dilini mendil olarak kullanıyordu.

Çocuk âdeta kendini sürükletiyordu. Vergilius'un dediği gibi, *non passibus acquis* (*) Her dakika sendeliyor, anasını çığlık çığlığa bağırtıyordu. Gözleri kaldırım taşlarından çok elindeki çörekteydi. Muhakkak ki önemli bir neden çöreği ısırmaktan onu alıkouyordu, çünkü bu çöreği sevgiyle seyretmekle yetiniyordu. Doğrusunu isterseniz bu çöreği anne taşmalıydı. Bu tombul çocuğa cehennem azabı çektirmek merhametsizlikti doğrusu.

Bu arada üç hanım (hanımefendi sözü o devirde ancak soylu hanımlar için kullanılırdı) hep birden konuşuyorlardı.

Üçünün en genci, aynı zamanda da en şişman ola-

(*) Latince: «Aksak adımlarla.» (Ç.n.)

nı, taşralıya: «Çabuk olalım, Madam Mahiette» diyor-
du. «Geç kalmış olmaktan pek korkuyorum. Chatelet'-
de onu derhal ibret direğine götüreceklerini söylüyor-
lardı.»

Öbür Parisli hanım: «Adam sen de!» dedi. «Sen ne
diyorsun, Madam Oudarde Musnier! İki saat ibret di-
reğinde kalacak. Bol bol vaktimiz var. Mahiette'çiğim,
siz hiç ibret direğine konan insan gördünüz mü?»

Taşralı kadın: «Evet» dedi. «Reims'de gördüm.»

— «Adam sen de! Sizin Reims'deki teşhir direği
nedir ki! Yalnız köylülerin teşhir edildiği zavallı bir
kafes. Aman, ne büyük şey!».

Mahiette: «Yalnız köylülerin mi!» dedi. «Kumaş
Pazarı'nda! Reims'de! Biz oralarda anlı-şanlı katiller
gördük, hem de analarını, babalarını öldürmüşlerdi!
Köylülermiş! Sen bizi ne sanıyorsun, Gervaise?»

Hiç şüphe yok ki, eyaletindeki teşhir direğinin
şerefî uğruna, taşralı hatun öfkelenmek üzereydi. Be-
reket versin ki sakın yaradılışlı Madam Oudarde Mus-
nier tam zamanında konuşmanın yönünü değiştirdi.

— «Madam Mahiette, şu bizim Flaman elçilere ne
dersin? Reims'de de böyle muhteşem elçiler var mı-
dır?»

— «Ne yalan söyleyeyim» dedi Mahiette, «onlar
gibi Flamanlar ancak Paris'te görülür.»

Oudarde: «Elçilik heyetindeki şu çorapçı büyükel-
çiyi gördün mü?» diye sordu.

— «Evet» dedi Mahiette. «Satürnüs'e benziyor.»

Grevaise de: «Ya suratı çıplak bir karına benze-
yen şu şişmana ne dersiniz?» diye söze karıştı. «Ya şu
kıpkırmızı, devedikeni gibi kırışıklı, kenarları girintili-
çıkıntılı gözkapaklarıyla çevrelenmiş küçücük gözleri
olan kısa boyluya ne dersiniz?»

Oudarde: «Onların asıl atları görülmeye değer-
dedi. «Ülkelerinin modasına uygun olarak süslemiş-
ler!»

Taşralı Mahiette: «Ah! kardeşçiğim» diye onun sö-

zünü kesti, kendi de bir üstünlük havasına büründü. «Onsekiz yıl önce, '61'de, Reims'deki taç giyme töreninde prenslerin, kralın yanındakilerin atlarını görseydin ne derdin acaba, bilmem ki! Her çeşit at zırhları, eyerler; kimisinin içi samur kürkle kaplı, ince sırmalı çuhadan, Şam çuhasından; öbürleri kürkle kaplı kadifeden; kimisi de elmas kakmalı, koca koca altın, gümüş çingiraklı! Bütün bunlar neye mal olur! Ya bu atların üzerindeki o güzel, süslü beyzadeler!»

Madam Oudarde sertçe karşılık verdi:

— «Bütün bunlara rağmen Flamanların çok şık atları var. Dün de Belediye Sarayında Sayın esnaf kâhyasının misafiri olarak muhteşem bir akşam yemeğine davetliymişler. Orada kendilerine badem şekerleri, şekerli, tarçınlı sıcak şarap, baharat, daha birçok değişik şeyler ikram edilmiş.»

Gervaise: «Sen neler söylüyorsun, komşum!» diye haykırdı. «Flamanlar Petit-Bourbon Sarayında Mösyö Kardinal'in de akşam yemeğine davetliymişler.»

— «Hiç de değil. Belediye Saray'ındaymışlar!»

— «Gerçek budur! Petit-Bourbon Sarayındaymışlar!»

Oudarde sertçe: «O kadar iyi biliyorum ki Belediye Saray'ında olduğunu!» dedi. «Doktor Scourable onların pek hoşuna giden latince bir konuşma yapmış. Bunu bana yeminli kitapçı olan kocam söyledi.»

Gervaise de hiç de daha az olmayan bir şiddetle. «Petit-Bourbon Saray'ında olduğundan o kadar eminim ki» dedi, Mösyö Kardinal'in vekilinin onlara neler ikram ettiğini size sayabilirim: Oniki çift ölçek şekerli, tarçınlı sıcak beyaz şarap, hafif kırmızı şarap, koyu kırmızı şarap; yirmidört sandık Lyon'un çift badem kurabiyesi; aynı miktarda beheri iki librelilik simitler, bulunabilenlerin en iyi cinsinden hafif kırmızı altı çift Beaune şarabı. Umarım ki bütün bunlar gerçektir. Bunları bana kocam anlattı. Kocam Paris Belediye Meclisi'nde ellibaşı'dır. Bu sabah, son kral

devrinde Mezopotamya'dan gelen, kulaklarında hal-kalar bulunan Prêtre-Jean'ın, Trabzon imparatorunun elçilerini Flaman elçileriyle kıyashyordu.»

Oudarde: «Akşam yemeğini Belediye Sarayı'nda yedikleri öylesine gerçek ki!» diye devam etti. Bütün o daha önceki sözlerden hiç de heyecanlanmamıştı. Böyle bir et ziyafeti, badem şekeri ziyafeti hiçbir zaman görülmemiştir.»

— «Ben sana diyorum ki, onlara Petit-Bourbon Sarayı'nda belediye çavuşu Le Sec ikramda bulunmuş İşte sen burada yanılıyorsun.»

— «Belediye Sarayı'nda diyorum sana!»

— «Petit-Bourbon Sarayı'nda, kardeşçğim! O kadar ki büyük cümle kapısının üzerinde yazılı bulunan Umut kelimesini sihirli camlarla aydınlatmışlar.»

— «Belediye Sarayı'nda! Belediye Sarayı'nda! Hem de Husson Le Voir flüt çalıyormuş!»

— «Ben sana hayır diyorum!»

— «Ben sana evet diyorum!»

— «Ben sana hayır diyorum!»

Tombul Oudarde karşılık vermeye hazırlanı-yordu, kavga belki de başlıklara saldırmaya kadar gi-decekti. Mahiette birdenbire haykırdı:

— «Karşıda, köprü'nün ucuna toplanan şu insan-lara baksanıza! Ortalarında bakıp durdukları bir şey var.»

Gervaise: «Sahiden de» dedi. «Tef sesi duyuyorum. Keçisiyle maskaralıklar yapan küçük Esmeralda gali-ba. Hadi çabuk Mahiette, adımlarını sıklaştı, çocu-ğunu da sürükle bakalım. Sen buraya Paris'in garip meraklı şeylerini görmeye geldin. Dün Flamanları gördün, bugün de Çingene kızını görmelisin.»

Mahiette: «Çingene kızı mı!» dedi. Birdenbire yo-lunu çevirerek, oğlunun kolunu sıkıca yakaladı. «Tan-rı korusun! Sonra çocuğumu çalsın, değil mi! Gel, Eus-tache!»

Rıhtımdan Grève Meydanına doğru koştu, köprü-

yü iyice arkasında, pek uzakta bırakıncaya kadar gitti. Bu arada sürükleyip durduğu çocuk dizlerinin üzerine düştü; annesi soluk soluğa durdu. Oudarde'la Gervaise de ona yetiştiler.

Gervaise: «Bu Çingene kızı senin çocuğunu mu çalacak?» dedi. «Doğrusu ya, pek garip düşüncelerin var!»

Mahiette düşünceli bir tavırla başını salladı.

Oudarde: «Asıl garip olan, kara torbalı rahibenin de Çingeneler hakkında aynı şeyi düşünmesi» dedi.

Mahiette: «Nedir bu torbalı rahibe?» diye sordu.

Oudarde: «Ha!» dedi. «Rahibe Gudule.»

Mahiette: «Nedir bu Rahibe Gudule?» diye üsteledi.

Oudarde: «Bunu bilmediğine göre sen gerçekten Reims'lisin!» dedi. «Fareler Çukuru'ndaki kadın.»

Mahiette: «Nasıl!» diye sordu. «Şu çöreği götürdüğümüz zavallı kadıncağız mı?»

Oudarde «evet» anlamında başını salladı.

— «Elbette. Az sonra onu Grève Meydanı'na bakan küçük pencerede göreceksiniz. Tef çalıp ahalinin falına bakan bu serseri Çingenelere o da sizin bakışınızla bakıyor Çingenelere, Kıptilere karşı bu nefreti nereden geliyor kimse bilmiyor Ama, sen, Mahiette, onları uzaktan görür görmez niçin böyle kaçıyorsun?»

Mahiette, elleriyle çocuğunun yuvarlak başını kucaklayarak: «Ah!» dedi, «Paquette la Chantefleurie'nin başına gelenin benim de başıma gelmesini istemem.»

Gervaise onun koluna girerek: «A! İşte bize anlatman gereken bir hikâye, sevgili Mahiette» dedi.

— «Peki, anlatayım. Görüyorum ki siz Paris'te olduğunuz için böyle bir şeyi bilemezsiniz. Şunu söyleyeyim ki, —ama, bunu anlatmak için durmamız gerekmez— Paquette la Chantefleurie benim de o yaşlarda olduğum gibi, yani tam onsekiz yıl önce, onsekiz

yaşında pek güzel bir kızdı, bugün benim gibi, bir erkeği, bir de oğlu olan otuzaltı yaşında etli-canlı, bir ana değilse kendi hatasıdır. Hoş ondört yaşından beri artık iş isten geçmişti ya! Paquette gemilerde şiir okuyan saz şairi Guybertaut'nun kızıydı. Guybertaut VII. Charles'ın taç giyme töreninde bizim Vesle ırmağında Sillery'den Muison'a kadar inip de kralın karşısında saz çalan şairin ta kendisidir, hattâ gemide Madam la Pucelle de (*) vardı. Paquette daha küçücük çocukken yaşlı babası öldü; artık hayatta yalnız annesi kalmıştı. Annesi de Paris'te Parin-Garlin Sokağı'nda tunç avadanlık yapan, kazancı ustası Bay Mathieu Pradon'un kız kardeşiydi. Adamcağız da geçen yıl öldü. Gördüğünüz gibi, Paquette iyi bir aile kızıydı. Anası iyi, saf bir kadındı. Ne yazık ki Paquette'e ancak bir parça kurdele, şerit işçiliğiyle oyuncakçılık öğretebilmişti; bu da, küçüğün büyüdüğüce pek yoksul kalmasına engel olamıyordu. Ana-kız Reims'de, ırmak kıyısında Folle-Peine Sokağı'nda oturuyorlardı. Bakın, bana öyle geliyor ki Paquette'e uğursuzluk getiren de bu oldu. '61 yılında, Tanrı uzun ömür versin, Kralımız XI. Louis'nin taç giyme töreninde Paquette öylesine neşeli, öylesine güzeldi ki onu artık her yerde «Chantefleurie» diye çağırıyorlardı. Zavallı kızcağız! Pek güzel dişleri vardı, onları göstermek için de durmadan gülümserdi. Gülmeye düşkün bir kız ise ağlamaya doğru yol alır; güzel dişler güzel gözleri mahveder. İşte Chantefleurie bu yoldaydı. Annesiyle o, hayatlarını pek zorlukla kazanıyorlardı. Saz şairinin ölümünden beri pek düşmüşlerdi. Kurdele, şerit süsler onlara haftada altı dinardan fazla getirmiyordu, bu da beş para bile değildir. Baba Guybertaut'nun yalnız bir taç giyme töreninde bir şarkıyla oniki Paris meteliği kazandığı devirler nerelerdeydi şimdi? Bir kış —gene o '61 yılında—

(*) Fransa'yı İngilizlerden kurtaran, VII. Charles'ı tahta oturtan Jeanne d'Arc. (Ç.n.)

bu iki kadıncağızın ne odunu, ne de çalı-çırpısı vardı, hava da pek soğuk olduğundan Chantefleurie'nin yanakları al al olmuştu, pek renklenmişti, erkekler ona: Paquette adını vermişlerdi pek çoğu da ona Pâquerette (*) adını verdiler, işte böylece kızcağız mahvoldu. —Eustache, hele çöreği ısırdığını bir göreyim, bak ne yaparım sonra!— Bir pazar kiliseye boynunda altın bir haçla geldiğini görünce onun mahvolduğunu hemen anladık. Ondört yaşında! Düşün hele bir! Önce, doğum yeri Reims'ten üç çeyrek fersah öteden biri, genç Cormontreuil Vikontu; sonra, kralın süvarilerinden Henri De Triancourt; sonra, bundan da aşağı, Çavuş Chiart De Beaulion; sonra, daha da aşağı inerek, Guery Aubergeon, kralın uşağı, sonra, veliahdın berberi, Macé De Frépus; sonra, kralın ahçısı Thévenin le Moine; sonra, —hep böyle daha yaşlıdan daha aşağı tabakaya ine ine— köy kemancısı Guillaume Racine'e, fenerci Thierry De Mer'e kadar düştü. Ondan sonra zavalılık hepten orta malı oldu. Altın parasının son meteliğine gelmişti artık. Size daha ne söyleyeyim madamlar? Taç giyme töreninde, gene o '61 yılında, sefiller kralının yatağını o hazırladı! Aynı yıl içinde!»

Mahiette içini çekti, göz pınarlarından toplanan yaşı sildi.

Gervaise: «Hiç de olağanüstü bir öykü değil bu» dedi. «Bütün bunların Çingenelerle, çocuklarla ilgisi- ni göremiyorum.»

Mahiette: «Sabret bir parça» dedi. «Şimdi bir çocuk çıkacak ortaya. '66 yılında— bu yıl Sainte-Paule yortusunda tam onaltı yıl olacak— Paquette bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Zavallı talihsiz! Bu olaydan son derece mutluluk duydu. Uzun zamandan beri bir çocuk istiyordu. Anası ölmüştü. Hoş, sağken de her şeye gözlerini yummaktan başka bir şey bilmezdi ki. Artık Paquette'in dünyada seveceği hiç kimse yoktu, onu se-

(*) Papatya. (Ç.n.).

ven hiç kimse yoktu. Düştüğü beş yıldan beri, acınacak, zavallı bir yaratık olmuştu. Yalnızdı, bu dünyada yapayalnızdı, parmakla gösteriliyor, sokaklarda teşhir ediliyordu; çavuşlar dövüşüyor, hırpani kılıklı küçük oğlanlar alay ediyorlardı. Sonra da, yirmi yaş gelip çatmıştı; yirmi yaş da aşk kadınları için yaşlılık demektir. Bu çılgınlıklar eskiden oyuncakçılıktan kazandığından daha çok para getirmiyordu. Ortaya çıkan her buruşuk bir meteliği alıp götürüyordu. Kış ona pek şiddetli geliyordu, gene ocağında odun bulunmaz hale gelmişti, dolabında da ekmeğe pek seyrek rastlanıyordu. Artık çalışmıyordu da, çünkü şehveti arttıkça tembelleşmişti; çok acı çekiyordu, çünkü tembelleştikçe şehvet düşkünlüğü artmıştı. Daha doğrusu rahip De Saint-Rémy bu çeşit kadınların, yaşlanınca, niçin öbür yoksul kadınlardan daha çok üşüdüklerini, daha çok açlık çektiklerini böyle anlattı.▪

— «Peki, hani Çingeneler, nerede?»

Oudarde: «Bir dakika bekle, hele, Gervaise!» dedi. Öyle pek sabırsız değildi Oudarde. «Her şey başlangıçta bilinirse sonuna ne kalacak? Anlat, Mahiette, rica ederim. Şu zavallı Chantefleurie!»

Mahiette anlatmasına yeniden koyuldu:

— «İşte, böylece, Paquette'çik pek kederli, pek sefildi; yanaklarını gözyaşlarıyla oyuyordu. Yalnız, utanç, deliliği, yoksulluğu içinde, dünyada sevebileceği, onu sevebilecek birisi olsaydı daha az utancağını, daha az çılgın, daha az kimsesiz, yoksul olacağını düşünüyordu. Bunun bir çocuk olması gerekti, çünkü ancak bir çocuk bu iş için yeteri kadar masum olabilirdi. Kendisini isteyebilecek tek adam olan bir hırsız sevmeye çalıştıktan sonra bunu kabul etmişti: Kısa bir zaman sonra hırsızın kendisini hor gördüğünü fark etmişti. Bu aşk kadınlarının kalbini doldurmak için bir erkek, ya da çocuk ister; yoksa, çok mutsuz olurlar. Bir erkeği elde edemeyince, bir çocuk istemeye yöneldi büsbütün. Dindarlıktan asla ayrıl-

madığı için, Tanrı'ya derin derin dua etti. Tanrı onun haline acıdı, bir küçük kız evlât ihsan etti. Sevincini anlatamam size. Gözyaşı, okşama, öpücük çılgınlığıydı bu. Çocuğunu kendisi emzirdi, yatağının biricik örtüsünden ona bezler, kundaklar yaptı. Artık ne soğuk, ne de açlık duyuyordu. Bu ona yeni bir güzellik verdi. Yaşlı kızıdan genç anne çıkar. Gönül işlerine yeniden başladı. Gene Chantefleurie'yi görmeye gelenler oldu. Gene malına pazar buldu. Bütün bu iğrenç şeylerden de bebek takımları, zıbınlar, takkeler, dantel önlükler, atlas başlıklar yaptı da kendine bir battaniye almayı düşünmedi bile. —Mösyö Eustache, çöreği yememenizi size kaç defa söyledim, değil mi?— Hiç şüphe yok ki küçük Agnès —çocuğun adıydı bu, vaftiz adı; çünkü soyadına gelince, epey zamandan beri zavallı Chantefleurie'nin soyadı yoktu— evet, hiç şüphesiz ki bu küçük kız bir valiaht kızından daha çok kurdelelerle, dantellerle, işlemelerle kundaklanıyordu! Hele bir çift patiği vardı ki hiç sormayın! Muhakkak ki kral XI. Louis'nin bile buna benzer patiği olmamıştır! Onları anacığı kendi elleriyle dikmiş, işlemişti, onlara Meryem Anamızın bir elbisesine yaraşır incelikte sırma, ipek şerit işçiliğinin bütün ustalığını koymuştu. Bunlar gerçekten de dünyada görülecek en sevimli, en minik iki tane pembe patikti. Olsun olsun da başparmağım büyüklüğünde olsunlar İnsan, çocuğun o ufacık ayakcıklarının bu patiklerden çıktığını görmese onun içine sığabileceğine inanamazdı. Gerçekten de minicik ayaklar öylesine küçük öylesine küçük, öylesine pembeydi ki... patiklerin atlasından daha da pembeydi! Çocuk sahibi olunca o küçük ayaklardan, o minik ellerden daha güzel bir şey bulunamayacağını sen de anlarsın, Oudarde.»

Oudarde, içini çekerek: «Ah nerede o günler, ben de onu istiyorum ama» dedi, «Bay Andry Musnier'nin gönlü olsun diye bekliyorum.»

— «Üstelik, Paquette'in çocuğunun güzel olan yal-

nız ayakları değildi ki. Ancak, dört aylık kadar vardı ben onu gördüğümde. Tatlı bir şeydi! Ağzından çok daha iri gözleri vardı. Daha o zaman kendi kendine kıvrılan, dünyanın en sevimli, incecik, kapkara saçları vardı. Onaltı yaşında, ünlü bir esmer güzeli olabilirdi! Anacığı onun için, gitgide daha çok çıldırıyordu. Onu okşuyor, öpüyor, gıdıklıyor, yıkıyor, süslüyordu; onu yiyordu sanki! Onun için deli oluyordu, Tanrı'ya şükrediyordu. Hele çocuğun o güzel ayakcıkları bitmez tükenmez bir hayranlık, bir sevinç taşkınlığıydı onun için. Dudakları hep onlara yapıştı, onların ufacıklığına şaşmaktan kendini alamıyordu, Onları küçük patiklerinin içine koyuyor, çıkarıyor, seyrediyor, hayran oluyor, arasından ışığa bakıyor, onları yatak üzerinde yürütmeye çalışırken gözleri yaşarıyordu; bütün ömrünü, can ve gönülden, çocuk İsa'nın ayakları gibi, önünde diz çökerek, onları giydirip çıkarmakla geçirebilirdi.

Gervaise alçak sesle: «Masal iyi hoş da, Çingene-ler bunun neresinde?» dedi.

Mahiette: «İşte burada» dedi. «Bir gün Reims'e pek garip bir çeşit atlılar geldi. Bunlar düklerinin, kontlarının yönetiminde ülkede dolaşan dilenciler, serserilerdi. Renkleri esmer, saçları son derece kıvrıcık, kulakları gümüş halkalıydı. Kadınlar erkeklerden de daha çirkindi. Suratları daha esmerdi, yüzlerini de hiç örtmüyorlardı. Sırtlarında bellerine kadar inen berbat bir süvari ceketi, omuzlarından düğmeli, ipten dokunmuş bir pelerin, at kuyruğu biçiminde saçları vardı. Bacaklarının arasında yuvarlanıp duran çocuklar maymunları bile korkutabilirdi. Bir sürü dinsiz, kiliseden kovulmuş insan. Bütün bunlar Reims'e, Polonya yoluyla, doğrudan doğruya Aşağı Mısır'dan geliyordu. Dendiğine göre papa onlara günah çıkartırmış, ceza olarak da yedi yıl üst üste, yatak yüzü görmeden dünyayı dolaşmalarını istemiş. Bunların adı Penarcier'lerdi. Pek de pis kokuyorlardı. Güya bunlar vaktile Arap

kavmindenmişler, bunun için de Jupiter'e inanırlarmış. Asalı, papa başlıklı bütün başpiskoposlardan, piskoposlardan, rahiplerden on Tour lirası isterlermiş. Bunu onlara papanın bir fermanı sağlamış. Cezayir kralıyla Almanya imparatoru adına fal bakmak için Reims'e gelmişler. Tahmin ettiğiniz gibi, şehre girmelerinin yasaklanması için bu yeter de artardı bile. Bunun üzerine bütün topluluk gönül hoşluğuyla Braine Kapısı yakınlarında, bir değirmen bulunan küçük tepenin üzerinde, eski kireç ocakları çukurlarının yanına çadırlarını kurdular. Artık Reims'ten gidip onları gören görene. Elinize bakıyorlardı, şaşılacak şekilde falınızı okuyorlardı. Yuda'ya (*) papa olacağını söyleyecek kadar kehanet gücüne sahiptiler. Bu arada onlar üzerine çocuk çaldıkları, para keselerini aşındıkları, insan eti yedikleri gibi kötü söylentiler dolaşıyordu. Akıllılar delilere: «Sakin oraya gitmeyin!» diyorlardı, kendileri gizlice gidiyorlardı. Bu bir çılgınlık haline gelmişti. Gerçek şu ki bir kardinali şaşırtacak şeyler söylüyorlardı. Çingeneler çocukların avucunda yazılı olan her çeşit mucizeyi okuyalı beri analar yavrularıyla övünüyorlardı. Birininki imparatordu, öbürününkü papa, ötekininki komutan. Zavallı Chantefleurie de meraka kapıldı. O da, nasıl bir çocuğu olduğunu öğrenmek istedi; küçük Agnès'inin bir gün Ermenistan imparatoriçesi ya da başka bir şey olup olmayacağını öğrenmek istiyordu. Bunun üzerine kızı aldı Çingenelere götürdü. Çingeneler de çocuğa hayran oldular, onu okşadılar, kapkara ağızlarıyla öptüler, minicak ellerine şaşılar. Yazık! Anayı büyük sevince boğdular. Hele o güzel ayaklar, güzel patikler karşısında şenlik yaptılar. Çocuk daha bir yaşında bile yoktu ama, birkaç kelime kekeliyor, küçük bir çılgın gibi anasına gü-lücükler yapıyordu. Tombul, yusuvarlacıktı; cennet-teki meleklerin binbir sevimli küçük cilvelerini yapı-

(*) İsa'nın saklandığı yeri haber veren. (Ç.n.)

yordu. Çingenelerden pek korktu, ağladı. Ama, anacığı onu bağrına basarak sıkıca öptü. Falcı kadınların küçük Agnès'i için söyledikleri faldan son derece memnun bir halde eve döndü. Bebek ileride ahu gibi güzel olacaktı, bir erdem örneği, bir kraliçe olacaktı. Böylece Paquette Chantefleurie, Folle-Peine Sokağı'ndaki kulübesine, yanında bir kraliçe getirmekle göğsü kabarak girdi.

«Ertesi gün, çocuğun yatağının üzerinde uyuduğu bir ândan yararlanarak —çünkü onu daima koynunda yatırıyordu— kapıyı hafifçe aralık bıraktı, Lèches-serie Sokağı'ndaki bir ahabına koştu, kızı Agnès'e bir gün olup sofrada İngiltere kralıyla Habeşistan arşidükünün hizmet edeceğini, daha binlerce şaşılacak şeyi anlattı. Dönüşünde merdivenleri çıkarken ses duymayınca kendi kendine: «İyi! çocuk hâlâ uyuyor» dedi. Kapıyı kendi bıraktığından daha da aralanmış buldu. Zavallı ana, gene de içeri girdi, yatağa koştu... Çocuk yoktu, yeri de bomboştu. Çocuktan, güzel küçük patiklerden biri dışında, hiçbir şey kalmamıştı. Odadan dışarı fırladı, merdivenlere atıldı, kafasını duvarlara vurarak bağırmaya başladı: «Evlâdım! Evlâdım kimde? Yavrumu benden kim aldı?» Sokak ıssız, ev ücra bir yerdeydi; kimsecikler ona bir şey söyleyemedi. Şehir içine daldı, bütün sokakları araştırdı. Bütün gün, çılgınlar gibi, şaşkın, korkunç, yavrularını kaybeden vahşi hayvanlar gibi, kapıları, pencereleri koklayarak oradan oraya koştu. Soluk soluğa kalmış, saç-başı dağılmıştı. Görülmesi dehşet verici bir haldeydi. Gözlerinde yaşlarını kurutan bir ateş vardı. Yolcuları durdurup bağıırıyordu: «Kızım! Kızım! Güzel minik kızım! Bana kızımı geri verenin hizmetçisi, köpeğinin hizmetçisi olurum, isterse kalbimi de yiyebilir.» Rahip De Saint-Remy'ye rastgeldi ona: «Mösyö Rahip, toprağı tırnaklarımla sürerim ama, bana çocuğumu geri getirin!» dedi. İçler acısı bir şeydi, Oudarde. Son derece sert, merhametsiz bir adamın, da-

vavekili Üstat Ponce Lacabre'in ağladığını gördüm. Vah! zavallı ana! Akşam, evine geldi.

«O yokken, bir komşu kucaklarında bir çıkınla iki Çingene karısının gizlice odasına çıktıklarını, kapıyı kapadıktan sonra aşağı inip aceleyle kaçtıklarını görmüştü. Onlar gittiğinden beri Paquette'in odasından çocuk sesine benzer hiçbir ses duyulmuyordu. Ana kahkahalarla güldü, kanatlanmış gibi merdiveni çıktı, bir top güllesi gibi kapıyı açtı, içeri girdi... Korkunç bir şey, Oudarde! O pembe-beyaz, taptaze, Tanrı'nın bir lûtfu olan sevimli küçük Agnès'in yerine iğrenç, topal, tek gözlü, kambur, yamru-yumru, küçük bir canavar, yaygara kopararak, döşeme taşlarının üzerinde sürüklenip duruyordu. Kadıncağız dehşetle gözlerini kapadı. «Ah» dedi, «yoksa büyücüler kızımı bu korkunç hayvan biçimine mi sektular?» Çabucak küçük topalı oradan uzaklaştırdılar. Paquette delirebilirdi. Kendini şeytana veren bir Çingene kadının canavara benzer çocuğuydu bu. Aşağı-yukarı dört yaşlarında görünüyordu. İnsan dili olmayan bir dille konuşuyordu; söyledikleri de pek acayip kelimelerdi. Paquette Chantefleurie, sevmiş olduğu tek şeyden kendisine kalan tek şey olan küçük patığın üzerine atıldı. Orada, kımıldamadan, sessiz, soluk bile almadan öylesine uzun bir zaman kaldı ki onu oracıkta ölüverdi sanırdınız. Birdenbire bütün vücudu titredi, o kutsal emaneti çılgın öpücüklerle kapladı, sanki kalbi çatlamış gibi hıçkırıklarla boğuldu. İnan olsun, hepimiz de onunla birlikte ağlıyorduk. «Ah! benim küçük kızım! Benim güzel küçük kızım! Nerelerdesin?» diyordu. Bunlar insanın kalbini burkuyordu. Aklıma geldikçe hâlâ ağlarım. Bakın görüyor musunuz, evlâtlarımız sanki kemiklerimizin iliğidir —Ah! benim Eustache'çığım! öyle güzelsin ki sen! Bilseniz nekadardaki sevimlidir! Dün bana: «Jandarma olmak istiyorum ben» diyordu. Ey benim Eustache'çığım! Ya ben de seni kaybedersem!— Paquette Chantefleurie birdenbire ayağa

kalktı, sokağa fırladı, şehirde bağırarak koşmaya başladı: «Çingenelerin çadırlarına! Çingenelerin çadırlarına! Büyücüleri yakacağız çavuşlar!» —Çingeneler gitmişlerdi.— Gece karanlığı her yanı kaplamıştı. Onların peşinden gidilemezdi.

«Ertesi gün, Reims'ten iki fersah ileride, Gueux ile Tilloy arasında, bir fundalıkta bir meydan ateşinin kahlınlarını, Paquette'in çocuğuna ait olan birkaç kurdeleyle kan damlaları, teke pisliği buldular. Geçirdikleri gece tam da bir cumartesi gecesiydi. Hiç kimse bir ân bile şüphe etmedi ki Çingeneler bu fundalıkta büyücülerin cumartesi toplantısını yapmışlardı. Müslümanlar arasında âdet olduğu gibi, Şeytan Belzebuth'un eşliğinde çocuğu yemişlerdi.

Paquette Chantefleurie bu müthiş şeyleri öğrendiği vakit ağlamadı; sanki konuşmak istemiş gibi dudaklarını oynattı ama, konuşamadı. Ertesi gün saçları ağarmıştı. Daha ertesi gün ortadan kayboldu.»

Oudarde: «Gerçekten de pek korkunç bir öykü dedi. «Bir Burgonyalıyı bile ağlatabilir!»

Gervaise de: «Çingene korkusunun seni bu kadar ürkütmesine artık hiç şaşmıyorum!» dedi.

Oudarde: «Hem de az önce Eustache'le birlikte kaçmakla o kadar iyi ettin ki!» diye üsteledi. «Zaten bunlar da Polonya Çingeneleri.»

Gervaise: «Hiç de değil» dedi. «Dediklerine göre İspanya'dan, Katalanya'dan geliyorlarmış.»

Oudarde: «Katalanya mı? Olabilir?» dedi. «Polonya, Katalanya, Valonya... ben bu üç eyaleti hep birbirine karıştırırım. Yalnız, kesin olan bir şey varsa o da bunların Çingene olmaları.»

Gervaise: «Muhakkak ki küçük çocukları yiyecek kadar uzun uzun dişleri vardır» dedi. «Esmeralda her şeyi pek beğenmez gibi duruyor ama, onun bile bir parça yemesine hiç de şaşmam, doğrusu! Bunların altında bir dinsizlik, bir inançsızlık bulunmaması için

neden yok, beyaz keçisinin pek şeytanca oyunları var çünkü.»

Mahiette sessiz-sedasız yürüyordu. Sarsıntıyı kalbin ta en derinlerine kadar, titremeden titremeye geçerek, yaydıktan sonra ancak yatışabilen, acıklı bir öykünün devamı gibi bir şey olan o düşüncelerin içine dalmıştı. Bu arada Gervaise ona döndü:

— «Peki, Paquette Chantefleurie'nin ne olduğu hiç bilinemedi mi?»

Mahiette buna karşılık vermedi. Gervaise onun kolunu sarsıp adıyla seslenerek sorusunu tekrarladı. Mahiette düşüncelerinden uyanır gibi oldu.

— «Paquette Chantefleurie ne mi oldu?» dedi. Kulağında en son iz bırakan kelimeleri farkında olmadan tekrarlamıştı. Sonra bu kelimelerin anlamını kavramak için çaba gösterir gibi oldu. «Ha!» dedi çabucak, «onu bir daha kimse görmedi.» Bir süre durduktan sonra da ekledi: «Kimi akşam karanlığında onun Fléchembault Kapısı yoluyla Reims'ten ayrıldığını görmüş. Kimi de şafak sökerken eski Basée Kapısı'ndan geçtiğini ileri sürdü. Yoksulun biri, panayır kurulan tarladaki taş haçın üzerinde, onun asılmış duran altın haçını bulmuş. '61 yılında onu mahveden, felâkete sürükleyen bu mücevher olmuştu. İlk dostunun, o yakışıklı Cormontreuil Viktontu'nun hediyesiydi. En koyu sefaletе düştüğü zaman bile Paquette onu elden çıkarmaya dünyada yanaşmamıştı. Ona canı gibi bağlıydı. Bu haçı bıraktığını duyunca hepimiz onun öldüğünü düşündük. Yalnız, Cabaret-les-Vantes'tan birtakım kimseler onun yalın ayak çakıllar üzerinde yürüyerek Paris yolundan geçtiğini gördüklerini söylediler. Ama, o zaman Vesle Kapısı'ndan çıkmış olması gerekti. Bunların hiçbirisi öbürüne uymuyordu. Ya da, daha doğrusu öyle sanıyorum ki gerçekten de Vesle Kapısı'ndan çıktı ama, bu dünyadan da çıktı gitti!»

Gervaise: «Ne demek istediğini anlayamadım» dedi.

Mahiette üzgün bir gülümsemeyle karşılık verdi:

— «La Vesle bizim şehrin ırmağıdır.»

Oudarde ürpererek: «Zavallı Paquette Chantefleurie, boğuldu demek ki!» dedi.

Mahiette de: «Boğuldu!» dedi. «Kayığında türkü söyleyerek, suyun akıntısına uyarak Tuiqueux Köprüsü'nün altından geçen zavallı Guybertaut Baba'ya bir gün sevgili küçük Paquette'inin de bu köprü'nün altından geçeceğini ama, türküsüz, kayıksız akıp gideceğini kim söyleyebilirdi?»

Gervaise: «Ya küçük patik ne oldu?» diye sordu.

Mahiette: «Anneyle birlikte kayboldu» dedi.

— «Zavallı patikçik!» dedi Oudarde.

Şişman, hassas bir kadın olan Oudarde da Mahiette'le birlikte içini çekmekle pekâlâ yetinebilirdi ama, Gervaise daha meraklıydı, sorularının sonuna gelmemişti daha. Birdenbire, Mahiette'e: «Peki, ya o canavar?» dedi.

O da şaşırarak sordu:

— «Hangi canavar?»

— «Paquette Chantefleurie'nin kızına karşılık büyücü kadınların bıraktıkları küçük Çingene canavarı! Onu ne yaptınız? Umarım ki onu da boğmuşsunuzdur!»

Mahiette: «Hiç de değil!» diye karşılık verdi.

— «Nasıl olur! Yakıldı öyleyse, değil mi? Aslında, bu daha doğru olurdu. Büyücü bir çocuk!»

— «Ne öyle, ne de böyle, Gervaise. Başpiskopos Çingene çocuğuyla ilgilendi, onu şeytanın etkisinden kurtardı, takdis etti, büyük bir özenle onun bedeninden şeytanı çıkardı, bulunmuş bir çocuk gibi Notre-Dame'ın tahta yatağı üzerine bırakılmak üzere Paris'e gönderdi.»

Gervaise homurdanarak: «Ah! bu piskoposlar!» dedi. «Bilgin oldukları için hiçbir şeyi herkes gibi yapmazlar. Sorarım sana, Oudarde, şeytanı bulunmuş çocuklar arasına katmak ne demektir? Çünkü, hiç şüp-

he yok, o küçük canavar şeytanın ta kendisiydi. E, peki, Mahiette, onu Paris'te ne yaptılar acaba? Merhametli bir tek insanın bile onu istemediğini umarım.»

«Orasını bilmiyorum.» dedi Reims'li kadın. «İşte tam o sıralarda kocam, şehirden iki fersah ötedeki Beru nahiye müdürlüğünü satın aldı, biz de artık bir daha bu öyküyle ilgilenmedik; hem de öyle ki Beru'nun tam karşısında Cernay'nin iki küçük tepesi bulunduğundan Reims kilisesinin çan kuleleri bile görünmez.»

Böylece konuşarak, bu üç sayın hanım Grève Meydanı'na gelmişlerdi. Dalgınlıkları arasında, Tour-Roland'ın genel dua kitabının önünden, hiç durmadan geçmişler, çevresinde halkın durmadan arttığı teşhir direğine doğru, hiçbir şeyin farkında olmadan ilerliyorlardı. Muhakkak ki şu anda bütün bakışları üzerine çeken manzara onlara Fareler Çukuru'nu da, orada bir süre durma isteklerini de büsbütün unutturacaktı ama, bereket versin ki Mahiette'in elinden çekileyip durduğu altı yaşındaki o tombalacık Eustache onlara birdenbire hedefi hatırlattı. Sanki bir içgüdü Fareler Çukuru'nun arkasında kaldığını ona hatırlatmıştı.

— «Anneciğim, şimdi artık çöreği yiyebilir miyim?» dedi.

Eustache daha çok becerikli, yani daha az obur olsaydı, biraz daha beklerdi, ancak dönüşte, Üniversite'nin içinde, evde, M. Andry Musnier'nin Madame-la-Valence Sokağı'ndaki evinde, Fareler Çukuru'yla çörek arasına Seine ırmağının iki koluyla Cité'nin beş köprüsü girdiği zaman şu çekingen soruyu ortaya atardı: «Anneciğim, şimdi artık çöreği yiyebilir miyim?»

Eustache'in sorduğu bu pek ihtiyatsızca soru Mahiette'in dikkatini uyardı.

— «A! sahiden de!» diye haykırdı. «Dünyadan elni-etegini çekmiş şu kadını unuttuk! Aman, bana sizin

şu Fareler Çukuru'nu gösterin de çöregini vereyim ona.»

Oudarde: «Hay hay» dedi. «Sevaptır.»

Bu hiç de Eustache'ın işine gelmedi.

— «Al işte çöregimi!» dedi, iki omuzunu da sırasıyla kulaklarıyla dürttü; böyle bir durumda sonsuz bir memnuniyetsizlik işaretidir bu.

Üç kadın geri döndüler, Tour-Roland'ın evinin yakınına gelince Oudarde ötekilere dedi ki: «Üçümüz birden delikten bakmayalım, yoksa torbalıyı ürkütürüz. Siz ikiniz Dominus ayetini dua kitabından okumuş gibi yapın, ben de o sırada pencereye yaklaşayım. Torbalı hatun beni bir parça tanır. Yaklaşabileceğiniz zamanı ben size bildiririm.»

Tek başına küçük pencereye gitti. Bakışları içeriye daldığı anda yüzünün bütün çizgilerinde sonsuz bir merhamet belirdi, neşesi, bütün yüzü sanki bir güneş ışığından bir ay ışığına geçmiş gibi birdenbire ifadesi, rengi değişti. Gözleri yaşardı, ağlamak üzereymiş gibi ağzı büzüldü. Biraz sonra parmağını dudaklarının üzerine koydu, gelip görmesi için Mahiette'e işaret etti.

Mahiette, son dakıklarını yaşayan, can çekişen bir kimsenin yatağına yaklaşır gibi üzgün, sessiz, ayaklarının ucuna basa basa geldi.

Gerçekten de, iki kadın kımıldamadan, soluk bile almadan Fareler Çukuru'nun parmaklıklı penceresinden içeri baktıklarında gözlerinin önündeki pek hazin bir manzaraydı.

Hücre dardı, derinliğinden çok genişliği, sivri bir kubbesi vardı, içeriden görünüşü büyük bir piskopos başlığının çukuruna benziyordu. Tabanı kaplayan taşın üzerinde, bir köşede, bir kadın oturuyordu; daha doğrusu, çömelmişti. Çenesi dizlerine dayanmıştı, çaprazladığı kolları da dizlerini kuvvetle göğsüne doğru bastırıyordu; böylece, kendi üzerine toplanmıştı. Sirtında, geniş kıvrımlarla onu baştan aşağı saran kah-

verengi bir çuval vardı; yüzünden aşağı, bacaklarından ayaklarına kadar düşen, önüne dökülmüş, ağarmış saçlarıyla, ilk bakışta, üçgen biçimi acayip bir şekil gibi görünüyordu. Hücrenin karanlık öbür ucunda beliren bu şekil, pencereden gelen gün ışığıyla, çiğ bir ışıkla, biri karanlık, biri aydınlık iki renk farkıyla bölünüyordu. Tıpkı rüyalarda, ya da Goya'nın o olağanüstü eserlerinde görülen soluk, hareketsiz, uğursuz hayaletlere, bir mezarın üzerine çömelmiş, ya da bir zindanın parmaklığına dayanmış duran şu yarısı gölge yarısı ışık hayaletlerden birine benziyordu. Bu, ne bir kadın, ne bir erkekti; ne canlı bir yaratık, ne de belirli bir biçimdi; bir şekildi bu; üzerinde gölgeyle aydınlık gibi, gerçekte hayalin kesiştiği bir çeşit hayalet. Yerlere kadar yayılan saçlarının altında zayıflamış bir yüz hayal-meyal fark ediliyordu; katı, donmuş taşın üzerine büzülmüş çıplak bir ayağın ucu elbisenin eteğinden belli-belirsiz görünüyordu. Bu matem örtüsünün altında fark edilen azıcık insan şekli de ürperti veriyordu.

Yere gömülü sanacağınız bu şeklin sanki ne hareketi, ne düşüncesi, ne soluğu vardı. Bu incecik dokuma çuvalın altında, ocak ayında, taş üzerinde çırılçıplak, ateşsiz... Yanlamasına duran penceresinden dışarının ancak ayazı giren, asla güneş girmeyen bir zindanın karanlığına gömülmüş... acı çekmez, hattâ duymaz gibi görünüyordu. Sanırdınız ki zindanla birlikte taş kesilmiş, mevsimle birlikte buz olmuştu. Elleri birbirine kavuşmuştu, gözleri bir noktaya dikilmiş duruyordu. İlk bakışta insan onu hayalet sanırdı, ikincisinde de heykel.

Arada-sırada morarmış dudakları bir solukla aralanıyor, titriyordu ama, rüzgârla uçuşan yapraklar kadar ölü, onlar kadar bilinçsiz. Yalnız donuk gövdesinde, bir bakış, anlatılamaz bir bakış, derin, üzgün, değişmez, dışından görülemeyen, hücrenin bir köşesine dikilmiş bir bakış vardı; felâkete uğramış bir

ruhun bütün karanlık düşüncelerini bilmem hangi esrarlı bir eşyaya bağlar gibi gören bir bakış.

İşte, oturduğu yerden dolayı «çilekeş», giydiği elbiseden dolayı da «çuvallı» adını alan yaratık buydu.

Üç kadın —çünkü Gervaise de Mahiette'le Oudarde'ın yanına gelmişti— pencereden bakıyorlardı. Başları zindanın hafif ışığını kesiyordu; böylece, ışıktan yoksun ettikleri zavallı bahtsız kadın onların farkına bile varmadı.

Oudarde, alçak sesle: «Onu rahatsız etmeyelim» dedi. «Kendinden geçmiş, dua ediyor.»

Bu arada Mahiette, boyuna artan bir kaygıyla, rengi solmuş, tazeliği sönmüş, saçları dağılmış bu başı dikkatle seyrediyor, gözleri de yaşla doluyordu.

— «İşte bu pek garip bir olay doğrusu» diye mırıldandı.

Bodrum penceresinin parmaklıkları arasından başını geçirdi; böylece, bakışlarını, tahlihsiz kadıncağının gözlerinin hiç değişmeden dikili olduğu yere kadar ulaştırabildi.

Başını pencereden çektiğinde, yüzü gözyaşlarıyla sırlıslam olmuştu.

Oudarde'a: «Bu kadına ne ad veriyorsunuz siz?» diye sordu.

— «Biz ona Gudule Hemşire diyoruz.»

Mahiette: «Ben de ona Paquette La Chantefleurie adını takacağım» dedi.

Sonra, bir parmağını dudaklarına götürdü, şaşıp kalan Oudarde'a başını pencereden içeri sokup bakmasını işaret etti.

Oudarde baktı, çilekeş kadının bakışlarının bu derin kendinden geçişle dikildiği köşede, binbir altın, gümüş pulla işlenmiş küçücük, pembe atlastan bir patik gördü.

Oudarde'dan sonra Gervaise de baktı. Bunun üzerine, üç kadın, talihsiz anayı seyrederek, ağlamaya başladılar.

Yalnız, onların ne bakışları, ne de gözyaşları kadıncağızın ilgisini dağıtmamıştı. Elleri hâlâ kavuşmuş duruyordu; dudakları sessiz, gözleri bir noktaya diki-li. Onun hikâyesini bilenler için böylece seyredilen bu patik yürek paralayıcıydı.

Üç kadın da daha bir tek kelime söylememişlerdi; alçak sesle bile olsa konuşmaya cesaret edemiyorlardı. Bir tek şeyden başka her şeyin silindiği bu büyük ses-sizlik, bu büyük keder, bu büyük kendinden geçiş on-larda Paskalya, ya da Noel töreni etkisini yapıyordu. Susuyorlar, derin düşüncelere dalıyorlardı, diz çökme-ye hazırdılar. Onlara öyle geliyordu ki Karanlıklar yortusu gününde bir kiliseye girmişlerdi sanki.

En sonunda üçünün en meraklısı, böylece de en az duygulusu Gervaise çilekeş kadını konuşturmaya çalıştı:

— «Hemşire! Gudule Hemşire!»

Bu şekilde üç defa seslendi, her seferinde sesini daha da yükseltiyordu. Kadın kımıldamadı bile. Ne bir söz, ne bir bakış, ne bir iç çekme, ne bir hayat belir-tisi.

Bu sefer Oudarde, daha tatlı, daha okşayıcı bir sesle: «Hemşire!» dedi, «Ermiş Gudule Hemşire!»

Aynı sessizlik, aynı hareketsizlik.

Gervaise haykırdı:

— «Garip bir kadın! Top patlasa umurunda bile olmayacak!»

Oudarde içini çekerek: «Belki de sağırdır» dedi.

Gervaise de: «Belki de kördür» diye ekledi.

Mahiette: «Belki de ölmüştür» dedi.

Şurası gerçek ki, ruh bu cansız, uyuşmuş, gevşek bedenden daha ayrılmadıysa bile, en azından, dış organların algılama gücünün artık ulaşamadığı derin-liklere gizlenmişti.

Oudarde: «Çöreği pencerenin kenarına bırakmak zorunda kalacağız» dedi. «O zaman da bir çocuk onu oradan alır. Ne yapmalı, nasıl etmeli de onu uyandır-malı?»

Eustache, o âna kadar, oradan geçip giden, iri bir köpeğin çektiği küçük bir arabayla oyalanmıştı. Birdenbire üç hanımın pencereden içeri bir şeye baktıklarını fark etti: o da, meraka kapılarak, bir binek taşının üzerine çıktı, ayaklarının ucunda yükseldi, pembe-beyaz kocaman suratını deliğe yapıştırarak bağırdı:

— «Anneciğim, hele ben de göreyim!»

Bu duru, körpe, gür çocuk sesi üzerine bahtsız kadın ürperdi. Çelik bir yayın o sert, ani hareketiyle başını döndürdü; uzun iki eli gelip alnındaki saçları itti; şaşkın, zehir gibi acı, kederli gözlerini çocuğa dikti. Bu bakış bir şimşek çakışı kadar sürdü.

Birdenbire başını dizlerinin arasına gizleyerek: «Ey ulu Tanrım!» diye bağırdı. Bozuk sesi geçerken göğsünü yırtıyordu sanki. «Hiç olmazsa başkalarınınkini bana gösterme!»

Çocuk, ciddi bir tavırla: «Günaydın, efendim» dedi.

Bu darbe çilekeş kadını uyandırmıştı sanki. Uzun bir titreme baştan-ayağa bütün vücudunu sarstı. Dişleri birbirine çarptı. Başını yarı yarıya doğrulttu. Dirseklerini kalçalarının üzerinde sıkarak, ısıtmak istermiş gibi ayaklarını ellerinin içine alarak: «Ah! müt-hiş soğuk!» dedi.

Oudarde derin bir acımayla: «Zavallı kadıncağız!» dedi. «Bir parça ateş ister misiniz?»

Kadın «Hayır» der gibi başını salladı.

Oudarde ona bir şişe uzatarak: «Peki öyleyse» dedi. «İşte sizi ısıtacak tarçınlı, şekerli kırmızı şarap. İçin, için!»

Kadın gene başını salladı, gözünü kırpmadan Oudarde'a baktı.

— «Su!» dedi.

Oudarde: «Hayır, hemşire» dedi, «su ocak ayının içkisi değildir. Bir parça şarap içip, bir de şu, sizin için

pişirdiğimiz mayalı mısır unu hamurundan çöreği yemelisiniz.»

Kadın, Mahiette'in uzattığı pastayı geri itti.

— «Kara ekmek» dedi.

Bu sefer Gervaise'in merhamet damarı uyandı. Yün mantosunu sırtından çıkararak: «İşte, alın bakalım, sizinkinden biraz daha sıcak olan şu pelerini de omuzlarınıza koyun» dedi.

Kadın şişeyle pastayı ittiği gibi pelerini de geri itti.

— «Bir çuval» dedi.

İyi kalpli Oudarde: «Peki ama» dedi, «dünkü günün şenlik olduğunu sizin de bir parça fark etmeniz gerek!»

Çilekeş kadın: «Farkındayım» dedi. «İşte tam iki gündür testimde bir damla bile su yok.» Bir süre sustuktan sonra ekledi: «Bayram var, beni unutuyorlar. İyi ediyorlar. Niçin ben âlemi düşünmezken âlem beni düşünsün? Sönmüş kömüre soğuk kül.»

Sanki bu kadar konuşmaktan yorulmuş gibi, başını gene dizlerinin üzerine bıraktı. Saf, merhametli Oudarde, bu son sözlerden onun hâlâ soğuktan şikâyet ettiğini sanarak, pek masum bir halle: «Öyleyse, bir parça ateş ister misiniz?» diye sordu.

Torbalı rahibe garip bir sesle: «Ateş mi!» dedi. «Onbeş yıldan beri toprak altında olan zavallı küçüğe de ateş sağlayabilecek misiniz?»

Bütün vücudu titredi. Sesi ürperiyor, gözleri parlıyordu. Dizlerinin üzerine kalkmıştı. Birdenbire, o beyaz, sıska elini şaşkın şaşkın kendisine bakan çocuğa doğru uzattı:

— «Bu çocuğu götürün!» diye bağırdı. «Az sonra Çingene geçecek!»

Bunun üzerine, yüzü-koyun yere düştü, alını taş çarpan bir taş gürültüsüyle yere çarptı. Üç kadın da onu öldü sandılar. Biraz sonra kımıldandı. Dizleri, dirsekleri üzerinde sürüne sürüne, küçük patiğin bu-

lunduğu köşeye doğru gittiğini gördüler. İşte o zaman bakmaya cesaret edemediler. Onu artık görmediler ama, binbir öpücüğe, binbir iç çekmeye karışan yürek paralayıcı çığlıklarla duvarlara çarpan bir başın çıkardığı sese benzer boğuk vuruşlar işittiler. Her üçünü de oldukları yerde sarsan son derece şiddetli o vuruşların birinden sonra hiçbir şey duymaz oldular.

Gervaise atılıp başını bodrum penceresinden içeri sokarak: «Acaba kendini mi öldürdü?» dedi. «Hemşire! Gudule Hemşire?» diye seslendi.

Oudarde da: «Gudule! Hemşire!» diye seslendi.

Gervaise: «Ah yarabbim! hiç kıyılamıyor» diyor-du. «Öldü mü acaba? Gudule! Gudule!»

Mahiette konuşamayacak derecede heyecanlıydı. Büyük bir çaba göstererek: «Durun» dedi, pencereye doğru eğildi: «Paquette!» dedi. «Paquette La Chantefleurie!»

Bu adın birdenbiro Gudule Hemşire'nin hücreğine fırlatılışı öyle bir etki yaptı ki, fişeginin fitiline masumcasına üfleyip de fişegin suratı önünde patladığını gören bir çocuk bile bu kadar dehşet duymazdı.

Çilekeş kadının bütün vücudu titredi. Çıplak ayaklarının üzerinde doğruldu. Öylesine alev saçan gözlerle pencereye doğru sıçradı ki Mahiette'le Oudarde da, öbür kadınla çocuk da rıhtımın korkuluğuna kadar geri çekildiler.

Bu sırada kadının korkunç yüzü bodrum penceresinin parmaklığına yapışmış bir halde görünüyordu. Korkunç bir kahkahayla: «Ah! Ah!» diye bağırdı, «Çingene karısı bana sesleniyor!»

O sırada teşhir direğinde geçen bir sahne onun vahşi bakışlarını durdurdu. Alnı dehşetle kırıştı. Odasından dışarı iskelet kolu gibi sıska kollarını uzattı. Hırıltıya benzer bir sesle bağırdı:

— «Gene sensin demek ki ha, Çingene kızıl! Bana seslenen sensin, çocuk hırsız! İyi ya öyleyse, lânet olsun sana! Lânet! lânet! lânet!»

BİR DAMLA SU İÇİN BİR GÖZYAŞI

Bu sözler, denebilir ki o zamana kadar herbiri kendi özel alanında aynı anda, birbiri yanı-sıra gelişen iki sahnenin birleşme noktasıydı: Biri, az önce okudunuz, Fareler Çukuru'nda; öbürü, şimdi okunacak olanı, teşhir direğinin merdiveni üzerinde. Birincisinin tanıkları okuyucunun az yukarıda tanıştığı kadınlardı; ikincisinin seyircileri daha önce Grève Meydanı'nda, teşhir direğinin, darağacının çevresinde toplandığını gördüğümüz bütün o halk.

Sabahın saat dokuzundan beri teşhir direğinin dört bir ucuna yerleşen dört çavuş, bu kalabalığa, bir ceza uygulanacağı umudunu vermişti. Bu, şüphesiz, bir asılma falan değil ama, bir kamçılanma, bir kulak kesme, işte buna benzer bir şeyler olabilirdi. Kalabalık öyle bir hızla artmıştı ki pek yakından kuşatılan dört çavuş ahaliyi defalarca, büyük kamçı vuruşlarıyla, at sağrısı savurmayla, o devirde dendiği gibi «sıkmak» gereğini duymuştu.

Genel cezalarla idamları beklemeye alıştırmış olan bu halk pek sabırsızlık göstermiyordu. On, onbeş ayak yüksekliğinde, içi, boş küp şeklinde bir duvarcılık işi, pek sade bir çeşit yapı olan ibret direğine bakmakla eğleniyorlardı. Yontulmamış taştan oldukça dik, tam yerinde bir ad verilmiş olan bir «merdiven» üst sahanlığa çıkıyordu; bu sahanlığın üzerinde meşe tahtasından, yatay, yekpare bir tekerlek göze çarpıyordu. İşkence edilecek kimse, diz çökmüş, elleri arkasında, bu tekerleğin üzerine bağlanıyordu. Küçük binanın içinde gizli bir bocurgatın çevirdiği tahtadan bir sap tekerleği döndürüyordu. Bu tekerlek hep yatay dururdu; böylece mahkûmun yüzü alanın her noktasında sırasıyla görülmüş oluyordu. İşte bunun adına bir mahkûmu «döndürmek» deniyordu.

Görüldüğü gibi, Grève Meydanı'ndaki ibret direği Halles Meydanı'ndaki direğin verdiği eğlencelerin hepsini vermekten pek uzaktı. Mimarî hiçbir yönü yoktu. Anıtvare bir hali de yoktu. Ne demir haçlı çatısı, ne sekiz cepheli feneri, ne yaprak, ne çiçek oymalı sütun başlığı şeklinde çatının kenarına gelip açılan incecik narin sütunları, ne hayali, canavarca yağmur olukları, ne yontmalı tahtaları, ne de taşın içine derinlemesine kazılan ince oymaları vardı. Sıvadan yapılmış bu dört duvarla sünger taşından payandalar arasında diklemesine duran sünger taşından iki plakayla, bir de yanda sıska, çıplak taştan bir darağacıyla yetinmek gerekiyordu.

Gotik mimarlık amatörleri için, bu şölen pek yavandı, doğrusu. Şurası bir gerçektir ki Ortaçağ'ın iyi yürekli avare kişileri kadar anıtlara meraklı olmayan kimseler pek az bulunur; bunun için, bir ibret direğinin güzelliğiyle fazla ilgileri yoktu.

En sonunda mahkûm, bir arabanın arkasına bağlanmış olarak geldi, sahanlığa çıkarıldı. Meydanın her noktasından onun iplerle, kayışlarla ibret direğinin tekerleğine bağlandığı görülünce, kahkahalara, alkışlara karışan korkunç bir yuhalama meydanı çınlattı. Quasimodo'yu tanımışlardı.

Bu, gerçekten de oydu. Dönüş pek garipti. Dün Çingene dükü, Metelik Kralı, Sayıştay Loncası İmparatoru kfilesinde Çılgınlar Papa'sı ve Prens'i ilân edildiği, selâmlandığı aynı yerde direğe bağlanmıştı. Muhakkak, olan bir şey vardı ki halk içinde bir tek kişi, hattâ sırasıyla bir muzaffer, bir mahkûm olan kendisi bile, bu yakınlığı açık seçik kavrayamıyordu. Bu manzarada Gringoire'la felsefesinin yokluğu seziliyordu.

Az sonra Kralımız Hazretleri'nin trompetçisi Michel Noiret ahaliyi susturdu, kararı zabıta amiri'nin talimatı, emri gereğince okudu. Sonra da, saray üniformalı, savaşçı ceketli adamlarıyla birlikte, arabanın arkasına çekildi.

Quasimodo, sakın, soğukkanlı duruyor, hiç kıpırdamıyor, aldırış etmiyordu. Her türlü karşıkoyma, o çağda cezai adalet üslubuyla, «bağların şiddeti, metaneti» sayesinde onun için imkânsız bir hale getirilmişti; yani, ince kayışlar ve zincirler belki de onun etine saplanıyordu. Zaten bu bir hapishane, zindan gelenegidir; kelepçeler, yüzyıllar boyunca kaybolmadığı gibi, uygar, uysal, insancıl halkımız arasında da gelenegi hâlâ dikkatle sürdürüyor. (Bu arada, kürek mahkûmluğu ile giyotini de buna ekleyin).

Quasimodo götürülmesine, itilmesine, taşınıp yuvarı çıkarılmasına, bağlanıp sıkıca sarılmasına karşıkoymamıştı. Yüzünden sadece bir vahşinin, ya da bir aptalın şaşkınlığından başka bir şey anlamak imkânsızdı. Sağır olduğu biliniyordu; üstelik, kör de denebilirdi.

Yuvarlak tahtanın üzerine onu diz-üstü yerleştirdiler; direnmedi. Ceketini, gömleğini çıkarıp beline kadar soydular; direnmedi. Onu yeni bir kayış-toka sistemiyle yularladılar; tokalar takılıp ipler bağlanırken de direnmedi. Yalnız, arada sırada, kasap arabasının kenarından başı sarkan, sallanan bir dana gibi, gürültüyle soluyordu.

Jehan Frolo Du Moulin arkadaşı Robin Poussepain'e «Hıyarağa!» dedi. (Çünkü iki öğrenci de, haklı olarak, mahkûmın peşinden gelmişlerdi). «Bir kutuya kapatılan mayısböceğinden beter, ne olacağını anlamıyor bile!»

Quasimodo'nun çıplak kamburunu, devegöğsünü andıran göğsünü, çıkık kemikli, tüylü omuzlarını görünce halk bir kahkaha tufanına tutuldu. Sürüp giden bütün bu neşe sırasında kısa boylu güçlü yapılı, şehrin özel formasını giyinmiş bir adam sahanlığın üzerine çıktı, işkence edilecek adamın yanında durdu. Adı çabucak halk arasında dolaştı. Châtelet'nin işkence görevlisi Bay Pierrat Torterue'ydü bu.

Önce işkence sehpasının bir köşesine kırmızı kum-

la dolu, siyah bir kum saati yerleştirdi. Kum üst bölmeden alt bölmeye süzülüyordu. Sonra, iki parçalı kaputunu çıkardı; o zaman, sağ elinde, ucunda uzun, beyaz, parlak, düğümlü, örülmüş, madeni tırnaklı kayışlar bulunan incecik bir kamının sallandığı görüldü. Sol eliyle, umursamaz bir halle, gömleğinin sağ kolunu koltuk altına kadar sıvadı.

Bu arada Jehan Frollo, sapsarı, kıvrıcık başını kalabalığın üzerinde yükselterek (bunun için de Robin Poussepain'in omuzlarına çıkmıştı) bağırıyordu:

— «Gelin görün, beyler, hanımlar! İşte şimdi Josas başdiyakozu ağabeyimin çancısı, sırtı kubbeden ve bacakları burmalı sütunlardan olan, doğu mimarisinin bir maskarasını, Quasimodo'yu kesinlikle kamılayacaklar!»

Halk da buna gülüyordu; hele çocuklar, genç kızlar.

En sonunda, işkenceci yere vurdu. Tekerlek dönmeye başladı. Quasimodo bağlarının altında sarsıldı. O biçimsiz, çirkin suratına birdenbire yayılan şaşkınlık çevredeki kahkaha tufanını büsbütün artırdı.

Birden, tekerlek, dönüşü sırasında Quasimodo'nun çıkıntılı sırtını Pierrat Efendi'nin tam karşısına getirdiğinde, adam kolunu kaldırdı, ince-uzun kayışlar, bir deste engerek yılanı gibi, havada acı acı ıslık çaldılar, hızla zavallının sırtına indiler.

Sanki sıçrayarak uyanırmış gibi Quasimodo olduğu yerde hopladı. Artık durumu anlamaya başlıyordu. Bağları içinde kıvrandı; şaşkınlık ve acının şiddetli atışması yüzünün kaslarını perişan bir hale getirdi; yalnız, bir tek inilti bile koparmadı. Ancak, sığır-sineğinin ısırıldığı dana gibi sallanarak başını arkaya, sağa, sonra da sola çevirdi.

Birincisinden sonra ikinci bir kamçı daha indi. Sonra bir üçüncüsü, bir yenisi, bir başkası... bu böylece sürüp gitti. Tekerlek durmadan dönüyordu, kamçı da durmadan iniyordu. Kısa zaman sonra kan fış-

kırdı, binlerce sızıntı halinde kamburun kara omuzlarından aktığı görüldü; ince uzun kayışlar da, havayı yırtan dönmeleri sırasında, kanı damla damla hal-kın üzerine sıçratıyordu.

Quasimodo hiç olmazsa görünüşte, başlangıçta-ki metanetine yeniden kavuşmuştu. Önce içten içe, pek dışarıdan belli olmayacak bir şekilde, bağlarını koparmayı denemişti. Gözünün parladığı, kaslarının gerildiği, kollarıyla bacaklarının toparlandığı, kayış-larla ince zincirlerin gerildiği görülmüştü. Gösterdiği çaba pek güçlü, korkunç, çılgıncaydı ama, belediyenin eski işkence bağları iyi dayandılar. Çatırdadılar, işte o kadar, Quasimodo, yorularak, kendini bıraktı. Yüzü-nün çizgilerindeki şaşkınlığın yerini acı ve derin bir umutsuzluk aldı. Tek gözünü yumdu; başı göğsünün üzerine düştü; ölü gibi kaldı.

Ondan sonra artık hiç kımıldamadı. Hiçbir şey on-dan bir tek hareket elde edemedi. Ne durmadan akan kan, ne şiddetini artıran vuruşlar, ne kendi kendine çoşan, ne de Afrika sivrisineklerinin iğnelerinden da-ha keskin, daha ısıklık gibi öten korkunç meşin şeritle-rin sesi.

En sonunda karalar giyinmiş, kara bir ata binmiş biri, uygulamasının başladığından beri merdivenin ya-nında duran bir mübaşir, abanoz ağacından değneği-ni kum saatine doğru uzattı. İşkenceci durdu. Teker-lek durdu. Quasimodo'nun gözü yavaş yavaş açıldı.

Kamçılanma bitmişti. İşkence memurunun iki uşağı mahkûmun kanayan omuzlarını yıkadılar, he-men bütün yaraları kapatan bilmem hangi melhemle sırtını oğuşturdular, üzerine atkı biçimi sarı bir peş-tamal örttüler. Bu arada Pierrat Torterue kıpkırmızı ve kan dolu ince kayışları kaldırımın üzerine damla dam-la kan akıtıyordu.

Quasimodo için her şey daha bitmiş değildi. Üs-tat Florian Barbedienne'in pek adilâne bir şekilde Sa-yın Robert d'Estouteville'in kararına eklediği şu bir sa-

at teşhir cezasını çekmesi de gerekiyordu. Bunlar Jean De Cumène'in fizyolojik ve psikolojik olan eski bir kelime oyununa büyük bir zafer kazandırıyordu: **Sur-dus absur-dus** (*).

Böylece, kum saatini ters çevirdiler, adaletin sonuna kadar yerini bulması için de kamburu tahtanın üzerinde bağlı bıraktılar.

Aile içinde çocuk neyse toplum içinde de halk odur, hele Ortaçağ'da. Moral ve entelektüel çoğunluğu bu ilk cehalet durumunda kaldığı sürece, çocuk için olduğu kadar, halk için de şu sözler söylenebilir. Bu yaş amansızdır.» (**).

Quasimodo'dan, genel olarak, birçok nedenlerle nefrete uğrayanlardan biri olduğunu daha önce belirtmiştik, burası gerçek. Bu kalabalık içinde Notre-Dame'in kamburundan şikâyet etmeyen, ya da şikâyet etmede kendini haklı sanmayan belki bir-iki kişi bile yoktu. Onun için, kamburun teşhir sehpasında görülmesi genel sevince yol açmıştı. Ona uygulanan sert ceza, içine düştüğü acıklı durum halkı merhamete getireceği yerde, bir nebze neşelendirerek kinini daha da hain bir hale sokmuştu.

Onun için **vindicta publique** (***) yerini bulduktan sonra, sıra binlerce özel öcün alınmasına geldi. Adliye Sarayı'nın salonunda olduğu gibi burada da özellikle kadınlar taşkınlık ediyordu. Hepsinin ona bir kını vardı; kimi onun muzipliğinden ötürü, kimi de çirkin olduğundan ona düşmandı. Bu sonuncular en şiddetli davrananlardı.

Biri: «Ah! seni Deccal suratlı seni!» diyordu.

Biri de: «Süpürge sapından atla koşan büyücü!» diye bağırıyordu.

(*) Latince: «Mantıksız sağır.» (Ç.n.)

(**) La Fontaine'in «İki Güvercin» masalından. (Ç.n.)

(***) Latince: «Genel hukuk adına yapılan cezalandırma (Ç.n.)

Bir üçüncüsü: «Trajik yüz buruşturma ustası!» diye avaz avaz haykırıyordu. «Bugün dün olsaydı bu ustalık seni bir güzel Çılgınlar Papası yapardı, doğrusu!»

Bir kocakarı da: «İyi bu!» diye söze karıştı. «İşte ibret direğinin yüz buruşturması. Darağacının ne zaman?»

— «Yüz ayak yeraltında kocaman çamuru ne vakit kafana giyeceksin, lânet olasıca çancı?»

— «Ayin çanlarını da bu şeytan çalıyor!»

— «Ah! sağır, tek gözlü! Kambur! Canavar!»

— «Bütün ilâçlardan da, bütün otlardan da daha iyi çocuk düşürtecek bir surat»

İki öğrenci de, Jehan Du Moulin'le Robin Poussepain, avaz avaz şu eski türküyü söylüyorlardı:

Asılana
Bir kangal ip!
Yakılana
Bir demet çalı!

Daha binlerce küfür, hakaret, yuha, lânet, kahkah, şuradan-buradan da taşlar yağıyordu.

Quasimodo sağırdı ama, gözü iyi görüyordu; halkın öfkesinin, yüzlerdeki belirtisi de, sözlerden daha kuvvetsiz değildi. Zaten, atılan taşlar kahkahaları açıklıyordu.

Önceleri iyi dayandı ama, işkencecinin kamçısı altında sarsılmayan bu sabır, bu böcek sokmaları karşısında yavaş yavaş gevşedi, geriledi. Pikador'un saldırılarıyla pek heyecanlanmayan Asturya boğası, köpeklerle, kurdeleli kargılara öfkelenir.

Önce tehdit dolu bakışlarını halkın üzerinde dolaştırdı. Fakat, bu sıkıca bağlı durumda, bakışları yarasını ısırان şu sinekleri kovmak gücünden yoksun kaldı. O zaman kayışların, zincirlerin içinde şiddetle kımıldadı; bu sert sıçramaları direğin köhne tekerle-

gini ince tahtaları üzerinde inletti. Bütün bunların sonucu olarak da alaylar ve yuhalar arttı.

O zaman zavallı talihsiz, zincire vurulmuş vahşi hayvan, tasmaını koparamadığından, yeniden yatıştı. Yalnız, arada-sırada, korkunç bir öfke, iç çekme bütün göğüs boşluğunu şişiriyordu. Yüzünde ne utanma, ne de kızarma vardı. Toplumsal durumdan çok uzak, doğal duruma çok yakın olduğundan utanmanın ne demek olduğunu bilmiyordu. Zaten, biçimsizliğin, çirkinliğin bu derecesinde aşağılanma anlaşılır bir şey midir? Ama, öfke, kin, büyük keder, umutsuzluk bu iğrenç yüze yavaş yavaş, gitgide daha karanlık, tek gözünde binbir şimşek çaktıran bir elektrikle gitgide daha yüklü bir bulut indiriyordu.

Ne var ki, bu bulut, halkın arasından, sırtında bir rahiple, bir katır geçerken bir ân için aydınlandı. Ta uzaktan bu katırla bu rahibi fark eder etmez mahkûmun yüzü yumuşadı. Yüzünü kasan öfkenin yerini bir tatlılık, bir huzur, anlatılmaz bir sevgi dolu garip bir gülümseme aldı. Rahip yaklaştıkça bu gülümseme daha belirli, daha açık, daha neşeli bir hal alıyordu. Felâkete uğramış birinin selâmladığı kurtarıcının gelişi gibi bir şeydi bu. Yalnız, rahip mahkûmu tanıyabileceği kadar teşhir direğinin yakınına geldiği anda bakışlarını aşağı indirdi, birdenbire yolunu değiştirdi; sanki küçük düşürücü iddialardan kurtulmakta, böyle bir durumda bulunan bir zavalıcık tarafından selâmlanıp tanınmak belasından kaçınmakta acele eder gibi, hayvanı mahmuzladı.

Bu rahip başdiyakoz Sayın Claude Frollo'ydu.

Bulut daha da karararak Quasimodo'nun yüzüne indi. Ona bir süre daha gülümseme karıştı ama, acı, umutsuz, son derece kederli bir gülümseme idi bu.

Vakit ilerliyordu. En aşağı bir buçuk saatten beri, yaralanmış, hor muamele görmüş, durmadan alay edilmiş, âdeta taş gömülmüş bir halde, buradaydı.

Birdenbire, artan bir kederle, zincirlerinin içinde

yeniden sarsıldı; öyle ki, üzerinde bulunduğu bütün tahtalar titredi. O âna kadar inat ettiği sessizliği bozarak, bir insan sesinden çok bir havlamayı andıran, yuha gürültüsünü bastıran boğuk, şiddetli bir sesle bağırdı:

— «Su!»

Onun bu acı çığlığı, merhametleri uyandıracak yerde, merdivenin çevresindeki saf yürekli Paris hal kına ayrıca bir eğlence oldu. Şunu söylememiz gerek: Kütle halinde, kalabalık olarak ele alınınca bunlar, daha önce okuyucuyu götürdüğümüz, ve en aşağı halk tabakasından başka bir şey olmıyan şu korkunç dilenciler, serseriler kabilesinden hiç de daha az zalim, daha az hayvanlaşmış değildi. Zavallı hükümlünün çevresinde onun susuzluğuyla alay eden seslerden başka bir tek ses yükselmedi. Muhakkak ki kızarmış, ter içindeki yüzü, şaşkın bakışı, öfkeden, acıdan köpük köpük olan ağzı, yarı yarıya dışarı sarkan diliyle, acınacak durumda olmaktan çok, gülünçtü, iğrençti. Şunu da söylemek gerekir ki, bu kalabalık arasında sıkıntı içindeki şu zavallı sefil yaratığa bir bardak su götürmek isteğini duyan merhametli, iyi yürekli bir kimse bulunsaydı bile, teşhir direğinin haysiyetsiz basamakları çevresinde öyle bir utanç, rezalet önyargısı hüküm sürüyordu ki iyi kalpli Samaryalı'yı (*) bile geri çevirmeye yeterdi.

Birkaç dakika sonra Quasimodo son derece kederli bakışlarını halkın üzerinde dolaştırdı, daha da yürek paralayıcı bir sesle bir daha inledi:

— «Su!»

Hepsi de kahkahalarla güldüler.

Robin Poussepain sokaktaki çirkef sularında sürünmüş bir süngerini onun suratına fırlatarak: «Şunu

(*) Çölde susuz kalan İsa'ya, düşman köyden olduğu halde, Samarya'lı bir kadın su vermişti. (Ç.n.)

iç! Al, hain sağır! Ben sana minnet borçluyum!» diye haykırdı.

Bir kadın da onun kafasına taş fırlattı:

— «İşte bu sana geceyarısı bizi o şeytan çanlarıyla uyandırmanın ne demek olduğunu öğretir!»

Koltuk değnekleriyle ona ulaşmak için çabalayan bir kötürüm: «Ya' oğul » diye avaz avaz bağıırıyordu: «Bize Notre-Dame'in çan kulelerinin tepesinden uğursuzluk yağdıracak mısın gene?»

Bir adam onun göğsüne kırık bir testi atarak: «İşte sana su içmek için bir çanak!» diyordu. «Sadece önünden geçerek karımın iki başlı bir çocuk doğurmasına yol açan sensin, hınzır!»

Yaşlı bir kadın da: «Benim dişi kedime de aiti ayaklı bir yavru doğurttun!» diye haykırarak, ona bir kiremit fırlattı.

Quasimodo, soluk soluğa: «Su!» diye üçüncü defa inledi.

O sırada, halkın yana çekildiğini gördü. Garip şekilde giyinmiş bir kız kalabalığın içinden çıktı. Yanında boynuzları yaldızlı, beyaz küçük bir keçi vardı, elinde de bir tef tutuyordu.

Quasimodo'nun gözü parladı. Bir gece önce kaçmaya uğraştığı Çingene kıızıydı bu. Şu anda kendisinin cezalandırılmasına yol açtığını belli-belirsiz sezdiği kapışmayı hatırladı. Aslını ararsanız, hiç de öyle değildi ya, çünkü sağır olmak bahtsızlığında bulunduğu, üstelik de bir sağır tarafından yargılandığı için cezalandırılıyordu. Kızın da öç almak, ötekiler gibi ona vurmak için geldiğine hiç şüphe etmedi.

Gerçekten de onun hızla merdiveni çıktığını gördü. Öfkeden ve kızgınlıktan boğulacak gibiydi. İbret direğini devirmek kudretinde olmayı istedi, gözlerindeki ateş yıldırım yağdırabilseydi hiç şüphe yok ki Çingene kızı, sahanlığa ulaşamadan, toz haline gelmiş olurdu.

Kız, bir tek kelime bile söylemeden, kendisinden

kurtulmak isteğiyle boş yere kıvranan mahkûma yaklaştı, kemerindeki matarayı çözerek, yavaşçacık, zavallı sefilin kupkuru dudaklarına yaklaştırdı.

O zamana kadar kupkuru, ateş içinde olan o tek gözün içinde iri bir damla yaş toplandı, ağır ağır bu biçimsiz, çirkin, kederle uzun zaman büzülmüş yüzden aşağı kaydı. Bu belki de bahtsızın hayatında dök-tüğü ilk göz yaşıydı.

Bu arada su içmek aklına bile gelmiyordu. Çingene kızı sabırsızlıkla hafifçe dudağını büzdü, gülümseyerek mataranın deliğini Quasimodo'nun dişleri sıkılı ağzına dayadı. O da büyük yudumlarla içti. Susuzluğu yakıcı bir hal almıştı.

İçmesi bittikten sonra, zavalılık, muhakkak ki kendisine yardım eden güzel eli öpmek üzere, o kap-kara dudaklarını uzattı. Ama, kız, belki de tam bir güven duymadığı, geceki şiddetli saldırı denemesini hatırladığı için, bir hayvan ısıracak diye korkan bir çocuğun ürkek hareketiyle, elini çekti.

O zaman zavallı sağır sitemle ve anlatılamaz bir hüznle dolu bir gözünü ona dikti.

Her nerede olursa olsun, bu körpe, saf, sevimli, aynı zamanda güçsüz, güzel kızın bunca sefaletin, çirkinliğin ve kötülüğün imdadına böyle âdeta dindarcasına koşması acıklı bir manzara olabilirdi. Bir teşhir direğinde ise yüce bir manzaraydı bu.

Şu halk bile onun etkisinde kaldı. «Yaşasın! Yaşasın!» diye bağırarak alkışladı.

İşte tam o sırada, çilekeş kadın, deliğinin dar penceresinden, teşhir direğinin üzerindeki Çingene kızını gördü ve ona, uğursuz bedduasını fırlattı:

— «Lânet olsun sana, Çingene kızı! Lânet! Lânet!»

ÇÖREK HİKÂYESİNİN SONU

Esmeralda sarardı, titreyerek teşhir direğinden aşağı indi. Kadının sesi hâlâ onun peşini kovalıyordu: «İn aşağı! İn! İn! Hırsız Çingene, seni! Nasıl olsa oraya gene çıkacaksın!»

Ahali: «Torbalı'nın gene babaları üstünde!» diye mırıldandı.

Yalnız, hiçbir olay meydana gelmedi. Çünkü bu biçim kadınlardan ürkölürdü, bu da onları kutsallaştırırdı. O devirde, gece-gündüz dua eden bir kimseye gönül hoşluğuyla saldıramazlardı.

Quasimodo'yu geri götürme zamanı gelmişti. Bağlarını çözdüler, halk da dağıldı.

Mahiette, iki arkadaşıyla geri dönerken Büyük Köprü yakınlarında, birdenbire durdu:

— «Şimdi aklıma geldi, Eustache! Çöreği ne yaptın?»

Çocuk: «Anneciğim» dedi, «siz delikteki şu hanımla konuşurken, kocaman bir köpek çöreğimi ısırdı. O zaman ben de yedim.»

— «Nasıl, mösyö?» dedi annesi. «Hepsini yediniz mi?»

— «Anneciğim, köpeğin kabahati. Ben ona söyledim, beni dinlemedi. Ne yapayım, ben de ısırdım!»

Anne hem gülümseyerek, hem de azarlayarak: «Korkunç bir çocuk bu!» dedi. «Görüyor musunuz, Oudarde, Charlerange'daki bahçemizde, bütün bir ağacın kirazını daha şimdiden tek başına yiyor! Büyükbabası da diyor ki bu yüzden ileride bir komutan olacakmış. —Hele bir daha böyle bir şey göreyim, Mösyö Eustache!— Hadi bakalım, koca aslan!»

I

SIRRINI BİR KEÇİYE EMANET
ETMENİN TEHLİKESİ

Aradan haftalar geçmişti.

Martin ilk günlerindeydi. Dolaylı anlatımın klâsik atası Dubartas'ın daha mumların şahı adını vermediği güneş gene pek sevinçliydi, bu yüzden de pırıl-pırıl parlıyordu. Bunca tatlılığı ve güzelliği bulunduğu için bütün Paris'in meydanlara, gezi yerlerine yayılarak oraları pazar günündeki gibi şenlendirdiği o bahar günlerinden biriydi. Bu aydınlık, sıcaklık ve sakinlik günlerinde öyle bir saat vardır ki, Notre-Dame'ın büyük cümle kapısını mutlaka seyretmek gerekir. Bu, batıya doğru eğilen güneşin kiliseye âdeta tam cepheden baktığı ândır. Gitgide daha yatay bir hale gelen güneş ışıkları yavaş yavaş meydanın taşlarından çekilir; katedralin cephesinde tam diklemesine yükselirken onun binlerce yüksek kabartmalarını gölgeleriyle daha bir belirti hale getirir; cephenin alınlığındaki gül biçimi pencere de demirhanenin parıltılarıyla alevlenen, tepegözün tek gözü gibi alev saçar.

İşte bu saatteydiler.

Batan güneşin kızıl bir renge boyadığı o yüksek katedralin tam karşısında, meydanın ve Parvis Sokağı'nın köşesini teşkil eden zengin bir Gotik biçimi evin kapısı üzerindeki balkonda birkaç güzel genç kız, her

türlü zarafet ve çılgınlıkla gülüşerek konuşuyorlardı. İncilerle çevrili sivri başlıklarının tepesinden topuklarına kadar inen tülün uzunluğundan, o devrin cazip modasına göre o güzel bâkire göğüslerinin başlangıcını açık bırakarak omuzlarını örten işlemeli bluzların inceliğinden, pelerinlerinden daha değerli (harikulâde özentii) iç eteklerinin ihtişamından, bütün bunların kapladığı bürümcükten, ipekten, kadifeden ve özellikle onların işsiz-güçsüz ve tembel olduklarını gösteren ellerinin beyazlığından, onların, soylu ve zengin ailelerin kızları oldukları kolaylıkla anlaşıyordu. Bunlar gerçekten de Fleur-de-Lys De Gondelaurier ile arkadaşları Diane De Christeuil, Amelotte De Montmichel, Colombe De Gaillefontaine ve küçük De Champchevrier'ydi; hepsi de, o sırada, dul Madam De Gondelaurier'nin evinde toplanan iyi aile kızlarıydı, Picardie'de Flamlardan alınacak Prenses Margurite'e eşlik edecek nedimleri seçmek üzere nisanda Paris'e gelecek olan Sayın De Beaujeu'yle eşi hanımcendi vesilesile burada bir araya gelmişlerdi. Otuz fersah çevredeki bütün soylu kişiler kızları için bu şerefın peşinde koşuyorlardı, onların pek çoğu kızlarını daha şimdiden Paris'e yollamışlar, ya da kendileri getirmişlerdi. Bu genç kızları aileleri kralın eski bir okçu ustasının dul eşi olup tek kızıyla Paris'te Notre-Dame avlusu meydanındaki evine çekilen saygın ve saygıdeğer Madam Aloise De Gondelaurier'ye teslim etmişlerdi.

Kızların bulundukları balkon, üzerine altın yaldızlı kıvrımlı dallar basılmış kızılımtırak Flandra derisiyle duvarları muhteşem bir şekilde kaplı bir salona açılıyordu. Tavanı çizgileyen kirişler boyalı, yaldızlı binbir garip yontmalarla, işlemlerle gözü eğlendiriyordu. Oymalı konsolların üzerinde, şurada burada, şahane mineler pırıl pırıl parlıyordu; Çiniden yapılmış bir yaban domuzu başı muhteşem bir camlı dolabın tepesini süslüyordu; bu dolabın iki rafı, evin hanımının tımar sahibi bir şövalyenin eşi yada dulu olduğu-

nu gösteriyordu. Dipte, yukarıdan aşağıya armalı, arma şekilleriyle süslü yüksek bir ocağın yanında, al kadife kaplı şahane bir koltukta, ellibeş yaş elbisesinden olduğu kadar yüzünden de belli olan Madam De Gondelaurier oturuyordu. Onun yanında, biraz kibirli ve kabadayı özentisi olmakla birlikte oldukça mağrur tavırlı, ağırbaşlı erkeklerin ve fizyonomistlerin omuz silkmesine rağmen bütün kadınların pek iyi anlaştıkları şu yakışıklı gençlerden birisi, ayakta duruyordu. Bu yakışıklı süvarinin sırtında kralın emrindeki okçu yüzbaşısı parlak üniforması vardı; bu elbise de bu hikâyenin ilk bölümünde hayranlıkla seyredilen Zeus'un elbisesine pek fazla benzediği için okuyucuya ikinci bir tarif külfetini yüklemiyoruz.

Soylu genç hanımların bir kısmı salonda, bir kısmı balkonda, kimisi altın sırma köşe saçakları bulunan Utrecht kadifesinden dörtköşe minderlerde, geri kalanlar çiçekler, şekiller yontulmuş meşe ağacından iskemlelerin üzerinde oturuyorlardı. Herbirinin kucağında, birlikte işledikleri, büyük bir parçası yerdeki hasırın üzerinde duran büyük bir duvar halısının bir ucu vardı.

Aralarında, içinde hep bir delikanlı bulunan, genç kızların gizli konuşmalarının fısıltılı sesleriyle, o boğulan yarı gülüşmeleriyle govezelik ediyorlardı. Varlığı, bütün o kadınca özsaygılara hedef olmaya yeten delikanlıya gelince, onun buna pek aldırış ettiği yok gibiydi. Kızlar, aralarında, onun dikkatini çekmek için birbirleriyle yarışırken o geyik derisi eldivenleriyle kemerinin tokasını parlatmaya dalmıştı.

Arada-sırada yaşlı hanım alçak sesle ona bir şey söylüyordu; o da, beceriksiz, mahcup bir nezaketle, elinden geldiği kadar karşılık veriyordu. Madam Aloïse'in yüzbaşıyla konuşurken gülümsemelerinden, aralarında uzlaştıklarını belirten hafif işaretlerinden, kızı Fleur-de-Lys'e göz kırpmalarından, delikanlıyla Fleur-de-Lys arasında tasarlanan bir nişanın, pek yakın

gelecekteki bir düğünün söz konusu edildiğini anlamak pek kolaydı. Subayın sıkılğan soğukluğundan da, hiç olmazsa onun yönünden asla aşkın söz konusu olmadığı pek kolaylıkla seziliyordu. Yüz ifadesi, bugün garnizon teğmenlerinin pek güzel bir tarzda: «Ne baş belâsı bir angarya!» diye belirttikleri bir huzursuzluk, bir can sıkıntısı düşüncesini dile getiriyordu.

Kızı konusunda büyük bir inatla çaba harcayan kadıncağız, zavallı bir ana olduğundan, subayın pek heyecanlı olmadığıнын farkına varmıyor, Fleur-de-Lys'in iğnesini batırışındaki, ya da iplik çilesini açısındaki sonsuz kusursuzlukları alçak sesle ona belirtmeye çabalıyordu.

Kulağına söylemek için elbisesinin kolundan onu çekiştirerek: «Bak oğlum» diyordu, «bak ona hele! İşte şimdi eğilen.»

Delikanlı: «Evet, gerçekten öyle» diyor, gene o dalgın, soğuk sessizliğine dönüyordu.

Biraz sonra yeniden eğilmesi gerekiyordu. Madam Aloise ona: «Senin şu sözlünden daha sevimli, daha neşeli birini hiç gördün mü?» diyordu. «Hiçbir kız bundan daha beyaz, daha sarışın olabilir mi? Şunlar en kusursuz eller değil mi? Ya şu boyun, büyük bir zarafetle, kuğunun bütün biçimlerini almıyor mu? Bazan sana o kadar imreniyorum ki! Seni çapkın, seni! Ne mutlu sana ki erkeksin! Fleur-de-Lys tapılacak kadar güzel, sen de ona çılgıncasına âşıksın, değil mi?»

Delikanlı: «Hiç şüphesiz» diye karşılık veriyordu ama, başka şeyler düşünüyordu. «Hadi, gidip konuşana onunla, canım!» dedi. «Ona bir şeyler söyleyiver. Pek de sıkılğan oldun!»

Okurlarımız emin olsunlar ki sıkılğanlık yüzbaşının ne meziyeti, ne de kusuruydu. Gene de, kendisinden istenileni yapmaya çalıştı.

Fleur-de-Lys'e yaklaşarak: «Sevgili kuzinim» dedi, «işlediğin bu kanaviçenin konusu nedir?»

Fleur-de-Lys küskün bir sesle karşılık verdi: «Sev-

gili kuzenim, bunu size tam üç defa söyledim. Neptunus mağarası bu.»

Hiç şüphesiz ki Fleur-de-Lys yüzbaşının soğuk, dalgın davranışlarını annesinden çok daha açıkça anlıyordu. Delikanlı bir parça konuşmak gerektiğini düşündü.

— «Bu Neptunus hikâyesi kimin için hazırlanıyor?» diye sordu.

Fleur-de-Lys başını kaldırmadan: «Saint-Antoine des Champs Manastırı için» dedi.

Yüzbaşı kanaviçenin bir ucunu eline aldı:

— «Sevgili kuzinim,» dedi, «yanaklarını şişirerek borazan üfleyen şu şişko jandarma da nenin nesi?»

— «Trito,» diye cevap verdi Fleur-de-Lys.

Fleur-de-Lys'in verdiği kısa karşılıklarda biraz dargın, somurtkan bir hal vardı hep. Delikanlı onun kulağına bir şeyler —her hangi saçma bir söz, bir iltifat, her ne olursa olsun bir şey— söylemenin kaçınılmaz olduğunu anlıyordu. Böylece, eğildi; yalnız, kafasında şunlardan daha tatlı ve daha samimi bir şey bulamadı: «Annen niçin hep VII. Charles devrindeki nînelerimiz gibi armalı kısa bir entari giyiyor? Sevgili kuzinim, bunun artık bugünün modası olmadığını, elbisesinin üzerine arma işareti olarak işlenen monteşe ve defne dalının ona yürüyen bir şömine davlumbazı havası verdiğini kendisine söyle, kuzum. Gerçekten de, yemin ederim ki artık kimse böyle kendi sancığının üzerine oturmuyor.»

Fleur-de-Lys sitem dolu güzel gözlerini onun üzerine dikti, alçak sesle: «Bana yemin edeceğiniz bundan başka bir şey yok mu?» dedi.

Bu sırada Madam Aloïse, onların birbirine eğilmiş fısıldaştıklarını görünce pek sevinmişti. Dua kitabının kopçalarıyla oynayarak: «Göz yaşartıcı aşk sahnesi!» diyordu.

Yüzbaşı gitgide daha da sıkılıyordu. Yeniden eline döndü:

— «Bu gerçekten de pek sevimli bir iş!» diye haykırdı.

Mavi şam ipeklilerinin içine sıkıca sarılmış, duru beyaz tenli başka bir sarışın güzel, Colombe, yakışıklı yüzbaşının buna karşılık vereceğini umarak, çekingenlikle Fleur-de-Lys'e bu konuda bir şey sordu:

— «Sevgili Gondelaurier, Roche-Guyon Konağı'ndaki duvar halılarını gördün mü?»

Diane da: Louvre'un Lingere Bahçesinin bulunduğu konak değil mi?» diye gülerек sordu. Pek güzel dişleri olduğu için vara yoğa gülerdi.

Amelotte de Montmichel de: «Hani içinde Paris'in eski surlarından kalma şu yıkık iri kulenin bulunduğu yer mi?» diye ekledi. Neden olduğunu bilmeden, öbürünün güldüğü gibi bu da durmadan içini çekmek alışkanlığında olan kıvrıkcık saçlı, körpecik bir esmer güzeliydi.

Madam Aloïse: «Sevgili Colombe,» diye söze atıldı, «kral VI. Charles devrinde Mösyö Bacqueville'e ait olan konaktan mı söz ediyorsunuz? Gerçekten, dik tarak yönünde pek şahane duvar halıları vardır.»

Genç yüzbaşı, bıyığını yukarı doğru bükerek: «VI. Charles! Kral VI. Charles!» diye homurdandı. «Tanrım! Sayın Madam eski şeyleri ne kadar da iyi hatırlıyorlar!»

Madam da Gondelaurier sözüne devam ediyordu:

— «Gerçekten de pek güzel duvar halılarıdır onlar. Öylesine değerli bir iş ki eşsiz bir sanat eseri olarak kabul edilmiştir!»

O sırada, balkonun yonca biçimi deliklerinden meydana seyreden yedi yaşında ince-uzun, fidan gibi narin küçük bir kız çocuğu, Bérangère De Champchevrier, haykırdı:

— «A! bakın, bakın! Güzel ablacığım Fleur-de-Lys, şurada kaldırım taşları üzerinde dans eden, görgüsüz kentlilerin ortasında tef çalan şu güzel oyuncu kıza bakın!»

Gerçekten, bir tefin güzel sesli titreyişleri duyuluyordu.

Fleur-de-Lys, ilgisiz, isteksizce meydana doğru dönerek: «Çingenenin biri!» dedi.

Arkadaşları, büyük bir heyecanla: «Biz de görelim! Biz de görelim!» diye bağıştılar.

Hepsi birden balkonun kenarına koştular. Nişanlısının soğukluğunu düşünen Fleur-de-Lys de, ağır ağır, onların peşinden gidiyordu.

Nişanlı, sıkıntılı bir konuşmayı yarıda kesen bu olayla dertten kurtulmuştu. O da, nöbeti devreden bir askerin hoşnut havasıyla salonun öbür ucuna doğru dönüyordu. Oysa, güzel Fleur-de-Lys'in hizmetinde bulunmak sevimli, hoş bir görevdi. Ona eskiden öyle görünmüştü ama, yavaş yavaş bıkkınlık getirmişti; yakın gelecekte bir evlilik olasılığı da onu günden güne daha çok soğutuyordu. Zaten oynak, vefasız bir yaratılıştaydı ve —söylemeli mi onu?— bir parça da bayağı zevkliydi. Her ne kadar pek soylu bir kökten geliyorsa da, askerlik mesleğinde, kocamış asker alışkanlıklarından pek çoğunu kapmıştı. Meyhaneden, ona bağlı şeylerden hoşlanıyordu. Ancak kaba şakalar, asker çapkınlıkları, çabuk elde edilen güzeller kolav başarılar arasında rahat edebiliyordu. Oysa, ailesinden iyi bir görgü edinmiş, kibar tavırlar öğrenmişti. Yalnız, pek genç yaşta memleketi dolaşmış, kışla hayatına atılmıştı; soylu kişi cilâsı onun jandarma palaskasının sert sürtünmesinde her gün silinmişti. Kendisinde hâlâ izine rastlanan «sonra ne derler?» korkusundan, Fleur-de-Lys'i arada sırada görmeye gelmesine rağmen, onun yanında iki kat sıkıldığını biliyordu. Bir kere, aşkını her çeşit yerde dağıttığı için ona sevgisinin pek azını saklayabilmişti; sonra, bunca metin, kursuz, son derece terbiyeli, güzel, soylu hanımların içinde küfürlere, kaba sözlere alışan ağzından, birdenbire gemi azıya alıp da meyhane konuşmalarını kaçırmaktan korkuyordu. Bunun doğuracağı güzel izlenimi bir göz önüne getiriverin!

Üstelik de bütün bunlar onda sonsuz zarafet, süs, kibar tavırlar iddiasına karışıyordu. Bunları herkes nasıl isterse öyle düzenlesin. Ben sadece tarihçiyim.

Delikanlı işte böylece, bir süreden beri, düşünerek, ya da düşünmeyerek, şöminenin oymalarla süslü pervazına dayanmış, hiç konuşmadan öyle duruyordu. Birdenbire geri dönen Fleur-de-Lys ona seslendi. Ne de olsa, zavallı genç kız ona sadece kalbini savunmak için surat ediyordu.

— «Sevgili kuzenim, siz bize iki ay önce, gece devriye gezerken, düzineyle hırsızın elinden bir küçük Çingene kızını kurtardığınızı anlatmamış mıydınız?»

— «Galiba, evet, sevgili kuzinim.» dedi yüzbaşı

— «İyi ya! Belki de o şimdi kilise meydanında danseden şu Çingene kızıdır. Sevgili kuzenim Phoebus, gelin bakın bakalım tanıyor musunuz onu.»

Kızın, yanına gelmesi için delikanlıya yaptığı bu tatlı davette, onu adıyla çağırmasında gizli bir barışma isteği seziliyordu. Yüzbaşı Phoebus De Châteaupers (çünkü bu bölümün başından beri okuyucunun gözleri önünde bulunan odur) ağır adımlarla balkona yaklaştı.

Fleur-de-Lys elini sevgiyle Phoebus'ün koluna koyarak: «İşte bakın» dedi. «Şu halkanın içinde dans eden küçük kıza bakın. Sizin Çingene kızı mı?»

Phoebus baktı: «Evet» dedi. «Keçisinden tanıdım.»

— «A! ne sevimli güzel bir keçicik!» dedi Amelotte hayranlıkla ellerini kavuşturarak.

Bérangère: «Boynuzları sahici altından mı acaba?» diye sordu.

Koltuğundan kımıldamaksızın, söze karışan madam Aloïse:

— «Geçen yıl Gibard Kapısı'ndan gelen Çingene-lerden birisi mi acaba?»

Fleur-de-Lys, tatlı bir dille: «Sayın anneciğim» dedi, «o kapının adı bugün Cehennem Kapısı'dır.»

Annesinin bu modası geçmiş şekillerde konuşma-

sının yüzbaşısını ne derece sinirlendirdiğini biliyordu. Gerçekten de Phoebus sırtarak ağzının içinde mırıldanmaya başlamıştı: «Gibard Kapısı! Gibard Kapısı! Kral VI. Charles'ı geçirmek içindir mutlaka.»

Bérangère: «A!» diye haykırdı. Durmadan hareket eden gözleri birdenbire Notre-Dame'ın çan kulelerinin tepesine doğru kalkmıştı. «Şu yukarıdaki siyahlı adam kim?»

Bütün kızlar bakışlarını yukarı doğru kaldırdılar. Gerçekten de Grève Meydanı'na bakan kuzeydeki çan kulesinin en üst korkuluk pervazına bir adam dirseklerini dayamıştı. Bir rahipti bu. Elbisesi, ellerine yaslanan yüzü açıkça belli oluyordu. Hiç kılmıdamıyor, bir heykel gibi duruyordu. Bakışları meydana dikilmişti.

Bir serçe yuvasını keşfeden, onu seyreden bir çaylağın hareketsizliğine benzer bir şeydi bu.

Fleur-de-Lys: «Sayın Josas başdiyakozu» dedi.

Gaillefontaine: «Onu bu uzaklıktan tanıdıysanız pek keskin gözleriniz var demektir doğrusu!» diye fikir yürüttü.

Diane De Christeuil: «Oyuncu kıza nasıl da bakıyor!» dedi.

— «Vay başına!» gelenler Çingene kızının» dedi Fleur-de-Lys. «Çünkü başdiyakoz Çingeneleri hiç sevmez.»

— «Bu adamın böyle bakması gerçekten de pek yalız» diye ekledi Amelotte De Montmichel. «Çünkü kızcağız pek güzel dans ediyor.»

Fleur-de-Lys, birdenbire: «Sevgili kuzenim Phoebus» dedi, «siz mademki bu Çingene kızını tanıyorsunuz, yukarı gelmesini işaret ediverin şuna. Biz de eğleniriz böylece.»

Bütün genç kızlar: «Ya, evet!» diye el çırparak hep bir ağızdan bağırdılar.

— «Ama, buna çılgınlık denir!» diye karşılık verdi Phoebus. «Hiç şüphesiz kız beni unutmuştur. hem de ben onun adını bile bilmiyorum. Yalnız, siz matmazel-

ler mademki bunu o kadar istiyorsunuz, bir deneye-yim.» Balkonun parmaklığından aşağı doğru eğilerek seslendi: «Küçük!»

Oyuncu kız o sırada tefini çalmıyordu. Bu sesin geldiği yöne doğru başını çevirdi, parlak bakışları Phoebus'e dikildi, birdenbire durdu.

Yüzbaşı bir daha: «Küçük!» diye seslendi, eliyle de gelmesini işaret etti.

Kız ona gene baktı, sonra yanaklarına bir alev çıkmışçasına kızardı, tefini koltuğunun altına sıkıştırarak, şaşırıp kalan seyircilerin arasından geçti, ağır adımlarla sendeleyerek, bir yılanın sihrine kapılan kuşun büyülenmiş bakışlarıyla Phoebus'ün kendisine seslendiği evin kapısına doğru ilerledi.

Biraz sonra kapının işlemeli örtüsü kalktı, Çingene kızı, kıpkırmızı, şaşkın, soluk soluğa, iri gözleri yere eğik, bir adım bile ilerlemeye cesaret edemeden salonun eşiğinde belirdi.

Bérangère ellerini cırıptı.

Oysa oyuncu kız kapının eşiğinde kımıldamadan duruyordu. Onun ortaya çıkması bu genç kız topluluğunda garip bir etki yaratmıştı. Hiç şüphesiz ki, yakışıklı subaya duydukları belirsiz bir kendini beğendirmeye isteği hepsini aynı zamanda canlandırmıştı; şahane üniforma bütün şuhluklarının hedefiydi. O burada bulunduğundan beri, aralarında, kendi kendilerine bile itiraf etmekten çekindikleri, gene de her dakika hareketlerinden, sözlerinden ortaya çıkan gizli, içten içe bir rekabet vardı. Yalnız, hepsinin güzellikleri aşağı yukarı aynı derecede olduğu için eşit silâhlarla çarpışıyorlardı; herbiri de zaferi umut edebilirdi. Çingene kızının gelişi bu dengeyi birdenbire bozdu. Öylesine ender rastlanan bir güzellikteydi ki salonun kapısında belirmediği anda oraya kendine özgü bir ışık saçarmış gibi oldu. Bu sıkışık odada, bu koyu renk örtüler, tah-talar çerçevesinin içinde, şehir meydanında olduğundan ölçülemeyecek derecede daha güzel, daha parıltı-

hydı. Gün ışığından birdenbire karanlığa getirilen bir meşale gibiydi. Soylu genç kızların istemeyerek gözleri kamaştı bu ışıktan. Denebilir ki onun karşısında herbiri kendi güzelliğinin yaralandığını duydu. Bu yüzden, —deyimi bağışlayın— savaş cepheleri, birbirlerine bir tek kelime söylemeden, hemen değişti. Ne var ki aralarında pek iyi anlaşıyorlardı. Kadınların içgüdüleri erkeklerin zekâsından çok daha çabuk çalışır ve uyuşurlar. İçlerine bir düşman girmişti: Hepsi bunu seziyor, hepsi birleşiyordu. Bir bardak suyu kırmızıya boyamak için bir damla şarap yeter; bütün bir güzel kadınlar topluluğunu belirli bir öfkeyle boyamak için de daha güzel bir kadının çıkagelmesi yeter; hele üstelik orada sadece tek bir erkek bulunuyorsa.

Böylece, Çingene kızına yapılan karşılama son derecede dondurucu oldu. Onu yukarıdan aşağı süzdüler, sonra birbirlerine baktılar, her şey söylenmiş oldu. Böylece genç kızlar anlaşmışlardı. Bu arada Çingene kızı kendisine söz söylenmesini bekliyordu, öylesine heyecanlıydı ki gözkapaklarını bile kaldırmaya cesaret edemiyordu.

İlk önce sessizliği yüzbaşı bozdu. Cesur bir kendini beğenmişlik edasıyla: «Yemin ederim ki» dedi, «pek sevimli bir yaratık! Siz ne dersiniz, sevgili kuzinim?»

Yüzbaşının yerinde daha kibâr bir hayran olsaydı hiç olmazsa alçak sesle yapacağı bu konuşma, Çingene kızının karşısında tetikte duran kadınca kıskançlıkları yok edecek nitelikte değildi doğrusu.

Fleur-de-Lys yüzbaşıya, küçümsemenin iyilik taslayan gösterisiyle karşılık verdi: «Fena değil.»

Öbürleri fısıldaşıyorlardı.

En sonunda, hepsinden daha az kıskanç olmayan —çünkü kızı hesabına kıskançtı— Madam Aloïse oyuncu kıza hitap etti:

— «Yaklaş, küçük.»

Bérangère de: «Yaklaş, küçük!» diye gülünç bir ciddiyetle tekrarladı. Boyu ancak onun kalçasına geliyordu.

Çingene, soylu hanıma doğru yaklaştı.

Phoebus, kıza doğru birkaç adım atarak, tumturaklı bir sesle: «Güzel çocuk» dedi, «bilmem tarafınızdan tanınmış olmanın yüksek şerefine erişebildim mi...»

Çingene kızı, sonsuz tatlılık dolu bir gülümsemeyle bakarak onun sözünü kesti:

— «A! evet» dedi.

Fleur-de-Lys: «Hafızası pek kuvvetli» dedi.

Phoebus: «Oysa, geçen akşam çabucak kaçırverdiniz» dedi «Yoksa sizi korkutuyor muyum?»

Çingene kızı: «Yo, hayır!» dedi.

A! evet'ten sonra söylenen bu Yo! hayır'ın söylenişinde Fleur-de-Lys'i yaralayan anlatılamaz bir şey vardı.

Bir sokak kıızıyla konuşurken yüzbaşının dili çözüldüverdi.

— «Kendi yerinize bana tek gözlü, kambur, —sarımlarım ki piskoposun çancısı— oldukça suratsız garip birini bıraktınız» dedi. «Onun, bir başdiyakozun gayrimeşru çocuğu, doğuştan şeytan olduğunu söylediler. Pek garip bir adı var. Quatre-Temps, Pâques-Fleuries, Mardi-Gras mı neydi bilmem! Her neyse, çanlar çalınarak ilân edilen bir yortu adı! Demek ki, sanki kilise hizmetkârlarına göreymişsiniz gibi, sizi kaçırmak cüretinde bulunuyordu, öyle mi? İşte bu kadarı fazla! Bu yarasa sizden ne istiyordu, öyle? Ha, söyleyin bakalım!»

Kız: «Bilmem» dedi.

— «Böyle bir küstahlığı düşünebiliyor musunuz? Bir kilise çancısının, sanki bir vikontmuş gibi, bir kıza kaçırması! Soylu kişilerin avlarını avlayan bir soysuz! İşte bu görülmüş şey değildir. Zaten bunu pek pahalıya ödedi. Bay Pierret Torterue herhangi bir ahlâksız tımar eden, şimdiye kadar görülen en sert seyistir. Size şunu haber vereyim ki —bu sizi memnun edebi-

tirse— kilise çancınızın derisi pek kibarca onun ellerinden geçti.

Çingene kızı: «Zavallı adamcağız!» dedi. Bu sözler ibret sehпасı sahnesini hatırasında canlandırmıştı.

Yüzbaşı kahkahayla güldü. «Vay canına! Bir domuzun kışına takılan tavuk yüzü kadar yerinde bir merhamet, doğrusu! Bir papa kadar göbekli olmaya razıyım ki...» Birdenbire durdu. «Özür dilerim. matmazeller! Az kalsın uygunsuz bir kelime kaçıracağım ağzımdan.»

Gaillefontaine: «Yazıklar olsun, mösyö!» dedi.

Öfkesi dakikadan dakikaya artan Fleur-de-Lys alçak sesle ekledi: «Şu yaratıkla onun anladığı dilden konuşuyor!»

Çingene kızından, daha çok da kendi kendinden pek hoşlanan yüzbaşının, saf, askerce, kaba bir çapkınlıkla: «Şeytan beni çarpsın ki, güzel bir kız!» diye tekrarlayarak topuklarının üzerinde döndüğünü gördüğü zaman bu öfke hiç de azalmadı.

Diane de Christeuil bütün dişleriyle gülerek: «Pek de vahşice giyinmiş!» dedi.

Bu söz ötekiler için bir işaret ışığı oldu, Çingene kızının zayıf tarafını onlara gösterdi. Güzelliğine diş geçiremeyince elbisesine saldırdılar.

Montmichel: «Evet» dedi, «gerçekten de sokaklarda böyle, başlıksız, pelerinsiz koşmak nereden aklına geldi, küçük?»

Gaillefontaine de: «İşte insanı ürkütecek kısa bir etek!» diye ekledi.

Fleur-de-Lys, oldukça sert bir sesle: «Yaldızlı kuşağınız sizin devriye çavuşları tarafından yakalanmanıza yol açacak, azizim!» dedi.

Christeuil amansız bir gülümsemeye: «Küçük, küçük» diye devam etti. «Kolunun üzerine doğru dü-rüst bir yen koysaydın, güneşte daha az yanardı.»

Bu, gerçekten, Phoebus'ten daha akıllı bir seyirciye yaraşır bir manzaraydı; bu güzel kızların zehirli,

öfkeli dilleriyle sokak dansözünün çevresinde nasıl kıvrıldıkları, süzöldükleri, büküldükleri görülmeye değer bir şeydi. Merhametsizdiler ve zariftiler. Onun pullu, boncuklu, zavallı, çılgın elbisesini sözle, habisçe karıştırıyorlar, araştırıyorlardı. Bitmez tükenmez gü-lüşmeler, alaylar, hakaretler Çingene kızının üzeri-ne acı alaylar, azametli hoşgörüler, hain bakışlar ya-ğiyordu. İnsan, bunları, güzel bir köle kadının göğsü-ne altın iğneler batırarak eğlenen Romalı genç ha-nımlar sanırdı. Efendilerinin, bakışıyla, parçalamala-rını yasak ettiği zavallı bir orman geyiğinin çevresin-de, burun delikleri açılmış, gözleri ateş içinde dönüp duran zarif dişi tazılar gibiydiler.

Bu soylu ailelerin kızlarının gözünde şehir mey-danının sefil bir oyuncu kızı neydi ki! Onun varlığı-na hiç aldırış etmez gibi görünüyorlar, karşısında, onun hakkında, yüksek sesle, oldukça pis, oldukça iğ-renç, epeyce güzel söyler konuşuyorlardı.

Çingene kızı bu iğnelemelere hiç de duygusuz de-gildi. Zaman zaman bir utanç kızılığı, bir öfke şimşe-ği gözlerini, ya da yanaklarını tutuşturuyordu; hor gö-ren bir kelime dudaklarının üzerinde duralar gibiydi. Küçük görür gibi, okurlarımızın o pek iyi tanıdıkları dudak bükmesiyle dudakları büzüldü, yalnız, susuyor, sesini çıkarmıyordu. Kıpırdamadan duruyor, boynu bükük, üzgün, tatlı bir bakışla Phoebus'e bakıyordu. Bu bakışta bir mutluluk, bir sevgi de vardı. Kovul-maktan korktuğu için kendini tutuyor sanırdınız.

Phoebus'e gelince, bir küstahlık, merhamet karış-ımıyla Çingene kızının tarafını tutuyor, gülüyordu.

Altın mahmuzlarını şakırdatarak: «Bırak söylesin-ler küçük» diyordu. «Hiç şüphe yok elbisen biraz aca-yip, yabani görünüşlü ama, senin gibi sevimli bir kız için bunun ne önemi var ki!»

Sarışın Colombe: «Aman yarabbim!» diye haykır-dı. Acı bir gülümsemeyle kuğu boynunu doğrultmuş-

tu. «Bakıyorum, kralın yaveri okçu baylar Çingene lerin güzel gözleri karşısında kolayca alev alıyorlar

— «Niçin olmasın?» dedi Phoebus.

Yüzbaşının, nereden geldiği bilinmeyen, düştüğü ne bile dikkat edilmeyen bir taş gibi ilgisizce fırlattığı bu karşılık üzerine Colombe'la, Diane, Amelotte, ayrıca gözleri de yaşaran Fleur-de-Lys gülmeye başladılar.

Colombe De Gailfontaine'in sözleri üzerine bakışlarını yere indiren Çingene kızı şimdi sevinçle, gururla parıldayan gözlerini kaldırdı, yeniden Phoebus'e dikti. Şu anda son derece güzeldi.

Bu sahneyi seyreden yaşlı hanım, kendini haka rete uğramış sayıyordu ama, ne olduğunu da pek anlayamıyordu.

— «Ulu Tanrı'm!» diye birdenbire bağırdı, «nedir bu bacaklarımda kımıldayıp duran? Ay! hınzır hayvan!»

Keçiydi bu. Hanımını aramak üzere, peşinden gelmiş, ona doğru atılırken boynuzlarını, soylu hanımın oturduğunda ayakları üzerinde toplanan elbiselerinden bir kumaş yığınının içine dolaştırmıştı.

Bu dikkati dağıtan bir şey oldu. Çingene kızı, bir kelime söylemeden, keçisini çekti.

Bérangère, sevinçle zıplayarak: «A! işte altın ayakları olan küçük bir keçi!» diye bağırdı.

Çingene kızı, diz çökerek yere çömeldi, yanağını keçinin okşayıcı başına dayadı. Sanki onu tok başına bıraktığı için özür diliyordu.

Bu arada Diane da Colombe'un kulağına eğilmişti:

— «Hay! yarabbi! ben bunu neden daha önce düşünemedim? Keçili Çingene kızı bu! Onun büyücü olduğunu söylüyorlar, keçisi de danslı mucizevi soytarlıklar yapıyormuş.»

— «İyi öyleyse» dedi Colombe, «keçinin de bizi eğlendirmesi, bir mucize göstermesi gerek şimdi.»

Diane'la Colombe birdenbire Çingene kıza hitap ettiler:

— «Küçük, keçine bir mucize yaptırırsana.»

Oyuncu kız: «Ne demek istediğinizi anlamıyorum» dedi.

— «Bir mucize, bir sihir, bir büyücülük, her ne olursa olsun işte.»

Çingene kıızı: «Bilmiyorum» dedi, güzel hayvanı. «Djali! Djali!» diye okşamaya başladı.

O anda Fleur-de-Lys keçinin boynunda asılı nakışlı deriden bir küçük torba farkettiler:

— «Bu nedir?» diye sordu.

Çingene kıızı o iri, şahane gözlerini ona doğru kaldırdı, ciddi bir tavırla: «O benim sırrım!» dedi.

Fleur-de-Lys: «Senin sırrının ne olduğunu öğrenmeyi pek isterdim doğrusu» diye düşündü.

Bu arada yaşlı hanım öfkeyle yerinden kalkmıştı.

— «A! hadi bakalım, Çingene kıızı, ne senin, ne de keçinin bize göstereceğiniz bir hüneriniz yoksa buradan ne işiniz var?»

Kız, hiç karşılık vermeden, ağır ağır kapıya doğru ilerledi. Yalnız, oraya doğru yaklaştıkça adımları ağırlaşıyordu. Sanki gözle görülmez bir mıknatıs onu tutuyordu. Birdenbire yaşlarla ıslanan gözlerini Phoebus'e çevirdi, durdu.

Yüzbaşı: «Ey ulu Tanrı!» diye haykırdı. «Böylece insan başını alır gider mi? Geri dönün, bize danslar, bir şeyler gösterin. Sırası gelmişken sorayım, aşk tanrıçası, adın ne senin?»

Oyuncu kız gözlerini ondan ayırmadan: «Esmeralda» dedi.

Bu garip adı duyunca, genç kızların arasında bir kahkahadır koptu.

Diane: «İşte, bir genç kız için korkunç bir ad!» dedi.

Amelotte da: «Görüyorsunuz ya» dedi, «büyücünün ta kendisi!»

Aloïse: «Azizem» diye teklifi bir sesle haykırdı, «ailenizin bu adı size vaftizin kutsal su kabından çıkarmadığı belli.»

Bu sırada, bir süreden beri, kimsenin ilgilenmediği Bérangère, keçiyi bademli bir çörekle odanın bir köşesine çekmişti. Bir ân içinde her ikisi de pek candan dost olmuşlardı. Meraklı çocuk keçinin boynunda asılı duran torbacığı çözmüş, açmış içindekileri yerdeki hasrın üzerine boşaltmıştı. Bu, her harfi küçük bir şimsir tahtaya ayrı ayrı yazılmış bir alfabeydi. Bu oyuncaklar hasrın üzerine daha yeni yayılmıştı ki, çocuk, keçinin, yaldızlı ayaklarıyla bazı harfleri çektiğini, onları yavaşça iterek özel bir düzende yerleştirdiğini gördü, şaşıtı. Besbelli onun mucize'lerinden biriydi bu. Biraz sonra, keçinin yazmaya pek alışkın olduğu belli olan —çünkü onu meydana getirirken pek az duralamıştı— bir kelime ortaya çıktı. Bérangère de hayranlıkla ellerini kavuşturarak birdenbire haykırdı.

— «Fleur-de-Lys Abla, gelin de keçinin yaptığını görün!»

Fleur-de-Lys koştu geldi. Birden ürperdi. Döşemenin üzerine yerleştirilen harfler şu kelimeyi teşkil ediyordu.

PHOEBUS.

Bozuk bir sesle sordu:

— «Bunu keçi mi yazdı?»

Bérangère: «Evet, abla» dedi.

Şüphe etmek imkânı yoktu; çocuk yazı yazmasını bilmiyordu.

— «İşte, sır!» diye düşündü Fleur-de-Lys.

Bu arada çocuğun haykırışına herkes, anne de, genç kızlar da, Çingene kızı da, subay da, koşuşmuşlardı.

Çingene kızı keçinin yaptığı aptallığı gördü. Kıpırmızı kesildi, sonra sarardı, yüzbaşının karşısında

bir suçlu gibi titremeye başladı. Yüzbaşı ona memnuniyetle ve hayretle gülümsüyordu.

Genç kızlar şaşkın şaşkın fısıldaşıyorlardı:

— «Phoebus! Yüzbaşının adı bu!»

Fleur-de-Lys taş gibi donup kalan Çingene kızına: «Fevkalâde bir hafızanız var!» dedi. Sonra hıçkırıklara boğuldu: «Ah!» diye acıyla kekeledi. Yüzünü güzel ellerinin içine gömmüştü. «Bu kız büyücü!» Kalbinin ta derinlerinden daha acı bir sesin kendisine «Bu size bir rakip!» dediğini duyuyordu.

Genç kız düştü bayıldı.

Annesi, dehşete düşerek: «Evlâdım! kızım!» diye bağırdı. «Defol, cehennem Çingenesi!»

Esmeralda, kaşla göz arası, o uğursuz harfleri yerden topladı, Djali'ye işaret etti, Fleur-de-Lys'i bir kapıdan götürürlerken o da öbür kapıdan dışarı çıktı.

Yüzbaşı Phoebus, yalnız kalınca, iki kapı arasından bir ân duraladı; sonra Çingene kızının peşinden gitti.

II

RAHİPLE FİLOZOF İKİ AYRI ŞEYDİR

Genç kızların, kuzeydeki çan kulesinin ta tepesinde fark ettikleri, meydana doğru eğilen, Çingene kızının dansını büyük bir dikkatle izleyen rahip gerçekten de başdiyakoz Claude Frollo'ydu.

Okurlarımız, onun bu kulede kendisine ayırdığı esrarlı hücreyi unutmamışlardır. (Bu arada söyleyeyim, bugün hâlâ görülen oda mıdır bu, bilmiyorum. Çan kulesinin yukarı doğru uzandıkları sahanlıkta, doğuya bakan, dörtköşe bir odadır bu; küçük bir pencereden içerisi görünür. Çıplak, boş, harap, sıvası dö-kük duvarlarını, katedralin cephelerini temsil eden sarı, kötü, değersiz birkaç resim süsler. Bu bakımsız, kü-

çük, pis odada, yarasalarla örümceklerin, birbirine rekabet edercesine oturduğunu, böylece de sineklere çifte tahrip savaşı açıldığını tahmin ediyorum.)

Her gün, güneşin batmasından bir saat önce, başdiyakoz çan kulesinin merdivenini tırmanıyor, bazan gecelerce kaldığı bu hücreye kapanıyordu. O gün barınağının basık kapısı önüne gelip de, kuşağının yanında asılı duran büyük kesenin içinde, hep yanında taşıdığı karmaşık küçük anahtarı kilide sokarken kulağına bir tef ve kastanyet sesi gelmişti. Bu ses kilise meydanından geliyordu. Daha önce de söylediğimiz gibi, hücrenin kilise gövdesine açılan bir tek penceresi vardı. Claude Frollo çabucak anahtarı geri çekti. Biraz sonra çan kulesinin tepesinde, genç kızların kendisini gördükleri o kaygılı, düşünceli haline bürünmüştü.

Orada bir bakışın, bir düşüncenin içine dalmış, ciddi bir tavırla, kımıldamadan duruyordu. Bütün Paris binalarının binlerce ince kulesiyle, yumuşak tepeli yuvarlak ufkuyla, köprülerinin altında kıvrılarak uzanan ırmağıyla, sokaklarında dalgalanan halkıyla, baca dumanlarının bulutuyla gittikçe artan ağlarıyla Notre-Dame'ı sıkıştıran damlarının inişli çıkışlı zinciriyle, ayaklarının altındaydı. Yalnız, başdiyakoz bütün bu şehirde ancak bir noktaya: Parvis Meydanı'na, bütün bu kalabalık içinde de bir tek yüze: Çingene kızına bakıyordu.

Bu bakışın nasıl bir bakış olduğunu, ondan fışkıran alevin nereden geldiğini söylemek zordur. Bu sabit bir bakıştı ama, heyecan, huzursuzluk doluydu. Rüzgârdaki bir ağaç gibi, bilinçsiz bir ürpertiyle arada sırada belli belirsiz sarsılan bütün gövdesinin derin hareketsizliğinden, üzerine dayandıkları parmaklıktan daha çok mermer kesilen dirseklerinin sertliğinden, Claude Frollo'da yalnız gözlerin canlı olduğu söylenebilirdi.

Çingene kızı dans ediyordu. Tefini parmakları

nın ucunda döndürüyor ve onu, taşra saraband danslarını yaparken, havaya fırlatıyordu; kıvrak, tüy gibi hafif, neşeliydi; tepesine dimdik inen korkunç bakışların ağırlığını duymuyordu.

Kızın çevresinde kalabalık kaynıyordu. Arada sırada, sırtında sarılı kırmızı geniş kollu bir ceket bulunan bir adam çevreyi biraz genişletiyor, sonra da oyuncu kızdan birkaç adım ötedeki sandalyeye oturuyor, keçinin başını dizlerinin arasına alıyordu. Bu adam Çingene kızının arkadaşına benziyordu. Bulunduğu o yüksek noktadan Claude Frollo adamın yüz çizgilerini fark edemiyordu.

Başdiyakoz bu yabancıyı görür görmez dikkatli kızla onun arasında bölünmüş gibiydi. Yüzü gitgide daha da kaygılı, karanlık bir hale büründü. Birdenbire, bulunduğu yerde doğruldu, bütün vücudunu bir titreme kapladı.

— «Bu adam da kimin nesi böyle?» dedi ağzının içinde. «Ben kızı hep tek başına görmüştüm!»

Bunun üzerine, yeniden helezon biçimi merdivenin eğri büğrü kubbesi altına daldı, aşağı indi. Çan odasının aralık duran kapısı önünden geçerken gözü ne bir şey çarptı: Quasimodo, kocaman pancurlara benzeyen bu arduvaz taşından siperliklerin bir deliğinden eğilmiş, o da meydana bakıyordu. Öyle derin bir hayranlıkla seyrediyordu ki babalığının geçtiğinin farkına bile varmadı. Vahşi gözünde garip bir ifade vardı. Büyülenmiş, tatlı bir bakıştı bu.

«İşte bu pek garip!» diye mırıldandı Claude. «Acaaba Çingene kızını mı seyrediyor?»

İnniye devam etti. Birkaç dakika sonra, kaygılı başdiyakoz, çan kulesinin alt tarafındaki kapıdan meydana çıktı.

Tefin bir araya getirdiği seyirciler topluluğuna katarak: «Çingene kızı ne oldu peki?» diye sordu.

Yanındakilerden biri: «Bilmem» dedi. «Ortadan kayboluverdi. Çağırıldığı şu karşıdaki evde biraz

kastanyet çalıp dans etmeye gitti sanırım.»

Başdiyakoz, biraz önce kızın raksının kıvrak şekilleri altında arabeskleri kaybolan halının üzerinde, Çingene kızının yerine kırmızılı sarılı adamdan başkasını göremedi; o da, birkaç metelik kazanabilmek umuduyla, dirsekleri kalçalarında, başı arkaya devrilmiş, yüzü kıpkırmızı, boynu gerilmiş, dişlerinin arasında bir sandalyeyle, halkanın çevresinde dolaşıp duruyordu. Bu sandalyenin üzerine, bir komşu kadının kendisine ödünç verdiği ve bu durumdan fena halde ürktüğü görünen bir kediye bağlamıştı.

İri iri ter döken sokak soytarısı, iskemleden ve koldan piramidiyle tam önünden geçerken başdiyakoz: «Tanrım!» diye haykırdı. «Üstat Pierre Gringoire buralarda ne arıyor böyle?»

Kargaşalıktan yararlanmakta acele edip de Claude Frolo'nun, kendisine, gelmesi için işaret ettiği kiliseye sığınmamış olsaydı, belki de Üstat Pierre Gringoire'in (çünkü bu ta kendisiydi) kedili komşuyla, çevresindeki bütün o berelenen, tırmalanan yüzlerle fena halde başı derde girecekti.

Katedral daha şimdiden karanlık ve ıssızdı. Kubeler öylesine kapkara kesilmişti ki, çeyrek kubbe altları yoğun bir karanlık içindeydi ve şapellerin lambaları yıldız-yıldız parlamaya başlamıştı. Yalnız, cep hedeki o gül biçimi pencere, binlerce rengi ufka inen güneşin ışığına boğulmuş, koyu gölge içinde bir elmas yığını gibi parlıyor, göz kamaştırıcı tayfını kubbe altının öbür ucuna yansıtıyordu.

Rahip Claude, birkaç adım attıktan sonra, bir fil ayağına yaslandı, gözünü kırpmadan Gringoire'a baktı. Bu bakış, ciddi, bilgin bir kimse tarafından sokak soytarısı kılığında görülmüş olmaktan utanç duyan Gringoire'in korktuğu bakış değildi. Rahibin ona fırlattığı bakışta hor gören, alaycı hiçbir şey yoktu; ciddi, sakın, keskin bir bakıştı bu. Sessizliği ilk olarak başdiyakoz bozdu.

— «Buraya gelin, üstat Pierre. Bana pek çok şeyi açıklayacaksınız. Bir kere, nasıl oldu da, aşağı yukarı iki aydan beri sizi gören olmamışken bugün göründünüz, hani gerçekten de güzel bir kılıkta, doğrusu! **Caudebec** elması gibi yarısı sarı, yarısı kırmızı, dört yol ağızlarında birdenbire tekrar ortaya çıkiverdiniz?»

Gringoire acınacak bir halle: «Efendim» dedi, «bu gerçekten de olağanüstü rüküşlüktür ve bu yüzden beni karşınızda, mahçup görüyorsunuz. Biliyorum, nöbetçi çavuşlarını bu kıyafet altında Pitagoras felsefesine bağlı bir filozofun kol kemiğine değnek vurmamak zorunda bırakmak pek kötü bir şeydir. Yalnız, elimden ne gelir ki, aziz üstadım? Bütün kabahat, daha kış başında lime-lime döküldüğünü, paçavracının küfesinde gidip dinlenmeye ihtiyacı olduğunu bahane ederek beni alçakça bırakıveren elbisemde. Ne yaparsınız? Uygarlık daha Diogenes'in istediği gibi herkesin çıplak gezineceği noktaya ulaşamadı. Son derece soğuk bir rüzgârın estiğini de ekleyin buna; kabul edersiniz ki insanlığa bu yeni adımı attırmak için ocak ayında başarılı bir denemeye girişilemez. Bu ceket karşıma çıktı. Bunu aldım, kendi siyah elbisemi de orada bıraktım. Doğrusunu isterseniz benim gibi bir hermetik için, bu elbise, çok az hermetikçe kapalıydı. İşte ben de böylece karşınızda Ermiş Genest gibi soy-tarı kılığında bulunuyorum. Ne yaparsınız, bu bir batıştır. **Apollo** da **Admetos**'un domuzlarını gütmüş ya.»

Başdiyakoz: «Pek güzel bir meslek seçmişsiniz, doğrusu!» dedi.

— «Kabul ediyorum, efendim. Felsefe yapıp şiir yazmak, fırındaki alevi üflemek, ya da gökyüzünden esin almak, kedileri hoplatmaktan çok daha iyidir. Onun için, siz bana seslendiğiniz vakit bir şiş kebap önündeki eşek kadar aptallaştım. Ama, ne yapayım, efendim, yaşamak gerek. Dünyanın en güzel aleksandren mısraları dışın altında bir parçacık **Brie**

peynirinin yerini tutmuyor. Ben de Prens Marguerite de Flandre için bu ünlü epitalam'ı yazdım, iyi olmadığı bahanesiyle belediye benim ücretimi vermiyor, sanki dört metelige Sofokles trajedisi yazılabilirmiş gibi. Ben de böylece açlıktan ölecektim neredeyse. Bereket versin, çene kemiklerim epeyce kuvvetlidir, ben de çene kemiklerime dedim ki: «Kuvvet gösterileri, denge gösterileri yap, kendi kendini besle, yani, ale te içsam. İyi arkadaş olduğum birsürü serseri dilenci bana yirmi çeşit, herkülce gösteriler öğretiler. Şimdi ben de her akşam dişlerime alın teriyle kazandıklarını ekmeği veriyorum. En sonunda, conceda, kabul ediyorum ki kafa yeteneklerimi acı bir şekilde kullanıyorum, insan da ömrünü, tef çalıp iskemle ısırmakla geçirmek için yaradılmamıştır. Gel gelelim, sayın üstadım, hayatını geçirmekle iş bitmez, onu kazanmak gerek.»

Rahip Claude sessizce dinliyordu. İçine gömülmüş gözleri birdenbire öyle akıllı, keskin bir ifadeye büründü ki Gringoire'a bu bakışla ruhunun derinlerine kadar araştırılıyormuş gibi geldi.

— «Hepsi pek güzel, üstat Pierre ama, nasıl oluyor da siz şimdi şu Çingene oyuncu kızın yanında bulunuyorsunuz?»

— «Doğrusunu isterseniz» dedi Gringoire, «o benim karım, ben de onun kocası olduğum için.»

Rahibin karanlık bakışı alevlendi. Şairin kolunu hızla yakalayarak: «Bunu nasıl yapabildin, sefil?» diye bağırdı. «Tanrı'dan bu kadar mı uzaklaştın? Elini o kıza sürece kadar Tanrı seni bıraktı mı?»

Gringoire, bütün vücuduyla titreyerek karşılık verdi:

— «Tanrı beni cennetinden yoksun etsin ki, size yemin ederim ki ona asla elimi bile dokundurmadım, sizi tasalandıran buysa.»

— «Peki, nedir öyleyse o dediğin karı-koca meselesi?»

Gringoire, okurlarımızın önceden bildiklerinin hepsini elinden geldiği kadar kısaca anlatmaya çabaladı. Mucizeler Sarayı'ndaki macerasını, kırık testili evlenmesini, hepsini birer birer anlattı. Anlaşıyordu ki bu evlenme hâlâ hiçbir sonuç vermemişti; her gece Çingene kızı, ilk günkü gibi, zifaf gecesini ondan elçabukluğuyla aşırıveriyordu.

Şair, sözünü bitirirken: «Bu da bir dert» dedi.

«Ama, ne yapayım ki bir bakireyle evlenmek bahtsızlığında bulunduğum için böyle oluyor.»

Başdiyakoz: «Ne demek istiyorsunuz?» diye sordu. Bu hikâye anlatılırken yavaş yavaş yatışmıştı.

Şair: «Anlatması oldukça güç» dedi. «Bir boşinan. Çingene Dükü adını verdiğimiz yaşlı bir dilencinin bana anlattığına göre, karım bulunmuş, ya da kaybolmuş bir çocukmuş; bunun ikisi de aynı şeydir ya. Herkesin kesinlikle söylediği de şu: Boynunda taşıdığı bir muska onu bir gün kaybolan ailesine kavuşturacakmış ama, kız faziletini kaybederse muska da kaybedermiş. Bunun sonucu olarak her ikimiz de gayet namuslu oturuyoruz.»

Claude Frollo'nun yüzü gittikçe aydınlanıyordu.

— «Demek ki, Üstat Pierre, siz bu yaratığın hiçbir erkeğe yaklaşmadığına inanıyorsunuz, öyle mi?»

— «Bir erkeğin bir boşinanla nasıl başa çıkmasını beklersiniz, Rahip Claude? Bu onun kafasına işlemiş. Bu kadar kolayca yola getirilen o Çingene kızlarının arasında böyle vahşicesine korunan bir rahibe faziletinin nadir rastlanan bir şey olduğunu biliyorum elbette. Ne var ki kendini korumak için üç şey onun hizmetinde: Birincisi, onu himayesine alan Çingene Dükü; belki de onu bir gün bir zengine satacağını umuyordur. İkincisi, ona bir Hazreti Meryem'mişçesine garip bir kutsal saygıyla bağlı olan bütün kabilesi. Üçüncüsü de, o küçük aşifte, belediyenin bütün emirlerine rağmen, üzerinde minicik bir hançer taşıyor;

onun sadece belini tutunca bile o hıncır ortaya çıkıyor Başa çıkılmaz bir eşek arısı, gördünüz ya!»

Başdiyakoz Gringoire'ı soru yağmuruna tuttu.

Gringoire'in dediğine göre, Esmeralda zararsız, sevimli, güzel, o kendine özgü dudak bükmesine kadar cana yakın bir yaratıktı; saf, ihtiraslı, her şeyin acemisi, her şeye karşı heyecan duyan bir kız; rüyada bile bir kadınla bir erkeğin farkını bilmiyordu; böyle yaratılmıştı; hele dansa, gürültüye, açık havaya çıldırıyordu; ayaklarında görünmez kanatlar bulunan girdap içinde yaşayan bir çeşit arı-kadınlı. Bu yaratılışını yaşadığı o gezginci hayata borçluydu. Gringoire en sonunda, onun, ta çocukluğunda İspanya'yı, Katalonya'yı, hattâ Sicilya'ya kadar her tarafı dolaştığını öğrenebilmişti; hattâ, onun bulunduğu Çingene kervanıyla, Mora'daki Cezayir krallığına da götürüldüğünü sanıyordu; o Mora ülkesi ki bir yandan küçük Arnavutluğa bir yandan Yunanistan'a, bir yandan da İstanbul'un yolu olan Sicilya denizine komşuydu. Gringoire'a göre, Çingeneler, beyaz Magribi'lerin başkanı sıfatıyla, Cezayir kralına bağlıydılar. Muhakkak olan bir şey varsa, Esmeralda'nın, daha pek küçükken Macaristan'dan Fransa'ya geldiği idi. Bütün bu ülkelerden birtakım garip dillerin, diyeleklerin kırıntılarını acayip şarkılar, düşünceler getirmişti; bu da onun dilini, yarı Paris'li, yarı Afrika'lı elbisesi kadar alacalıbulacalı bir şey haline getiriyordu. Üstelik de, dolaştığı mahallelerin halkı onu neşesi, nezaketi, canlı hareketleri, dansları, şarkıları için seviyordu. Bütün şehirde kendisinden ancak iki kişinin — sık sık korkarak sözünü ettiği iki kişinin — nefret ettiğini sanıyordu: Tour-Roland'daki torbalı rahibe, hani şu, Çingene kadınlarına nedeni bilinmeyen bir hıncı olan ve penceresinin önünden her geçişinde zavallı oyuncu kızı lânetleyen o hain, kötü, çilekeş kadın ve bir de, ona her rastlayışta kendisini ürküten bakışlar ve sözler atmadan geçmeyen bir rahip.

Bu sonuncusu başdiyakozu bir hayli heyecanlandırdı ama, Gringoire bu heyecana pek aldırış etmedi; iki ay tasasız şaire, Çingene kızına rastladığı o gecenin garip ayrıntılarını, bütün bunlar için de başdiyakozun varlığını unutturmaya yetmişti. Zaten küçük oyuncu kız hiçbir şeyden çekinmiyordu: Fal bakmıyordu, bu da onu Çingene kadınlarının aleyhine sık sık açılan büyücülük davalarından koruyordu. Sonra, Gringoire ona, eş olmasa da, ağabey yerini tutuyordu. Her şeye rağmen, bu platonik evlenmeye bizim filozof pek büyük bir sabırla katlanıyordu. Hiç yoktan iyiydi; bir barınak demekti bu onun için, ekmek demekti. Her sabah serseriler yatağından, çoğu zaman Çingene kızıyla birlikte çıkıyordu, dört yol ağzlarında onun metelikleri ve mangırları toplamasına yardımcı ediyordu; her akşam onunla aynı dam altına giriyor, onun odacığına kilitlenmesine göz yumuyor, sonra da rahat uykuya dalıyordu. «Her şeye rağmen» diyordu, «oldukça tatlı, düş kurmaya pek uygun bir yaşayış.» Sonra, bizim filozof, ruhça da, bedence de Çingene kızına çılgınca âşık olduğuna da pek emin değildi. Hemen hemen aynı ölçüde keçiyi de seviyordu. Sevimli, yumuşakbaşlı, zeki, akıllı bir hayvan, hünerli bir keçiydi bu. Herkesin hayran olduğu ve eğitimlerini de sık sık odun ateşine götüren bu hünerli hayvan Ortaçağ'da pek olağan şeylerden biriydi. Hele bu, ayakları yaldızlı keçinin büyücülüğü pek zararsız şeytanlıkları dandı.

Bütün bu ayrıntılarla pek ilgilenir görünen başdiyakoza Gringoire hepsini açıkladı. Keçiden istenilen soytarılığı elde etmek için, çoğu zaman, tefi şu, ya da bu şekilde uzatmak yetiyordu. Keçiyi bu iş için Çingene kızı yetiştirmişti; kızın bu inceliklerde öylesine ender rastlanan bir sanatı vardı ki tahta harflerle keçiye **Phoebus** kelimesini yazmayı öğretmesine iki ay yetmişti.

Rahip: «**Phoebus** mü?» dedi. «Niçin **Phoebus**?»

Gringoire: «Bilmem» dedi. «Bu belki de kızın sihirli ve gizli bir meziyeti olduğuna inandığı bir kelimedir. Kendini yalnız sandığı zamanlar sık sık alçak sesle bu kelimeyi tekrarlar.»

Claude insanın içine saplanan bakışıyla: «Bunun sadece bir kelime olduğuna bir ad olmadığına emin misiniz?» diye sordu.

— «Kimin adı olabilir?»

— «Ne bileyim ben!»

Şair: «Bakın benim aklıma ne geliyor» dedi. «Bu Çingeneler bir parçacık Zerdüşt dinindendirler ve güneşe taparlar Phoebus oradan geliyordur.» (*).

— «Bu olay size görüldüğü kadar aydınlık görünmüyor bana üstat Pierre.»

— «Zaten, bütün bunlar pek umurumda değil ya. Phoebus'ünü istediği kadar mırıldansın dursun. Kesin olan bir şey varsa o da şudur. Djali daha şimdiden beni de Esmeralda'yı sevdiği kadar seviyor.»

— «Bu Djali de nedir?»

— «Keçi.»

Başdiyakoz çenesini elinin üzerine dayadı, bir ân düşünceye dalmış gibi durdu. Birdenbire sertçe Gringoire'a doğru döndü.

— «Ona elini bile sürmediğine bana yemin edebilir misin?»

— «Kime?» dedi Gringoire, «keçiye mi?»

— «Hayır, o kadına.»

— «Karıma mı? Yemin ederim ki sürmedim.»

— «Onunla sık sık yalnız kalıyor musun?»

— «Her akşam, tam bir saate yakın.»

Rahip Claude kaşlarını çatı.

— Ah! Ah! solus cum sola non cogitabuntur orare Pates noster. (*)

(*) Latince **Phoebus**, Grekçe **Foibe** «parlak» demektir; Güneş tanrıları olan **Apollo** ile **Helios**'a verilen bir addır. (Ç.n.)

(*) Latince: «Baş başa kaldıkları zaman **Pater noster** duasını okudukları düşünülemez.» (Ç.n.)

— «Şeytan beni çarpsın ki Pater duasını da, Ave Maria'yı da, Credo in Deum patrem omnipotentem dualarını da okuyorum, o gene de bana bir tavuğun kiliseye gösterdiği ilgiden fazlasını göstermiyor.»

Başdiyakoz gene, sert bir sesle: «Ananın karnı için yemin et o yaratığa parmağının ucunu bile dokundurmadığına!» dedi.

— «Babamın başına da yemin edebilirim, çünkü o iki şeyin birine pek fazla ilişkisi vardır. Yalnız, aziz üstadım, izin verseniz ben de bir şey sorayım.»

— «Sorun, bayım!»

— «Bu sizi neden ilgilendiriyor?»

Başdiyakozun soluk yüzü bir genç kız yüzü gibi kıpkırmızı kesildi. Bir süre karşılık veremeden durdu, sonra gözle görülen bir sıkıntıyla konuştu:

— «Dinleyin, üstat Pierre Gringoire. Daha cehennemlik olmadınız, sanırım. Sizinle ilgileniyorum, çünkü iyiliğinizi istiyorum. Şimdi bakın, bu şeytanın Çingenesiyle en ufak bir temas sizi İblis'in kulu haline getirir. Biliniz ki ruhu mahveden hep bedendir. Vay halinize bu kadına yaklaşırsanız! İşte hepsi bukadar.»

Gringoire kulağını kaşıyarak: «Bir kere denedim» dedi. «İlk günüydü. Dersimi aldım.»

— «Bu küstahlıkta bulundunuz mu, üstat Pierre?»

Şair gülerek devam etti: «Bir başka seferinde de, yatmadan önce, ona anahtar deliğinden baktım. Çıplak ayağının altında karyolanın kolanlarını gıcırdatan, dünyanın en nefis gecelikli kadınına gördüm.»

Rahip, korkunç bir bakışla: «Cehennemin dibine defol git karşımdan!» diye bağırdı. Şaşkına dönen Gringoire'ı omuzlarından itti, iri adımlarla kilisenin en loş dehlizlerine daldı.

KİLİSE ÇANLARI

Teşhir direği olayından beri, Notre-Dame'm komşuları Quasimodo'nun çan çalma ateşinin epeyce soğduğunu fark eder gibi olmuşlardı. Eskiden her vesileyle çanlar çalınırdı. Sabahın saat altı duasından akşam duasının son kısmına kadar uzun çan nağmeleri duyulurdu. İlahili bir ayın için çan kulesi sarsılır, bir evlenme için, bir vaftiz için zengin müzik perdeleleri küçük çanlarda gezinir, havalarda her türlü sevimli seslerden meydana gelme bir nakış gibi birbirlerine karışırlardı. Ürpertilerle, seslerle dolu güngörmüş yaşlı kilise sürekli bir çan sevinci içindeydi. Orada bütün bu bakır ağızlarla şarkı söyleyen bir gürültü ve bir kapris esprisinin varlığı sürekli olarak duyulurdu. Şimdi bu espri yok olmuşa benziyordu; pek üzgün gibiydi; sanki kendi isteğiyle sessiz duruyordu.

Yortular ve cenaze törenlerinde, bunların basit çanları, kuru ve çıplak, ayinin gerektirdiği kadarıyla çalardı. Kilisenin çıkardığı çifte sestten —içeriden org, dışarıdan çan)— sadece org kalmıştı. Sanırdınız ki çan kulelerinde artık hiç çancı kalmamıştı. Oysa, Quasimodo gene oradaydı. Onun içinde ne gibi bir değişiklik olmuştu acaba? Yoksa kalbinin ta derinlerinde hâlâ teşhir sephasının utancı, kederi mi sürüp gidiyordu? Ya da işkencecinin kırbaç vuruşları ruhunda durmadan yansıyor da böyle bir davranışın doğurduğu keder onda her şeyi, hattâ çanlara karşı duyduğu ihtirasa kadar her şeyi öldürüyor muydu? Yoksa Notre-Dame'in çancısının kalbinde Marie'nin bir rakibesi mi vardı ve o koskoca çanla ondört kız kardeşi çok daha sevimli, çok daha güzel başka bir şey için mi ihmale uğramıştı?

Öyle bir rastlantı oldu ki o mübarek 1482 yılında

Iddia ederim ki duyanlar onun sesini seninkinden daha iyi duyuyorlardır. Güzel, güzel! Benim Gabriel le'ciğim, daha hızlı! Daha hızlı! Hey! ne yapıyorsunuz siz ikiniz orada ta yukarlarda, Serçe beyler, bakayım? Sizin en küçük bir ses çıkardığınızı görmüyorum. Nedir oradaki bakır gagalar, şarkı söylenmesi gerektiği zaman esnermiş gibi duruyorlar? Tamam! herkes çalışsın! Bugün Annociation yortusu. Güzel bir güneş de var. Şahane bir çan sesi ister. Zavallı Guillaume! bak soluk soluğa kaldın, şişkom benim!»

Birbiriyle yarışircasına altısı birden zıplayan, parlak sağırlarını, arabacının haykırışıyla şuradan-buradan kamçılanan İspanyol katırları gibi sallayan çanları kışkırtıyordu.

Birdenbire, çan kulesinin dimdik duvarını belirli bir yükseklikte kaplayan geniş arduazdan balık sırtı süsler arasından gözünü aşağı doğru kaydırınca meydanda bir topluluk gördü: Pek garip şekilde giyinmiş bir kız yere kilim sermiş, bir keçi de üzerince oturuvermişti. Bunların çevresini de hemen bir kalabalık sarmıştı. Bu manzara birdenbire düşüncelerinin akışını değiştirdi; esen bir yelin erimiş bir reçinayı dondurması gibi onun müzik heyecanını donduruverdi. Durdu, sırtını çanlara döndü, arduazdan siperliğin arkasına çömeldi; bir keresinde başdiyakozu şaşırtmış olan o dalgın, tatlı ve yumuşak bakışıyla oyuncu kıza gözünü dikti. Bu arada unutulmuş çanlar, birdenbire, hepsi aynı zamanda sustular; böylece de Pont-au-Change'ın üzerinde büyük bir iyi niyetle çan sesini dinleyen çan meraklılarını büyük bir hayal kırıklığına uğrattılar ve ilikli güzel bir kemik gösterip de kafasına bir taş fırlatılan köpek gibi süklüm püklüm, şaşkın şaşkın çekilip gittiler.

Gene o aynı mart ayının sanırım ki 29'u cumartesi günü, Saint-Eustache yortusu günü, genç dostumuz öğrenci Jehan Frollo Du Moulin giyinirken, kesesinin bulunduğu poturun hiçbir madeni ses çıkarmadığının farkına vardı.

— «Zavallı kesecik!» diyerek, cebinden çıkardı. «Nasıl, en küçük bir metelik bile mi yok? Zarlar, bira çanakları bir de Venüs, hiç acımadan, senin karnını deşmişler! Bak nasıl da bomboş, bumburuşuk, gevşeksin! Yaşlı bir cadının göğsüne benziyorsun! Sorarım size Bay Cicero, Bay Seneca, boynuz gibi sertleşen bütün kitapları şurada döşeme taşlarının üzerinde yayılıp dağılan sizlere sorarım: Düşeş'e oynayacak değersiz bir liar'ım bile yoksa, bir taçlı altın ekü'nün otuz beş unzen yirmi beş su sekiz paris denie'si ettiğini, ve bir haçlı ekü'nün de otuz altı unzen yirmi altı su altı tur denie'si ettiğini, bir darphane müdüründen, ya da Pont-aux-Changeurs'deki bir Yahudiden daha iyi bilmenin bana ne yararı var? Ah! Konsül Cicero! Dolaylamalı anlatımlarla, **quemadmodum** ve **verum enim vero**'larla (**) içinden çıkılacak bir musibet değil bu»!

Üzgün giyindi. Potinlerinin bağını bağlarken aklına bir fikir geldi ama, onu uzaklaştırdı. Bu fikir gene geldi; yeleğini ters giydi ki bu, içinde bir savaş koptuğunun açık belirtisiydi. En sonunda başlığını sertçe yere attı, bağırdı:

— «Aman!, Ne olursa olsun. Ağabeyime giderim. Bana bir vaaz çeker ama, hiç olmazsa para da koparırım.»

Kürk kaplı geniş kollu paltosunu aceleyle giydi, yerden başlığını aldı, umutsuz halle dışarı fırladı.

(*) Grekçe: **Anagki** «Kader.» (Ç.n.)

(**) Latince: «**Tıpkı öylece**ler, «**gerçekte**ler. (Ç.n.)

Harpe Sokağı'ndan Cité'ye doğru ilerledi. Huchette Sokağı'nın önünden geçerken durmadan dönen o şahane kebapların mis gibi kokusu koku duyusunu gıcıkladı, bir gün Fransisken papazı Calatagirone'a **Veramente, queste rotisserie sono cosa stupenda (*)** diye dokunaklı bir çığlık koparttıran o dağ gibi kebabı sevda dolu bir bakış fırlattı. Ama Jehan'ın yemek yiyecek parası yoktu, derin bir iç çekmeyle, Cité'nin girişinde nöbet tutan heybetli kulelerin çift-yoncası, Petit-Châtelet'nin revakı altına daldı. VI. Charles'ın Paris'ini İngiliz'lere teslim eden Périnet Leclerc'in heykeline taş atmak için bile oyalanmadı. Âdetti: Üçyüz yıldan beri, gelen geçen bu heykele taş atardı: Harpe Sokağı ile Bussi Sokağı'nın köşesindeki bu heykelin yüzü taşlarla ezilmiş, çamurla kirlenmişti; Périnet Leclerc, sanki ebedi bir teşhir direğindeymiş gibi, suçunun kefaretinin ödemişti.

Petit-Pont'u geçince, Neuve-Sainte-Geneviève'i aşınca Jehan De Molendino kendini Notre-Dame'ın önünde buldu. O zaman, kararsızlığı onu yeniden yakaladı. «Vaaz mutlaka, para şüpheli!» diye kaygıyla tekrarlayarak, M. Legris'nin heykeli çevresinde dolandı. Sonra, manastırdan çıkan bir kilise görevlisini durdurdu.

— «Sayın Josas başdiyakozu acaba neredeler?» diye sordu.

Görevli: «Kuledeki gizli hücresinde sanırım» dedi. «Onu şimdi orada rahatsız etmemenizi tavsiye ederim; papa, ya da Kral Hazretleri gibi birisi tarafından geliyorsanız o başka.»

Jehan ellerini çırpıtı: «Vay canına! İşte ünlü büyü-cülük hücresinin görmek için mükemmel bir fırsat!»

Bu düşünceyle kesin kararını vererek, azimle, siyah küçük kapıdan içeri atıldı, kulenin üst katlarına

(*) İtalyanca: «Gerçekten de bu kebaplar şaşılacak şeyler!»
(Ç.n.)

ulaştıran Saint-Gilles helezonunu tırmanmaya koyuldu. Yukarı çıkarken bir yandan da: «Göreceğim, bakalım!» diyordu. «Hazreti Meryem'in kargalarının başı üzerine! Sayın ağabeyimin tıpkı pudendum (***) gibi gizlediğı bu hücre pek meraklı bir yer olacak muhakkak! Dediklerine göre orada cehennem ocağı yakıyor, harlı ateşte madenleri altına çevirecek olan kimya taşını pişiriyormuş. Adam sen de! Kimya taşı bir çakıl taşı kadar bile umurumda değil. Onun ocağı üzerinde dünyanın en büyük kimya taşı yerine domuz yağında pişmiş yumurtalardan bir omlet bilsam daha iyi olur!»

İnce sütunlu galeriye gelince biraz soluk aldı, ve bu bitmez tükenmez merdivene karşı bilmem kaç milyon araba dolusu şeytanlı küfürlerini de ettikten sonra, kuzey avlusunun bugün halka kapalı olan dar kapısından yukarı doğru tırmanmasına devam etti. Çan kafesini geçtikten birkaç dakika sonra yandaki bir girintiye yerleştirilmiş küçük bir sahanlığa geldi. Kubbenin altında, tepesi sivri, alçak bir kapı vardı. Duvarın yuvarlak çeperine açılmış bir mazgal deliginden gelen aydınlık kocaman kilidi, güçlü demir çerçeveyi incelemesini sağladı. Bugün bu kapıyı görmek merakına kapılan kimseler onu kara duvarlar üzerine beyaz harflerle kazılmış şu yazıdan tanıyabilirler: CORALIE'Yİ ÇILGINCA SEVİYORUM. 1829. İMZA: UGÈNE. İmza kelimesi de yazıda vardır.

— «Hah!» dedi öğrenci. «Hiç şüphesiz burası!»

Anahtar kilidin üzerindeydi. Kapı tam yanbaşındaydı. Gevşekçe itti, başını aralıktan içeri uzattı.

Okur hiç şüphesiz ki, resim sanatının Shakespeare'i demek olan Rembrand'ın şahane eserine göz atmıştır. Bunca güzel gravürlerin arasında, hele bir tanesi vardır ki Doktor Faust'u temsil ettiği tahmin ediliyor; insanın gözü kamaşmadan seyretmesi imkânsızdır. Bu, son derece loş bir hücredir. Ortada, üzeri iğ-

(**) Latince: «Yüz kızartacak şey; ayıp, şerefsizlik» (Ç.n.)

renç şeylerle dolu bir masa vardır: Ölü başları, küreler, imbikler, pergeller, üzerleri hiyeroglifle karalanmış parşömen kâğıtları. Doktor, sırtında kalın, bol kafanı, başında da kaşlarına kadar inen kürk kaplı külâhıyla bu masanın önündedir. Yalnız belden yukarısı görünür. Kocaman koltuğundan yarı yarıya doğrulmuş, yumruklarını masanın üzerine dayamıştır: Sihirli harflerin teşkil ettiği, karanlık odada güney tayfı gibi dipteki duvarın üzerinde parlayan büyük bir ışıklı daireyi merakla ve dehşetle seyreder. Bu sihirli güneş gözle bakılınca titrer gibidir ve esrarlı ışığıyla donuk hücreyi doldurur Hem korkunç, hem güzel bir şeydir bu.

Aralık kapıdan içeri başını uzattığında Jehan'ın gözlerine Faust'un hücreğine oldukça benzer bir şeyler göründü. Burası da tıpkı öyle loş ve pek az aydınlanmış bir yerdi. Burada da büyük bir koltuk ve büyük bir masa, pergeller, imbikler, tavana asılı hayvan iskeletleri, yerlerde yuvarlanan bir küre, içinde altın yapraklarının titrestiği kavanozlarla karmakarışık at başları, figürlerin ve karakterlerin alacalandırdığı tırşelerin üzerine yerleştirilmiş ölü başları, parşömen kâğıdının çabuk kıvrılan köşelerine hiç acımadan, açık olarak yığılan elyazması kalın kitaplar bilimin bütün süprüntüleri; her yanda da, bu karışıklığın üzerinde, tozlar, örümcek ağıları. Yalnız, orada ışıklı harf çemberi yoktu; kartalın güneşe baktığı gibi, parlak hayali kendinden geçerek hayranlıkla seyreden Doktor da yoktu.

Gene de hücre boş değildi. Bir adam koltuğa oturmuş, masanın üzerine eğilmişti. Sırtını dönmüş olduğu için Jehan onun ancak omuzlarını, kafatasının arkasını görebiliyordu. Başdiyakozun karşıkonulmaz rahiplik istidadını dıştan bir sembolle belirtmek istermiş gibi tabiatın ebedi bir saç tıraşı yaptığı bu çıplak baş tanımakta güçlük çekmedi.

Böylece, Jehan ağabey'sini tanıdı. Yalnız, kapı öy-

lesine yavaşça açılmıştı ki, hiçbir şey Rahip Claude'u onun varlığından haberdar etmemişti. Meraklı öğrenci hücreyi birkaç dakika rahatça incelemek için bundan yararlandı. Koltuğun solunda, pencerenin altında, ilk bakışta fark etmediği geniş bir fırın vardı. Bu açıklıktan içeri giren gün ışığı yusuvarlak bir örümcek ağından geçiyordu; bu ağ, küçük pencerenin sivri tepesinde, narin gül biçimi süsü ince bir zevkle çiziyordu; tam ortasında da mimar böcek, bu dantel tekerleğin poyra'sı gibi, hiç kımıldamadan duruyordu. Fırının üzerine her çeşit kaplar, toprak şişeler, cam imbikler, kömürden yapılmış uzun boyunlu kimya aletleri düzensiz bir şekilde yığılmıştı. Jehan bir tek tava, ya da tencerenin bulunmadığını görünce içini çekti.

— «Mutfak takımları yepyeni!» diye düşündü.

Zaten fırında ateş yoktu, uzun zamandan beri de ateş yakılmışa pek benzemiyordu. Kimyagerlik avadancılığının arasında Jehan'ın gözüne cam bir maske çarptı. Korkunç bir madde üzerinde çalışırken başdiyakozun yüzünü koruduğu anlaşılan bu maske bir köşede, sanki unutulmuş gibi, toz-toprak içinde duruyordu. Onun yanbaşıda da, hiç de daha az tozlu olmayan bir körük yatıyordu, üst kısmında bakır kakmayla şu ibare vardı: SPIRA, SPERA. (*)

Duvarlara hermetiklerin modasına göre daha başka ibareler de yazılmıştı; bir kısmı mürekkeple çizilmişti, ötekiler madeni bir sivri ucla kazılmıştı. Gotik harfleri, Grek harfleri, Romen harfleri karmakarışık; yazılar rastgele taşarak, birbirinin üzerine biniyor, en yeniler en eskileri siliyordu; bir çalılığın dalları gibi, göğüs göğüse bir savaştaki mızraklar gibi hepsi birbirinin içine girmişti. Bu, gerçekten bütün felsefelerin, bütün hayallerin, bütün bilgilerin biraz belirsiz bir çatışmasıydı. Şurada burada, mızrak demirleri arasındaki bir sancak gibi, öbürlerinin üzerinde parlayan bir

(*) Latince: «Üfle, um.» (Ç.n.)

yazıya rastlanıyordu. Bu, çoğu zaman, latince, ya da grekçe, Ortaçağ'ın pek güzel ifade ettiği kısa bir ibareydi: Unde? İnde? —Homo homini monstrum— Astra castra, nomen, numen —Mega biblion, mega kanon— Sapere aude— Flat ubi vult... (*) bazan hiçbir görünür anlamı olmayan grekçe bir kelime: Anagkofagia; belki de manastır hayatına acı bir telmih gizliydi, kimbilir, bazan da klerikal disiplinin altı heceli bir düzen içinde formüle edilmiş, basit bir vecizesi. Coelestem dominum, terrestrem dicito domnum (**) Çetrefil karamalar arasında bir de passim (***) vardı ki, zaten pek az grekçe bilen Jehan hiçbir şey anlamıyordu. Bunların hepsinin üzerinden de yerli yersiz, yıldızlar, insan, hayvan resimleri, birbirini kesen üçgenler geçiyordu; bu da duvarı, maymunun mürekkebe batırılmış bir kalemi üzerinde dolaştırdığı bir sayfa kâğıda benzetmeye bir hayli yardımcı olmuştu.

Ayrıca, hücrenin bütünü, genelde, terkedilmişlik ve harabolmuşluk görünümü sergiliyordu; mutfak eşyasının derbederliği buranın efendisinin bir hayli zamandan beri başka işler yüzünden bunlardan uzaklaştığını düşündürüyordu.

Bununla birlikte, garip resimlerle süslü büyük bir elyazmasının üzerine eğilen bu efendi düşüncelerine durmadan takılan bir fikirle eziyet çeker gibiydi; En azından, onun yüksek sesle sayıklayan bir hayalcinin

(*) Latince: «Nereden? oradan?», «Kişi kişinin canavarıdır», «Yıldızlar, ordugâh, ad, tanrıça»; Grekçe: «Büyük kitap, büyük yasa», (Orijinalde grek harfleriyle); Latince: «Öğrenmeyi göze al», «İsteddiği yere esiyor.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Tanrıya semavi, efendiye dünyevi densen.» (Ç.n.)

(***) Latince: «Şurada-burada.» (Ç.n.)

kesik kesik düşünceleriyle şöyle bağırdığını duyan Jehan'ın vardığı hükümdü bu:

— «Evet, Manou öyle söyler, Zerdüşt de onu öğrettirdi. Güneş ateşten doğar, ay güneşten. Ateş büyük bütünün ruhudur. Onun basit atomları, sonsuz akımlarla yeryüzüne dökülür ve akar. Bu akımlar, gökyüzünde kesiştikleri noktalarda ışık doğururlar; yeryüzündeki kesişme noktalarında altın üretirler. —ışıkla altın aynı şeydir: Somut halde ateş.— Aynı maddenin görülebilenden dokunulabilene, akışkandan katıya, su buharından buza olan farkı; başka hiçbir şey değil. —Bunlar hiç de hayal değil; tabiatın genel kanunu bu. —Ama, bu genel kanunun esrarını bilime çekmek için ne yapmalı acaba? Nasıl! elime yayılan bu ışık, altın, öyle mi? Belirli bir kanuna uyarak genişleyen şu aynı atomlar!— Nasıl etmeli? —Kimisi bir güneş ışığını toprağa gömmeyi düşündü.— İbn-i Rüşd, —evet, şu İbn-i Rüşd,— Kortoba'daki büyük Müslüman cemaatinin camisinde, soldaki ilk filayağının dibine bunlardan bir tanesini gömdü. Ne var ki çalışmanın başarıya ulaşp ulaşmadığını anlamak için mahzen ancak sekiz bin yıl sonra açılabilircek.»

— «Hay aksi şeytan!» dedi Jehan kendi kendine. «Bir altın lirayı beklemek için pek uzun zaman, doğrusu!»

Başdiyakoz dalgın dalgın devam ediyordu: «... Kimisi de Sirius yıldızının bir ışığıyla çalışmanın daha doğru olduğunu düşündü. Ama, bu ışığı saf olarak ele geçirmek pek güç, çünkü gelip ona karışan birçok yıldızın varlığını da hesaba katmak gerekir. Flamel'e gelince, o doğrudan doğruya yeryüzündeki ateşle çalışmanın daha kolay olduğunu söyler. —Flamel: bu işe ne kadar uygun, mukadder bir isim. **Flamma!** (*) Evet, ateş. Hepsi bu kadar. —Elmas kömürün içinde, altın ateşin içinde— Evet, ama, onu oradan nasıl çıkarma

(*) Latince: «Alev.» (Ç.n.)

lı?— Magistri'nin iddiasına göre, operasyon sırasında dile getirilmesi yeten öyle tatlı ve öyle esrar dolu cazip kadın adları varmış ki! —Bu konuda Manou'nun söylediklerini okuyalım: «Kadınların saygı gördükleri yerlerde tanrılar mumnundur; onların hor görüldükleri yerde Tanrı'ya dua etmek faydasızdır.— Bir kadının ağzı daima saftır; bu, akan bir sudur, bir güneş ışığıdır. — Bir kadının adı sevimli, tatlı, hayali olmalıdır; uzun sesli harflerle bitmeli, takdis kelimelerine benzemelidir.» — Evet, bilgin haklı; gerçekten de, Maria, Sophia, Esmeral... Lânet olsun! hep bu düşünce!»

Kitabı hızla kapadı.

Kendisini tedirgin eden bir düşünceyi kovmak is-
termiş gibi elini alnından geçirdi. Sonra masanın üzeri-
nden bir çiviyle, sapı gizemli harflerle garip şekilde
boyanmış küçük bir çekiç aldı.

Acı bir gülümsemeyle: «Bir süreden beri bütün
deneylerimde başarısızlığa uğruyorum!» dedi. «Bir
saplantı beni eline geçirdi, ateşten bir damga gibi bey-
nimi dağlıyor. Sadece, lambası fitilsiz, yağsız yanan
Cassiodorus'un sırrını ele geçiremedim. Oysa, pek ba-
sit bir şey bu!»

— «Vay canına!» dedi Jehan içinden.

Rahip devam etti: Demek ki bir adamı güç-
süzleştirmek ve deli etmek için basit bir tek düşün-
ce yetiyor! Ah! Claude Pernelle benim halimle alay
ederdi, o kadın ki Nicolas Flamel'i büyük eserini de-
vam ettirmekten bir ân bile durduramamıştı! Ne de-
mek! Zéchiélé'nin sihirli çekicini elimde tutuyorum!
O korkunç hahambaşı, hücresinin derinliklerinde, bu
çekiçle bir çiviye her vuruşta mahkûm ettiği düşman-
larından birini, isterse ikibin fersah ötede olsun, onu
yutuveren toprağın altına bir kulaç gömüyordu. Bir
akşam bu keramet sahibi zatın kapısını dikkatsizce
çarptığı için Fransa kralı bile kendi Paris'inin sokakla-
rında diz kapağına kadar toprağa gömüldü. — Bu tam

üçyüz yıl önce! — E peki, çekiçle çivi bende, bunlar benim elimde taş yontucunun elindeki çekiçten daha az korkunç aletler de değil. Ama, söz konusu olan da sadece Zéchiélé'nin çivisinin üzerine vururken söylediği sihirli kelimeyi bulmak!»

— «Çocuk oyunu!» diye düşündü Jehan.

Başdiyakoz: «Görelim, deneyelim,» diye öfkeyle sözüne devam etti. «Başarırsam çivinin başından mavi kıvılcım fışkırdığını göreceğim. — Emen-hetan! Emen-hetan! (*) — Bu değil! — Sigéani! Sigéani! (**) — Bu çivi Phoebus adını taşıyan kimsenin mezarını açsın!.. — Lânet olsun! Hep o... hep aynı düşünce!»

Ve öfkeyle çekici attı. Sonra koltuğunun içine, masanın üzerine öylesine yayıldı ki muazzam arkalığın ardında Jehan onu gözden kaybetti. Birkaç dakika, sadece, bir kitabın üzerinde titreyerek büzülen yumruğunu görebildi.

Birdenbire Claude Frollo ayağa kalktı, bir keski aldı ve sessizce duvara büyük harflerle şu grekçe kelimeyi çizdi:

ἌΝΑΓΚΗ

— «Ağabeyim çıldırmış» dedi Jehan kendi kendine. «Fatum» (***) diye yazmak çok daha basit olurdu. Herkes grekçe bilmek zorunda değil ki!»

Başdiyakoz döndü, koltuğuna oturdu. Baş ağrı ateşler içinde yanan bir hastanın yaptığı gibi başını ellerinin üzerine koydu.

Öğrenci şaşkın şaşkın ağabeysini inceliyordu. Kendisi kalbini açık tutar, dünyada kanun diye ancak tabiatın saf yasasına uyardı; kendi eğilimlerinde ak-

(*) Hugo, bu kelimelerin anlamını bundan sonraki bölümde vermiştir.

(**) Hugo'nun *Notre-Dame de Paris* dosyasındaki not: Sigéani ruhu, Ara Krallığında, elementleri yönetir, yıldırım ve şimşek yağdırırdı.»

(***) Latince: «Kader.» (Ç.n.)

maya bırakırdı tutkularını; büyük heyecanlar gölünde her sabah öylesine yeni su arkları açmasına rağmen gölü hep kupkuruydu. Onun için, delikanlı şu insana özgü tutkular denizinin bir çıkıştan yoksun edildiği zaman nasıl bir şiddetle köpürüp kaynadığını, nasıl biriktiğini, nasıl kabardığını, nasıl taşıdığını, kalbi ne derece oyduğunu, setlerini yıkıp, yatağını çatlatıncaya kadar nasıl hıçkırıklarla, boğuk titremelerle patladığını bilmiyordu. Claude Frollo'nun sert, dondurucu görünüşü, şu sarp, aşılmaz soğuk erdem yüzeyi Jehan'ı hep aldatmıştı. Bu, Etna dağının karlarıyla kaplı yüzün altında ne derece kaynar, şiddetli, derin lavlar olduğunu neşeli öğrenci asla düşünmemişti.

Bunların birdenbire farkına varabildi mi, bilmiyoruz; yalnız, bütün havailiğine rağmen, görmemesi gerekeni gördüğünü, ağabeyisini ruhunun en gizli davranışlarından birinde habersizce yakaladığını, Claude'un bunun farkına varmaması gerektiğini anladı. Onun başlangıçtaki hareketsizliğine yeniden gömüldüğünü görünce yavaşçacık başını geri çekti, yeni gelen, geldiğini haber veren bir kimse gibi kapının arkasında birtakım gürültüler yaptı.

Hücrenin içinden başdiyakoz bağırdı:

— «Girin! Ben de sizi bekliyordum. Anahtarı mahsus kapının üzerinde bıraktım. Buyrun, üstat Jacques.»

Öğrenci cesaretle içeri girdi. Böyle bir yerde, böyle bir ziyaretin fazlasıyla rahatsız ettiği başdiyakoz koltuğunun üzerinde ürperdi.

— «Nasıl, Jehan, sen misin?»

— «Eninde sonunda gene de bir J» dedi öğrenci, kırmızı, küstah ve neşeli bir yüzle.

Rahip Claude'un yüzü ciddi ifadesine yeniden bürünmüştü.

— «Ne yapmaya geldin buraya?»

Öğrenci terbiyeli, alçakgönüllü, acıklı bir tavır takınmaya çalışarak, masum bir hallo başlığını elle-

rinde döndürerek: «Ağabeyciğim» dedi, «sizden şey istemeye...»

— «Ne?»

Jehan: «İhtiyacım olan bir ahlâk dersi istemeye geldim» dedi. «Daha çok ihtiyacım olan bir parça da para istemeye» diye eklemeye cesaret edemedi. Cümlesinin bu son bölümü basılamadan kaldı.

Başdiyakoz soğuk bir sesle: «Sizden pek şikâyetçiyim, mösyö!» dedi.

Öğrenci: «Ne yazık ki öyle!» diye içini çekti.

Rahip Claude koltuğunu çeyrek daire çevirdi, Jehan'a gözlerini dikerek baktı.

— «Sizi gördüğüme çok memnun oldum.»

Bu korkunç bir konuya girişti. Jehan sert bir çarpışmaya hazırlandı.

— «Jehan, bana her gün senin hakkında şikâyetler getiriyorlar. Küçük Vikont Albert De Ramochamp'ı sopayla yaralamışsın. O dövüşme nedir?..»

— «Ah!» dedi Jehan, «ne büyük şey! Atını çamurların içinde koşturup öğrencileri yukarıdan aşağı çamura bulayarak eğlenen rezil bir maiyet beyzadesi!»

— «Elbisesini yırtığın şu Mahiet Fargel olayı nedir? **Tunicam dechiraverunt** (*) diyor şikâyetname.»

— «Adam sen de! Montaigu'nün kötü bir hırkası! Hepsi bu işte!»

— Şikâyet **tunicam** diyor, **cappettam** demiyor. Latince biliyor musun?»

Jehan buna karşılık vermedi.

Rahip başını sallayarak devam etti: «Evet! işte öğrenim, edebiyat bu dereceye düştü şimdi. Latince şöyle biliniyor, süryanice hiç bilinmiyor, grekçeden öylesine nefret ediliyor ki en bilginler için bile grekçe bir kelimeyi okumadan atlamak hiç de cehalet sayılmıyor da deniliyor ki: **Groecum est, non legitur** (**).

(*) Latince: «Entarlıyı yırttılar.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Bu grekçedir, okunmaz.» (Ç.n.)

Öğrenci büyük bir azimle gözlerini kaldırdı:

— «Ağabey, şurada, duvarda yazılı olan şu grekçe kelimeyi güzel Fransız diliyle size açıklamama izin verir misiniz?»

— «Hangi kelime?»

— 'ΑΝΑΓΚΗ

Bir volkanın gizli sarsıntılarını dışarıya bildiren duman dalgası gibi, başdiyakozun sapsarı yanaklarına hafif bir kızılık yayılıverdi. Öğrenci bunu hayal meyal fark etti. Güçlkle: «E, Jehan» diye kekeledi ağabey, «bu kelimenin anlamı nedir?»

— «KADER.»

Rahip Claude gene o sapsarı rengine döndü, öğrenci de tasasızca devam etti:

— «Şu biraz yukarıda duran, aynı elin kazdığı grekçe anagneia kelimesi de pislik. Görüyorsunuz ki grekçenizi de biliyoruz.»

Claude Frollo sessiz duruyordu. Bu grekçe dersi onu dalgınlaştırmıştı. Şımarık bir çocuğun bütün inceliklerine sahip olan küçük Jehan isteğini ortaya atma zamanının geldiğine karar verdi. Böylece, son derece tatlı sesiyle söze başladı:

— «Ağabeyciğim, esash bir savaşta bilmem hangi oğlanlara ve yumurcakilara yani quibusdam mormosetis'e, savrulan birkaç kötü sille ve tokat için bana bu korkunç surati takınacak kadar mı benden nefret ediyorsunuz? Görüyorsunuz ya, Claude ağabeyciğim, latincemi de biliyorum.»

Ne var ki bütün bu okşayıcı yüze gülücüğün ağabeyde alışlagelen her zamanki etkisi görülmedi. Üç başlı cehennem bekçisi köpek ballı pastayı ısırmıyordu. Başdiyakozun alnından tek çizgi bile silinmedi.

Sert bir sesle: «Sözü nereye getirmek istiyorsunuz?» dedi.

Jehan, cesaretle: «A, sahi!» dedi. «Paraya ihtiyacım var.»

Bu küstah açıklama karşısında, rahibin yüzü tam anlamıyla öğüt verici babacan bir ifadeye büründü.

— «Biliyorsunuz ki, Mösyö Jehan, bizim Tirechappe malikânesi, yirmi evin haracıyla gelirini üst üste korsak, bize ancak otuz dokuz Paris lirası, onbir metelik, altı dinar getiriyor. Paclet Kardeşler zamanından yarı yarıya daha fazla ama, gene de çok değil.»

Jehan, ayak direyerek: «Paraya ihtiyacım var» dedi.

— «Biliyorsunuz ki ruhani mahkeme bizim yirmi bir evin tam piskoposluk tımarının içine düştüğüne ve ancak sayın piskoposa altı Paris lirası değerinde yaldızlı gümüş iki mark ödeyerek bu tımarı tekrar satın alabileceğimize karar verdi. Oysa, bu iki markı daha bir araya getiremedim. Bunu siz de biliyorsunuz.»

— «Paraya ihtiyacım olduğunu biliyorum» dedi. Jehan üçüncü defa.

— «Peki, bu parayı ne yapacaksınız?»

Bu soru Jehan'ın gözlerinde umut ışığı parlattı. Yüze gülücü. tatlı tavrına büründü.

— «Bakın, sevgili ağabeyciğim, size hiç de kötü bir niyetle başvurmuyorum. Sizin paracıklarınızla meyhanelerde hovardalık etmeye, Paris sokaklarında işlemeli bir paltoyla, peşimde uşağımla, yani cum meo laquasio, salınmak söz konusu değildir. Hayır, ağabey; bir hayır işi için istiyorum.»

Claude, biraz şaşırarak: «Hangi hayır işi?» diye sordu.

— «Arkadaşlarımdan ikisi iyiliksever dindar zavallı bir dulun çocuğu için kundak takımı almak istiyorlar. Sevaptır. Üç florine malolacak ve ben de kendi payıma düşeni vererek katılmak istiyorum.»

— «O iki arkadaşınızın adı nedir?»

— «Tepeleyici Pierre'le Palaz-Yer Baptiste.»

Başdiyakoz: «Hım!» yaptı. «İşte, bir büyük mih-

raba bir kumbara topunun yakıştığı gibi hayır işlerine pek yaraşan adlar!»

Şurası gerçektir ki Jehan pek yersiz arkadaş adları seçmişti. Bunun çok geç farkına vardı.

Claude zekiydi. «Sonra da» diye devam etti, «üç florine mal olacak bu bebek takımı nasıl şey öyle? Hem de dindar bir kadının çocuğu için! Ne zamandan beri dul yoksul kadınların çocukları kundağa konuluyor?»

Jehan bir kere daha buzları kırdı: «Peki, öyleyse! Evet bu akşam Val-d'Amour'da İsabeau la Thierrye'yi seyretmeye gitmek için paraya ihtiyacım var!»

— «Pis sefil!» diye haykırdı rahip.

— «Anagneia» dedi Jehan.

Onun belki de muziplikle hücrenin duvarından aldığı bu söz rahip üzerinde garip bir etki yaptı. Dudaklarını ısırды, öfkesi yüzünün kırmızılığı içinde yatıştı.

— «Çekilin gidin buradan!» dedi Jehan'a o zaman. «Birisini bekliyorum.»

Öğrenci bir çaba daha gösterdi: «Claude Ağabey, hiç olmazsa karnımı doyurmak için bana birkaç metelik verin.»

Rahip Claude: «Gratien'in 'Papalık Fetvaları'nın neresindesiniz?» diye sordu.

— «Defterlerimi kaybettim.»

— «Latin edebiyatının neresine geldiniz?»

— «Horatius kitabımı çaldılar!»

— «Aristoteles'te nereye kadar geldiniz?»

— «A, sahi, ağabey! Din sapkınlarının hatalarının her zaman Aristoteles metafiziğinin çalılarına gizlendiklerini söyleyen şu ulu rahip kimdir? Lânet olsun Aristoteles'e! Ben dinimi onun metafiziginde parçalamak istemiyorum.»

Başdiyakoz: «Delikanlı!» diye devam etti, «kralın son gelişinde Philippe De Comines adlı bir soylu kişi vardı, atının haşası üzerine, size düşünmenizi tavsiye

cdeceğim şu ibareyi işletmişti: **Qui non laborat non manducet.**» (*)

Öğrenci, parmağı kulağında, gözü yere dikili, öfkeli bir halle bir süre sesini çıkarmadan durdu. Sonra birdenbire, bir kuyruksallayan kuşunun keskin çevikliğiyle Claude'a doğru döndü.

— «Demek ki, benim iyi kalpli ağabeyim, ekmekçiden bir parça kuru ekmek almak için bir meteliği de bana çok görüyorsunuz öyle mi?»

— «**Qui non laborat, non manducet.**»

Başdiyakozun bu merhametsiz sözü karşısında Jehan, hıçkıran bir kadın gibi, başını ellerinin içine gömdü, büyük bir üzüntü ifadesiyle bir şeyler haykırdı: **Otototototay!** (**).

Bu çılgınca çıkış karşısında Claude şaşırmıştı.

— «Bu da ne demek, bayım?» diye sordu.

Öğrenci: «E peki, ne var?» dedi. Küstah bakışlarını yukarı dikmiş, yüzüne gözyaşlarının kızarıklığını vermek için gözlerine parmaklarını bastırmıştı. «Grekçe bu! Aishilos'un acıyı pek iyi belirten bir anapesiti.» (** *).

Sözün burasında, öylesine maskara, öylesine şiddetli bir kahkaha kopardı ki rahibi bile gülümsetti. Bu gerçekten de Claude'un hatasıydı; bu çocuğu bu kadar şımartacak ne vardı?

Jehan bu gülümsemeden cesaret bulmuştu.

— «Ah! benim Claude ağabeyciğim!» dedi. «Bakın şu delik ayakkaplarıma. Dilini dışarı çıkaran pabuçlardan daha acı bir şey var mıdır bu dünyada?»

Başdiyakoz çabucak ilk sertliğine döndü. «Size yeni potinler yollarım. Ama, para, asla!»

Jehan: «Sadece bir tek metelik, ağabey!» diye yal-

(*) Latince: «Çalışmayan yemek yemesin.» (Ç.n.)

(**) Orijinalde grek harfleriyledir.

(***) İki kısa bir uzun heceden oluşan Yunan ya da Latin vezni.

vardı. «Gratien'i ezbere öğreneceğim, Tanrı'ya inana-
cağım, gerçek bir bilim ve erdem Pitagoras'ı olacağım.
Ama, lütfen bir metelikçik! Şurada, ta karşımda bir
yabaniden, ya da bir rahip burnundan daha karanlık,
daha pis kokulu, daha derin açık ağzıyla duran açlı-
ğın beni ısırtmasını mı istiyorsunuz yoksa?»

Rahip Claude buruşuk başını salladı: «**Qui non la-
borat...**»

Jehan onun sözünü tamamlamasına fırsat ver-
medi.

— «Peki öyleyse!» diye bağırdı. «Canı cehenne-
me! Yaşasın neşe! Meyhaneye gideceğim, dövüşece-
ğim, şarap çanaklarını kıracağım, gidip kızlarla bulu-
şacağım!»

Başlığını duvara fırlattı, parmaklarını şaklattı.

Başdiyakoz ona kaygılı bir halle baktı.

— «Jehan, senin hiç ruhun yok.»

— «Öyleyse, Epiküros'a göre, adı olmayan bir
şeyden yapılmış bilmem neden yoksunum ben.»

— «Jehan, ciddi şekilde kendini düzeltmeyi düşün-
men gerek.»

Jehan: «A! yo» diye bağırdı, sırasıyla bir ağabey'
sine, bir de fırındaki imbiklere bakarak. «Burada her
şey, düşünceler de, şişeler de boynuzlu demek ki!»

— «Jehan, çok kaygan bir bayırın üzerindesin
Nereye gittiğini biliyor musun?»

— «Meyhaneye» dedi Jehan.

— «Meyhane ibret direğine götürür

— «O da bir fener direğidir. Kimbilir belki de
Diogenes aradığı adamı bulabilirdi bununla.»

— «İbret direği darağacına götürür

— «Darağacı, bir ucunda bir adam, öbür ucunda
da bütün dünya olan bir terazidir İnsan olmak güzel
şeydir.»

— «Darağacı cehenneme götürür

— «O büyük bir ateştir.»

— «Jehan, Jehan, sonu fena olur!»

— «Başlangıcı iyi olmuş olur.»

O sırada merdivende bir ayak sesi duyuldu.

Başdiyakoz parmağını dudaklarına götürerek. «Sus!» dedi. «İşte Jacques Üstat geldi. Dinle, Jehan» diye ekledi alçak sesle. «Burada görüp duyduklarından kimseye bir şey söyleme. Çabuk, şu fırının altına saklan, sakın sesini çıkarma!»

Öğrenci fırının altına saklandı. Orada, aklına parlak bir düşünce geldi.

— Bu arada, Claude Ağabey sesimi kesmem için bir florin isterim.»

— «Sus! Söz veriyorum.»

— «Hemen vermeniz gerek.»

Rahip: «Al öyleyse!» dedi, ona öfkeyle kesesini fırlattı.

Jehan fırının altına sokuldu, kapı açıldı.

V

KARALAR GİYİNİMİŞ İKİ ADAM

İçeri giren adamın kara bir cüppesi, karanlık bir yüzü vardı. Dostumuz Jehan, pekâlâ tahmin edeceğiniz gibi, her şeyi kendi isteğince görüp dinleyebilecek şekilde köşesine yerleşmişti. İlk bakışta gözüne çarpan şey, bu yeni gelen kimsenin elbisesinin de, yüzünün de son derece kederli oluşuydu. Bu yüze yayılan bir yumuşaklık vardı ama, bu bir kedi, ya da yargıç yumuşaklığıydı; iyilik taslayan bir yumuşaklıktı. Saçları epeyce ağarmıştı, yüzü buruşuk, yaşı altmışa yakındı; gözlerini kırptırıyordu; kaşları beyaz, dudakları sarkık, elleri iriydi. Jehan anlamıştı: Bu adam hiç şüphesiz ya bir yargıç, ya da adliyeciydi. Adamın burnu ağzından çok uzaktaydı ki bu, ahmaklık işaretidir. Delikanlı bunu görünce, bu kadar rahatsız bir

durumda, böylesine sevimsiz kimselerle geçireceği o bitip tükenmez zamana üzülerək deliğine büzüldü.

Başdiyakoza gelince, ayağa bile kalkmamıştı. Gelene kapının yanında duran bir iskemleye oturmasını işaret etti. Daha önceki bir düşüncenin devamına benzeyen birkaç dakikalık sessizlikten sonra ona koruyucu bir sesle: «Günaydın, Üstat Jacques» dedi.

Karalar giyinmiş adam da: «Günaydın, üstadım!» diye karşılık verdi.

Bu Üstat Jacques ile üstadım kelimelerinin söylenişinde sayın bay'la bay arasındaki domine ile domme arasındaki fark vardı. Muhakkak ki bu, üstatla çırağın karşılaşmasıydı.

Üstat Jacques'ın bozmaktan çekindiği yeni bir sessizlikten sonra, başdiyakoz: «E, başarabiliyor musunuz?» diye sordu.

Öbürü, acı bir gülümsemeyle: «Ne yazık ki hayır» dedi. «Boyuna üflüyorum. İstedığınız kadar kül. Ama, bir tek altın kıvılcımı yok.»

Claude Frollo sabırsızlık belirten bir hareket yaptı.

— «Ben size onu sormuyorum, Üstat Jacques Charmolue. Şu sizin sihirbazın davasını soruyorum. Sayıştay kâhyasının adı Marc Cenaine'di demiştiniz, değil mi? Büyücülüğünü itiraf ediyor mu? Soru işini ze yaradı mı?»

Üstat Jacques, gene o acı gülümseyişiyle: «Ne yazık ki hayır» dedi. «O mutluluğa daha eremedik. Bu adam bir çakıl taşı. Onu Marché-aux-Pourceaux'da fukur fukur kaynatabiliriz de ağzından bir tek kelime koparamayız. Bu arada, gerçeğe ulaşmak için hiçbir şeyi esirgemiyoruz. Adam şimdiden yelkenleri suya indiriverdi bile. Saint-Jean çayırlarının bütün otlarını kullanıyoruz, yaşlı komik Plautus'un dediği gibi.

Advorsum stimulus, laminas, crucesque, compedesque,

Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas,
boias (*)

Hiçbiri fayda vermiyor. Bu adam korkunç! Ne söyleyeceğimi şaşıyorum. kelime bulamıyorum.»

— «Evinde yeni hiçbir şey bulamadınız mı?

Üstat Jacques: «Bulduk» dedi, kemerinde asılı duran kesesini karıştırdı. «Bu parşömen kâğıdını bulduk. Üzerinde bizim anlamadığımız kelimeler var. Cınayet davası avukatı M. Philippe Lheulier biraz ibranice biliyor. Brüksel'de Kantersten Sokağı'ndaki Yahudiler davasında öğrenmiş.»

Bunları söylerken Üstat Jacques parşömeni açıyordu.

Başdiyakoz: «Verin bana» dedi. Sonra, gözlerini yazılara dikerek: «Safi büyü, Üstat Jacques!» diye bağırdı. «**Emen-hétan!** Cadıların, cumartesi gecesi toplantısına geldiklerindeki haykırışlarıdır bu. **Per ipsum, et cum ipso, et in ipso!** (**) Şeytani cehennemde yeni den kilit altına alan emirler bu. **Hax, pax, nax.** Bu da, hekimliğe ait bir söz. Kuduz köpeklerin ısırmasına karşı bir formül, Üstat Jacques! Siz kilise mahkemesinde kralın vekilisiniz, bu parşömen korkunç bir şey!»

Üstat Jacques: «Adamı yeniden sorguya çekeriz» dedi. Sonra: «Bir de bakın» diye, kesesini yeniden karıştırdı. «Marc Cenaine'in evinde bulduğumuz?»

Rahip Claude'un fırınının üzerini dolduran kaplar fasilesinden bir kaptı bu.

Başdiyakoz: «A! bir simya potası!» dedi.

Üstat Jacques o çekingen, beceriksiz gülümsemeyle: «Size şunu itiraf edeyim ki» dedi, «bunu fırın

Latince: «Kamçılara, kıpkızıl demirlere, darağaclarına, kayışlara, iplere, zincirlere, zindanlara, bukağılara, boyunduruklara karşı.» — Plautus, *Asinaria*. (Ç.n.)

(**) Latince: «Ondan, onunla, onun içinde.» (Ç.n.)

üzerinde denedim, benimkinden daha fazla bir başarı elde edemedim.»

Başdiyakoz kabı incelemeye başladı.

— «Potasının üzerine neler kazmış? Och! och! Pireleri kaçırın bir kelime! Şu Marc Cenaine cahilin biri! Bununla altın yapamayacağınıza pekâlâ inanırım! Yazın yatak odanıza koymaya yarar ancak, o kadar.»

— «Mademki yanlışlardan söz ediyoruz» dedi kralın vekili «yukarı gelmeden önce aşağıdaki büyük cümle kapısını inceledim. Siz, sayın üstadım, kapıdaki maddenin işlemenin Hôtel-Dieu tarafından bulunduğu, Notre-Dame'ın ayağının dibindeki yedi çıplak resimden topuğunda kanatlar bulunanın Mercurius'a ait olduğuna emin misiniz?»

Rahip: «Evet» dedi. «Bunu Augustin Nypho, hani kendisine her şeyi öğreten sakallı bir şeytanın sahibi şu İtalyan doktor yazıyor. Zaten, aşağı ineceğiz, ben size bunu kitaptan anlatırım.»

Charmolue yerlere kadar eğilerek: «Teşekkür ederim, üstadım» dedi. «Bakın, az daha unuttuyordum; şimdi aklıma geldi: Küçük büyücü kızı ne vakit yakalayayım istersiniz?»

— «Hangi büyücü kız?»

— «Sizin pek iyi tanıdığınız şu Çingene kız, kili se mahkemesinin yasasına rağmen gelip her gün avluda dans eden Çingene! Bir keçisi var ki Picatrix gibi matematik biliyor, okuyup yazıyor; boynuzları şeytanın boynuzları gibi; bütün Çingene milletini astırna ya yetecek bir keçi. Dava hazır bile. Yakında tamamlanır, görürsünüz! Doğrusu, güzel bir yaratık şu oyuncu kız! En güzel kara gözler! Mısır'ın değerli iki elması. Ne zaman işe başlayacağız?»

Başdiyakoz pek sararmıştı. Duyulur-duyulmaz bir sesle: «Ben size bildiririm» diye kekeleydi. Sonra da zorlukla konuştu: «Siz Marc Cenaine'le ilgilenin.»

Charmolue gülümseyerek: «Merak etmeyin» dedi.

«Şimdi döner dönmez onu gene meşin işkence şiltesi-
ne bağlatırım. Ama, yaman bir adam! Benden daha
büyük elleri olan Pierrat Torterue'yü bile yoruyor. Şu
usta Plautus'un dediği gibi,

**Nudus vinctus, centum pondo es quando pendes
per pedes (*)**

Soruyu bocurgat soracak! Bu, elimizde olan en iyisi.
O da oradan geçecek.»

Claude Frollo derin bir düşünceye dalmış gibiy-
di. Charmolue'ye doğru döndü.

— «Pierrat Üstat... yani, Jacques Üstat demek is-
tedim, Marc Cenaine'le ilgilenin siz!»

— «Evet, evet, Rahip Claude. Zavallı adam! Mum-
mol gibi acı çekmiş olacak. Büyücülerin cumartesi
gecesi ayinine gitmek de nereden aklına gelmiş! Bir
sayıştay kâhyasının Charlemagne'ın metnini bilmesi
gerekirdi, Stryga vel masca! (**) Küçük kıza gelin-
ce, —onların dediği gibi, Smelarda— emirlerinizi bek-
leyeceğim. Ya! cümle kapısının altından geçerken, ki-
lisenin girişinde görülen o düz renkli bahçıvan resmi-
nin de ne anlam taşıdığını bana anlatırsınız! «Tohum
ekici» değil mi o? Hey, üstat, siz hangi düşüncelere
daldınız böyle?»

Kendi iç âlemine dalan Rahip Claude onu artık
dinlemiyordu. Charmolue, rahibin baktığı yöne gözle-
rini çevirince, onun, dalgın dalgın, pencereyi kapla-
yan büyük örümcek ağına gözünü kırpmadan baktı-
ğını gördü. O sırada, mart güneşini arayan şaşkın bir
sinek gelip bu ağlara atıldı, oraya yapıştı. Ağının sar
sıntısını duyunca iri örümcek hızla ortadaki hücresin-
den dışarı çıktı, sonra bir sıçrayışta sineğin üzerine
atıldı; onu ön ayaklarıyla bükerken iğrenç iğnesiyle
de kafasını kurcalıyordu.

Kralın vekili: «Zavallı sinek!» dedi, onu kurtarmak

(*) Latince: «Çıplak olarak, zincire vurulmuş ayaklarından
asıldığı zaman yüz kat daha ağırsın.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Bir cadı, ya da büyücü.» (Ç.n.)

için elini kaldırdı. Başdiyakoz, sıçrayarak uyanmışça sına, titreyen bir şiddetle onun kolunu tuttu.

— «Üstat Jacques» diye bağırdı, «kaderin yerine gelmesine engel olmayın!»

Kralın vekili ürkerek geri döndü. Sanki demirden bir kerpeten kolunu yakalamıştı. Rahibin bakışı sabit, vahşi, alev alevdi; sinekle örümceğin meydana getirdiği küçük iğrenç toparlağa dikilip kalmıştı. Ruhunun ta derinliklerinden gelirmiş gibi bir sesle: «Ya! evet» dedi. «İşte her şeyin bir özeti: Sinek uçuyor! neşe içinde; daha yeni doğmuş; baharı, açık havayı, özgürlüğü arıyor Ya! evet. Uğursuz pencereye çarpıyor, oradan örümcek çıkıyor, iğrenç örümcek! Zavallı oyuncu kız! Kaderi önceden çizilmiş zavallı sinek! Üstat Jacques, engel olmayın! Kader bu! —Ne yazık ki, Claude, sen aynı zamanda sineksin de!— Bilime, ışığa, güneşe ezeli gerçeğin sonsuz aydınlığına ulaşmaktan başka bir tasan yoktu. Öbür dünyaya, ışık, zekâ ve bilim dünyasına açılan göz kamaştırıcı pencereye doğru atılırken, sen ey zavallı kör sinek, çılgın bilgin, kaderin ışıkla senin arana gerdiği o incecik örümcek ağını görmedin; hiçbir şey düşünmeden, her şeyi göze alarak kendini oraya attın, sefil çılgın! İşte şimdi de, başın parçalanmış, kanatların kopmuş, kaderin demir telleri arasında çırpınıp duruyorsun! Üstat Jacques, üstat Jacques! örümceğe engel olmayın!»

Charmolue, hiçbir şey anlamadan ona bakıyordu.

— «Emin olun ki elimi bile sürmem. Ama, üstadım, lütfen kolumu bırakın! Kerpeten gibi eliniz var.»

Başdiyakoz onu dinlemiyordu.

— «Ah! çılgın!» dedi. Gözlerini gene pencereden ayırmamıştı. «Hem de şu korkunç ağı, o incecik sinek kanatlarıyla parçalayabilsen bile, ışığa ulaşabileceğine inanıyor musun! Ne yazık! Daha ilerideki bu camı, bu saydam engeli, bütün hakikat felsefeleriyle aramıza perde geren tunçtan daha sert bu billur duvarı nasıl aşabilirdin? Ey bilimin boşluğu! nice bilgin bunca

uzaktan uçarak geldiler de başlarına orada parçaladılar! Şu ebedi cama nice bilim düzeni karmakarışık vızıldayarak çarptı!»

Sustu. Farkında olmadan onu kendi âleminden bilim dünyasına döndüren şu son düşünceler yatıştırmış gibiydi. Jacpues Charmolue, şu soruyu yöneterek onu büsbütün gerçeğe çekti:

— «Üstadım, altın yapmak için ne zaman gelip bana yardım edeceksiniz? Başarıya ulaşmak için sa birsızlanıyorum.»

Claude Frollo acı bir gülümsemeyle başını salladı:

— «Üstat Jacques, Michel Psellus'u okuyun, *Dialogus de energia et operatione daemonum*» (*) Bizim yaptığımız hiç de masum bir iş değil.»

Charmolue: «Daha yavaş konuşun üstadım! Ben de farkındayım» dedi. «Ne var ki, yılda otuz gümüşle sadece kilise mahkemesinde kralın vekili olunca hermetik'e biraz el atmak gerekiyor Yalnız alçak sesle konuşalım.»

O sırada fırının altından gelen bir çene, bir çig neme sesi Charmolue'nin kuşkulu kulağına çarptı.

— «Bu nedir?» diye sordu.

Öğrencinin çıkardığı sesteki bu. Gizlendiği yerde pek rahatsız olmuş, canı sıkılmıştı; oralarda bayat bir ekmek kabuğuyla küflenmiş bir parça peynir bulmuş, hem bir avuntu, hem bir yemek yerine, hiçbir şeye aldırış etmeden, onları yemeye koyulmuştu. Karnı çok aç olduğundan pek gürültü ediyor, her lokmayı kuvvetle vurguluyordu; bu da vekili telâşlandırıp kaygıya düşürüyordu.

Başdiyakoz çabucak: «Benim kedi» dedi. «Şunun altında bir sıçanla karnını doyuruyor.»

Bu açıklama Charmolue'nün hoşuna gitti. Saygılı bir gülümsemeyle: «Gerçekten de, üstadım» dedi, «bü-

(*) Latince: «İblislerin Gücü ve Etkisi Üzerine Diyalog.» (Ç.n.)

tün büyük filozofların yakınlık duydukları hayvanlar olmuştur. Servius'un söylediklerini bilirsiniz: *Nullus enim locussine genio est* (*).

Bu arada Jehan'ın yeniden gürültü yapmasından korkan Claude Frollo sayın çömezine cümle kapısında beraberce incelemeleri gereken bazı figürler olduğunu hatırlattı da, öğrenci de büyük bir «Oh!» çekti, çünkü o da dizinde çenesinin izinin kalmasından gerçekten de korkmaya başlamıştı.

VI

ALENEN SÖYLENİLEN YEDİ KÜFÜRÜN YARATABİLECEĞİ ETKİ

Bay Jehan, deliğinden çıkarken: «*Te Deum laudamus!*» (**) diye bağırды. «İşte iki yarasa çekilip gittiler «Och! och! Hax! pax! max!» Pireler! Kuduz köpekler! Şeytan! Bıktım bunların konuşmalarından! Kafamın içi kilise çanı gibi uğulduyor. Bir de üstelik küflü peynir Hadi bakalım! Aşağı inelim artık Agabeyimin kesesini alalım, içindeki bütün paraları şişeye çevirelim!»

Değerli kesenin içine sevgiyle, hayranlıkla bir göz attı. Kılık kıyafetini düzeltti, potinlerini parlattı, boz bir renk alan zavallı kolluklarının tozunu silkeledi. Işıkla bir hava tutturdu. Biriki adım zıpladı, hücrede alınacak bir şeyler kalıp kalmadığını araştırdı. Fırının üzerinde şurada burada adi camdan, İsabeau La Thierry'ye mücevher yerine vermeye yarayacak birkaç muskayı tırtıkladı. En sonunda, ağabeysinin son bir hoşgörölrlükle açık bıraktığı kapıyı itti, kendisi de

(*) Latince: «Çünkü perisi olmayan hiçbir yer yoktur.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Sana şükürler olsun, Tanrım!» (Ç.n.)

son bir muziplikle kapıyı açık bıraktı, bir kuş gibi sıçrayarak döner merdivenden aşağı indi.

Helezonun koyu karanlıkları içinde, homurdanarak bir köşeye çekilen bir şeyle dirsek dirseğe geldi. Bunun Quasimodo olduğunu tahmin etti. Bu ona öylesine gülünç geldi ki merdivenin geri kalanını gülmekten kasıklarını tuta tuta indi. Kilise meydanına çıktığında hâlâ gülüyordu.

Kendisini toprak üzerinde bulunca ayaklarını yere vurdu: «Ah!» dedi, «kurban olduğum Paris kaldırmı! Hazreti Yakub'un merdivenindeki melekleri bile soluk soluğa bırakacak lânet olasıca merdiven! Nereden aklıma geldi de o gökyüzünü delen taş burgunun içine sokuldum; topu topu da küflenmiş bir parça peynir yemek, bir tavanarası penceresinden de Paris'in çan kulelerini görmek için!»

Birkaç adım attı. İki yarasayı —yani rahip Claude'la Üstat Jacques Charmolue'yü— cümle kapısının bir oymasını hayran hayran seyreder bir durumda fark etti. Ayaklarının ucuna basa basa onlara yaklaştı. Başdiyakozun alçak sesle Charmolue'ye şunları söylediğini duydu: «Kıyıları yaldızlı şu mavi renkli taşın üzerine bir Hazreti Eyup resmi kazdıran Guillaume De Paris'dir Hazreti Eyup, Raymond Lulle'ün dediği gibi: *Sub conservatione formae specificae salva anima* (*), kusursuz bir hale gelmek için denenmesi, hattâ çok acı çekmesi gereken kimya taşının üzerinde görünür.»

Jehan: «Umurumda bile değil» dedi, «para kesesi burada ya!»

O sırada, arkasından, gür ve kuvvetli bir sesin müthiş bir küfür dizisini sıraladığını duydu: «Hay, kör olasıca! Baş belâsı! Ölüsü kandilli! Şeytanının daniskası! Cehennem olasıca!»

(*) Latince: «Özgün formun muhafazası altında ruh olduğu gibi kalır.» (Ç.n.)

Jehan: «Şeytan çarpsın ki» diye haykırdı, «bu dostum Yüzbaşı Phoebus'ten başkası olamaz!»

Bu «Phoebus» adı başdiyakozun kulağına, tam da kralın vekiline içinden dumanla bir kral başı çıkan banyoya kuyruğunu gizleyen ejderhayı anlattığı sırada çarptı. Ürperdi, Charmolue'yü büyük bir şaşkınlığa salarak sözünü kesti. Arkasını döndü, Gondelaurier Konağı'nın kapısında uzun boylu bir subaya doğru yaklaşan kardeşi Jehan'ı gördü.

Bu, gerçekten de Yüzbaşı Phoebus De Châteaupers'di. Nişanlısının evinin köşesine dayanmış, bir kâfir gibi küfrediyordu.

Jehan onun elini tutarak: «Doğrusu ya, Yüzbaşı, pek büyük bir coşkunlukla sövüp sayıyorsunuz!»

Yüzbaşı: «Şeytan çarpsın!» dedi.

Öğrenci: «Şeytan sizi çarpsın!» diye karşılık verdi. «Durun bakalım, soylu Yüzbaşım, bu güzel sözler taşkınlığı size nereden geldi böyle?»

Phoebus onun elini sarsarak: «Özür dilerim, dostum Jehan» diye haykırdı: «Fırlayan at birdenbire durmaz. İşte ben de dörtmala küfrediyordum. Şu akıllı uslu hanımlardan geliyorum. Oradan çıkınca hep gırtlığım ağzıma kadar küfür dolu oluyor; onları tükürmem gerekiyor, yoksa boğuluyorum, şeytan çarpsın ki!»

Öğrenci: «Gidip bir şeyler içmek ister misiniz?» diye sordu.

Bu düşünce Yüzbaşı'yı sakinleştirdi.

— «Hem de nasıl! Ama, param yok.»

— «Bende var!»

Jehan yücelikle, sadelikle, para kesesini Yüzbaşı'nın bakışlarına serdi.

Bu sırada, Claude Frollo da, Charmolue'yü şaşkınlıklar içinde yüz üstü bırakıp onların yanına kadar gelmiş, birkaç adım ötede durarak her ikisini de inceleyordu. Berikiler kendilerini öylesine kesenin seyrine kaptırmışlardı ki onun farkına bile varmadılar.

Phoebus haykırdı: «Jehan, senin cebinde para kesesi demek, bir kova suda ay gibidir. Görülür ama, orada değildir, ancak gölgesi vardır. Tüh be! bahse girerim ki onların hepsi çakıl taşıdır!»

Jehan soğukça: «İşte keseme döşediğim çakıl taşları!» dedi, bir tek kelime bile eklemeyen keseyi oradaki bir binek taşının üzerine, yurdunu kurtaran bir Romalı tavırla boşalttı.

Phoebus: «Ulu Tanrı!» diye homurdandı, «metelikler, mangırlar, gümüşler, dinarlar neler de neler! Göz kamaştırıcı bir şey bu!»

Jehan, ağırbaşlı, heyecansız, öyle duruyordu. Birkaç metelik çamura yuvarlanmıştı. Yüzbaşı, heyecan içinde, onları yerden almak için eğildi. Jehan ona engel oldu:

— «Yazıklar olsun, yüzbaşı Phoebus De Château pers!»

Phoebus parayı saydı, gösterişli bir halle Jehan'a doğru döndü:

«Burada yirmi üç Paris meteliği olduğundan haberin var mı? Coupe-Gueule Sokagı'nda bu gece kim soydun sen, kuzum?»

Jehan sarışın, bukleli başını arkaya attı, hor gören gözlerini yarı yarıya kısarak: «Başdiyakoz olan ahmak bir ağabeyim var» dedi.

Phoebus: «Şeytanın boynuzu!» diye haykırdı. «saygıdeğer adam!»

— «Hadi gidip içelim» dedi Jehan.

Phoebus: «Nereye gideceğiz?» dedi. la **Pomme d'**Eve'e mi?»

— «Hayır, Yüzbaşı'm. La Vieille Science'a gidelim. Yaşlı bir kadın testereyle kulp kesiyormuş (*) Bu bir kelime oyunudur Pek severim böyle şeyleri.»

(*) Fransızca la **Vieille Science** (eski marifet) ile la **vieille science** (yaşlı kadın testereyle kulp kesiyor) aynı okunuştadır. (Ç.n.)

— «Kelime oyunlarına lânet olsun, Jehan! La Pomme d'Eve'de şarap daha iyidir. Sonra da kapının yanında güneşte bir asma var, içki içerken beni eğlendiriyor.»

Öğrenci: «Peki, hadi öyle olsun. Havva ile elması'na gidelim» dedi, Phoebus'ün koluna girdi. «Şimdi artık eskisi kadar vahşi değiliz. Coupe-Gorge Sokağı diyoruz.» (*).

İki arkadaş La Pomme d'Eve meyhanesine doğru yola koyuldular. Onların daha önce yerden parayı aldıklarını, başdiyakozun da peşlerinden gittiğini söylemeye lüzum yok.

Başdiyakoz, kaygılı, şaşkın, onların ardı sıra gidiyordu. Gringoire'la görüşmesinden beri lânetli adı bütün düşüncelerine karışan Phoebus bu muydu acaba? Bilmiyordu ama, eninde sonunda, bu da bir Phoebus'tü. Yalnız bu sihirli ad bile başdiyakozun, tasasız iki arkadaş sessiz, sinsi adımlarla izlemesine, onların konuşmasını dinlemesine, en ufak hareketlerini dikkatli bir kaygıyla incelemesine yetiyordu. Zaten, gelip geçenlere sırlarını yarı yarıya paylaştırmaktan hiç de çekinmeyerek avaz avaz konuşuyorlardı ki ne söylediklerini duymaktan daha kolay bir şey olamazdı. Düellodan, kızlardan, içki testilerinden, çılgınlıklardan söz ediyorlardı.

Bir sokağın dönemecinde, yakınlardaki bir yol kavşağından gelen bir tef sesi kulaklarına çarptı. Claude Frollo, subayın öğrenciye: «Tüh! Vay canına bel! adımlarımızı sıklaştıralım» dediğini duydu.

— «Niçin, Phoebus?»

— «Çingene kızının beni görmesinden korkuyorum.»

— «Hangi Çingene kızı?»

— «Keçisi olan küçük kız.»

(*) **Coupe-Gueule** «gırtlak kesen», **Coupe-Gorge** ise «boğaz kesen» anlamına gelir. (Ç.n.)

— «Smeralda mı?»

— «Ta kendisi, Jehan. Onun adını her zaman unutuyorum. Çabuk olalım, beni tanıyıverir. Bu kızın sokakta yanıma gelmesini istemiyorum.»

— «Sen onu tanıyor musun, Phoebus?»

Sözün burasında başdiyakoz Phoebus'ün sırtıttığı nı, Jehan'ın kulağına eğilip alçak sesle ona birkaç kelime söylediğini gördü. Sonra Phoebus bir kahkaha attı, başını muzaffer bir halle salladı. Jehan: «Sahi mi?» dedi.

Phoebus: «Şeytan çarpsın ki doğru!» dedi.

— «Bu akşam mı?»

— «Bu akşam.»

— «Geleceğine emin misin?»

— «Deli misin sen, Jehan! Böyle şeylerden şüphe edilir mi hiç?»

— «Yüzbaşı Phoebus, sen mutlu bir jandarmasın!»

Başdiyakoz bütün bu konuşmayı duydu. Dişleri birbirine çarptı. Gözle görülen bir ürperti bütün vücudunu sardı. Bir an durdu. Sarhoş gibi, binek taşına dayandı; sonra, yeniden neşeli iki çapkının peşine düştü.

Onlara ulaştığı sırada, konuyu değiştirmişlerdi. Avaz avaz eski bir şakıyı duydu:

Petits-Carreaux'lu çocuklar.

Danalar gibi asılırlar.

VII

ASIK SURATLI RAHİP

Ünlü la Pomme d'Eve meyhanesi Üniversite'nin içinde, Rondelle Sokağı ile Bâtonnier Sokağı'nın köşesindeydi. Burası zemin katta, oldukça geniş, pek ba-

sık, ortadaki kemer boynu sarı boyalı iri bir tahta desteye dayanan kubbeli bir salondur; her yanda masalar, duvara asılı parlak kalaylı maşrapalar vardı; her zaman, bol sayıda, içki içenlerle dolu olur, sayısız kızlar bulunurdu; sokağa bakan bir penceresi vardı; bir asma, kapıyı sarmıştı; kapının üzerinde de, bir elmayla bir kadın resmi boyanmış, yağmurdan paslanmış, demir bir şiş üzerinde rüzgârda dönen saçtan cırlak bir levha. Kaldırma bakan bu bir çeşit fırıldak, meyhanenin tabelasıydı.

Ortalık kararıyordu. Dört yol ağzı zifiri karanlıktı. Mumlarla dolu meyhane, uzaktan, karanlıklar içindeki bir demirhane gibi pırıl pırıldı. Bardakların, tıkmaların, küfürlerin, kavgaların kırık camlardan dışarı sızan gürültüsü duyuluyordu. Salonun sıcaklığının cama yaydığı sis arasından, belirsiz yüzlerce yüzün kaynaştığı görülüyordu. Arada sırada da gürültülü bir kahkaha sivrili çıkıyordu. Kendi işlerine giden yolcular bu patırtılı camın önünden gözlerini oraya çevirmeden geçerlerdi. Yalnız, arada sırada, hırpani kılıklı bir küçük oğlan camın pervazına kadar ayaklarının ucunda yükselip meyhaneye, o zamanlar sarhoşların peşini kovalayan homurtulu eski yuhalamayı fırlatırdı: «Sarhoşlar, sarhoşlar, baykuşlar!»

Bu arada, gürültülü meyhanenin önünde, bir adam, durmadan oraya bakarak, mızraklı bir erin nöbet kulübesinden ayrılmadığı gibi oradan uzaklaşmadan, bıkmadan sakın sakın geziniyordu. Geniş pelerini gözlerine kadar çıkıyordu. Bu pelerini hiç şüphe yok ki mart gecelerinin soğuşundan korunmak, belki de elbisesini gizlemek üzere, meyhanenin bitişiğindeki eski elbiseciden daha yeni almıştı. Zaman zaman kurşun kafesli, bulanık camların önünde duruyor, dinliyor, bakıyor, ve ayağıyla yere vuruyordu.

En sonunda, meyhanenin kapısı açıldı. Onun da beklediği buydu galiba. İçeriden iki sarhoş çıktı. Kapıdan dışarı vuran ışık bir ân onların neşeli yüzüne kı-

zıl bir renk verdi. Pelerinli adam sokağın öbür yanında, bir kapının içine gizlenerek, gözetlemesine devam etti.

Sarhoşlardan biri: «Şeytan çarpsın hepinizi!» dedi. «Neredeyse saat yediye çalacak. Benim buluşacağım saat bu.»

Ağırlaşan bir dille arkadaşı sözüne devam ediyordu: «Mauvaises-Paroles (*) Sokağında oturmadığımı sana söyledim, **indignus qui inter mala verba habitat (**)**. Benim evim Jean-Pain-Mollet Sokağında, yani **in vico Johannis-Pain-Mollet**. Bunun aksini söylersen bir tek boynuzludan daha da boynuzlusun! Herkes bilir ki bir ayının sırtına bir kere binen bir daha hiç korkmaz ama, senin aklın eğlencede, tıpkı Saint-Jacques De l'Hôpital gibi.»

Öbürü: «Jehan, dostum, sen sarhoşsun» diyordu.

Jehan, sallanarak: «Bunu söylemek hoşuna gidiyor ama, Phoebus» dedi, «Platon'un yüzünün yandan görünüşünün av köpeğine benzediği ispat edildi.»

Hiç şüphesiz ki okuyucu daha önceden bizim ahbabları, Yüzbaşı ile öğrenciyi tanımıştır. Onları karanlıklar içinden gözetleyen adamın da kimliği belliydi; çünkü öğrencinin arkadaşına yaptırdığı bütün zikzakları ağır adımlarla izliyordu. Yüzbaşı içkiye daha alışıktı olduğu için bütün soğukkanlılığını koruyordu.

Pelerinli adam dikkatle dinleyince şu ilginç konuşmayı tümüyle duyabildi:

— «Hey fitil! Öğrenci efendi! Düzgün yürümeye bak bir parça. Biliyorsun ki senden ayrılmam gerekiyor. İşte saat yedi oldu. Bir kadınla buluşacağım.»

— «Siz beni rahat bırakın, canım! Yıldızlar, ateşten mızraklar görüyorum ben. Siz kahkahadan çatlayan Dampmartin şatosu gibisiniz.»

— «Ninemin sigillerinin başı için, Jehan, bu aşı-

(*) «Kötü-Sözler.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Kötü sözler arasında oturan şerefsizdir.» (Ç.n.)

rı bir inatla saçmalamaktır. — Bu arada, Jehan, bir parçacık paran arttı mı?»

— Mösyö rektör, kusur yok, biraz kasaplık, yani *parva boucheria*.

— «Jehan, dostum Jehan! Biliyorsun ki bu küçük-le Saint-Michel Köprüsü'nün ucunda buluşacağım. Köprü'nün kötü kadını Falourdel'in evinden başka yere de götüremem onu; orada da, oda parası ister. Ak sakallı ahlâksız ihtiyar karı bana veresiye de yapmaz bu işi! Jehan! ne olur! Rahibin bütün kesesini içtik mi yoksa biz? Bir tek meteliğin bile kalmadı mı?»

— «Geçen saatleri iyi değerlendirmiş olmak duygusu çok yerinde, lezzetli bir yemeğin baharı gibidir.»

— «Hay, körolasica! Yeter bütün bu saçmalıklar! Bana bak, şeytan götüresice Jehan, bir parça bozuluk paran kaldı mı? Ver onları bana, yoksa üstünü başını arayacağım, ister Eyub gibi cüzzamlı ol, ister Sezar gibi uyuz!»

— «Mösyö, Galiache Sokağı'nın bir ucunda Verrierie Sokağı ve öbür ucunda da Tixeranderie Sokağı vardır.»

— «Peki, aziz dostum Jehan, benim zavallı arkadaşım, Galiache Sokağı, iyi, pekiyi. Ama, Tanrı aşkına, kendine gel. Bir tek meteliğe ihtiyacım var, hem de saat yedide!»

— «Hepiniz susun ve nakarata dikkat edin.

Farelerin kedileri yediği zaman,
Kral, Arras'ya bey olacak,
Büyük, engin denizin
Saint-Jean yortusunda donduğu ân,
Görülecek ta buzun üstünden,
Arras'lıların çıktığı, yerlerinden.

Phoebus: «Peki, dinsizin öğrencisi! Ananın barsakları keşke seni boğsaydı!» diye bağırdı, sonra sarhoş öğrenciyi sertçe itti; o da, duvara doğru kaydı ve

Philippe-Auguste'ün kaldırımları üzerine yavaşça düştü.

Phoebus, bir sarhoşun kalbinden hiçbir zaman ayrılmayan o kardeşçe acıma kalıntısıyla, Jehan'ı, raslantının Paris'in bütün binek taşları köşesinde hazır bulundurduğu ve zenginlerin çöp yığını diye hor göerek küçük düşürdükleri o yoksul yastıklarından biri üzerine ayağıyla yuvarladı. Jehan'ın başını bir lahana koçanının eğik düzeyine yerleştirdi, hemen o anda da öğrenci yüce gürültüyle horlamaya başladı. Gene de Yüzbaşı'nın kalbindeki kin büsbütün sönmemişti. Uyuyan zavallı öğrenciye: «Çöp arabası seni de alır giderse oh olsun sana!» dedi, uzaklaştı.

Onun peşinden hâlâ ayrılmayan pelerinli adam, bir ân, yerde yatan öğrencinin önünde durdu; bir karsızlık içinde gibiydi; sonra, derin bir iç çekerek, o da Yüzbaşı'nın arkasından uzaklaştı.

Okurumuz isterse biz de onlar gibi, Jehan'ı yıldızların hoşgörü dolu bakışları altında bırakırız, ötekilerin peşine takılırız.

Phoebus, Saint-André-des-Arcs Sokağı'na sapar sapmaz, birisinin peşinden geldiğini fark etti. Tesadüfen başını çevirince, arkasından duvarlara sürünerek ilerleyen, gölge gibi bir şey gördü. Durdu, gölge de durdu. Yürümeğe başladı, o da yürüdü. Bu durum Phoebus'ü pek az kaygılandırdı. «Adam sen de!» dedi. «Meteliğim bile yok.»

Autun Okulu karşısında mola verdi. Kendisinin «öğrenimim» adını verdiği şeye bu okulda başlamıştı. Hâlâ sürüp giden muzip öğrenci alışkanlığıyla, Kardinal Pierre Bertrand'in, cümle kapısının sağında duran heykeline, Horatius'un taşlamasında *Olim truncus eram ficulnus* (*) dediği, Priapos'un çok acı bir biçimde yakındığı hakareti yapmadan asla geçemezdi.

(*) Latince: «Eskiden bir incir ağacının gövdesiydin.» (Ç.n.)

Bunu öyle şiddetle yapmıştı ki *Eduensis episcopus* (**) ibaresi hemen hemen silinmişti. Böylece, her zaman ki gibi heykelin önünde durdu. Sokak ıssızdı. Burnu havada, tembel tembel, kordonlarını bağladığı sırada, gölgenin ağır adımlarla kendisine doğru yaklaştığını gördü. Öyle ağır ilerliyordu ki Phoebus onun pelerini, şapkası olduğunu rahatça fark edecek zamanı buldu. Adam onun yanına gelince durdu, Kardinal Bertrand'ın heykelinden daha da hareketsiz kaldı. Gece bir kedinin gözbebeklerinden çıkan o belirsiz ışıkla dolu gözlerle Phoebus'e bakıyordu.

Yüzbaşı cesurdu, elinde kamayla karşısına çıkan bir hırsızdan pek kaygı duymazdı. Ne var ki bu yürüyen heykel, taş kesilen bu adam onu dondurdu. O sıralarda, herkesin ağzında, Paris sokaklarının gece gezgincisi, asık suratlı rahibin, bilmem hangi hikâyeleri dolaşıyordu, bunlar hafızasında belli-belirsiz uyanıverdiler. Birkaç dakika şaşkınlık içinde kaldı, en sonunda, gülmeye çabalayarak sessizliği bozdu.

— «Mösyö, eğer sandığım gibi bir hırsızsanız, bir ceviz kabuğuna saldıran bir balıkçıl kuşu etkisini veriyorsunuz bana. Azizim, ben soylu bir ailenin iflâs etmiş oğluyum. Bitişige başvurun. Bu okulun şapelinde gümüş takımlar arasında sayılan bir haç vardır.»

Gölgenin eli pelerininin altından çıktı, bir kartal pençesi ağırlığıyla Phoebus'ün koluna atıldı. Aynı zamanda, gölge de konuştu:

— «Yüzbaşı Phoebus De Châteaupers!»

— «Ne şeytan!» dedi Phoebus. «Adımı biliyorsunuz demek?»

Pelerinli adam o mezardan gelen sesiyle: «Sadece adınızı bilmekle kalmıyorum» dedi. «Bu akşam biriyile buluşacaksınız.»

Phoebus, şaşırarak: «Evet» dedi.

(**) Latince: «Autun piskoposu.» (Ç.n.)

— «Saat yedide.»

— «Bir çeyrek saat sonra.»

— «Falourdel'in evinde.»

— «Gerçekten de öyle.»

— «Saint-Michel Köprüsü'ndeki kötü kadın.»

— «Pazar duasının dediği gibi büyük melek Saint-Michel'in.»

Hayalet: «Dinsiz, imansız!» diye homurdandı. «Bir kadınla mı?»

— «Confiteor.» (*)

— «Adı da...»

Phoebus neşeyle: «Smeralda» dedi. Tasasızlığı yavaş yavaş yeniden gelmişti.

Bu adı duyunca, gölgenin pençesi Phoebus'un kolunu öfkeyle sarstı.

— «Yüzbaşı Phoebus De Châteaupers, yalan söylüyorsun!»

Yüzbaşı'nın yüzü öfkeden alev alev yandı, geriye doğru sıçradı; hem de öylesine hızlı ki kendisini yakalayan kısaçtan kurtuldu, yiğitçe elini kılıcının kabzasına attı. O anda pelerinli adamın bu öfke karşısındaki donuk hareketsizliğini her kim görse ürkerdi. Don Juan'la heykelin çarpışmasına benzer bir şeydi bu.

«İsa ve şeytan!» diye bağırdı yüzbaşı. «İşte, bir Châteaupers'in kulağına pek ender olarak çarpan bir söz! Bunu bir daha söylemeye cesaret edemezsin.»

«Yalan söylüyorsun!» dedi gölge soğukça.

Yüzbaşı dişlerini gıcırdattı. O anda asık suratlı rahibi, hayaleti, boşınanları, hepsini unutmuştu. Karşısında sadece bir adamla bir hakaret görüyordu. Şiddetli bir öfkeyle boğulan bir sesle: «Ya! işte bu pek güzel doğrusu!» diye mırıldandı. Kılıcını çekti, sonra da kekeledi, çünkü öfke de korku gibi insanı titretir: «Buraya gel! Hemen! Hadi! Kılıçlar! Şu taşların üzerine kan dökülsün!»

(*) Latince: «İtirafl ederim.» (Ç.n.)

Bu sırada ötekisi hiç kımıldamıyordu. Hasminin silâhını kavradığını ve sağ ayağını öne uzatarak saldırmaya hazırlandığını görünce: «Yüzbaşı Phoebus» dedi ve üzüntüden titreyen bir sesle: «Bir kadınla buluşacağınızı unutuyorsunuz.»

Phoebus gibi adamların öfkesi saman alevi gibidir, bir damla su hemen söndürmeye yeter. Bu basit sözler elinde parlayan kılıcı indiriverdi.

— «Yüzbaşı,» diye devam etti adam. «Yarın, öbürün, bir ay sonra, on yıl sonra, beni, boğazınızı kesmeye hazır bulursunuz; ama, önce randevunuza gidin.»

Phoebus, sanki kendi kendisiyle uzlaşmak istermiş gibi: «Gerçekten de, bunlar insanın önceden söz verip bulunduğu sevimli iki şeydir, kılıç da, kız da; ama, her ikisine de sahip olacakken birini öbürü yüzünden neden kaçıracaktım anlamıyorum.»

Kılıcını kınına yerleştirdi.

Yabancı adam: «Hadi, randevunuza gidin!» dedi.

Phoebus biraz sıkılarak: «Beyim, nezaketinize pek çok teşekkür ederim» dedi. «Gerçekten de yarın Adem Baba elbiselerimizde yırtmaçlar, düğme delikleri açmakta hiç de geç kalmış olmayız. Bir süre daha hoş vakit geçirmem için bana izin verdiğinizden dolayı size minnettarım. Sizi bu sokak sularının içine uzatıp gene de güzele vaktinde yetiştirmeyi umuyordum; zaten bu gibi durumlarda kadınları bir parça bekletmek uygun düşer. Ama, siz sağlam, dinç bir kimseye benziyorsunuz; onun için, eğlenceyi yarına bırakmak daha doğru olacak. Böylece, ben de işte buluşacağım yere gidiyorum. Saat yedideydi, bildiğiniz gibi.» Burada Phoebus kulağını kaşdı. «Hay, körolasica! Az daha unutuyordum! Kulübenin giriş parasını verecek meteliğim yok, ihtiyar orospu da ücreti peşin ister. Bana hiç güveni yok.»

— «İşte alın ödeyeceğiniz parayı.»

Phoebus yabancıнын soğuk elinin kendi eline go

niş bir madeni para sıkıştırdığını duydu. Bu parayı almaktan ve o eli sıkmaktan kendini alamadı.

— «Vay canına!» diye haykırdı. «Siz iyi bir çocuk-sunuz!»

Adam: «Bir şartla» dedi. «Hata ettiğimi, yani sizin bana gerçeği söylediğinizi ispat edin. O kadının gerçekten sizin adını söylediğiniz kadın olduğunu görebileceğim bir köşeye beni gizleyin.»

Phoebus: «Aa! umurumda bile değil!» dedi. «Biz Sainte-Marthe'lı oda denilen odayı tutacağız. Siz de yandaki köpek kulübesinden istediğiniz gibi görebilir-siniz.»

Gölge: «Gelin öyleyse!» dedi.

Yüzbaşı: «Emrinize amadeyim!» dedi. «Sizin bizzat Şeytan'ın ta kendisi olup olmadığınızı bilmiyorum ama, bu akşam dost olalım. Yarın size bütün borçlarımı öderim, hem kese borcunu, hem de kılıç borcunu.»

Hızlı hızlı yürümeye koyuldular Birkaç dakika sonra, ırmağın sesi o zamanlarda evlerle dolu olan Saint-Michel Köprüsü'ne geldiklerini onlara bildirdi.

Phoebus arkadaşına: «Önce sizi içeri sokayım, sonra da gidip Petit-Châtelet'de beni bekleyen güzeli alıp geleyim» dedi.

Arkadaşı buna hiçbir karşılık vermedi. Yan yana yürüdüklerinden beri bir tek kelime söylememiştir. Phoebus alçak bir kapının önünde durdu, sertçe vurdu. Kapının aralıklarından bir ışık görüldü. Dişsiz bir ses bağırdı: «Kim o?»

Yüzbaşı: «Tanrı'nın cezası! Tanrı'nın gazebi! Tanrı'nın musibeti!» diye karşılık verdi.

Kapı hemen açıldı. Gelenlere her ikisi de titreyen ihtiyar bir kadınla eski bir lamba yol gösterdi. Yaşlı kadın iki kat olmuştu; hırpani kılıklı, titrek başlı, küçücük gözlü bir kadındı bu; kafasında bir paçavra vardı; elleri, boynu, her yanı kırış kırıştı, dudakları diş etlerinin altına giriyordu; ağzının çevresinde, kendisi-

ne bıyıklı bir kedi suratı veren, beyaz kıllardan fırçalar vardı.

Viranenin içi kadından daha da beter, yıkık döküktü: Kireç badanalı duvarlar, tavanda kapkara kirişler, saçakları dökülmüş bir ocak; bütün köşelerde örümcek ağları; ortada masaların, topal iskemlelerin sallanan sürüsü; küller içinde pis bir çocuk; dipte de bir merdiven —daha doğrusu, tahtadan bir asma merdiven— tavandaki deliğe ulaşıyordu.

Bu inden içeri girince Phoebus'un arkadaşı pelerinini gözlerine kadar kaldırdı. Bu arada Yüzbaşı, bir Afrikalı gibi küfür ederek, değerli Régnier'mizin dediği gibi, «bir mangırda güneşi parlatmak» telaşına koyuldu. «Sainte-Marthe'lı oda» dedi.

İhtiyar kadın onu bir beyefendi gibi karşıladı. parayı çekmeceye koydu; pelerinli adamın Phoebus'e verdiği paraydı bu. Kadın arkasını dönünce, küllerle oynayan, saç baş karmakarışık, hırpani kılıklı küçük oğlan ustalıkla çekmeyece yaklaştı, oradan parayı aldı, bir çalı demetinden kopardığı kuru yaprağı da onun üzerine koydu.

Yaşlı kadın, onlara taktığı ada göre, iki soylu'ya peşinden gelmelerini işaret etti, onların önünden merdiveni çıktı. Üst kata gelince, lambasını bir sandığın üzerine koydu. Phoebus de eve alışkın bir kimse gibi, karanlık, mezbele bir odaya açılan kapıyı itti. Arkadaşına: «Buraya girin, dostum» dedi.

Pelerinli adam bir tek kelime söylemeden sözü yerine getirdi. Kapı arkasından kapandı. Phoebus'un kapıyı sürmelediğini, sonra da ihtiyar kadınla birlikte merdivenden aşağı indiğini duydu. Işık kaybolmuştu.

VIII

IRMAĞA BAKAN PENCERELERİN FAYDASI

Claude Frollo (Çünkü Phoebus'ten daha akıllı

olan okurun bütün bu macerada başdiyakozdan başka asık suratlı rahip görmediğini tahmin ediyoruz), Claude Frollo kendisini Yüzbaşı'nın dışarıdan sürgülediği zifiri karanlık hücrede birkaç dakika el yordamıyla ilerledi. Burası, mimarların kimi zaman çatıyla dayanma duvarını birleştirdikleri noktada ayırdıkları gizli köşelerden biriydi. Phoebus'ün pek yerinde olarak «köpek kulübesi» diye adlandırdığı bu yeri dikine kesersek ortaya bir üçgen çıkardı. Ne penceresi, ne de yuvarlak tavanarası penceresi vardı. Tavanın eğik düzlemi insanın ayakta durmasına engel oluyordu; bu yüzden, Claude toz toprak arasına, altında ezilen molozların, dökük sıvaların içine çömeldi. Baş ateş gibi yanıyordu. Elleriyle çevresini araştırırken yerde kırık bir cam parçası buldu, aldı alnına bastırdı; camın serinliğiyle biraz ferahladı.

Rahibin karanlık ruhunda o anda acaba neler geçiyordu? Bunu ancak kendisi, bir de Tanrı bilebilir.

Esmeralda'yı, Phoebus'ü, Jacques Charmolue'yü, çamurlar içinde bıraktığı pek sevgili kardeşini, başdiyakoz cübbesini, belki de, Falourdel'in evinde sürüklenen itibarını, bütün bu hayalleri, bütün o maceraları düşüncesine acaba hangi uğursuz düzenle yerleştirmişti? Bunu anlatacak durumda değilim. Yalnız, hiç şüphe yok ki bu düşünceler kafasında korkunç bir küme meydana getiriyordu.

Bir çeyrek saatten beri bekliyordu; ona aradan yüzyıl geçmiş gibi geliyordu. Birdenbire, tahta merdivenin çubuklarının çıtırdadığını duydu. Biri yukarı çıkıyordu. Merdiven kapağı yeniden açıldı, bir ışık belirdi. İçine kapatıldığı pis hücrenin kurt yeniği kapısında oldukça geniş bir çatlak vardı. Yüzünü oraya yapıştırdı. Böylece yandaki odada bütün olup bitenleri görebilirdi. Merdiven kapağından, önce, elinde lambasıyla, ihtiyar kadının kedi suratı çıktı; sonra, bıyığını buran Phoebus; sonra da üçüncü bir kişi, o güzel, sevimli yüz, Esmeralda göründü. Rahip onun yerden

göz kamaştıran bir hayalet gibi çıktığını gördü. Titredi, gözlerinin üzerine bir bulut yayıldı, damarları hızla attı; çevresinde her şey gürlüyor, dönüyordu. Ondan sonra hiçbir şeyi ne gördü, ne de duydu.

Kendine geldiği zaman, Phoebus ve Esmeralda yalnızdılar. O iki genç yüzle dipteki sefil bir yatağı baş-diyakozun gözlerine aksettiren lambanın yanına tahta sandığın üzerine oturmışlardı.

Sefil yatağın yanında, üzerine yağmur yağmış bir örümcek ağı gibi camı çökmüş bir pencere vardı; ağın kopmuş ilmekleri arasından gökyüzünün bir köşesi, ve uzakta yumuşacık bulutlardan bir örtünün üzerine yatmış ay görünüyordu.

Kız al al, şaşkın, heyecan içindeydi. Aşağı eğik kirpikleri kızarmış yanaklarını gölgeliyordu. Gözlerini kaldırıp bakmaya cesaret edemediği subay sevinç içindeydi. Kız, sevimli, beceriksiz bir hareketle, dalgın dalgın sıranın üzerine parmaklarının ucuyla anlaşılmaz çizgiler çiziyordu, parmağından gözünü ayırmıyordu. Ayağı görünmüyordu, küçük keçi üzerine yatmıştı.

Yüzbaşı pek zarif giyinmişti; yakasında, bileklerinde kurdeleler, danteller vardı; o devrin büyük zarafeti.

Rahip Claude, şakaklarında zonklayan kanının homurtusu arasında, onların birbirlerine neler söylediklerini bir hayli zorlukla duyabildi.

(Aşıkların yarenliği oldukça bayağı bir şeydir. Ezeli bir Seni seviyorum'dur bu. Birkaç aranağmeyle süslenmişse de dinleyen için oldukça çıplak ve pek yavan bir müzik cümlesidir. Ama Claude ilgisiz bir yabancı gibi dinlemiyordu ki.)

Kız gözlerini kaldırmadan: «Ah! Mösyö Phoebus, beni hor görmeyin. Yaptığım şeyin kötü olduğunu biliyorum!» diyordu.

Subay buna üstün ve kibar bir zarafetle karşılık verdi: «Seni hor görmek mi, güzel çocuk! Seni küçüm-

semek mi? Ne saçma! Niçin hor görecekmişim?

— «Sizin peşinizden geldiğim için.»

— «Bu konuda anlaşıyoruz, güzelim. Seni hor görmek değil, nefret etmeliydim senden!»

Kız ona dehşetle baktı: «Benden nefret etmek mi? Ne yaptım ki ben?»

— «Bu kadar yalvartığın için.»

Kız: «Ah!» dedi. «Bir adağa ihanet ediyorum... Ailemi bulamayacağım... Muska bütün değerini kaybedecek. Ama, ne önemi var? Şimdi artık anaya babaya ne ihtiyacım var?»

Böyle konuşurken, sevinçten, sevgiden nemlenen o iri kara gözlerini Yüzbaşı'ya dikmişti.

Phoebus: «Sözlerinizden bir şey anlıyorsam Şeytan çarpsın!» diye haykırdı.

Esmeralda bir an sessiz durdu; sonra gözlerinden bir damla yaş, dudaklarından bir iç çekme çıktı:

«Ah! mösyö, sizi seviyorum» dedi.

Kızın çevresinde öylesine bir utanma havası ve öyle bir erdem büyüğü vardı ki Phoebus onun yanında tam bir rahatlık bulamıyordu. Bununla beraber, ona cesaret verdi. Heyecanla: «Beni seviyorsun!» dedi, kolunu Çingene kızının beline doladı. Zaten bu fırsatı kolluyordu.

Rahip onu gördü, göğsünde gizli tuttuğu hançerin ucunu parmağıyla yokladı.

Çingene kızı, Yüzbaşı'nın yapışkan inatçı ellerini yavaşça belinden çözerken: «Phoebus» dedi, «sen iyi kalplisin, cömertsin, yakışıklısın. Beni kurtardın, Çingeneler arasında kaybolmuş zavallı bir çocuk olan beni kurtardın. Uzun zamandan beri beni kurtaracak bir subayı hayal ediyordum. Seni tanımadan önce de düşünüyordum, Phoebus'üm benim. Hayalimdeki de senin gibi güzel bir üniforması, kibar bir hali, kılıcı vardı. Adın Phoebus: Güzel bir ad bu. Adını seviyorum, kılıcını seviyorum. Phoebus, kılıcını çek de göreyim.»

Yüzbaşı: «Çocuk!» dedi, sonra da gülümseyerek kılıcını kınından çıkardı.

Çingene kızı kabzaya kılıcın keskin çeliğine baktı, pek tatlı bir merakla kabzadaki markayı inceledi:

— «Sen bir yiğidin kılıcsın. Yüzbaşı'mı seviyorum» diyerek kılıcı öptü.

Phoebus, bir fırsattan yararlanarak, onun eğilmiş güzel boynuna bir öpücük kondurdu. Kız kiraz gibi kızarak doğruldu. Rahip zifiri karanlık içinde dişlerini gıcırdattı.

Çingene kızı: «Phoebus» dedi, «bırak da seninle konuşayım. Şöyle biraz yürü, boylu-boyunca seyredeyim, mahmuzlarının şıkırtısını duyayım. Ne de yakışıklısın!»

Yüzbaşı mutlu bir gülümsemeyle onu azarlarken genç kıza hoş görünmek için ayağa kalktı:

— «Ne kadar da çocuk gibisin! Aklıma gelmişken sorayım, tatlım: Sen beni tören elbiselerimle hiç görürün mü?»

— «Ne yazık ki göremedim!»

Phoebus: «Asıl güzel olan odur işte!» dedi.

Döndü geldi, onun yanına oturdu ama, öncekinden çok daha yakınına yerleşti.

— «Dinle, güzelim...»

Çingene kızı güzel eliyle, çılgınlık, zarafet, neşe dolu bir çocukça davranışla onun ağzına birkaç kere vurdu:

— «Hayır, hayır dinlemeyeceğim seni. Beni seviyor musun? Beni sevip sevmediğini söylemeni istiyorum.»

Yüzbaşı, onun önünde yarı yarıya diz çökerek haykırdı:

— «Seni sevmek mi, hayatımın meleği! Bedenim, kanım, ruhum, hepsi senin, hepsi senin için. Seni seviyorum, senden başkasını da asla sevmedim.»

Bu cümleyi buna benzer pek çok durumlarda o kadar çok tekrarlamıştı ki, şimdi de bir solukta, hiçbir

şey unutmadan sıralayıverdi. Bu ihtirash aşk ilânı karşısında Çingene kızı gökyüzünün yerini tutan pis tavana meleksi bir mutluluk dolu bakışlarını kaldırdı:

— «Ah!» diye mırıldandı, «işte insanın ölmesi gereken ân!»

Phoebus ondan yeni bir öpücük almak için o ânı uygun buldu; bu da, zavallı başdiyakozu köşesinde acılara boğdu.

Aşık Yüzbaşı: «Ölmek mi!» diye haykırdı. «Sen neler söylüyorsun öyle, güzel meleğim? Tam yaşanacak zamandayız, ya da Jupiter yalnızca bir korkaktır! Bu kadar tatlı bir şeyin başlangıcında ölmek ha! Yazıklar olsun, ne kötü bir şaka bu! Olmaz böyle şey. Beni dinle, sevgili Similar... Esmenarda... Kusura bakma, öyle acayip bir adın var ki bir türlü içinden çıkamıyorum, bir çalılıkmış gibi takılıp kalıyorum!»

Zavallı kızcağız: «Ah! ulu Tanrım!» dedi, «ben de, değişikliği yüzünden, adım güzel sanıyordum! Mademki senin hoşuna gitmiyor, adımın Goton olmasını isterdim.»

— «Yo! bu kadarcık şey için üzülüp gözyaşı dökcek değiliz ya, tatlım! Alışılması gereken bir ad, hepsi bu kadar. Onu bir kere ezberlersem, her şey yoluna girer. Şimdi dinle, sevgili Similar'cığım, ihtirasla tapıyorum sana. Öylesine seviyorum ki, mucize gibi bir şey bu. Bu yüzden kıskançlıktan kuduran bir küçük kız tanıyorum...»

Kıskanç kız onun sözünü kesti: «O kim?»

Phoebus: «Ondan bize ne?» dedi. «Sen beni seviyor musun?»

Kız: «Ah!..» dedi.

— «İşte bu kadar! hepsi bu. Benim de seni ne kadar sevdiğimi anlayacaksın. Seni dünyanın en mutlu yarattığı haline getirmezsem beni de şeytan çarpsın! Bir yerlerde bir küçük odamız olur. Okçularıma senin pencerenin altında geçit yaptırırım. Hepsi de at sır-

tındadır, Yüzbaşı Mignon'un kilere meydan okuyorlar. Kargılı piyadeler, okçu süvariler, el topçuları var. Parislilerin Rully ambarındaki büyük gösterilerine götürürüm seni. Görülecek şeydir! Silâhlanmış seksenbin baş; otuzbin beyaz koşum, cepken, ya da zırhlı gömlek! mesleklerin altmış yedi bayrağı; parlamentonun, sayıştayın, generaller hazinesinin, maliyenin sancakları; sözün kısası, bir şeytan debdebesi! Kral Konağı'ndaki aslanları seyretmeye götürürüm seni; pek yırtıcı hayvanlar! Bütün kadınlar bundan hoşlanırlar.»

Kız birkaç dakikadan beri tatlı düşüncelere dalmıştı; onun sesinin ahengiyle hayaller kuruyor, sözlerinin anlamını dinlemiyordu bile.

Yüzbaşı, Çingene kızının kuşağını yavaşça çözerken: «Ah! mutlu olacaksın, görürsün bak!» diyordu.

Kız, sertçe: «Ne yapıyorsun öyle?» diye haykırdı. Bu zorbalık onu hayallerinden ayırmıştı.

Phoebus: «Hiç» dedi. «Sadece diyordum ki, benimle olduğun zaman şu saçma, sokak kıyafetini çıkarman gerekecek.»

Kız, sevgiyle: «Seninle olduğum zaman, benim Phoebus'üm!» diye mırıldandı. Yeniden düşüncelerine daldı, sustu.

Yüzbaşı, onun yumuşaklığından cesaret alarak sarıldı. Kız hiç direnmedi. Phoebus zavallı çocuğun elbisesinin göğsündeki şeritleri usulca çözmeye başladı, yakalığını öylesine yerinden oynattı ki, rahip kumaşın altından Çingene kızının yuvarlacık, esmer çıplak omuzunun ufuktaki sis içinden yükselen ay gibi ortaya çıktığını gördü, soluğu kesildi.

Kız Phoebus'e engel olmuyordu. Olup bitenlerin farkında değilmiş gibiydi. Cüretli Yüzbaşı'nın gözleri parlıyordu.

Esmeralda birdenbire ona doğru döndü, sonsuz bir sevgi belirterek: «Phoebus» dedi, «bana dinini öğret.»

Yüzbaşı kahkahayla gülerek haykırdı:

— «Benim dinim! Ben sana dinimi öğreteyim, öyle mi! Hay kör şeytan! benim dinimi ne yapacaksın?»

Kız: «Evlenmemiz için» dedi.

Yüzbaşının yüzü, şaşkınlık, horgörme, tasasızlık, çapkın bir ihtiras karışımı bir ifadeye büründü.

— «Adam sen de! Evleniyor muyuz ki?»

Çingene kızı sapsarı oldu, başı kederle göğsünün üzerine düştü.

Phoebus sevecenlikle: «Güzel sevgili, nedir bu çılgınlıklar? Sanki büyük bir işmiş evlilik! Bir rahibin tezgâhında latince üç buçuk kelime gevelemeyince insan daha mı az sever?»

En tatlı sesiyle böyle konuşurken Çingene kızına yaklaştıkça yaklaşıyordu. Okşayıcı elleri o incecik, kıvrak belin çevresindeki yerlerini almışlardı. Bakışı gitgide daha alevleniyordu. Mösyö Phoebus'un, iyi kalpli Homeros'un bir bulutu imdadına çağırmak zorunda kalacağı kadar Jüpiter'in aptallıklar yaptığı o ânlardan birine yaklaşmış olduğunu gösteriyordu herşey.

Bu arada Claude Frollo her şeyi görüyordu. Kapı, onun yırtıcı kuş bakışları için aralarında geniş yollar bırakan, baştan başa çürümüş fıçı tahatlarından yapılmıştı. O zamana kadar manastırın sarsılmaz bekâretine mahkûm edilen bu esmer derili, geniş omuzlu rahip bu aşk, gece, şehvet sahnesi karşısında titriyor ve kaynıyordu. Bu ateşli delikanlıya yoldan çıkarak teslim olan genç ve güzel kız, onun damarlarından erimiş kurşun akıtıyordu. Şehvetli bir kıskançlıkla, çözölen her iğnenin altına gözü uzanıyordu. Şu anda, bu zavalının kurt yenikli tahtalara yapışan yüzünü bir kimse görebilseydi, ceylan yutan çakalı kafesinin dibinden seyreden bir kaplan sanırdı. Gözbebekleri kapının yarıkları arasında bir mum gibi parlıyordu.

Birdenbire Phoebus hızlı bir hareketle Çingene kızının yakalığını çıkardı. Benzi soluk, dalgın duran zavallı kız sıçrayarak uyandı sanki. Sert bir tavırla, cü-

retli subaydan uzaklaştı. Çıplak göğsüne, omuzlarına göz atınca, kıpkırmızı kesildi, şaşırdı; utançtan dili tularak, güzel kollarını kavuşturdu, göğsünü örttü. Yanaklarını yakan alev olmasaydı onu böyle sessiz, hareketsiz görünce insan bir edep ve hâyâ heykeli sanırdı. Gözleri yere doğru inmişti.

Bu arada, Yüzbaşı'nın bir el hareketi kızın boyunda taşıdığı esrarlı muskayı ortaya çıkarmıştı. Ürküttüğü güzel yaratığa yaklaşmak için bu bahaneyi yakalayarak: «Bu nedir böyle?» dedi.

Kız: «Sakin ona elinizi sürmeyin!» diye atıldı. «O benim koruyucumdur. Ona lâıyık kalırsam beni aileme kavuşturacak. Ah! sayın Yüzbaşı, bırakın beni! Anneciğim! benim zavallı anneciğim! Nerelerdesin? Yetiş imdadıma! Lütfen, Mösyö Phoebus, yakalığımı geri verin!»

Phoebus geriledi, soğuk bir sesle: «O! küçükhanım, görüyorum ki beni sevmiyorsunuz» dedi.

Zavallı bahtsız kız yanına oturttuğu genç adamın boynuna sarıldı.

— «Seni sevmiyor muyum!» diye haykırdı. «Seni sevmiyor muyum! Phoebus'üm benim! Hain, kalbimi parçalamak için neler söylüyorsun sen böyle? Ah hadi öyle olsun! Al beni, her şeyi al! Bana ne istersen yap. Seninim. Ne umurumda muska! Ne umurumda annem! Annem sensin, mademki seni seviyorum! Phoebus, Phoebus'üm, sevgilim, beni görüyor musun? Bu benim, bak bana. Senin reddetmek istemediğin küçük kız geldi, kendisi sana kavuşmaya geldi. Ruhum, hayatım, vücudum, kişiliğim, bütün bunlar sana ait olan bir tek şey, Yüzbaşı'm. Peki, evlenmeyelim; bu senin canını sıkıyor. Hem de, en sonunda ben neyin ki? Zavallı bir sokak kızı; sen ise benim Phoebus'üm, sen soylu kişisin. Güzel şey, doğrusu ya, bir oyuncu kızın bir subayla evlenmesi! Ben çıldırmıştım. Hayır, Phoebus, hayır, senin metresin, eğlencen, isteğin... istediğin zaman senin olan bir kız... ben ancak bunun

için yaratıldım, ancak buna yararım; lekelenmiş hor görülen, şerefini kaybetmiş ama, ne olursa olsun, sevilen bir kız. Kadınların en gururlusu, en neşelisi olacağım. Yaşlandığımda ya da çirkinleştiğimde, Phoebus, seni sevebilecek durumdan çıktıktan sonra, Monsenyör, hizmetinde bulunmam için bana katlanırsın. Başkaları sana çevreler işler. Onları gözetecek olan hizmetçi benim. Mahmuzlarını parlatmama, elbiseni fırçalamama, süvari çizmelerinin tozunu almama izin verirsin. Bu lütufkârlığı benden esirgemezsın, değil mi, Phoebus'cüğüm benim? Bu arada, al beni! İşte Phoebus. bütün bunlar sana ait... yeter ki beni sev! Biz Çingene kızlarına ancak bunlar gereklidir: Hava ve aşk.»

Böyle konuşurken, kollarını subayın boynuna atıyor, ona yalvararak, gözyaşlarına karışmış güzel bir gülümsemeyle, aşağıdan yukarı doğru bakıyordu. Narin, nefis göğsü çuha cekete, sert işlemelere sürtünüyordu. Yarı-çıplak güzel vücudunu onun dizleri üzerinde kıvırıyordu. Sarhoşa dönen Yüzbaşı ateşli dudaklarını bu güzel Afrikalı omuzlara yapıştırdı. Arkaya doğru devrilen, gözleri tavana dalan kız bu öpüşün altında heyecan içinde ürperiyordu.

Birdenbire, Phoebus'ün başı üzerinden, bir başka baş, lânetlenmiş bir bakışla mosmor, yemyeşil olmuş kasılmış bir yüz gördü. Bu yüzün yanında hançer tutan bir el vardı. Rahibin yüzü ve eliydi bu. Kapıyı kırmıştı, orada duruyordu. Phoebus onu göremezdi. Kız korkunç görüntünün karşısında, yuvarlak gözleriyle büyük deniz kartalının tam yuvasının içine baktığı anda başını kaldıran bir güvercin gibi donarak, sessiz, hareketsiz kaldı.

Bir çığlık bile atamadı. Hançerin Phoebus'ün üzerine indiğini ve dumanı tüterek kalktığını gördü.

Yüzbaşı: «Lânet olsun!» dedi ve yuvarlandı.

Kız bayıldı.

Gözlerinin kapandığı, her türlü duygunun içinde dağıldığı anda, dudaklarının üzerine bir ateşin değdi

ğini, cellâdın kızıl demirinden daha yakıcı bir öpüşün yapıştığını duydu.

Kendine geldiğinde çevresini devriye erleri kuşatmıştı. Kendi kanıyla ıslanan Yüzbaşı'yı götürüyorlardı. Rahip ortadan kaybolmuştu. Odanın dibinde, ırmağa bakan pencere sonuna kadar açıktı. Yüzbaşı'ya ait olduğu sanılan bir pelerini yerden alıyorlardı. Çevresinde: «Yüzbaşı'yı bir büyücü kadın hançerledi» dediklerini duyuyordu.

I

KURU YAPRAK HALİNE GELEN PARA

Gringoire'la bütün Mucizeler Sarayı öldürücü bir kaygıya dalmışlardı. Koskoca bir aydan beri Esmeralda'nın ne olduğunu kimse bilmiyordu. Bu durum Çingene Dükü ile dostları serseri dilencileri pek üzüyordu. Keçinin ne âlemde olduğu da bilinmiyordu.

Bu da, Gringoire'ın acısını artırıyordu. Bir akşam Çingene kızı kaybolmuştu, o zamandan beri de hayatından bir haber almamıştı. Bütün araştırmalar boşa çıkmıştı. Bir takım eziyetçi muzipler Gringoire'a o akşam kıza Saint-Michel Köprüsü dolaylarında bir su-bayla giderken rastladıklarını söylüyorlardı. Ne var ki, Çingene geleneklerine pek uygun olan bu koca, inanç-sız bir filozoftu; ve ayrıca karısının ne derece bâkire olduğunu da herkesten daha iyi biliyordu. Muskayla Çingene kızının birbirine karışan iki erdeminden nasıl sağlam, karşı durulmaz bir edebin meydana geldiğini görmüştü, ve bu iffetin direnme gücünü saniyesine ka-dar matematik olarak hesaplamıştı. Böylece, o yön-den gönlü rahattı.

Onun için bu kayboluşu bir türlü anlayamıyordu. Derin bir acıydı. Zayıflayabilse, bundan dolayı zayıf-lardı. Bu yüzden her şeyi unutmuştu, edebi zevklerine kadar, eline geçecek ilk parayla bastırmayı tasarladığı büyük eser *De figuris regularibus et irregulari-*

bus'a (*) kadar (Çünkü, **Hugues de Saint-Victor'un** **Vindelin De Spire'in** ünlü karakterleriyle basılan **Di-dascalon'unu** gördüğünden beri kitabını bastırmayı sayıklayıp duruyordu.)

Günün birinde, üzgün üzgün, cinayet mahkemesi Tournelles'in önünden geçerken Adliye Sarayı'nın kapılarından birinin önünde bir topluluk gözüne çarptı. Oradan çıkan bir delikanlıya: «Ne var orada?» diye sordu.

Delikanlı: «Bilmiyorum, Mösyö» dedi. «Bir jandarmayı öldüren bir kadının yargılandığını söylüyorlar. Bu işin altında büyücülük olduğu sanılıyor. Onun için, piskoposla kilise mahkemesi de davaya katıldılar. Josas başdiyakozu olan ağabeyim de ömrünü orada geçiriyor. Onunla görüşmek istiyordum ama, kalabalık yüzünden yanına yaklaşımadım; buna da pek canım sıkıldı, doğrusu, çünkü paraya ihtiyacım var.»

Gringoire: «Ne yazık ki, mösyö, size ödünç verebilmeyi isterdim ama» dedi, «poturumun cepleri delikse bilin ki mangırlar yüzünden değildir.»

Delikanlıya ağabeysi başdiyakozu tanıdığını söylemeye cesaret edemedi; canını sıkıyan bir savsakla mayla, kilisedeki sahneden beri bir daha onunla görüşmemiştir.

Öğrenci yoluna gitti, Gringoire da oturma salonunun merdivenini çıkan halkın peşinden gitmeye başladı. Onun düşüncesine göre, yargıçlar genel olarak öylesine gönül eğlendirici bir aptallıktaydılar ki, insanın tasalarını dağıtmak için bir cinayet davasından daha iyi bir şey olamazdı. İçine katıldığı halk yürüyor, sessizce dirsek dirseğe ilerliyordu. Adliye Sarayı'nda, bu eski yapının barsak kanalı gibi kıvrımlanan loş koridorunda, yerinde sayar gibi ağır bir yürüyüşten sonra, bir salona açılan basık bir kapının yanına ulaşabildi. Uzun boyu sayesinde, kalabalığın dal-

(*) Latince: «Düzenli ve Düzensiz Şekiller Üzerine.» (Ç.n.)

galanan başları üzerinden içerisini bakışlarıyla araştırabilirdi.

Salon geniş ve loştu; bu da onu olduğundan daha da geniş gösteriyordu. Yüksek pencerelerden ancak soluk bir ışık giriyor, oymalı tahtalardan bir kafesi andıran kubbeye kadar varmadan sönüyordu; kubbenin binbir şekli gölgeler arasında karmakarışık oynasır gibiydi. Masaların üzerinde, şurada-burada, zabıt kâtiplerinin kâğıtların içine gömülü başları üzerinde parlayan birçok mum vardı. Salonun ön kısmı halkla doluydu; dipte, bir setin üzerinde, son sıraları karanlıklar içine gömülen birçok yargıç; hareketsiz, uğursuz yüzler. Duvarlara sayısız zambak çiçekleri serpilmişti. Yargıçların üzerinde büyük bir haç belli belirsiz seçiliyordu. Her yanda, mumların ışığının, uçlarına ateşten benekler yaptığı mızraklar ve kargılar.

Gringoire yanındakilerden birine «Mösyö dini meclis rahipleri gibi şuraya sıralanan bütün bu insanlar kimlerdir böyle?» diye sordu.

Adam: «Mösyö, sağdakiler yüce meclis üyeleri, soldakiler de soruşturma üyeleri; kara cübbeliler avukatlar kırmızı cübbeliler de eşraf.»

— «Şurada, onların üst tarafında, ter döken şu kırmızı şişko kim?»

— «O sayın başkan.»

Gringoire: «Ya onun arkasındaki şu koyunlar kim?» diye sordu. Daha önce de söylediğimiz gibi yargıçları hiç sevmezdi. Bu da belki dramatik terslikten bu yana Adliye Sarayı'na karşı beslediği kinden ileri geliyordu.

— «Onlar kral sarayının danıştay üyesi baylar.»

— «Peki, ya önündeki yaban domuzu?»

— «Yüksek mahkemenin zabıt kâtibi mösyö.»

— «Peki, sağdaki şu timsah?»

— «Üstat Philippe Lheulier, kralın başavukatı.»

— «Peki, soldaki şu koskoca kara kedi?»

— «Üstat Jacques Charmolue, kralın kilise mah-

kemesindeki vekili, yanında da kilise mahkemesinin sayın rahipleri.»

Gringoire: «Peki, Mösyö bütün yüksek kişilerin burada işleri ne?» diye sordu.

— «Yargılıyorlar.»

— «Kimi yargılıyorlar? Ben ortada hiçbir sanık göremiyorum.»

— «Bir kadın, Mösyö. Onu göremezsiniz. Sırtı bize dönük; sonra da halk onu bizden gizliyor. Bakın, kadın şurada, bir kargı topluluğunu gördüğünüz yerde.»

Gringoire: «Kimdir o kadın? Adını biliyor musunuz?» diye sordu.

— «Hayır, Mösyö. Ben de az önce geldim. Kilise mahkemesinin davaya katıldığına bakılırsa işin içinde büyüclük var sanırım.»

Bizim filozof: «Hadi bakalım!» dedi, «bütün bu adalet adamlarının insan eti yemelerini seyredeceğiz. Ne de olsa bu da bir seyirdir.»

Yanındaki adam: «Üstat Jacques Charmolue'nün pek yumuşak bir hali olduğunun farkında mısınız, Mösyö?» diye sordu.

Gringoire: «Hım!» yaptı. «Burun delikleri kısılmış, ince dudaklı bir yumuşaklığa ben hiçbir zaman güvenmem.»

Sözün burasında yanlarındakiler iki gevezeyi susmaya zorladılar. Önemli bir tanık dinleniyordu. Salonun ortasında, yürüyen bir paçavralar yığını sanılacak kadar yüzü-gözü elbiselerinin altında kaybolan yaşlı bir kadın konuşuyordu:

— «Sayın efendilerim, olay o kadar gerçektir ki kırk yıldan beri Saint-Michel Köprüsü'ne yerleşen, ben Falourdel kadar gerçek. Efendilerime kazanç verdimi, miras vergimi, tımar vergimi öderim. Irmağın yukarı tarafındaki boyacı Tassin-Caillart'ın evinin karşısında otururum. —Eski devrin dilberiyken şimdi zavallı bir ihtiyar kadını, sayın efendilerim.— Bir-

kaç günden beri bana: «Falourdel, çıkırğını akşamları çevirme» diyorlardı. «Şeytan, yaşlı kadınların iğini boynuzlarıyla taramaktan pek hoşlanır. Geçen yıl Temple dolaylarında dolaşan asık suratlı rahip bu yıl, kesin olarak Cité'dedir. Falourdel, aman dikkat et, kapına çarpmasın!» diyorlardı. —Bir akşam çıkırğımı çeviriyordum. Kapı vuruldu. «Kim o?» diye seslendim. Biri küfür etti. Kapıyı açtım. İçeri iki adam girdi: Yakışıklı bir subayla kapkara biri. Karalar giymiş olanın yalnız gözleri görünüyordu; iki kor. Geri kalanı pelerinle şapkaydı. Bana: «Sainte-Mart-he'lı odayı istiyoruz» dediler. Bu benim yukarıdaki odamdır, sayın efendilerim, en temiz odam. Bana bir gümüş verdiler. Parayı çekmecemin içine koydum, kendi kendime de: «Bununla yarın Gloriette mezbahasından işkembe alırım» dedim. Yukarı çıktık. Odaya gelince, ben sırtımı çevirir çevirmez, karalar giyinmiş adam kayboldu. Bu beni birazcık şaşırttı. Yüce bir soyluküşi gibi yakışıklı olan subay benimle aşağı indi. Dışarı çıktı. Çilenin çeyrekte birini eğirecek zaman geçti geçmedi, güzel bir kızla döndü; saç-başı düzeltilse güneş gibi parlayacak bir taş bebek. Kızın yanında bir teke, kocaman bir teke vardı, siyah mı, beyaz mı, pek hatırlayamıyorum. İşte bu beni düşündürdü. Kız, o beni ilgilendirmez ama, teke!.. Bu hayvanları hiç sevmem; sakalları, boynuzları vardır; tıpkı bir erkek gibi. Hem de cumartesi (*) hatırlatır. Ben gene de sesimi çıkarmadım. Parayı almıştım ya. Haklı değil miyim, sayın yargıç? Kızla Yüzbaşı'yı yukarıdaki odaya çıkardım, yalnız bıraktım, yani tekeyle birlikte. Aşağı indim, iplik eğirmeye koyuldum. —Size şunu söylemem gerekir ki evimde bir zemin katın penceresiyle birinci katın penceresi suyun üzerine açılır. Evet, ben iplik eğirmekle uğraşıyordum. Bilmem ne-

(*) Cumartesi büyük günü sayılır, o gün şeytanın teke şekline girdiği söylenirdi. (Ç.n.)

den, tekenin aklıma getirdiği asık suratlı rahibi düşünüyordum; sonra da güzel kız biraz garip giyinmişti.—Birdenbire, yukarıdan bir çığlık duydum. Yere bir şey düştü, pencere açıldı. Tam onun altında olan kendi pencereme koştum, gözlerimin önünden kapkara bir şeyin geçtiğini gördüm. Suya düştü. Rahip kılığına girmiş bir hayaletti bu. Ay vardı. Onu iyice gördüm. Cité yönünde yüzüyordu. O zaman, tir-tir titreyerek, devriyeyi çağırdım. Bu on iki devriye mösyöler içeri girdiler. İlk önce, çakır keyif olduklarından, konunun aslını da bilmediklerinden beni dövdüler. Onlara her şeyi anlattım. Yukarı çıktık. Bir de ne görelim? O zavallı güzelim odacığım kanlar içindeydi! Yüzbaşı boyunda bir hançerle boylu boyunca serilmişti. Kız ölü taklidi yapıyordu. Keçi de fena halde ürkmüştü. —«İyi» dedim kendi kendime, «döşeme tahtalarını temizlemek için onbeş günden fazla uğraşmak, kazımak gerekecek. Korkunç bir şey!»— Subayı alıp götürdüler, zavallı delikanlı, —Üstü-başı darmadağınık olan kızı da götürdüler.— Durun. Daha beteri var: Ertesi gün, işkembe almak için parayı aradığım zaman yerinde bir kuru yaprak buldum.»

Kocakarı sustu. Dinleyiciler arasında bir dehşet mırıltısı dolaştı.

Gringoire'in yanındakilerden biri: «O hayalet, o teke... bütün bunlar büyücüyü hatırlatıyor» dedi.

Bir başkası ekledi: «Ya o kuru yaprak!»

Bir üçüncüsü söze katıldı: «Hiç şüphe yok ki bu, subayları soymak için asık suratlı rahiple ilişkisi olan bir büyücü kadındır.»

Gringoire bile bütün bunları korkunç ve gerçeğe uygun bulmaktan pek de uzak değildi.

Sayın başkan azametle seslendi:

— «Falourdel, adalet önünde söyleyecek başka sözün yok mu?»

Yaşlı kadın: «Hayır, sayın efendim» dedi. «Yalnız şu var ki iddianamede benim evimi, hakaret edercesine

uygunsuz ve pis bir virane olarak göstermişler. Çok insan olduğu için köprünün evleri pek iyi durumda değillerdir ama, zengin ve pek temiz, güzel hanımlarla evli kimseler olan kasaplar da orada oturmaktan hiç de kaçınmıyorlar.»

Gringoire'a bir timsah etkisi yapan yargıç ayağa kalktı:

— «Susun artık! Sanığın üzerinde bir kama bulunduğunu gözden kaçırmamalarını sayın baylardan rica ederim. Falourdel, şeytanın size verdiği para yaprak biçimine girmiş. O yaprağı yanınızda getirdiniz mi?»

Kadın: «Evet, monsenyör, onu buldum. İşte burada!» dedi.

Bir mübaşir kuru yaprağı timsaha verdi, o da üzgün üzgün başını sallayarak başkana uzattı. Başkan da kilise mahkemesinde kralın vekiline gönderdi; öyle ki yaprak bütün salonu dolaştı.

Üstat Jacques Charmolue: «Bu bir kayın ağacı yaprağı. Büyücülüğün yeni bir kanıtı!» dedi.

Bir üye söz aldı:

— «Tanık! evinizde iki adam aynı zamanda yukarı çıktı. Önce kaybolduğunu, sonra da rahip elbisesiyle Seine ırmağında yüzdüğünü gördüğünüz kararlar giyinmiş adamla subay. Parayı size hangisi verdi?»

Yaşlı kadın bir süre düşündü:

— «Subay verdi» Kalabalığın içinden bir uğultu dolaştı.

Gringoire: «A! işte bu benim inancımı sarstı!» diye düşündü.

Bu arada, kralın başavukatı Üstat Philippe Lheulier yeniden söze karıştı:

— «Sayın mösyölere şunu hatırlatırım ki, öldürülen subay, başucunda alınan yazılı ifadesinde, kararlar giyinmiş adam yanına yaklaştığında, bunun asık suratlı rahip clabileceğini belirsizce düşündüğünü bildirmiş, gidip sanıkla düşüp kalkması için hayaletin kendisini

şiddetle sıkıştırdığını, kendisinin de beş parasız olduğunu açıklaması üzerine ona para verdiğini, yani Fa-lourdel'in ücretini ödediği gümüş parayı verdiğini sözlerine eklemişti. Demek ki o gümüş, bir cehennem parasıdır.»

Bu inandırıcı ifade Gringoire'in da, dinleyiciler arasındaki öbür şüphecilerin de bütün kuşkularını ortadan kaldırır gibi oldu.

Kralın avukatı yerine otururken: «Kanıtların bulunduğu dosya mösyölerdedir; Phoebus De Château-pers'in sözlerini araştırabilirler» diye ekledi.

Bu adı duyunca sanık ayağa kalktı. Başı halkın üzerinden aştı. Gringoire Esmaralda'yı tanıdı ve dehşete kapıldı.

Kızın benzi soluktu; eskiden pek zarif bir şekilde örgülü ve sarı pullarla süslü olan saçları karmakarışık sarkıyordu; dudakları morarmıştı; çukura kaçan gözleri ürküntü veriyordu. Heyhat!

— «Phoebus!» dedi şaşkınlıkla. «Nerede? Ey benim efendilerim! Beni öldürmeden önce, lütfen, sağsa... söyleyin bana!»

Başkan: «Sesini kes, kadın!» dedi. «Bizim davamız bu değil.»

Kız zayıflayan güzel ollerini kavuşturarak: «Ah! merhamet edin!» dedi. «Yaşıyorsa, söyleyin bana!» Elbisesinin boyunca da zincirlerinin titreştiği duyuluyordu.

Kralın avukatı, sert bir tavırla «Peki öyleyse» dedi. «Ölmek üzere. Memnun oldun mu şimdi?»

Bahtsız kız ses çıkarmadan, gözyaşı dökmeden balmumundan bir heykel gibi bembeyaz, sanık sandalyesine yığıldı.

Başkan ayaklarının dibinde duran, başında sırmalı takke, sırtında kara cübbe, boynunda bir zincir, elinde değnek bulunan bir adama doğru eğildi:

— «Mübaşir, ikinci sanığı içeri al!»

Bütün gözler, açılan, ve, Gringoire'in büyük kalp

carpıntısıyla, boynuzları ve ayakları yaldızlı güzel bir keçiye yol veren küçük kapıya döndü. Zarif hayvan sanki bir kayanın tepesinde dikilip de ayaklarının altında geniş bir ufuk varmış gibi boynunu uzatarak bir süre kapının eşiğinde durdu. Birden Çingene kızını fark etti, ve, masanın ve bir zabıt kâtibinin başı üzerinden sıçrayarak iki hamlede onun dizlerine ulaştı. Sonra, bir kelime, ya da bir okşama dileyerek, hanımının ayaklarında yuvarlandı. Sanık hiçbir hareket yapmadı, zavallı Djali'ciğe bir göz bile atamadı.

Falourdel: «A! ama... benim alçak hayvan, her ikisini de pek güzel tanıyorum!» diye haykırdı.

Jacques Charmolue söze karıştı:

— «Mösyöler hoşgörürlerse, keçinin sorgusuna başlayalım.»

Bu, gerçekten de, ikinci sanıktı. O devirde bir hayvana karşı büyüclük davası açmaktan daha tabii bir şey olamazdı. Bunlar arasında, zabıta amirliğinin 1466 hesaplarında, Corbeil'de, suçundan dolayı idam edilen Gillet-Soullart ile dişi domuzu davasının mahkeme harcından söz edildiğine rastlanır. Orada her şey vardır: Dişi domuzun konduğu çukurlardan alınan beşyüz çalı çırpı demeti; tutuklunun cellâtle kardeşçe paylaştığı son yemek; üç ölçek şarapla ekmeğin, beheri sekiz Paris meteliğinden, dişi domuzun onbir günlük bakım, yiyecek bedeli... Charlemagne ile Louis Le Débonnaire'in yazılı buyrukları, havada görünmek cürretinde bulunan alev halindeki hayaletlere ağır cezalar verirler

Bu arada kilise mahkemesi vekili haykırmıştı:

— «Bu keçiye çarpan ve onu kaçırmak için yapılan bütün dualara, ayinlere karşı koyan şeytan kötülüklerinde devam ederse, bu kötülüklerle mahkeme heyetini dehşete düşürürse ona karşı darağacı, yada odun ateşi cezasına başvurmak zorunda kalacağımızı kendisine haber veririz.»

Gringoire soğuk terlere battı. Charmolue Çingene

kızının masa üzerinde duran tefini aldı, onu belirli bir şekilde keçiye uzatarak sordu:

— «Saat kaç?»

Keçi ona zeki bir gözle baktı, yaldızlı ayağını kaldırdı, yedi kere vurdu. Gerçekten de, saat tam yediydi. Halkın üzerinden bir dehşet dalgası geçti.

Gringoire dayanamadı, yüksek sesle bağırdı:

— «Mahvoluyor! Görüyorsunuz ki ne yaptığını bilmiyor.»

— «Salonun dibindeki efendiler, susun!» dedi sertçe mübaşir.

Tefin buna benzer hareketleriyle Jacques Charmolue, günün tarihi, yılın ayı gibi konularda keçiye daha başka birçok taklitler yaptırdı. Bunlara okuyucu daha önce tanık olmuştu. Adli duruşmalara özgü bir görüş yanılmasıyla Djali'nin bu masum muzipliklerini dört yol ağızlarında belki de defalarca alkışlamış aynı seyirciler Adliye Sarayı'nın kubbeleri altında bunlardan ürktüler. Hiç şüphe yok ki keçi şeytanın ta kendisiydi.

Daha da beteri oldu: Kralın vekili Djali'nin boyunda duran, elle dizilen harflerle dolu bir deri çantayı döşeme taşlarının üzerine boşaltınca dağınık alfabet, keçinin, ayagıyla şu uğursuz adı çıkardığı görüldü: «Phoebus». Yüzbaşı'nın kurban edildiği büyüler karşı konulmazcasına ispatlanmış gibi göründü. Herkesin gözünde de, zarafetiyle gelip geçenleri defalarca hayran bırakan Çingene kızı, şu fevkalâde güzel oyuncu kız, artık bir büyücü cadıdan başka bir şey değildi.

Zaten o da hiçbir hayat eseri göstermiyordu. Ne Djali'nin zarif hareketleri, ne yargıçlarla avukatların tehditleri, ne dinleyicilerin boğuk lânet sesleri, hiçbir şey onun bilincine, düşüncesine kadar giremiyordu.

Onu uyandırmak için bir çavuşun merhametsizce sarsması, başkanın da sesini azametle yükseltmesi gerekti.

— «Kız, sen kendini büyücülüğe vermiş Çingene ırkındansın. Sen, davada yer alan büyülenmiş keçinin suç ortaklığıyla, geçen 29 mart gecesi, şeytanlarla anlaşarak, büyülerle, işvelerle kralın mızraklı hassa süvarilerinden bir yüzbaşığı, Phoebus De Châteaupers'i yaraladın ve bıçakladın. İnkâr etmekte direniyor musun?»

Kız yüzünü ellerinin içine gömerek haykırdı:

— «Ne korkunç şey! Phoebus'üm benim! Ah! bu cehennem azabı!»

Başkan soğuk bir sesle sordu:

— «İnkâr etmekte direniyor musun?»

Kız: «Elbette inkâr ediyorum!» diye korkunç bir sesle bağırdı. Ayağa fırlamıştı, gözleri ateş saçıyordu.

Başkan kısaca sordu:

— «Peki, öyleyse aleyhindeki olayları nasıl açıklayacaksın?»

Kız, kesik bir sesle: «Daha önce de söylemiştim» dedi. «Bilmiyorum. Bir rahipti, tanımadığım bir rahip. Peşimi bırakmayan, çok kötü, şeytan gibi bir rahip!»

Yargıç: «Ta kendisi» dedi. «Asık suratlı rahip!»

— «Ey monsenyörler! Acıyın bana! Zavallı bir kızım ben...»

Yargıç: «Çingene kızı» dedi.

Üstat Jacques Charmolue tatlılıkla söz aldı:

— «Sanığın bu cansıkıcı direnmesi karşısında, işkence uygulanmasını istiyorum.»

Başkan: «Kabul edildi!» dedi.

Bahtsız kızın bütün vücudu ürperdi. Gene de, okçu askerlerin emri üzerine, ayağa kalktı, önünde Charmolue ile kilise mahkemesinin rahipleri, iki sıra mızrağın arasında, oldukça metin adımlarla yürüdü, birdenbire açılan bir yan kapıya doğru gitti ve kapı arkasından kapanıverdi. Bu, tasalı Gringoire'a, kızcağızı yutuveren müthiş bir canavar ağzı gibi göründü.

Kız kaybolunca, içler acısı, şikâyet dolu bir meleme duyuldu. Ağlayan küçük keçiydi bu.

Oturuma ara verildi. Bir üye, mösyölerin yorgun olduğunu, işkencenin sonunu beklemenin pek uzun olduğunu belirtti; bunun üzerine, başkan: «Bir adliyecî, görevi için fedakarlık yapmalarını bilmelidir» dedi. Yaşlı bir yargıç da: «Daha yemek yemediğimiz bir sırada, kendisine işkence cezası verdiren cansıkıcı, den-siz cadaloz!» dedi.

II

KURU YAPRAK HALİNE GELEN PARANIN DEVAMI

Gün ortasında bile lambalarla aydınlatılan kapkaranlık geçitlerde birkaç basamak çıkıp indiler. Sonra hâlâ korkunç muhafızlarla çevrili olan Esmeralda'yı adliye çavuşlarından biri uğursuz bir odaya itti. Yuvarlak biçimdeki bu oda, yüzyılımızda, eski Paris'i istila eden yeni Paris'in modern yapılar kitlesi arasında hâlâ yükselen muazzam kulelerden birinin zemin katındaydı. Bu mahzende pencere yoktu; alçak muazzam bir kapıyla örtülü giriş yerinden başka delik yoktu. Öyleyken, ışık pek boldu orada. Kalın duvarların içine bir ocak yapılmıştı. Orada bol alevli bir ateş yanıyordu: mahzeni kızıl bir ışıkla dolduruyor, bir köşeye bırakılan zavallı mumu bütün aydınlığından yoksun ediyordu. Ocağı kapamaya yarayan dikenli parmaklık, yukarı kaldırılmıştı, karanlık duvar üzerindeki bu alevli pencerenin sadece çubukları, kapkara, sivri ve aralıklı dişleri görünüyordu; bu da, ocağı efsanelerdeki o alev saçan ejderha ağızlarından birine benzetiyordu.

Oradan yayılan ışıktaki, tutuklu kız odanın çevresinde, ne için kullanıldığını bilmediği korkunç araçlar gördü. Ortaya, hemen hemen doğrudan doğruya yere konmuş bir meşin şilte seriliydi, üzerinde de kubbe-

nin anahtar taşına oyulmuş yayvan, yassı burunlu bir canavarın ısırıldığı bakır bir halkaya bağlı tokalı bir kayış sallanıyordu. Kıskaçlar, kerpetenler, geniş saban demirleri ocağın içini dolduruyor, korların üzerinde karmakarışık, kızdırılıyorlardı. Cehennem ocağının kanlı ışığı bütün odanın içinde ancak bir korkunç şeyler yığınının aydınlatıyordu.

Bu odaya **sorgu odası** deniyordu sadece.

Yeminli işkenceci Pierrat Torterue şiltenin üzerinde gevşek gevşek oturuyordu. Yardımcıları, dörtköşe suratlı, meşin önlüklü, dokuma kayışlı biçimsiz iki cüce, korların üzerindeki demirleri kurcalıyorlardı.

Zavallı kızcağız, istediği kadar cesaretini toplamış olsun, bu odaya girer girmez dehşete kapıldı.

Adliye Sarayı çavuşları bir yana, kilise mahkemesinin rahipleri bir yana dizildiler. Bir köşede bir zabıt kâtibi, bir yazı takımı, bir masa vardı. Üstat Jacques Charmolue pek tatlı bir gülümsemeyle Çingene kızına yaklaştı.

— «Yavrucuğum» dedi, «inkâr etmekte hâlâ direniyor musun?»

Kız daha şimdiden ölü bir sesle: «Evet» dedi.

— «Bu durumda» diye karşılık verdi Charmolue, «istemediğimiz kadar sıkı bir sorgudan geçireceğiz ki, bizim için pek tatsız olacak bu. Şu şiltenin üzerine oturmak zahmetine katlan. lütfen. Pierrat Usta, küçük hanıma yer ver, kapıyı da kapa.»

Pierrat homurdanarak ayağa kalktı.

— «Kapıyı kaparsam ateşim söner» diye mırıldandı.

— «Öyleyse, azizim, açık bırak.»

Bu sırada Esmeralda ayakta duruyordu. Üzerinde nice bahtsızın kıvrandığı bu meşin şilte onu korkutuyordu. Dehşet kemiklerinin içindeki iliği donduruyordu. Ürkmüş, şaşkın, orada öylece duruyordu. Charmolue'nün bir işareti üzerine, iki uşak onu yakaladılar, yatağın üzerine oturttular. Canını hiç acıt-

madılar ama, adamlar kendisine dokununca, bu meşin kendisine değince kızın bütün kanı kalbine çekilir gibi oldu. Odanın çevresine şaşkın şaşkın bir göz attı. Bütün bu biçimsiz işkence aletleri, vücuduna tırmanmak, onu ısırarak ve etlerini koparmak için her yandan kendisine doğru hareket ediyor ve yürüyor gibi görünüyorlardı, o aletler ki, kuşlar ve böcekler arasında yarasarlar, kırkayaklar ve örümcekler neyse, şimdiye kadar gördüğü çeşitli aletler arasında öyleydi bunlar da.

Charmolue: «Hekim nerede?» diye sordu.

Kızın o âna kadar görmediği bir kara cübbe: «Burada!» dedi.

Kız ürperdi. Kralın kilise mahkemesindeki vekili okşayıcı sesiyle: «Matmazel» dedi, «suçlandırıldığın olayları üçüncü defa inkâr etmekte direniyor musun?»

Bu sefer sadece bir baş işareti yapabildi. Sesi çıkmadı.

Jacques Charmolue: «Direniyor musun» dedi. «Öyleyse, çok üzgünüm ama, resmi görevimi yerine getirmem gerekiyor.»

Pierrat birdenbire söze karıştı:

— «Kralın sayın vekili, nereden başlayacağız?»

Charmolue kafiye arayan bir şairin çarpaşık yüz buruşturmasıyla bir ân duraladı. Sonra: «İşkence ayaklığından» dedi.

Bahtsız kız kendisini, Tanrı'nın da, insanların da öylesine yüzüstü bıraktıklarını anlamıştı ki, hiç gücü olmayan cansız bir şey gibi başı göğsüne düştü.

İşkenceci ile hekim birlikte ona yaklaştılar. Aynı anda, iki uşak da iğrenç silâhları içinde yoklamaya giriştiler

Bu berbat demirlerin şıkırtısını duyunca bahtsız yavrucak elektrik akımına tutulan ölü bir kurbağa gibi titredi.

— «Ah! ey benim Phoebus'üm!»

Öylesine alçak sesle mırıldandı ki hiç kimse duy-

madı. Sonra yeniden heykel hareketsizliğine, sessizliğine gömüldü. Bu manzara yargıç kalplerinden başka her kalbi parçalardı. Cehennemın kıpkızıl kapısı altında İblis'in sorguya çektiği zavallı günahkâr bir ruh sınırdınız. Az sonra testerelerin, çarkların, işkence seh-palarının bu korkunç kalabalığının yapışacağı zaval-lı beden, cellâtların sert ellerinin, kıskançların elle-yeceği yaratık demek ki bu sakın, yumuşak, beyaz na-rin yaratıktı. İnsan adaletinin öğütmek için o korkunç değirmen taşlarına verdiği zavallı darı tanesi!

Bu sırada Pierrat Torterue'nün uşaklarının nasırlı elleri, zerafeti ve güzellikleriyle gelip geçenleri defa-larca Paris sokaklarında hayran eden o çekici bacağı, o küçücük ayağı hoyratça soyup ortaya çıkardılar.

İşkenceci, bu zarif ve narin formları seyrederek: «Çok yazık!» diye homurdandı.

Başdiyakoz orada bulunsaydı, hiç şüphesiz örüm-cekle sineği hatırlardı.

Zavallı kız, gözlerinin üzerine yayılan bir bulu-tun arasından, işkence ayaklığı'nın yaklaştığını gördü; az sonra da demirli ince tahtalara geçirilen ayağı kor-kunç aletin altında kayboldu.

Kız, öfkeyle: «Çıkarın şunu ayağımdan!» diye hay-kırdı. Saçıbaşı karmakarışık, doğruldu: «Acıyın bana!»

Kralın davavekilinin ayaklarına kapanmak için şilteden dışarı atıldı ama, bacağı meşe ağacından ve demirlerden yapılmış o ağır kitlenin içine kıştırılmış-tı, ve kanadının üzerine kurşun konan bir arı gibi, iş-kence ayaklığının üzerine yığıldı.

Charmolue'nün bir işaretiyle onu gene işkence ya-tağına yerleştirdiler; iri iri iki el kubbeden sarkan kayışı kızın incecik beline bağladı.

Charmolue, sakın, sarsılmaz merhametiyle: «Son bir defa, davadaki olayları itiraf ediyor musun?» diye sordu.

— «Ben masumum.»

— «Öyleyse, matmazel, aleyhindeki durumları nasıl açıklıyorsun?»

— «Ne yazık ki, monsenyör, bilmiyorum!»

— «İnkâr ediyorsun demek ki?»

— «Hepsini!»

Charmolue, Pierrat'ya: «İşini gör» dedi.

Pierrat bocurgatın kolunu çevirdi, işkence ayaklığı sıkıştı, kızcağız, hiçbir insan dilinde olmayan o korkunç çığlıklardan birini kopardı.

Charmolue Pierrat'ya: «Dur!» dedi. Çingene kızına döndü: «İtiraf ediyor musun?»

Zavallı kız: «Hepsini! İtiraf ediyorum! İtiraf ediyorum! Acıyın bana!» diye bağırdı.

İşkence cezasını göze alırken kendi gücünü hesaplayamamıştı. O zamana kadarki yaşayışı bunca neşeli, tatlı, yumuşak geçen zavallı yavrucak! İlk acı onu yenmişti.

Kralın vekili: «İnsanîyet beni size şunu bildirmeye zorluyor» dedi. «İtiraf ederek ölümü beklemeniz gerekecek.»

Kız: «Ben de öyle umuyorum» dedi.

Yarı ölü, ikiye bükülmüş, göğsünden tokalanan kayışa kendini asılmış bir halde bırakarak meşin yatağın üzerine yığıldı.

Pierrat onu doğrulturken: «Ha gayret, güzelim!» dedi. «Mösyö De Bourgogne'un yakasındaki kürke benziyorsun.»

Jacques Charmolue sesini yükseltti:

— «Zabıt kâtibi, yazın! Genç Çingene kız, canı ruhlarla, masklarla, gece cadılarıyla, akşam ziyafetlerine, büyücülerin cumartesi toplantılarına, cehennem büyülerine katıldığını itiraf ediyor musun? Sorduğuma karşılık ver!»

Kız o kadar alçak bir sesle karşılık verdi ki sözü soluğunun içinde kayboluyordu.

— «Evet.»

— «Büyücülerin cumartesi toplantılarını yapma-

ları için Belzebuth'un bulutlarda ortaya çıkardığı, ancak büyücülere görünen koçu gördüğünü itiraf ediyor musunuz?»

— «Evet!»

— «Temple tarikatındakilerin şu iğrenç putlarına, yani Bophomet başlarına taptığını kabul ediyor musunuz?»

— «Evet!»

— «Davaya eklenen bildiğimiz bir keçi şeklindeki şeytanla ilişkin olduğunu?»

— «Evet!»

— «En sonunda, şeytanın, halk dilinde asık suratlı rahip denilen hayaletin yardımıyla, martın yirmi dokuzuncu gecesini, Phoebus De Châteaupers adındaki bir yüzbaşıyı yaralayıp öldürdüğünü itiraf edip kabul ediyor musun?»

Kız bu son soruya titremeden ve sarsılmadan dalgın dalgın karşılık verirken o iri gözlerini yargıcın yüzüne doğru dikti.

— «Evet» dedi. Artık, ondaki her şeyin parçalandığına hiç şüphe yoktu.

Charmolue: «Yaz, kâtip efendi» dedi. Sonra İşkencecilere döndü: «Tutuklu çözülsün, oturuma geri götürülsün.»

Tutuklu, işkence ayaklığından çıkarılınca, kilise mahkemesinin vekili, hâlâ acıyla uyuşmuş olan ayağı inceledi.

— «Hadi, hadi!» dedi, «büyük bir zarar yok. Tam zamanında bağırdın. Gene dans edebilirsin, güzelim!» Sonra kilise mahkemesindeki yardımcılara döndü: «İşte en sonunda adalet aydınlandı! Bu insanın içini rahatlatıyor, baylar matmazel elden geldiği kadar yumuşak davrandığımıza, doğrusu, tanıklık edebilir.»

KURU YAPRAK HALİNE GİREN PARANIN SONU

Esmaralda, mahkeme salonuna sapsarı ve topallayarak girince genel memnunluk mırıltıları karşıladı onu. Bu, dinleyiciler yönünden tiyatrodaki komedinin son perdesi başlarken, perde kalktığı anda duyulan o memnunluk verici sabırsızlık duygusuydu; yargıçlar yönünden de, az sonra akşam yemeğine kavuşmak umudu. Küçük keçi bile sevinçle meledi. Hanımına doğru koşmak istedi, ama, onu sıraya bağlamışlardı.

Artık gece iyice bastırmıştı. Sayıları artırılmayan mumlar o kadar az ışık veriyorlardı ki salonun duvarları görünmüyordu. Karanlık orada bütün eşyayı bir sisle kaphıyordu. Duygusuz birkaç yargıç yüzü zar zor seçiliyordu. Onların tam karşısında, uzun salonun ucunda koyu renk zemin üzerinde belirsiz beyazlıkta bir noktayı görebiliyorlardı. Bu sanıktı.

Kızcağız yerine sürüklene sürüklene gelmişti. Charmolue de azametle kendi yerine oturup yerleşti, sonra ayağa kalktı ve başarısının gururunu pek fazla belli etmeden: «Sanık her şeyi itiraf etti» dedi.

Başkan: «Çingene kızı» dedi, «bütün büyücülüğünü, fahişeliğini, Phoebus De Châteaupers'i öldürdüğünü itiraf ettin mi?»

Kızın kalbi sıkıştı. Gölgele içinde hıçkırdığı duyuldu. Zayıf bir sesle: «İstediğiniz her şeyi» dedi. «Yalnız, beni çabuk öldürün!»

Başkan: «Kilise mahkemesinde kralın sayın vekili» dedi, «mahkeme heyeti isteklerinizi dinlemeye hazırır.»

Üstat Charmolue ortaya korkunç bir defter çıkardı, sert jestlerle ve avukatlık sanatının abartmalı ses tonuyla, latince, iddianameyi okumaya koyuldu. Davanın bütün kanıtlarını, kendi gözde komedi yazarı Plautus'tan alınan parçalarla desteklediği Ciceronvari

dolaylamalı cümleler üzerine kurulmuş bir iddiana-
meydi bu. Bu önemli parçayı okurlarımıza veremedi-
ğimiz için üzülüyoruz. Hatip bunu pek olağanüstü
hareketlerle okuyordu. Daha başlangıç kısmını bitir-
memiştir ki alnından terler, başından da gözler dışarı
uğramıştı. Birdenbire. bir cümlenin tam orta dışarı
durdu; her zaman oldukça yumuşak, hattâ bir hayli
aptalca olan bakışı yıldırımlar saçan bir hale bürün-
dü.

— «Baylar» diye haykırdı; (bu sefer fransızca ko-
nuştı, çünkü defterde yazılı değildi) «İblis bu olaya
o kadar karışmış ki işte şimdi devamıza katılıyor, Kral
Hazretleri'nin taklidini yapıyor. Bakın!»

Eliyle, küçük keçiye gösteriyordu: Hayvancık
Charmolue'nün yaptığı jestleri görünce gerçekten de
onun gibi davranması yerinde olur sanmış ve kaide-
sinin üzerine oturarak, elinden geldiği kadar, ön ayak-
larıyla, sakallı başıyla, kilise mahkemesinde kral ve-
kilinin dokunaklı pantomimini tekrarlıyordu. Bu, ha-
tırlanacağı gibi, onun en sevimli sanatlarından biriy-
di. Bu olay, bu son «kanıt» büyük etki yaptı. Keçinin
ayaklarını bağladılar ve kralın vekili de belâgatine
kaldığı yerden devam etti.

Pek uzun sürdü, ama güzel bir sonuçla bitti. İşte
son cümlesi; buna Üstat Charmolue'nün kısık sesini
ve yorgun jestlerini de ekleyiniz.

— «Ideo, Domni, coram stryga demonstrata, cri-
mine patente, intentione criminis existente, in nomine
sanctae ecclesiae Nostrae-Dominae Parisiensis, quae
est in saisina habendi omnimodam altam et bassam
justitiam in illa hac intemerata Civitatis insula, tenore
proesentium declaramus nos requirere, primo, aliquan-
dam pecuniariam indemnitate; secundo, amendatio-
nem honorabilem ante portalium maximum Nostrae-
Dominae, ecclesiae cathedralis; tertio, sententiam in
virtute cujus ista stryga cum sua capella, seu in trivio
vulgariter dicto la Grève, seu in insula exeunte in flu-

vio Sequanae, juxta pointam jardini regalis, executae sint!» (*)

Takkesini başına giydi, yerine oturdu.

Gringoire üzüntüyle içini çekti, «Eheu! bassa latinitas.» (*) diye söylendi.

Kara cübbeli bir başka adam sanığın yanında ayağa kalktı. Bu onun avukatıydı. Acıkan yargıçlar mırıldanmaya başladılar.

Başkan: «Bay avukat, kısa konuşun» dedi.

Avukat: «Sayın başkan» dedi, «mademki suçlu suçunu itiraf etti, benim mösyölere söyleyecek bir tek sözüm var. İşte ceza kanunundan bir metin: 'Bir gece cadısı bir adamı yediyse, suçu ispat edilirse, sekiz bin dinarlık bir para cezası öder, ki bu da iki yüz altın metelik eder.' Mahkeme heyeti müvekkilimi para cezasına mahkûm etmek lütfunda bulunsun.»

Kralın başavukatı: «Bu madde kaldırılmıştır» dedi.

Avukat: «Nego.» (**) diye karşılık verdi.

Bir üye: «Oylamaya gidilsin!» dedi; «suç meydana, hem de vakit geç oldu.»

Salondan ayrılmadan oylama yapıldı. Yargıçlar oylarını külâhlarıyla bildirdiler: Aceleleri vardı. Başkanın alçak sesle kendilerine sorduğu uğursuz soru-

(*) Latince: «İşte bunun için, baylar, kendisini gösteren bir büyüçülük olayında, suç aşıkâr olduğundan, suç işleme kastı bulunduğundan, Cité'nin bu lekesiz adasında, tanrısal ve dünyasal adaleti yerine getirme yetkisine sahip kutsal Notre-Dame de Paris kilisesi adına, kanıtların çokluğu karşısında, birincisi, para cezası; ikincisi, Notre-Dame kilisesinin büyük cümle kapısı önünde aleni suç itirafı; üçüncüsü, bu büyücü kadınla keçisinin avami adıyla Grev meydanında, ya da adanın çıkışında, Seine ırmağı üzerinde, kraliyet bahçesinin ucuna yakın bir yerde idam edilmelerini istediğimizi bildiririz.» (Ç.n.)

(*) Latince: «Aman! Ne basit latince.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Reddediyorum.» (Ç.n.)

ya karşılık vermek için, yarı karanlıkta, başlıklı başlarının birbiri ardından açıldığı görülüyordu. Zavallı sanık onlara bakıyor gibiydi ama, bulanık gözü artık hiçbir şey görmüyordu.

Sonra zabıt kâtibi yazmaya başladı; sonra uzun bir parşömen kâğıdını başkana uzattı.

O zaman bahtsız kız halkın kımıldandığını, mızrakların birbirine çarptığını, dondurucu bir sesin konuştuğunu duydu:

— «Çingene kızı, Kralımız Efendimizin dileyeceği gün, öğle saatinde, bir sanık arabasında, gömlekle, yalın ayak, Notre-Dame'ın büyük cümle kapısı önüne götürüleceksin; orada elinde iki libre ağırlığında balmumundan bir meşaleyle suçlarını halkın önünde itiraf edeceksin; oradan Grève Meydanı'na götürüleceksin; şehrin darağacında asılacaksın; şu keçin de seninle birlikte; kilise mahkemesine de, tarafından işlenen, tarafından itiraf edilen büyücülük, sihirbazlık, sefahat, Phoebus De Châteaupers'i öldürmek suçlarının kefareti olarak üç altın ödeyeceksin. Tanrı ruhunu kurtarsın!»

Kız: «Ah! bu bir rüya olsa gerek!» diye mırıldandı.

Kendisini götüren sert elleri duyuyordu.

IV

LASCIATE OGNI SPERANZA (*)

Ortaçağda, bu yapı tamamlandığı zaman, hemen hemen dışarıda olan kadarı da toprak altında olurdu. Notre-Dame gibi kazıklar üzerine kurulmadıysa bir sarayın, bir hisarın, bir kilisenin hep çifte gövdesi vardı. Katedrallerde, ışıklar içinde yüzen, gece-gündüz org sesleriyle ve çan sesleriyle çınlayan üstteki kubbenin

(*) İtalyanca: «Her umudu bırakın.» Dante'ye göre, cehennem girişinde yazılı olan söz. (Ç.n.)

altında, yeraltında, basık, karanlık, esrarlı, kör ve sağır bir başka katedral vardı; bazan da bir mezar. Saraylarda, bastillerde bu bir hapisaneydi, bazan bir mezar, bazan da her ikisi birden. Daha önce, formasyon ve gelişim tarzlarını açıkladığımız bu güçlü yapıların sadece temelleri değil, deyim yerindeyse, toprak içine tıpkı yukarıdaki yapı gibi adalar, galeriler, merdivenler halinde, dalbudak salarak ilerleyen kökleri de yarı beline kadar toprak içindeydi. Bir yapının mahzenleri, çıkılacak yerde inilen bir başka yapıydı; tıpkı kıyısındaki ormanlarla dağların, bir gölün parlak sularına devrilmiş görüldüğü gibi, yapının dışarıdaki katlarının yığını altında yeraltı katlarını meydana getiriyordu.

Saint-Antoine, Paris Adliye Sarayı'nda, Louvre Sarayı'nda bu yeraltı yapıları hapisaneydi. Toprağın içine gömüldükçe bu hapisanelerin katları gitgide darulup kararırdı. Bunlar, derece derece dehşetin sıralandığı kuşaklar gibiydi. Dante cehennemi için bundan daha iyisini bulamazdı. Bu zindan çukurları, Dante'nin Şeytan'ı, toplumun da ölüm mahkûmunu yerleştirdiği fıçı dipli bir zindanın içine ulaşırdı genellikle. Bahtsız, sefil bir varlık bir kere buraya gömülmeye gorsun, olveda gün ışığı, hava, hayat, *ogni speranza*, Oradan ancak ya darıgacı, ya da onun ateşi için çıkardı. Bazan da orada çürürlerdi. İnsanların adaleti buna unutmak diyordu. İnsanlarla kendisi arasında, mahkûm, taşların, zındancıların, bütün ağırlığını başı üzerinde duyardı; bütün hapishane, koca bastıl, artık onu canlı dünyanın dışına kilitleyen, büyük, karmaşık bir kilitten başka bir şey değildi.

Darağacında ölüme mahkûm edilen Esmeralda'yı, hiç şüphesiz kaçmasından korktukları için, La Tournelles'in in-pace'sinde (*). Saint-Louis'nin (**) kazdır-

(*) Ahlâksız suçluların kapatıldığı hücre, manastır zindanı. (Ç.n.)

(**) Fransa kralı IX. Louls. (Ç.n.)

diğı yeraltı zindanlarında, tepesinde dev ölçüdeki Adliye Sarayı ile bu türden bir fıçı dibine bırakmışlardı. Bu duvar taşlarının en küçüğünü bile kımıldatma gücünde olmayan zavallı sinek!

Hiç şüphesiz, kader de, toplum da aynı ölçüde haksız davranmışlardı; bu kadar narin bir yaratığı ortadan kaldırmak için bunca felâket ve işkence bolluğuna hiç de lüzum yoktu.

Esmeralda, orada, karanlıklar içinde gömülmüş, gizlenmiş ve örülmüş, kaybolmuştu. Onun güldüğünü ve güneşte dans ettiğini gördükten sonra bu durumda görülebilen bir kimse, ürperirdi. Gece gibi soğuktu; saçlarında artık bir tek hava esintisi bile yoktu; kulaklarında bir insan sesi, gözlerinde bir gün ışığı yoktu. İkiye bükülmüş, zincirlerle ezilmişti; bir testiyle bir ekmeğin yanına, zindanın sızıntılarından toplanan su birikintisinin üstündeki bir tutam samanın üzerine çömelmişti. Hiç kımıldamıyor, hemen hemen soluk bile almıyordu. Artık acı çekecek durumda bile değildi. Phoebus, güneş, öyle zamanı açık hava, Paris sokakları, alkışlar altındaki dans, subayla tatlı aşk cıvıltıları; sonra, rahip, arabulucu kadın, hançer, işkence, darağacı... bütün bunlar, bazan neşeli, yaldızlı bir hayal gibi, bazan biçimsiz bir kâbus gibi hâlâ aklına geliyor-du ama, bu artık karanlıklarda kaybolan korkunç ve belirsiz bir çarpışma, ya da yukarıda, yeryüzünde çalınan ve bahtsız kızın düştüğü derinlikte artık duyulmayan uzak bir müzikti.

Burada bulunduğundan beri ne uyanıktı, ne de uyuyordu. Bu felâkette, bu zindanda, geceyi gündüzden ayıramadığı gibi, uyanıklığı rüyadan, rüyayı gerçekten de ayırdedemiyordu. Bütün bunlar düşünce-sinde karışmış, kırılmış, kararsız, belirsiz bir şekilde yayılmıştı. Artık duymuyor, bilmiyor, düşünmüyordu. Olsa olsa hayal ediyordu. Hiçbir canlı yaratık yokluğa bu kadar derinlemesine dalmamıştır.

Böyle uyuşmuş, donmuş, taş kesilmiş bir durum-

dayken, üzerinde bir yerlerde, bir parçacık ışık bile geçirmeden açılan bir kapağın sesini üç defa hayal meyal fark etmişti. Oradan bir el kendine bir parça kura ekmek atmıştı. Oysa, zındancının belirli zamanlardaki gelişi insanlarla arasında kalan tek ilişkiydi.

Bir tek şey hâlâ bilinçsizce kulağını kurcalıyordu: Başının üzerinde, kubbenin küflü taşları arasından rutubet sızıyor ve eşit aralıklarla bir damla su düşüyordu. Bu damlanın, yanındaki su birikintisine düşerken çıkardığı sesi aptal aptal dinliyordu. Su birikintisine düşen bu damla, onun çevresinde hâlâ kırmıldaayan tek hareketti; zaman bildiren tek saat, yeryüzünde yapılan bütün gürültülerden ona kadar gelebilen tek ses.

Her şeyi söylemek gerekirse, zaman zaman bu çamur ve karanlık bataklığında, şuradan buradan, ayağının, ya da kolunun üzerinden geçen soğuk bir şey duyuyor, ürperiyordu.

Ne kadar zamandan beri oradaydı, bilmiyordu. Bir yerlerde birisi hakkında bildirilen bir ölüm cezasını, sonra da onu götürdüklerini, gecenin, sessizliğin içinde, donmuş bir halde uyandığını hatırlıyordu. Ellerinin üzerinde sürünmüştü; o zaman, demir halkalar ayak bileğini kesmiş, zincirler şakırdamıştı. Dört bir yanının duvar olduğunu, altında suyla örtülü taş bir döşemenin, bir demet samanın bulunduğunu anladı. Yalnız, ne lamba vardı, ne bodrum penceresi. O zaman, samanın üzerine oturmuştu. Kimi vakit de, değişiklik olsun diye, zindanındaki bir taş merdivenin son basamağına oturuyordu. Bir ara, su damlasının süresini ölçen karanlık dakikaları saymakla uğraşmıştı ama, az sonra hasta bir beynin bu üzüntülü çalışması kafasında kendiliğinden kopmuş ve onu uyuşukluk içinde bırakmıştı.

En sonunda bir gün, ya da bir gece (çünkü bu mezarda gece yarısıyla, gün ortası aynı renkteydi), başının üzerinde, ekmeğini ve testisini getirdiğinde zin-

dancının her zaman yaptığı gürültüden daha kuvvetli bir ses duydu. Başını kaldırdı, in-pace'nin kubbesindeki kapıya, ya da kapağa benzer şeyin aralıklarından kızılmıtırak bir ışık gördü. Aynı zamanda ağır demir gıcırdadı; kapak paslı rezelerinin üzerinde gıcırdadı, döndü ve kız bir fener, bir el ve iki erkek vücudunun alt kısmını gördü; kapı çok basık olduğundan başlarını fark edemiyordu. Işık onu öyle şiddetle rahatsız etti ki gözlerini yumdu.

Gözlerini yeniden açtığında kapı kapanmış, fener merdivenin bir basamağı üzerine konulmuştu. Bir adam, karşısında, ayakta duruyordu. Kara bir kolsuz papaz cübbesi ayaklarına kadar iniyor, kara bir başlık da yüzünü gizliyordu. Hiçbir yeri görünmüyordu; ne yüzü, ne elleri. Bu, karşısında, ayakta duran, altında bir şeyin kımıldadığı sezilen kapkara bir kefendi. Birkaç dakika gözünü kırpmadan, bu hayalet gibi şeye baktı. Bu arada ne kız, ne de o hiç konuşmamışlardı. Yüz yüze gelen iki heykele benziyorlardı. Mahzende yalnız iki şey yaşıyordu sanki: Fenerin havadaki rutubet yüzünden çıkırdayan fitili; bir de tavandan damlayan, bu düzensiz çıkırtıyı tekdüze şıptırtısıyla kesen, fenerin ışığını su birikintisinin yağlı yüzeyinde menevişlerle titreten su damlası.

En sonunda sessizliği bozdu mahpus:

— «Siz kimsiniz?»

— «Bir rahip.»

Kelime, konuşma tarzı, sesin edası kızı ürpertti.

Rahip boğuk bir sesle ağır ağır konuşarak: «Hızırlandınız mı?» dedi.

— «Neye?»

— «Ölmeye.»

— «Ah! hemen yakında mı?»

— «Yarın.»

Kızın sevinçle kalkan başı dönüp göğsüne çarptı.

— «O bile çok uzun!» diye mırıldandı. «Bugün olsa onlara ne zararı dokunurdu ki?»

Kısa bir sessizlikten sonra rahip; «Demek ki çok mutsuzsunuz?» diye sordu.

— «Çok üşüyorum» dedi kız.

Üşüyen bahtsızların alışık oldukları bir hareketle, daha önce de Tour-Roland'daki çilekeş kadının yaptığını gördüğümüz gibi, ayaklarını elleriyle tuttu. Dişleri birbirine çarpıyordu.

Rahip başındaki başlığının altında gözlerini zindanın çevresinde dolaştırır gibiydi.

— «Işıksız! Ateşsiz! Sular içinde! Korkunç bir şey!»

Kız, felâketin kendisine verdiği şaşkınlıkla; «Evet!» dedi. «Gün herkesindir. Niçin bana yalnız geceyi veriyorlar?»

Rahip, yeni bir sessizlikten sonra: «Niçin burada olduğunu biliyor musun?» diye sordu.

Esmeralda, sıska parmaklarını, sanki belleğine yardım etmek istiyormuş gibi, kaşlarının üzerinden geçirerek: «Galiba biliyordum ama, artık hatırlamıyorum» dedi.

Birdenbire bir çocuk gibi ağlamaya başladı.

«Buradan çıkmak istiyorum. Mösyö. Üşüyorum, korkuyorum, vücuduma tırmanan hayvanlar da var burada.»

«Peki oylayse, arkamdan gel.»

Rahip onun kolundan tuttu. Bahtsız kız iliklerine kadar donmuştu; öyleyken bu el ona buz gibi geldi.

— «Ah!» diye mırıldandı, «ölümün buz gibi eli bu! Siz kimsiniz, peki?»

Rahip başlığını kaldırdı. Kız baktı. Uzun zamandan beri peşine takılan uğursuz yüzdü bu; Falourdel'in evinde Phoebus'ünün tapındığı başı üzerinden kendisine görünen o iblis başı, son defa bir hançerin yanında parladığını gördüğü o göz.

Onu felâketten felâkete, işkenceye kadar iten, kendisi için hep uğursuz olan bu hayalet onu uyusuk-

luğundan kurtardı. Ona öyle geldi ki, belleğinin üzerinde kalınlaşan örtü yırtılıyordu. Üzüntülü macerasının bütün ayrıntıları, Falourdel'in evindeki gece sahnesinden Tournelles'deki mahkûmiyetine kadar hepsi birden aklına geldi; şimdiye kadar olduğu gibi kararsız ve belirsiz olarak değil de, belirli, apaçık, heyecanlı, korkunç bir halde. Aşırı acıyla yarı yarıya silinen, hemen hemen aşınan bu anıları, tıpkı ezalı mürekkeple yazılan görülmez harflerin ateşin yaklaşmasıyla kâğıdın üzerinde taptaze ortaya çıkıvermesi gibi, karşısındaki karanlık yüz canlandırdı. Ona öyle geldi ki kalbinin bütün yaraları aynı zamanda, açılıyor ve kanıyordu.

Elleri yüzünde, ürpertili bir titremeye haykırdı:
— «Ah! rahip bu!»

Sonra umutsuzca, kollarını sarkıttı, ve başı eğik, gözleri yere dikilmiş, sessiz ve titremeye devam ederek oturdu, kaldı.

Rahip ona, ekinler arasına büzülmüş zavallı bir tarlakuşunun çevresinde gökyüzünün yüksekliklerinde uzun zaman uçan, uzun zaman uçuşunun korkunç dairelerini sessizce daraltan, birdenbire şimşegin oku gibi avının üzerine atılan, onu pençesinde, yarı ölü bir halde tutan bir atmacanın bakışıyla bakıyordu.

Kız alçak sesle mırıldanmaya koyuldu:

— «Bitirin! Bitirin işi! son darbeyi vurun!»

Kasabın topuzu vurmasını bekleyen koyun gibi, dehşetle başını omuzlarının arasına gömüyordu.

Adam en sonunda: «Seni korkutuyor muyum?» diye sordu.

Kız hiç karşılık vermedi. Adam gene sordu:

— «Seni korkutuyor muyum?»

Kızın dudakları sanki gülümsüyormuş gibi büzüldü.

— «Evet, cellât mahkûmla alay ediyor. Aylardan beri peşimi kovalıyor, bana gözdağı veriyor, beni korkutuyor! Tanrı'm, o yokken ben ne kadar mutluydum! Beni bu uçuruma atan odur! Ey Tanrı'm! Öldüren... o'dur, onu öldüren o'dur! Benim Phoebus'ümü»

Sözün burasında hıçkırarak, gözlerini rahibe doğru kaldırarak :«Ah! sefil!» dedi. «Kimsin sen? Sana ben ne yaptım? Benden bu kadar çok mu nefret ediyorsun? Ah, bana ne garezin var?»

Rahip bağırdı:

— «Seni seviyorum!»

Kızın gözyaşları birdenbire kesildi. Ona bir ahmağın gözleriyle baktı.

Adam diz çökmüştü, ona yakıcı bir gözle bakıyordu. Gene bağırdı:

— «Seni seviyorum! Anlıyor musun?»

Bahtsız kız ürpererek: «Ne aşk!» dedi.

— «Bir lânetlinin aşkı» dedi adam.

İkisi de, heyecanlarının ağırlığı altında eğilmiş, adam çılgın, kız şaşkınlıktan sersemlemiş bir halde, birkaç saniye sessiz kaldılar.

En sonunda, rahip, garip bir sükûnete kavuşarak: «Dinle bak» dedi. «Her şeyi öğreneceksin. Şimdiye kadar, Tanrı'nın bizi artık görmediği sanılan, içinde bunca zifiri karanlıklar bulunan gecenin o derin saatlerinde, vicdanımı gizlice sorguya çektiğim zaman kendi kendime sormaya pek cesaret edemediğim şeyi sana söyleyeceğim. Dinle. Sana rastlamadan önce, kükhanım; mutluydum...»

Esmeralda hafifçe içini çekti:

— «Ben de,»

— «Sözümü kesme. Evet, mutluydum,hiç olmazsa öyle sanıyordum. Tertemizdim, ruhum duru bir ışıkla doluydu. Benimkinden daha gururlu, daha parlak bir baş yükselemezdi. Rahipler arı kalmak konusunda, bilginler bilgi konusunda bana danışırlardı. Evet, bilgi benim için her şeydi. Bir kız kardeşi: kız

kardeş de, bana yetiyordu. Yaşam ilerledikçe başka düşünceler aklıma gelmediği değil. Bir kadın endamı geçerken pek çok defa isteklerim uyanmıştı. Ömrüm boyunca bu erkek kanı ve seks gücü, beni, bu sefili mihrabın soğuk taşlarına gömen demirden andlar zincirini pek çok defalar ürpererek kaldırmıştı. Ne var ki oruç, dua, bilim, manastırın eziyetleri ruhu benden üstün hale getirmişti. Sonra da, kadınlardan kaçıyordum. Zaten, bilginin parlaklığı karşısında beynimin bütün kirli dumanlarının kaybolması için bir kitap açmam yeterdi. Kısa bir zamanda, dünyanın kaba şeylerinin benden geçtiğini seziyordum; ebedi gerçeğin sakın parıltısı karşısında kendimi sakın, gözleri kamaşmış, duru buluyordum. Şeytan, bana saldırmak için kilisede, sokaklarda, kırlarda gözlerimin önünden sadece, dağınık olarak geçen belli belirsiz kadın gölgeleri gönderdiği sürece, onları rahatlıkla yendim. Heyhat! Üstünlük bende kalmadıysa bunun suçu, insanla şeytani eşit güçte yaratmamış olan Tanrı'nındır. Dinle. Bir gün...»

Burada rahip durdu. Mahpus onun göğsünden bir hırıltı ve koparılma sesi veren bir soluğun çıktığını duydu.

— «... Bir gün, hücremin penceresine dayanmıştım... Hangi kitabı okuyordum acaba? Ah! bütün bunlar kafamın içinde bir anafor gibi. Okuyordum. Pencere bir meydana bakıyordu. Bir tef ve bir müzik sesi duydum. Düşüncelerim arasında böyle rahatsız edildiğime kızarak, meydana baktım. Benim gördüklerimi benden başkaları da görüyordu; oysa, insan gözleri için yaratılmış bir manzara değildi bu. Orada, sokağın ortasında, —vakit öğleydi— pırıl pırıl güneşin altında, bir yaratık dans ediyordu. Öyle güzel bir yaratık ki İsa onu Meryem'e tercih ederdi ve onu kendine ana olarak seçer, dünyaya geldiğinde, bu yaratık hayatta olsaydı, ondan doğmak isterdi! Gözleri kapkara, parlaktı; kapkara saçlarının arasında gü-

neşin içine işlediği birkaç tel saç altın telleri gibi sarı sarı görünüyordu. Ayakları, hızla dönen bir tekerleğin çubukları gibi kendi hareketlerinde kayboluyordu. Başının çevresinde, o kapkara saç örgütlerinin içinde, güneşte ışıldayan ve alnında yıldızlardan bir taç meydana getiren madeni parçacıklar vardı. Pular serpiştirilmiş elbisesi mavi mavi, bir yaz gecesi gibi binlerce kıvılcımlar çakılmışçasına pırıldıyordu. Kıvrak ve esmer kolları birer çevre gibi beline bağlanıp çözülüyordu. Vücudunun biçimi şaşılacak güzellikteydi. Ah! güneş ışığında bile aydınlık bir şey gibi beliren parlak yüz!.. Ne yazık! küçükhanım sendin bu. Şaşkınlık içinde, sarhoş gibi, büyülenmiş, seni seyretmekten kendimi alamıyordum. Sana öylesine bakıyordum ki birdenbire dehşetle ürperdim, kaderin beni yakaladığını anladım.»

Rahip. soluğu kesilmiş bir an durdu. Sonra devam etti:

— «Daha o zaman, yarı büyülenmiş, bir şeye yapışmaya ve kendimi düşmekten korumaya çabalıyordum. Daha önce de şeytanın kurduğu tuzakları hatırlıyordum. Gözlerimin önündeki yaratıkta ancak cennetten, ya da cehennemden gelebilen o insanüstü güzellik vardı. Bizim toprağımızın bir parçasıyla yaratılan ve içinden bir kadın ruhunun titrek ışığıyla hafifçe aydınlatılan basit bir kız değildi bu. Bir melekti! Karanlıklardan, alevden ama, mundar değil. Bunu düşündüğüm sırada, senin yanında, gülerek bakan, büyücülerin hayvanı, bir keçi gördüm. Ögle güneşi onun boynuzlarını ateştenmiş gibi parıltıyordu. O zaman şeytanın tuzagını gördüm: Senin cehennemden geldiğine, oradan beni mahvetmek için geldiğine kuşku kalmadı artık. Buna inandım.»

Sözün burasında rahip kızın yüzüne baktı ve soğukça ekledi:

— «Buna gene de inanıyorum. —Büyü yavaş yavaş etkisini gösteriyordu yine de. Senin dansın be-

nim beynimde dönüyordu. Büyünün esrarlı kötülüğünün içimde gerçekleştiğini seziyordum. Uyanık kalması gereken her şey ruhumda uyuyordu ve karda donup ölenler gibi bu uykunun bastırmasından zevk duyuyordum. Birdenbire, şarkı söylemeye başladım. Ben ne yapabilirdim, sefil? Şarkın dansından da güzeldi. Kaçmak istedim. İmkânsız. Çivilenmişim, toprağa kök salmışım. Bana öyle geliyordu ki döşemenin mermeri dizlerime kadar çıkmıştı. Sonuna kadar kalmak gerekti. Ayaklarım buz gibiydi, başım kaynıyordu. En sonunda, belki de bana acıdın, şarkını kes, tin, kayboldun. Göz kamaştırıcı hayalin ışıltısı, büyü-lü müziğin sesi gitgide gözlerimden ve kulaklarımdan silindi. O zaman yerinden sökülen bir heykelden daha sert daha zayıf, pencerenin kenarına yığıldım. Akşam ayınının çanı beni uyandırdı. Doğrudum, kaçtım, ama, heyhat! çökmüş ve yeniden diriltilemeyecek olan bir şey, birdenbire kendisini gösteren ve ondan kaçıp kurtulamıyacağım bir şey vardı benliğimde.»

Gene bir süre duraladı, ve devam etti:

— «Evet, o günden sonra içimde benim tanımadığım bir adam vardı. Bütün ilâçları, hücre, mihrap, çalışma, kitaplar gibi çeşitli ilâçları kullanmak istedim. Çılgınlık! Ah! ihtiraslarla dolu bir başı insan umutsuzlukla oraya çarptığı zaman bilim ne kadar kof bir ses veriyor! O zamandan sonra kitapla aramda ne gördüm, biliyor musun, küçükhanım? Hep sen, gölgen, bir gün önümdeki meydandan geçen parlak bir varlığın hayali. Yalnız, bu hayal artık aynı renkte değildi; gözünü kırpmadan güneşe bakan tedbirsiz kişinin gözünde uzun zaman kalan kara daire gibi, koyu renk, matemli, karanlıktı.

«Ondan kurtulamayınca, kafamda hep şarkının uğuldadığını duydukça, dua kitabımın üzerinde boyuna senin o dans eden ayaklarını gördükçe, gece rüyada hep seni görmek, sana dokunmak, kim olduğunu öğrenmek, senden bana kalan kusursuz hayale seni

gerçekten benzer bulup bulamayacağımı görmek, belki de gerçekte hayalimi dağıtmak istedim. Besbelli ki yeni bir izlenimin ilkinin sileceğini umuyordum; ilki benim için artık dayanılmaz bir hale gelmişti çünkü. Seni arıyordum. Yeniden gördüm. Felâket! Seni iki defa görünce, bin defa görmek istedim; her zaman, hep görmek istedim. O zaman, —bu cehennem bayırında nasıl durulur ki— o zaman kendi kendime ait olmaktan çıktım. Şeytan kanatlarına bağladığı ipin öbür ucunu da senin ayağına bağlamıştı. Bende senin gibi gezgin ve başıboş oldum. Seni kapı altlarında bekliyordum, sokak köşelerinde gözlüyordum, kulenin tepesinden gözetliyordum. Her akşam, daha büyülenmiş, daha üzgün, daha umutsuz, daha tutkun, daha perişan, kendi içime dönüyordum.

«Senin kim olduğunu öğrenmiştim. Kıpti kıızıydım, çingeneydin. Nasıl şüphe edilirdi büyüden? Dinle. Açılacak bir davanın beni büyüden kurtaracağını umuyordum. Bir büyücü kadın Bruno d'Ast'ı afsunlamıştı. Adam kadını yaktırmış ve iyileşmişti. Bunu biliyordum. İlâcı denemek istedim. Gider de bir daha dönmezsen seni unutacağımı umarak önce Notre-Dame'ın önündeki meydanı sana yasaklamayı dedim. Sen ona aldırış etmedin. Gene geldin. Sonra aklıma seni kaçırmak geldi. Bir gece onu da denedim. İki kişiydik. O sefil subay ortaya çıktığında seni ele geçirmiştik bile. O seni kurtardı. Böylece başladı senin felâketin, benimki ve seninki. En sonunda, artık ne yapacağımı ve ne olacağımı bilmediğimden seni, kilise mahkemesine ihbar ettim. Bruno d'Ast gibi iyileşeceğimi sanıyordum. Bir davanın seni bana teslim edeceğini, bir hapisanede seni yakalayabileceğimi, seni elde edeceğimi, orada benden kaçamayacağını, uzun zamandan beri bana sahip olduğuna göre benim de sana sahip olacağımı karmakarışık biçimde aklımdan geçiriyordum. İnsan kötülük edince, her kötülüğü yapmalıdır. Canavarlığın bir noktasında duruvermek çılgınlık-

tır! Suçun sonunda sevinç heyecanları vardır. Bir rahiple bir büyücü kız, sonunda, bir zindanın saman demeti üzerinde çılgınca heyecanlarla birleşebilirler!

«Böylece, seni ele verdim. İşte o zamanlar karşılaşmalarım ile seni korkutuyordum. Sana karşı düzenlediğim oyun, başının üzerine yağdırdığım fırtına, tehditler ve şimşekler halinde saçılıyordu benden. Yalnız, gene de duralıyordum. Tasarımın beni gerileten korkunç yönleri vardı.

«Belki de ondan vazgeçerdim, belki de iğrenç düşüncem meyvasını vermeden beynimle kuruyup giderdi. Bu davayı sürdürmenin de, koparmanın da hep bana bağlı olduğu kanısındaydım. Ne var ki, her kötü düşünce amansızdır; gerçekleşmek ister. Gel gelelim, kendimi mutlak kudret sahibi sandığım yerlerde kader benden daha da güçlüydü. Ne yazık! Ne yazık! Seni ele geçiren, benim el altından yapmış olduğum makinenin korkunç dişlerine teslim eden odur, kaderdir! Dinle. Sonuna geldim.

«Bir gün, ---bir başka ve güzel güneşli günde—önümden senin adını söyleyen ve gülen ve gözlerinden şehvet taştan bir adam gördüm. Lânet olsun! onun ardına düştüm. Sonunu biliyorsun.»

Rahip sustu. Kız söyleyecek bir tek söz bulabildi:

— «Ah Phoebus'üm!»

Rahip hızla onun kolunu yakalayarak haykırdı:

— «O ad yok! Söyleme o adı! Ah! bizler ne kadar sefiliz! Bizi mahveden o ad oldu! Ya da, daha doğrusu, kaderin anlaşılmaz oyunuyla birbirimizi mahvettik! Acı çekiyorsun, değil mi? Üşüyorsun, karanlık seni körleştiriyor, zindan seni çevreliyor ama, belki de hâlâ ruhunun derinlerinde bir ışık vardır; hiç olmazsa, senin kalbinle oynayan o kof adama karşı senin çocukça aşkın vardır! Oysa ben zindanı kendi içimde taşıyorum; kış, buz, umutsuzluk benim içimde; ruhumda gece karanlığı var. Ne acılar çektiğimi biliyor musun? Senin davanda bulundum. Kilise mahkemesi sırala-

rında oturuyordum. Evet, o rahip başlıklarından birinin altında bir lanetlinin kıvranırları vardı. Seni getirdiklerinde ben oradaydım. —Kurtlar ini!— Senin altında yavaş yavaş yükseldiğini gördüğüm kendi suçumdu, kendi darağacımdı. Her tanıkta, her kanıtta, her savunmada ben oradaydım; acı dolu yoldaki adımlarının herbirini sayabildim. Ben hep oradaydım, o yırtıcı hayvan... — Ah! işkenceyi düşünememiştim! — Dinle. İşkence odasına senin peşinden geldim. İşkencecinin o alçak ellerinin seni soyduğunu ve seni yarı çıplak ellediğini gördüm. Ayağını gördüm, bütün bir imparatorluğa karşılık bir tek öpücük kondurup sonra da uğrunda ölmek istediğim o ayağın, altında heyecanla başımın ezildiğini duyacağını o ayağın, canlı bir yaratığın uzuvlarını kanlı bir çamur haline getiren korkunç işkence ayaklığının içinde sıkıştırıldığını gördüm. Ah! sefil! olanları görürken kefenimin altında bir hançer vardı, göğsümü parçalıyordum. Senin ilk kopardığın çığlıkta onu etime sapladım; ikinci bir çığlıkta hançer kalbime girecekti! Bak. Hâlâ kanıyor sanırım.»

Cübbesini açtı. Gerçekten de göğsü bir kaplan pençesiyle yırtılmış gibiydi; böğründe de oldukça geniş ve pek iyi kapanmamış bir yara vardı.

Esmeralda ürpererek geri geri çekildi.

«Ah!» dedi rahip, «Küçükhanım, acı bana! Sen kendini bahtsız sanıyorsun. Ah, ah! bahtsızlığın ne olduğunu bilmiyorsun. Ah! bir kadını sevmek! rahip olmak! nefret edilmek! Onu ruhunun bütün şiddetli ihtiraslarıyla sevmek, gülümsemelerinin en ufağı için kanını, canını, itibarını, selâmetini, ölümsüzlüğünü ve ebediyeti, bu dünyayı ve öbür dünyayı verebileceğini bilmek; onun ayaklarının altına daha ulu, yüce bir tutsak koymak için kral, dâhi, imparator, melek, tanrı olmadığına yerinmek; onu gece, gündüz rüyalarında ve düşüncelerinde kucaklamak; onun bir subay üniformasına âşık olduğunu görmek! Ona, sadece onu

korkutacak ve iğrendirecek pis bir rahip cübbesinden başka verecek bir şeyi olmamak! O, sersem kahr-
raman bozuntusu bir sefile aşk, güzellik hazinelerini
bol bol verirken, kıskançlık ve öfke içinde orada bu-
lunmak! Endamı seni yakan o vücudun, o nefis göğ-
sün, o bedeninin bir başkasının öpüşleri altında ürperdi-
ğini ve kızardığını görmek! Oh Tanrı'm! ayağını, kolu-
nu, omuzunu sevmek, mavi damarlarını, esmer derisi-
ni, hücresinin taş döşemesi üzerinde, onlar yüzünden
geceler boyunca kıvranacak kadar düşünmek ve
onun için hayal edilen bütün okşamaların işkenceye
ulaştığını görmek! Onu ancak meşin şilteye yatırma-
yı başarabilmek! Ah! işte bunlar cehennem ateşiyle
kızdırılan gerçek kıskançlardır! Ah! iki tahta arasında
biçilen ve dört ata bağlanıp çekilerek kolları, bacakla-
rı kopartılan kimse pek mutludur. — Gecelerce kayna-
yan damarlarının, çatlayan kalbinin, kopan başının,
ellerini ısırarak dişlerinin verdiği o işkence nedir biliyor
musun sen? Kızgın bir ızgara üzerindeymiş gibi bir
aşk, kıskançlık ve umutsuzluk düşüncesi üzerinde se-
ni hiç durmadan döndüren inatçı işkenceciler! Acı ba-
na, küçükhanım! Bir ân ara ver! Şu korlu ,ateşe bir
parça kül serp! Yalvarırım sana, alnımdan iri dam-
lalarla akan teri sil! Çocuk! bana bir elinle işkence et
ama, öbürüyle okşa! Acı bana, küçükhanım! Acı ba-
na!»

Rahip yerlerdeki suyun içinde yuvarlanıyor ve al-
nını taş basamakların köşesine çarpıyordu. Genç kız
onu dinliyor, ona bakıyordu. Adam yorgun ve soluk
soluğa sustuğu zaman alçak sesle gene: «Ah Phoebus'-
üm!» dedi.

Rahip iki dizi üzerinde ona doğru sürüklendi.

— «Yalvarırım sana, kalbin varsa beni geri çe-
virme!» diye haykırdı. «Ah! seni seviyorum! Ben bir
sefilim! O adı söylediğin vakit, sanki dişlerinin ara-
sında kalbimin bütün liflerini eziyormuşsun gibi olu-
yor! Acı bana! Sen cehennemden geliyorsan, ben de

seninle oraya gidiyorum. Bunun için her şeyi yaptım. Senin bulunacağın cehennem benim cennetimdir, senin görünüşün Tanrı'ninkinden daha sevimlidir! Ah! söyle! beni istemiyor musun? Bir kadının böyle bir aşkı geri çevirdiği gün dağlar yerinden oynar sanırdım. Ah! sen isteseydin!.. Ah! ne kadar mutlu olabilirdik! Kaçardık, —ben seni kaçırtırdım— bir yerlere giderdik, yeryüzünde en çok güneş, en çok ağaç, en çok mavi gökyüzü olan yeri arardık. Sevişirdik, ruhlarımızı birbirine boşaltırdık, ve birbirimize sönmez bir susuzluk duyardık; birlikte ve durmadan o tükenmez kaynaktan, aşktan içerdik!»

Kız korkunç ve gürültülü bir kahkahayla onun sözünü kesti.

— «Bakın, bakın, peder! tırnaklarınızın ucunda kan var!»

Rahip, birkaç dakika, taş kesilmiş gibi, gözleri eline dikilmiş, kımıldamadan durdu. En sonunda garip bir yumuşaklıkla yeniden söze başladı:

— «Peki, peki, bana hakaret et, benimle alay et, beni suçla! Ama gel, gel! Çabuk olalım. Yarın için kararlaştı diyorum sana. Grève Meydanı'ndaki darağacı, biliyor musun? Hep hazırdır Ne korkunç şey bu! Senin o mahkûm arabasında gittiğini görmek! Ah! acı bana! — Seni ne kadar sevdiğimi şimdiki kadar hiçbir zaman anlamamıştım. — Ah! benimle gel. Seni kurtardıktan sonra beni sevecek zamanı bulursun. İstedığın kadar uzun zaman benden nefret edebilirsin. Ama, şimdi gel. Yarın! Yarın! Darağacı! Senin işkencen! Ah! kaç kurtul! Bana iyi davran!»

Kızın kolunu tuttu. Kendini kaybetmişti. Onu sürüklemek istedi.

Kız gözlerini ona dikti.

— «Phoebus'üm ne oldu?»

Rahip onun kolunu bırakarak: «Ah!» dedi, «hiç acıma yok sende!»

Kız soğuk bir tavırla gene: «Phoebus ne oldu?» diye sordu.

Rahip: «Öldü!» diye bağırdı.

Kız, gene buz gibi ve hareketsiz: «Öldü mü!» dedi. «Öyleyse, bana ne diye yaşamaktan söz ediyorsunuz?»

Adam onu dinlemiyordu. Kendi kendine konuşur gibi: «Ah! evet» diyordu, «Gerçekten ölmüş olması gerek. Bıçağın demiri çok ileriye gitti. Ucuyla kalbe dokunduğumu sanıyorum. Ah! hançerin ucuna kadar yaşıyordum!»

Kız kızgın bir dişi kaplan gibi onun üzerine atıldı, ve tabiatüstü bir güçle onu merdivenin basamakları üzerine itti.

— «Defol, canavar! Defol, katil! Bırak da öleyim! Her ikimizin kanı da senin alnında ebedi bir leke olsun! Senin olmak mı, rahip? Asla, Asla! Bizi hiçbir şey birleştiremez, cehennem bile! Defol, alçak! Asla!»

Rahip merdivende sendelemişti. Ayaklarını, usulca, elbisesinin kıvrımlarından kurtardı, fenerini eline aldı ve kapıya ulaşan basamakları ağır ağır çıkmaya koyuldu. Kapıyı açtı ve çıktı.

Birdenbire, kız onun başının yeniden belirdiğini gördü. Yüzünde korkunç bir ifade vardı. Adam ona bir öfke ve umutsuzluk hırıltısıyla bağırdı:

— «O öldü diyorum sana!»

Esmeralda yüzü koyun yere yuvarlandı. Artık bu zındanda karanlıklar içinde su birikintisini ürperten damlanın iç çekmesinden başka ses duyulmuyordu.

V

ANA

Dünyada, evlâdının minicik patığının görünümü karşısında bir ananın kalbinde uyanan düşünceler-

den daha tatlı bir şey olabileceğini sanmıyorum. Hele bu, bayram, pazar, vaftiz günleri patiği ise; ta tabanının altına kadar işlenmiş bir patikse; çocuğun onunla daha bir tek adım bile atmadığı bir patikse. Bu patiğin öylesine bir zarıflığı, minicikliği vardır ki, yürümek onun için öylesine imkânsızdır ki ana kendi evladını görüyormuş gibi olur. Ona gülümser, onu öper, onunla konuşur, gerçekten bir ayağın bu kadar küçük olup olmayacağını kendi kendine sorar; ve çocuk orada bulunmasa bile, tatlı ve narin yarattığı gözlerinin önüne getirmesi için güzel patik yeter. Ama onu gördüğünü sanır, onu baştan ayağa, canlı neşeli, narin elleri, yuvarlacık başı, saf dudakları, akı mavimsi olan berrak gözleriyle görür. Mevsim kışsa şuradadır, halının üzerinde emekler, zorlukla bir iskemleye tırmanır, ve anacığı, ateşe yaklaşıacak, diye titrer. Mevsim yazsa, avluda, bahçede yerlerde sürüklenir, taşların arasından ot koparır; masum masum, iri köpeklerle, kocaman atlara korkmadan bakar; böcek kabuklarıyla, çiçeklerle oynar; ve çiçek tarhlarında kum, bahçe yollarında toprak bulan bahçıvanı homurdadır. Çevresinde her şey onun gibi güler, pırıldar, saçlarının tüy gibi lüleleri arasında yarışırcasına oynayan esintilere, güneş ışığına kadar. Patik bütün bunları anaya gösterir, kalbini ateş karşısında balmumu gibi eritir.

Ama çocuk kaybolduğu zaman, küçük patiğin çevresinde toplanan bu binlerce sevinç, sihir, sevgi hayali pek korkunç şeyler haline giriverir. İşlemeli güzel patik artık ananın kalbini ebediyen ezen, çiğneyen bir işkence aletinden başka bir şey değildir. Titreyen hep aynı liftir; en derin, en duygulu liftir; ama, onu bir melek okşayacak yerde bir şeytan burkar.

Bir sabah, mayıs güneşi Garafalo'nun, tablolarında, haçtan indiriliş sahnelerini yerleştirmesini pek sevdiği o koyu mavi göklerden birinde yükselirken, Tour-Roland'daki çilekeş kadın Grève Meydanı'nda bir tekerlek, at ve demir sesi duydu. Bu seslerle erken-

den uyandı; kendini sağırlandırmak için saçlarını kulaklarının üzerine topuz yaptı. Sonra, yeniden, diz çökmüş bir halde, on beş yıldan beri böyle tapındığı cansız nesneyi seyretmeye koyuldu. Daha önce de söylemiştik, bu küçük patik onun gözünde kâinattı. Düşüncesi onun içine hapsedilmişti, ancak ölümünde oradan çıkabilirdi. Bu sevimli, pembe atlastan oyuncak yüzünden onun gökyüzüne yağdırdığı acı bedduaları, dokunaklı sızlanmaları, dualar ve hıçkırıkları ancak Tour-Roland'ın mahzeni bilir. Bu kadar hoş ve bu kadar zarif bir şey üzerine böylesine umutsuzluk asla kaplamamıştı.

O sabah, acısı her zamankinden daha şiddetli fısıkıyordu sanki: İnsanın kalbini yaralayan yüksek ve tekdüze bir sesin ağlayıp sızlandığı dışarıdan duyuluyordu:

«Ah benim kızım!» diyordu, «kızım, benim zavallı sevgili küçük yavrum! Artık seni hiç göremeyeceğim demek ki! Demek, her şey bitti! Bana hep sanki dünmüş gibi geliyor! Tanrı'm! mademki onu çabucak benden geri alacaktın, bana hiç vermesen daha iyi olurdu. Çocuklarımızın bizim kalbimize işlemiş olduğunu ve evlâdını kaybeden bir ananın artık Tanrı'ya inanmadığını sen bilmiyor musun? — Ah! ne sefilim ben ki o gün sokağa çıktım! — Tanrı'm, Tanrı'm! onu benden böyle nasıl ayırdın? Onu ateşimde neşeyle ısıttığım zamanlar, küçük ayaklarını göğsümün üzerinde dudaklarıma kadar yürüttüğüm zamanlar, meme emerken bana güldüğü zamanlar bana hiç mi bakmamıştın, beni hiç mi görmemiştin? Ah! bütün bunlara bakmış olsaydın, Tanrı'm, sevincime acırdın da kalbimde kalan tek sevgiyi elimden almazdın! Cezalandırmazdan önce bakamayacağınız kadar sefil bir yaratık mıydım ben? — Ah, ah! işte patik, ya ayak nerede? Üst tarafı nerede? Çocuk nerede? Kızım, kızım, benim! seni ne yaptılar? Tanrı'm, onu bana geri ver. Onbeş yıldır sana dua etmek, yalvarmak için dizleri-

min derisi yüzüldü. Tanrı'm, yetmez mi? Onu bana geri ver, bir gün için, bir saat, bir dakika, bir dakika için, ulu Tanrı'm! Sonra da beni ebediyen şeytanın cehennemine at! Ah! nerede süründüğünü bilseydim elbisenizin eteğine iki elimle yapışardım, ve evlâdımı geri vermek zorunda kalırdınız. Onun güzel küçücük patiği, ona acımiyor musun, Tanrı'm? Bir zavallı anayı bu onbeş yıllık işkenceye mahkûm edebilir misin? İyi Meryem Ana! Göklerin iyi Meryem'i! benim İsa Çocuğumu, onu benden aldılar, onu benden çaldılar, bir çalılığın üzerinde onu yediler, kanını içtiler, kemiklerini çiğnediler! İyi Meryem Ana! acı bana! Kızım! bana kızım gerek! Onun cennette olmasından bana ne? Sizin meleğinizi istemiyorum, kendi evlâdımı istiyorum! Ben bir dişi aslanım, yavrumu istiyorum. — Ah! toprağın üzerinde kıvranırm, taşı alnımla kırarım, kendimi cehenneme atarım, sana lânet ederim. Tanrı'm, çocuğumu vermezsen! Görüyorsun ki kollarım baştan başa ısırık dolu! Tanrı'nın acıması mı yok acaba? — Ah! bana tuzla kara ekmek verme, yeter ki kızım olsun, beni güneş gibi ısıtsın! Ne yazık ki, Ulu Tanrım, ben sefil bir günahkârım; kızım beni dindar ediyordu. Onun sevgisi uğruna dinle, imanla doluydum; seni de onun gülümseyişi arasından, gökyüzünün bir aralığından görür gibi görüyordum. — Ah! yalnız bir defa, bir defa daha, bir tek defa şu patiği onun pembe minicik güzel ayağına giydireyim, Meryem Ana, seni kutsayarak öleyim! — Ah! onbeş yıl! Şimdi kocaman olmuştur, büyümüştür! Bahtsız çocuk! Nasıl! onu bir daha göremeyeceğim demek? Cennette bile! Çünkü ben oraya gitmeyeceğim. Ah, ne acı! Desenize ki işte onun patiği, hepsi bu kadar!»

Bahtsız kadın bunca yıldan beri avuntusu ve üzüntüsü olan o patiğin üzerine atılmıştı. Tıpkı ilk günkü gibi hıçkırıklarla ciğeri parçalanıyordu, çünkü evlâdını kaybeden bir ana için hep ilk gündür. Bu acı

yaşlanmaz. Yas elbiseleri istediği kadar aşınsın kut-sayarak ağarsın, kalp kapkara durur.

O sırada hücrenin önünden körpecik, şen çocuk sesleri geçti. Çocuklar bakışına, ya da kulağına her çarpışında zavallı ana mezarının en karanlık köşe-sine atılırdı, onları duymamak için başını taşın içine daldırmaya uğraşüyor sanılırdı. Bu sefer, tersine, sıç-rar gibi doğruldu, ve doymak bilmezcesine dinledi. Küçük oğlanlardan bir tanesi: «Çünkü bugün bir Çin-gene kızını asacaklar» demişti.

Ağını titreten bir sineğin üzerine atıldığını gör-düğümüz o örümceğin ani sıçramasıyla, bilindiği gibi, Grève Meydanı'na bakan penceresine koştu. Gerçek-ten de, darağacının yanına bir merdiven dikmiş-lerdi, cellât yağmurla paslanan zincirleri düzeltmeye uğraşıyordu. Çevrede birkaç kişi vardı.

Çocukların şen topluluğu uzaklaşmıştı bile. Tor-balı çilekeş kadın soru sorabileceği bir yolcuyu araş-tırdı gözleriyle. Hücresinin hemen yanında bir rahip gördü. Rahip genel dua kitabını okumuş gibi yapıyor-sa da demir kafesli yazılar'dan çok, zaman zaman ka-ranlık ve korkunç bir bakış fırlattığı darağacıyla ilgi-leniyordu. Kadın, evliya gibi bir adam olan sayın Jo-sas başdiyakozunu tanıdı. Hemen ona sordu:

— «Pederim, kimi asacaklar orada?»

Rahip ona baktı ve karşılık vermedi. Kadın bir da-ha sorunca da: «Bilmiyorum» dedi.

Çilekeş kadın: «Şurada, az önce, çocuklar vardı, bir Çingene kızının asılacağını söylüyorlardı» dedi.

Rahip: «Sanırım ki öyle» dedi.

Bunun üzerine Paquette La Chantefleurie bir sırt-lan kakhahası attı.

Başdiyakoz: «Hemşire» dedi, «Çingenelerden o de-rece mi nefret ediyorsun?»

Çilekeş kadın: «Onlardan nefret mi ediyorum?» diye haykırdı. «Onlar büyücü cadılar, çocuk hırsızla-rıdır! Onlar benim kızcağızımı, yavrumu, tek evlâdı-

mı yediler! Artık benim hiç kalbim yok. Çingene karıları onu yediler!»

Kadın pek korkunçtu. Rahip ona soğuk soğuk baktı. Kadın anlatıyordu:

— «İçlerinde nefret ettiğim ve lânet ettiğim bir tanesi var ki hele! Anası, benim kızımı yemeseydi, kızımın bulunacağı yaşta olan bir genç kız o. Bu genç ongererek yılanı hücremin önünden her geçişinde kanımı alt-üst ediyor!»

Rahip bir mezar heykeli gibi duygusuz:

— «Peki öyleyse, hemşire, artık sevin!» dedi. «İşte şimdi öldüğünü göreceğin odur.»

Başı göğsünün üzerine düştü, ve ağır ağır oradan uzaklaştı.

Çilekeş kadın sevinçle kollarını büktü.

— «Oraya çıkacağını ben ona önceden haber vermiştim! Teşekkür ederim, rahip!» diye bağırdı.

Saçı-başı darmadağınık, gözü ateş saçarak, duvara omuzuyla çarparak, uzun zamandır aç olan ve yemek saatinin yaklaştığını sezen, kafese kapatılmış bir dişi kurdun yırtıcı haliyle penceresinin parmaklıkları önünde iri adımlarla dolaşmaya başladı.

VI

AYRI YARADILIŞTA ÜÇ ERKEK KALBI

Bu arada, Phoebus ölmemişti. Bu türden insanlar dokuz canlıdır. Kralın başavukatı Üstat Philippe Lheulier zavallı Esmeralda'ya: Can çekiyor dediği vakit ya yanıyordu, ya da alay ediyordu. Başdiyakoz zındandaki kıza: «O öldü» diye bağıırken, gerçek şudur ki, hiçbir şey bilmiyordu; öyle sanıyordu, öyle tahmin ediyordu; bundan şüphe etmiyordu, öyle olmasını umuyordu. Sevdigi kadına rakibinin iyilik haberlerini

vermek pek güç gelirdi. Onun yerinde olan her erkek aynı şeyi yapardı.

Phoebus'un yarası ağır olmasına ağırdı ama, baş-diyakozun övündüğünden daha hafifti. Devriye erlerinin onu ilk ânda götürdükleri hekimbaşı sekiz gün onun hayatından kaygıya düşmüştü, ve hattâ bunu da kendisine latince söylemişti. Bununla birlikte, gençlik üstün gelmişti; sık sık olduğu gibi de doğa, teşhislere, tahminlere aldırmayarak, hekimin burnunun dibinde hastayı kurtarmakla eğlenmişti.

Phoebus daha hekimbaşının döşğinde yatarken Philippe Lheulier ve kilise mahkemesinin sorgu yargıçları, onun pek canını sıkan ilk sorgusunu yapmışlardı. Böylece, günün birinde kendisini daha iyi bulunca, doktor bozuntusuna ücret yerine altın mahmuzlarını bıraktı, ve sıvışıp gitti. Olayın kovuşturmasında bu hiçbir zorluk çıkartmadı. O devrin adaleti bir cinayet davasının açıklığına ve berraklığına pek önem vermezdi. Yeter ki sanık asılsın, işte ona gerekenin hepsi buydu. Oysa Esmeralda'nın aleyhinde pek çok kanıtlar vardı yargıçların elinde. Phoebus'ü öldü sandılar; böylece de söylenecek bir şey kalmadı.

Phoebus'e gelince, pek uzağa kaçmamıştı. Yalnız, Paris'ten birkaç durak ötede, Ile-de-France'ta, Queen-Brie garnizonundaki birliğine katılmıştı. Üstelik de, bu davada görünmek hiç de hoşuna gitmiyordu. Orada gülünç bir varlık olacağını seziyordu. Ashında, bütün bu olaylar üzerine ne düşüneceğini pek bilmiyordu. Askerden başka birşey olmayan her asker gibi, sofu değildi ve boşınanları vardı: onun için, bu macera konusunda kendi kendini sorguya çektiği vakit, keçiden, Esmeralda'yla o garip karşılaşmasından, kızın sevgisini daha az garip olmayan bir şekilde belli edişinden, onun Çingene oluşundan, en sonunda asık suratlı rahipten pek de emin değildi. Bu hikâyede aşktan çok büyü, muhtemelen bir büyücü, belki de şeytan olduğunu sezer gibi oluyordu, nihayet bir komedi,

ya da o devrin diliyle anlatırsak kendisinin pek beceriksiz bir rol oynadığı, vuruşlar, maskaralıklar rolünü yaptığı pek sevimsiz bir mystère'di. Yüzbaşı bundan pek utanıyordu. La Fontaine'in pek güzel dile getirdiği şekilde bir utanç duyuyordu:

Bir tavuğun yakaladığı bir tilki kadar mahçup.

Olayın dışarı yayılmayacağını, kendisi bulunmayınca, adının orada pek az geçeceğini, hiç olmazsa mahkemedeki duruşmanın ötesinde duyulmayacağını umuyordu. Bunda yanılmıyordu, o devirde Gazette des Tribunaux yoktu, ve Paris'in sayısız mahkemelerinden birinde haşlanan kalpazan, asılan büyücü kadın, yakılan din sapkını bulunmadan geçen bir hafta olmadı için, yaşlı feodal Themis'i (*) her dört yol ağzında, çıplak kollarla ve işe girişmeye hazır, çatallar, yabalar, merdivenler, darağaçlarıyla ödevini yaparken görmeye o kadar alışılmıştı ki artık pek aldırış eden olmuyordu. O zamanın yüksek sınıfı sokağın köşesinden geçen mahkûmun adını pek az bilirdi, halk kalabalığı ise olsa olsa bu kaba yiyeceğin tadını çıkarırdı. Bir idam, meyhanecinin tenceresi, ya da deri yüzücünün mezbahası gibi sokakların her günkü, alışılmış bir olayıydı. Cellât biraz daha koyu renkli bir kasaptan başka bir şey değildi.

Böylece, Phoebus büyücü Esmeralda'nın, ya da onun dediği gibi, Simillar'ın etkisinden, Çingene kızının, ya da asık suratlı rahibin (hangisinin olduğu pek ilgilendirmiyordu onu) hançer saplayışından, ve davanın sonucundan zihnini pek çabuk kurtarıp sükûna kavuşmuştu. Ama, bu yönden kalbi boşalır boşalmaz Fleur-de-Lys'in hayali oraya yeniden döndü. Yüzbaşı Phoebus'ün kalbi o devrin fiziği gibi boşluğu hiç sevmezdi. Ayrıca, nalbantlarla elleri çatlak içindeki sığır çobanı kadınların köyü, yarım fersah boyunca anayolun her iki yanına sıralanmış uzun bir kulübeler ve

(*) Adalet tanrıçası. (Ç.n.)

viraneler dizisi olan Queue-en-Brie oldukça tatsız bir yerdi.

Fleur-de-Lys onun bir önceki ihtirasıydı; güzel bir kız, sevimli bir çeyiz. İşte böylece âşık süvari, bir sabah, tamamen iyileşmiş olarak, ve iki aydan sonra Çingene kızı olayının unutulup gittiğini düşünerek, caka sata sata, Gondelaurier Konağı'nın kapısına geldi.

Kilise meydanında, Notre-Dame'ın büyük cümle kapısı önünde eğlenen oldukça büyük halk kalabalığına aldirış etmedi; mayıs ayında olduklarını hatırladı; ya bir ayın, ya Pentecôte yortusu, ya da bir şenlik var sandı. Atını kapının girintisindeki halkaya bağladı, ve neşeyle güzel nişanlısının yanına çıktı.

Kız annesiyle yalnızdı.

Fleur-de-Lys, büyücü kız, keçisi, keçinin o lânetli alfabesi olayıyla Phoebus'ün uzun süren yokluğunun etkisini hâlâ yüreğinde duyuyordu. Yüzbaşı'nın içeri girdiğini görünce onu öylesine sağlıklı, süvari ceketini öylesine yeni, kılıcının omuz kayışını öylesine parlak, halini de öylesine ihtirash buldu ki sevinçten kızardı. Soylu küçükhanım da her zamankinden daha sevimliydi. Muhteşem sarı saçları pek güzel örülmüştü. Colombe'un öğrettiği bir zarafetle beyaz tenli kadınlara pek yaraşan açık mavi elbiseler giymişti. Gözleri beyaz kadınlara daha da çok yaraşan o aşk rehavetiyle doluydu.

Phoebus, güzellik konusunda, epey zamandır Queue-en-Brie'nin bayağı sokak kadınlarından başkasını görmemişti, onun için, Fleur-de-Lys onu sarhoş etti; bu da, subayımıza öyle nazik ve öyle zarif bir hal verdi ki, barış hemen yapıldı. Geniş koltuğunda hep ana şefkatiyle oturan Madam De Gondelaurier bile ona çıkışmak gücünü bulamadı. Fleur-de-Lys'in sitemlerine gelince, bunlar da tatlı cıvıltılar halinde söndüler.

Kız, pencerenin yanında oturmuş, hâlâ Neptunus'un mağarasını işliyordu. Yüzbaşı onun sandalyesinin

arkalığına dayanarak duruyordu. Kız ona alçak sesle okşayıcı azarlarla çıkışıyordu:

— «Hain! Koskoca iki aydır nerelerdeydiniz, bakalım?» Phoebus bu sorudan bir parça rahatsız olmuştu.

— «Yemin ederim ki bir başpiskoposu hayale daldıracak kadar güzelsiniz!» dedi.

Kız, elinde olmadan, gülümsüyordu:

— «İyi, iyi, mösyö! Güzelliğimi bir yana bırakın da sorduğuma karşılık verin. Ne güzellik, doğrusu ya!»

— «Peki, peki, sevgili kuzinim, garnizona çağırıldım da.»

— «Peki, garnizon neredeydi, lütfen söyler misin? Niçin gelip bana veda etmediniz?»

— «Queue-en-Brie'de.»

Birinci sorunun ikinciye savuşturmasına yardım ettiği için Phoebus pek memnundu.

— «Evet ama, mösyö, hemen şuracıkta, pek yakın bir yerdeymiş. Nasıl oldu da bir kerecik olsun beni görmeye gelmediniz?»

Sözün burasında Phoebus ciddi şekilde sıkıntıya düştü.

— «Çünkü... görev hem sonra da, güzelim hastalandım.»

Kız dehşetle: «Hastalandınız mı?» diye sordu.

— «Evet, yaralandım.»

— «Yaralandınız mı?»

Zavallı yavrucak pek heyecanlanmıştı.

Phoebus hiç de önemsemez bir halle: «Ah! bu kadar ürkmeyin» dedi. «Önemli bir şey değil. Kavga ettim, bir kılıç darbesi yedim... bundan size ne?»

Fleur-de-Lys yaşlarla dolu o güzel gözlerini kaldırarak haykırdı:

— «Bundan bana ne mi? Ah! böyle konuşurken ne düşündüğünü söylemiyorsun. Nedir bu kılıç yarası? Her şeyi öğrenmek istiyorum.»

— «Peki, sevgili güzel, Mahé-Fédy ile kavga ettim, bilmem onu tanır mısın? Saint-Germain-en-Laye'de teğmendir. İşte böylece de birbirimizin derisini birkaç parmak boyunda yırttık. Hepsi bu kadar.»

Yalancı Yüzbaşı pek iyi biliyordu ki şerefli bir olay erkeği kadının gözünde yükseltir. Gerçekten de, Fleur-de-Lys, korkudan, memnunluktan, hayranlıktan pek heyecanlı, ona bakıyordu. Gene de gönlü pek rahat etmemişti.

— «Phoebus'üm, yeter ki siz iyileşmiş olasınız!» dedi. «Sizin Mahé-Fédy'nizi tanımıyorum ama, pek kötü bir adammış. Peki, bu kavga neden çıktı?»

Phoebus'ün hayali pek yaratıcı değildi; kahramanlığının içinden nasıl sıyrılacağını artık bilemez olmuştu.

— «A! ne bileyim ben?.. Bir hiç, bir at, bir söz!» Konuyu değiştirmek için haykırdı: «Güzel kuzinim, kilise meydanındaki bu gürültü nedir böyle?» Pence-reye yaklaştı: «O! bak hele, güzel kuzinim, meydana da bir hayli kalabalık toplanmış!»

Fleur-de-Lys: «Bilmiyorum» dedi; «söylediklerine göre, asılacak olan bir büyücü kadın, bu sabah, kilisenin önünde, herkesin karşısında suçunu itiraf edecekmiş.»

Yüzbaşı şu Esmeralda olayının sonuçlandığına o kadar inanıyordu ki Fleur-de-Lys'in bu sözleriyle pek heyecanlanmadı. Gene de ona birkaç soru sordu:

— «Bu büyücü kadının adı neymiş?»

— «Bilmiyorum.»

— «Peki, ne yapmış?»

Kız bu sefer de bembeyaz omuzlarını silkti:

— «Bilmiyorum.»

Anne lafa karıştı:

— «Ah! Ulu Tanrı'm! Şimdi o kadar çok büyücü var ki! Artık adlarını bile öğrenmeden onları yakıyorlar, sanırım. Gökyüzündeki her bulutun adını öğrenmeye çalışmak daha iyidir. Ne olursa olsun, herkesin

gönlü rahat edebilir. Tanrı'nın kütük defteri iyi düzenlenmiştir.»

Sözün burasında saygıdeğer hanım ayağa kalktı ve pencereye gitti.

— «Tanrım!» dedi. «Hakkın var, Phoebus. Büyük bir kalabalık toplanmış. Tanrı'ya şükürler olsun! Ta damların tepesine kadar dolmuşlar. Biliyor musun, Phoebus, bu bana eski güzel günlerimi hatırlattı: Gene böyle pek çok kalabalığın toplandığı, VII. Charles'ın Paris'e girişini. Hangi yıldız pek hatırlayamıyorum, Ben bunları anlatırken çok eski bir şey gibi geliyor sana öyle değil mi? Bana ise gencecik, yepyeni bir şey duygusu veriyor. Ah! o vakit şimdikinden çok daha güzel bir halk vardı. Saint-Antoine Kapısı'nın tepe mazgallarının üzerine kadar kalabalık toplanmıştı. Kral atının terkisine kraliçeyi almıştı, kral soyundan prenslerden sonra bütün soylu bayanlar soylu bayların terkisinde ilerliyorlardı. Pek iyi hatırlıyorum, çok kısa boylu olan Amanyon De Garlande'in yanında, yığınla İngiliz'i öldüren dev yapılı bir şövalye olan Sire Matefelon bulunduğundan herkes pek gülmüştü. Bütün bunlar güzel şeylerdi: Gözlerin önünde kıpkızıl kesilen sancaklarıyla Fransa'nın bütün soylularının dinî bir geçit resmi. Mızrak ucunda üçgen biçiminde flamalar vardı, sancaklılar vardı... Ne bileyim, ben! Sire De Calan, mızraklı flamasıyla; Jean De Châteaumorant, sancakla; Sire De Coucy, sancakla, ve Bourbon dükü bir yana, hepsinden daha şişmandı... — Ne yazık! bütün bunların yaşamış olduklarını, artık onlardan hiçbir şey kalmadığını düşünmek ne kadar hazine!»

İki sevgili, saygıdeğer hanımın sözlerini dinlemiyorlardı. Phoebus gene gelip nişanlısının sandalyesinin arkasına dayanmıştı; çapkın bakışının Fleur-de-Lys'in yakasının bütün açıklıklarından içeri daldığı hoş bir yerdi burası. Bu ince yakalık öyle zamanında, tam yerinde aralanıyordu, ve ona daha başkalarını

sezinlediği öyle nefis şeyler gösteriyordu ki, bu ipek fı-sırtılı derinin karşısında Phoebus'un gözleri kamaşı-yor, kendi kendine: «Bir beyaz tenliden başkası nasıl sevinebilir?» diyordu.

Her ikisi de sessiz duruyorlardı. Genç kız, zaman zaman, hayran ve tatlı bakışlarını ona doğru çeviri-yordu. Saçları da bir bahar güneşinin ışığında birbiri-ne karışıyordu.

Fleur-de-Lys birdenbire alçak sesle: «Phoebus» de-di, «üç ay sonra evleneceğiz, benden başka bir kadını sevmediğine yemin et bakayım bana.»

Phoebus: «Yemin ederim, güzel melek!» derken Fleur-de-Lys'i inandırmak için, içten gelen sesine ihti-raslı bakışı da ekleniyordu. O anda belki kendi kendi-ne inanıyordu.

Bu arada nişanlıları bu kadar anlaşılmış bir halde görmekle mutlu olan anne bir iş için salondan dışarı çıkmıştı. Phoebus bunun farkına vardı. Bu yalnızlık macerasever Yüzbaşı'yı öylesine cesaretlendirdi ki ak-lına pek garip düşünceler geldi: Fleur-de-Lys onu se-viyordu; kendisi onun nişanlısıydı; kız onunla yalnız kalmıştı; ona karşı duyduğu eski istek, bütün tazeli-ğiyle değilse de, bütün şiddetiyle uyanmıştı; üstelik de, insanın yeni filizlenen ekininden biraz yemesi bü-yük bir suç değildir. Bütün bu düşünceler aklından geçti mi bilmem ama, kesin olan şu ki onun bakışının ifadesinden Fleur-de-Lys birdenbire ürktü. Çevresine bakındı, annesini göremedi. Kıpırmızı kesilerek, kay-gıyla: «Aman yarabbi!» dedi, «bana çok sıcak geldi bu-rası!»

Phoebus: «Gerçekten de öyle» dedi. «Öğle saati pek uzak olmasa gerek. Güneş rahatsız ediyor. Per-deleri kapatıvermek yeter.»

Zavallı kızcağız: «Hayır, hayır!» diye haykırdı. «Tersine, açık havaya ihtiyacım var benim!»

Av köpekleri sürüsünün solugunu sezen bir cey-

lan gibi kalktı, pencereye koştı, camı açtı, ve kendini balkona attı.

Phoebus'un oldukça canı sıkılmıştı; o da kızın peşinden balkona çıktı.

Bilindiği gibi balkonun baktığı Notre-Dame meydanı o sırada korkunç ve garip bir manzara gösteriyordu. Bunu görünce Fleur-de-Lys'in dehşetinin niteliği değişti.

Bütün yan sokaklara taşan muazzam bir kalabalık asıl meydana dolduruyordu. Elllerinde ince uzun toplarıyla sık bir süvariler, mızraklı çavuşlar çitiyle sağlamlaştırılmasaydı, avluyu çevreleyen dirsek yüksekliğindeki küçük duvar onu korumaya yetmezdi. Bu mızrak ve arkebüz tüfekleri ormanı sayesinde kilisenin avlusu boş kalabilmişti. Giriş yerini piskoposun armalarını taşıyan piyade birliği koruyordu. Kilisenin geniş kapıları kapalıydı; bu da, meydana bakan, ta sivri çatı pencerelerine kadar açık, aşağı-yukarı bir cephane deposundaki gülle kümeleri gibi birbiri üstüne yığılmış binlerce başın görüldüğü sayısız pencerelerle çelişme halindeydi.

Bu kalabalığın yüzeyi kurşuni renkli, kirli, ve topraklıydı. Onların bekledikleri manzara da hiç çüphesiz içlerinde ne kadar murdarlık ve pislik varsa onları dışarı çıkaracak, ve davet edecek cinstendi. Sarı başlıklarla kirli saçlar kaynaşmasından yayılan gürültü kadar iğrenç bir şey yoktur. Bu halk kalabalığında, haykırmadan çok kahkaha, erkekten çok kadın vardı.

Arada-sırada keskin, cırlak bir ses genel uğultuyu delip geçiyordu.

.....

— «Hehey! Mahiet Baliffre! kadını burada mı asacaklar acaba?»

— «Sersem! burada, gömlekle, herkesin karşısında suçunu itiraf edecek! Tanrı onun suratına latince püskürecek! Bu iş hep burada, öğle vakti olur. Senin istediğin darağacıysa Grève Meydanı'na git.»

— «Buraya bakar mısınız, Boucandry? Günah çıkarmak için giden bir rahibi geri çevirdiği doğru mu?»

— «Galiba öyle, Becheaigne.»

— «Dinsizi görüyor musunuz hele!»

.....

— «Mösyö, usul böyle. Mahkeme başsavcısı yarılana suçluyu, idam için, sivil halktansa Paris zabıta amirine, rahipse piskoposluk mahkeme heyetine teslim etmek zorundadır.»

— «Çok teşekkür ederim, mösyö.»

Fleur-de-Lys acıyordu:

— «Ah! yarabbi! zavallı yaratık!»

Bu düşünce, kızın halk üzerinde dolaştığı bakışını üzüntüyle dolduruyordu. Bu ne-iddiği-belirsizler yığınından çok nişanlısıyla ilgilenen Yüzbaşı, büyük bir sevgiyle, arkasından, onun belindeki kuşağı buruşturuyordu. Fleur-de-Lys yalvararak, ve gülümseyerek arkasına döndü.

— «Beni bırak lütfen, Phoebus! Annem içeri girerirse, elini görür!»

O sırada Notre-Dame'ın saati ağır ağır onikiyi çaldı. Halk içinde bir hoşnutluk mırıltısı dolaştı. Onikinci vuruşun son titreyişi daha yeni bitiyordu ki bütün başlar bir esintinin etkisindeki dalgalar gibi köpürmeye başladı; sokaktan, pencerelerden ve damlardan muazzam bir uğultu yükseldi:

— «İşte, işte, geliyor!»

Fleur-de-Lys görmemek için elleriyle gözlerini örttü.

Phoebus: «Güzelim, içeri girmek ister misin?» dedi.

Kız: «Hayır» dedi, korkuyla kapadığı gözlerini merakla açtı.

Güçlü bir Normandiya beygirinin çektiği, beyaz haçlı mor üniformalarıyla süvarilerin çevresini sardığı bir araba Saint-Pierre-aux-Boeufs Sokağı'ndan

mejdana girdi. Devriye çavuşları kamçılarını indirok halkın içinde ona yol açıyorlardı. Arabanın yanında, siyah elbiselerinden, at üzerindeki bereciksizce duruşlarından tanınan birkaç adliye ve polis görevlisi vardı. Üstat Jacques Charmolue onların başında kendini gösteriyordu.

Uğursuz arabanın içinde elleri arkasından bağlanmış, yanında rahip bulunmayan bir kız oturmuştu. Sadece sırtında bir gömlek vardı, uzun siyah saçları, darmadağınık, yarı çıplak göğsüne, omuzlarına dökülüyordu. Devrin usulüne göre, saçlarını darağacının dibinde keseceklerdi.

Karga tüylerinden daha parlak olan bu dalgalı saçlar arasından, narin köprücük kemiklerini yaralayan, bir çiçeğin üzerindeki solucan gibi zavallı kızcağızın sevimli boynuna sarılan kurşuni, kalın, sert bir ipin bükülüp bağlandığı görülüyordu. Bu ipin altında yeşil pullarla, boncuklarla süslü küçük bir muska parlıyordu, hiç şüphesiz ki ölenlerden hiçbir şey esirgenmediğinden bunu ona bırakmışlardı. Pencerelelere yerleşen seyirciler, arabanın dibinde âdeta kadınca son bir içgüdüyle, altına gizlemeye uğraştığı çıplak bacaklarını seçebiliyorlardı. Ayaklarının ucunda sımsıkı bağlanmış küçük bir keçi vardı. Mahkûm kadın iyi bağlanmamış olan gömleğini dişleriyle tutuyordu. Sanırdınız ki felâketinin içinde böylece cırılçıplak gözler önüne serilmekten acı duyuyordu hâlâ. Ne yazık ki utanma bu biçim ürpertiler için yaratılmamıştır.

Fleur-de-Lys heyecanla Yüzbaşı'ya: «Tanrı'm! Bakın hele, sevgili kuzen! Şu keçili kötü Çingene kızı bu!» dedi.

Bunları söylerken Phoebus'e doğru döndü. Yüzbaşı gözlerini arabaya dikmişti. Rengi sapsarıydı. Kekeleyerek: «Hangi keçili Çingene kızı?» dedi.

Fleur-de-Lys: «Nasıl olur! Hatırlamıyor musun yoksa?» diye sordu.

Phoebus onun sözünü kesti:

— «Ne demek istediğini anlamıyorum.»

Balkondan içeri girmek için bir adım attı ama, Fleur-de-Lys'de bu Çingene kızının eskiden öylesine şiddetle uyandırdığı kıskançlık yeniden ayaklanmıştı, kız ona içe işleyen, kuşku dolu bir bakışla baktı. O sırada, bu büyücü kızın davasına karışan bir yüzbaşından söz edildiği belli-belirsiz aklına geldi.

— «Nen var?» dedi. «Bu kadın seni âdeta heyecanlandırdı.»

Phoebus sırtıtmaya uğraştı.

— «Beni mi! hiç de değil! Zerre kadar!»

Kız emredercesine: «Öyleyse burada dur da sonuna kadar görelim!» dedi.

Zavallı Yüzbaşı olduğu yerde kalmaya zorla boyun eğdi. Ona biraz gönül rahatlığı veren, mahkûmun gözlerini arabanın döşemesinden ayırmamasıydı. Kesinlikle Esmeralda'ydı bu. Yüz karasının, felâketin son basamağında bile güzeldi. Yanaklarının çökmesi yüzünden o iri kara gözleri daha da iri görünüyordu. Morarmış yüzünün yandan görünüşü saf ve yüceydi. Masaccio'nun bir Meryem'i Raffaello'nun bir Meryem'ine benzediği kadar kendi eski haline benziyordu: Daha güçsüz, daha ince, daha zayıf.

Zaten şaşkınlıkla, uyuşuklukla, büyük üzgünlükle öylesine derinden derine parçalanmıştı ki, utanması bir yana, onda tesadüfe bırakmadığı, âdeta boşlukta sallanmayan hiçbir şey kalmamıştı. Arabanın her sarsıntısında vücudu ölü, ya da kırık bir şey gibi sıçırıyordu. Bakışı donuk, çılgındı. Gözbebeğinde hâlâ bir damla yaş görünüyordu ama, hareketsiz ve donmuş gibi.

Bu arada hazin atlılar kafilesi, sevinç çığlıkları ve meraklı davranışlar arasında, halkın içinden geçmişti. Sadık bir tarihçi olmak için şunu da söylememiz gerekir ki onu bu kadar güzel, ezilmiş ve dertli bir halde görünce pek çoğu acımıştı, hemde en sert olanları.

Araba kilise avlusuna girmişti. Ortadaki cümle kapısının önünde durdu. Muhafızlar her iki yana ya-

lın kılıç dizildiler. Halk kalabalığı sessizleşti. Kutsallık, ve kaygı dolu bir sessizlik arasında büyük kapının iki kanadı, kendiliklerindenmiş gibi, gayda sesini andıran bir gürültüyle gıcırdayan rezeleri üzerinde döndü. O zaman bütün uzunluğunca, karanlık, yas örtüleri asılmış, orta mihrapta uzaktan ışıldayan birçok mumla belli-belirsiz aydınlanan, aydınlık içinde göz kamaştıran meydanın ortasında bir mağara ağzı gibi açılan derin kilise görüldü. Dipte, mihrabın gölgeleri içinde, kubbeden döşemeye kadar inen kara bir çuha üzerine serilmiş dev ölçüde bir gümüş haç fark ediliyordu. Bütün kubbe altı bomboştu, ve ıssızdı. Yalnız, koronun uzaktaki sıralarında birkaç rahip başının belli-belirsiz kımlıdadığı görölüyordu. Büyük kapı açılınca kiliseden kalın, gür sesli, tekdüze bir ilâhi yayıldı. Mahkûm kadının başı üzerine sanki dalgalar halinde acıklı şarkı parçaları serpiyordu bu ilâhi:

«... Non timebo millia populi circumdantis me; exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!

«... Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam.

«... Infixus sum in limo profundi; et non est substantia.» (*)

Aynı zamanda, korodan ayrı bir başka ses mihrabın merdiveninde şu hazin kutsallama duasını söylüyordu:

«Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et in iudicium non venit; sed transit o morte in vitam.» (**)

Karanlıklar içinde kaybolan birkaç ihtiyarın uzak-

(*) Latince: «Çevreinde bulunan bu binlerce halktan korkmam; doğrul, kalk, İsa; kurtar beni, Tanrım!» — «Mademki sular ruhuma kadar girdi, kurtar beni, Tanrım!» — «Uçurumun balçığına daldım; hiç de tutunacak bir destek yok.» — *Mezamir*, III, LXVIII. (Ç.n.)

(**) Latince: «Sözümü işiten, beni gönderene inanan ebedî hayata sahiptir, kıyamet günü gelmeyecek; ölümden hayata geçecek.» — *İncil* (Ç.n.)

tan, gençlik, hayat dolu ilik bahar havasının okşadığı, güneşin üzerine döküldüğü bu güzel yaratık için okudukları ilâhi ölü duasıydı.

Halk, kendinden geçmiş dinliyordu.

Zavallı kız ürkmüştü; bakışını, düşüncesini kilisenin karanlığı içinde kaybetmiş gibiydi. Bembeyaz dudakları dua ediyormuşçasına kıpırdıyordu. Cellâdın uşağı, arabadan inmesine yardım etmek için, ona yaklaştığı zaman, alçak sesle şu kelimeyi tekrarladığını duydu: «Phoebus.»

Ellerini çözdüler, ve gene bağlarını çözdükleri ve kendini serbest görünce sevinçle meleyen keçisiyle birlikte, arabadan indirdiler; yalın ayak, sert taşların üzerinde, cümle kapısının merdivenlerinin altına kadar yürüttüler. Boynundaki ip arkasından sürükleniyordu. Bu onun peşinden gelen bir yıldı sanki.

O zaman kilisedeki ilâhi kesildi. Büyük bir altın haçla bir dizi mum kaarnlıklar içinden harekete geçtiler. Alacalı bulacalı kilise kavaslarının mızraklarının şıkırtısı duyuluyordu. Birkaç dakika sonra da ağır ağır, sureler okuyarak, mahkûma doğru ilerleyen sırmalı ayin kaftanı giymiş rahiplerle ayin gömleklerini giymiş diyakozlar halkın ve mahkûmun gözlerinin önüne serildi. Ama, kızın bakışı en başta, hemen haç taşıyıcısının arkasında yürüyenin üzerinde durdu. Ürpererek ve alçak sesle: «Ah!» dedi, «gene o rahip!»

Gerçekten de başdiyakozdu bu. Solunda ikinci ilâhici, sağında da görev asasıyla başilâhici vardı. Baş arkaya eğik, gözleri bir noktaya dikili, açık, güçlü bir sesle ilâhi söyleyerek ilerliyordu:

«De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam,

«Et projecisti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me.» (*)

(*) Latince: «Uçurumun karnından bağırdım, sen de sesimi duydun.» «Ve beni denizin ortasındaki uçuruma fırlattın ve su çevremi sardı.» (Ç.n.)

Tepesi sivri yüksek cümle kapısının altında, gün ışığında, kara bir haç çizili geniş gümüşlü bir ayin kaftanına sarınmış olarak görüldüğünde rengi öyle sararmıştı ki halk arasında pek çok kimse bunu koro yerindeki mezar taşlarının üzerine diz çökmüş mermer piskoposlardan biri sandı. Sanki yerinden kalkmış da, mezarın eşğinde ölmek üzere olan kadını karıştırmaya geliyordu.

Benzi daha az soluk, ve daha az heykel gibi olmayan genç kız eline yanan ağır sarı bir mum verildiğini ancak şöyle böyle farkettiler; herkesin önünde suçunu itiraf etme belgesinin uğursuz metnini okuyan zabıt kâtibinin cırlak sesini dinlememişti; kendisine Amin diye karşılık vermesi söylenince Amin demişti. Rahibin, muhafızlarına uzaklaşmalarını işaret ettiğini, tek başına ona doğru ilerlediğini görünce kendisine biraz cesaret geldi.

O zaman kanı başında kaynar gibi oldu; daha şimdiden uyuşan, soğuyan o ruhta bir öfke artığı yenden alevlendi.

Başdiyakoz ağır ağır ona doğru yaklaştı. Bu güç durumunda bile kızcağız, çıplaklığının üzerinde onun şehvetli, kıskançlıkla ve istekle yanan bakışlarının doluştuğunu gördü. Sonra rahip yüksek seste ona: «Küçük-hanım,» dedi. «Hatalarınız ve kusurlarınız için Tanrı'dan af dilediniz mi?» Sonra kulağına eğildi, (seyirciler kızın son itirafını dinlediğini sanıyorlardı): «Beni istiyor musun? Seni hâlâ kurtarabilirim!» diye fısıldadı.

Esmeralda gözünü kırpmadan ona baktı:

— «Defol, şeytan! Yoksa, seni ihbar ederim!»

Rahip korkunç bir gülümsemeyle gülmeye başladı.

— «Sana inanmazlar ki. Bir suça bir rezalet eklemiş olursun. Çabuk söyle: Beni istiyor musun?»

— «Benim Phoebus'ümü ne yaptın?»

— «Öldü,» dedi rahip.

O sırada, sefil başdiyakoz düşünmeden başını kaldırdı, meydanın öbür ucunda, Gondelaurier Konağı'nın balkonunda, Fleur-de-Lys'in yanında ayakta duran Yüzbaşı'yı gördü. Sarsıldı, elini gözlerinin önünden geçirdi, bir daha baktı, bir beddua mırıldandı, yüzünün bütün hatları şiddetle kasıldı. Ağzının içinde söylendi: «Peki, öyleyse! Sen de öl! Kimse sana sahip olamayacak.» Elini çingene kızının üzerine doğru kaldırarak uğursuz bir sesle haykırdı: «**I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!**» (*)

Bu, bu tür hazin ayinlerin sonunda söylenmesi âdet olan müthiş bir ibareydi. Bu rahibin cellâda verdiği önceden kararlaştırılmış işaretti.

Halk diz çöktü. Cümle kapısında kalan rahipler: «**Kyrie Eleison**» dediler. (**)

Dalgalı bir denizin şırıltısı gibi bütün başların üzerinden hızla geçen bir mırıltıyla halk tekrar etti: «**Kyrie Eleison.**»

«**Amin!**» dedi başdiyakoz.

Sırtını mahkûm kıza döndü, başı göğsüne düştü, elleri çaprazlandı, rahipler kafilesine katıldı. Bir ân sonra da, haçlarla, mumlarla, ayin kaftanlarıyla birlikte kilisenin sisli kemerleri altında kaybolduğu görüldü; ve gür sesi şu küçük keder ayetini okuyarak gitgide koroda kayboldu: **Omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt.** (***)

Kilise kavaslarının demir uçlu mızraklarının aralıklı gürültüsü, kubbe altının sütun aralarında azar azar yok olurken, mahkûm kadının son saatini çalan bir saat tokmağı gibi çınılıyordu.

Bu arada, Notre-Dame'ın kapıları açık kalmıştı,

(*) Latince: «Kararsız ruh, gît şımdı, Tanrı sana merhamet etsin!» (Ç.n.)

(**) Latince: «Tanrı'm, merhamet et!» (Ç.n.)

(***) Latince: «Bütün gırdapların ve dalgaların üzerinden geçti.» (Ç.n.)

mumsuz ve sessiz kalan kilise pek boş, ıssız, yas içinde görünüyordu.

Mahkûm kız, kendisine ne yapacaklarını bekleyerek, olduğu yerde kımıldamadan duruyordu. Bu sahne süresince büyük cümle kapısının, kimine göre Hazreti İbrahim'in oğlunun kurban edilişini, kimine göre de, güneşi meleklerle, ateşi çalı demetiyle, zanaatçıyı Hazreti İbrahim'le temsil eden filozofal çalışmayı gösteren kabartmaları incelemeye koyulan Üstat Charmolue'yü kamçılı çavuşlardan birinin uyarması gerekti. Onu bu seyirden ayırmakta oldukça güçlük çektiler ama, en sonunda döndü, yaptığı bir işaret üzerine, sarılar giyinmiş iki adam, cellâdın yamakları, ellerini bağlamak üzere Çingene kızına yaklaştılar.

Uğursuz arabaya binip de son durağına doğru yol alacağı anda bahtsız kız belki de içler acısı bir yaşam özlemine tutuldu. Kıpırmızı ve kuru gözlerini gökyüzüne, güneşe, şurada burada mavi dikdörtgenlerle, üçgenlerle bölünen gümüş gibi bulutlara doğru kaldırdı, sonra da bakışlarını çevresine, yeryüzüne, kalabalığa, evlere indirdi... Sarı'lı adam dirseğini bağlarken, korkunç bir çığlık, bir sevinç çığlığı kopardı birdenbire. Orada, meydanın köşesinde, şu balkonda, onu, arkadaşını, efendisini, Poebus'ü, hayatın öbür görünüşünü fark etmişti! Yargıç yalan söylemişti! Bu ta kendisiydi, bundan şüphe edemezdi; orada, parlak üniforması sırtında, başında tüy, yanında kılıç, bütün yakışıklılığıyla, capcanlı duruyordu.

— «Phoebus! benim Phoebus'üm!» diye haykırdı.

Aşktan, hayranlıktan titreyen kollarını ona doğru uzatmak istedi, ama onları bağlamışlardı.

O zaman, Yüzbaşı'nın kaşlarını çatıldığını, ona yaslanan güzel bir kızın da delikanlıya alaycı dudaklar ve öfkeli gözlerle baktığını gördü. Sonra Phoebus, aşağıdaki kıza kadar gelemeyen birkaç kelime söyledi; her ikisi de, telâşla, balkonun kapanan camlı kapısı ardın-

da gözden kayboldular Esmeralda çılgınlar gibi bağır-
dı:

— «Phoebus, inanıyor musun bunlara?»

Aklında korkunç bir düşünce beliriverdi: Phoebus De Châteaupers'i öldürmüş olmak suçundan mahkûm edildiğini hatırlamıştı.

Şimdiye kadar her şeye dayanmıştı. Bu son darbe çok şiddetliydi. Hareketsiz, yerdeki taşların üzerine düştü.

Charmolue: «Hadi bakalım, onu arabaya taşıyın da işi bitirelim» dedi.

Cümle kapısının hemen üzerine oyulmuş kral heykelleri galerisinde o zamana kadar kimsenin gözüne çarpmayan biri vardı. Her şeyi öylesine gerilmiş bir boyunla, öylesine biçimsiz bir yüzle, öyle büyük bir hareketsizlikle seyrettiği için, yarısı kırmızı, yarısı mor elbisesi olmasa, altıyüz yıldan beri ağızlarından kilisenin uzun su oluklarının aktığı o canavarlardan biri sanılırdı. Bu garip seyirci öğleden beri Notre-Dame'in cümle kapısı önünde olup bitenlerden hiçbir şeyi gözden kaçırmamıştı. Hiç kimse ona bakmayı düşünmediğinden, daha ilk dakikalarda, galerinin sütunlarından birine kalın, düğümlü bir ipi sıkıca bağlamıştı, ipin ucu aşağıda büyük merdivenin üzerinde sürünüyordu. Bu iş bittikten sonra sakın sakın bakmaya, zaman zaman, önünden bir karatavuk geçtiğinde ıslık çalmaya başlamıştı. Cellât yamaklarının Charmolue'nün soğukkanlı emrini yerine getirmeye hazırlandıkları sırada galerinin parmaklığını birdenbire aştı, ipi ayaklarıyla, dizleriyle, elleriyle yakaladı. Sonra da, bir camın üzerinde kayan bir yağmur damlası gibi, onun kilisenin cephesinden süzül-
düğü görüldü. Damdan düşen kedi hızıyla iki cellâda doğru koştu, iri iki yumrukla onları yere serdi, bir çocuğun bebeğini kaldırışı gibi Çingene kızını bir eliyle kaldırdı, bir sıçrayışta, kızı başının üzerine yükselte-

rek, korkunç bir sesle: «Sığınak!» (*) diye bağırdı, ta kilisenin içine kadar zıpladı.

Bütün bunlar öyle büyük bir hızla olmuştu ki gece olsaydı hepsi bir tek şimşek ışığında görülebilirdi.

«Sığınak! Sığınak!» diye tekrarladı ahali ve binlerce alkış Quasimodo'nun tek gözünü sevinç ve gururla aydınlattı.

Bu sarsıntı mahkûmu kendine getirdi. Gözlerini açtı, Quasimodo'ya baktı, sonra kurtarıcısından ürkmüş gibi çabucak gözünü kapadı yeniden.

Charmolue şaşırıp kaldı. Cellâtlar ve bütün muhafızlar da şaşırmışlardı. Gerçekten de Notre-Dame'dan içeri girince mahkûm kız dokunulmazlık kazanıyordu. Kilise bir sığınaktı. Her türlü insan adaleti onun eşliğinde son buluyordu.

Quasimodo büyük cümle kapısının altında durmuştu. Geniş ayakları, kilisenin taşları üzerinde, Roma tarzı ağır filayakları kadar sağlam görünüyordu. Uzun saçlı iri kafası, bol yeleleri olan, boynu olmayan aslanların yelesi gibi omuzlarının içine gömülüyordu. Tir-tir titreyen kızı beyaz bir bayrak gibi nasırlı ellerine asılı tutuyordu. Ama, onu öyle özenle taşıyordu ki kırmaktan ya da soldurmaktan çekinir gibiydi. Sanki onun kendininkinden başka ellere lâyık narin, nefis ve değerli bir şey olduğunu seziyordu. Zaman zaman, ona soluğuyla bile dokunmaya cesaret edemez gibi bir hali vardı. Sonra, birdenbire, ona sarılarak, kendi malı gibi, hazinesi gibi, bir çocuğun anasına sarılması gibi, kemikli göğsüne bastırdı. Kızın üzerine eğilen biçimsiz cüce gözü onu sevgiyle, acıyla, ve merhametle kaplıyordu. Bu göz, arada-bir şimşeklerle dolu, yukarı doğru kalkıyordu. O zaman kadınlar gülüyor ve ağlıyorlardı, ahali heyecandan tepiniyordu, çünkü o anda Quasimodo'nun gerçekten de güzelliği vardı. Quasimodo bu öksüz, bu bulunmuş çocuk, bu

(*) Eskiden bazı kutsal yerlerin dokunulmazlığı vardı, oraya sığınanlara kimse el süremezdi. (Ç.n.)

lânetlenmiş yaratık güzeldi; kendini yüce ve güçlü hissediyordu, içinden kovulduğu ve gene de o kadar kudretle içine karıştığı şu topluma, elinden avını kopardığı şu insan adaletine, boşu boşuna çığnemek zorunda kalan bütün bu kaplanlara, bu polis erlerine, bu yargıçlara, bu cellâtlara, en aşağı derecede bir yaratık olan kendisinin Tanrı gücü sayesinde parçaladığı kralın bütün o gücüne yüz yüze bakıyordu.

Bu kadar biçimsiz, çirkin bir yaratığın, bu kadar bahtsız bir yaratığı koruması, Quasimodo'nun bir idam mahkûmunu kurtarışı dokunaklı bir şeydi. Doğa ve toplumun birbirine tutunan ve birbirine yardım eden iki karşıt sefiliydi bunlar.

Birkaç dakikalık zaferden sonra, Quasimodo yüküyle birlikte, kilisenin içine daldı birdenbire. Her türlü kahramanlığa âşık olan halk onu gözleriyle karanlık kubbe altında araştırıyor, alkışlardan bu kadar çabuk kaçınmasına üzülüyordu. Birdenbire onun Fransa kralları galerisinin uçlarından birinde yeniden belirdiğini gördüler Çılgınlar gibi koşarak, elde ettiğini kollarından yukarı kaldırarak: «Sığınak!» diye bağıırıyordu. Ahali yeniden alkışladı. Galeriye geçtikten sonra kilisenin içlerine doğru daldı. Biraz sonra, Çingene kızı hâlâ kollarında, gene çılgınlar gibi koşarak, gene: «Sığınak!» diye bağırarak üst sahanlıkta belirdi. Ve ahali alkışlıyordu. Sonunda, küçük çan kulesinin tepesinde üçüncü defa göründü; oradan, bütün şehre, kurtardığı kızı gururla gösterir gibiydi. Gür sesi de —pek seyrek olarak duyulan, kendisinin ise hiç duymadığı o ses— çılgınlar gibi, ta bulutlara kadar, üç defa haykırdı:

— «Sığınak! Sığınak! Sığınak!»

Halk da bağıırıyordu:

— «Yaşasın! Yaşasın!»

Bu muazzam alkış karşı yakada Grève Meydanı'ndaki kalabalığı, ve hâlâ gözleri darağacına dikili bekleyen çilekeş kadını şaşkınlıklar içinde bırakıyordu.

I

ATEŞ

Bahtsız başdiyakozun, Çingene kızını bağladığı, ve kendisinin de birlikte bağlandığı uğursuz düğümü manevi oğlu böylesine çabucak keserken, Claude Frollo Notre-Dame'da bulunmuyordu. Ayin elbisele-
rinin bulunduğu bölmeye dönünce, beyaz rahip enta-
risini, işlemeli kaftanı ve atkıyı yolarcasına çıkardı; hepsini şaşkına dönen kilise hizmetkârının ellerine at-
tı, manastırın gizli kapısından sıvıştı, Terrain'deki bir kayıkçıya kendisini Seine'in sol yakasına götürmesini emretti. Karaya çıkınca, büyücü kadının asılışını gör-
meye vaktinde yetişmek umuduyla, Saint-Michel Köp-
rüsüne doğru neşeyle hızlı hızlı ilerleyen kadın erkek toplu'uklarına adım başı rastlıyordu; günortası salt verilen ve bir grup çocuk tarafından izlenen bir gece kuşundan daha heyecanlı, daha kör, daha ürkek, ne-
reye gittiğini bilmeden, sapsarı kesilmiş, şaşkın şaşkın, Üniversite'nin inişli-çıkışlı sokaklarına daldı. Artık ne-
rede bulunduğunu, ne düşündüğünü bilmiyordu, ha-
yal içindeydi. Rasgele, seçmeksizin her sokağa dala-
rak, sadece Grève Meydanı, belli belirsiz arkasında hissettiği o korkunç Grève Meydanı tarafından de-
vamlı itilerek, gidiyor, yürüyor, koşuyordu.

Böylece Sainte-Geneviève dağının eteğinden geçti; en sonunda Saint- Victor Kapısı yoluyla şehirden çıktı. Arkasını döndükçe Üniversite'nin kuleli çevre duvar-
larını ve dış mahallenin seyrek evlerini gördüğü süre

ce kaçmaya devam etti. Ama, en sonunda bir arazi b kl m  o iğrenç Paris'i ondan bütünüyle gizledi inde, kendini oradan yüz fersah ötede, tarlalarda, bir çölde sandı da durdu, ve soluk alır gibi oldu.

O vakit aklına korkunç düşünceler      t . Ruhunu apaçık gördü, ve bundan ürperdi. Kendisini mahveden, ve kendisinin de mahvetti i o bahtsız kızı düşündü. Kaderin, kendi iki mahkûmunu, onları amansızca birbirlerine kırdırdı ı kesi me noktasına kadar izlediği, dolambaçlı çift yol üzerinde gezdirdi  rkm   gözlerini. Ebedi antların  ılgınlı ını, bekâretin, bilimin, dinin, erdemin bo lu unu, Tanrı'nın faydasızlı ını düşündü. Baştan a a ı kötü düşüncelere daldı, daha da derine battıkça içinde şeytanın kahkahasının  ınladı ını duyuyordu.

Böylece ruhunu kazarken, doğanın, ihtirasları için, orada ne kadar geniş bir yer hazırlamış olduğunu görünce daha da acı acı sırttı. Kalbinin dibindeki bütün hıncını, bütün k t l   n  karıştırdı; ve bu hıncın, bu kötülüğün fesada u ramı  a ktan başka bir şey olmadığını, bir hastayı inceleyen hekimin duygusuz göz atı ıyla, teşhis etti. İnsanda her erdemin kaynağı olan aşkın bir rahip kalbinde korkunç şeyler haline girdiğini, ve kendi yaradılı ında bir erkeğin rahipli e girerek seytan olduğunu kabul etti. O zaman, korkunç bir şekilde güldü, ve birdenbire, kemirici, zehirli, kinci, amansız a kının, karşı konulmaz ihtiraslarının en uğursuz yanını düşünerek sapsarı kesildi; o ihtiraslar ki, birini dara acına, öbürünü cehenneme g t rm   t . Kız mahkûm olmuştu, kendisi de lanetli.

Sonra, Phoebus' n hayatta olduğunu düşünerek gene gülmeye başladı. Her şeye rağmen, Yüzbaşı sa dı; ne eliydi, ve memnundu; her zamankinden daha güzel süvari ceketleri, eskisinin asıldı ını görmeye g t rd    yeni bir sevgilisi vardı.  l m n  dilediği canlı yaratıklar içinde nefret etmediği tek yaratık

olan Çingene kızının, lânetini isabet ettirdiği tek insan olduğunu düşününce sırtması arttı.

Bunun üzerine, düşüncesi Yüzbaşı'dan haika geçti, görülmemiş bir kıskançlık duydu. Sevdığı kadını, halkın da, bütün halkın, gömlekle, hemen hemen çıplak görmüş olduğunu düşündü. Gölgele içinde, yalnız kendisinin fark edeceği endamının ona yüce mutluluk vereceği o kadının, gün ortasında, öğle vakti, bütün bir millete bir şehvet gecesine hazırlanır gibi giyinmiş olarak teslim edildiğini düşününce, kıvrandı. Kutsallığı ebediyen saygısızlığa uğrayan, lekelenen, çıplak bırakılan, soldurulan bütün o aşk muammaları için öfkesinden ağladı. Kimbilir nice kirli bakışın iyi bağlanmayan o gömlekten yararlandığını düşünerek öfkesinden ağladı. O güzel kız, el değmemiş zambak, ancak titreyerek dudaklarını yaklaştırmaya cesaret edebileceği o edep, zevk kupası, Paris'in aşağı halk ta kımının, hırsızların, dilencilerin, uşakların, hayasız, küstah, ahlâksız bir zevki hep birlikte oradan içmeye geldikleri bir çeşit karavana haline getirildiğini hayal ederek ağladı.

O bir Çingene kızı olmasaydı, kendisi rahip olmasaydı, Phoebus yaşamamış olsaydı, kız kendisini sevmiş olsaydı, yeryüzünde bulabileceği mutluluğu düşünmeye çalıştıkça; bir sükûnet ve aşk hayatının kendisi için de mümkün olabileceğini, şu anda yeryüzünde şurada-burada, portakal ağaçlarının altında, dere kıyısında, batan güneşin, yıldızlı bir gecenin durgunluğunda uzun konuşmalara dalan mutlu çiftler bulunduğunu, Tanrı istemiş olsaydı, kendisi de o kızla bu mutlu çiftlerden birini meydana getirebileceğini aklına getirdikçe kalbi sevgiyle ve kederle eriyordu.

Ah! o düşünce... boyuna geri gelen, işkence eden, beynini ısırın, kalbini parçalayan o düşünce! Esef etmiyordu, pişman olmuyordu; bütün yaptıklarını yenisinden yapmaya hazırdı. Onu Yüzbaşı'nın kollarında görmektense cellâdın ellerinde görmeyi tercih ediyordu

ama, acı çekiyordu; öylesine acı çekiyordu ki zaman zaman, ağırıp ağarmadıklarını görmek için, avuç avuç saçlarını yoluyordu.

Hele öyle bir ân geldi ki, sabahleyin gördüğü iğ renç halkanın öylesine narin, öylesine zarif boynun çevresinde çelik düğümünü sıkıştırdığı dakika belki de şimdi içinde bulunduğu dakika olabileceği aklına geldi. Bu düşünce üzerine derisinin bütün gözeneklerinden dereler gibi ter boşandı.

Şeytancasına kendine gülerken gene öyle bir ân oldu ki Esmeralda'yı hem ilk gördüğündeki gibi canlı, tasasız, neşeli, süslü, dans eder, kanatlı, ahenkli olarak, hem de son günkü gibi sırtında gömlekle, boynunda ip, yalın ayak, darağacının köşeli merdivenini çıkarken gözünün önüne getirdi; bu çifte tablo aklına o şekilde geldi ki korkunç bir çığlık kopardı.

Bu büyük keder, umutsuzluk kasırgası ruhunda her şeyi kırar, koparır, bükür, kökünden sökerken o çevresindeki dogaya baktı. Ayaklarının dibinde birkaç tavuk, gagalayarak, çalılıkları araştırıyordu; alaca renkli pislikböcekleri güneş altında koşuyorlardı; başının üzerinde beyazlı-kurşunili birkaç küme bulut masmavi gökyüzünde kaçıyordu; ufukta Saint-Victor Manastırı'nın çan kulesinin külâhı küçük tepenin eğik çizgisini arduvaz dikilitaşıyla deliyordu; Copeaux tepeciğindeki değirmenci de ıslık çalarak değirmeninin hamarat kanatlarını seyrediyordu. Çevresinde binbir şekilde görünen bütün bu etken, düzenli, sakin yaşayış ona acı verdi. Yeniden kaçmaya başladı.

Kırlar, tarlalar içinde böylece akşama kadar koştu. Doğadan, hayattan, kendi kendinden, insandan, Tanrı'dan, her şeyden kaçış bütün gün sürdü. Bazen kendini yüzü-koyun yere atıyordu, tırnaklarıyla körpe buğday sürgünlerini koparıyordu. Bazen ıssız bir köy sokağında duruyordu, ve düşünceleri öylesine dayanılmaz şeylerdi ki başını iki elinin arasına alıyor, onu

taşların üzerinde parçalamak için omuzlarının arasından koparmaya uğraşıyordu.

Güneşin battığı saatlere doğru, yeniden kendi kendini inceledi; kendini hemen hemen deli olarak gördü. Çingene kızını kurtarmak umudunu ve isteğini kaybettiği ândan beri içinde sürüp giden fırtına, vicdanında sağlam bir tek fikir, ayakta duran bir tek düşünce bırakmamıştı. Hemen hemen mahvolmuş aklı oradaydı. Kafasında belirli olarak iki hayal vardı artık: Esmeralda ile dağaracı. Ondan gerisi kapkaranlıktı. Birbirine yaklaştırılan bu iki hayal onun gözleri önüne korkunç bir topluluk seriyordu; ve ayrıca kendisinde kalan dikkati ve düşünceyi orada topluyordu. bundan başka, fantastik bir gelişmeye göre birinin zarafette, sevimlilikte, güzellikte, ışıktaki, öbürünün ise dehşette daha arttıklarını görüyordu; öyle ki en sonunda Esmeralda ona bir yıldız gibi, darağacı da etleri dökülmüş kocaman bir kol gibi görünüyordu.

Önemli bir şey de şudur ki bütün bu işkence süresince ölmek düşüncesi ciddi olarak aklına hiç gelmedi. Sefil adamın yaradılışı böyleydi. Hayata bağlıydı. Kim bilir belki de arkada cehennemi görüyordu.

Bu sırada gün gittikçe iniyordu. Hâlâ içinde yaşıyan yaratık, belli-belirsiz, dönüşü düşündü. Paris'ten uzakta olduğunu sanıyordu; yönünü bulunca, ancak Üniversite'nin duvarları çevresinde dönüp durduğunun farkına vardı. Sağda, Saint-Sulpice'in çan kulesi kulağıyla Saint-Germain-des-Prés'nin uzun sivri üç kulesi ufku aşıyorlardı. O yana doğru yöneldi. Saint-Germain'in'in mazgallı siperlerinin, istihkâm hattının çevresinde manastır başrahibinin silâhlı adamlarının «Kim o?» diye seslendiklerini işitince geri döndü. Manastırın de girmeniyle, kasabanın cüzzamlılar hastanesi arasında önüne çıkan patıkaya daldı. Birkaç dakika sonra da kendini Pré-aux-Clercs'in kıyısında buldu. Bu çayırılık, gece-gündüz varolan gürültülerle ün salmıştı. Saint-Germain Manastırı'nın zavallı rahiplerinin e

der'iydi; quod monachis Sancti-Germani pratensis hydra fuit, clericis nova semper dissidiorum capita suscitantibus (*)

Başdiyakoz orada birine rastlamaktan çekindi; bütün insan yüzünden ürküyordu. Üniversite'den, Saint-Germain kasabasından kaçınmıştı, sokaklara elinden geldiği kadar geç girmek arzusundaydı. Pré-aux-Clercs'in kıyısından geçti, çayırı Dieu-Neuf'ten ayıran ıssız keçiyoluna saptı, en sonunda suyun kıyısına ulaştı. Orada bir kayıkçı buldu. Kayıkçı onu birkaç metelğe Cité'nin burnuna kadar, Seine'den yukarı çıkardı, ve okurun daha önce Gringoire'ın hayal kurduğunu gördüğü, Passeur-aux-Vaches adasının paralelindeki, Kral Bahçeleri'nin ötesine uzanan o ıssız arazi çıkıntılarına bıraktı.

Kayığın tekdüze sallantısı ve suların hışırtısı bahtsız Claude'u bir bakıma uyuşturmuştu. Kayıkçı uzaklaşınca, önüne bakarak ve ancak bir çeşit görünüş oyununun herşeyi ona gittikçe büyüyen titreşimler haline getirdiği objeleri algılayarak, kumsalda şaşkın kalakaldı. Büyük bir acının yorgunluğunun zihin üzerinde bu etkiyi yapması hiç de az rastlanır bir olay değildir.

Güneş o yüksek Nesle Kulesi'nin arkasında batmıştı. Akşamın alacakaranlığının bastırdığı ândı. Gökyüzü beyazdı, ırmağın suları beyazdı. Bu iki beyazlık arasında, Seine'in sol kıyısı karanlık kütlesini suya yansıtıyor, görünüş bakımından gitgide incelerek kara bir ok gibi ufkun sislerine dalıyordu. Claude gözlerini oraya dikmişti. Orası evlerle doluydu ama, bunların ancak gökyüzünün, suyun açık renk zemini üzerinde koyu renklerle kuvvetle beliren karaltıları fark ediliyordu. Şurada-burada pencereler kordan delikler

(*) Latince: «Rahip çömezler hep yeni kavga konuları yaratıklarından, bu, Saint-Germain-des-Prés rahipleri için bir ejder oldu.» (Ç.n.)

gibi ııldamaya baılıyordu. Gökyüzüyle, o noktada ol-
dukça geniş olan, ırmağın beyaz örtüleri arasında
böylece yalnız kalan o muazzam kara dikilitaş Clau-
de Frollo'ya garip bir etki yaptı. Strasbourg çan kule-
sinin dibine, yere, sırt-üstü yatıp da koskocaman siv-
ri kulenin başı üzerinde akşamın alacakaranlıklara
dalışını seyreden adamın duyacağı duygulara benze-
tilebilir bu. Yalnız, burada ayakta olan Claude, yerde
yatan da dikilitaşıtı. Ne var ki, ırmak gökyüzünü yan-
sıtırken uçurumunu onun altında devam ettirdiği için
geniş burnu da, her kilise kulesinin sivri külâhı gibi,
cesaretle, cüretle boşluğun içine atılır gibi duruyordu;
her ikisinde de aynı etkiyi yapıyordu. Bu etkinin ay-
rıca garip, daha derin bir yönü vardı ki o da şuydu.
Bu, gerçekten de Strasbourg'un çan kulesiydi ama,
iki fersah yüksekliğinde bir Strasbourg kulesi; duyul-
mamış, ölçüsüz bir şey; hiçbir gözün görmediği gibi
bir yapı, bir Babil Kulesi. Evlerin bacaları, sur duvarla-
rının mazgalları, damların sivri çatısı, Augustin'lerin
çan kulesi külâhı, Nesle Kulesi, dev gibi dikilitaşın
yüzünü çentikleyen bütün bu çıkıntılar, sık, karmaka-
rışık, hayali bir oymanın kesintilerini garip şekilde
taklid ederek, benzetmeyi daha da artırıyordu.

Claude Frollo, bulunduğu bu hayal içinde, gerçek-
ten gördüğünü, canlı gözleriyle, cehennemın çan kule-
sini gördüğünü sandı; korkunç kulenin bütün yük-
sekliğince yayılan binlerce ışık ona muazzam iç oca-
ğın bir o kadar kapıları gibi göründü; oradan çıkan
sesler, uğultular bir o kadar can çekişme hırıltısı gibiy-
di. O zaman, korktu; duymamak için ellerini kulakla-
rına kapadı, görmemek için sırtını döndü; iri adımlar
la, korkunç hayalden uzaklaştı.

Ne var ki, hayal onun içindeydi.

Sokaklara girdiği zaman, dükkân camekânlarının
ışığında dirsek dirseğe gelen yolcular onun üzerinde,
çevresinde dönen hayallerin ezeli gidiş-gelişi etkisini
yaratıyordu. Kulaklarında garip çatırtılı gürültüler

vardı. Acayip hayaller zihnini bulandırıyor. Ne evleri görüyordu, ne kaldırımları, ne arabaları, ne erkekleri, ne de kadınları; uçlarından birbirine karışan bir belirsiz eşyalar hercümerci görüyordu. Barillerie Sokağı'nın köşesinde bir bakkal dükkânı vardı; ta ne zamandan kaldığı bilinmeyen bir geleneğe göre kepenk saçağı, çepeçevre, kastanyetler gibi şakırdayarak rüzgârda birbirine çarpan bir deste tahta şamdan asılı o teneke çemberlerle süslenmişti. Montfaucon'un bir iskeletler destesi karanlıkta çarpışıyor sandı.

— «Ah!» diye mırıldandı, «gene rüzgâr bunların bir kısmını öbürleri üzerine doğru itiyor, zincirlerinin gürültüsünü kemiklerinin gürültüsüne katıyor! O da belki burada, onların arasındadır!»

Çılgın gibiydi, nereye gittiğini bilmiyordu. Birkaç adım sonra kendini Saint-Michel Köprüsü'nde buldu. Bir zemin katının penceresinde bir ışık vardı. Yaklaştı. Çatlak camlardan, aklında belirsiz bir anıyı uyandıran pis bir salon gördü. Zayıf bir lambanın iyi aydınlatamadığı bu salonda, gürültülü kahkahalarla, pek utanmazca giyinmiş bir kızı kucaklayıp öpen neşeli, körpe, sarışın bir delikanlı vardı. Lambanın yanında da iplik eğirip titrek bir sesle türkü söyleyen yaşlı bir kadın oturuyordu. Delikanlı arada-bir kahkahasını kesiyor, o zaman yaşlı kadının türküsü rahibe bölük-pöçük geliyordu. Anlaşılmaz ve korkunç bir şeydi bu:

Uğulda, Grève Meydanı, kayna, Grève Meydanı!

Eğir, eğir örekem,

İpini büküver, zından avlusunda

İşlik çalan cellâda.

Uğulda, Grève Meydanı, kayna, Grève Meydanı!

Ey kendirden güzel ip!

Issy'den Vanvre'a kadar tohum atın.

Kendir ekin, sakın buğday olmasın.

Hırsız hak ediverdi

Güzel kendir ipini.

Kayna, Grève Meydanı, uğulda, Grève Meydanı!

Görmek için günahkâr kızı

Çapaklı sehpa da asılı,

Birer gözdür bilin pencereler.

Kayna, Grève Meydanı, uğulda, Grève Meydanı!

Bunun üzerine delikanlı gülüyor ve kızı okşuyor du. Yaşlı kadın Falourdel'di; kız da, bir sokak kızı; delikanlı ise rahibin kardeşi Jehan'dı.

Bakmaya devam etti. Bu manzaranın bir başkasından farkı yoktu.

Jehan'ın salonun dibindeki bir pencereye gittiğini gördü. Delikanlı pencereyi açtı, uzakta, aydınlatılmış binlerce pencerenin ışıldadığı rıhtıma bir göz attı, pencereyi kapatırken de şunları söyledi:

— «Ruhunun başı için! İşte artık iyicene gece oluyor. Şehirliler mumlarını, Tanrı da yıldızlarını yakıyor.»

Sonra Jehan uygunsuz kadına doğru geldi ve masanın üzerinde duran bir şeyi kırarken haykırdı:

— «Kahrolasica, boşalmış bile! Hiç de param kalmadı! Isabeau, sevgilim, ancak senin beyaz memelerini, gece-gündüz Beaume şarabı emebileceğim iki siyah şişe haline getirdiği vakit Jupiter'den hoşnut olabileirim.»

Bu güzel şaka sokak kızını güldürdü, ve Jehan dışarı çıktı.

Rahip Claude kardeşiyle rastlaşmamak, karşıdan görülmemek, tanınmamak için kendini yere atabilecek kadar zamanı ancak bulabildi. Bereket versin sokak karanlıktı ve öğrenci sarhoştı. Öyleyken, gene de kaldırımlarda çamur içinde yatan başdiyakozu gördü.

— «Oh! oh! işte bugün neşeli bir hayat yaşamış birisi!» dedi. Soluğunu tutan Rahip Claude'u ayağıyla sarstı. «Körkötük sarhoş. Ağzına kadar dolmuş. Fıçı-

dan kopan gerçek bir sülük.» Eğilerek ekledi: «Başı da kel; moruğun biri! **Fortunate senex.**» (*)

Sonra Claude Frollo onun şunları söyleyerek uzaklaştığını duydu:

— «Ne olursa olsun, akıl güzel bir şeydir, ağabeyim başdiyakoz da, bilgili, paralı olduğu için, doğrusu ya, pek mutludur.»

O zaman başdiyakoz yerden kalktı, ve karanlıkta evlerin üzerinden kocaman kulelerinin fırladığını gördüğü Notre-Dame'a bir solukta koştu.

Soluk soluğa kilise avlusunun meydanına geldiğinde geri çekildi ve uğursuz binaya bakmaya cesaret edemedi. Alçak sesle: «Ah! böyle bir olayın daha bu sabah burada geçmiş olması gerçek olabilir mi!» dedi.

Sonra, gene de, kendini zorlayarak, kiliseye baktı. Cephe karanlıktı. Gökyüzü, arkada, yıldızlarla parlıyordu. Ufuktan yükseliveren yeni ay o sırada sağdaki kulenin tepesinde durmuştu, kara yonca yaprakları oyulmuş parmaklığın ucuna ışıklı bir kuş gibi tüne-mişti sanki.

Manastırın kapısı kapalıydı. Ama, başdiyakoz laboratuvarının bulunduğu kulenin anahtarını hep üzerinde taşırdı. Kiliseye girmek için ondan yararlandı.

Kilisede bir mağara karanlığı ve sesizliği buldu. Geniş parçalar halinde her yandan dökülen büyük gölgelerden sabahki dini törenin örtülerinin daha kaldırılmamış olduğunu anladı. Üzerine birkaç parlak nokta serpilmiş büyük gümüş haç bu mezar gecesinin Samanyolu gibi pırıldıyordu. Koro yerindeki uzun pencerelerin sivri üst uçları kara örtülerin üzerinden görünüyordu. İçlerinden bir ay ışığı geçen vitraylarda, ancak gecenin cansız renkleri, ancak ölülerin yüzünde rastlanan bir mor, beyaz ve mavi kalmıştı. Başdiyakoz koro yerinin rastlanan bir mor, beyaz, mavi kal-

(*) Latince: «Mutlu ihtiyar!» — Vergilius. (Ç.n.)

ınıştı. Başdiyakoz koro yerinin bütün çevresinde bu soluk pencere tepelerini fark edince lânetlenmiş pis kopos başlıklarını gördüğünü sandı. Gözlerini yumdu, yeniden açtığında, onları kendisine bakan soluk benizli yüzler çemberi sandı.

Kilisenin içinde kaçmaya başladı. O zaman ona öyle geldi ki kilise de oynuyor, kımıldıyor, canlanıyor, yaşıyordu; her büyük sütun geniş taş tabanıyla zemin döven kocaman bir ayak haline geliyordu; o dev gibi kilise artık, soluyan, ayakları sütunları, hortumu iki kule, sırtındaki zırhı da geniş kara örtü olan muazzam bir filden başka bir şey değildi.

Böylece, rahibe basan ateş, ya da çılgınlık öyle bir yoğunluğa ulaşmıştı ki dış dünya bahtsız adam için artık ancak gözle görülen, elle tutulan, korkunç bir tuhaflıklar hercümercinden başka bir şey değildi.

Bir ân rahatladı. Yan galerilere daldığında, bir fil ayağı kütesinin arkasında kızılımtırak bir ışık gördü. Bir yıldızla doğru koşar gibi oraya koştu. Bu, gece-gün düz Notre-Dame'ın bir demir kafes altındaki genel ayin kitabını aydınlatan zavallı lambaydı. Bir avunma, bir cesaret bulmak umuduyla hırsla kutsal kitabın üzerine atıldı. Kitap Eyub'un bir parçasında açık duruyordu, rahip sabit bakışlarını onun üzerinde gezdirdi: «Yüzümün önünden bir ruh geçti, ve hafif bir soluk işittim ve tüylerim diken diken oldu.»

Bu hüzünlü yazıyı okuyunca içinde, yerden aldığı bir değneğin etine battığını anlayan bir körün du vacağı duygular uyandı. Dizleri kesildi, o gün ölen kızcağızı düşünerek yere yığıldı. Beyninin içinden o kadar çok sayıda korkunç dumanlar geçtiğini, aktığını duyuyordu ki sanki başı cehennem bacalarından biri halini almış gibi geliyordu.

Uzun zaman o durumda kalmış olsa gerek. Artık hiç düşünmeden, şeytanın eli altında ezilmiş gibiydi, hiçbir etkiye tepki göstermiyordu. En sonunda, kendinde bir parça güç buldu, kuleye gidip sadık Quasi-

modo'sunun yanına sığınmayı düşündü. Ayağa kalktı. Korkuyordu; yolunu aydınlatmak için dua kitabının lambasını aldı. Bu, kutsal şeylere karşı saygısızlıktı ama, bu kadar küçük şeylere aldırış edecek durumda değildi artık.

Kulelerin gizli bir dehşet dolu merdivenini ağır ağır çıktı. Bu dehşet, bu kadar geç saatte mazgal deliğinden mazgal deliğine, ta çan kulesinin tepesine kadar çıkan lambasının esrarlı ışığıyla, meydandan geçen tek tük yolcuya kadar yayılacaktı.

Birdenbire yüzünde bir serinlik duydu ve kendini en yüksek galerinin kapısı altında buldu. Hava soğuktu; gökyüzü bulutları sürükleyip duruyordu; bunların geniş beyaz dalgaları köşelerden ezilerek birbirinin üzerine taşıyor ve kışın bir ırmaktaki buzların çözülmesini andırıyordu. Bulutların ortasına düşen yeni ay havadaki buz parçaları arasına sıkışan bir gök gemisine benziyordu.

Bakışlarını indirdi ve bir ân, iki kuleyi birleştiren ince sütunlu parmaklığın arasından, uzakta bir sis ve duman tülü arasından ve Paris'in bir yaz gecesinde sakin bir denizin dalgaları gibi sivri, sayısız, sık sık, küçük damlalarının sessiz kalabalığını seyretti.

Ay gökyüzüne de, yeryüzüne de kül gibi bir renk veren hafif bir aydınlık serpiyordu.

O sırada kilisenin saati ince ve çatlak sesini yükseltti, geceyarısını çaldı. Rahip öğle vaktini düşündü. O zaman da saat oniki kere çalmıştı. Alçak sesle kendi kendine: «Ah! o şimdi soğumuştur bile!» dedi.

Birdenbire bir esinti lambasını söndürdü. Hemen hemen aynı ânda kulenin karşı köşesinde bir gölgenin, bir beyazlığın, bir endamın, bir kadının belirmediğini gördü. Ürperdi. Bu kadının yanında, melemesini saatin son melemesine katan küçük bir keçi vardı.

Bakacak gücü kendinde buldu. Oydu bu!

O solgundu, o karanlıktı. Saçları sabahki gibi

omuzlarına dökülüyordu. Ama, boynunda ip yoktu, elleri bağı değildi artık. Serbestti, ölmüştü.

Beyazlar giymişti ve başında da beyaz bir örtü vardı.

Ağır ağır, gökyüzüne bakarak rahibe doğru geliyordu, tabiatüstü keçi de onun arkasından. Adam taş kesilmişti, kaçamayacak kadar ağırlaşmıştı. Kızın öne doğru attığı her adımda o ancak geriye doğru bir adım atabiliyordu. Böylece merdivenin karanlık kubbesinin altına girdi. Kızın da belki oraya gireceği düşüncesiyle donmuştu; kız öyle davransaydı adam dehşetten ölürdü.

Gerçekten de kız merdivenin kapısı önüne geldi. Birkaç dakika orada durdu. Gözünü kırpmadan, karanlığa baktı. Hiç de orada rahibi fark etmiş gibi görünmüyordu. Geçti. Adama sağlığında olduğundan daha uzun boylu göründü. Rahip onun beyaz elbisesinin arasından ay'ı gördü; soluğunu işitti.

Kız geçtikten sonra, saçları dimdik, sönük lambası elinde, kendini de hayalet sanarak, hayalette gördüğü ağır hareketlerle merdivenden aşağı inmeye başladı; helezon biçimi basamakları inerken kulağının için de gülen ve Yüzümün önünden bir ruh geçti ve hafif bir soluk işittim ve tüylerim diken diken oldu. İlişiyip duran bir ses duyuyordu.

II

KAMBUR, TEK GÖZLÜ, TOPAL

Ortaçağ'da her şehrin, XII. Louis'ye kadar da Fransa'da her şehrin sığınak yerleri vardı. Şehri saran ceza kanunları ve barbar yargılar tufanı ortasında bu sığınak yerleri adalet düzeyinin üzerinde yükselen adalar gibiydi. Oraya ayak basan her suçlu kurutulmuş demekti. Her semtte hemen hemen daragacı

kadar da sığınak vardı. Bu, işkence aşırılığı yanında cezasız kalma aşırılığıydı; her ikisi de kötü şeylerdi: biri öbürüyle kendini düzeltmeye çalışıyordu. Kral saraylarının, prens konaklarının, özellikle kiliselerin sığınak hakkı vardı. Kimi vakit nüfusunun çoğaltılması gereken bütün bir şehri geçici olarak sığınak yaparlardı. 1467'de XI. Louis bütün Paris'i sığınak yaptı.

Suçlu bir kere ayağını sığınağa atınca kutsallaşıyordu; ama, oradan çıkmamaya da dikkat etmeliydi. Tapınaktan dışarı bir adım atarsa, dalganın içine yeniden düşerdi. Tekerlek cezası, darağacı, darağacına bağlanma cezası sığınak yerinin çevresinde sıkı nöbet tutarlar, ve geminin çevresindeki köpekbalıkları gibi durmadan avlarını gözetlerlerdi. Bir manastırda, bir sarayın merdivenlerinde, bir manastırın tarlasında, bir kilise kapısının sundurması altında yaşanan mahkûmlar görülmüştür; böylece, sığınak da bir hapisaneydi. Kimi vakit de mahkemenin resmi bir kararı sığınığın dokunulmazlığını bozar, mahkûmu cellâda geri verirdi; ama, bu pek seyrek rastlanan bir durumdu. Mahkemeler piskoposlardan çekinirlerdi, bu iki cübbe birbirine darılacak olursa yargıç cübbesi rahip cübbesine karşı hiç de üstün bir durum elde edemezdi. Bununla birlikte, kimi vakit de Paris cellâdı Petit-Jean'ın katilleri olayında, Jean Valleret'nin katili Emery Rousseau olayında olduğu gibi, adalet kilisenin üzerinden atlar, kararlarının yerine getirilmesi yoluna giderdi. Yalnız, bir mahkeme kararı olmadan silâhlı bir saldırıyla bir sığınığın dokunulmazlığını bozanın vay haline! Fransa mareşali Robert De Clermont'la Champagne mareşali Jean de Châlons'un nasıl öldüklerini herkes bilir Söz konusu olan herhangi bir Perrin Marc'tı, bir sarraf çırağı, bir sefil katil; öyleyken, her iki mareşal de Saint-Méry Kilisesi'nin kapılarını kırmışlardı. Uygunsuz olan buydu.

Sığınakların çevresinde öyle bir saygı vardı ki, gelenegın dile getirdiğı gibi, kimi vakit hayvanları bile

kuşatırdı. Aymoin'ın anlattığına göre Dagobert'in kovaladığı bir geyik Saint-Denys'nin mezarının yanına sığındığından, köpek sürüsü havlayarak birdenbire durmuştu.

Genellikle kiliselerin, ricacıları kabul etmek üzere hazırlanmış, bir küçük hücreleri vardı. 1407'de Nicolas Flamel bu gibi kimseler için Saint-Jacques-de-la-Boucherie'nin kubbeleri altında, kendisine dört lira altı metelik onaltı dinara mal olan bir oda yaptırdı.

Notre-Dame'da bu hücre yan galerinin çatısı üzerinde manastırın tam karşısında, bugünkü kuleler bekçisinin eşinin kendine bir bahçe düzenlediği yerdeydi. Bu bahçe Babil'in asma bahçeleri yanında, bir marula göre bir hurma ağacı neyse, bir kapıcı kadına göre Babil melikesi Belkıs neyse öyle kalırdı.

Quasimodo, kuleler ve galeriler üzerinde çılgın ve muzaffer koşusundan sonra, Esmeralda'yı buraya bırakmıştı. Bu koşu süresince kız kendine gelememişti, yarı baygın, yarı uyanık, havada yükseldiğinden, dalgalandığından, uçtuğundan, bir şeyin kendisini toprağın üzerinde kaldırdığından başka hiçbir şey duymamıştı. Zaman zaman, Quasimodo'nun gür kahkahasını, gürültülü sesini kulağının dibinde duyuyor, gözlerini aralıyordu; o zaman, altında, kırmızı, mavi bir mozaik gibi arduvazdan ve kiremitten binlerce damıyla bekenlenmiş Paris'i karmakarışık görüyordu; başının üzerinde de Quasimodo'nun korkunç ve neşeli yüzünü görüyordu. O vakit gözkapakları kapanıyordu. Her şey bitti sanıyordu; baygınlığı sırasında kendisini asmışlardı, kaderinin gidişini yöneltmiş olan o şekilsiz ruh kendisini yeniden ele geçirmiş, götürüyordu. Ona bakmaya cesaret edemiyor, ona engel olmuyordu.

Ama, saç- başı darmadağınık, soluk soluğa kalan kilise çancısı onu sığınak hücrelerine bıraktığı zaman, kollarını acıtan, yaralayan ipi iri elleriyle yavaş yavaş çözdüğünü duyunca, karanlık bir gecenin ortasında karaya oturan bir geminin yolcularını sıçrayarak

uyanması gibi bir sarsıntı geçirdi. Düşünceleri de uyandı, birer birer aklına geldi. Notre-Dame'ın içinde olduğunu gördü, cellâdın ellerinden koparılıp alındığını, Phoebus'ün sağ olduğunu, artık kendisini sevmediğini hatırladı; birinin, öbürünün üzerini kederle kapladığı bu iki düşünce zavallı mahkûm kıza birarada göründüklerinden, karşısında ayakta duran, kendisini korkutan Quasimodo'ya doğru döndü.

— «Beni niçin kurtardınız?» dedi.

Quasimodo ona, ne dediğini tahmin etmeye uğraşır gibi, kaygıyla baktı. Kız bir daha sordu. O zaman kilise çancısı ona son derece üzgün bir bakış fırlattı ve kaçtı. Kız şaşı kaldı.

Birkaç dakika sonra Quasimodo gene geldi, onun ayaklarının dibine bir çıkın attı. Bunlar merhametli kadınların kızın giymesi için kilisenin eşiğine bıraktıkları elbiselerdi. O zaman Esmeralda gözlerini kendi üzerine indirdi, hemen hemen çıplak olduğunu gördü ve kızardı. Hayat geri geliyordu.

Bu utanmadan Quasimodo bir şeyler sezinler gibi oldu. Geniş eliyle gözünü kapadı, gene uzaklaştı ama, bu sefer ağır adımlarla.

Esmeralda telâşla giyindi. Beyaz bir elbiseyle beyaz bir örtüydü bu; Hôtel-Dieu Hastanesi'ne yeni gelen bir rahibe elbisesi.

Giyinmesi daha yeni bitmişti ki Quasimodo gene geldi. Bir kolunda sepet, öbüründe bir şilte vardı; sepetin içinde de bir şişe, ekmek, yiyecekler. Sepeti yere koydu. «Yiyin» dedi. Şilteyi mermerin üzerine serdi. «Uyuyun» dedi. Bu, kendi yemeğiyle kendi şiltesiydi.

Çingene kızı ona teşekkür etmek için bakışlarını kaldırdı; ama bir tek kelime söyleyemedi. Zavallı adamcağız gerçekten de pek korkunçtu. Kız bir dehşet ürpertiyle başını önüne eğdi.

O zaman Quasimodo: «Sizi ürkütüyorum. Çok çirkinim değil mi?» dedi. «Bana hiç bakmayın. Beni dinleyin sadece. Gündüz burada kalırsınız; gece olunca bü-

tün kilisede dolaşabilirsiniz. Ne gece, ne de gündüz kiliseden sakın çıkmayın. Asılırsınız. Onlar sizi öldürürler, sonra ben de ölürüm.»

Esmeralda heyecanlanmıştı. Bu sözlere bir karşılık vermek üzere başını kaldırdı. Quasimodo kaybolmuştu. Kız yalnız kaldı. Canavara benzeyen bu yaratığın garip gözlerini düşünüyordu. Adamın o kadar boğuk, bununla birlikte o kadar tatlı olan sesi onu şaşırtmıştı.

Sonra hücrelerini inceledi. Burası ancak birkaç metre kare bir odaydı, yassı taştan damın hafifçe eğik düzeyinde küçük bir penceresi ve kapısı vardı. Hayvan suratlarını temsil eden birçok su oluğu kıza doğru eğilir, pencereden onu görmek için boyunlarını uzatır gibi duruyorlardı. Çatının yanından, Paris'in bütün ocaklarının dumanını gözlerinin önünde yükselten binlerce bacanın üst kısmı görünüyordu. Bulunmuş çocuk, idam mahkûmu, bahtsız yaratık, yurtsuz, ailesiz, yuvasız zavallı Çingene kızı için hazin bir manzara.

Yalnızlık fikri ona böylece her zamankinden daha içler acısı bir halde görüldüğü anda, tüylü ve sakallı bir başın, dizlerinin üzerinde, ellerinin içi ne doğru süzöldüğünü gördü. Ürpererek baktı; şimdi her şey onu ürkütüyordu. Zavallı keçi, çevik Djali'ydi bu. Quasimodo'nun Charmolue takımını dağıttığı anda hanımının peşinden kaçıp canını kurtarmıştı; şimdi de, bir saate yakın, bir bakış bile elde edemeden sahibinin ayakları dibinde ona okşamalar sunuyordu. Çingene kızı onu bol bol öptü, bağına bastı.

— «Ah! Dijali, seni nasıl da unutabildim! Demek sen hâlâ beni düşünüyorsun, öyle mi? Ah! nankör değilsin sen!»

Aynı anda, sanki, bunca zamandan beri gözyaşlarını kalbine sıkıştıran, zapteden ağırlığı görünmez bir el kaldırmış gibi, ağlamaya başladı. Gözyaşları aktık

ça da kederinde en yakıcı, en acı ne varsa onlarla birlikte çekilip gidiyordu sanki.

Akşam olunca, Esmeralda geceyi öyle güzel, ayı öyle tatlı buldu ki kilisenin çevresindeki yüksek gale-ride gezindi. Bu yükseklikten bakılınca, yeryüzü ona öyle sakın göründü ki içinde bir parça rahatlık duydu.

III

SAĞIR

Uyumuş olduğunu, ertesi sabah uyandığında farketti. Bu garip şey onu şaşırttı. Pek uzun zamandan beri uyku alışkanlığını kaybetmişti. Doğan güneşin neli bir ışını penceresinden içeri giriyor, gelip yüzüne çarpıyordu. Güneşle birlikte, bu pencerede kendisini ürküten bir şey gördü: Quasimodo'nun bahtsız yüzü. Elinde olmayarak gözlerini yumdu; boşuna. Pembe gözkapaklarının arasından bu bir gözü kör, ön dişleri dökük çirkin cüce maskesini hep görür gibi oluyordu. O zaman, gözlerini kapalı tutmakla devam ederken, sert bir sesin pek yumuşaklıkla: «Korkmayın!» dediğini işitti. «Ben sizin dostunuzum. Sizin uyuyuşunuzu seyretmeye gelmiştim. Uyumanızı seyretmek için gelirsem bunu size bir kötülüğü olmaz, değil mi? Gözleriniz kapalıyken benim orada bulunmam size ne zarar verir ki? Şimdi ben gidiyorum. Bakın, duvarın arkasına çekildim. Gözlerinizi gene açabilirsiniz.»

Bu sözlerden daha da acıklı bir şey vardı: Bunları söyleyen sesin edası. Çingene kızı duygulanmıştı, gözlerini açtı. Gerçekten de Quasimodo artık pencerede değildi. Kız pencereye gitti, zavallı kamburu acıklı, mütevekkil bir durumda bir duvar köşesine hüzülmüş gördü. Kendisine verdiği iğrenme duygusunu yenmek için bir çaba gösterdi. Yavaşça: «Gelin!» dedi.

Onun dudaklarının oynayışından Quasimodo kendisini kovuyor sandı. Ayağa kalktı, topallayarak, ağır ağır, başı önüne eğik, büyük bir acı, umutsuzluk dolu bakışını ona çevirmeye bile cesaret edemeden uzaklaştı.

Esmeralda bağırdı: «Gelsenize!»

Ama, o uzaklaşmaya devam ediyordu. Bunun üzerine kız hücrelerinden dışarı atıldı, ona doğru koştu, kolundan tuttu. Kız kendisine dokununca Quasimodo baştan aşağı titredi. Yalvaran gözünü kaldırdı, onun kendisini yanına doğru çektiğini görünce bütün yüzü sevinçle ve sevgiyle parladı. Esmeralda onu hücrelerine sokmak istedi ama, o eşikte kalmak için direndi.

— «Hayır, hayır» dedi, «baykuş, tarlakuşunun yuvasına giremez.»

Bunun üzerine, kız ayaklarının dibinde uyuyan keçisiyle, yatağının üzerine zarafetle oturdu. Her ikisi de birkaç dakika kımıldamadan kaldılar. Quasimodo bunca zarafeti, kız da bunca çirkinliği sessizce seyrediyordu. Esmeralda her ân Quasimodo'da yeni bir çirkinlik keşfediyordu. Gözleri, çarpık dizlerinden kambur sırtına, kambur sırtından tek gözüne gidip geliyordu. Böylesine beceriksizce taslak haline getirilmiş bir yaratığın bulunabileceğini anlayamıyordu. Yalnız, bütün bunların üzerine öylesine bir hüznün ve tatlılık yayılmıştı ki kızcağız ona alışmaya başladı.

İlk olarak sessizliği Quasimodo bozdu.

— «Demek geri gelmemi söylüyordunuz bana, öyle mi?»

Kız: «Evet» diyerek başını salladı.

Adam baş hareketini anladı. «Ne yazık» dedi, sözünü tamamlamaktan çekinir gibi duraladı. «Çünkü ben sağırım.»

Çingene kızı iyiliksever bir acıma ifadesiyle «Zavallı adam!» diye haykırdı.

Adam acı acı gülümsemeye başladı.

«Sanki bende bir tek bu eksik diye düşü-

nüyorsunuz, değil mi? Evet, sağırım. Böyle yaratıldım. Müthiş bir şey, değil mi? Öylesine güzelsiniz ki siz!»

Zavallının sesinde, sefaletinin öyle derin bir duygusu vardı ki kız kendinde bir tek kelime söylemek gücünü bulamadı. Zaten söylese de adam duyamazdı.

Quasimodo: «Çirkinliğimi hiçbir zaman bugünkü kadar görmemiştim» diyordu. «Kendimi sizinle karşılaştırdığımda, bu kadar zavallı ve bahtsız bir canavar olduğum için kendime öyle acıyorum ki! Size bir hayvan gibi görünüyorum, değil mi? Siz, siz bir güneş ışığı, bir çiğdem damlası, bir kuş civıltısısınız! Bense, korkunç bir şeyim, ne insan, ne hayvan; bir çakıl taşından daha sert; ayaklar altında daha ezilmiş, daha biçimsiz bilmem nasıl bir şey!»

Gülmeye başladı ve bu gülme dünyada bulunan en acıklı şeydi.

«Evet, sağırım ama, siz benimle el hareketiyle, işaretlerle konuşursunuz. Bu şekilde benimle sohbet eden bir efendim var. Ne istediğinizi dudaklarınızın oynayışından, bakışlarınızdan çabucak anlarım.»

Kız gülümseyerek: «Peki, beni niçin kurtardığınızı söyleyin bakayım bana!» dedi.

O konuşurken Quasimodo dikkatle bakıyordu.

— «Anladım» dedi. «Sizi niçin kurtardığımı soruyorsunuz. Bir gece sizi kaçırmaya kalkışan bir sefili, hemen ertesi gün de onların iğrenç teşhir direklerinde yardım ettiğiniz bir sefili unutmuşsunuz. Bir damla su, bir parça acıma... işte hayatımla bile ödeyebileceğimden fazlası. Siz bu sefili unuttunuz; o sizi hatırladı.»

Esmeralda onu derin bir acımayla dinliyordu. KİLİSE çancısının gözünde bir damla yaş belirdi ama, akmadı. O bir damla gözyaşını içine akıtmayı bir onur meselesi yaptı. Gözyaşının düşmesinden artık korkusu kalmayınca yeniden konuştu.

— «Dinleyin: Burada çok yüksek kulelerimiz var,

oradan düşen bir insan kaldırıma inmeden ölür oradan düşmemi istediğiniz zaman bir tek kelime bile söylemenize lüzum yok, bir bakış yeter.»

Ayağa kalktı. Çingene kızının kendisi de çok bahtsız olmasına rağmen bu garip yaratık hâlâ onda bir acıma duygusu uyandırıyordu. Kalması için işaret etti.

Quasimodo: «Hayır, hayır!» dedi. «Uzun zaman kalmamalıyım. Siz bana bakarken rahat edemiyorum. Acıdığınız için gözlerinizi benden çevirmiyorsunuz. Siz beni görmeden benim sizi görebileceğim bir yere gidiyorum. Bu daha iyi olur.»

Cebinden küçük bir madeni düdük çıkardı.

— «Alın» dedi. «Bana ihtiyacınız olduğu zaman, gelmemi istediğiniz zaman, beni görmekten fazla dehşete düşmediğiniz zaman bunu öttürürsünüz. Bu sesi duyabiliyorum.»

Düdüğü yere bıraktı ve kaçtı.

IV

KUMTAŞI İLE BİLLÜR

Günler birbirini kovaladı. Esmeralda'nın ruhu yavaş yavaş yatışıyordu. Aşırı sevinç gibi aşırı keder de ancak pek az süren şiddetli bir duygudur. İnsan kalbi aşırılıkta uzun zaman kalamaz. Çingene kızı öylesine çok acı çekmişti ki bunların ancak şaşkınlığı kalmıştı ona.

Güvenle birlikte umut da duymaya başlamıştı. Toplumun dışında, hayatın dışındaydı ama, oraya dönebilmenin belki de imkânsız olmayacağını belli-belirsiz seziyordu. Mezarının bir anahtarını yedekte saklayan bir ölü gibiydi.

Çok uzun zamandan beri peşini bırakmayan korkunç hayallerin yavaş yavaş kendisinden uzaklaş-

tığını anlıyordu. Bütün iğrenç hayaletler, Pierrat Torteruc, Jacques Charmolue, hattâ garip rahip bile zihninde silinip gidiyordu.

Sonra da, Phoebus yaşıyordu, buna emindi; onu görmüştü. Phoebus'ün yaşaması onun için her şey demektir. İçindeki her şeyi yıkan uğursuz sarsıntılar dizisinden sonra, ruhunda ayakta kalan bir tek şey, bir tek duygu bulmuştu: Yüzbaşı'ya olan aşkı. Çünkü aşk bir ağaç gibidir, kendi kendine biter, köklerini bütün varlığımızın derinliklerine kadar uzatır, çoğu zaman da harabe halinde bir kalbin üzerinde yeşermeye devam eder.

Açıklanması zor olan da şudur ki bu ihtiras ne kadar kör olursa o ölçüde de inatçıdır. En çok da mantıksız olunca sağlamdır.

Hiç şüphesiz ki Esmeralda'nın Yüzbaşı'yı acı duymaksızın düşündüğü olmuyordu. Hiç şüphesiz onun da aldatılmış olması, o imkânsız şeye inanmış olması, onun için binlerce hayat verebilecek bir kızıdan bir hançer yediğini sanması korkunç bir şeydi. Gene de ona pek kızmamalıydı: Kendisi suçunu itiraf etmemiş miydi? Zayıf kadın işkenceye boyun eğmemiş miydi? Bütün kabahat kendisindeydi. Böyle bir şey söyleyecek yerde bütün tırnaklarını söktürmesi gerekirdi. En sonunda, Phoebus'ü bir tek defa, bir tek dakika görebilse, onu bu yanlış düşünceden kurtarmak, kendine döndürmek için bir tek söz, bir tek bakış yeterdi. Bundan asla şüphe etmiyordu. Pek çok garip şeye akıl erdiremiyordu. Herkesin önünde suç itirafı gününde Phoebus'ün de bulunuşuna, onun yanındaki kıza şaşırıp kalıyordu. Hiç şüphesiz kız kardeşiydi o. Akla yakın olmayan bir açıklama ama, bununla yetiniyordu, çünkü Phoebus'ün hâlâ kendisini sevdiğine, yalnız kendisini sevdiğine inanmaya ihtiyacı vardı. Bunun için yemin etmemiş miydi? Kendisi gibi tecrübesiz ve saf bir kız inanmak için daha ne isterdi ki? Sonra, bu olayda, görünüşler, ondan çok kendi aleyhi-

ne değil miydi? İşte böylece bekliyordu. Umuyordu.

şunu da ekleyelim ki kilise de, kendisini her yandan çevreleyen, koruyan, kurtaran o geniş kilise de, yüce bir yatıştırıcıydı. Bu yapının ulu çizgi-leri, kızın çevresindeki bütün nesnelerin dini havası de-nebilir ki bu taşın bütün gözeneklerinden yayılan di-ni, sakın düşünceler, kendisi farkında olmadan onu etkiliyordu. Bir de yapının öyle kurtarıcı, öyle muhteşem sesleri vardı ki bu hasta ruhu uyuşturuyordu. Rahiplerin tekdüze ilhisi, halkın rahiplere bazan mırıltı halinde, bazan da gr bir sesle karşılık verişi, renkli camların ahenkli ürpertisi, yüzlerce borazan gibi ses veren org, iri arılar kovanı gibi vızıldayan an kulesi, üzerinde bir halk kalabalığından bir çanı kulesine durmadan inip çıkan dev ölçüde bir müzik perdesinin fışkırdığı bütün o orkestra hafızasını, ha-yalini, kederini hafifletiyordu. Özellikle anlar onu oyalıyordu. Bu geniş araçlar onun üzerine, kudretli bir manyetizma gibi, büyük dalgalar yayıyordu.

Bu yüzden her doğan güneş onu daha yatışmış. daha iyi soluk alır, daha az solgun buluyordu. İ yaraları kapandıkça zarafeti ve güzelliği yeniden yüzünde iekleniyordu ama, daha toparlanmış, daha dinlenmiş olarak. Eski karakterine de kavuşuyordu, hattâ neşesinden, güzel dudak bkmesinden, keçisinin sevgisinden, türkü söyleme zevkinden, utanmasından bir şeyler geri geliyordu. Sabahları, komşu evlerin ta-vanarasında oturan bir kimsenin pencereden görme-sinden çekinerek, küçük hücresinin köşesinde giyin-meye dikkat ediyordu.

Phoebus düşüncesi ona biraz fırsat verdiği za-manlarda Quasimodo'yu düşünüyordu. O, insanlar-la, canlı yaratıklarla arasında kalan tek bağdı, tek ilişkiydi, tek bağlantıydı. Talihsiz kız! Quasimodo'dan daha çok toplumun dışındaydı! Rastlantının kendine verdiği bu garip arkadaştan bir şey anlamıyordu. o-ęu zaman, gözlerini kapatacak bir minnettarlık duya-

madığı için kendi kendine çıkışıyordu ama, gene de zavallı kilise çancısına alışamıyordu. Çok çirkindi.

Quasimodo'nun verdiği düdüğü yerde bırakmıştı. Bu, gene de, ilk günlerde, Quasimodo'nun zaman zaman görünmesine engel olmadı. O, yiyecek sepetini, su testisini getirmek üzere geldiğinde Esmeralda büyük bir tiksintiyle başını çevirmemek için elinden geleni yapıyordu ama, çancı bu çeşit davranışların en hafifinin bile farkına varıyor, bunun üzerine de üzgün üzgün uzaklaşıyordu.

Bir keresinde kız Djali'yi okşarken çıkageldi. Keçiyle Çingene kızının bu zarif topluluğu karşısında birkaç dakika düşünceli düşünceli durdu. En sonunda, o ağır, biçimsiz başını sallayarak: «Benim bahtsızlığım şu ki gene de insana benziyorum. Bu keçi gibi bütünü hayvan olmak isterdim» dedi.

Esmeralda şaşkınlık dolu bakışlarını ona doğru kaldırdı.

Quasimodo bu bakışa: «Ah! neden olduğunu pek iyi biliyorum!» diye karşılık verdi, çabucak çekildi gitti.

Bir başka sefer, Esmeralda ispanyolca eski bir türkü söylüyordu; sözlerini anlamıyordu ama, Çingene kadınları onu çocukken bu türküyle oyaladıkları için, kulağında kalmıştı; Quasimodo hücrenin kapısında göründü. İçeri hiç girmezdi. Esmeralda, türkünün ortasında birdenbire ortaya çıkıveren bu çirkin yüzü görüverince, elinde olmadan ürküntüsünü belirterek, duruverdi. Zavallı çancı kapının eşiğine diz çöktü; biçimsiz, koskocaman ellerini yalvaran bir hal le birleştirdi. Büyük bir acıyla: «Ah!» dedi, «yalvarırım size, devam edin; beni de, kovmayın.»

Kız onu kırmak ve üzmek istemedi; baştan ayağa titreyerek, türküsüne devam etti. Gitgide korkusu dağıldı ve kendini, söylediği hüznü, tekdüze havanın etkisine bıraktı. Quasimodo'nun elleri dua eder gibi kavuşmuş, bakışı Çingene kızının parlak gözbebeklerine

dikilmiş, öylece diz çöküp kalmıştı; dikkatle bakıyor, soluk almaktan korkuyordu. Sanırsınız ki türküyü gözleriyle duyuyordu.

Gene bir keresinde beceriksiz ve utangaç bir halle ona doğru gitti. Güçlkle: «Dinleyin beni, size söyleyecek bir şeyim var» dedi. Kız ona dinlediğini işaret etti. O zaman Quasimodo içini çekmeye başladı, dudaklarını araladı; bir ân konuşmaya hazır gibi oldu; sonra kıza baktı; başıyla olumsuz bir hareket yaptı. Alnı elinin içinde, Çingene kızını şaşkınlıklar içinde bırakarak, ağır ağır geri çekildi, gitti.

Duvara oyulmuş garip kişiler arasında kilise çan-cısının özellikle sevdiği, sık sık kardeşçe bakışır gibi olduğu bir tanesi vardı. Bir defa Çingene kızı onun şöyle dediğini duydu: «Ah! neden ben de senin gibi taştan değilim!»

En sonunda bir gün, bir sabah, Esmeralda damın kıyısına kadar ilerlemişti, Saint-Jean-le-Rond'un sipsivri damlarının üzerinden meydana bakıyordu. Quasimodo orada, arkasındaydı. Kendiliğinden, kızı kendisini görmek sıkıntısından elinden geldiği kadar kurtarmak için böyle duruyordu. Birdenbire Çingene kızı ürperdi, gözlerinde bir sevinç gözyaşıyla sevinç şimşegi aynı zamanda parladı. Damın ucuna diz çöktü, büyük bir kaygıyla, kollarını meydana doğru uzatarak bağırdı:

— «Phoebus! Gel! Gel! Bir kelime, bir tek kelime, Tanrı aşkına! Phoebus! Phoebus!»

Sesinde, yüzünde, davranışında, bütün varlığında, ufukta bir güneş ışığı içinde uzaktan geçen neşeli bir gemiye imdat işareti veren bir deniz felâketzedesinin ifadesi vardı.

Quasimodo meydanın üzerine doğru eğildi, bu sevgi dolu, çılgın yalvarışın kime olduğunu gördü: Meydanın öbür ucundan, atını döndürüp dolaştırarak geçen bir genç, bir yüzbaşı, başındaki sorgucuyla, balkonda gülümseyen bir hanıma selâm veriyordu. Silâh-

lar, süsler içinde pırl-pırl, yakışıklı bir süvariymi bu, Subay kendisine seslenen bahtsız kızı duymuyordu. Çok uzaktaydı.

Gel gelelim, zavallı sağır duyuyordu. Derin bir iç çekmeyle göğsü kalktı. Arkasını döndü. Yüreği, içine akıttığı bütün gözyaşlarıyla şişmişti; sıkılmış yumrukları başının üzerinde çarpıştılar, ellerini çektiğinde herbirinde birer avuç kızıl saç vardı.

Çingene kızı ona hiç aldırmış etmiyordu. Quasimodo dişlerini gıcırdatarak alçak sesle söyleniyordu:

— «Lanet olsun! İşte böyle olmak gerekmiş! Dış görünüşün yakışıklı olması yetermiş!»

Bu arada kız diz-üstü çöküp kalmış, çılgın bir telaşla bağııyordu:

— «Ah! İşte attan iniyor! Şu eve girecek! Phoebus! Beni duymuyor. Phoebus! Şu kadın benimle aynı zamanda konuşmakla ne kadar kötülük ediyor! Phoebus! Phoebus!»

Sağır ise kıza bakıyordu. Bu pantomimi anlıyordu. Gözleri yaşlarla doluyordu ama, bir tanesini bile akıtmıyordu. Birdenbire, kızı usulca elbisesinin kolundan çekiştirdi. Kız döndü. Adam sakın bir hal takınmıştı.

— «Gidip onu size getireyim mi?» dedi.

Esmeralda sevincinden bir çığlık kopardı:

— «Ah! hadi! Git! Koş! Çabuk! Şu yüzbaşı! Şu yüzbaşı! Onu bana getir! seni severim!»

Kamburun dizlerini öpüyordu.

Adam acı acı başını sallamaktan kendini alamadı. Zayıf bir sesle: «Onu size getireceğim» dedi.

Sonra başını çevirdi; hıçkırıklarla boğularak, iri adımlarla merdivene doğru atıldı.

Meydana geldiği zaman Gondelaurier Konağı'nın kapısına bağlanmış güzel attan başka bir şey görmedi. Yüzbaşı içeri girmişti.

Quasimodo bakışlarını kilisenin damına doğru kaldırdı. Esmeralda hâlâ orada, aynı yerde, aynı bi-

çimde duruyordu. Quasimodo ona üzgün üzgün başını salladı. Sonra, Gondelaurier Konağı'nın binek taşlarından birine sırtını dayadı. Yüzbaşı'nın çıkışını beklemeye kararlıydı.

Bu, Gondelaurier Konağı'nda, düğünden önceki ziyafet günlerinden biriydi. Quasimodo pek çok insanın içeri girdiğini gördü, hiç kimsenin çıktığını görmedi. Arada sırada dama doğru bakıyordu. Çingene kızı da, onun gibi, yerinden hiç kımıldamıyordu. Bir sayıs gelip atı çözdü, ve konağın ahırına soktu.

Bütün gün böyle geçti. Quasimodo binek taşında, Esmeralda damın üzerinde; hiç şüphesiz Phoebus de Fleur-de-Lys'in ayaklarının dibindeydi.

En sonunda karanlık bastı. Aysız bir gece, kap karanlık bir gece. Quasimodo bakışını Esmeralda'ya dikmeye çalışıyordu. Çok geçmeden, akşam karanlığında beyazlıktan başka bir şey göremez oldu; sonra hiçbir şey. Her şey silindi; her şey kapkara oldu.

Quasimodo Gondelaurier Konağı'nın cephesindeki pencerelerin yukarıdan aşağı aydınlandığını gördü. Meydandaki öbür pencerelerin de birbiri ardından aydınlandığını gördü; onların en sonuncusuna kadar söndüklerini de gördü. Bütün gece nöbet yerinde kaldı. Subay dışarı çıkmıyordu. Son yolcular evlerine döndükten sonra, öbür evlerin bütün pencereleri söndükten sonra Quasimodo büsbütün karanlıkta kaldı. O devirde Notre-Dame'in avlusunda ışık yoktu.

Bu arada Gondelaurier Konağı'nın pencereleri gece yarısından sonra bile aydınlık kalmışlardı. Quasimodo kımıldamadan duruyor ve dikkatle bakıyordu. Binbir renkli camlardan neşeli, dans eden bir yığın gölgenin geçtiğini görüyordu. Sağır olmasaydı, uyuyan Paris'in gürültüsü kesildikçe Gondelaurier Konağı'nın içinden, gitgide daha belirli bir şekilde, bir şenlik, kahkaha, çalgı sesi duyabilirdi.

Sabahın birine doğru davetliler çekilmeye başladılar. Karanlıklarla sarılan Quasimodo onların meşale

lerle aydınlatılan kapının altından geçtiklerini seyrediyordu. Hiçbiri Yüzbaşı değildi.

Üzüntülü düşüncelere dalmıştı. Zaman zaman, canı sıkılanlar gibi havaya bakıyordu. Kapkara, ağır, parçalanmış, yarılmış, büyük bulutlar yas örtüleri gibi, gecenin yıldızlı kemeri altında sarkıyordu. Bunlar gökkubbenin örümcek ağlarıydı sanki.

Bu ânların birinde, taş parmaklığı başının üzerinde şekillenen balkonun kapısının birdenbire esrarlı bir şekilde açıldığını gördü. İnce cam kapı iki kişiye geçit verdi, arkalarından sessizce kapandı. Bu bir kadınla bir erkekti. Erkeğin Yüzbaşı, kadının da sabahleyin gene aynı balkonun tepesinden subayı karşılayan genç hanım olduğunu tanımakta Quasimodo bir hayli güçlük çekti. Meydan tam anlamıyla karanlıktı; kapı yeniden kapanınca arkasından yeniden inen bir çift fesrengi perde de salonun ışığını balkona geçirmiyordu.

Delikanlıyla kız, söylediklerinin bir tanesini bile duyamayan bizim sağırın anladığı kadar, pek tatlı bir konuşmaya dalmış gibiydiler. Kız subayın kolundan kendisine bir kuşak yapmasına izin vermiş benziyordu ve bir öpüşe de pek yavaşça karşı koydu.

Quasimodo, görülmesi ne kadar hoş değilse seyretmesi o kadar hoş olan bu sahneyi aşağıdan görüyordu. Bu mutluluğu, bu güzelliği acılıkla, buruklukla seyrediyordu. Üstelik, bu zavallı yaratıkta doğa hiç de sağır değildi; onun belkemiği de, hernekadar berbat bir şekilde yamru-yumruysa da, hiç de bir başkasından daha az ürpertili değildi. Kaderin kendisine verdiği sefil payı, kadının, aşkın, şehvetin ebediyen gözlerinin önünden gelip geçeceğini, kendisinin de ancak başkalarının mutluluğunu görmekle yetineceğini düşünüyordu. Yalnız, bu manzarada ona en çok dokunan ve küskünlüğüne öfke katan şey, Çingene kızının bunu görse acı çekeceği düşüncesi idi. Şurası bir gerçektir ki gece son derece karanlıktı, Esmeralda

yerinde beklediye de (ki bundan hiç şüphesi yoktu) pek uzaktaydı, kendisi bile balkondaki sevgilileri ha yal-meyal fark edebiliyordu. Bu onu avutuyordu.

Bu arada sevgililerin konuşması gitgide daha bir canlanıyordu. Genç hanım kendisinden daha fazla şeyler istememesi için subaya yalvarıyordu. Bütün bunlardan Quasimodo ancak kızın birbirine kavuşmuş güzel ellerini, gözyaşlarına karışan gülümsemelerini, yıldızlara doğru kalkan bakışlarını, Yüzbaşı'nın ona ihtirasla bakan gözlerini seçebiliyordu.

Bereket versin ki, —çünkü kız artık pek hafifçe karışkoymaya başlamıştı— birden balkonun kapısı açıldı, yaşlı bir hanım görüldü. Kız utanmış gibiydi, subay öfkeli bir hal takındı. Üçü birden içeri girdiler.

Biraz sonra, kapının önünde bir at ön ayaklarını la yeri eşeledi, gece pelerinine sarınmış yakışıklı, parlak subay hızla Quasimodo'nun önünden geçti.

Çancı onun köşeyi dönmesini bekledi, sonra onun peşinden bir maymun çevikliğiyle koşmaya başladı:

— «Hey! Yüzbaşı!» diye bağıırıyordu.

Yüzbaşı durdu. Karanlıklar içinde, sallanarak kendisine doğru koşan bu, kalça kemikleri çıkık şekli görünce kendi kendine «Bu serseri benden ne istiyor?» dedi.

Bu sırada Quasimodo onun yanına gelmiş, korkusuzca, cüretle atının yularını yakalamıştı:

— «Benimle gelin, Yüzbaşı» dedi. «Şurada sizinle konuşmak isteyen biri var.»

Phoebus homurdandı: «Hay kahrolasıcı! İşte pek tuhaf çirkin bir kuş! Ben bunu bir yerde gördüm sanıyorum. Hey! efendi, atımın yularını bırakır mısın bakayım?»

Sağır: «Kim olduğumu bana sormuyor musunuz, Yüzbaşı?» dedi.

Phoebus sabırsızlanmaya başlamıştı.

«Atımı rahat bırak diyorum sana! Atımın baş-

lıgına asılan bu rezil ne ister böyle? Yoksa sen atamı darağacı mı sandın?»

Quasimodo atın yularını bırakmaya hiç de niyetli değildi. Onun yolunu çevirmeye hazırlanıyordu. Yüzbaşı'nın karşıkoymasına bir anlam veremediğinden ona çabucak şunları söyledi:

— «Gelin, Yüzbaşı. Sizi bekleyen bir kadındır.» Büyük bir güçlkle ekledi: «Sizi seven bir kadın.»

Yüzbaşı: «Beni seven, ya da öyle söyleyen bütün kadınlara gitmek zorunda olduğumu sanan ender rastlanıır küstah herif! Ya kadın sana benziyorsa, baykuş suratlı? Seni gönderene evlenmek üzere olduğumu, cehennemin dibine gitmesini söyle!»

Quasimodo onun isteksizliğini bir sözle yeneceğini düşünerek haykırdı

— «Dinleyin, gelin, monsenyör! Tanıdığınız Çingene kızı bu.»

Bu söz gerçekten de Phoebus'ün üzerinde büyük bir etki yarattı ama, sağırın beklediği etki değildi bu. Hatırlanacağı gibi bizim çapkın subay, Quasimodo'nun mahkumu Charmolue'nün ellerinden kurtarmasından birkaç dakika önce, Fleur-de-Lys'le birlikte çekilip içeri girmişti. O zamandan beri Gondelaurier Konağı'na her gelişinde her ne olursa olsun anısı kendisine acı veren o kadından yeniden söz etmekten kesin olarak kaçınmıştı; Fleur-de-Lys de, kendi yönünden, Çingene kızının sağ olduğunu ona söylemeyi pek uygun görmemişti. Böylece Phoebus, zavallı «Similar» bir iki ay önce öldü sanıyordu. Şunu da ekleyelim ki birkaç dakikadan beri gecenin derin karanlığını, garip ulağın tabiatüstü çirkinliğini, mezardan gelir gibi olan sesini, vaktin gece yarısını geçtiğini, sokağın asık suratlı rahibin kendisine sokulduğu akşamki gibi ıssız olduğunu düşünüyordu; atının Quasimodo'ya bakarak soluduğunun da farkındaydı. Ürkmüş gibi haykırdı:

— «Çingene kızı mı? Yoksa sen öbür dünyadan mı geliyorsun?»

Elini kısa kılıcının kabzasına götürdü.

Sağır, atı sürüklemeye çalışarak: «Çabuk, çabuk!» dedi. «Buradan!»

Phoebus onun göğsüne güçlü bir tekme attı.

Quasimodo'nun gözünde şimşekler çaktı. Yüzbaşı'nın üzerine atılmak için bir hamle yaptı. Sonra, kendini tutarak: «Ah! sizi seven biri bulunduğuş için ne kadar mutlusunuz!» dedi.

Biri kelimesini üzerine bastırarak söylemişti. Sonra atın yularını bırakarak: «Defolun!» dedi.

Phoebus küfür ederek atı her iki yanından mahmuzladı. Quasimodo onun sokağın sisleri içine dalışına baktı. Alçak sesle: «Ah!» diyordu, «böyle bir şey reddedilir mi?»

Notre-Dame'a geri döndü, lambasını yaktı, kuleye çıktı. Düşünmüş olduğı gibi, Çingene kızı hâlâ aynı yerdeydi.

Esmeralda, ta uzaktan onu fark eder etmez, ona doğru koştu. Güzel ellerini acıyla birleştirerek: «Yalnızsınız!» diye haykırdı.

Quasimodo soğuk bir tavırla: «Bulamadım» dedi.

Kız öfkeyle: «Bütün gece onu beklemen gerekirdi!» dedi.

Kambur onun öfkeli davranışını gördü ve sitemi anladı. Başını eğerek: «Bir daha sefere onu daha iyi gözetlerim» dedi.

Esmeralda ona: «Defol!» diye haykırdı.

Sağır onun yanından ayrıldı. Kız kendisine kızmıştı. Onu üzmehtense ondan kötü muamele görmeyi tercih ederdi. Bütün acıyı kendine saklamıştı.

O günden sonra Çingene kızı onu artık hiç görmedi. Kızın hücreğine hiç gelmiyordu. Esmeralda, olsa olsa, arada-sırada, bir kulenin tepesinde, çancının kendisine dikilen yüzünü fark edebiliyordu. Onu görür görmez de adam kayboluveriyordu.

Zavallı kamburun bu isteyerek yok oluşundan kız pek üzgün değildi. Kalbinin derinliklerinde buna sevi

niyordu bile. Quasimodo da bu yönden pek hayale kapılıp aldanmıyordu.

Kız onu görmüyordu ama, çevresinde iyi bir perinin bulunduğunu seziyordu. Uykusu arasında, yiyeceklerini görünmez bir el yeniliyordu. Bir sabah penceresinde bir kuş kafesi buldu. Hücresinin üstünde kendisini korkutan bir oyma vardı. Bunu pek çok defa Quasimodo'nun önünde belirtmişti. Bir sabah —bütün bu işler gece yapılıyordu çünkü— onu artık görmedi. Kırmışlardı. O oymaya kadar tırmanan kimse hayatını tehlikeye atmak zorunda kalmıştı.

Zaman zaman, akşamları, çan kulesinin siperlikleri altına gizlenen bir sesin sanki onu uyutmak istermiş gibi acıklı, garip bir türkü söylediğini de duyuyordu. Bunlar, bir sağırın yapabileceği gibi, kafiyesiz mısralardı:

Yüze bakma,
Küçük hanım, kalbe bak.
Yakışıklı delikanlının kalbi şekilsizdir çoğu kez.
Öyle kalpler vardır ki orada aşk barınamaz.

Küçükhanım, çam güzel değildir,
Güzel değildir kavak gibi,
Ama yaprağını dökmez kış günü.

Heyhat! neye yarar böyle demek?
Güzel olmayanın hakkı yok yaşamaya;
Güzellik, sever ancak güzelliği,
Nisan sırt çevirir ocak ayına.

Güzellik mükemmeldir,
Güzellik muktedirdir herşeye,
Güzellik tek şeydir yarım olmayan,

Karga gündüz uçar sadece.
Baykuş gece uçar sadece,
Kuğu ise gece de uçar gündüz de.

Bir sabah kız, uyanınca, penceresinin kenarında çiçek dolu iki vazo gördü. Bir tanesi çok güzel, çok parlak billür bir vazoydu ama, çatlaktı. İçindeki bütün su akmış, çiçekler solmuştu. Öbürü kumtaşından, kaba, adi bir çanakta ama, bütün suyunu tutmuş, çiçekler de taze, renkli kalmıştı.

Maksatlı olarak mı, bilmiyorum ama, Esmeralda solmuş çiçekleri aldı, bütün gün göğsünde taşıdı.

O gün kuledeki sesin türkü söylediğini duymadı.

Buna pek aldırmış etmedi. Günlerini Djali'yi okşamakla, Gondelaurier Konağı'nın kapısını gözetlemekle, kendi kendine alçak sesle Phoebus'le konuşmakla, ekmeğini kırlangıçlara ufalamakla geçiriyordu.

Quasimodo'yu hepten görmez ve işitmez olmuştu. Zavallı çancı kiliseden kaybolmuşa benziyordu. Derken, Esmeralda, bir gece, hep o yakışıklı Yüzbaşı'sını düşündüğünden, uyuyamamıştı; hücresinin yanında bir soluk işitti. Ürkerek ayağa kalktı. Ay ışığında, kapısının önünde enlemesine yatan biçimsiz bir kütle gördü. Quasimodo idi bu. Orada, bir taşın üzerinde uyuyordu.

V

KIZIL KAPI'NIN ANAHTARI

Bu sırada halkın sesi Çingene kızının nasıl mucizevi bir şekilde kurtarıldığını başdiyakoza duyurmuştu. Bunu öğrendiği zaman içinde neler duyduğunu bilemedi. Esmeralda'nın ölümüyle kendine bir düzen kurmuştu. Böylece rahattı, duyabileceği acının ta sonuna ulaşmıştı. İnsan kalbi (Rahip Claude bu konular üzerinde derin derin düşünmüştü) ancak belirli bir miktarda acı, felâket taşıyabilir Sünger suyu iyice içince, deniz istediği kadar onun üzerinden geçebilir, ona bir damla daha ekleyemez.

Böylece, Esmeralda ölünce, sünger suyu iyice içmişti; Claude Frollo için yeryüzünde son söz söylenmişti. Onun da, Phoebus'ün de yaşadığını bilmek onun için yeniden başlayan işkenceler, sarsıntılar, alternatifler, hayat demektir. Claude ise bütün bunlardan yorgun düşmüştü.

Bu haberi öğrenince manastırdaki hücrelerine kapandı. Ne rahip toplantılarına katıldı, ne ayinlere. Kapısını herkese kapadı, piskoposa bile. Böylece, haftalarca dört duvar arasında kaldı. Onu hasta sandılar. Gerçekten de hastaydı.

Böyle içeri kapanmış ne yapıyordu acaba? Bahtsız adam hangi düşünceler altında çırpınıyordu? Korkunç ihtirasıyla son bir savaşa mı girişmişti? Kızın ölümü, kendisinin mahvolması için son bir tasarı mı hazırlıyordu?

Jehan'cığı, sevgili kardeşi, şımarık çocuğu bir kere onun kapısına geldi, kapıyı vurdu, küfür etti, yalvardı, on defa kendi adını söyledi. Claude açmadı.

Sabahtan akşama dek yüzü penceresinin camına dayalı duruyordu. Manastır hücreesindeki bu pencereden Esmeralda'nın hücrelerini görüyordu; sık sık da onu keçisiyle, kimi vakit de Quasimodo'yla birlikte gördüğü oluyordu. Çirkin sağırın Çingene kızına karşı ince, nazik ilgisini, onun sözünü dinleyişini, zarif, ölçülü davranışlarını fark ediyordu. Çancının bir akşam oyuncu kıza diktiği garip bakışı hatırlıyordu; hafızası kuvvetliydi çünkü; hafıza da, kıskanç kişilerin işkencesidir. Neyin Quasimodo'yu kızı kurtarmaya ittiğini kendi kendine soruyordu. Çingene kızıyla sağırın arasında geçen binlerce küçük sahneyi gördü. Bunlar, uzaktan, sevgi belirten bir pantomim gibi görünüyordu. Claude kadınların acayip davranışlarından kuşkulanırdı. O zaman içinde hiç beklemediği, ummadığı bir kıskançlık, utançtan ve öfkeden yüzünü kızartan bir kıskançlık belli-belirsiz uyandı. «Haydi, Yüzbaşı için neyse ama, ya bu!» Bu düşünce onu alt-üst ediyordu.

Rahibin geceleri pek korkunç geçiyordu. Çingene kızının sağ olduğunu bildiğinden beri, bütün bir gün boyunca onu rahatsız eden soğuk hayalet ve mezar düşünceleri yok olmuştu. Şimdi onu şehvet isteği yeniden kıskırtıyordu. Esmer kızın bu kadar yakınında olduğunu düşünerek, yatağının üzerinde kıvranıyordu.

Her gece, çılgın hayali, kanını en çok kaynatan her halde gösteriyordu ona Esmeralda'yı. Onu, hançerlenen Yüzbaşı'nın üzerine uzanmış, gözleri kapalı, çıplak güzel gövdeli göğsü Phoebus'ün kanıyla bulanmış bir halde görüyordu; o zevkli an da gözlerinin önünde canlanıyordu. Kızın soluk dudaklarını öyle bir öpmüştü ki kız, yarı ölü olduğu halde, bu öpüşün yakışını duymuştu. Onu işkenceci yabani, hoyrat elleriyle soyarken gözünün önüne getiriyordu. Demir vidalı işkence ayaklığına sokulan ufacık ayağı, narin, yuvarlak bacağı, kıvrak, beyaz dizi çıplaktı. Torterue'nün korkunç aletinin dışında kalan o fildişi dizkapağını da görüyordu. En sonunda kızı âdeta cıvılcıplak, gömlekle boynunda ip, çıplak, çıplak ayaklarla onu son gün gördüğü gibi gözünün önüne getiriyordu. Bu şehvet hayalleriyle yumruklarını sıkıyor, beklemediğinde uzun bir ürperti dolaşıyordu.

Hele bir gece o hayaller onun bâkir kalmış rahip kanını damarlarında öylesine amansızca tutuşturdu ki yastığını ısırdı. Yatağından dışarı fırladı, geceliğinin üzerine bir rahip elbisesi giydi. Lambası elinde, yarı çıplak, korkunç, gözleri ateş saçarak hücrelerinden çıktı.

Manastırdan kiliseye geçen Kızıl Kapi'nin anahtarını nerede bulacağını biliyordu; bilindiği gibi, kule merdiveninin bir anahtarını hep üzerinde taşırdı.

VI

KIZIL KAPI'NIN ANAHTARININ DEVAMI

O gece Esmeralda, şaşkınlık, umut, tatlı hayaller

içinde, hücresinde uyuyakalmıştı. Çevresinde bir ses duyar gibi olduğunda, bir süreden beri, her zaman olduğu gibi gene rüyasında Phoebus'ü görerek uyuyordu. Uykusu, kuş uykusu gibi hafif, huzursuzdu. Bir hiç onu uyandırıyordu.

Gözlerini açtı. Gece çok karanlıktı. Öyleyken, gene de penceresinden kendisine bakan bir yüz gördü. Bu görüntüyü aydınlatan bir lamba vardı. Kendisini Esmeralda'nın fark ettiğini görünce bu yüz lambayı üfledi. Gene de kız onu görebilecek kadar zaman bulmuştu. Gözkapakları dehşetle yeniden kapandı. Sönük bir sesle: «Ah!» dedi, «rahip!»

Geçmişteki bütün felâketi bir şimşek gibi aklına geldi. Buz gibi donarak, yatağının üzerine yıkıldı.

Bir süre sonra vücuduna bir şeyin dokunduğunu duydu. Bu ona, uyanıp, öfke içinde yatağında doğrulup oturacak kadar ürpertmişti.

Rahip kızın yanına süzüldü, ona iki koluyla sarıldı.

Esmeralda bağırarak istedi, başaramadı. Öfkeden, dehşetten titreye titreye, kısık bir sesle: «Defol, canavar! Defol, katil!» dedi.

Rahip dudaklarını kızın omuzlarına yapıştırarak mırıldandı:

— «Acı! Acı bana!»

Kız iki eliyle onun çıplak başını artakalan saçlarından yakaladı, sanki bunlar birer ısırmaymiş gibi onun öpüşlerini uzaklaştırmaya çabaladı.

Talihsiz adam gene: «Acı bana!» diye inledi. «Sana karşı aşkımın ne olduğunu bilseydin! Kalbimin içinde ateş, erimiş kurşun, binlerce bıçak sanki bu!»

İnsanüstü bir güçle kızın iki kolunu da durdurdu.

Esmeralda çılgına dönerek: «Bırak beni, yoksa yüzüne tükürürüm» dedi.

Adam kızı bıraktı.

— «Bana hakaret et, döv beni, kötülük et! Ne istersen yap! Ama, merhamet et, sev beni!»

Bunun üzerine kız ona bir çocuk öfkesiyle vurdu. Adamın yüzünü acıtmak, incitmek için güzel ellerini sertleştirip geriordu:

— «Defol, şeytan!»

Zavallı rahip onun üzerinde yuvarlanarak, vuruşlarına okşamarlarla karşılık vererek bağırıyordu:

— «Sev beni! Sev beni! Acı bana!»

Birdenbire kız onun kendinden daha güçlü olduğunu anladı.

Adam, dişlerini gıcırdatarak: «Bu işi tamamlamak gerek!» diyordu.

Kız onun üstün kuvveti karşısında yeniliyor, titriyor, yoruluyordu; onun kolları arasında, onun isteğine, emrine bırakılmıştı. Üzerinde şehvetli bir elin dolaştığını duydu. Son bir çaba gösterdi, bağırmaya başladı:

— «İmdat! imdat! vampir var! vampir var!»

Kimse gelmiyordu. Yalnız, Djali uyanmış, kağıyla meliyordu.

Rahip soluk soluğa: «Sus!» diyordu.

Çırpınırken, yerde sürüklenirken, çingene kızının birdenbire eli soğuk, madeni bir şeye rastladı. Quasimodo'nun düdüğüydü bu. Onu bir umut ürpermesiyle kapı, dudaklarına götürdü, artakalan bütün gücüyle üfledi. Düdükten berrak, tiz, keskin bir ses çıktı.

Rahip: «Bu da ne?» dedi.

Hemen hemen aynı anda güçlü bir kol onu yuvarı kaldırdı. Hücre karanlıktı, rahip kendisini bu şekilde yakalayanın kim olduğunu açık seçik fark edemedi; ama, öfkeyle birbirine çarpan dişlerin sesini duydu; ve başının üzerinde geniş bir kamanın parladığını görmesine yetecek kadar dağınık bir ışık vardı karanlıkta.

Quasimodo'nun şeklini görür gibi oldu. Bunun ondan başkası olamayacağını tahmin etti. İçeri girerken, dışarıda kapının önünde enlemesine uzanmış bir yığına ayağının takıldığını hatırladı. Bununla birlikte, ye-

ni gelen bir tek kelime söylemediği için neye inana-
cağını bilemiyordu. Kamayı tutan kolun üzerine atıl-
dı:

— «Quasimodo!» diye haykırdı.

Bu büyük tehlike ânında, Quasimodo'nun sağır
olduğunu unutmuştu.

Göz açıp kapayıncaya kadar, rahip yere serildi,
kurşun gibi bir dizkapağı göğsüne dayandı. Bu dizin
çıkıntılı izinden Quasimodo'yu tanıdı. Ama, ne yap-
malı, nasıl edip de kendini tanıtmalıydı? Gece sağır
kör ediyordu.

Rahip mahvolmuştu. Esmeralda, kızgın bir diş
kaplan gibi amansızdı; onu kurtarmak için araya gir-
miyordu. Kama başına doğru yaklaşıyordu. İçinde bu
lunduğu ân son derece nazikti.

Rahibin üzerine atılan adam birdenbire, duraklar
gibi oldu. Boğuk bir sesle: «Kızın üstüne kan sıçra-
masın!» dedi.

Bu, gerçekten de, Quasimodo'nun sesiydi.

Rahip iri bir elin kendisini ayaklarından tutup
hücreden dışarı sürüklediğini fark etti. İşte orada öle-
cekti. Berçket versin ki bir süreden beri ay yüksel-
mişti.

Küçük hücrenin kapısını aştıkları vakit, ayın so-
luk ışığı rahibin yüzüne vurdu. Quasimodo ona yüzden
baktı, titremeye başladı. Onu bıraktı, geriledi.

Çingene kızı hücrenin eşiğine gelmişti. Birden, du-
rumun değiştiğini gördü, şaşırdı. Şimdi tehdit eden ra-
hipti, yalvaran da Quasimodo.

Rahip, sağıra öfkeyle, azarlama hareketiyle çıkı-
şuyordu. Çekilmesini işaret etti.

Sağır başını eğdi. Sonra, geldi Çingene kızının
kapısı önünde diz çöktü. Ağır, boynu bükük bir sesle
«monsenyör» dedi, «sonra ne isterseniz yaparsınız,
ama, önce beni öldürün.»

Böyle söylerken, kamasını rahibe uzattı. Rahip

kendinden geçmişti, atıldı ama, kız ondan daha çevikti. Bıçağı Quasimodo'nun elinden kaptı, öfkeyle bir kahkaha attı. Rahibe seslendi:

— «Yaklaş hele!»

Bıçağı yüksekte tutuyordu. Rahip kararsız kaldı. Besbelli ki kız onu vururdu.

Esmeralda: «Artık yaklaşımaya cesaret edemezsin, korkak!» diye bağırdı. Sonra, amansız bir ifadeyle, rahibin kalbini binbir kızgın demirle parçalayacağını bile bile: «Ah! Phoebus'ün ölmediğini biliyorum!» dedi.

Rahip bir tekmeye Quasimodo'yu yere devirdi. öfkeden titreyerek merdivenin kubbesi altına daldı.

O gittikten sonra Quasimodo Çingene kızını kurtaran düdüğü yerden aldı. Onu kıza geri verirken «Paslanıyordu» dedi. Sonra kızı yalnız bıraktı.

Esmeralda, bu korkunç sahneyle alt-üst olmuştu, bitkin bir halde yatağının üzerine yığıldı, hıçkırıklarla ağlamaya başladı. Ufkunu yeniden uğursuzluk kaplıyordu.

Öte yandan, rahip de el yordamıyla hücreğine dönmüştü.

Olan olmuştu. Claude Frollo, Quasimodo'yu kıskaınıyordu!

Düşünceli bir halle uğursuz sözünü tekrarladı:

«Ona hiç kimse sahip olamayacak!»

I

**BERNARDINS SOKAĞI'NDA GRINGOIRE'IN
AKLINA ART ARDA BİRÇOK İYİ
FİKİR GELİYOR**

Gringoire, bu işin ne gibi bir biçim aldığını, bu komedinin belli-başlı kişilerini ip, asılma ve başkaca can sıkıcı şeylerin kesinlikle beklediğini gördüğünden beri bunlara katılmayı düşünmemişti bile. Ne de olsa Paris'in en iyi topluluğu olduğunu göz önünde tutarak aralarında kaldığı serseriler ise Çingene kıızıyla ilgilenmeye devam etmişlerdi. Gringoire, bu kız gibi Char moluc'den, Torterueden başka perspektifi olmayan, kendisi gibi de Pegasos'un (*) iki kanadı arasında hayali bölgelerde at koşturmayan kimseler için bunu pek olağan bulmuştu. Onların konuşmalarından kırık tes-tili eşinin Notre-Dame Kilisesi'ne sığındığını öğrenmiş, buna da pek sevinmişti. Ama, gidip onu görmek istediğini bile duymuyordu; bazan küçük keçiye düşünüyor-du, hepsi bu kadar Zaten, gündüzleri ekmek parasını çıkarmak için kuvvet gösterileri yapıyordu; gece de, uykusuz kalarak, Paris piskoposuna karşı bir borç listesi hazırlıyordu; çünkü onun değirmenlerinin çarklarıyla baştan ayaga islandığını hatırlıyor, bu yüzden de ona karşı hınç duymuyordu. Noyon ve Tournay piskoposu Kızıl Baudry'nin güzel eseri **De Cupa Petrarum'** un (**) yorumunu yazmakla da uğraşıyordu; bu onda

(*) Efsanelerde kanatlı at. (Ç.n.)

(**) Latince: «Taşların Yontulması Üzerine.» (Ç.n.)

mimarlığa karşı şiddetli bir heves uyandırmış, bu da onun kalbinde hermetizme duyduğu tutkunun yerini almıştı; zaten, mimarlık da hermetizmin şüphe götürmez bir sonucuydu, çünkü hermetik ve duvarcılık arasında sıkı bir bağ vardı. Gringoire bir düşüncenin sevgisinden bu düşüncenin formunun sevgisine geçmişti.

Bir gün, Saint-Germain-l'Auxerrois'nın yanında, **Kral Konağı** adı verilen bir konağın tam karşısında **Piskopos Konağı** adı verilen bir başka konağın köşesinde durmuştu. Bu, Psikopos Konağı'nda, baştarafı sokaktan yana, XIV yüzyıldan kalma güzel bir şapel vardı. Gringoire, kendinden geçmiş, onun dış oymalarını inceliyordu. Sanatçının dünyada ancak sanatı gördüğü ve dünyayı da ancak sanatta bulduğu, o bencil, müstesna, yüce zevk anlarından birindeydi. Birdenbire ağır bir elin, büyük bir ciddiyetle omuzuna konduğunu duydu. Döndü: Eski dostu, eski üstadı, sayın başdiyakozdu bu.

Şaşırdı kaldı. Onu uzun zamandan beri görmemişti; Rahip Claude da, şüpheci bir filozofun dengesini bozan o yüce ihtirashlı kişilerden biriydi.

Başdiyakoz birkaç dakika sessiz kaldı. Bu süresinde de Gringoire onu rahatça inceleyebildi. Pek değişmiş buldu; benzi bir kış sabahı gibi soluktu; gözleri çökmüş, saçları âdeta bembeyaz olmuştu.

En sonunda, sessizliği rahip bozdu. Sakin, ama buz gibi bir sesle: «Nasılsınız, Bay Pierre» diye sordu.

Gringoire: «Sağlığım mı?» dedi. «Eh! şöyle-böyle denebilir. Yine de bütünüyle iyiyim. Hiçbir şeyi aşırı kullanmam. Hippokrates'e göre sağlıklı kalmanın sırrı neymiş biliyor musunuz, üstat? id est cibi, potus, somni. **Venus, omnia moderata sint.**» (*)

Başdiyakoz Gringoire'a gözlerini kırpmadan bakıyordu.

(*) Latince: «Yiyecek, içki, uyku, aşk, hepsi ölçülü olmalı (Ç.n.)

«Sizin hiçbir tasanız yok mu. Pierre efendi?»

— «Ne bileyim, yok.»

— «Şimdi neyle uğraşıyorsunuz?»

— «Görüyorsunuz, üstadım: «Şu taşların yontuluşunu, şu kabartmanın işlenişini inceliyorum.»

Rahip ağzını çarpıtan o acı gülümsemeyle gülmeğe başladı:

— «Bu sizi eğlendiriyor, öyle mi?»

Gringoire: «Cennettir bu!» diye haykırdı. Sonra da somut olaylar uygulayıcısının büyülenmiş ifadeyle oymaların üzerine eğildi. «Meselâ, şu değişik oymanın büyük bir ustalıkla, zarafetle, sabırla işlendiğini kabul etmiyor musunuz siz? Şu ince sütuna bakın. Hangi sütun başlığının çevresinde bundan daha yumuşak ve oymacı kaleminin bundan daha lâtifçe dokunduğu yapraklar görebildiniz? İşte Jean Maillewin'in üç tane yüksek-kabartma'sı. Bunlar o büyük dehşetin en güzel eserleri değildir ama gene de yüzlerin safiyeti, tatlılığı, duruşların ve elbiselerin kıvrımlarındaki o, bütün kusurlarla birleşen anlatılamaz letâfet heykelcikleri —hattâ belki de fazlasıyla— pek neşeli, pek narin bir hale getiriyor. Bunun eğlendirici olduğunu kabul etmiyor musunuz?»

Rahip: «Gerçekten öyle!» dedi.

Geveze heyecanıyla şair anlatıyordu:

— «Ya bir de bu şapelin içini görebilseydiniz! Her yanda oymalar. Bir lahananın ortası gibi tıkkışık! Mihrabın pek dindar bir havası var; öyle özel bir biçimdedir ki eşini hiçbir yerde görmedim!»

Claude Frollo onun sözünü kesti:

— «Demek ki mutlusunuz, öyle mi?»

Gringoire heyecanla: «Şerefim başına, evet!» dedi. «Önceleri kadınları sevdim, sonra hayvanları. Şimdi de taşları. Bu da hayvanlar, kadınlar kadar eğlenmeli, hem de daha az hain.»

Rahip ellerini alnına götürdü. Bu onun alışılmış bir hareketiydi.

— «Gerçekten de öyle!»

Gringoire: «Hadil!» dedi, «zevkine varalım!» Rahibin koluna girdi; o da hiç karşı koymadı. Şair onu Piskopos Konağı'nın küçük merdivenli kulesine soktu. «İşte, bir merdiven! Bunu her gördüğümde mutlu oluyorum. Bu, Paris'in en sade, ve en nadir tarzdaki merdivenidir. Bütün basamaklar alttan yontulmuştur. Güzelliğiyle sadeliği birbirine sarılmış, birbirine geçmiş, girift olmuş, zincirlenmiş, birbirinin içine gömülmüş, birbiri içine oyulmuştur; gerçekten de sağlam, sevimli bir şekilde birbirinin içinden geçen bir ayak eninde, ya da ona yakın bir ende basamaklardır bunlar.»

«Ve hiç bir şey istemiyor musunuz?»

— «Hayır.»

— «Hiçbir şeye üzülmüyor musunuz?»

— «Ne üzüntü, ne istek. Yaşayışımı düzenledim.

Claude: «İnsanların düzenlediğini eşyalar bozar!» dedi.

Gringoire: «Ben kuşkucu bir filozofum, her şeyin dengesini korurum» dedi.

«Peki, hayatınızı nasıl kazanıyorsunuz?»

«Gene şuraya-buraya epopeler ve trajediler yazıyorum; ama asıl bana en büyük geliri sağlayan sizin de bildiğiniz hünerim, mesleğimdir, üstadım. Dişlerimle sandalyeler piramidini taşımak.»

«Bir filozof için kaba bir meslek.»

— «İşte bu da dangedir. İnsanın bir düşüncesi olunca onu her şeyde yeniden bulur.»

Başdiyakoz: «Biliyorum» dedi.

Bir süre sessizlikten sonra rahip: «Ama, gene de epeyce sefil bir hayatınız var, değil mi?» diye sordu.

— «Sefil, evet; mutsuz, hayır.»

O anda bir at nalları sesi duyuldu. İkisi de sokağın öbür ucundan, başta subayları, yalın kılıç, kralın bir mızraklı emir süvari bölüğünün geçtiğini gördüler. Atlılar birliği pek parlaktı ve kaldırım taşlarını çınlatıyordu.

Gringoire: «Şu subaya nasıl da bakıyorsunuz!» dedi.

— «Onu tanıdığımı sanıyorum da.»

— «Adı nedir?»

Claude: «Phoebus De Châteaupers, sanırım» dedi.

— «Phoebus! garip bir ad doğrusu! Bir de Foix Kontu Phoebus vardır Vaktiyle, Phoebus adına tapan, onu dilinden düşürmeyen bir kız tanıdığımı hatırlıyorum.»

Rahip: «Benimle gelin» dedi. «Size söyleyecek bir şeyim var.»

Bu askeri birliğin geçişinden beri başdiyakozun buz gibi görünüşü altından bir huzursuzluk seziliyordu. Yürümeye başladı. Gringoire onun arkasından gitti. Güçlülük dolu olan bu adama bir defa yaklaşan her şey gibi, o da onun dediğini yerine getirmeye alıştı. Hiç konuşmadan, epeyce ıssız olan Bernardin Sokağı'na kadar geldiler Claude orada durdu.

Gringoire: «Bana ne söyleceksiniz, üstadım?» diye sordu.

Başdiyakoz, derin, düşünceli bir halle: «Gördüğümüz süvarilerin elbiselerinin sizinkinden de, benimkinden de güzel olduğunu kabul etmiyor musunuz?» dedi.

Gringoire başını salladı:

— «Bilmem ki! Sarılı-kırmızılı elbisemi bu demir, çelik pullara tercih ederim. Yürürken Demirciler Rıhtımının depremde çıkardığı gürültüye benzer sesler çıkarmak güzel bir zevk doğrusu!»

— «Demek ki, Gringoire, savaş gömlekli bu yakışıklı gençlere hiçbir zaman imrenmediniz, öyle mi?»

— «Niye imreneceğim, sayın başdiyakoz? Güçlerine, zırhlarına, disiplin altında bulunmalarına mı? Felsefeyle hırpani kılıklı özgürlük bunlardan daha iyidir. Aslan kuyruğu olmaksansa sinek başı olmayı tercih ederim.»

Rahip dalgın dalgın: «Bu pek garip doğrusu!» dedi. «Üniforma güzel şeydir.»

Gringoire onun düşüncelere daldığını görünce yanından ayrıldı, yakındaki evin kapısını seyretmeye gitti. Ellerini çırparak döndü.

— «Savaşçıların elbiseleriyle daha az ilgilenseydiniz, sayın başdiyakoz, gidip şu kapıyı görmeyi rica ederdim. Ben hep söylemişimdir: Mösyö Aubry'nin evinin girişi dünyadaki en muhteşem kapıdır.»

Başdiyakoz: «Pierre Gringoire» dedi, «şu küçük Çingene oyuncu kızı ne yaptınız?»

— «Esmeralda'yı mı? Konuyu pek birdenbire değiştiriyorsunuz.»

— «Sizin eşiniz değil miydi?»

— «Evet, kınılan bir testi yoluyla. Dört yıl için evlendik.» Gringoire alaycı bir halle bakarak: «Sahi aklıma geldi» diye ekledi, «onu hâlâ düşünüyor musunuz?»

— «Ya siz, onu hiç düşünmüyor musunuz?»

— «Pek az. O kadar çok şeyim var ki.. Yarab bım, küçük keçi ne kadar da güzeldi!»

— «O Çingene kızı sizin hayatınızı kurtarmamış mıydı?»

— «Tanrı için, bu doğru!»

— «Peki, ne oldu o kız? Onu ne yaptınız?»

— «Size bir şey söyleyemem. Onu aslılar sanırım.»

— «Öyle mi sanıyorsunuz?»

— «Pek emin değilim. İnsanları asmak istediklerini anlayınca, oyundan çekildim.»

— «Bütün bildikleriniz bu kadar mı?»

«Durun bakayım. Bana, onun Notre-Dame'a sığındığını, orada güvenlik içinde olduğunu söyledi. Bana pek sevindim. Yalnız, keçinin de onunla birlikte kurtulup kurtulmadığını öğrenemedim. İşte benim bütün bildiklerim bu kadar.»

Rahip Claude: «Benden daha fazlasını öğrenecek

siniz!» diye bağırdı. O zamana kadar alçak, ağır, âdetâ boğuk olan sesi gürleşmişti. «Evet gerçekten de Notre-Dame'a sığındı. Ama, üç gün sonra Adalet onu oradan alacak. Grève Meydanı'nda asılacak. Mahkemenin kararı var.»

Gringoire: «İşte bu pek can sıkıcı» dedi.

Rahip kaşla göz arası yeniden o soguk ve durgun halini almıştı.

Şair: «Peki ama» dedi, «yakalama kararını istemek kimin aklına geldi? Mahkemeyi rahat bırakamazlar mıydı? Zavallı bir kızın Notre-Dame'ın kemerleri altında, kırlangıç yuvalarının yanında barınmasının ne zararı vardı?»

Başdiyakoz: «Dünyada şeytanlar var» dedi.

Gringoire: «Bu pek şeytanca düzenlenmiş bir iş» diye belirtti.

Bir süre sessizlikten sonra başdiyakoz: «Demek ki kız sizin hayatınızı kurtardı?» diye sordu.

— «Dostum seraserilerin yurdunda. Beni az daha asıyorlardı. Böyle bir şey yapsalardı bugün pek üzülürlerdi,»

— «O kız için hiçbir şey yapmak istemiyor musunuz?»

— «Can atarak isterim, Rahip Claude. Ama, ya başıma kötü bir iş sararsam?»

«Ne önemi var!»

— «Ya? Tuhaf doğrusu! Ne önemi var ha? Çok iyi kalplisiniz siz, üstadım! İki büyük eserim var başlanmış.»

Rahip elini alınına vurdu. Takındığı sakın hale rağmen arada-sırada şiddetli bir davranış iç sarsıntılarını açığa vuruyordu.

— «Onu nasıl kurtarmalı?»

Gringoire: «Üstadım, bunu söyleyeyim size» dedi. Il padelt, Türkçede bu Tanrı'dan umut kesilmez demektir.

Claude düşünceli düşünceli: «Onu nasıl kurtarmalı?» deyip duruyordu.

Bu sefer de Gringoire alnına vurdu.

— «Dinleyin, üstadım. Benim muhayyilem kuvvetlidir. Size kurtuluş çareleri bulurum. Kraldan bağışlaması istense?»

— «Kral XI. Louis'den mi? Bağışlama, ha?»

— «Neden olmasın?»

— «Git de kaplanın ağzından kemiğini al!»

Gringoire yeni yollar aramaya başladı.

— «Peki! İşte! Ebe kadınlardan kızın gebe olduğunu bildiren bir dilekçe almamı ister miydiniz?»

Bu çare rahibin bomboş gözbebeklerini kıvılcımlandırdı.

— «Gebe mi? Alçak! Yoksa senin bir bildiğin mi var?»

Gringoire onun halinden ürktü. Çabucak: «Yo, hayır ben değil!» dedi. «Bizim evliliğimiz gerçek bir forismaritagum (*) oldu. Ben dışarıda kaldım. Her neyse, bir mühlet elde edilebilirdi.»

— «Çılgınlık! Alçaklık! Sus sen!»

Gringoire homurdandı:

— «Öfkelenmekle hata ediyorsunuz. Bir mühlet koparılır, bunu kimseye bir zararı dokunmaz, yoksul kadınlar olan ebeler de kırk Paris dinarı kazandırır»

Rahip onu dinlemiyordu. Kendi kendine mırıldandı:

— «Mutlaka oradan kurtulmalı! Karar üç gün içinde yerine getirilecek! Yakalama kararı çıkmaya caktı ya. Ah, şu Quasimodo! Kadınların pek aşağılık zevkleri var!» Sesini yükseltti: «Bay Pierre, bu konuyu iyice düşündüm. Onun için bir tek kurtuluş çaresi var.»

— «Hangisi? Ben artık hiç göremiyorum.»

— «Dinleyin, Bay Pierre. Ona hayatınızı borçlu

(*) Latince: «Dışarıdan olanlarla yapılan evlenme.» (C.n.)

olduğunuzu hatırlayın. Size düşüncemi açıkça anlatacağım. Kilise gece-gündüz gözetleniyor. Yalnız içeri girdiğini gördükleri kimseleri dışarı çıkarıyorlar. Demek ki siz içeri girebilirsiniz. Gelirsiniz. Ben sizi onun yanına götürürüm. Onunla elbiselerinizi değiştirirsiniz. O sizin ceketinizi giyer, siz de onun etekliğini.»

— «Buraya kadar iyi, ya sonra?»

— «Sonra? O sizin elbiselerinizle dışarı çıkar. Belki sizi asarlar ama, o kurtulmuş olur.»

Gringoire pek ciddi bir halle kulağını kaşıdı.

— «Bak hele!» dedi. «İşte, bu kendiliğinden hiçbir zaman aklıma gelmezdi, doğrusu.»

Rahip Claude'un beklenilmez teklifi karşısında şairin açık, yumuşak yüzü, güneşin üzerine bir bulut yapıştıran ters bir rüzgâr ortaya çıkıverdiği zamanki neşeli bir İtalya manzarası gibi birdenbire kararıverdi.

— «Ey Gringoire, çare konusunda ne düşünüyorsunuz?»

«Diyorum ki, üstadım, beni belki asma/ lar ama, olur a, asarlar asarlar.»

— «Bu bizi ilgilendirmez.»

Gringoire: «Vay canına!» dedi.

— «Kız sizin hayatınızı kurtardı. Sizin yaptığınız bir borç ödemektir.»

— «Daha pek çokları var ki ödemiyorum.»

«Bay Pierre bu mutlaka böyle olmalı.»

Başdiyakoz emredencesine konuşuyordu.

Şair pek şaşalamıştı.

— «Dinleyin, Rahip Claude» dedi. «Siz bu düşüncede ayak diriyorsunuz ama, haksızsınız. Niçin bir başkasının yerine kendimi astırayım, anlamıyorum, doğrusu!»

— «Sizi bu kadar hayatta bağlayan neniz var ki?»

— «O! binbir sebep!»

— «Hangileri, lütfen söyler misiniz?»

«Hangileri mi? Hava, gökyüzü, sabah, akşam, ay ışığı, dostlarım serseriler, kötükadınlarla açıktan açığa alay etmelerimiz, Paris'in incelenecek güzel mimarlık eserleri, bir tanesi piskoposla değirmenlerine karşı olmak üzere yazılması gereken üç büyük kitap. daha ne bileyim ben! Anaksagoras güneşi seyretmek için dünyada bulunduğunu söylemiş. Sonra, sabah-tan akşama kadar bütün günlerimi deha sahibi bir adamla, kendimle geçirmek mutluluğuna sahibim, bu da son derece hoş bir şey

Başdiyakoz: «Çingirak kafalı herif!» diye homurdandı. «Hey! söyle bakalım, pek çekici gördüğün o hayatı kim korudu? Bu havayı solumayı, bu gökyüzünü görmeyi, o kuş beynini hâlâ saçmalıklarla, çılgınlıklarla eğlendirebilmeyi kime borçlusun? O ol masaydı sen nerelerde olurdun? Demek, saye sinde hayatta olduğun insanın ölmesini istiyorsun? Güzel, tatlı, tapılmaya değer, dünyanın ışığı için gerekli, Tanrı'dan daha kutsal şu yaratık ölsün de sen, yarı-bilgin, yarı-çılgın, bir şeylerin faydasız taslağı, yürüdüğünü, düşündüğünü sanan bitki bozuntusu, ondan çaldığı hayatla, tam günün ortasındaki mum kadar gereksiz sen yaşamaya devam edeceksin, öyle mi? Hadi, bir parça acı, Gringoire! Sen de cömert ol. Önce o başladı.»

Rahip pek ateşli konuşuyordu. Gringoire önce onu kararsız bir halle dinledi, sonra, acıdı. En sonunda, soluk yüzünü, karnı ağrıyan yeni doğmuş bir bebeğin yüzüne benzeten acıklı bir şekilde buruşturdu.

Bir damla gözyaşını silerek: «Gerçekten de pek dokunaklı konuştunuz» dedi. «Peki! Bu konu üzerinde düşünürüm. Aklınıza gelen pek garip bir düşünce. Bir süre sessizlikten sonra devam etti: «Üstelik de, kimbilir, belki de beni asmazlar. Her nişanlanan mutlaka evlenmez. Beni o küçük hücrede, eteklikle, başlıkla öyle gülünç bir şekilde giyinmiş görünce belki de kahkahalarla gülerler. Sonra da, beni asarlarsa,

eh, varsın assınlar! İpte sallanmak da herhangi bir ölüm gibi bir ölümdür; ya da, daha doğrusunu söylemek gerekirse, herhangi bir ölüm gibi değildir. Bütün ömrünce duralamış, sallanmış olan bilgine yarışır bir ölümdür, gerçek bir şüphecinin düşüncesi gibi iki şey arasında kalmış kararsız, ne olduğu anlaşılmayan bir ölüm; baştan başa kuşkuculuk, duraksama izleri taşıyan, gökyüzüyle yeryüzü arasında tam ortada bulunan, sizi sallantıda bırakan bir ölüm. Bu bir filozof ölümü, belki de ben buna önceden seçilmiştim. İnsanın yaşadığı gibi ölmesi pek yüce bir şey.»

Rahip onun sözünü kesti:

— «Anlaştık mı?»

Gringoire coşkunlukla: «İyice düşünülecek olursa» dedi, «ölüm nedir ki? Kötü bir ân, geçiş ücreti, azdan hiçe geçmek. Birisi Megalopolis'li Kerkidas'a isteye isteye mi öleceğini sorduğunda: «Neden olmasın?» demiş, «öldükten sonra şu büyük adamları, filozoflar arasında Pitagoras'ı, tarihçiler arasında Hekatacus'u, şairler arasında Homeros'u, müzisyenler arasında Climpos'u göreceğim.»

Başdiyakoz elini uzattı:

— «Tamam değil mi? Yarın geleceksiniz.»

Bu hareket Gringoire'ı gerçeğe döndürdü. Uyanan bir adamın sesiyle: «Yo! asla! Hayır!» dedi. «Asılmak mı! Çok anlamsız bir şey. İstemiyorum.»

Başdiyakoz: «Öyleyse elveda!» dedi. Sonra ağzının içinde ekledi: «Seni gene ele geçiririm ben!»

Gringoire: «Bu hıznır herifin beni gene ele geçirmesini istemiyorum» diye düşündü; Claude'un peşinden koştu. «Bakın, sayın başdiyakoz, eski dostlar arasında dargınlık olmasın! Siz şu kızla, benim eşimle demek istiyorum, ilgileniyorsunuz, peki. Onu Notre-Dame'dan sağ-salim çıkartmak için bir kurnazlık düşündünüz. Ne var ki sizin bulduğunuz çare ben. Gringoire için pek berbat bir şey. —Ben bir başkası. nı bulmuş olsaydım!— Size haber vereyim ki şu ân

da pek parlak bir ilham doğdu içime. En ufak bir yağlı iple boynumu tehlikeye atmadan onu o kötü durumdan kurtarmak için uygun bir düşüncem varsa ne dersiniz? Bu size yetmez mi? Sizin memnun olmanız için mutlaka benim asılmam mı gerekir?»

Rahip sabırsızlıktan cübbesinin düğmelerini koparıyordu.

— «Söz kalabalığı! Nedir senin bulduğun çare?»

Gringoire kendi kendine konuşarak, düşünce işareti olarak da işaret parmağıyla burnuna dokunarak: «Evet, tamam!» dedi. «Serseriler iyi çocuklardır Çin gene kabilesi de onu sever. Tek sözle hepsi ayaklanırlar Bundan daha kolay bir şey olamaz. Korkusuzca yapılan bir iş. Karışıklık sayesinde onu kolayca kaçıırırlar. Yarın akşamdan tezi yok... Seve seve kabul ederler.»

Rahip onu sarsalayıp: «Ya çare, hani! Konuşsana!» dedi.

Gringoire azametle ona doğru döndü:

— «Beni rahat bıraksanıza! Görüyorsunuz ki eser hazırlıyorum.»

Birkaç dakika daha düşündü. Sonra kendi düşüncüklerini alkışlamaya başlayarak bağırdı:

— «Fevkalâde! Kesin başarı!»

— «Çare!» dedi Claude öfkeyle.

Gringoire pek neşeliydi.

— «Gelin de bütün bunları size alçak sesle anlatayım. Bu, gerçekten de acarca bir girişimdir, hepimizi de belâdan kurtaracaktır. Vay canına! Kabul etmek gerekir ki ben de pek o kadar ahmak değilim.» Sözüünü keserek: «Ah! ya o küçük keçi kızının yanında mı?» diye sordu.

— «Evet. Seni şeytan kaldırsın inşallah!»

«Onu da asacaklardı, değil mi?»

— «Keçinin asılması benim umurumda mı?»

— «Evet, onu da asacaklardı. Geçen ay bir dişi domuzu bal gibi astılar ya. Cellât bu işi pek seviyor

Sonra da hayvanı afiyetle yiyor. Benim güzel Djali'ci gimi asacaklar ha! Zavallı kuzucağız!»

Rahip Claude: «Lânet olsun!» diye haykırdı. «Celâlât sensin. Alçak, nasıl bir kurtuluş çaresi buldun, söylemene? Senin düşüncelerini cımbızla mı çekmeli?»

— «Sakin olun, üstat! işte.»

Gringoire başdiyakozun kulağına eğildi, hiç kimsenin geçmediği sokağın bir ucundan öbür ucuna kaygılı bir göz atarak alçak sesle ona bir şeyler söyledi. Bitirdiği zaman Claude Frollo onun elini tuttu ve soğuk bir tavırla: «İyi. Yarın görüşürüz» dedi.

Gringoire da: «Yarın görüşürüz» dedi. Başdiyakoz bir yandan uzaklaşırken o da alçak sesle kendi kendine konuşarak öbür yana doğru gitti:

— «İşte, korkusuzca bir iş, Mösyö Pierre Gringoire. Ne önemi var! Küçük olduğumuz için büyük işten korkacak değiliz ya! Biton büyük bir boğayı sırtında taşıdı; kuyruksallayan kuşları, çalibülbülleri, kuyrukkan kuşları denizleri aşıyorlar.»

II

SİZ DE SERSERİ OLUN

Başdiyakoz manastıra dönünce, hücresinin kapısında kendisini bekleyen ve beklemenin can sıkıntılarında bir kömür parçasıyla duvara ağabey'sinin koskocaman bir burunla süslediği resmini çizerek eğlenen kardeşi Jehan Du Moulin'i buldu.

Ona ancak şöyle bir baktı. Başka düşünceleri vardı şimdi onun. Sevinciyle rahibin sıkıntılı yüzünü defalarca yatıştırmış olan o neşeli yüz, şimdi artık şu bozulmuş, pis kokulu ve durgun ruhun üzerinde her gün daha kalınlaşan sisi dağıtmak gücünden yoksundu.

Jehan çekine çekine: «Ağabey» dedi, «sizi görmeye geldim.»

Başdiyakoz ona bakmadı bile:

— «E, sonra?»

İkiyüzlü oğlan: «Ağabey» dedi. «siz bana kadar o kadar iyi davranıyorsunuz ki, bana o kadar iyi öğütler veriyorsunuz ki, hep gene size dönüyorum

— «Sonra?»

«Ne yazık ki ağabey, bana: 'Jehan! Jehan! cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina' (*) dediğiniz zaman çok haklıymışsınız. «Jehan, bilgin ol; Jehan, bilgili ol; Jehan, haklı bir mazeretin ya da öğretmenin izni olmadan geceyi okul dışında geçirme. Picard'lıları dövme, yani **noli, Johanneş, verberare picardos**. Cahil bir eşek gibi, yani **quasi asinus illiteratus** okulun samanları üzerinde çürümeye Jehan, bırak öğretmen sana istediği kadar ceza versin, Jehan, her akşam kiliseye git, orada Meryem Ana'mıza ayet oku, dua et, ilâhi söyle» derken ne kadar haklıymışsınız! Ne yazık ki bunlar pek yerinde uyarmalarmış.»

«Peki, sonra?»

— «Ağabey, karşınızda bir suçlu, bir canı, bir sefil, bir dinsiz haylaz, korkunç bir adam var. Sevgili ağabeyim, Jehan sizin zarif öğütlerinizi, ayaklar altında çiğnemenen saman, gübre haline getirdi. Ben bunun cezasını pek güzel çektim. Tanrı çok âdildir Param olduğu zaman, patlayıncaya kadar yedim, içtim, çılgınlık ettim, sefih bir hayat yaşadım. Ah! önden bakınca pek hoş bir şey olan sefahat arkadan ne çirkin, ne asık suratlı! Şimdi bir tek mecelleğim bile yok, sofraya örtümü, gömleğimi, el havlumu sattım. Neşeli hayata paydos! Güzel mum söndü, artık balmumu içinde tüten berbat yağ kandilinden başka bir şeyim yok. Kızlar benimle alay ediyorlar. Su içiyorum. Vicdan azaplarıyla ve alacaklılarla kıvranıyorum.»

(*) Latince: «Bilginlerin biliminden, öğrencilerin mazbut hayatından ayrılıyorsun.» (Ç.n.)

Başdiyakoz: «Sonra?» dedi.

— «Ne yazık ki, pek aziz ağabeyim, daha düzenli, daha iyi bir hayat yaşamak istiyorum. Pişmanlık dolu bir halde size geldim. Tövbekâr oldum. Günahlarımı itiraf ediyorum. Göğsümü şiddetli yumruklarla dövüyorum. Benim bir gün diploma almamı, Torchi Okulu'na öğretmen vekili olmamı istemekte çok haklısınız. İşte şimdi bu meslek için kendimde pek yüce bir istek duyuyorum. Ama, hiç mürekkebim yok, almam gerek; hiç yazı kalemim yok, ondan da almam gerek; hiç kâğıdım yok, hiç kitabım yok, onları da almalıyım. Bunun için biraz paraya çok ihtiyacım var. Size de, ağabeyim, kalbim pişmanlıkla dolu olarak geliyorum.»

— «Hepsi bu kadar mı?»

— «Evet, biraz para.»

— «Param yok.»

O zaman öğrenci ciddi, aynı zamanda da kararlı bir hale: «Peki, öyleyse, ağabey» dedi, «başka yerlerden bana pek parlak teklifler yapıldığını size bildirmem gerektiği için üzgünüm. Bana para vermek istemiyor musunuz? Hayır mı? Öyleyse ben de serseri olacağım.»

Bu korkunç kelimeyi söylerken başına yıldırımların düşmesini bekleyen bir Ajax (*) havasına büründü.

Başdiyakoz ona soğuk bir tavırla: «Serseri ol!» dedi.

Jehan onu yerlere kadar eğilerek selâmladı ve ıslık çalarak manastırın merdivenini indi. Avluda, ağabeysinin hücresinin penceresi altından geçerken pencerenin açıldığını duydu, başını yukarı kaldırdı. Açılan camdan başdiyakozun öfkeli başı uzandı.

(*) Trola Savaşı kahramanlarından biri (Ç.n.)

— «Cehennemin dibine git!» diyordu. «İşte ben den görüp göreceğin son para.»

Öğrencinin alnında kocaman bir şişlik yapan bir kese attı. Jehan da, ilikli kemiklerle taşa tutulan bir köpek gibi, hem öfkeli, hem sevinçli, uzaklaşıp gitti.

III

YAŞASIN NEŞE!

Okuyucu, Mucizeler Sarayı'nın bir kısmının şehrin eski sur duvarıyla kapanmış olduğunu belki de unutmamıştır. Bu surlardan çoğunun kuleleri daha o zaman yıkıntı haline gelmişti, bir tanesini de serseriler eğlence yeri haline getirmişlerdi. Alt kattaki salonda meyhane vardı, geri kalan da üst katlardaydı.

Bu kule serseriler yurdunun en canlı ve dolayısıyla da en iğrenç yeri idi. Burası gece-gündüz uğuldayan korkunç bir arı kovana gibi bir yerdi. Gece, kopukların geri kalan hepsi uyuduğu zaman, meydanın toprak renkli ev cephelerinde bir tek ışıklı pencere kalmadığı zaman bu sayısız evlerden, bu hırsızlar, kötü kadınlar, çalınmış çocuklar ya da piçler yuvasından artık bir tek çılgılık duyulmadığı zaman, neşeli kule, yaptığı gürültüden, bodrum pencerelerinde, pencerelerde, çatlak duvarların yarıklarında ışıldayan, âdeta bütün gözeneklerinden fışkıran kızıl ışığından tanınırdı.

Evet, bodrum meyhaneydi. Oraya basık bir kapıdan, klasik bir aleksandren kadar dik bir merdivenden inilirdi. Kapının üzerinde, tabela yerine, yepyeni metelikleri ve kesilmiş tavukları temsil eden, resim vardı: **Ölenler için çan çalanlara.**

Bir akşam, Paris'in bütün saat kulelerinden ateş söndür çanı çalındığı sırada, devriye çavuşları korkunç Mucizeler Sarayı'na girebilselerdi, serseriler meyhanesinde her zamankinden daha çok gürültü yapıldı-

gını, daha çok içki içildiğini, daha rahatlıkla küfürler savrulduğunu görürlerdi. Dışarıda, meydanda, büyük bir oyun tasarlandığı zamanlarda olduğu gibi, alçak sesle konuşan pek çok topluluk şurada-burada da kötü bir demir parçasını bir taşın üzerinde bileyen çömelmış bir adam vardı.

Bununla birlikte, meyhanede, şarapla, kumar o akşam serseriler yurdunu kaplayan düşünceler için öyle güçlü bir eğlenceydi ki, içenlerin konuşmalarından neyin söz konusu edildiğini anlamak pek güç oldu. Yalnız, her zamankinden daha neşeli bir halleri vardı, hepsinin bacaklarının arasında bir silâhın, bir bağcı bıçağının, bir baltanın, kocaman bir naccın, ya da ilkel bir eski arkebüz kancasının parladığı görülüyordu.

Yuvarlak biçimdeki salon çok genişti ama, masalar öyle sıkışık, içki içenler öyle kalabalıktı ki bütün meyhanede bulunanlar, erkekler, kadınlar, sıralar, bira testileri, içenler, uyuyanlar, kumar oynayanlar, sağlamlar, sakatlar bir istiridye kabukları yığını kadar düzenle, ahenkle karmakarışık yığılmış gibiydiler. Masaların üzerinde birkaç yağ kandili vardı; meyhanenin gerçek yağ meşalesi ise bir opera salonundaki avizenin yerini tutan ateşti. Bu bodrum öyle rutubetliydi ki, yazın ortasında bile ocağı hiç söndürmezlerdi. Pek büyük bir ocaktı bu; oymalı davlumbazı vardı; ağır demir ızgaraları mutfak aletleriyle doluydu; geceleri, köy sokaklarında, karşıdaki duvarların üzerine demirhane pencerelerinin hayaletini kıpkızıl belirten o büyük odun ateşlerinden, yer kömürü ateşlerinden biri yanan bir ocak. Büyük bir ciddiyetle küllerin içine oturmuş iri bir köpek korların önünde et dolu bir şişi çeviriyordu.

Ne kadar karşırlarsa karışsınlar, ilk göz atışta, bu kalabalık içinde, okuyucunun önceden tanıdığı üç kişinin çevresine sıkışan belli-başlı üç topluluk seçilebilirdi. Bu üç kişiden biri bir yığın Doğu elbiseleriyle

le garip şekilde giyinmişti; Çingene Dükü Mathias Hungadi Spicali'ydi bu. Serseri, bacak bacak üzerine atmış, parmağı havada, bir masanın üzerine oturmuştu. Çevresinde bulunanlara, ağzı açık bir yığın insana, yüksek sesle hokkabazlık, kötü ruhlarla yapılan büyüculük bilimini dağıtıyordu. Bir başka kalabalık, tepeden tırnağa silâhlı, eski dostumuz kahraman Metelik Kralı'nın çevresinde yoğunlaşıyordu. Clopin Trouillefou, pek ciddi bir halle, alçak sesle, kocaman bir fıçının yağma edilişini düzene koyuyordu. Fıçıdan, bolluk boynuzlarından dökülen elmalar, üzüm-ler gibi, yığınla baltalar, kılıçlar, çakmaklı tüfekler, zırhlı gömlekler, mızrak, kargı demirleri, basbayagi oklar, dönerek giden oklar taşıyordu; ağzına kadar silâh doluydu. Yığından herkes bir şeyler alıyordu: Kimi miğfer, kimi kısa kılıç, kimi kabzası haç biçimi pala. Çocuklar bile silâhlanıyordu. içki içenlerin bacakları arasından zırhlanmış büyük bir pislikböceği gibi geçen kötürümlere kadar herkes.

En sonunda, en gürültücü, en neşeli, en kalabalık üçüncü bir topluluk sıralarla masaları kaplamıştı. Bunların ortasında, miğferden mahmuzlara kadar eksiksiz ağır bir zırhın altından çıkan ince bir ses uzun bir nutuk verip küfürler savuruyordu. Vücudunun üzerine böylece bir zırh takımını vidalamış olan kişi savaş elbisesinin altında öylesine kaybolmuştu ki, ondan ancak küstah, kırmızı, yukarı kıvrık bir burun, bir sarı saç lülesi, pembe bir ağızla cüretli bakışlar görülebiliyordu. Kemerinde palalar, hançerler, yanında büyük bir kılıç, sol tarafında paslanmış bir zemberekli ok, önünde geniş bir şarap testisi, sağında da, açık saçık toplu bir kız. Çevresindeki bütün ağızlar gülüyor, küfürler savuruyor, içiyordu.

Buna ikinci derecede, yirmiye yakın topluluğu da ekleyin; başta testilerle koşan, hizmet eden kızlarla oğlanları, zipzip, üç taş oyunları, zarlar, hararetti çubuk oyunu üzerine çömelmiş kumarbazları, bir köşede

kavgalar, öbüründe öpüşmeler meyhanenin duvarları üzerinde binlerce ölçüsüz, gülünç gölgeyi oynatarak alev alev yanan büyük bir ateşin aydınlığında titreyen bu topluluk konusunda daha iyi bir fikir edinebilirsiniz.

Gürültüye gelince, büyük bir hızla çalan bir kilise çanının içi gibiydi.

İçinde bir yağ yağmurunun çıtırdadığı, şişte çevrilen kebabların suyunu, yağını toplayan çanak da salonun bir ucundan öbürüne uzanan o binbir konuşmanın aralarını aralıksız cızırtısıyla dolduruyordu.

Bu gürültünün içinde, meyhanenin dibinde, ocağın içindeki sıranın üzerinde, ayakları külün içinde, gözleri kirlere dikilmiş düşünen bir filozof vardı, Pierre Gringoire'dı bu.

Clopin Trouillefou adamlarına: «Hadi, çabuk olun! Elinizi çabuk tutun, silâhlanın! Bir saate kadar yola koyulacağız!» diyordu.

Bir kız türkü mırıldanıyordu:

İyi geceler anacağım, babacığım!
Sona kalanlar söndürsünler ateşi.

İki iskambil oyuncusu kavgaya ediyordu. İkisinden yüzü en çok kızarmış olanı öbürüne yumruğunu göstererek bağıırıyordu:

— «Bacak! Seni sinekle mat edeceğim! Kral Hazretleri'nin iskambil oyununda sinek bacağının yerini alabilirsin.»

Genizden konuşmasıyla tanınan bir Normandi yalı avaz avaz bağıırıyordu:

— «Öf be! İnsanlar burada Caillouville'deki ermiş heykelleri gibi üst üste yığılmış!»

Çingene Dükü de, cırlak bir sesle konuşarak, dinleyicilerine: «Evlâtlar» diyordu, «Fransa'nın büyücü kadınları cumartesi ayınlarına süpürgesiz, yağsız, bineksiz, yalnız birkaç tılsımlı kelimeyle gidiyorlar. İtalya'nın büyücü kadınlarının ise kendilerini kapılarında

bekleyen birer tekesi vardır. Hepsi de bacadan çıkmak zorundadırlar.»

Tepeden tırnağa silâhlı olan genç çapkının sesi uğultuyu bastırıyordu:

— «Yaşasın! Yaşasın! Bugün ilk silâh kuşanmam benim! Serseri! Ben serseriyim, be! İçki verin bana. Dostlarım, benim adım Jehan Frollo Du Moulin. Üstelik de soylu kişiyim. Düşüncem şu ki, Tanrı jandarma olsaydı, yağmacı olurdu. Kardeşler, güzel bir sefere çıkacağız. Hepimiz yiğidiz. Kiliseyi kuşatmak, kapıları devirmek, güzel kızı oradan çıkarmak, yargıçlardan kurtarmak, rahiplerden kurtarmak, manastırı yıkmak, piskoposu piskoposluk içinde yakmak... biz bütün bunları bir belediye başkanının bir kaşık çorba içmesi için gerekli vakitten daha kısa bir zamanda başaracağız. Bizim davamız haklıdır Notre-Dame'ı yağma edeceğiz, her şey bitmiş olacak. Quasimodo'yu asacağız. Hanımlar Quasimodo'yu tanır mısınız? Büyük Pentecôte yortusu gününde onu koca çanın üzerinde soluk soluğa hiç gördünüz mü? Hay şeytan boynuzu! Pek güzel bir manzaradır bu! Bir fırın ağzının üzerinde bir şeytan sanırsınız. Dostlarım, beni dinleyin; kalbimin derinliklerine kadar serseriyim; ruhum külhanbey Dünyaya kopuk olarak geldim ben. Bir zamanlar çok zengindim, bütün servetimi yedim. Anam beni subay, babam diyakoz yamağı, teyzem de soruşturma mahkemesi üyesi yapmak istiyordu; ninem kralın mektupçusu olmamı, büyükhalam adliye haznedarı olmamı istiyordu. Ben serseri oldum. Bunu, lânetini yüzüme tüküren babama da, şu ateş ızgarasındaki kütük gibi ağlamaya, tükrükler saçmaya başlayan zavallı yaşlı hanıma, yani anneme de söyledim. Yaşasın neşe! Ben gerçek bir tımarhane kaçkınıyım! Meyhaneci hatun, sevgilim, şarabı tazele! Ödeyecek param var daha. Artık Suresnes şarabı istemiyorum. Gırtlığımı rahatsız ediyor. Bir sepetle gargara yapmayı ona tercih ederim!»

Bu arada kalabalık kahkahalarla alkışlıyordu Öğrenci, çevresinde gürültünün arttığını görünce haykırdı:

— «Ah! ne güzel gürültü! **Populi debacchantis populosa debacchatio!**» (*) Gözleri zevkle dolu, akşam duasını okuyan bir büyücü sesiyle ilahi söylemeye başladı: **Quae cantica! quae organa! quae cantilena! quae melodiae hic sine fine decantantur! sonant melliflua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira!** (**) Şeytanın meyhanecisi, akşam yemeği getir bana!

Bir süre yarı-sessizlik oldu. O arada, bu sefer de Çingene Dükü'nün tiz sesi duyuldu. Çingenelerine bilgi veriyordu: Gelinciğin adı Aduine'dir; tikiinin adı Mavi-Ayak, ya da Ormanlar Koşucusu; kurdun adı Kurşini-Ayak, ya da Yıldızlı-Ayak; ayının adı da Moruk, ya da Dede. Bir cücenin külâhı görüneni görünmez hale getirir, görünmeyeni de gösterir. Vaftiz edilen her karakurbağa kırmızı ya da siyah kadifeler giymeli; boynunda bir çingirak, ayaklarında bir çingirak. Vaftiz babası önden gider, vaftiz anası arkadan. Kızları çırılçıplak dans ettirmek gücüne sahip olan şeytan Sidragasum'dur.»

Jehan onun sözünü kesti: «Ayin hakları için! Şeytan Sidragasum olmak isterdim.»

Bu sırada meyhanenin öbür ucunda serseriler lâhlanmaya devam ediyorlardı.

Bir Çingene: «Zavallı Esmeralda! O bizim kız kardeşimizdir. Onu oradan kurtarmak gerek» diyordu.

Yahudi suratlı birisi: «Hâlâ Notre-Dame'da mı o?» diye sordu.

(*) Latince: «Uyandırılan bir halkın, halktan gelen bir boşanması.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Ne ilâhiler! Ne enstrümanlar! Burada hiç tükenmeden ne nağmeler çınlar! Bal gibi tatlı, ilahi enstrümanları, meleklerin nefis nağmeleri, ilâhiler arasında şahane ilâhiler duyulur.» (Ç.n.)

— «Evet, ya!»

Yahudi suratlı bağırdı:

— «İyi ya öyleyse! Arkadaşlar, Notre-Dame'a! Üstelik de şapelinde ermiş Féréol'le Ferrution'un iki heykeli var; biri ermiş Jean-Baptiste'in, öbürü ermiş Antoine'ın. İkisi de altından, ikisi birden bir okka onbeş dirhem ağırlığındadır; altın yaldızı ayaklıkları da bir okka yüz dirhem. Bunu iyi biliyorum. Kuyumcuyum ben.»

Burada Jehan'a akşam yemeğini getirdiler. Yanındaki kızın göğsünün üzerine yayılarak haykırdı:

— «Halkın ermiş Goguelu adını verdiği ermiş Voulte-de-Lucques'ün başı için, pek mutluyum! Şurada karşımda bir arşidükün köse suratıyla bana bakan bir ahmak var. İşte bir tane de solumda. Öyle uzun dişleri var ki çenesini gizliyorlar. Sonra da ben, Pontoise kuşatmasındaki Gié mareşali gibiyim. Sağ yanıma yuvarlak bir uca dayanıyor. Hay körolasica! Arkadaş! sen bir el topu satıcısına benziyorsun, sonra da gelip benim yanbaşıma oturuyorsun! Ben soylu kişiyim, arkadaş. Alışveriş, esnafılık soylulukla uyusmaz. Çekil git buradan! He-hey! sizler! Dövüşmeyin bakayım! Nasıl, o kadar güzel bir burnun varken onu şu hantal herifin iri yumruklarına karşı tehlikeye mi atacaksın, Palaz-Yiyen Baptiste? Sersem **Non cuiquam datum est habere nasum** (*) Sen gerçekten de tanrısal bir yaratıksın, Kulak-Kemiren Jacqueline! Yazık ki saçların yok. Hey, benim adım Jehan Frollo'dur, ağabeyim başdiyakozdur. Cehennemin dibine gitsin! Size bütün söylediklerim gerçeğin ta kendisi. Serseriler arasına girerek, ağabeyimin bana vaadettiği, cennette bulunan bir evin yarısından gönül hoşluğuyla vazgeçtim. **Dimidiam domum in paradiso** (**) Melini aynen okuyorum. Tirechappe Soka

(*) Latince: «Bir burnu olmak herkese nasip olmaz.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Kilise avlusu cennetten gelir.» (Ç.n.)

g'ında bir malikhânem var, bütûn kadınlar bana âşiktir. Saini Eloy nasıl mükemmel bir kuyumcuysa, soy-lu Paris şehrinin beş mesleği nasıl sepicilik, dericilik, saraçlık, kesecilik, alın teri ise, Saint Laurent'ın yu-murta kabuklarıyla yakıldığı ne kadar gerçekse bu da o kadar gerçektir Yemin ederim, arkadaşlar,

**Biber içeyim bir yıl boyunca
Bunlarda yalanım varsa!**

Güzelim, ay ışığı var. Bodrum penceresinden şura ya bak, rüzgâr bulutları nasıl buruşturuyor! Ben de senin yakalığını öyle buruşturuyorum. Kızlar! çocuk-ları sümkürtün, mumların fitillerini kesin. Hay kör şeytan! nedir benim burada yediğim, Jupiter! He-hey! arabulucu karı! sermayen kötü kızların başında bulunmayan saçlar omletlerinin içinden çıkıyor. Ko-cakarı! ben omletleri saçsız severim. Seni şeytan şa-şırtsın! kötü kadınların çatallarla tarandıkları, Bel-zébuth'un güzel oteli!»

Bunları söyledikten sonra tabağını taşın üzerine atıp kırdı, avaz avaz türkü söylemeye başladı:

«Bana gelince, benim,
Bakın, yemin ederim,
Ne inancım var, ne yasam,
Ne ocağım, ne odam,

Ne kralım,
Ne Tanrı'm!»

Bu sırada, Clopin Trouillefou silâh dağıtımını ta-mamlamıştı. Ayakları bir ateş ızgarasının üzerinde, derin bir hayale dalmış görünen Gringoire'a yaklaştı. Metelik Kralı: «Dostum Pierre, nedir böyle düşünüp durduğun?» dedi.

Gringoire, üzgün bir gülümsemeyle ona doğru döndü:

— «Ateşi seviyorum, aziz mösyö. Ateş ayakları-

mızı ısıtır, ya da çorbamızı pişirir gibi bayağı bir nedenden dolayı değil de, kıvılcımları olduğu için. Kimi vakit saatlerce kıvılcımları seyredirim. Ocağın kap-karanlık tabanına serpilen bu yıldızlarda bin bir şey keşfederim. Bu yıldızlar da birer âlemdir.»

Serseri: «Bir şey anladımса yıldırım çarpsın beni!» dedi. «Saat kaç, biliyor musun?»

Gringoire: «Bilmiyorum» dedi.

O zaman Clopin Çingene Dükü'ne yaklaştı.

— «Arkadaşım Mathias, vakit hiç uygun değil. Kral XI. Louis'nin Paris'te olduğu söyleniyor.»

Yaşlı Çingene: «Kız kardeşimizi onun pençelerinden kurtarmak için bir neden daha!» dedi.

Metelik Kralı: «Sen erkekçe konuşuyorsun» dedi «Zaten işi kolayca başarırız. Kilisede çekinilecek bir direniş yok. Büyücüler tavşan gibi korkaktır, biz de güçlüyüz. Mahkemedekiler, yarın onu almaya geldiklerinde, avuçlarını yalayacaklar! Şeytanın uşakları! Güzel kızı asmalarını istemiyorum!»

Clopin meyhaneden çıktı.

Bu sırada Jehan kısık bir sesle haykırıyordu:

— «İçiyorum, yiyorum, sarhoşum, Jupiter'im ben! Hey! Tepeleyici Pierre, bir daha bana öyle bakar san tırnaklarımla burnunun tozunu alırım ha!»

Gringoire düşüncelerinden sıyrılmıştı, ağzının içinde homurdanarak çevresindeki ateşli, gürültülü sahneyi seyretmeye başladı.

— «*Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas* (*) Ne yazık! içmemekle ben ne kadar haklıyım, Saint Benoit ne güzel söylüyor: *Vinum apostatare facit etiam sapientes*» (**)

O sırada Clopin döndü geldi, avaz avaz bağırdı:

— «Geceyarısı!»

(*) Latince: «Şarap ve gürültücü sarhoşluk sefihçe işlerdir.» (Ç.n.)

(**) Latince: «Şarap en akıllıları bile dinden, imandan çıkarır.» (Ç.n.)

Mola veren bir süvari alayına eyer vurma borusu etkisini yapan bu söz üzerine, kadın, erkek, çocuk, bütün serseriler, büyük bir silâh şakırtısı, demir sesiyle hep birden meyhaneden dışarı fırladılar

Ay gizlenmişti.

Mucizeler Sarayı kapkaranlıktı. Hiç ışık yoktu. Öyleyken, ıssız olmaktan çok uzaktı. Orada, alçak sesle konuşan bir sürü kadın ve erkek vardı. Onların vizildediği duyuluyor, zifiri karanlıkta çeşit çeşit silâhın parladığı görölüyordu. Clopin büyük bir taşın üzerine çıktı.

— «Tabur olun, Külhanbeyler!» diye bağırdı. «Tabur olun, Çingeneler! Tabur olun, Loncalılar!»

Karanlıkta bir kıpırdanma oldu. Muazzam kalabalık kol nizamına girer gibi göründü. Birkaç dakika sonra Metelik Kralı sesini yükseltti:

— «Şimdi Paris'i kat'etmek üzere susun! Parola: Boşyere yanan küçük alev'dir. Meşaleler ancak Notre-Dame'da yakılacak. Yürüyelim!»

On dakika sonra o geniş Halles mahallesinde her yöne açılan eğri-büğrü sokaklardan Pont-au-Change'a doğru inen kapkara ve sessiz insanların meydana getirdiği uzun bir kafilenin önünde devriye süvarileri dehşete kapılarak kaçıyorlardı.

IV

BECERİKSİZ BİR DOST

O gece Quasimodo uyumuyordu. Kilisede son devrini yapmıştı. Kapıları kapadığı sırada, yanından başdiyakozun geçtiğini fark etmemişti. Başdiyakoz ise onun kapıların geniş kanatlarına bir kale duvarı sağlamlığını veren muazzam demir levhaları dikkatle sürgüleyip asma kilitleri astığını görünce hayli kızmıştı; Quasimodo bunun da farkında değildi.

Rahip Claude'un her zamankinden daha düşünceli bir hali vardı. Zaten hücredeki gece macerasından beri Quasimodo'ya durmadan sert davranıyordu. Ama, onu istediği kadar terslesin, hattâ dövsün, sadık kilise çancısının itaatini, sabrını, fedakârca boyun eğişini hiçbir şey sarsmıyordu. Başdiyakozdan gelen her şeye, harekellere, korkutmalara, vurmalara hiç şikâyet etmeden, hiç sızlanmadan katlanıyordu. Çok çok Claude Frollo kulenin merdivenini çıkarken Quasimodo onu kaygılı gözlerle izliyordu. Ne var ki başdiyakoz Çingene kızının gözüne görünmekten kendiliğinden kaçınıyordu.

İşte böylece o gece, Quasimodo o kadar ihmal edilen zavallı çanlarına, Jacqueline'e, Marie'ye Thibault'ya, bir göz attıktan sonra, kuzey kulesinin ta tepesine kadar çıkmıştı. Orada, iyice kapalı el fenerini kurşunların üzerine koyarak Paris'i seyretmeye koyuldu. Daha önce de söylediğimiz gibi, gece pek karanlıktı. O devirde hemen hemen hiç aydınlatılmayan Paris, göze, şurada burada Seine sularının beyazımtırak çizgisiyle kesilen kara kütlelerinin karmakarışık bir yığını gibi görünüyordu. Quasimodo orada, Saint-Antoine Kapısı'ndan yana, belirsiz karaltısı damların üzerinde pek güzel çizilen uzak bir binanın bir penceresindeki ışıktan başka bir şey görmüyordu. Orada da uyumayan biri vardı.

Çancı, bu sisler, karanlıklar ufkunda tek gözünü gezdirirken, içinde anlatılmaz bir kaygı duyuyordu. Kilisenin çevresinde kızın barınağından gözlerini ayırmayan uğursuz yüzlü adamların durmadan dolaştığını görüyordu. Belki de bahtsız kızcığza karşı kötü bir oyun düzenlendiğini düşünüyordu. Kendisine karşı olduğu gibi kıza karşı da halkın bir hınca olduğunu, pek yakında bir şeylerin meydana gelebileceğini seziyordu. Onun için, çan kulesinin üzerinde, tetikte, Rabelais'nin dediği gibi, düşlüğünde düşleyerek, gözü bir hücrede, bir Paris'te, iyi bir bekçi köpeği gibi ak-

ından binbir güvensizlikle, güvenli biçimde koruyarak, öylece duruyordu.

Birdenbire o tek gözüyle, tabiatın bir çeşit telafî olarak Quasimodo'da eksik olan öteki duyuların yerini tutabilecek kadar keskin yarattığı o gözle, büyük şehri araştırırken, Vieille-Pelleterie rıhtımının karaltısında garip bir şey varmış gibi geldi. O noktada bir kaynaşma vardı sanki, suyun beyazlığı üzerinde kapkara beliren korkuluk çizgisi öbür rıhtımlardaki gibi düz ve sâkin değildi; bakınca bir ırmağın dalgaları, ya da yürüyen bir kalabalığın başları gibi dalgalanıyordu.

Bu ona garip geldi. Dikkat kesildi. Kaynaşma Cité'ye doğru gelir gibiydi. Hiçbir ışık da yoktu. Bir süre rıhtımın üzerinden geçti; sonra ve sanki olup bitenler adanın içinde geçiyormuş gibi yavaş yavaş aktı; sonra hepten durdu; rıhtımın çizgisi de yeniden düz ve kımıldamaz halini aldı.

Quasimodo, tahminlerden bitkin düştüğü sırada, kaynaşma Notre Dame'ın cephesine dikey olarak Cité'ye uzanan Parvis Sokağı'nda yeniden belirir gibi oldu. En sonunda, karanlık ne kadar koyu olursa olsun, bu sokaktan bir kol nizamı başının çıktığını, bir an içinde, bir kalabalığın meydana yayıldığını gördü. Karanlıkta bunun ancak bir kalabalık olduğu görülüyor, başka bir şey ayırtedilemiyordu.

Bu manzara pek dehşet vericiydi. Şüphesiz ki, derin bir karanlık içine gizlenmeye bu kadar önem veren bu garip kabile, sessiz davranmaya da öylesine dikkat ediyordu. Bu kalabalıktan bir gürültü, hiç olmazsa bir ses çıkmış olmalıydı; ama, bu ses bizim sağıra kadar gelmiyordu. Ancak bir şeyler görebildiği, hiçbir şey duyamadığı bu kalabalık, o kadar yakınında kımıldayan, yürüyen bu büyük kalabalık, sessiz, elle tutulamaz, bir duman içinde kaybolmuş bir ölümler topluluğu gibi geliyordu ona. Sanki insanlarla do-

lu bir bulutun üzerine doğru yürüdüğünü, karanlık ta gölgelerin kımıldadığını görüyor gibiydi.

O zaman korkularını yeniden hatırladı. Çingene kızına karşı bir teşebbüs fikri aklına geldi. Zorlu bir duruma yaklaştığını belli-belirsiz sezinledi. O tehlikeli anda, böylesine düzenlenmiş bir beyinden umulmayacak kadar iyi, acele bir düşünce yürüterek, kendi kendine, içinden durumu tartıştı. Çingene kızını uyandırmalı mıydı? Onu kaçırmalı mıydı? Nereden? Sokaklar sarılmıştı, kilisenin ardı ırmaktı. Kayık yok! kurtuluş yok! Yapılacak tek bir şey vardı; Notre-Dame'ın eşliğinde ölümü beklemek; hiç olmazsa, bir yardım gelinceye kadar — o da, gelecektense — karşı koymak, Esmeralda'nın uykusunu bozmamak. Bahtsız kız, ölmek için ne kadar geç uyandırılırsa o kadar iyi olurdu. Bir kere bu kararı aldıktan sonra, düşmanı daha sakinlikle incelemeye koyuldu.

Kilise avlusundaki kalabalık her dakika artıyor gibiydi. Yalnız, öyle tahmin ediyordu ki pek az ses çıkarıyorlardı, çünkü sokaktaki ve meydandaki pencereler kapalı duruyordu. Birdenbire bir ışık parladı ve yedi, sekiz meşale, başlar üzerinde, karanlığın içinde alev demetlerini sallayarak dolaştı. O zaman Quasimodo, ellerinde binbir ucu ışıldayan oraklar, mızraklar, bağcı bıçakları, harbelerle hırpani kılıklı bir kadın ve erkek sürüsünün Kilise meydanında kaynaştığını açıkça gördü. Şurada burada, kapkara çatal yabalar bu iğrenç yüzlere boynuz ekliyordu. Bu ayak takımı kalabalığını hayal meyal hatırladı: Birkaç ay önce kendisini Çılgınlar Papası olarak selâmlanmış olan bütün başları tanır gibi oldu.

Bir elinde meşale, öbür elinde ucu kayışlı kancı tutan bir adam bir binek taşının üzerine çıktı ve nutuk söyler gibiydi. Aynı zamanda, o garip ordu, kilisenin çevresinde savaş düzeni alıyormuş gibi birkaç manevra yaptı. Quasimodo fenerini yerden aldı, ve

daha yakından görüp, korunma çareleri düşünmek için kulelerin arasından sahanlığa indi.

Clopin Trouillefou, Notre-Dame'ın büyük cümle kapısı önüne gelince, gerçekten de ordusunu savaş düzeninde yerleştirmişti. Hiçbir direnme beklememekte birlikte genelde tedbirli olarak, gerektiğinde devriyenin, ya da oklu zabıta birliğinin birden saldırısına karşı cephe kurabilmeyi sağlamak üzere bir düzeni korumak istiyordu. Böylece, takımı o şekilde sıralanmıştı ki yukarıdan ve uzaktan bakılınca, Romalıların Ecnome Savaşının Romalı üçgeni, İskender'in domuz başı, ya da Gustave-Adolphe'un ünlü köşe'si sanılırdı. Bu üçgenin tabanı, Parvis Sokağı'nı kapatacak şekilde, meydanın öbür ucuna dayanıyordu; yarlardan biri Hôtel-Dieu'ye, öbürü de Saint-Pierre-aux-Boeufs Sokağı'na bakıyordu. Clopin Trouillefou, Çingene Dükü, dostumuz Jehan, gözünü budaktan esirgemez, ağzından sabun köpüğü saçan en cüretli dilencilerle birlikte üçgenin tepesine yerleşmişti.

Serserilerin o sırada Notre Dame'a karşı giriştikleri bu saldırı Ortaçağ şehirlerinde hiç de seyrek rastlanan bir olay değildi. Bugün bizim polis adını verdiğimiz şey o zaman yoktu. Kalabalık şehirlerde, özellikle başkentlerde, tek, düzenleyici, merkezi bir güç yoktu. Derebeylik bu büyük komünleri garip bir şekilde kurmuştu. Bir şehir, onu her biçimde her büyüklükte bölmelere ayıran binbir derebeyliğin bir araya gelmesiydi. Bu yüzden birbirinin karşısı binlerce polis vardı; yani, polis yoktu. Meselâ Paris'te, tımar vergisi toplayan yüz kırkbir derebeyinden başka, yargı hakkı, vergi hakkı olan, yüzbeş sokağı bulunan Paris piskoposundan başlayarak, dört sokağı olan Notre-Dame des Champs'ın başrahibine kadar yirmibeş tanesi daha vardı. Bütün bu derebeylik, yargı yetkisine sahip derebeyler kralın hükümlerlik otoritesini ancak isim olarak kabul ediyorlardı. Hepsi sokakları kendi egemenliği altında bulundururdu. Hepsi kendi

evlerinde gibiydiler. XI. Louis — Richelieu ile XIV Louis'nin krallığın yararına devam ettirdikleri, Mirabeau'nun da halkın yararına tamamladığı derebeylik yapısını yıkmaya öylesine genişçe başlayan şu yorunluk bilmez işi— XI. Louis Paris'i kaplayan bu derebeyler ağını, içine iki, üç genel şiddetle fırlatarak, delmeye çok uğraşmıştı. Böylece 1465'te, şehir halkına, gece olunca, pencerelerini mumlarla aydınlatmak, köpeklerini de içeri kapatmak emri verildi; yoksa, asılarak idam edileceklerdi. Gene o yıl, gece sokakları demir zincirlerle kapatmak emri verilmiş, gece sokaklarda kama ya da başka bir saldırı silâhlı taşıma yasağı konulmuştu. Ne var ki, bütün bu belediye yasaları kısa zamanda hükümsüz hale geldi. Şehirli ler pencerelerindeki mumlarını rüzgârın söndürmesine ve köpeklerinin başı boş dolaşmasına aldırmış etmediler; demir zincirler yalnız sıkıyönetim zamanlarında gerildi; bıçak taşıma yasağı da Coupe-Gueule Sokağı'nın Coupe-Gorge Sokağı adını almasından başka bir değişiklik getirmedi; bu da, açık seçik bir ilerlemedir Derebeylik yargı yetkilerinin köhne yapısı ayakta kaldı; şehrin üzerinde karşılaşılan, birbirini rahatsız eden, birbirine geçen, birbirinin ağına takılan, birbirini delen, muazzam bir yarğışlarla derebeyler yığını; arasından eşkiyalığın, çapulculuğun, ayaklanmanın silâh gücüyle geçtiği o bir işe yaramaz gözetleme, alt-gözetleme, karşı-gözetleme denen bataklık orman. Bu düzensizlik içinde ayaktakımının bir saraya, bir konağa, bir eve saldırması, en kalabalık mahallelerde bile, hiç de duyulmamış bir olay değildi. Çoğu zaman komşular ancak yağmacılık kendilerine kadar gelirse işe karışıyorlardı. Fitilli tüfek atışına kulaklarını tıkıyorlar, pancurlarını kapatıyorlar, kapılarını barikatlıyorlardı; çekışmenin devriyeli, ya da devriyesiz sonuçlanmasını bekliyorlardı; ertesi gün de Paris'te «Bu gece Etienne Barbette'in evi zorlanmış». «Cler-

mont mareşaline saldırmışlar» falan gibi sözler ediyordu. Onun için yalnız kral konaklarının, Louvre'un, Saray'ın, Bastille'in, Tournelles'in değil, sadece soylu kişilerin evlerinin bile, bu arada Petit-Bourbon'un, Sens Sokağı'nın, Angoulême Konağı'nın duvarlarında mazgallar, kapılarının üzerinde tepe mazgalları vardı. Kiliseleri, kendi kutsallıkları koruyordu. Bununla birlikte, bazıları terkedilmişti; Notre-Dame bunlar arasında değildi. Saint-Germain-des-Prés baş rahibi bir baron gibi mazgallanmıştı ve kilisesinde, çanlara kullanılandan çok, taş güle atan toplara harcanan kurşun vardı. Onun kalesi 1610'da hâlâ görülüyordu. Bugün ancak kilise kalmıştır.

Biz Notre-Dame'a dönelim.

İlk hazırlıklar tamamlandıktan sonra, serseriler arasındaki bağılılığın şanını belirtmemiz gerekir. Clopin'in emirleri sessizlik içinde, olağanüstü bir kesinlikle yerine getirildi. Çetenin saygıdeğer başkanı kilise avlusunun korkuluğunun üzerine çıktı. Rüzgârla dalgalanan meşalesinin kendi dumanıyla her an örtülen ışığında kilisenin kızılımtırak cephesi gözler önüne bir çıkıyor, bir kayboluyordu. Notre-Dame'a doğru döndü, meşalesini sallayarak, boğuk ve kaba sesi ni yükseltti:

— «Sana diyorum ki, ey Louis De Beaumont, Paris piskoposu, mahkeme meclisi üyesi, ben Clopin Trouillefou, Metelik Kralı, serserilerin yüce başkanı, Külhanbey prensi, Çılgınlar piskoposu, ben sana diyorum ki Yanlış olarak büyücülükten mahkûm olan kız kardeşimiz senin kilisene sığındı; ona sığınak vermek, onu korumak senin borcun. Mahkeme meclisi onu oradan geri almak istiyor, sen de buna razı oluyorsun, şöyle ki, Tanrı ile serseriler burada olmasaydı onu yarın Grève Meydanı'nda asacaklardı. Böylece, sana geldik, piskopos. Senin kilisen kutsalsa, bizim de kız kardeşimiz kutsaldır; bizim kız kardeşimiz kutsal değilse, senin de kilisen kutsal de-

gıldır. İşte, onun için kiliseni kurtarmak istiyorsan bize kızı geri vermeni, yoksa onu alacağımızı, kiliseyi de yağma edeceğimizi bildiriyoruz sana. Böylesi daha iyi olur ya! Bunun ispatı olarak da sancağımı şuraya dikiyorum. Tanrı seni korusun, Paris piskoposu!»

Karanlık, vahşi bir yücelikle söylenen bu sözleri ne yazık ki Quasimodo duymadı. Serserilerden biri Clopin'e sancağını uzattı, o da törenle iki taş arasına dikti. Dışlerinden kanlı bir hayvan leşinin parçası salıyan bir çatal yabaydı bu.

Metelik Kralı, bunu yaptıktan sonra, arkasına döndü ve gözlerini, ordusunun, bakışları mızraklar kadar parlayan vahşi kalabalığın üzerinde dolaştırdı. Bir anlık bir aradan sonra bağırdı:

— «İleri, evlâtlar! İş başına, savaşçılar!»

Geniş yapılı, çilingir suratlı, güçlü kuvvetli otuz adam, omuzlarında çekiçler, kıskaçlar, demir çubuklar, sıradan ayrıldılar. Kilisenin kapısına doğru ilerlediler, merdiveni çıktılar. Kısa zaman sonra, hepsinin, kemerin altında çömelerek, kapıyı kışkıncılarla, kaldıraçlarla kurcaladıkları görüldü. Onlara yardım etmek ya da seyretmek üzere bir yığın serseri peşlerinden gitti. Kapının on bir basamağı onlarla doluydu.

Bununla beraber kapı dayanıyordu. İçlerinden biri: «Hay şeytan hay! hem sağlam, hem de inatçı» diyordu. Bir başkası: «Kocalmış, hem de kıkırdakları boynuz gibi sertleşmiş» dedi.

Clopin, söze karışarak: «Cesaret, arkadaşlar!» dedi. «Bir terliğe karşı başımın üzerine bahse girerim ki bir tek müstahdem uyanmadan siz kapıyı açar, kızı kaçırmaz, mihrabı soyarsınız bile. İşte bakın! Kilit kırılıyor sanırım.»

O sırada arkasında gürleyen korkunç bir çatırtı Clopin'in sözünü kesti. Döndü baktı. Gökten aşağı muazzam bir kalas düşmüştü; kilisenin merdiveni üzerinde bir düzine kadar serseriye çemişti ve hâlâ

şurada-burada, çığlık çığlığa kaçışan dilenciler kalabalığı içinde bacaklar kırarak, bir top güllesi gürültüsüyle kaldırımın üzerinde sıçırıyordu. Göz açıp kapattıncaya kadar avlunun mahfuz alanı boşaldı. Kapının derin kemerleriyle korunmuş olmalarına rağmen savışçılar kapıyı bıraktılar Clopin bile kiliseden bir hayli uzağa çekildi.

Jehan bağırıyordu «Tehlikeden kıl payıyla kurtuldum! Çıkardığı rüzgârı duydum, körolasıcının! Ama, Tepeleyici Pierre tepelendi!»

Bu kalasla birlikte haydutların üzerine nasıl bir korkuyla karışık şaşkınlık düştüğünü anlatmak imkânsızdır. Birkaç dakika, gözleri havaya dikili, öylece kaldılar Bu tahta parçasından kralın yirmibin okçu askerinden daha çok ürkmüşlerdi.

Çingene Dükü: «Şeytan!» diye homurdandı. «Bu işin altında büyü kokusu var!»

Kızıl Andry: «Bu kütüğü bize ay atıyor» dedi.

François Chanteprene de söze karıştı:

— «Bir de derler ki Meryem Ana'mızın dostudur ay!»

Clopin: «Hepinizi şeytan götürsün! Hepiniz sersemsiniz!» diye bağırdı. Yalnız, şu koca kalasın düşmesini nasıl açıklayacağını bilemiyordu.

Cephenin üzerinde, meşalelerin ışığının erişemediği ta tepede hiçbir şey görünmüyordu. Ağır meşe kerestesi avlunun ortasında yatıyordu. Onun ilk çarptığı kimselerin ve karınları taş basamakların köşesi üzerinde ikiye kesilen zavallıların iniltileri duyuluyordu.

Metelik Kralı, ilk şaşkınlıktan kurtulunca, arka daşlarına akla yakın görünen bir açıklamayı en sonunda buldu.

— «Vay canına be! Yoksa rahip efendiler kendilerini mi koruyorlar? Öyleyse, hadi, yağmaya!»

Bütün kalabalık şiddetli bir hurra ile tekrarladı: «Yağma!»

Kilisenin yüzüne oklar, mızraklar yağdırdılar

Çevredeki evlerde oturanlar bu gürültüye uyan-
dılar. Birçok pencerenin açıldığı, gecelik külâhları
nın, şamdanlı ellerin camlarda belirlediği görüldü.

Clopin bağırdı: «Pencerelere nişan alın!»

Pencereler hemen kapandı. Bu aydınlık ve gürül-
tü sahnesine ürkek ürkek bir göz atmaya ancak vakit
bulabilen adamlar, şimdi de Notre-Dame'ın avlusun-
da büyücülerin mi toplandıklarını, yoksa 64 yılında
olduğu gibi Burgonyalıların mı saldırdığını kendi
kendilerine sorarak eşlerinin yanına dönerken kor-
kudan ter döküyorlardı. O zaman kocalar hırsızlığı,
kadınlar ırza tecavüzü düşünüyor, hepsi titriyordu.

Külhanbeyler tekrarlıyorlardı: «Yağma!» Ne var-
ki yaklaştırmaya cesaret edemiyorlardı. Kiliseye ba-
kıyorlar, kalın kalasa bakıyorlardı.

Kalas kımıldamıyordu. Yapı gene sâkin ve ıssızdı
ama, bir şey seraserileri donduruyordu.

Trouillefou bağırdı: «Hadi işbaşına, savaşçılar!
Kapı delinsin!»

Hiç kimse bir adım atmadı.

Clopin: «Hay tabansız herifler, hay! İşte bir ha-
tıldan korkan erkekler!» diye haykırdı.

Yaşlı bir savaşçı ona doğru dönerek: «Komutan»
dedi, «bizim canımızı sıkın hatıl değil. Baştan başa
demir çubuklarla örülmüş kapı. Kıskaç işlemiyor.»

Clopin: «Peki, onu yakmak için size ne gereki-
yor?» diye sordu.

— «Ah! bize bir koçbaşı ister.»

Metelik Kralı, korkmadan o müthiş kalasa dog-
ru koştu, ayağını üzerine koydu.

— «Alın size koçbaşı!» diye bağırdı. «Onu bize
büyücüler yolladı.» Kiliseye doğru gülünç bir selâm
verdi. «Sağolun, büyücü efendiler!»

Bu meydan okuma iyi etki yaptı, kalasın tılsımı
bozulmuştu. Seraseriler cesaretlendiler. Az sonra, on-
ların yüzlerce güçlü koluyla bir tüy gibi kaldırılan

agır hatıl, daha önce de sarsmayı denedikleri büyük kapıya geldi, hızla çarptı. Serserilerin tek-tük meşalesinin meydana saçtığı alacakaranlık içinde bir yığın adamın taşıdığı, koşarak kiliseye doğru yönelttiği bu uzun hatıl, başı önünde, taştan bir devi, saldıran bin ayaklı canavar gibi bir hayvanı andırıyordu.

Hatılın vurmasıyla yarı madeni kapı kocaman bir tef sesi çıkardı. Çatlamadı ama, bütün kilise ürperdi; yapının derin deliklerinin homurdandığı duyuldu. Tam o sırada, bir iri taş yağmuru cephe boyunca, saldıranların üzerine yağmaya başladı.

Jehan: «Hay şeytan!» diye haykırdı, «yoksa şimdi de kuleler parmaklıklarını tepemize mi silkeliyor nedir?»

Ama hamle yapılmıştı, Metelik Kralı örnek oluyordu. Bu, hiç şüphe yok ki, kendini koruyan piskoposun direnişiydi. Onlar da kapıyı, sağda-solda başları yaran, kafataslarını çatlatan taşlara aldırmadan, daha büyük bir hızla dövüyorlardı.

Bütün bu taşların teker teker düşmesi şaşılacak bir şeydi; ama, hiç aralıksız geliyorlardı. Külhanbeyler bunların çarpışını ikişer ikişer duyuyorlardı; birini bacaklarında, birini başlarında. Hedefini bulmayan taş pek azdı. Şimdi öfkelenen ve ara vermeksizin saldırılarını yenileyen saldırganların ayaklarının altında daha şimdiden, kan döken, çırpınan, geniş bir ölü, yaralı tabakası vardı. Uzun kalas, bir çan tokmağı gibi düzenli aralıklarla kapıyı dövmeye, taşlar yağmaya, kapı da inlemeye devam ediyordu.

Okuyucu hiç şüphesiz ki serserileri çılgına çeviren bu beklenmedik direnmenin Quasimodo'dan geldiğini anlamakta güçlük çekmemiştir.

Tesadüf, ne yazık ki yürekli sağına yardım etmişti.

Kulelerin arasından sahanlığa indiğinde, kafasındaki düşünceler karmakarışık. Birkaç dakika, de-

ti gibi, gidip gelmiş, kiliseye saldırmaya hazır olan serserilerin yoğun kalabalığını yukarıdan görünce, lanrı'ya, ya da şeytana, Çingene kızını kurtarması için yalvararak uzun galeride koşup durmuştu. Güney kulesine çıkıp tehlike çanı çalmak aklına gelmişti ama, kendisi büyük çanı daha yerinden oynatmaya. Marie'nin kalın sesi tek bir gürültü çıkarmaya kalmadan, ötekiler kilisenin kapısını on defa deviremezler miydi? Bu, tam savaşçıların çilingir aletleriyle kapıya doğru ilerledikleri andı. Ne yapmalıydı?

Birdenbire, duvarcıların bütün gün güneydeki kulenin duvarını, çatısını, damını tamir etmek için çalışmış olduklarını hatırladı. Kafasında şimşek çakar gibi oldu. Duvar taştan örülmüştü, dam kurşundu, çatı da tahtadandı. Bu muazzam çatı öylesine tıktı ki ona **orman** adını vermişlerdi.

Quasimodo o kuleye koştu. Alt odalar gerçekten de malzeme doluydu. Yığınlarla taş, tomarlarla kurşun levhalar, destelerle hatıllar, testereyle yarılmış sağlam kirişler, yığınlarla moloz vardı. Eksiksiz bir silâhhane.

Vakit daralıyordu. Aşağıda kıskaçlar, çekiçler çalışıp duruyordu. Tehlike duygusunun on katına çıkardığı bir güçle, hatıllardan birini, en ağırını, en uzununu kaldırdı, yuvarlak bir çatı penceresinden dışarı çıkardı; sonra, kulenin dışından yakalayarak, sahanlığın çevresindeki parmaklığın köşesine kaydırıp, boşluğa bırakıverdi. Muazzam kalas, elli metre yükseklikten düşünce, duvarı kazıyarak, oymaları kırarak, havada tek başına bir değirmen kanadı gibi kendi üzerinde birçok defa döndü. En sonunda yere indi, korkunç çığlıklar yükseldi. Taşların üzerinde zıplayan kara hatıl yılanı benziyordu.

Quasimodo kalasın düşmesiyle serserilerin, bir çocuk soluğuyla dağılan kül gibi, kaçıştıklarını gördü. Onların dehşete düşmelerinden yararlandı: On-

lar gökten düşen topuza boşınançlı bakışlarını dikip, kapıdaki ermişleri oklar, domuz saçmaları yağdırarak kör ederken, Quasimodo sessiz sessiz, hatılın fırlatılmış olduğu parmaklığın kenarına molozları, taşları, duvar taşlarını, duvarcıların alet çantalarına kadar her şeyi yığıyordu.

Böylece onlar büyük kapıyı dövmeye koyulunca, taş, toprak, sıva yağmuru düşmeye başladı; sanki kilise kendiliğinden kafalarına yıkılıyormuş gibi geldi onlara.

Quasimodo'yu o sırada birisi görebilseydi ürkerdi. Parmaklığın üzerine yıkdıklarından başka ayrıca sahanlığa da bir küme taş yığmıştı. Dış kenara toplanan duvar taşları tükenince kümeden almaya başladı. İnanılmaz bir aceleyle eğiliyor, doğruluyor, tekrar eğiliyor, doğruluyordu. Kocaman cüce başı parmaklığın üzerinden aşağı sarkıyor, sonra iri bir taş düşüyordu; sonra bir başkası, sonra gene bir başkası. Arada-sırada güzel bir taşı bakışıyla izliyor, taş birini öldürdüğü vakit de: «Hıh!» diyordu.

Öyleyken, dilenci serseriler gene de umutlarını kesmiyorlardı. Şimdiye kadar üzerinde inatla uğraştıkları kapı, meşe koçbaşının yüz adamın gücüyle çarpılan ağırlığı altında, yirmi defadan fazla titremişti. Tahtalar çatırdıyor, oyma işleri parçalanıyor, her sarsılıştaki rezeler sıçrayarak yuvalarından oynuyordu; padavralar yerinden çıkıyordu; tahta, ezilmiş un gibi, demir kabartmalar arasından dökülüyordu. Quasimodo'nun şansına, kapıda tahtadan çok demir vardı.

Bununla birlikte, büyük kapının sarsıldığını duyuyordu. Kulağı işitmiyorsa da, her koçbaşı vuruşu hem kilisenin mahzenlerinde, hem de onun kalbinin derinliklerinde yankılanıyordu. Zafer sevinciyle, öfkeyle dolu serserilerin kapkaranlık cepheye doğru yumruklarını salladıklarını yukarıdan görüyordu; Çingene kıızıyla kendi hesabına, başı üzerinde yığın

yığın uçup kaçışan baykuşların kanatlarına haset ediyordu.

Moloz yağmuru saldıranları püskürtmeye yeterli değildi.

Bu şiddetli kaygı ânında, külhanbeyleri ezdiği parmaklığın biraz aşağısında, hemen büyük kapının üzerinde, iki uzun taş su oluğu gözüne ilişti. Olukların iç ağzı sahanlığın taş döşemesine ulaşıyordu. Aklına bir şey geldi. Koştı, odasından bir çalı-çırpı demeti getirdi, demetlerden birinin üzerine bir sürü tahta destesi, bir yığın kurşun tomarı yerleştirdi. Bunlar şimdiye kadar kullanmadığı yeni bir cephaneydi. Bu odun yığınına her iki oluğun delikleri önüne iyice yerleştirdikten sonra, feneriyle tutuşturdu.

Bu sırada, serseriler, artık başlarına taş yağmadığı için, yukarı bakmaktan vazgeçmişlerdi. Yuvasındaki bir yaban domuzunu zorlayan bir av köpeği sürüsü gibi soluk soluğa olan haydutlar, koçbaşıyla şeklini iyice kaybeden, gene de ayakta duran büyük kapının çevresine, gürültüyle toplanıyorlardı. Heyecanla titreyerek, büyük vuruşu, kapıyı delecek vuruşu bekliyorlardı. Kapı açılınca içeriye, üç yüzyılın zenginliklerinin gelip yığıldığı geniş depo olan bu muhteşem katedrale ilk saldıranlar arasında bulunmak için elden geldiği kadar yakında durmak isteyen isteyeneydi. Sevinç ve iştah çılgınlıklarıyla, güzel gümüş haçları, işlemeli kumaştan değerli papaz kaffanlarını, altın yaldızlı gümüşten güzel mezarları, koro yerinin büyük zenginliklerini, göz kamaştırıcı yortuları, şamdanlarla parıldayan Noel'leri, güneşte parlayan Paskalya'ları, sandukaların, şamdanların, âyin ekmeği kaplarının, kutsal eşya dolaplarının, kutsal emanet mahfalarının mihrapları altın ve elmas tabakasından bir kabartma haline getirdiği bütün o parlak törenleri birbirlerine hatırlatıyorlardı. Hiç şüphesiz, bu muhteşem ânda, cüzamlılar, hastalıklar, ailece dilenonlar, ahlâksızlar, Çingene kızının kurta-

rilmasından çok, Notre-Dame'in yağmalanmasını dü-
şünüyorlardı; hattâ pek çoğu için Esmeralda'nın sa-
dece bir bahane olduğuna rahatlıkla inanabilirdik,
hırsızların bahaneye ihtiyaçları olsaydı.

Birdenbire, herbirinin kesin vuruşa bütün gücü
nü verebilmek için soluğunu tutarak, kaslarını sert-
leştirerek koçbaşının çevresinde son bir çaba göster-
mek üzere toplanıp bir araya geldikleri sırada, ara-
larından kocaman hatılın altında kopup orada sönen
çığlıktan daha da korkunç bir çığlık yükseldi. Hay-
kırmayanlar, hâlâ yaşayanlar baktılar: Yapının tepe-
sinden kalabalığın en sık yerine iki oluk halinde eri-
miş kurşun akıyordu. Bu insan denizi, düştüğü iki
verde, sıcak suyun karda yaptığı gibi, kalabalık için-
de kapkara, dumanı tüten iki çukur meydana getiren
erimiş maden altında çökmüştü. Orada yarı kömür
haline gelmiş, acıdan böğürerek can çekişenlerin kı-
mıldadığı görülüyordu. Bu iki belli-başlı akıntının
çevresinde, korkunç bir yağmurun kuşatanların üze-
rine serpilten, alevden burgular gibi kafataslarına gi-
ren damlaları vardı. Sefilleri binbir dolu tanesiyle de-
lip geçen ezici bir ateşti bu.

Haykırışlar yürek parçalayıcıydı. Kalası ölülerin
üzerine atarak, en gözüpekleri de en korkakları gibi,
karmakarışık kaçıştılar, ve kilisenin avlusu ikinci de-
fa boşaldı.

Bütün gözler kilisenin yukarısına doğru kalk-
mıştı. Gördükleri korkunç bir şeydi: En yüksek ga-
lerinin tepesinde, ortadaki gül biçimi pencereden da-
ha da yüksekte, iki kulenin arasında kıvılcım çev-
rintileriyle yükselen büyük bir alev, rüzgârın zaman
zaman bir parçasını dumanla birlikte götürdüğü dü-
zensiz, şiddetli ve koskocaman bir alev vardı. Bu ale-
vin altında, kor gibi yoncalarla süslü karanlık par-
maklığın altında, canavar ağzı biçimindeki iki su olu-
ğu alt cephenin karanlıkları üzerine gümüşlü akıntısı-
nı koyveren bu yakıcı yağmuru ara vermeksizin kustu-

yordu. Yere yaklařtıķça iki erimiş kurşun akıntısı, balıķe kovasının binbir deliğinden fışkıran su gibi, bir de met halinde genişliyordu. Alevin üzerinde, herbirinin yalın ve belirli iki cephesi görünen —biri kapkara, biri kıpkırmızı— muazzam kuleler, gökyüzüne kadar uzattıkları gölgenin bütün sonsuzluğuyula daha da büyük görünüyordu. Sayısız şeytan, ejder oymaları hüzünlü bir görünüş alıyordu. Alevin kaygı verici aydınlığı onları göze kımıldar gibi gösteriyordu. Gülüyor-muş gibi bir hali olan yedi başlı yılanlar, şapırtısı duyulduğ  sanılan canavar ağızlı su olukları, ateşe  fle-yen semenderler, dumanın içine aksıran canavarlar vardı. Bu gürültüyle taş uykularından böylesine uyan-dırılan bütün bu canavarlar arasında da, yürüyen bir şamdanın önünden geçen bir yarasa gibi, zaman za-man yakıcı ateşin önünden ge liğı görülen bir cana-var daha vardı.

Hiç şüphesiz bu garip fener, uzaklarda, Bic tre tepelerinin korucusunu uyandıracaktı. Adam Notre-Dame'ın kulelerinin o dev gibi gölgesinin fundalar üzerinde sallandığını görünce besbelli ki dehşete d -şcekti.

Serseriler arasında bir dehşet sessizliğı oldu. O anda, manastırlarında kapalı olan keşişlerin  iğlikla-rı duyuldu sadece; yanan bir ahırdaki atların hay-kınşından daha da acı bir  iğlikti bu.  ar abuk açılan, daha da çabuk kapanan pencerelerinin kaça-maklı sesleri, evlerin ve Belediye hastanesinin i  gürültüsü, alevin içindeki rüzgâr can  ekişenlerin son hırıltıları ve kurşun yağmurunun kaldırımdaki   t rt sı duyuldu.

Bu sırada belli-başlı serseriler Gondelaurier Ko-nağı'nın kapısı altına çekilmişler, tartışıyorlardı. Çin-gene Dükü, bir binek taşının üzerine oturmuş, hayal  lemlerini andıran ateşin yerden yetmiş metre yukarıda, havalarda parıldayışını dindar bir korkuyla sey-rediyordu. Clopin Trouillefou  fkeden o iri yumruk

larını kemiriyordu. Ağzının içinden mırıldandı:

— «İçeri girmek imkânsız!»

İhtiyar Çingene Mathias Hungade Spicali homurdanıyordu

— «Eski bir perili kilise!»

Savaşa katılmış olan ak saçlı bir hilekâr söze karıştı:

— «Papanın bıyıkları için! İşte, erimiş kurşunu kafanıza, Lectoure'un tepe mazgallarından daha iyi tüküren kilise olukları.»

Çingene Dükü haykırıyordu

— «Ateşin önünde gidip gelen şu şeytanı görüyor musunuz?»

Clopin: «Ay! körolasıca kilise çancısı o, yahu! Quasimodo'nun ta kendisi!» dedi.

Çingene Dükü başını sallıyordu:

— «Ben diyorum ki, kalelerin şeytanı, Büyük marki Sabnac'nın ruhudur o. Aslan başlı, silâhlı bir asker şeklindedir. Bazan da iğrenç bir ata biner. İnsanları taş haline sokar, onlarla kuleler yapar. Elli alaya komuta eder. Bu ta kendisi! Onu tanıdım. Bazen Türkler gibi altın sırmalarla işlenmiş güzel elbiseler giyer.»

Clopin: «Bellevigne de l'Etoile nerede?» diye sor-du.

Bir serseri kadın: «Öldü!» dedi.

Kızıl Andry ahmak bir gülüşle gülüyordu

— «Notre-Dame Belediye hastanesine iş çıkarıyor!» diyordu.

Metelik Kralı ayağını yere vurarak bağırdı:

— «Şu kapıyı zorlamanın çaresi yok mu, yahu?»

Çingene Dükü üzüntüyle ona, fosforlu iki uzun iğ gibi kapkara cepheyi durmadan çizen iki kaynar kurşun deresini gösterdi. İçini çekerek: «Böyle kendi kendini koruyan kiliseler görülmüştür» dedi. «Konstantinopolis'teki Ayasofya, bundan kırk yıl önce, başları demek olan kubbelerini silkeleyerek Muham-

med'in hilalini art arda üç defa yere attı. Bu kiliseyi yaptıran Guillaume De Paris de bir büyücüydü.»

Clopin: «Kovulmuş uşaklar gibi böyle başımız ön-de çekilip gidecek miyiz yoksa?» dedi. «Başlıklı kurt-ların yarın asacakları kız kardeşimizi burada mı bira-kacağız?»

Ne yazık ki adını öğrenemediğimiz bir serseri ek-ledi:

— «Ya o arabalar dolusu altın bulunan kutsal eş-ya dairesi?»

Trouillefou bağırdı: «Yazıklar olsun be!»

Serseri: «Bir kere daha deneyelim!» dedi.

Mathias Hungadi başını salladı.

— «Kapıdan giremeyiz. Yaşlı perinin zırhındaki kusuru bulmak gerek. Bir delik, gizli bir yol, oymalı bir yer, ek yeri.»

Clopin haykırdı: «Benimle gelen var mı? Kapıya gidiyorum. Sahi, o kadar silâhlanan küçük öğrenci Jehan nerelerde ya?»

Birisi: «Muhakkak ki ölmüştür» dedi. «Artık gül-düğü duyulmuyor.»

Metelik Kralı kaşlarını çatdı:

— «Vah, vah! Çok yazık oldu. O demirlerin altın-da kahraman bir yürek vardı. Peki, üstat Pierre Grin-goire ne oldu?»

Kızıl Andry: «Komutan Clopin» dedi, «biz daha Pont-aux-Changeurs'e gelmemiştik ki o sıvışıp kaçtı.»

Clopin ayağını yere vurdu:

— «Hay şeytan kafalı, hay! Bizi buraya o itti, son-ra da tam işin ortasında bizi bırakıp gitti ha! Başına terlik giymiş korkak geveze!»

Kızıl Andry, Parvis Sokağı'ndan yana bakarak: «Komutan Clopin, işte küçük öğrenci!» diye bağırdı.

Clopin: «Pluton'a (*) şükürler olsun!» dedi. «Evet ama, nedir o peşinden sürüklediği şeytan kuyruğu?»

(*) Cennet ve cehennem tanrısı. (Ç.n.)

Bu, gerçekten de, Jehan'dı. Bir yandan ağır sa-
vaşçı elbiselerinin, öte yandan taşlar üzerinde kahra-
manca sürüklediği uzun bir merdivenin elverdiği öl-
çüde hızlı koşuyordu; boynundan yirmi defa daha
uzun bir otu çekiştiren bir karıncadan daha da soluk
soluğa kalmıştı.

— «Zafer! Te Deum! (*) İşte Saint-Landry lima-
nındaki gemi boşaltıcılarının merdiveni!» diye haykı-
rıyordu.

Clopin ona yaklaştı.

— «Çocuk! bu merdivenle ne yapmak istiyorsun
sen?»

Jehan, soluk soluğa: «Onu ele geçirdim» dedi. «Ne-
rede olduğunu biliyordum. Kaymakamın evindeki
sundurmanın altında. Orada tanıdığım bir kız var, be-
ni Cupido (**) kadar güzel bulur. Merdiveni ele ge-
çirmek için ondan yararlandım. Merdiveni elde ettim
işte! Zavallı kız sırtında sadece gecelikle geldi bana
kapıyı açtı.»

Clopin: «Evet ama, bu merdiveni ne yapacaksın?»
diye sordu.

Jehan ona muzip ve bilgiç bir tavırla baktı, par-
maklarını kastanyet gibi şaklattı. O anda gerçekten
de yüceydi. Başında, ejder biçimi sorguçlarıyla düş-
manı dehşete salan o kabartmalı XV yüzyıl miğfer-
lerinden biri vardı. On tane demir gagayla diken di-
ken duran bu miğfer sayesinde Jehan Homeros'un
destanındaki Nestor'un gemisinin şu korkunç **dekem-
bolos** (***) sıfatıyla rekabet edebilirdi.

— «Merdiveni ne mi yapacağım, yüce Metelik
Kralı? Şurada üç kapının üzerindeki şu aptal suratlı
heykel dizisini görüyor musunuz?»

(*) Latince: «Tanrı'm, sana şükürler olsun.» (Ç.n.)

(**) Aşk tanrıçası Venus'un oğlu. (Ç.n.)

(***) Grekçe: «On mahmuzlu.» Orijinalinde grek harfleriyle dir
(Ç.n.)

— «Evet. Eh peki?»

— «O Fransa krallarının heykel galerisidir.»

Clopin: «Bundan bana ne?» dedi.

— «Hele bekleyin biraz! O galerinin ucunda sadece bir sürgüyle kapanan bir kapı var. Bu merdivenle oraya çıkarsam, kilisenin içinde olurum.»

— «Çocuk, bırak da ilk ben çıkayım.»

— «Yok, hayır, arkadaş, merdiven benim. Gel, sen de ikinci olursun.»

Suratsız Clopin: «Belzébuth boğazlasın seni! dedi. «Ben kimsenin arkasında olmak istemem.»

Jehan: «Öyleyse, Clopin, sen de kendine bir merdiven ara!» dedi. Merdivenini sürükleyerek: «Benimle gelin, çocuklar!» diye bağıra bağıra meydanda koşmaya başladı.

Bir ân içinde merdiven doğrultuldu, yan kapılardan birinin üzerindeki alt galerinin parmaklığına dayandı. Serseriler kalabalığı, büyük sevinç çığlıkları atarak, oraya çıkmak için merdivenin dibine yığıldı. Jehan hakkını korudu, ilk olarak ayaklarını basamaklara o koydu. Mesafe oldukça uzundu. Fransa krallarının galerisi bugün kaldırımdan yirmiiki metre kadar yüksekliktedir. Kapının onbir basamağı onu daha da yükseltiyordu. Jehan, ağır zırhıyla oldukça zorluga uğradığı için yavaş yavaş çıkıyordu. Bir eliyle basamağı, öbür eliyle okunu tutuyordu. Merdivenin ortasına gelince, kilise merdivenlerini dolduran ölmüş zavallı külhanbeylere üzgün üzgün bir göz attı.

— «Ne yazık!» dedi. «İşte İliada Destanı'nın beşinci şarkısına yaraşır bir kadavra yığını!»

Sonra çıkmaya devam etti. Serseriler de peşinden geliyordu. Her basamakta onlardan bir tane vardı. Karanlıkta bu zırhlı sırtlar çizgisinin dalgalanarak çıktığını gören, kilisenin karşısında dikilmiş, çelik pullu bir yılan sanırdı. Jehan, başı tutarak ve ılık calarak görüntüyü tamamlıyordu.

Öğrenci en sonunda galerinin balkonuna geldi.

bütün serseriler topluluğunun alkışları altında büyük bir çeviklikle üzerinden aştı. Böylece, kaleyi ele geçirince bir sevinç çığlığı kopardı. Birdenbire taş kesilerek durdu. Bir kral heykelinin arkasında, karanlıklar içine gizlenmiş, gözü kıvılcımlar saçan Quasimodo'yu görmüştü.

İkinci bir saldırgan galeriye adımını atamadan, korkunç kambur merdivenin ucuna doğru atıldı. Bir tek kelime söylemeden merdivenin iki ucunu da güçlü elleriyle yakaladı, yerinden kaldırdı, duvardan uzaklaştırdı. Dehşet çığlıkları arasında, yukarıdan aşağı serserilerle dolu bu uzun ve esnek merdiveni bir süre salladı. Sonra, birdenbire, insanüstü bir güçle, bu insan salkımını meydana attı. En gözüpek olanların bile heyecanla titredikleri bir an oldu. Arkaya doğru itilen merdiven, bir süre dimdik ve ayakta, tereddüt edicesine durdu; sonra, sallandı. Derken, birdenbire, otuz metrelik yarı çapı olan, korkunç bir çember çizerek, zincirleri kopan bir iner-kalkar köprüden daha büyük hızla, üzerindeki haydutlar yüküyle birlikte sokağın taşları üzerine devrildi. Küfürle karışık muazzam bir lânet haykırışı yükseldi. Sonra, hepsi söndü; bahtsız birkaç sakat sürüklenerek ölümler yığınının altından kendilerini kurtardılar.

Saldıranlar arasında, ilk zafer çığlıklarından sonra, bir acı ve bir öfke uğultusu yükseldi. Soğukkanlı Quasimodo, dirsekleri parmaklığın üzerine dayalı, seyrediyordu. Penceresinden bakan uzun saçlı yaşlı bir krala benziyordu.

Jehan Frolo çok tehlikeli bir durumdaydı. Galeride, otuz metre yükseklikteki dikey bir duvarla arkadaşlarından ayrılmış, korkunç kilise çancısıyla tek başına kalmıştı. Quasimodo merdivenle oyalanırken öğrenci gizli geçide koşmuştu. Orasını açık sanıyordu. Sağır, galeriye girince, arkasından kapatmıştı. O zaman Jehan, soluk bile almaya cesaret edemedi, taş bir kralın arkasına saklandı. Tıpkı, bir hayvanat balı-

çesi bekçisinin karısıyla dostluk kurup da bir akşam buluşmaya giderken, tırmandığı duvarı şaşırان, birdenbire bir beyaz ayıyla baş başa kalan şu adam gibi. o canavar kambura, ürkek bakışlarla, gözlerini kırpmadan bakıyordu.

Kambur ona önce pek dikkat etmedi; sonra, başını döndürdü, birdenbire doğruldu. Öğrenciyi fark etmişti.

Jehan sert bir saldırıya hazırlanmıştı ama, sağır kımıldamadı; yalnız, öğrenciye doğru dönmüş, ona bakıyordu.

Jehan ona: «Hey, hey! o tek, üzüntülü gözünle ne bakıp duruyorsun öyle?» diye seslendi.

Böyle konuşurken, bir yandan da, sinsi sinsi, yaylı okunu hazırlıyordu.

— «Quasimodo! senin takma adını değiştireceğim. Kör diyeceğim sana!» diye bağırđı.

Ok atıldı. Tüylü demir ok ışıık çalarak, gitti kamburun sol koluna saplandı. Kral Pharamond bir sıyrıktan nasıl ürkmezse Quasimodo da bundan hiç heyecan duymadı. Elini oka götürdü, çekip kolundan çıkardı, sakın sakın, iri dizinin üzerinde kırdı. Sonra da, iki parçayı yere atmaktan vazgeçti. Ama Jehan'ın ikinci bir defa nişan almasına vakit bırakmadı. Gü rültüyle soludu, bir çekirge gibi sıçradı, öğrencinin üzerine atıldı. Jehan'ın zırhı duvarda yamyassı oldu verdi.

O zaman, içinde meşalelerin ışığı dolaşan bu alacakaranlıkta korkunç bir şey fark edildi.

Quasimodo sol eliyle, artık mahvolduğunu anlayarak hiç çırpınmayan Jehan'ın iki kolunu yakaladı. Sağ eliyle, sessizce, uğursuz bir yavaşlıkla onun zırhının bütün parçalarını, kılıcı, kamaları, miğferi, zırhı, kol zırhlarını birer birer çıkardı. Ceviz ayıklayan bir maymun gibiydi tıpkı. Öğrencinin demir kabuğunu Quasimodo parça parça ayaklarının dibine atıyordu.

Jehan bu korkunç ellerin arasında kendini silâhsız soyulmuş, zayıf, çıplak görünce bu sağır la konuşmaya çalışmadı; arsız arsız, onun yüzüne karşı gülmeye, onaltı yaşındaki çocuğun korkusuz tasası zlığıyla o devirde pek tutulan türküyü söylemeye başladı:

«Cambrai şehri,
Pek süslü giyinmiş.
Marafin soydu onu...

Türküyü tamamlayamadı. Quasimodo'nun galerinin parmaklık küpeştesinde ayakta durduğu görüldü. Jehan'ı bir eliyle ayaklarından tutmuş, boşlukta savura savura döndürüyordu. Sonra bir duvara çarpan bir kemik kutusunun sesi gibi bir ses duyuldu, bir şeyin düştüğü görüldü. Düşen şey yolunun üçte birinde yapının bir çıkıntısında durdu, ikiye katlanmış, belkemiği kırılmış, kafası patlamış, ölü bir vücuttu bu. Oraya asılıp kalmıştı.

Serseriler arasından bir dehşet çığlığı yükseldi. Clopin bağırdı:

«Öç alalım!»

Kalabalık karşılık verdi:

— «Yağma edelim! Saldırın! Saldırın!»

O zaman, içine her dilin, her diyaleğin, her ağzın karıştığı muazzam bir haykırış duyuldu. Zavallı öğrencinin ölümü bu kalabalığa öfkeli bir azgınlık vermişti. Bu kadar uzun bir zaman, bir kambur yüzünden, bir kilisenin önünde başarısızlığa uğratılmış olmanın öfkesi ve utancı hepsini sarmıştı. Kızgınlık merdivenler buldu, meşaleleri çoğalttı; birkaç dakika sonra, Quasimodo bu korkunç kalabalığın Notre-Dame'ın her yanından birden saldırıya geçtiğini gördü, çılgına döndü. Merdivenleri olmayanların düğümlü ipleri vardı, düğümlü ipleri olmayanlar da oymaların kabartmalarına tırmanıyorlar, birbirlerinin yırtık-pırtık elbiselerine asılıyorlardı. Bu korkunç suratların yükselişine karşı duracak hiçbir çare yoktu. Öfke bu vahşi yüzleri par-

latıyordu; toprak içindeki alınlarından şakır-şakır ter
ıkıyordu; gözleri ışık saçıyordu. Bütün bu yüz buruş-
turmalar, bütün bu çirkinlikler Quasimodo'yu kuşatı-
yordu. Sanki bir başka kilise Notre-Dame'a saldırmak
için canavarlarını, buldoglarını, diş gıcırdatan efsane-
vi hayvanlarını, en inanılmaz heykellerini, oymalarını
göndermişti. Cephenin taş canavarları üzerinde canlı
bir canavar tabakası vardı sanki.

Bu arada, meydan binlerce meşaleyle aydınlan-
mıştı. O zamana kadar karanlıklara gömülen bu dü-
zensiz sahne birdenbire ışıkla alevlenmişti. Kilisenin
avlusu parlıyor, gökyüzüne ışınlar fırlatıyordu. Sa-
hanlıkta ateşlenen odunlar hâlâ yanıyor, uzaktan uza-
ğa bütün şehri aydınlatıyordu. İki kulenin uzakta Pa-
ris damları üzerine düşen muazzam karaltısı bu ay-
dınlık içinde geniş bir gölge yırtmacı meydana getiri-
yordu. Şehir heyecana düşmüş gibiydi. Uzaktaki teh-
like çanları şikâyet yağıdırıyordu. Serseriler avaz avaz
bağırıyorlar, soluyorlar, küfür ediyorlar, tırmanıyor-
lardı. Quasimodo da bunca düşman karşısında güçsüz,
Çingene kızı için titriyordu. Bulunduğu galeriye gitgi-
de daha çok yaklaşan öfkeli korkunç yüzleri gördük-
çe Tanrı'dan bir mucize diliyor, ve umutsuzlukla kıv-
ranıyordu.

V

FRANSA KRALI MÖSYÖ LOUIS'NİN DUALARINI OKUDUĞU BARINAK

Quasimodo'nun, çan kulesinin tepesinden Paris'i
gözetlerken, serserilerin gece topluluğu gözüne çarp-
madan önce, yalnız parlayan bir tek ışık gördüğünü,
onun da Saint-Antoine Kapısı'ndan yana, yüksek, ko-
yu renk bir yapının en üst katında bir pencerede ışı-
ladığını okuyucu belki de unutmamıştı. O yapı Bastil

le'di, o ışık da XI. Louis'nin şamdanı.

Gerçekten, Kral XI. Louis iki günden beri Paris'te bulunuyordu. İki gün sonra Montilz-lès-Tours'daki kalesine dönecekti. Paris'te, çevresinde yeteri kadar gizli kapaklar, darağaçları, İskoçyalı yaylı okçular bulamadığı için bu güzel şehre ancak pek seyrek gelir, pek kısa kalırdı.

O gün Bastille'de yatmaya gelmişti. Louvre Sarayı'ndaki odasından —oniki iri hayvanla, oniki de ulu peygamberle süslü büyük ocağıyla, üç buçuğa-dört metre boyundaki geniş karyolasıyla beş arşın karelik büyük odasından pek hoşlanmıyordu. Bütün bu büyüklükler içinde kayboluyordu. Orta halli yaradılıştaki bu kral küçük bir odacıkla sade yataklı Bastille'i tercih ediyordu. Sonra, Bastille Louvre'dan daha güçlüydü.

Ünlü devlet hapisanesinde kralın kendisine ayırdığı bu odacık gene de epeyce genişti; bir burcun içinde küçük bir kulenin en üst katını kaplıyordu. Yuvanlık bir odaydı. Duvarları parlak hasırlarla kaplanmış, tavan kirişleri yaldızlı kalaydan zambak çiçekleriyle süslenmişti; duvarlar kiriş aralarına, beyaz kalaydan çiçekler serpiştirilmiş, zırnık sarısı ve hafif çivit mavisıyla elde edilen güzel bir açık yeşile boyalı değerli tahtalarla kaplıydı.

Odada bir tek pencere vardı. Pirinç tellerle, demir çubuklarla kafeslenmiş, bir levhası yirmiiki mangıramal olmuş, kralla kraliçenin armalarıyla süslü renkli güzel camlarla karartılmış uzun bir pencereydi bu.

Odanın bir tek girişi vardı; basık kemerli bir kapıydı bu. İçten bir duvar halısıyla örtülüydü, dışardan da, yüzelli yıl önceki eski evlerde hâlâ bol sayıda görülen, garip şekilde işlenmiş ince doğramacılık eseri o İrlanda tahtasından meydana getirilen revaklardan biriyle süslenmişti: «Bulundukları yerleri çirkinleştirdikleri ve hareketi zorlaştırdıkları halde» di-yordu umutsuzlukla Sauval, «yaşlılarımız bunları

asla elden çıkarmak istemezler, ve herkese rağmen onları yerlerinde tutarlar» diyor.

Bu odada, alışılmış oda eşyasından hiçbirisi yoktu; ne sıra vardı, ne peyke, ne sehpa, ne kutu biçimi iskemle, ne de tanesi dört mangıra olan, ayaklarla, ayak aralarıyla desteklenen güzel iskemleler. Orada yalnız açılır-kapanır pek muhteşem, kollu bir sandalye vardı; tahtası kırmızı üzerine güllerle boyanmıştı, oturacak yeri uzun ipek saçaklarla süslü, binlerce altın çiviyle çakılmış kızıl Kortoba derisindendi. Bu sandalyenin tek oluşu odada ancak bir kişinin oturma yetkisi olduğunu gösteriyordu. Sandalyenin yanında, pencerenin pek yakınında, kuş şekilleri bulunan bir halıyla kaplı bir masa vardı. Bu masanın üzerinde mürekkep lekeleriyle dolu bir hokka, birkaç parşömen kâğıdı, birkaç yazı tüyü ile kesme gümüşten bir su kupası duruyordu; biraz daha uzakta, küçük bir ayak tandırı, kızıl kadife kaplı, altın çıkıntılarla süslü iki duaiskemlesi. En dipte de pulsuz, dantelsiz, sade saçaklı, sarılı-narçiçeği kırmızılı Şam kumaşı kaplı basit bir karyola. XI. Louis'nin uykusunu, ya da uykusuzluğunu taşıdığı için ünlü olan bu karyola bundan ikiyüz yıl önce bir devlet müsteşarının evinde hâlâ görülebiliyordu; Cyrus'te Arricidie, ya da Canlı Ahlak adı altında ünlü olan yaşlı madam Pilou, onu, o evde görmüştü.

«Fransa Kralı Mösyö Louis'nin dualarını okudugu barınak» adı verilen oda işte böyle bir yerdi.

Okuyucuyu oradan içeri soktuğumuzda bu barınak epeyce karanlıktı. Ateş-söndür çanı bir saat önce çalmıştı. Gece olmuştu. Odada değişik bir grup meydana getirmiş olan beş kişiyi aydınlatmak için masanın üzerine bırakılan titrek bir mumdan başka bir şey yoktu.

İşığın aydınlattığı ilk kimse bir soylu kişiydi; ayağına bir potur, arkasına gümüş tellerle çizgili kızıl bir setre giymişti; kalın şeritlerle süslü, siyah nakışlı altın

sarısı çuha pelerinle de muhteşem bir hali vardı. Üzerinde ışığın oynadığı bu şahane elbisenin her kıvrımında alevler donmuş gibiydi. Adamın göğsünde canlı renklerle arması işlenmişti: Sivri bir şeritle yürür halde gösterilen bir alageyik. Arma sağında bir zeytin dalına, solunda da bir geyik boynuzuna yaslanıyordu. Adam beline, bir savaş tulgası biçiminde işlenmiş, üzerinde kontluk tacı bulunan altın yaldızlı, gümüş kabız pek değerli bir hançer takmıştı. Kötü bir havası, kibirli bir yüzü vardı, başı havadaydı. İlk bakışta yüzünde küstahlık, ikinci bakışta hilekârlık görölüyordu.

Kollu sandalyenin arkasında ayakta duruyordu. Sandalyede başı açık, elinde yazılı uzun bir kâğıt, bedeni çirkin bir şekilde ikiye katlanmış, bacak bacak üzerine atmış, dirseği masada, pek kötü giyimli birisi oturuyordu. Gerçekten de, zengin Kortoba derisi sandalye üzerinde birbirine bitişik iki diz kapağı, siyah yün örgü giymiş sıska iki but. tüyden çok derisi görünen kürkle süslü kaba yünlüden bol bir paltoya sarınmış bir vücut göz önüne getirilsin; hepsine üstelik de üzerinde kurşuni şekiller bulunan yuvarlak bir şeritle çevrelenmiş en berbat cinsinden siyah çuhadan, yağlı eski bir şapka. İşte, ancak bir tek saç dışarısında bırakan pis bir başlıkla oturan adamdan görünenlerin hepsi buydu. Başını öylesine göğsünün üzerine eğik tutuyordu ki, gölge içinde kalan yüzünden, üzerine ışık düşen uzunca burnundan başka hiçbir şey görünmüyordu. Buruşuk elinin sıskalığından bu ihtiyarın kimliği tahmin ediliyordu. XI. Louis idi bu.

Onların arkasında, biraz ötelerinde, Flaman modasınca giyinmiş iki adam alçak sesle konuşuyorlardı. Gringoire'in mystère'inde bulunan bir kimse bunların Flaman elçilerinin en belli başlılarından ikisi, Gand'ın keskin zekalı icra kuvveti başkanı Guillaume Rym'le ünlü çorapçı Jacques Coppenole olduğunu

anlardı; karanlıkta her ne kadar silik görünüyorsa da gene kişilikleri belli oluyordu. Hatırlanacağı gibi bu iki adam XI. Louis'nin gizli siyasetine karışmışlardı.

Nihayet, ta dipte, kapının yanında, kolları, bacakları güdük, asker kıyafetli, pelerinleri armalı, patlak gözlerle delinmiş, koskocaman bir ağızla yarılmış, kulakları düz saçtan geniş iki yan sakal altında gizlenmiş, alınsız dörtköşe yüzü hem köpeğe, hem de tilkiye benzeyen güçlü bir adam, heykel gibi kımıldamadan, karanlıkta ayakta duruyordu.

Kralın dışında, hepsinin başları açıktı.

Kralın yanındaki soylu kişi uzun bir raporu okuyordu. Kral Hazretleri de dikkatle dinler görünüyordu. İki Flaman fısıldaşıyordu. Coppenole: «Ayakta durmaktan yoruldu yahu!» diye homurdanıyordu. «Burada sandalye yok mu acaba?»

Rym bir gülümsemeyle, «hayır» der gibi başını salladı. Coppenole böyle sesini alçaltmak zorunda kaldığından dolayı canı pek sıkılmıştı.

— «Şuraya yere, dükkânımda yaptığım gibi, çorapçı usulü, bağdaş kurup oturmaya öyle bir can atıyorum ki!» dedi.

— «Sakin ha, yapma, Bay Jacques!»

— «Öf be! İnsan burada sadece ayak üstü oturur, böyle Bay Guillaume?»

Guillaume Rym: «Ya da diz üstü» dedi.

O anda kralın sesi yükseldi. Sustular.

— «Uşaklarımızın elbisesi elli mangır, tahtımızın kâtiplerinin pelerinleri oniki lira! İyi, doğrusu! Fıçılar dolusu altını dökün bakalım! Çıldırın mı sen, Olivier?»

Bunları söylerken yaşlı kral başını kaldırmıştı. Boynunda Saint-Michel nişanının altın zinciri parlıyordu. Mum da onun zayıf, somurtuk yüzünü yandan ıyice aydınlatıyordu. Ötekinin elinden kâğıdı çekti aldı. Çukura batmış gözlerini yazıların üzerinde dolaştırarak bağırdı:

— «Bizi mahvediyorsun! Nedir bütün bunlar? Bu kadar muhteşem bir maiyete ne ihtiyacımız var? Herbiri ayda on liradan iki hükümdar papazı, yüz mangıra bir şapel papazı! Yılda doksan liraya bir oda uşağı! Beheri yüzyirmi liradan dört ahçıyamağı! Herbiri ayda on liradan bir kebabçıbaşı, bir çorbacıbaşı, bir salçacıbaşı, bir ahçıbaşı, bir kilerci, gelir-gider defteri için iki memur! Sekiz liraya iki mutfak yamağı! Ayda seksen liraya bir seyis, iki de yamağı! Bir postacı, bir fırıncı, iki arabacı, herbiri yılda altmış liradan! Bir de nalbant, yüzyirmi lira da ona! Bir de haznedar, bin ikiyüz lira da o; tahsildar, beşyüz de o! Ne bileyim ben, daha neler! Çılgınlıktır bu! Hizmet görevlilerimizin aylıkları Fransa'yı yağma ediyor! Louvre'un bütün para çıkınları böyle bir masraf ateşinde eriyip gider! Böyle sürerse tabak takımlarımızı da satarız! Gelecek yıl da, Tanrı ile Meryem Anamız (burada şapkasını çıkardı) ömür verirse, ıhlamurlarımızı kalay taslarla iceceğiz!»

Bunları söylerken masanın üzerinde parlayan gümüş su kupasına göz attı. Öksürdü.

— «Bay Olivier krallar, imparatorlar gibi, büyük topraklar üzerinde saltanat süren prensler de çevrelerinde ihtişam yaratılmasına engel olmalıdırlar; taşrada dolaşan o ateş bundan doğar İşte böyle, Bay Olivier, bunu iyice aklına yerleştir. Masrafımız her yıl artıyor. Bu da, benim hiç hoşuma gitmiyor Nasıl, Allah kahretsin! '79'a kadar otuzaltı bin lirayı aşmamıştı. '80'de kırküç bin altıyüz ondokuz liraya ulaştı; sayı iyice aklımda kalmıştır. '81'de altmışaltı bin altıyüz seksen lira; bu yıl da seksen bin liraya ulaşmazsa adam değilim! Dört yılda iki kat! Korkunç!»

Soluk soluğa sustu. Sonra, öfkeyle, yeniden başladı:

— «Çevremde, sadece, benim zayıflığımdan semiren kimseler görüyorum! Bütün iliklerimden para emiyorsunuz!»

Hepsi susuyordu. Bu, geçmesi beklenen öfkelerden biriydi.

— «Hele tahtın büyük sorumlulukları adını verdikleri şeyi düzeltmemiz için Fransa beyliğinin şu latince dilekçesi! Gerçekten de sorumluluk! Ezen sorumluluklar! Ah! efendiler! **Dapifero nullo, buticulario nullo** (*) saltanat sürdüğümüz için, bizim kral olmadığımızı söylüyorsunuz! Biz size gösteririz Tanrı'nın izniyle kral mıyız, değil miyiz!»

Burada, kudretinin üstünlüğü duygusuyla gülümsemi, öfkesi yumuşadı, Flamanlara doğru döndü.

— «Görüyor musunuz, Guillaume Birader? Ekmekçi, şarapçı, başmabeyinci, başkomutan en önemsiz uşağın bile yerini tutamıyorlar Coppenole Birader, şunu iyice aklınıza yerleştirin: Hiçbiri hiçbir işe yaramıyor. Onların böyle kralın çevresinde faydasız durduklarını gördükçe, Philippe Brille'in yepyeni bir hale getirerek tamir ettiği saatin, saraydaki büyük saatin çevresindeki dört havariyi hatırlıyorum. Yıldızlıdırılar ama, saati bildirmezler; yelkovan onlar-sız da pekâlâ işini görebilir.»

Bir süre sessiz, düşünceli durdu. Sonra yaşlı başını sallayarak: «Ah! Ah!» dedi. «Meryem Ana'mızın başı için, Philippe Brille değilim ben; büyük soyluları altın yaldıza bulayacak değilim! Kral Edward'ın fikrindeyim: Halkı kurtarın, soylu kişileri öldürün. Devam et, Olivier.»

Olivier dediği adam defteri onun elinden aldı, yüksek sesle okumaya başladı:

— Paris zabıta amirliği adliyesinde mühürdar Adam Tenon'a, öncekilerin eskiliğinden, kullanılmaz hale gelmiş olduklarından yeniden yaptırılan adı geçen mühürlerin kazılması ücreti olarak, oniki Paris lirası.

(*) Latince: «Sofra hizmeti gören hiçbir soylu kişi olmaksızın, şarapçı, başmabeyinci bulunmaksızın.» (Ç.n.)

«Guillaume Frère'e, bu yılın ocak, şubat ve mart aylarında, Tournelles Konağı'nın iki güvercinliğindeki güvencinleri besleyip doyurma emeğine, masrafına karşılık dört lira dört metelik; kuşların doyurulması için de yedi ölçek darı verildi.

«Bir suçlunun günahlarını çıkarması için bir rahibe dört Paris meteliği.»

Kral sessiz sessiz dinliyordu. Arada-sırada öksürüyordu. O zaman gümüş kupayı dudaklarına götürüyor, yüzünü buruşturarak bir yudum içiyordu.

«Bu yıl mahkemenin emriyle Paris yol kavşaklarında boruyla elli altı ilân verildi. Görülmesi gereken hesap.

«Paris'te olduğu kadar başka yerlerde de, gizlendiği bildirilen, hiçbir şey bulunamayan paralar için birtakım yerlerde yapılan kazılar ve araştırmalar için, kırkbeş Paris lirası.»

— «Bir meteliği topraktan çıkarmak için bir mangırı toprağa gömmek!» dedi kral.

— Tournelles Konağı'nda, demir kafesin bulunduğu yere altı beyaz cam levha yerleştirilmesi için onüç metelik. Kralın emriyle, canavarlar gününde adı geçen derebeyinin armalarını taşımak üzere, bütün çevresi gül başlıklarıyla süslü dört arma levhası yapıp teslim edilmesi için, altı lira. Kralın eski ceketine yeni iki kol takmak için, yirmi metelik. Kralın çizmelerini yağlamak için bir kutu yağ; onbeş dinar. Kralın kara domuz yavrularını yerleştirmek için yeniden yapılan bir ahır, otuz Paris lirası. Saint-Paul'deki aslanları kapatmak için yapılan birçok bölme, döşeme, kapak; yirmiiki lira.»

XI. Louis: «İşte bir hayli pahalı hayvanlar!» dedi. «Ama, ne olursa olsun, güzel bir kral ihtişamı. Güzelliği için sevdiğim büyük bir kızıl aslan var. Bay Guillaume, onu gördünüz mü? Prenslerin bu muhteşem hayvanlardan edinmeleri gerekir. Kral olan bizler için köpeklerimiz aslan, kedilerimiz de kaplan olmalı. Ulu-

luk tahtlara yaraşır. Jupiter'in payen'leri zamanında halk tapınaklara yüz sığırla yüz koyun bağışladığı vakit imparatorlar yüz aslanla yüz kartal ihsan ederlerdi. Pek vahşi, pek güzel bir davranıştı bu. Fransa kralları tahtlarının çevresinde hep bu aslan kükremlerini duydular. Yine de, şu hakkımı da teslim edeceklerdir ki ben onlardan daha az para harcıyorum, aslan, ayı, fil, pars bakımından daha alçakgönüllüyüm. Hadi, Bay Olivier, devam et. Bunu Flaman dostları mıza söylemek istiyorduk.»

Guillaume Rym yerlere kadar eğildi; Coppenole ise, asık suratıyla, Kral Hazretleri'nin sözünü ettiği o aylardan birine benziyordu. Kral buna dikkat etmedi. Dudaklarını gene gümüş kupaya daldırmıştı. «Öf! tüh! berbat ihlamur!» diyerek tükürüyordu. Okuyan adam devam etti:

«Ne yapılacağına karar verilmesi beklenerek, altı aydan beri mezbahanın hücreğine kilitlenmiş olan serseri bir piyadenin beslenmesi için, altı lira dört metelik.»

Kral onun sözünü kesti: «O da nedir öyle? Asılması gerekeni beslemek mi! Allah kahretsin! Bu yiyecekler için artık bir tek metelik bile veremem! Bu konu da Mösyö d'Estouteville ile anlaş Olivier Bu akşamdan tezi yok o çapkının bir darağacıyla evlenmesi hazırlıklarına başla. Devam et!»

Olivier, başparmağıyla serseri piyade maddesine bir işaret yaptı ve başkasına geçti.

— «Paris adliyesinde soylu kişilerin başcellâdı Henriet Cousin'e, Paris başyargıcı cenaplarının emriyle, uygunsuz davranışları yüzünden adalet tarafından mahkûm edilen kimseleri idam etmek üzere başlarını vurmaya yarayan geniş ağızlı büyük bir kılıç, kın, gerekli daha başka şeyler almak için adı geçen başarıgıç cenaplarının buyurdukları masraf tutarı olarak altmış Paris meteliği; o Sayın Louis De Luxembourg'u idam ederken çatlayan ve körleşen eski kılıcı hiç bel-

li olmayacak şekilde düzelttirip tamir ettirmek için...

Kral onun gene sözünü kesti: «Yeter! Meblağın verilmesini gönülden emrediyorum. İşte paraya hiç acımadan ettiğim masraflar bunlar Bu masrafa hiç pişman olmadım. Devam et.»

— «Büyük bir hücreyi yeniden yaptırmak için...

Kral iki eliyle sandalyesinin kollarını tutarak: «Ya!» dedi, «bu Bastille'e bir şey için geldiğimi iyice biliyordum. Dur, Bay Olivier, hücreyi kendim görmek istiyorum. Ben onu incelerken sen de bana masrafını okursun, Flaman baylar, gelin şunu siz de görün. Pek meraklı bir şeydir.»

Ayağa kalktı, konuştuğu adamın koluna yaslandı, kapının önünde duran o dilsiz kılıkliya önden gitmesini, iki Flaman'a da peşinden gelmesini işaret etti ve odadan çıktı.

Kralın tek başına yaşadığı odanın kapısında, krala yanındakilere, demirlerle ağırlaşmış silâhlı adamlarıyla, ellerinde şamdanlar tutan dal gibi narin saraylı genç soylu kişiler katıldı. Topluluk bir süre, duvarlarının derinliklerine kadar merdivenler, koridorlar açılmış, karanlık burcun içinde ilerledi. Bastille komutanı başta yürüyor, hasta, beli bükülmüş, yürürken öksüren yaşlı kralın önünde kapıları açtırıyordu.

Her kapıda, ihtiyarın yaştan bükülmüş başı dışındaydı, bütün başlar eğilmek zorundaydı.

Kral dişetlerinin arasından: «Hım!» diyordu, çünkü ağzında bir tek dişi kalmamıştı, «artık mezarın kapısına geldik. Alçak kapı için, beli bükük yolcu!»

Sonunda, kilitlerle sıkıca kapalı olduğu için ancak bir çeyrek saatte açılabilen son bir kapıdan da geçtiler, yüksek, geniş, yumurta biçimi bir salona girdiler. Meşalelerin alevinde, tam ortada, duvar örülmüş, demirle, tahtayla yapılmış iri, kunt bir kümbet görölüyordu. İçi oyuktu. Bu, genel güvenlik açısından tutuklananların konulduğu, **kralın küçük kızları** adı verilen ünlü hücrelerden biriydi. Duvarlarında, kalın

demir çubuklarla öylesine sık kafeslenmiş iki üç küçük penceresi vardı ki camı görünmüyordu. Kapısı, mezarlarda olduğu gibi, düz taştan büyük bir kapaktı. Sadece girmeye yarayan kapılardandır bunlar. Yalnız, buradaki ölü, canlıydı.

Kral küçük yapının çevresinde, onu dikkatle inceleyerek, ağır ağır yürümeye başladı. O sırada da, peşinden gelen Bay Olivier raporu yüksek sesle okuyordu:

— «Gövdesindeki, çatı kirişlerindeki kollamaları iri hatıllardan yapılmış, iki taban arasında sekiz ayak genişliği, dokuz ayak boyu, yedi ayak yüksekliği olan, iri demir çivilerle işlenmiş hücrenin —Saint-Antoine Kalesi'nin kulelerinden birinde olduğu için bir tek odadan ibaret bulunan büyük hücrenin— daha önce eski, kırık-dökük bir hücrede oturan bir mahkûmun yerleştirilmesi için yeniden yaptırılması masrafı. Sözü geçen bu yeni hücreye doksanalıtı yatay hatılla elliiki dikey hatıl, üç arşın uzunluğunda on tane kollama kullanılmış, sözü edilen tahtayı Bastille'in avlusunda yirmi gün süresince yontmak, işlemek, kesmek için ondokuz doğramacı çalıştırılmıştır

Kral tahtaya yumruğuyla vurarak: «Çok güzel meşe tahtaları» dedi.

Öteki okuyordu: «... Bu hücrenin yapılmasına, ortalama en fazla yüksekliği sekiz dokuz ayak olan ikiyüz yirmi demir kazık kullanılmıştır. İşte bu demir kazıklara gerekli tekerlekler, kurşun süzgeçler, köşe bentlerle birlikte bütün demir kısımlar üçbin yediyüz otuzbeş libre ağırlığındadır. Öte yandan, adı geçen hücreyi bağlamak için hepsi birden ikiyüz onsekiz libre ağırlığında sekiz tane iri halka, kancalar, çiviler, ayrıca hücrenin yerleştirildiği odanın pencerelerine geçirilen demir kafesler, kapının demir çubukları ve başkaca şeylerin de...»

«İşte,» dedi kral, «bir muhakemenin uçarılığına hakim olmak için böylesine çok demir!»

— Hepsi birden üçyüz onyediy lira beş metelik yedi dinara mal oldu.»

— «Allah kahretsin!» diye bağırdı kral.

XI. Louis'nin pek sevdiği bu küfür üzerine, hücrenin içinden sanki birisi uyanır gibi oldu. Yerlerde gürültüyle sürüklenen zincir sesleri duyuldu. Mezardan gelirmiş gibi hafif bir ses yükseldi:

— «Efendimiz! Acıyın bana, Efendimiz!»

Bunları söyleyen görünmüyordu.

XI. Louis: «Üçyüz onyediy lira beş metelik yedi dinar!» dedi.

Hücreden çıkan içler acısı ses orada bulunanların hepsini, Bay Olivier'i bile dondurmuytu. Sadece Kral onu duymamış gibi davranıyordu. Kralın emri üzerine, Bay Olivier yeniden okumaya koyuldu. Kral Hazretleri de, hiçbir heyecan duymadan, hücreyi inceliyordu.

— Bundan başka, pencerelere parmaklıklar takmak üzere delikler açan, ve ağırlığı yüzünden döşeme bu hücreyi taşıyamayacağından, hücrenin bulunduğu odanın döşemesini yapan bir duvarcıya yirmiyedi lira dört Paris meteliği verilmiştir

Ses yeniden sızlanmaya başladı:

— «Merhamet, Efendimiz! Yemin ederim ki ihaseti yapan Angers piskoposudur, ben değilim.»

Kral: «Zorlu bir duvarcıymış doğrusu!» dedi. «Devam et, Olivier.»

Olivier devam etti: Bir marangoza pencereler, yataklar, delinen ayakyolları, daha başka şeyler için yirmi lira iki Paris meteliği...»

İçerideki ses de devam ediyordu:

— «Hayret! Efendimiz! Beni dinlemeyecek misiniz? Kesinlikle iddia ederim ki, söz konusu olanı monsenyör De Guyenne'e yazan ben değilim, kardinal Mösyö La Balue'dür!»

Kral: «Marangoz pahalı» diye belirtti. «Hepsi bu kadar mı?»

— «Hayır, Efendimiz. Sözü edilen odanın camları için bir camcıya kırkaltı metelik sekiz Paris dinarı

— «Merhamet edin, Efendimiz! mallarımı yargıçlarıma, sofratakimlerimi Mösyö De Torcy'ye, kitaplığımı üstat Pierre Doriolle'e, duvar halılarımı Rousillon valisine vermiş olmaları yetmez mi? Ben maşumum. İşte tam ondört yıldan beri bir demir hücrenin içinde titreyip duruyorum. Merhamet edin, Efendimiz! Bunun karşılığını cennette görürsünüz.»

— «Bay Olivier, toplam nedir?» diye sordu kral

— «Üçyüz altmışyedi lira, sekiz metelik, üç Paris dinarı.»

Kral haykırdı: «Ulu Tanrı'm! Ne haddini bilmez bir hücre bu!»

Bay Olivier'in elinden hesap defterini çekti aldı ve kendisi, parmak hesabıyla, sırasıyla kâğıdı ve hücreyi inceleyerek saymaya başladı. Bu arada tutuklunun hıçkırığı duyuluyordu. Karanlıkta bu pek iç sızlatıcı bir şeydi; ve sararmış yüzlerle bakışıyorlardı.

— «Ondört yıl, Efendimiz! Tam ondört yıl oldu! 1469 yılının nisan ayından beri. Hazreti İsa'nın Kutsal Anası adına beni dinleyin, Efendimiz! Bütün bu sürede içinde siz güneşin ışığından yararlandınız. Cüz olan ben bir daha güneş ışığını göremeyecek miyim? Bağışlayın beni, Efendimiz! Merhametli olun. Bağışlama, öfkenin akışını durduran krallara özgü güzel bir fazilettir. Efendimiz hiçbir hakareti cezasız bırakmadığını düşünmenin ölüm saatinde bir kral için büyük bir memnunluk olduğuna mı inanıyorlar? Zaten, ben Efendimize asla ihanet etmedim, onu Mösyö d'Angers yaptı. Ayağımda pek ağır bir zincir, ucunda da gerektiğinden çok fazla ağır kocaman bir gülle var. Ah! Efendimiz, acıyın bana!»

Kral başını sallayarak: «Olivier» dedi, «bakıyorum oniki metelik değeri olan alçı ölçeğini bana yirmi metelikten hesap etmişler. Bu hesap pusulasını yeniden yaz.»

Sırtını hücreye döndü, odadan dışarı çıkmaya koyuldu. Şamdanların, seslerin uzaklaşmasından zavallı tutuklu kralı gitti sandı.

— «Efendimiz, Efendimiz!» diye bağırdı umutsuzlukla.

Kapı kapandı. Artık hiçbir şey göremez oldu; ve kulaklarının dibinde türkü söyleyen kapıcının boğuk sesinden başka hiçbir şey duymuyordu:

**«Bay Jean Balue
Piskoposluklarını
Gözden çıkardı;
Mösyö De Verdun'un de
Bir tane bile yok elinde;
Hepsi birden gitti.»**

Kral sessizce odasına çıkıyordu, ve mahkûmun son iniltileriyle dehşete düşen maiyeti de onun peşinden geliyordu. Birdenbire Kral Bastille komutanına doğru döndü:

— «Aklımdayken» dedi, «o hücrede birisi vardı değil mi?»

Sorudan şaşkına dönen komutan: «Elbette, Efendimiz!» dedi.

— «Peki, kimdi o?»

— «Sayın Verdun piskoposu.»

Kral bunu herkesten daha iyi biliyordu ama, bu bir alışkanlıktı.

İlk defa aklına geliyormuş gibi saf bir halle: «Ya!» dedi, «Guillaume De Harancourt, La Balue Kardinali'nin dostu. İyi, babacan bir piskopostur!»

Birkaç dakika sonra tek başına yaşadığı odasının kapısı yeniden açıldı, sonra da okuyucunun bu bölümün başında gördüğü beş kişinin üzerine yeniden kapandı. Beşi de gene oradaki yerlerine geçtiler, alçak sesle konuşmalarına yeniden başladılar.

Kralın yokluğunda, masanın üzerine resmi birkaç kâğıt bırakmışlardı, onların mühürlerini kendisi açtı.

Sonra çabucak art arda okumaya koyuldu. Kralın nazını durumunda olduğu görülen Bay Olivier'ye eline bir yazı tüyü almasını işaret etti, resmi kâğıtlarda neler yazılı olduğundan söz etmeden, verilecek karşılıkları alçak sesle söylemeye başladı. Oliver, pek rahatsız bir şekilde masanın önüne diz çökmüş, yazıyordu.

Guillaume Rym dikkatle bakıyordu.

Kral öyle alçak sesle konuşuyordu ki Flamanlar onun yazdıklarından, şuradan buradan tek başına, anlaşılmaz birkaç cümle kırıntısından başka bir şey duyamıyorlardı:

— Verimli yerleri ticaret için, verimsizleri yapım evleri için ayırın — İngiliz soylularına bizim dört havan topu: Londra, Brabant, Bourg-Bresse, Saint-Omer gösterilsin. — Şimdilerde savaşın daha akla yakın bir şekilde yapılmasının nedeni topçu kuvvetidir. Dostumuz M. De Bressuire'e... — Haraç ol madan ordular devam edemez... — vb.»

Bir keresinde sesini yükseltti:

— «Allah kahretsin! Sicilya Kralı Hazretleri mektuplarını bir Fransa kralı gibi sarı balmumuyla mühürlüyor. Buna izin vermekle belki hata ediyoruz. Sevgili kuzenim De Bourgogne rastgele arma dağıtıyor. Hanedanların yüceliği imtiyazların eksiksizliğiyle sağlanır. Bunu yaz, Olivier Birader»

Bir başka sefer de: «Oh! oh!» dedi. «Ne kadar yük lü bir mektup! Kardeşimiz İmparator bizden neler istiyor acaba?» Ünlemlerle okumasını keserek mektubu gözden geçirdi: «Hiç şüphesiz! Almanlar öylesine büyük, güçlüdürler ki inanılacak gibi değil. Yalnız, biz eski atasözünü unutmuyoruz: En güzel kontluk Flandra'dır; en güzel dükalık Milano; en güzel krallık da Fransa. Öyle değil mi, Flaman baylar?»

Bu sefer Coppenole, Guillaume Rym'le birlikte eğildi. Çorapçının yurt severlik duygusu okşanmıştı.

Son bir yazı üzerine XI. Louis kaşlarını çattı.

— «Bu da nedir?» diye haykırdı. «Picardie'deki karargâhlarımıza karşı şikâyetler ve sızlanmalar, Olivier, hemen Mareşal De Rouault Hazretlerine yaz. Ordu düzeni gevşiyor Jandarmalar, emirlerleri, soy-lular, okçular, İsviçreli ücretli askerler halka sonsuz kötülükler ediyorlar Savaşçılar çiftçilerin evinde buldukları şeylerle yetinmeyerek onları, değnekle ya da kargıyla döverek, şehre gidip şarap, balık, baha-rat, ve başkaca aşırı derecede çok şeyler almaya zor-luyorlar Kral Hazretleri de bunu biliyor Halkımızı zararlılardan, hırsızlardan ve yağmacılardan korumak istiyoruz. Tanrı adına, bu bizim irademizdir! Üstelik de hiçbir çalgıcının, berberin, ya da savaş uşakları-nın prensler gibi kadifelerle, ipek kumaşlarla, altın halkalarla giyinmesi hoşumuza gitmiyor Bu boş şeyler Tanrı'nın gazabına uğrar Biz ki soylu kişiyiz, arşını onaltı metelik çuhadan bir elbiseyle yetiniyo-ruz. Ordu hizmetlisi baylar da pekâlâ oraya ka-dar inebilirler Bildirin ve emredin. Dostumuz Mö-s-yö De Rouault'ya. İyi.»

Bu mektubu yüksek sesle, metin bir eda ile, kesik kesik söyleyerek yazdırdı. Tam bitirdiği sırada, kapı açıldı, içeri ürkmüş bir halle haykırarak biri daldı.

— «Efendimiz! Efendimiz! Paris'te bir halk ayak-lanması var!» dedi.

XI. Louis'nin ciddi yüzü kasıldı. Ama, heyecanı-nın bu gözle görünür hale gelişi bir şimşek gibi geldi geçti. Kendini toparladı, sakın bir öfkeyle çıkıştı:

— «Jacques Birader, çok kabaca girdiniz!»

Jacques Birader soluk soluğa: «Efendimiz! Efendi-miz! Bir ayaklanma var!» dedi.

Kral, ayağa kalkarak, sert bir tavırla onu yakala-dı. yalnız onun işitebileceği bir sesle, zor tutulan bir öfkeyle, Flamanlara da yan yan bakarak, adamın ku-lağına: «Sesini kes, ya da yavaş konuş!» dedi.

Yeni gelen anladı, pek alçak bir sesle, pek ürkek bir şekilde, olup bitenleri anlattı. Kral bunları sakın

şakin dinliyordu. O sırada Guillaume Rym Coppeno-
le'e işaret ediyor, yeni gelenin yüzünü, Sayıştay baş-
kanı olduğunu belirten kürklü külâhını, yani *caputia*
fouurrata, kıyafetini, kısa cüppesini, *epitogia curta*, si-
yah kadife elbisesini gösteriyordu.

Bu adam krala daha ancak birkaç açıklama yap-
mıştı ki XI. Louis kahkahalarla gülerек haykırdı:

— «Gerçekten de! Yüksek sesle konuş, Coictier
Birader! Ne var öyle alçak sesle konuşacak? Tanrı bi-
lir ki aziz dostlarımız Flamanlardan gizlenecek hiçbir
şeyimiz yok bizim.»

— «Fakat, Efendimiz...»

— «Yüksek sesle konuş!»

«Coictier Birader», şaşkınlıktan dili tutulmuş, öy-
lece kalakaldı.

Kral: «Demek ki, bizim Paris şchrimizde ayakta
kıminın taşkınlığı, öyle mi?» dedi. «Anlatsana, efen-
dit!»

— «Evet, Efendimiz.»

— «Dediğine göre de bu, Adliye Sarayı başyargı-
cına karşı, öyle mi?»

Birader, kralın düşüncelerinde birden bire oluşan
bu anlaşılmaz değişiklikten hâlâ şaşkın bir haldeydi.

— «Öyle görünüyor» diye kekeledi.

XI. Louis: «Devriye kalabalığı nereden rastlamış?»
diye sordu.

— «Grande-Truanderie'den Pont-aux-Changeurs'e
dogru yürürken. Efendimizin emrini yerine getirmek
için buraya gelirken ben de rastladım. Birkaç tanesi-
nin: «Kahrolsun Adliye başyargıcı!» diye bağırıldığını
duydum.»

— «Peki, başyargıca karşı olan hınçları neden
miş?»

Jacques Birader: «Ah! neden olacak! Başyargıç
onların derebeyi de ondan!» dedi.

— «Öyle mi?»

— «Evet, Efendimiz. Bunlar Mucizeler Sarayı'nın

serserileri. Zaten uzun zamandan beri başyargıçtan şikâyet edip dururlar. Onu ne adliyecî, ne de yollar genel güvenlik amiri olarak tanımak istiyorlar.»

Kral, boş yere gizlemeye uğraştığı bir hoşnutluk gülümsemesiyle: «Yok canım!» dedi.

Jacques Birader devam etti:

— «Adliyeye verdikleri bütün dilekçelerde ancak iki efendileri olduğunu iddia ediyorlar: Biri Efendimiz, biri de sanırsam şeytanın ta kendisi olan, tanrıları.»

Kral: «Oh! oh!» dedi.

Ellerini oğuşturuyordu, yüze aydınlık veren o içten gülüşle gülüyordu. Her ne kadar arada sırada kendini toparlıyorsa da sevincini gizleyemiyordu. Bundan kimse bir şey anlamıyordu. «Bay Olivier» bile. Bir süre, düşünceli, memnun bir halle sessiz durdu. Sonra, birdenbire sordu:

— «Çok kalabalıklar mı?»

— «Evet, hiç şüphesiz, Efendimiz.» dedi Birader Jacques.

— «Ne kadar?»

— «En aşağı altıbin.»

Kral: «İyi!» demekten kendini alamadı. «Silahlanmışlar mı?»

— «Oraklar, mızraklar, arkebüz tüfekleri, kazmalar. Çok zorlu her türlü silâh.»

Bu sayıp dökmeden kral hiç de kaygılanmış görünmedi. Jacques Birader şunları eklemesi gerektiğini düşündü:

— «Efendimiz acele olarak imdat yollamazlarsa, başyargıç mahvolur.»

Kral sahte bir ciddiyetle: «Göndeririz» dedi. «İyi, iyi. Elbette ki yollayacağız. Başyargıç efendi dostu muzdur. Altıbin mi? Bunlar gözüpek adamlar doğrusu. Cüret güzel şeydir ama, buna pek kızdım, doğrusu. Yalnız, bu gece çevremizde çok az kimse var. Yarın bir çaresine bakarız.»

Jacques Birader haykırdı: «Hemen, Efendimiz, he-

men! Yarına kadar başyargıçlık yirmi defa yağma edilir, malikâneye saldırırlar, başyargıcı asarlar! Tanrı adına, Efendimiz! Yarın sabahtan önce yollayın.»

Kral onun yüzüne baktı:

— «Yarın sabah dedim sana!»

Karşı gelinmeyen bakışlardan biriydi bu.

Bir süre sessizlikten sonra XI. Louis yeniden sesini yükseltti:

— «Jacques Biraderim, bunu bilmen gerekir... Neydi...» Sözüünü düzeltti: «Başyargıcın derebeylik yargı bölgesi nereleridir?»

— «Efendimiz, Adliye başyargıcı Calandre Sokağı'ndan Herberie Sokağı'na kadar, Saint-Michel Meydanı'na, genel olarak Mureaux adı verilen, Notre-Dame Kilisesinin. Burada XI. Louis şapkasının kenarını kaldırdı «... yanında bulunan binalara kadar Bu konakların sayısı onüçtür Bir de Mucizeler Sarayı, bir de Banlieue denilen Maladerie, bir de bu Maladerie'den başlayıp Saint-Jacques Kapısı'nda sona eren bütün yol. Bu çeşitli yerlerin genel güvenlik amiridir, mutlak egemeni, yetkili efendisidir.»

«Oo!» dedi kral, sağ eliyle sol kulağını kaşıyarak. «Bu, şehrimin epeyce büyük bir parçası demektir! Oh! bay yargıç bütün bunların kralı idi, demek?»

Bu kere söze devam etmedi. Dalgın dalgın, sanki kendi kendine konuşuyormuş gibi: «Çok iyi, bay yargıç!» dedi. «Paris'imizin hatırı sayılır bir parçasını dişlerinizin arasına kıstırmışsınız.» Birdenbire parladı: «Allah kahretsin! Nedir bu bizim kendi evimizde kendini yollar genel güvenlik amiri, mutlak egemen, derebeyi ilân eden bütün bu insanlar? Her vesileyle vergi alan, haraç kesen, her dört yol ağzında, halkımızın arasında kendi adaletleri, kendi cellâtları olan bu adamlar nedir? Tıpkı, gördüğü çeşme kadar tanrısı olduğunu sanan Grek'ler, gördüğü yıldız sayısınca tanrısı olduğunu sanan Persler gibi, Fransızın da gördüğü darağacı sayısı kadar kralı var! Elbette!

bu kötü bir şey; doğurduğu karışıklık da hiç hoşuma gitmiyor. Pek merak ediyorum doğrusu: Paris'te kral dan başka yollar genel güvenlik amiri, adliyemizden başka bir adalet, bu imparatorlukta bizden başka imparator olması Tanrı'nın inayeti mi! Ruhumun selâmeti adına! Fransa'da tıpkı ahrette bir tek Tanrı bulunduğ gibi bir tek kral, bir tek bey, bir yargıç, bir tek darağacı bulunacak günün gelmesi gerek!»

«Tanrı» derken gene şapkasını kaldırdı; hâlâ dalgın, av köpeklerini sinirlendirip ileri saldırtan bir avcının hali ve sesiyle: «İyi!» dedi. «Halkım benim! kahrmanca, şu sahte beyleri parçala! Ödevini yerine getir! Ha gayret! ha gayret! Yağma et şunları, ipe çek onları, kır, dök! Ya, kral olmak mı istiyorsunuz, sen yörler? Hadi! Kalkın! Hadi!»

Sözün burasında birden durdu; sanki yarı dağılan düşüncesini toplamak istermiş gibi dudaklarını ısırıp; çevresinde bulunan beş kişinin her birinin üzerinde o içe işleyen bakışını gezdirdi. Birdenbire, şapkasını iki eliyle kavradı, ona bakarak: «Ah!» dedi, «kafamın içindekileri bilseydin seni yakardım!»

Sonra, yeniden, inine sinsice giren tilkinin dik-katli ve kaygılı gözleriyle çevresine bakarak: «Her ney se!» dedi. «Başyargıç baya yardım edeceğiz. Ama, yazık ki bu anda o kadar halka karşı elimizde çok az bir kuvvet var. Yarına kadar beklemek gerek. Cité'ye düzen verilecek her yakalanan da hemen asılacak!»

Coictier Birader: «Bu arada, Efendimiz!» dedi. «İlk heyecan içinde unutuvermişim: Çetenin geride kalmış iki adamını devriye ele geçirdi. Efendimiz görmek isterlerse, buradalar.»

Kral: «Görmek ister miyim! Ne demek!» diye haykırdı. «Ulu Tanrı'm! böyle bir şeyi nasıl unutabilirsin! Sen, Olivier, koş çabuk! Git getir onları.»

Olivier çıktı, biraz sonra kralın emireri okçularla çevrilmiş iki tutukluyla geldi. Birincinin, alık, sarhoş,

şaşkın bir yüzü vardı, sırtında eski partal elbiseler
Dizini bükerek, ayağını sürükleyerek yürüyordu. İkinci
okuyucunun daha önceden tanıdığı solgun ve gü-
leç yüzlü adamdı.

Kral hiçbir şey söylemeden, bir an onları incele-
di, sonra birdenbire birincisine döndü.

— «Senin adın ne?»

— «Gieffroy Pincebourde.»

— «Mesleğin?»

— «Serseri.»

— «Şu lânet olası ayaklanmada ne iş görecektin?»

Serseri aptal aptal kollarını sallayarak krala bak-
tı. Bu, iyi gelişmemiş, zekânın hemen hemen mum-
dan bir külâh altındaki ışık kadar rahat olduğu o baş-
lardan biriydi.

— «Bilmem. Herkes gidiyordu, ben de gittim.»

— «Efendiniz Adliye başyargıcına küstahça sal-
dırmaya ve yağmalamaya utanmadınız mı?

— «Birisinden bir şey alınacağını biliyorum. Hep-
si bukadardır.»

Bir er krala serserinin üzerinde yakalanan bir
bağcı bıçağını gösterdi. Kral sordu:

— «Bu silâhı tanıyor musun?»

— «Evet, benim bıçağım. Ben bağcıyım.»

XI. Louis öbür tutukluyu göstererek: «Peki, bu
adamin senin arkadaşın olduğunu kabul ediyor mu-
sun?» diye sordu.

— «Hayır. Onu hiç tanımıyorum.»

Kral: «Yeter!» dedi. Daha önce okuyucunun dik-
katini çektiğimiz, kapının yanında sessiz, kımıldama-
dan duran adama parmağıyla bir işaret yaptı. «Tris-
tan Birader, işte sizin işinize yarayacak bir adam!»

Tristan l'Hermite eğildi. Zavallı serseriye götüren
iki okçu erine alçak sesle bir emir verdi.

Bu sırada kral, iri iri terler döken ikinci tutuklu-
ya yaklaştı:

— «Adın?»

— «Pierre Gringoire, Efendimiz.»

— «Mesleğin?»

— «Filozof, Efendimiz.»

— «Utanmaz alçak seni! Dostumuz Adliye başarı-gıcı baya saldırmaya nasıl cüret edebildin, ve bu genel heyecanı nasıl açıklayabileceksin?»

— «Efendimiz, ben onların arasında değildim.»

— «Hadi, hadi, çulsuz serseri! O kötü topluluk içinde yakalamadılar mı devriyeler seni?»

— «Hayır, Efendimiz, yanlışlık var. Bu bir talih-sizlik oldu. Ben trajediler yazarım. Efendimize beni dinlemelerini rica ederim. Ben şairim. Geceleri sokak-larda dolaşmak benim mesleğimdeki kimselerin mel-lankolisidir Bu akşam da oradan geçiyordum. Tam bir tesadüf oldu. Beni haksız yere yakaladılar. Bu ba-sıbozuklar fırtınasında ben masumum. Serserinin de beni tanımadığını Efendimiz gördüler. Yemin ederim ki, Efendimiz...»

Kral, ıhlamurundan bir yudum alarak: «Kes sesi-ni!» dedi. «Kafamızı şişirdin!»

Tristan l'Hermite ilerledi, parmağıyla Gringoire'ı göstererek: «Bunu da asabilir miyiz, Efendimiz?» diye sordu.

O ana kadar adamın ağzından çıkan ilk sözdü bu.

Kral ilgisizce: «Pöh! Bence hiçbir sakınca yok!» de-di.

Gringoire: «Bana göre pek çok var!» dedi.

Bizim filozof o anda bir zeytinden çok daha yeşil-di. Kralın soğuk ve ilgisiz yüzünden kendisini ancak pek olağanüstü bir şeyin kurtarabileceğini anladı ve umutsuz jestlerle haykırarak, XI. Louis'nin ayaklarına kapandı.

— «Efendimiz beni dinlemek tenezzülünde bulu-nacaklardır. Benim gibi bu kadar değersiz bir şey üze-rine yıldırımlarınızı fırlatmayın, Efendimiz. Tanrı'nın yüce yıldırımını bir marula düşmez. Efendimiz, siz pek kudretli yüce bir hükümdarsınız. Bir buz parçasının kıvılcım yaratamayacağı gibi, bir ayaklanmayı ateş-

lendirmek yeteneğinden daha da yoksun, dürüst, namuslu bir adama acıyın! Pek lütufkâr Efendimiz, yumuşak kalplilik aslanlara, krallara özgü bir erdemdir. Heyhat! Şiddet ruhları ürkütmekten başka bir şey yapmaz; poyrazın şiddetli esintileri yolcuya pelelerini çıkarttıramaz da ışıklarını yollayan güneş onu azar azar öylesine ısıtır ki ancak bir gömlekle bırakır. Efendimiz, siz güneşsiniz. Size yemin ederim ki, benim yüce kralım, efendim, ben serseri, hırsız, uygunsuz bir kişi değilim. Ayaklanma, haydutluk Apollo (*) takımının yapacağı şey değildir. Ayaklanma gü-rültüleriyle patırdı çıkaran o halk kalabalıklarına katılacak adam değilim ben. Efendimizin sadık bir kuluyum ben. Bir kocanın eşinin şerh-i için gös-terdiği kıskançlığı, bir evlâdın babasının sevgisine karşı duyduğu titizliği iyi bir uyruk da kralının itibarı için duymalıdır; onun hanedanına hizmet yolunda çabalarının artması uğruna kendini tüketmelidir. Onu kendinden geçirip sürükleyecek bir ihtiras ancak çılgınlık olur. İşte, Efendimiz, benim devlet düsturlarım. Böylece, dirsekleri aşınmış elbisemden benim isyancı, yağmacı olduğuma hükmetmeyin. Beni bağışlarsanız, Efendimiz, elbisemin diz kapaklarını gece-gündüz sizin için Tanrı'ya dua etmekle aşındırırım! Yazık ki zengin değilim, orası gerçek; ama, bu benim kusurum değil. Herkes bilir ki büyük servetler edebiyattan elde edilmez, özlü kitaplara kendilerini en çok verenler kışın ateş bulamazlar. Yalnız avukatlık bütün kazançları topluyor, ve öbür bilim mesleklerine ancak sapları kalıyor Filozofların delik içindeki pelcrinlerinin üzerine kırk tane çok güzel atasözü vardır Ah! Efendimiz! bağışlama yüce bir ruhun içini aydınlatabilen tek ışıktır Bağışlama bütün öteki erdemlerin önünde taşır meşaleyi. O olmasa, el yordamıyla Tanrı'yı arayan körler olmaz. Bağışlamayla aynı şey olan merhamet, hükümdarın en güçlü muhafızı olan kullarının

(*) Şairlerin tanrısı. (Ç.n.)

sevgisini meydana getirir. Yüzleri hep güldüren siz Efendimize, yeryüzünde bir zavallı adamın daha bulunması ne zarar verir ki? Boş midesinin üzerinde ses çıkaran boş cebiyle, felâketin karanlıkları içinde yuvarlanıp duran zavallı masum bir düşürden size zarar gelir mi? Zaten, Efendimiz, ben aydın bir kişiyim. Edebiyatı korumakla yüce krallar taçlarına bir inci eklemiş olurlar. Hercules kendisine verilen Şiir Perilerinin Başı unvanını hiç de küçük görmezdi. Mathias Corvin, matematiklerin ziyneti olan Jean De Monroyal'e lütfkâr davranırdı. Aydınları idam etmek edebiyatı korumanın kötü bir şeklidir. Aristoteles'i astırıyadı İskender için ne silinmez bir leke olurdu! Bu onun ününün yüzünde, güzelleştiren küçük bir ben değil, çirkinleştiren berbat bir yara olurdu. Efendimiz! Flandra Prensesi'yle pek yüce Velliaht Hazretleri için çok uygun bir epitalam yazdım. Bu bir ayaklanma fitili değildir ki. Majesteleri görüyorlar ki ben bir kötü yazar değilim; olağanüstü bir öğrenim yaptım; sonra, yaradılıştan da pek büyük talâkatım vardır Beni bağışlayın, Efendimiz. Böyle yaparak, Meryem Anamızın hoşuna gidecek bir iş yapmış olursunuz; ve size yemin ederim ki asılmak düşüncesi beni pek ürkütüyor.»

Kederli Gringoire, böyle konuşurken kralın eteklerini öpüyordu.

Guillaume Rym de alçak sesle Coppenole'e: «Yerlerde sürüklenmekle iyi ediyor» dedi. «Krallar Girit adası Zeus'u gibidirler, onların ancak ayaklarında kulakları vardır.»

Çorapçı Girit adasının Zeus'uyla hiç de ilgilenmemişti. Gözlerini Gringoire'a dikmiş, ağır bir gülümsemeyle: «Ah! ne güzel sözler bunlar!» diyordu. «Nazır Hugonet'nin benden merhamet dileyişini işitir gibi oluyorum.»

Gringoire en sonunda soluk soluğa durduğu zaman, titreyerek başını krala doğru kaldırdı. Kral

pantolonun dizindeki bir lekeyi tırnağıyla kazıyordu. Sonra gümüş kupadaki ıhlamurdan içmeye başladı. Bir tek kelime söylemiyordu, bu sessizlik de Gringoire'a işkence gibi geliyordu. En sonunda kral ona baktı.

— «İşte korkunç bir geveze!» dedi. Sonra Tristan l'Hermite'e doğru döndü. «Adam sen de! serbest bırakın şunu!»

Gringoire, sevinçten dehşete kapılarak, kaidesinin üzerine yıkıldı.

Tristan homurdandı:

— «Serbest mi bırakayım? Efendimiz onu bir süre hücrede tutmamızı istemezler miydi acaba?»

«Efendi!» dedi XI. Louis, «sen sanıyormusun ki biz üçyüz altmışyedi lira sekiz metelik üç dinarlık o kafesleri bu biçim kuşlar için yaptırttık? Şu çulsuz herifi...» XI. Louis Allah kahretsin deyimiyle birlikte neşesinin aslını teşkil eden bu sözü pek seviyordu, serbest bırakın, iteleyerek dışarı atın onu!»

«Ah!» diye haykırdı Gringoire, «işte büyük bir kral!» ve bir karşı-emirden korkarak, Tristan'ın pek isteksizce açtığı kapıya doğru saldırdı.

Askerler, onu sert yumruklarla iteleyerek, birlikte dışarı çıktılar. Gringoire da bunlara gerçek bir sloacı filozof gibi katlandı.

Başyargıca karşı olan ayaklanma kendisine bildirildiğinden beri kralın neşesi her olayda beliriyordu. Bu alışılmamış bağışlama bunun hiç de yabana atılır bir işareti değildi. Köşesine çekilen Tristan l'Hermite'te, bir şey görüp de elde edemeyen bir buldokun asık suratı vardı.

Bu sırada kral parmaklarıyla koltuğunun kolunda Pont-Audemer marşını neşeyle çalıyordu. İçinden pazarlıklı bir hükümdardı ama, üzüntülerini sevinçlerinden çok daha iyi gizlemesini biliyordu. Her yeni gelen iyi haberde neşe gösterileri bazan çok uzun sürüyodu; meselâ Korkusuz Charles'ın ölümünde Saint

Martin des Tours'a gümüş parmaklıklar adayacak kadar, tahta çıktığı zaman da babasının cenaze töreni emrini vermeyi unutacak kadar.

Jacques Coictier birdenbire haykırdı: «Ee, Majestelerinin beni çağırttıkları şiddetli hastalık nöbeti ne oldu?»

Kral: «Ah!» dedi, «gerçekten de pek fazla acı çekiyorum, biraderim. Kulaklarım uğulduyor, ve kızgın parmaklar göğsümü tırmalıyor.»

Coictier kralın elini tuttu, kabiliyetli bir yüzle onun nabzını saymaya başladı.

Rym alçak sesle: «Bak, Coppenole» diyordu, «işte Coictier ile Tristan arasında bir kral. Onun bütün sarayı bu. Biri kendisi için hekim, öbürü de başkaları için cellât.»

Kralın nabzını tutarken Coictier gitgide daha telaşlı bir hal alıyordu. XI. Louis ona biraz kaygıyla bakıyordu. Coictier'nin üzüldüğü açıkça belli oluyordu. Zavallı adamcağızın kralın hastalığından başka çiftliği yoktu ki. O da, bunu elinden geldiği kadar işletiyordu.

En sonunda mırıldandı: «Ah! ah! Bu, gerçekten de önemli.»

Kral kaygıyla: «Değil mi?» dedi.

Hekim: **Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis (*)** dedi.

— «Allah kahretsin!»

— «Üç güne varmadan, bir adamı götürebilir bu.»

Kral: «Eyvah!» diye haykırdı. «İlâcı nedir birader?»

— «Ben de onu düşünüyorum, Efendimiz.»

XI. Louis'ye dilini çıkarttırdı. Başını salladı, yüzünü buruşturdu ve bütün bu yapmacıklar arasında, birdenbire: «Elbette, Efendimiz» dedi, «münhal bir piskoposluk tahsildarlığı olduğunu, benim de bir yeğenim bulunduğunu size anlatmam gerek.»

(*) Latince: «Hızlı, kesik kesik, gürültülü, düzensiz.» (Ç.n.)

Kral: «Tahsildarlığı yeğenine verdim, Jacques Efendi» dedi. «Yalnız, sen göğsümdeki şu ateşi çıkar.»

Hekim: «Efendimiz bu kadar merhametli olduklarına göre, Saint-André-des-Arcs Sokağı'ndaki evimin yapımında bana bir parça yardım etmeyi de esirgemezler.»

Kral: «Ya!» dedi.

Doktor: «Bütün param tükendi» diyordu. «Ev dam-sız kalırsa gerçekten de pek yazık olur Pek sade, orta halli eve değil, tahta kaplamaları süsleyen Jehan Fourbault'nun yağlıboya resimlerine yazık olur Havada uçan bir Diana (*) var ama, öylesine mükemmel, öylesine yumuşak, narin, öylesine masum davranışlı, başı bir ayla öyle güzel bezenmiş, taçlanmış, teni öylesine beyaz ki, ona pek merakla bakanlar baştan çıkıyor âdeta. Bir de bir Seres (**) var Bu da pek güzel bir tanrıçadır. Başında, tekesakalı ve daha başka çiçeklerle örülmüş güzel bir başak çelengiyle buğdayların üzerine oturmuş. Onun gözlerinden daha aşk dolu, bacaklarından daha yuvarlak, halinden daha yüce, elbisesinden daha iyi kuşanmış olanı görmek imkânsızdır. Bu, fırçanın yarattığı en masum ve en kusursuz güzelliklerden biridir

XI. Louis homurdandı: «Cellât! sözü nereye getirmek istiyorsun?»

— «Efendimiz, bu resimlerin üzerine bir dam gerek, pek önemsiz bir şey olmakla birlikte, benim hiç param yok.»

— «Dam için kaç para ister?»

— «Şey işlemeli, yaldızlı bakır bir dam çok çok ikibin lira.»

Kral: «Ah! Katil! Bir dişimi bile elmas değerine getirmeden sökmüyor!» diye haykırdı.

(*) Apollo'nun kız kardeşi. av. orman. bekâret tanrıçası. (Ç.n)

(**) Toprak, ekin, bereket tanrıçası. (Ç.n.)

Coictier: «Dama kavuşacak mıyım?» dedi.

— «Evet! cehennem dibine git ama, beni iyileştir.»

Jacques Coictier yerlere kadar eğildi:

— «Efendimiz, hastalığı içeri vurduran bir ilâç sizi kurtaracak. Belinize zeytinyağlı balmumu melhe-miyle, kilermeni, yumurta akı, yağ, sirkeyle yapılmış bir yakı koyarız. İhlamurunuza devam edersiniz. Efendimize biz kefiliz..»

Yanan bir mum yalnız bir sineği çekmez ki. Bay Olivier de, kralın cömert davranışlarını görünce, zamanın uygun olduğunu düşünerek: «Efendimiz...» dedi.

— «Gene ne var?» diye sordu XI. Louis.

— «Bay Simon Radin'in öldüğünden Efendimizin haberleri var mı?»

— «Ee, ne olmuş?»

— «Kendisi Danıştay'da kralın müşaviriydi.»

— «Ee, peki?»

— «Efendimiz, onun yeri boşaldı.»

Böyle konuşurken, Bay Olivier'nin kibirli yüzündeki küstah ifadenin yerini aşağılık bir ifade almıştı. Bir saraylı yüzünün tek yedeği bu.

Kral ona dik dik baktı ve kuru bir sesle: «An-lyorum...» dedi. «Bay Oliver, Mareşal De Bonci-caut derdi ki: «Denizde kum, kralda ihsan». Senin de mareşalin düşüncesine katıldığını görüyorum. Şimdi iyice kulak ver: Bizim iyi bir hafızamız vardır. '68'de şövalyelik öğrenimin için kendi dairemize seçtik seni; '69'da yüz lira maaşla (sen Paris lirası istiyordun) Pont De Saint-Cloud Şatosu muhafızlığına getirdik. Kasım '73'te Gergeole'e verilen emirnameyle seni, yaver Gil-gert'in yerine, Vincennes ormanı komutanlığına getir-dik; '75'te, Jacques Le Maire'in yerine Rouvray-lez-Sa-int-Cloud ormanı muhafız başkomutanı; '78'de yeşil balmumlu çifte mühürle mühürlenmiş beratla seninle eşine, Saint-Germain Okulu yanındaki pazar yerinde,

on Paris lirası bir gelir bağladık; '79'da seni, zavallı Jehan Daiz'in yerine Senart ormanı muhafız başkomutanı atadık; sonra Loches Şatosu komutanı; sonra Saint-Quentin valisi; sonra, Pont De Meulan komutanı yaptık, kendine oranın kontu adını verdin. Bir yortu gününde sakal tıraşı yapan her berberden alınan beş metelik cezanın üçünü sen, artanını da biz alıyoruz. Yüzünüze pek benzeyen Le Mauvais (*) soyadını değiştirmene razı olduk. '74 yılında, soylu sınıfımızın hiç de memnun olmamasına rağmen, sana bir tavus kuşu göğsü veren binbir renkli armalar ihsan ettik. Allah kahretsin! Daha doymadın mı? Denizin kumu yeteri kadar parlak, verimli değil mi? Bir alabalığın daha eklenmesi gemini batırabileceğinden korkmuyor musun? Efendi, kibir seni mahvedecek. Kibrin hemen arkasında hep felâket ve utanç vardır. Bunu düşün de sus!»

Sertlikle söylenen bu sözler üzerine Bay Olivier' nin öfkelenen yüzüne yeniden küstahlık geldi. Adeta yüksek sesle mırıldandı:

— «İyi, bugün kralın hasta olduğu belli. Hekime her şeyi hoş görüyor.»

XI. Louis bu küstah çıkışa kızacak yerde oldukça yumuşak konuştu:

— «Bak, seni Prenses Marie'nin nezdine Gand elçisi tayin ettiğimi unutuyordum.» Kral Flamanlara dönerek ekledi: «Evet, beyler, bu adam elçilik etti.» Yeniden Olivier'ye döndü: «İşte böyle, Bay Olivier, darılmaca yok, biz eski dostlarız. Vakit bir hayli geç oldu. İşimizi bitirdik. Beni tıraş et.»

Hiç şüphe yok ki okuyucularımız, Bay Olivier'nin bir Figaro olduğunu şu büyük üstat dram yapıcısı Kader'in XI. Louis'nin uzun ve kanlı komedisine

(*) Kötü Adam. (Ç.n.)

o kadar ince bir sanatla kattığı o korkunç Figaro (*), olduğunu anlamak için buraya kadar beklememişlerdir. Bu garip kişiyi burada anlatmaya girişmeyeceğiz. Bu kral berberinin üç adı vardı. Sarayda ona Geyik Olivier, halk arasında da Şeytan Olivier derlerdi. Gerçek adı ise Olivier Le Mauvais idi.

Böylece Olivier Le Mauvais krala surat asarak, Jacques Coictier'ye ters ters bakarak, kımıldamadan durdu. Ağzının içinde: «Evet, evet! Hekim!» diyordu.

XI. Louis garip bir babacanlıkla: «Evet!» dedi. «Ya, hekim! Hekimin senden daha çok itibarı var. Bu pek basit. O bütün vücudumuzu elinde tutuyor, sen ancak çenemizi. Hadi aldırma, benim zavallı berberim, her şey düzelir. Ben de Kral Chilpéric gibi bir eliyle sakalını tutma alışkanlığında olsaydım ne derdin ve senin görevin ne olurdu? Hadi bakalım, efendi, işinle uğraş, beni tıraş et. Gereken şeyleri git getir.»

Olivier, kralın alay etmeye kararlı olduğunu, onu kızdırmak bile mümkün olmadığını görünce, emirleri yerine getirmek üzere, homurdanarak dışarı çıktı.

Kral ayağa kalktı, pencereye yaklaştı, ve birdenbire, olağanüstü bir heyecanla camı açtı, ellerini çırpırak haykırdı:

— «A, evet! İşte Cité'nin göğünde bir kızılık. Başyargıç yanıyor. Bundan başka bir şey olamaz. Ya! benim iyi halkım! İşte en sonunda derebeylerinin yıkılmasında bana yardımcı oluyorsun!» Sonra, Flamanlara dönerek: «Beyler, gelin bakın» dedi. «Kızıl alevler saçan bir ateş değil mi bu?»

Gand'lı iki hemşeri yaklaştılar.

Guillaume Rym: «Büyük bir yangın» dedi.

Coppenole'ün birdenbire gözleri parlamıştı.

(*) Beaumarchais'nin büyük bir sanatla meydana getirdiği toplumsal tiyatro eserleri **Sevil Berberi** ile **Figaro'nun Düğünü**'ndeki Figaro'dan kinaye olarak berberlere verilen ad. (Ç.n.)

— «Ah! bu bana Hymbercourt derebeyinin evinin yanışını hatırlattı. Orada büyük bir ayaklanma olsa gerek.»

— «Öyle mi dersiniz, Bay Coppenole?»

XI. Louis'nin bakışı da hemen hemen çorapçının-ki kadar keyifliydi.

— «Orada karşıkoymak, direnmek çok zor olur değil mi?»

— «Valla, Efendimiz! Majesteleri orada pek çok savaş birliğini kırdırabilirler.»

Kral: «Ah! ben mi?» dedi. «Hiç de değil. Ben isteseydim...»

Çorapçı, cesaretle: «Bu ayaklanma benim tahmin ettiğim gibiyse, Efendimiz, siz istesenez bile...»

XI. Louis: «Efendi» dedi, «emrimdeki kuvvetlerden iki birlikle, bir de yılancık topu ateşiyle bir ayaktakımı kalabalığının hakkından gelinir.»

Guillaume Rym'in kendisine yaptığı işaretlere rağmen çorapçı krala kafa tutmaya kararlı görünüyordu.

— «Efendimiz, İsviçreli de ayaktakımıydı. Bur gonya Dükü Hazretleri büyük bir soylu kişiydi, bu ayaktakımına da hiç aldırış etmiyordu. Grand son Savaşında, Efendimiz, şöyle bağırıyordu. «Topçular! şu köylülerin üzerine ateş!» Saint Georges adına da yemin ediyordu. Ama, başyargıç Scharnachtal bal-yozuyla ve adamlarıyla asil dükün üzerine saldırdı; manda derili köylülerle karşılaşınca da, o parlak Bur gonya ordusu, bir taş çarpınca canının kırılması gibi parçalandı. Orada serseriler pek çok şövalyeyi öldürdüler; M. De Château-Guyon bataklık bir tarlada iri atıyla birlikte ölü bulundu.»

Kral: «Dostum» dedi, «siz bir savaştan söz ediyorsunuz. Burada söz konusu olan bir ayaklanma. Kaş-larımı çatmak istediğim anda hakkından gelirim!»

Öteki ilgisizlikle karşılık verdi:

— «Olabilir, Efendimiz. Öyleyse, daha halkın saati gelmemiş demektir.»

Guillaume Rym araya girmesinin gerektiğini düşündü.

— «Bay Coppenole, güçlü bir kralla konuşuyorsunuz.»

Çorapçı derin bir ciddiyetle: «Biliyorum» dedi.

Kral. «Sayın dostum Rym, bırakın söylesin» dedi. «Bu açıksözlülük hoşuma gidiyor. Babam VII. Charles gerçeğin hasta olduğunu söylerdi. Bense gerçeğin öldüğünü, günahlarını çıkartacak rahip de bulamadığını sanıyorum. Bay Coppenole bana yanıldığımı gösteriyor.» Sonra içtenlikle elini Coppenole'ün omuzuna koyarak konuştu: «Bay Jacques diyordunuz ki...»

— «Efendimiz, diyorum ki, belki siz haklısınız, halkın saati sizin ülkenizde daha gelmemiş olabilir.»

XI. Louis ona keskin bir bakışla şöyle bir baktı:

— «O saat ne zaman gelir, efendi?»

— «Onun çaldığını duyarsınız.»

— «Acaba hangi saat kulesinde çalacak?»

Coppenole sakın ve köylüce bir tavırla kralı pen cereye yaklaştırdı.

— «Dinleyin, Efendimiz! Şurada bir burç, bir çan kulesi, toplar, burjuvalar, askerler var. Kulenin çanları uğuldayınca, toplar gürleyince, kale burcu büyük gürültüyle yıkılınca burjuvalar ve askerler avaz avaz bağırışp birbirlerini öldürünce saat çalacaktır.»

Louis'nin yüzü kaygılı ve dalgın bir hal aldı. Bir süre sessiz durdu. Sonra, yavaşça, bir atın boynunu okşarcasına eliyle burcun kalın duvarına vurdu.

— «Yo, hayır!» dedi. «Sen öyle kolay kolay yıkılmazsın, değil mi, benim sevgili Bastille'im?» Sert bir hareketle, cüretli Flamana doğru döndü: «Siz hiç ömrünüzde bir ayaklanma gördünüz mü, Bay Jacques?»

«Ben onu yaptım» dedi çorapçı.

Kral: «Bir ayaklanma yapmak için nasıl davranıyorsunuz?» dedi.

Coppenole: «Ah! hiç de zor bir şey değil. Yüzlerce şekli var» diye karşılık verdi. «Önce şehirden hoşnut olmamak gerek. Bu durum da pek seyrek değildir. Sonra da şehirlerin karakteri. Gand şehrindekiler ayaklanmaya uygundurlar. Onlar hep hükümdarın oğlunu severler ama, hükümdarı hiç sevmeyiz. İşte böyle! Diyelim, bir sabah benim dükkâna gelirler. «Coppenole Baba, durum şöyle, şöylo. Flandra Prensesi bakanlarını kurtarmak istiyor, başyargıç haracı iki katına çıkarıyor» derler, ya da başka bir şey söylerler; ne isterlerse. Ben de, işi-gücü orada bırakırım, çorapçı dükkânımdan dışarı fırlar, sokağa atılır, ve bağırırım: «Yağmaya!» Oralarda hep delik bir fıçı bulunur. Üzerine çıkarım, yüksek sesle de aklıma geleni, içimde dert olan her şeyi söylerim; insan da, halktan olunca, Efendimiz, hep içine dert olan bir şeyleri vardır. O zaman herkes birikir, bağırışılır, kilisede tehlike çanları çalınır, askerlerin silâhları alınır, halk silâhlandırılır. Pazardaki kimseler de buna katılır, herkes ayaklanır! Derebeyliklerde derebeyler, kasabalarda kasabalılar, köylerde köylüler bulunduğu sürece bu hep böyle olacaktır, Efendimiz.»

— «Peki, kime karşı böyle ayaklanıyorsunuz?» diye sordu kral. «Yargıçlarınıza karşı mı, efendilerinize karşı mı?»

— «Bazan efendilerimize karşı. Yerine göre. Bazan da düke karşı.»

XI. Louis gitti yerine oturdu, gülümseyerek: «Ah! burada, ancak yargıçlarla uğraşıyorlar!» dedi.

O sırada Geyik Olivier içeri girdi. Ardından da kralın elbiselerini taşıyan iki genç soylu kişi geliyordu. Yalnız, XI. Louis'nin gözüne asıl başka bir şey çarptı: Berberin yanında ayrıca Paris zabıta amiri ve devriye komutanı vardı; ikisi de pek üzgün görünüyordu. Kinci berber de üzgün görünüyordu ama, içten içe sevinçliydi. Söze o başladı:

— «Majestelerinden getirdiğim uğursuz haberden dolayı özür dilerim.»

Kral sertçe dönerken sandalyesinin ayaklarıyla döşemenin üzerindeki hasırı yırttı.

-- «O da ne demek öyle?»

Geyik Olivier, şiddetli bir darbe indirmeye hazırlandığı için sevinen bir adamın kötü yüzüyle: «Efendimiz, ayaklanan halk Adliye Sarayı başyargıcının üzerine yürümüyor.»

— «Ya kimin üzerine yürüyor öyleyse?»

— «Sizin, Efendimiz.»

Yaşlı kral, bir delikanlı gibi dimdik ayağa fırladı:

— «Sözlerini açıkla, Olivier! Sözlerini açıkla! Kafana da iyi dikkat et, efendi, çünkü Saint-Lô haçı üzerine yemin ederim ki yalan söylüyorsan Luxembourg derebeyinin boynunu kesen kılıç seninkini biçemeyecek kadar da çentikli değildir!»

Yemin korkunçtu. XI. Louis ömründe ancak iki defa Saint-Lô haçı üzerine yemin etmişti.

Olivier karşılık vermek üzere ağzını açtı:

— «Efendimiz.

Kral sert bir tavırla onun sözünü kesti:

— «Diz çök! Tristan, bu adama dikkat et!»

Olivier diz çöktü, ve soğukkanlılıkla konuştu:

— «Efendimiz, bir büyücü kadını sizin mahkemeniz ölümüne mahkûm etmiş. Kadın Notre-Dame Kilisesi'ne sığınmış. Halk zora başvurarak onu oradan almak istiyor. Ayaklanmadan gelen zabıta amiri ve devriye komutanı, bunlar gerçek değilse, beni yalanlamak için işte buradalar Halk Notre-Dame'i kuşattı.»

Kral sapsarı kesilmişti, öfkeden titreyerek, alçak sesle: «Olur şey değil!» dedi. «Notre-Dame ha! Demek ki benim iyi kalpli koruyucumu kendi Notre-Dame Kilisesi'nde kuşatıyorlar, öyle mi? Ayağa kalk, Olivier Hakkın var Simon Radin'in görevini sana verdim. Hakkın var Saldırılan benim. Büyücü kadın kilisenin

koruması altında, kilise de benim korumam altında. Ben de söz konusu olanı başyargıç sanıyordum! Bana karşı bu!»

O zaman, öfkeden gençleşerek, iri adımlarla yürümeye başladı. Artık gülmüyordu, korkunçtu, gidip geliyordu. Tilki şimdi sırtlan haline girmişti. Konuşmamaktan tıkanır gibi oluyordu; dudakları kımıldıyor, sıska yumrukları büzülüyordu. Birdenbire, başını kaldırdı, içeri çökük gözleri ışık saçar gibi oldu, sesi de borazan gibi çınladı.

— «Vur, Tristan! Öldür, vur şu alçakları! Hadi, Tristan, dostum! Öldür! öldür!»

Bu taşkınlık geçtikten sonra geldi yerine oturdu, zor tuttuğu soğuk bir öfkeyle konuştu:

— «Tristan, buraya gel! Bizim yanımızda, bu Bastille hapisanesinde Gif Kontu'nun elli mızraklı man gası var, hepsi üçyüz süvari eder, onları alırsın. Emir subayımız M. De Châteaupers'in okçu birliği de var, onu da alırsın. Sen jandarma komutanısın, jandarma kıtında adamların var, onları da alırsın. Saint-Pol Konağı'nda, Veliaht Hazretleri'nin yeni muhafızlarından kırk okçu bulursun, onları da al; sonra da bütün bunlarla Notre-Dame'a koşarsın. Ya! Paris'in işsiz-güçsüz efendileri, işte böyle Fransa tahtına, Notre-Dame'ın kutsallığına, bu halk toplumunun huzuruna saldırırsın, öyle mi? Hepsini öldür, Tristan! hepsini öldür! Kaçabilen ancak Montfaucon (*) için kaçmış olsun.»

Tristan eğildi.

— «Başüstüne, Efendimiz!» dedi. Bir süre sessizlikten sonra ekledi: «Büyücü kadını ne yapayım?»

Bu soru kralı düşündürdü.

— «Ya!» dedi, «büyücü kadın, ya! M. d'Estouteville, halk onu ne yapmak istiyordu?»

Paris zabıta amiri: «Efendimiz, öyle sanıyorum ki»

(*) Paris'te darağacının bulunduğu yer. (Ç.n.)

dedi, «madem halk onu Notre-Dame sığınağından koparıp almaya geldi, demek ki bu cezasız kalma işi halkı rahatsız etti, büyücüyü asmak istiyorlar.»

Kral derin derin düşünür gibi oldu, sonra Tristan l'Hermite'e döndü:

— «Peki, efendi, halkı kılıçtan geçir, büyücü kadını da ipe çek.»

Rym alçak sesle Coppenole'e: «İşte bu» dedi, «halkı istediği şey için cezalandırmak, sonra da onun istediğini yapmak.»

Tristan: «Başüstüne, Efendimiz» dedi. «Büyücü kadın hâlâ Notre-Dame'ın içindeyse, sığınağa rağmen onu oradan almalı mı?»

Kral kulağını kaşıyarak: «Allah kahretsin... sığınak ya!» dedi. «Bu kadının asılması da gerek.»

Sözün burasında, sanki birden aklına bir şey gelmiş gibi diz çökerek sandalyesine saldırdı. Şapkasını çıkardı, sandalyenin oturulacak yerine koydu. Şapkanın üzerindeki kurşun muskalardan birine dindarca bir saygıyla bakarak ellerini kavuşturdu:

— «Ah!» dedi, «Notre-Dame de Paris, benim lütufkâr koruyucum, bağışla beni! Bunu sadece bir kere yapacağım. Bu suçlu kadını cezalandırmak gerek. Sana yemin ederim ki, kutsal Meryem Anamız, benim iyi yürekli koruyucum, bu, senin sevimli korumana lâyık olmayan bir büyücüdür. Biliyorsun ki çok dindar bir hayli hükümdar. Tanrı'nın zaferi, hükmetme gereği uğruna kiliselerin dokunulmazlığını çiğnediler İngiltere piskoposu Saint Hugues Kral Edwad'a bir büyücünün kendi kilisesinde yakalanmasına izin verdi. Benim efendim, Fransa kralı Saint Louis (*) aynı konuda Saint Paul Hazretleri'nin kilisesinin dokunulmazlığını bozdu; Kudüs kralının oğlu Alphonse Saint-Sépulere Kilisesi'ne saldırdı. Bu seferlik beni bağışlayın, Notre Dame de Paris! Bir daha asla yap-

(*) Fransa kralı IX. Louis. (Ç.n.)

mam; size de, geçen yıl Notre-Dame d'Ecouys'ye verdiğimin eşi, güzel bir gümüş şamdan hediye ederim. Tanrı kabul etsin.»

Haç işareti yaptı, ayağa kalktı, şapkasını giydi, Tristan'a döndü.

— «Çabuk ol, efendi» dedi. M. De Châteaupers'i de yanına al. Tehlike çanlarını çaldırırsın. Halkı ezersin. Büyücüyü de yakalarsın. Karar verildi. İdam soruşturmasını da senin yapmanı istiyorum. O konuda bana hesap vereceksin. Hadi bakalım, Olivier, bu gece yatmayacağım artık, tıraş et beni.»

Tristan l'Hermite eğildi ve dışarı çıktı. O zaman kral bir el hareketiyle Rym'le Coppenole'e izin verirken: «Tanrı sizi korusun, benim iyi dostlarım Flaman Baylar» dedi. «Gidin biraz dinlenin. Gece ilerliyor, ak şamdan çok sabaha yakınız.»

İkisi de çekildiler, Bastille komutanının önderliğinde dairelerine giderken Coppenole, Guillaume Rym'e: «Hım!» diyordu, «öksüren bir kraldan bıktım artık! Burgonya kralı sarhoş Charles'ı gördüm ben, hasta XI. Louis'den çok daha iyi kalpliydi.»

Rym: «Bay Jacques» diye karşılık verdi, «kralların şarabı ihlamurlarından daha az gaddardır da ondan.»

VI

BOŞUNA YANAN KÜÇÜK ALEV

Gringoire, Bastille'den çıkar çıkmaz, ipini koparan bir at hızıyla, Saint-Antoine Sokağı'ndan aşağı indi. Bandoyer Kapısı'na gelince, dosdoğru, meydanın ortasında dikili duran taştan yapılmış haça yürüdü; sanki haçın basamaklarında oturan kara elbiseli, kara külâhlı adamın yüzünü karanlıklar içinde görebilirmiş gibi: «Siz misiniz, üstat?» dedi.

Karalar giyinmiş adam ayağa kalktı:

— «Öf be! Beni heyecandan öldürdün, Gringoire. Saint-Gervais Kulesi'ndeki adam sabahın saat bir buçuğunu ilân etti.»

Gringoire: «Ah! suç bende değil, devriyede, kral da» dedi. «Büyük bir tehlikeden kıl payı kurtuldum! Hep asılmak tehlikesiyle karşılaşıyorum. Bu da, benim kaderim.»

Öteki: «Sen her şeyden kurtulursun» dedi. Ama, hadi çabuk olalım. Parolayı öğrendin mi?»

— «Üstat, düşünün ki, kralı gördüm ben! Oradan geliyorum. Bacağında yünlü bir potur var. Tam bir macera bu!»

— «Ah! laf dolabı! Senin maceran benim umurumda mı? Serserilerin parolasını öğrendin mi?»

— «Öğrendim. Gönlün rahat etsin! 'Boşuna ya nan küçük alev İşte parola bu.»

— «İyi. Yoksa kiliseye kadar gidemezdik. Serseriler yolları tuttular Bereket versin ki direnmeyle karşılaştılar sanırım. Belki gene de vaktinde yetişebiliriz.»

— «Evet, üstat. Yalnız, Notre-Dame'dan içeri nasıl gireceğiz?»

— «Kulelerin anahtarı yanımda.»

— «Peki, sonra nasıl çıkacağız?»

— «Manastırın arkasındaki boş arsaya. Oradan suya ulaşan bir küçük kapı var. Onun da anahtarı bende; bu sabah da, oraya bir kayık bağladım.»

Gringoire gene: «Gerçekten de asılmaktan kıl payı kurtuldum!» dedi.

VII

CHATEAUPERS, İMDADA YETİŞ!

Okuyucu belki de Quasimodo'yu içinde bıraktığı-

mız tehlikeli durumu hatırlıyordu. Her yandan sarılan zavallı sağır bütün cesaretini değilse de hiç olmazsa çingene kızını kurtarmak —kendini değil, çünkü kendini düşünmüyordu— umudunu kaybetmişti. Çılgınlar gibi galeride koşuyordu. Notre-Dame, serserilerin eline geçecekti. Birdenbire, dört-nala gelen atların nal sesi komşu sokakları kapladı, uzun bir meşale dizisiyle, mızraklarla dizginleri yana yatırarak kalabalık bir süvari kolu, korkunç seslerle, bir kasırga gibi meydana doldurdu:

— «Fransa! Fransa! Serserileri biçin! Châteaupers, imdada yetiş! Jandarma kıtası! Jandarma kıtası!»

Serseriler ürktüler, yüz-geri ettiler

Quasimodo hiçbir şey duymuyor, yalın kılıçları, meşaleleri, kargıların demirini, bütün o, başlarındaki Yüzbaşı Phoebus'ü tanıdığı süvari birliğini, serserilerin şaşkınlığını, bir kısmında dehşeti, en iyilerinde endişeyi gördü, bu umulmadık yardımdan öyle bir güç kazandı ki, galeriye adım atan ilk saldırganları kiliseden dışarı fırlattı.

Bu birdenbire çıkagelenler gerçekten de kralın kuvvetleriydi.

Serseriler kahramanca davrandılar. Umutsuz bir şekilde savundular. Yan taraftan Saint-Pierre-aux-Boeufs Sokağı'ndan ve arkadan Parvis Sokağı'ndan sarılmışlar, hâlâ kuşattıkları, Quasimodo'nun koruduğu Notre-Dame'a sıkıştırılmışlardı; hem kuşatan, hem de kuşatılan durumundaydılar. Daha sonraları, 1640'ta, Torino Kuşatması'nda, kuşattığı Savoya Prensi Thomas ile kendisini kuşatan Leganez Markisi arasında kalan, mezartaşının dediği gibi **Taurinum obsessor idem et obsessus** (*) Kont Henri d'Harcourt'un içinde bulunduğu garip durumdaydılar.

(*) Latince: «Torino'yu kuşatan, aynı zamanda kuşatılan.»
(Ç.n.)

Göğüs göğse çarpışma korkunç oldu. P Mathieu'nün dediği gibi, kurt etine köpek dişi. Aralarında Phoebus De Châteaupers'in pek yiğitçe davrandığı süvariler hiç kimsenin canını bağışlamıyordu, ince-uzun kılıçtan kurtulanı pala yakalıyordu. İyi silâhlanmamış olan serseriler öfkeden köpürüyorlar, rastgeleni ısırıyorlardı. Erkekler, kadınlar, çocuklar atların sağrısına, göğsüne atılıyorlar, ve kediler gibi dişleriyle, ellerinin, ayaklarının tırnaklarıyla asılıyorlardı. Kimisi meşalelerini okçuların yüzüne dayıyordu, kimisi demir kancaları süvarilerin boynuna saphıyor, kendine doğru çekiyordu. Düşenleri parçalıyorlardı.

İçlerinden bir tanesinin elindeki parlak geniş orakla uzun zaman atların bacaklarını biçtiği görüldü. Adam korkunçtu. Burundan gelen bir sesle türkü söylüyor, durmadan da orağını savurup geri çekiyordu. Her vuruşta çevresinde kesilmiş uzuvlardan geniş bir çember çiziyordu. Böylece, atların en yoğun oldukları yere doğru, bir buğday tarlasını biçmeye başlayan çiftçinin sakın yavaşlığı, baş sallayışı, düzenli soluğuyla ilerliyordu. Clopin Trouillefou idi bu. Bir ok onu yere serdi.

Bu sırada pencereler yeniden açıldı. Kralın adamlarının savaş naralarını işiten komşular olaya karışmışlardı, bütün katlardan serserilerin üzerine kurşun yağıyordu. Parvis Meydanı, fitilli tüfek yaylımateşinin çizdiği kalın bir dumanla dolmuştu. Bu meydana Notre-Dame'in cephesi, ve çatı pencerelerinin tepesinden soluk benizli birkaç hastanın baktığı Paris Hastanesi belli-belirsiz seçiliyordu.

En sonunda serseriler boyun eğdiler. Yorgunluk, iyi silâhlardan yoksun oluşları, ansızın gelen baskının verdiği korku, pencerelerden açılan fitilli tüfek yaylımateşi, kralın adamlarının kahramanca çarpışması, hepsi, onları yendi. Kuşatanların hattını zorladılar, Parvis Meydanı'nda bir yığın ölü bırakarak dört-bir yana kaçışmaya başladılar.

Quasimodo çarpışmaktan bir an geri kalmamıştı. Bu geri çekilişi görünce, iki dizi üzerine çöktü, ellerini gökyüzüne kaldırdı. Sonra, sevinçten sarhoş bir halde, koştu; uçan bir kuş hızıyla, o kadar korkusuzca, gözünü budaktan esirgemedен savunduğu o hücreye doğru ıktı. Artık bir tek dşnesi vardı: İkinci defa kurtardığı kimsenin karşısında diz kmek.

Hücreye girdiği vakit orayı boş buldu.

I

MİNİK PATİK

Serseriler kiliseyi kuşattığında Esmeralda uyuyordu. Kısa zaman sonra, binanın çevresinde boyuna artan gürültü, ve kendisinden önce uyanan geçisinin melemesi onu bu uykudan uyandırmıştı. Doğrulup oturmuş, dinlemiş, bakmış, sonra da ışıktan ve gürültüden ürkererek kendini hücreden dışarı atmış ve görmüştü.

Meydanın görünüşü, orada çırpınan görüntü, bu gece saldırısının düzensizliği, kurbağa sürüsü gibi zıplayan, karanlıklar içinde yarı yarıya seçilebilen bu iğrenç halk topluluğu, bu boğuk sesli kalabalığın kurbağa sesi, bu karanlıkta, bataklıkların sisli yüzeyini çizip geçen gece ışıkları gibi koşan, karşılaşan şu birkaç kıızıl meşale... bütün bu manzara onun üzerinde büyücü hayaletleriyle kilisenin taş canavarları arasında açılan esrarlı bir savaş etkisi yarattı. Çocukluğundan beri Çingene kabilesinin inançlarıyla dopdolu olduğundan ilk düşüncesi şu oldu: Geceye özgü bu garip yaratıkları belki de, uğursuz büyücülükleri sırasında, birdenbire, habersizce görmüştü. O zaman, dehşete kapıldı, sefil yatağından daha az korkunç kâbuslar bekleyerek, hücreesine büzülüp saklandı.

Ne var ki, korkunun ilk dumanları yavaş yavaş dağılmıştı; durmadan artan gürültüden, ve gerçeğin daha başka birçok işaretlerinden, çevresinin hayaletler-

le değil, insanlarla sarılmış olduğunu sezinledi. Bunun üzerine, dehşeti, artmaksızın, biçim değiştirdi. Onu sığınağından çekip alacak bir halk ayaklanması olabileceğini düşündü. Hayatını, umudunu, ilerisi için hep belli-belirsiz aklına getirdiği Phoebus'ü yeniden kaybetme düşüncesi, zayıflığının derin hiçliği, her kapının kapalı oluşu, hiçbir destek bulunmaması, yüz-üstü bırakılmış olması, yalnızlığı... bütün bu düşünceler ve daha binlercesi onun gücünü tüketmişti. Başı yatağının üzerinde, elleri başının üstünde kavuşmuş, kaygı, tasa, ürperti içinde yere diz çökmüştü. Bir Çingene'ydi, putatapardı ve payendi, ama, gene de hıçkırıklarla, yüce Tanrı'dan merhamet istemeye, sığınağının sahibi Meryem Ana'ya dua etmeye başladı. İnsan, hiçbir şeye inanmasa bile, hayatta öyle anlar vardır ki, içinde bulunduğu tapınağın inancını benimser

Uzun zaman böylece, diz çökmüş bir halde, gerçekte dua etmekten çok titreyerek, bu öfkeli kalabalığın gitgide yaklaşan soluğuyla donarak, bu şiddetten hiçbir şey anlamadan, nelerin hazırlandığını, ne yapıldığını, ne istendiğini bilmeden, yalnız korkunç bir sonucu sezerek, olduğu yerde kaldı.

İşte bu sıkıntının ortasında yanıbaşında birinin yürüdüğünü duydu. Döndü: Birinin elinde fener bulunan iki adam hücreesine girmişti. Hafif bir çığlık kopardı.

Kendisine hiç de yabancı gelmeyen bir ses: «Korkma, benim» dedi.

— «Kimsiniz siz?» diye sordu kız.

— «Pierre Gringoire.»

Bu ad ona güven verdi. Gözlerini kaldırdı; gerçekten de, şairi tanıdı. Ama, onun yanında kararlar giyinmiş, başından ayağına kadar örtülü ve sessizliğiyle kızın dikkatini çeken biri vardı.

Gringoire alınmış gibi bir sesle: «Ya! Djali, beni senden önce tanıdı!» dedi.

Gerçekten de keçicik Gringoire'ın kimliğini belirt-

mesini beklememişti. Şair içeri girer girmez sevgiyle, dizlerine sürtünerek onu okşamalarıyla, beyaz tüyle-riyle kapladı; tüy değıştirme mevsimindeydi çünkü. Gringoire da onun okşamalarına karşılık verdi.

Çingene kızı alçak sesle: «Kim var orada sizin ya-nınızda?» diye sordu.

Gringoire: «Merak etme» dedi. «Dostlarımdan bi-ri.»

Ondan sonra filozof, fenerini yere koyarak, döşe-me taşlarının üzerine çömeldi, Djali'ye sarılarak he-yecanla haykırdı:

— «Ah! işte zarif bir hayvan, hiç şüphesiz büyük-lüğünden çok temizliği bakımından hatırı sayılır bir yaratık ama, akıllı, becerikli, bir dil bilgini gibi de oku-muş! Hadi bakalım, Djali'ciğim, güzel hünelerini unutmadın ya? Üstat Jacques Charmolue nasıl yapı-yor?..»

Karalar giyinmiş adam onun sözünü tamamlama-sına imkan vermedi. Gringoire'a yaklaştı, omuzundan sertçe itti. Gringoire doğrulup kalktı.

— «Doğru ya» dedi, «acelemiz olduğunu unutu-yordum. Ama, üstadım, bundan dolayı da insan böy-le zorlanır mı!.. Sevgili, güzel kızım, senin de, Djali'-nin de hayatınız tehlikede. Seni yakalamak istiyorlar. Biz senin dostunuz, kurtarmaya geldik. Arkamızdan gel!»

Kız büyük bir heyecanla: «Doğru mu?» diye hay-kırdı.

— «Evet, hem de pek doğru. Çabuk gel!»

Esmeralda: «Peki öyle olsun. Ama, arkadaşımız niçin hiç konuşmuyor?» diye kekeledi.

Gringoire: «Ah!» dedi, «anasıyla babası garip in-sanlarmış, ona böyle sessiz bir yaradılış vermişler.»

Kızın bu açıklamayla yetinmesi gerekiyordu. Gringoire onun elini tuttu. Arkadaşı feneri yerden aldı, ve önden yürümeye başladı. Korku kızı şaşkına çevirmişti. Kendisini götürmelerine karşıkoymadı, hiç

ses çıkarmadı. Keçi de, zıplayarak, onların peşinden gidiyordu. Gringoire'ı gördüğüne öylesine sevinmişti ki, boynuzlarını onun bacaklarının arasına sokmaya çalışıyor, her an onu sendeletiyordu.

Filozof, her düşme tehlikesini atlattığında: «İşte hayat bul!» diyordu. «Bizi düşürenler, çoğu zaman, en iyi dostlarımızdır!»

Çabucak kulelerin merdivenlerini indiler, koyu karanlıklar ve yalnızlık içinde korkunç bir tezat me-
dana getiren müthiş bir gürültüyle çın-çın öten kilise-
nin içinden geçtiler, Kızıl Kapı'dan manastırın avlusuna çıktılar. Manastır ıssızdı; rahipler dua etmek için, hep birlikte, piskoposluğa kaçmışlardı. Avlu bomboştu. Birkaç uşak, ürkmüş, karanlık köşelere büzülüp gizlenmişlerdi. Bu avludan arsaya açılan küçük kapıya doğru yöneldiler. Karalar giyinmiş adam yanındaki bir anahtarla kapıyı açtı. Bu arsanın, kilisenin arkasında, Cité'den yana duvarlarla çevrili, adanın sınırını teşkil eden, Notre-Dame'ın ruhani meclisine ait, bir toprak dili olduğunu okurlarımız bilirler. Burasını tamamiyle ıssız buldular. Burada, görünüşte daha az gürültü vardı henüz. Serserilerin saldırı uğultusu onlara daha çok bulanık, daha az cırlak bir perdeden geliyordu. Suyun akıntısı boyunca esen serin rüzgâr arsanın ucuna dikili tek ağacın yapraklarını oldukça hatırı sayılır bir sesle sallıyordu. Öyleyken, gene de hâlâ tehlikenin pek yakınındaydılar. Kendilerine yakın binâlar piskoposlukla kiliseydi. Piskoposluğun içinde büyük bir kargaşalık olduğu iyice belliydi. Kapkaranlık kütlesi bir pencereden öbürüne koşan ışıklarla çizgilenmişti; tıpkı, kâğıt yakıldığı vakit, üzerinde parlak kıvılcımların binlerce garip hareketler yaptığı karanlık bir kül yığınının kalması gibi. Yanda, Notre-Dame'ın o muazzam kuleleri, üzerinde yükseldikleri uzun kubbealtıyla, avluyu dolduran kızıl geniş ışık üzerinde kapkara ortaya çıkıyor, böyle arkadan görülünce bir devler ocağının dev ölçüde iki kütük desteğine benziyordu.

Her yandan, Paris'ten görülebilen her şey ışıkla karışan bir gölge içinde sallanıyordu. Rembrandt'ın tablosunda böyle fon'lar vardır.

Fenerli adam dosdoğru arsanın ucuna yürüdü. Orada, suyun tam kıyısında, ince tahtalarla birbirine kenetlenmiş kazıklardan yapılmış bir çitin, kurt yenikli yıkıntısı vardı; üzerine alçak bir asma, açık bir elin parmakları gibi yayılan sıska dallarıyla dolanmıştı. Arkada bu parmaklığın yaptığı gölgenin içinde, küçük bir kayık saklıydı. Adam Gringoire'a ve beraberindekine bu kayığa binmelerini işaret etti. Keçi de peşlerinden kayığa atladı. Adam en son bindi. Sonra kayığın ipini kesti, tekneyi uzun bir kancayla kıyıdan uzaklaştırdı. İki küreği yakalayarak, öne oturdu, bütün gücüyle açığa doğru kürek çekmeye başladı. Seine ırmağı orada bir hayli akıntılıdır; onun için, adanın ucundan ayrılmakta epeyce zorluk çekti.

Kayığa girer girmez Gringoire'ın ilk işi keçiye dizlerinin üzerine almak oldu. Kendisi arkaya yerleşti, ve yabancından yana anlatılamaz bir kaygı duyan kız da şairin yanına büzülüp oturdu.

Bizim filozof kayığın yola koyulduğunu anlayınca ellerini çırpı, ve Djali'yi boynuzlarının arasından öptü:

— «Ah!» dedi, «işte çok şükür dördümüz de kurtulduk!» Derin bir düşünür haliyle de şunları ekledi: «Büyük girişimlerin mutlu sonuçlarını insan bazan da hileye borçlu olur.»

Kayık ağır ağır sağ kıyıya doğru ilerliyordu. Kız gizli bir dehşetle yabancı adamı inceliyordu. Adam el fenerinin ışığını büyük bir dikkatle yeniden örtmüştü. Geminin önünde bir hayalet gibi, karanlıklar içinden ancak seçilebiliyordu. Hep inik duran geniş külâhı ona bir maske işi görüyordu. Kürek çekerken geniş kara yenlerin sarktığı kollarını her aralayışında

iki büyük yarasa kanadı sanılırdı. Ayrıca, şimdiye kadar bir tek kelime söylememiş, soluğu bile çıkmamıştı. Kayığın boyunca suyun binlerce kıvrımının fışirtısına karışan, küreğin gidip gelirken çıkardığı sestten başka ses yoktu.

Gringoire birdenbire haykırdı:

— «Yaşasın be! Askalafoslar (*) kadar şen ve neşeliyiz. Pitagoras'çılar, ya da balıklar gibi sessiz duruyoruz! Hey, dostlarım, birinin benimle konuşmasını isterdim. — İnsan sesi insan kulağı için tatlı bir çalgı sesidir. Bunu söyleyen ben değilim, İskenderiyeli Didimos; ünlü sözlerdir bunlar. Hiç şüphe yok ki İskenderiyeli Didimos küçümsenecek bir düşünür değildir. Bir kelime, güzel kızım! yalvarırım, bir tek kelimecik söyle bana! Sahi, aklıma geldi: Hani sizin sevimli, eşsiz bir dudak bükme maskaralığınız vardı? Gene öyle yapıyor musunuz? Dostum, biliyor musunuz ki mahkemenin sığınak yerleri konusunda tam bir yargı yetkisi vardır, ve Notre-Dame'daki hücrede büyük bir tehlikeyle karşı karşıyaydınız? Ne yazık ki o küçücük sinekkuşu, yuvasını timsahın ağzının içine kurar. Üstat, işte kendisini gösteren ay — Bizi farketmesinler de. Küçükhanımı kurtarmakla övülecek bir iş görüyoruz ama, yarasalar bizi yakalarlarsa, kral adına asarlar. Yazık! İnsanın davranışları iki yönlüdür. Sende mükâfatlandırılanı bende yere çarparlar. Catilina'yı ayıplayan Sezar'ı beğenir. Öyle değil mi, üstadım? Bu felsefe konusunda düşünceniz nedir? Ben içgüdü, doğa felsefesinden yanayım, ut *apes geometriam* (**) — Hadi bakalım! kimse bana karşılık vermiyor. Her ikinizin de ne kadar tersliği üzerinde! Tek başıma konuşmam gerekiyor. Biz buna, trajedide, «monolog» de-

(*) Grek efsanelerinde baykuş haline getirilen yaratıklar (Ç.n.)

(**) Latince: «Arıların geometriyi bildikleri gibi.» (Ç.n.)

riz. Allah kahretsin! Size haber vereyim ki Kral XI. Louis'yi gördüm ben, bu tekerlemeyi de ondan öğrendim. — Demek ki, Allah kahretsin, Cité'de hâlâ korkunç bir gürültü koparıyorlar. — Çirkin, kötü, yaşlı bir kral o. Baştan aşağı kürklere sarınmış. Hâlâ bana epitalam'ımın parasını verecek; üstelik, dün akşam asılmaktan zor kurtuldum elinden; bu da, doğrusu ya, hiç işime gelmezdi. Değerli adamlara karşı son derece cimri davranıyor. Köln'lü Salvien'in *Adversus avaritiam* (*) adlı dört kitabını okuması gerek. Şüphesiz' edebiyatçılara karşı davranışında pek dar görüşlü, son derece barbarca zulümler yapan bir kral. Halkın üzerine, para çekmek için konulmuş bir sünger. Onun cimriliği bütün öteki uzuvların zayıflığından dolayı şişen dalak gibi. Onun için, devrin sertliğine karşı yükseltelen şikâyetler hükümdara karşı mırıltı haline geliyor. Bu sofu, yumuşak insan görünüşünün altında, kırılıyor, cellât kütükleri kandan çürüyor, hapisaneler çok dolu bir mide gibi patlıyor. Bu kralın alan bir eliyle asan bir eli var. Tuz Vergisi hatunla, Dar-ı Ağacı Efendi'nin davavekilidir o. Büyükler şereflerinden oluyorlar, küçükler de durmadan yeni yükümler altında eziliyorlar. Ölçüyü aşan bir hükümdar bu. Ben bu kralı hiç sevmiyorum. Ya siz, üstadım?»

Karalar giyinmiş adam geveze şairin eleştirilerine ses çıkarmıyordu. Cité'nin ardından gelen akıntıyı bugün bizim Saint-Louis Adası adını verdiğimiz Notre-Dame Adası'nın önünden gelen akıntıdan ayıran zorlu, akıntıya karşı savaşır duruyordu.

Gringoire birdenbire söze başladı:

— «Şu da var, üstat! Biz o kudurmuş serseriler arasından geçerek tam avluya geldiğimiz sırada, şu sizin sağır, zavallı bir küçüğün beynini krallar galerisinin parmaklığı üzerinde parçalıyordu, gördünüz mü?

(*) Latince: «Hasisliğe karşı.» (Ç.n.)

Benim gözüm uzağı pek iyi görmez de, kim olduğunu tanıyamadım. Acaba kim olabilir, biliyor musunuz?»

Yabancı bir tek kelime bile söylemedi. Ama, birdenbire kürek çekmeyi bıraktı, kolları kırılmış gibi kesildi; başı göğsüne düştü, ve Esmeralda, onun titreterek içini çektiğini duydu. Ürperdi köşesinde. Bu iç çekmeleri daha önce de işitmişti.

Başı boş bırakılan kayık suyun akıntısıyla birkaç dakika yolundan ayrıldı. Ama, karalar giyinmiş adam en sonunda doğruldu, kürekleri yeniden ele aldı, gene akıntıya karşı ilerlemeye başladı. Notre-Dame adasının burnunu geçti, ve Port au-Foin iskelesine doğru yöneldi.

Gringoire: «A! işte orada Barbeau Konağı!» dedi. «İşte, üstat, bakın, şurada! Ayın, kabuğu kırılmış bir yumurta sarısı gibi ezilip yayıldığı şu alçak, karma-karışık, kirli, pis bulut yığınının üzerinde garip açılar çizen şu kara damlar topluluğuna bakın. Güzel bir evdir, doğrusu! Pek güzel çizilmiş süslerle dolu küçük bir kubbeye taçlanmış bir şapeli vardır. Üzerinde pek sanatkârca işlenmiş çan kulesini görebilirsiniz. Pek hoş bir bahçesi vardır. Bir minicik göl, bir güvercinlik, bir yankı, bir gezinti yeri, bir labirent, vahşi hayvanlar için bir ev, ve Venus'un pek hoşlanacağı, bir alay ağaçlı yol... Bir de, ünlü bir prensesle çapkın ve akıllı bir Fransa başkomutanının eğlencelerine hizmet ettiği için sefih adı verilen haylaz bir ağaç vardır. Yazık! bir lahana, kırmızı turp tarhı Louvre Sarayı'nın bahçesine göre neyse, biz zavallı filozoflar da başkomutana göre oyuz. Ama, her şeye rağmen, ne önemi var? İnsan hayatı bizler için olduğu gibi büyükler için de iyiyle ve kötüyle karışıktır. Acı hep sevincin yanındadır; iki uzun hece bir uzun, iki kısa hecenin bitişiğindedir. Üstadım, Barbeau Konağı'nın hikâyesini anlatmalıyım size. Pek trajik bir şekilde sonuçlanıyor. Fransa krallarının on uzun boylusu olan V Philippe devrinde, 1319 yılındaydı. Kıssadan çıkan

hisse şu: Ten'in igvası tehlikelidir ve kötüdür. Duygularımız onun güzelliğine her ne kadar duyarlı olursa olsun, komşunun eşine bakışlarımızı fazla dikmeyelim. Zina çok utanmazca bir düşüncedir. Zina başkasının şehvetine duyulan meraktır Hehey! orada gürültü artıyor!»

Gerçekten de Notre-Dame'ın çevresinde gürültü artıyordu. Dinlediler. Oldukça açık bir şekilde zafer çığlıkları duyuluyordu. Birdenbire, silâh adamlarının miğferlerini ışıldatan yüzlerce meşale, kilisenin üzerine, ta yukarılara kadar, kulelerin, galerilerin üzerine, destek kemerlerinin altına yayıldı. Bu meşaleler bir şey arıyor gibiydiler; az sonra uzaktaki o bağırışmalar açıkça kaçaklara kadar ulaştı:

— «Çingene kızı! Büyücü karı! Kahrolsun Çingene kızı!»

Bahtsız kızın başı ellerine düştü, yabancı da kıyıya doğru korkunç bir öfkeyle kürek çekmeye koyuldu. Bu arada bizim filozof düşünüyordu. Keçiye kollarıyla bağrına bastırıyor, elinde kalan tek sığınak gibi gitgide daha çok kendisine doğru sokulan Çingene kızından yavaşça uzaklaşıyordu.

Hiç şüphesiz ki Gringoire korkunç bir şaşkınlık içindeydi. Mevcut kanunlara göre, ele geçerse keçinin de asılacağını, keçiye pek yazık olacağını düşünüyordu. Zavallı Djali'cik! Böylece, kendisine sarılan iki mahkûmun fazla olduğunu, arkadaşının da Çingene kızının sorumluluğunu yüklenmeye can attığını aklından geçiriyordu. Düşünceleri arasında, İlyada Destinindeki Jüpiter gibi, sırasıyla Çingene kızıyla keçiye tarttığı, şiddetli bir savaş oluyordu; gözleri yaşlı, dudaklarının arasından: «İkinizi birden kurtaramam ya!» diye mırıldanarak birbiri peşinden, her ikisine de bakıyordu.

En sonunda bir sarsıntı kayığın kıyıya yanaştığını bildirdi. Uğursuz gürültü hâlâ Cité'yi dolduruyordu. Yabancı ayağa kalktı, Çingene kızının yanına gel-

di, ve kayıktan inmesine yardım etmek için kolunu tutmak istedi. Kız onu itti, Gringoire'in koluna asıldı; o da, keçiyle uğraştığı için, kızı âdeta geri itti. O zaman, Esmeralda kayıktan dışarı kendi kendine atladı. O kadar şaşkın bir haldeydi ki ne yaptığını, nereye gittiğini bilmiyordu. Bir ara, öylece, dalgın, suyuna akışını seyrederek olduğu yerde kaldı. Biraz kendine, geldiğinde, rıhtımda yabancıyla yapayalnızdı. Gringoire'in karaya çıkma telâşından, keçiyle birlikte Grenier-sur-l'Eau Sokağı'ndaki evler arasına sıvışmak için yaralandığı belliydi.

Esmeralda, bu adamla yalnız kaldığını görünce, urperdi. Konuşmak, bağırmak, Gringoire'i çağırmak istedi, dili ağzının içinde cansız gibiydi, dudaklarından bir tek ses çıkmadı. Birdenbire, yabancıнын elini elinin üzerine koyduğunu duydu. Soğuk ve güçlü bir eldi bu. Dişleri birbirine çarptı, benzi kendisini aydınlatan ay ışığından daha fazla soldu. Adam bir tek kelime bile söylemedi. Kızı elinden tutarak, geniş adımlarla, Grève Meydanı'na doğru ilerlemeye başladı. Esmeralda o dakikada kaderin karşıkonusulmaz bir güç olduğunu belli-belirsiz sezinledi. Artık hiç direnci kalmamıştı, adam yürürken kendisi koşarak sürüklenip gidiyordu. Orada rıhtım yokuş yukarı çıkıyordu; öyleyken, kıza bir bayırdan aşağı iniyormuş gibi geliyordu.

Kızcağız dört bir yana bakındı. Yoldan geçen bir tek kişi yoktu. Rıhtım tam bir ıssızlık içindeydi. Yalnız, Seine ırmağının bir koluyla ayrılan o gürültülü, kıpkızıl Cité'den sesler duyuyor, insanların kımıldadığını fark ediyordu. Bu arada, «Kahrolsun!» çığlıkları arasında kendi adını da duyuyordu. Paris'in geri kalan kısmı büyük gölge blokları halinde çevresine yayılmıştı.

Yabancı hâlâ, aynı sessizlik içinde, ve aynı hızla onu sürükleyip duruyordu. Yürüdüğü yerlerin hiçbirini hafızasında bulamıyordu. Aydınlık bir pencerenin

önünden geçerken, bir çaba gösterdi, birdenbire dikleşti.

— «İmdat!» diye haykırdı.

Orada bulunan şehirli pencereyi açtı, elinde lambası, gecelikle göründü; şaşkın bir halle rıhtıma baktı; kızın duymadığı birkaç kelime söyledi; sonra pencerenin pancurunu kapadı. Sönen son umut ışığıydı bu.

Karalar giyinmiş adam bir tek söz söylemedi, onu sıkı sıkı tutuyordu. Sonra daha hızlı yürümeye başladı. Kız artık direnmedi, ve bitkin bir halde onun peşinden gitti.

Zaman zaman biraz güç topluyor, ve kaldırımın iniş çıkışı ve hızlı yürüyüşün verdiği solumayla kesilen bir sesle soruyordu:

— «Kimsiniz siz? Kimsiniz siz?»

Adam hiç karşılık vermiyordu.

Böylece, hâlâ rıhtım boyunda ilerleyerek, oldukça geniş bir meydana geldiler. Hafif bir ay ışığı vardı. Burası Grève Meydanı'ydı. Tam ortada kapkara dikilmiş duran bir haç seçilebiliyordu. Darağacıydı bu. Bütün bunları tanıdı ve nerede bulunduğunu anladı.

Adam durdu, kıza doğru döndü, külâhını kaldırdı. Taş gibi donup kalan kızcağız: «Ah! gene o! Bunu biliyordum ya!» diye kekeleydi.

Rahipti bu. Kendi hayaleti halindeydi. Bu, ay ışığının bir etkisiydi. İnsan bu ışıktaki eşyanın ancak hayaletini görür sanki.

Adam: «Dinle» dedi. Uzun zamandan beri duymadığı bu uğursuz sesi işitince ürperdi kız. Adam devam etti. Derin iç titremelerini sarsıntılarıyla ortaya vuran kesik, soluk soluğa, düzensiz bir sesle konuşuyordu. «Dinle. Bak işte buradayız. Seninle konuşacağım. Burası Grève Meydanı. Burası en son nokta. Kader bizi birbirimize teslim etti. Ben senin hayatın hakkında karar vereceğim; sen de benim ruhum konusunda son sözü söyleyeceksin. İşte başka hiçbir şey görülmeyen bir meydanla bir gece. Şimdi dinle beni. Sana... bir

kere, bana Phoebus'ünden söz etme.» Bunları söylerken, yerinde duramayan bir kimse gibi, gidip geliyor, kızı da peşinden sürüklüyordu. «Benimle konuşma, hayır. Bak görüyor musun? O adı ağzına alırsan, ne yapacağımı bilmiyorum ama, besbelli müthiş bir şey olacak.»

Bunu söyledikten sonra, ağırlık merkezini bulan bir cisim gibi, gene kımıldan hale geldi. Yalnız, sözler de gene bir hayli heyecan, sıkıntı belli ediyordu. Sesi gülgide kalıyordu.

«Başını boyuna çevirip durma öyle. Beni iyi dinle. Çok ciddi bir konu bu. Önce, neler olduğuna bir göz atalım. Bütün bunlarda hiç de gülünecek bir şey yok, sana yemin ederim. Ne diyordum? Hatırlat. Ha, evet! Seni yeniden darağacına götürecek bir mahkeme kararı var. Seni onların elinden çektim aldım. Ama, işte bak onlar senin hâlâ peşindeler. Bak, ki!»

Kolunu Cité'ye doğru uzattı. Gerçekten de oradaki araştırmalar devam ediyor gibiydi. Uğultular yaklaşıyordu. Grève Meydanı'nın karşısındaki komutan evinin kulesi gürültüyle ve ışıkla doluydu; karşı rıhtımında da meşaleler, «Çingene kızı! Nerede o Çingene? Kahrolsun! Kahrolsun!» çığlıklarıyla askerlerin koşuşturukları görülüyordu.

— İyice görüyorsun ki senin peşini kovalıyorlar, yalan söylemiyorum sana. Ben seni seviyorum. Sakın ağzını açma! Benden nefret ettiğini söyleyeceksin, hiç konuşma daha iyi. Bunu artık işitmemeye karar verdim. Senin hayatını kurtardım. Bırak da önce sözümü bitireyim. Seni büsbütün kurtarabilirim. Her şeyi hazırladım. İstemek senin elinde. Sen nasıl istersen öyle davranacağım.» Konuşmasını birdenbire kesti. «Hayır, söylenmesi gereken bunlar değil!»

Koşarak kızı da koşturarak —çünkü onun elini bırakmıyordu— doğruca darağacına yürüdü, parma-

ğıyla göstererek, soğuk bir sesle: «İkimizden birini seç» dedi.

Esmeralda onun elinden kurtuldu, idam sehпасının dibine yığılarak, bu uğursuz desteğe sarıldı. Sonra o güzel başını yarı çevirdi, omuzunun üzerinden rahibe baktı. Haçın dibinde bir Hazreti Meryem sanır dınız. Rahip hiç kımıldamadan, hâlâ parmağı darağacına doğru uzanmış, bir heykel gibi duruyordu.

Sonunda, Çingene kızı: «Sizden daha az dehşet veriyor bana bu!» dedi.

O zaman rahip ağır ağır kolunu indirdi, ve derin bir bezginlikle kaldırıma baktı.

— «Bu taşlar konuşabilseler» diye mırıldandı, «evet, derlerdi ki, işte son derece bahtsız bir adam.»

Adam yeniden konuşmaya başlamıştı. Kız darağacının önüne diz çökmüş, uzun saçlarının arasında kaybolmuştu. Söзünü kesmeden dinliyordu. Adamın şimdi, yüz çizgilerinin kibirli sertliğiyle dokunaklı bir biçimde çelişen, sızlanan ve tatlı bir sesi vardı.

«Ben seni seviyorum. Ah! işte gerçeğin ta kendisi! Kalbimi yakan bu ateşten dışarı bir şey vurmuyor mu? Heyhat! Küçükhanım gece ve gündüz, evet, gece ve gündüz! Bunun acınmaya hakkı yok mu? Gecenin ve gündüzün aşkı bu, diyorum sana! Bu bir işkence. Ah! çok acı çekiyorum, zavallı yavrum benim! Sana yemin ederim ki merhamete değer bir şey bu. Görüyorsun ki seninle tatlı tatlı konuşuyorum. Artık bana karşı bu korkuyu duymamanı isterdim. Nihayet, bir kadını seven bir erkek; kabahat onun değil! Ah! Tanrı'm!.. Nasıl beni hiç bağışlamayacak mısın yoksa? Benden hep nefret mi edeceksin? Demek her şey bitti, öyle mi? İşte beni kötü hale getiren, kendimden bile iğrendiren bu, anlıyor musun? Bana bakmıyorsun bile! Her ikimizin ebediyetinin sınırında titreyerek ve ayaküstü seninle konuşurken belki de sen başka şey düşünüyorsun!.. Aman, hele o subaydan söz etme bana! Nasıl! seni sevdiğimi söylemek için

dizlerine kapanayım... nasıl! ayaklarını değil —çünkü istemezsin— ayaklarının altındaki toprağı öpeyim, bir çocuk gibi hıçkırayım, göğsümden, sözler değil, kalbimi, ruhumu sökeyim de hepsi faydasız olsun, öyle mi? Oysa, bütün ruhunda yumuşak ve merhametli duygulardan başka bir şey yok; en güzel tatlılıkla pırıl-pırıl-sın, sen bütününle tatlı, iyi, merhametli, sevimlisin. Ne yazık ki yalnız bana karşı kötü davranıyorsun! Ah! ne talihsizlik!»

Ellerini yüzüne kapadı. Kız onun ağladığını duydu. Bu, ilk defa oluyordu. Böylece, ayakta, hıçkırıklarla sarsılırken diz çökmüş halinden daha sefil, daha yalvarıcıydı. Bir süre böyle ağladı. İlk gözyaşları geçtikten sonra gene konuştu:

— «Hadi bakalım! söyleyecek bir tek kelime bulamıyorum. Oysa, sana söyleyeceklerimi iyice düşünmüştüm. Şimdi ise titriyorum, ürperiyorum, en kesin ânda kuvvetten kesiliyorum, yüce bir şeyin bizi çevrelediğini sezinliyorum, kekeleyorum. Ah! bana acımazsan, kendine acımazsan taşların üzerine düşeceğim. İkimizi de mahkûm etme. Seni ne kadar sevdiğimi bir bilsen! Nasıl bir kalbim olduğunu anlasan! Ah! her erdeme nasıl bir ihanet! Kendi kendimi nasıl bir umutsuzluğa bıraktıştır bu! Bilginken, bilimi ayaklar altına alıyorum; soylu kişiyken, adıma mahvediyorum; rahipken, ayin kitabını şehvet yastığı yapıyorum, Tanrı'nın yüzüne tükürüyorum! Hepsi senin için, büyücü kız! Senin cehennemine daha lâyık olabilmek için! Sen ise bu lânetliyi istemiyorsun! Ah! sana her şeyi söyleyeyim mi? Daha fazlasını, daha korkunç bir şeyi, ah! daha korkunç!..»

Bu son sözleri söylerken, tamamen, şaşkın bir hal almıştı. Bir ara sustu; sonra kendi kendine konuşur gibi, yüksek sesle: «Kabil, kardeşini ne yaptın?» diye söylendi. Gene bir sessizlik oldu, sonra tekrar konuştu.

— «Onu ne mi yaptım, Tanrı'm? Onu aldım, büyüttüm, besledim, yetiştirdim, sevdim, taptım, sonra

da öldürdüm! Evet, Tanrı'm, az önce onun başını gözlerimin önünde, senin evinin taşı üzerinde ezdiler benim yüzümden, bu kadının yüzünden, bunun yüzünden!»

Gözleri çılgın gibiydi. Sesi gittikçe zayıflıyordu, birkaç defa daha, oldukça uzun aralıklarla, son titreşimini uzatan bir çan gibi, dalgın dalgın tekrarladı: «Bunun yüzünden... Bunun yüzünden...» Sonra artık dilinden hiçbir ses işitilmedi; dudakları hâlâ kıpırdıyordu. Birdenbire, yıkılan bir şey gibi yere yığılıverdi, başı dizlerinin üzerinde, kıpırdamadan yerde kaldı.

Kız onun altında kalan ayağını çekince, bu sürtünmeyle adamı kendine geldi. Elini yavaşça çökük yanaklarından geçirdi; birkaç dakika, şaşkın şaşkın, ıslak parmaklarına baktı.

— «Nasıl! Ağlamışım ha!» diye mırıldandı. Birdenbire, anlatılamaz bir sıkıntıyla, Çingene kızına doğru dönerek: «Yazık!» dedi, «ağlayışımı hiç heyecan duymadan seyrettin!

«Bu gözyaşlarının lav olduğunu biliyor musun. çocuk? nefret edilen adamın hiçbir şeyiyle ilgilenilemez, öyle mi? Öldüğümü görür de gene gülersin demek! Ah! ben senin öldüğünü görmek istemiyorum! Bir kelime! bir tek bağışlama kelimesi! Beni sevdiğini söyleme; yalnız, razı olduğunu söyle, yeter. Seni kurtarırım. Yoksa... Ah! vakit ilerliyor! Kutsal olan her şeyin üzerine sana yalvarıyorum: Seni isteyen şu idam sehпасı gibi yeniden taş kesilmemi bekleme! Düşün ki her ikimizin de kaderini elimde tutuyorum. Çılgın gibiyim. Korkunç bir şeydir bu. Her şeyi yere atabilirim. Altımızda dipsiz bir uçurum var. Bahtsız kız! Sen bu uçuruma düşünce arkandan ben de düşeceğim, sonsuzluğa kadar senin arkandan geleceğim, düşün! Bir tek iyilik kelimesi! Bir tek kelime söyle! Yalnız bir tek kelime!»

Kız ona karşılık vermek için ağzını açtı. Adam onun dudaklarından çıkacak, belki de merhamete gel-

miş olan kelimeyi derin bir hayranlıkla dinlemek, içi ne sindirmek üzere, telâşla önünde diz çöktü.

Esmeralda: «Sen bir katilsin!» dedi.

Rahip onu şiddetle kollarının arasına aldı, iğrenç bir gülüşle gülmeye başladı:

— «Peki!» dedi. «evet! katilim! Ama, sana sahip olacağım. Beni kölen olarak istemiyorsun, efendin olarak kabul edeceksin. Sana sahip olacağım. Seni sürükleyip götüreceğim bir inim var. Benim arkamdan geleceksin; benim arkamdan gelmen gerek, yoksa seni ele veririm! Ya öleceksin, güzel kız, ya da benim olacaksın! Rahibin olacaksın! Dinsizin olacaksın! Katilin olacaksın! Bu geceden tezi yok, anladın mı? Hadi neşelen! Hadi! öp beni, çılgın! Ya mezar, ya da benim yatağım!»

Gözü edepsizlikle, ahlâksızlıkla, öfkeyle parlıyordu. Şehvetli ağzı kızın boynunu morartıyordu. Kız onun kollarında çırpınıp duruyordu. Adam onu köpük saçan dudaklarla öpüyordu. Kız bağırdı:

— «İsırma beni, canavar! Ah iğrenç ahlâksız, murdar rahip! Bırak beni! O berbat, ağarmış saçlarını yolacağım, avuç avuç suratına atacağım!»

Adam kızardı, sarardı. Sonra, kızı bıraktı, kapkarlık bir yüzle ona baktı.

Esmeralda, zaferin kendinde olduğunu sanarak: «Ancak Phoebus'üme ait olduğumu, Phoebus'ü sevdiğimi, Phoebus'ün yakışıklı olduğunu söylüyorum sana!» diye haykırdı. «Sen rahipsin, sen yaşlısın! Çirkin-sin! Defol!»

Adam kıpkızıl bir demirle dağlanan bir zavallı gibi, acı bir çığlık kopardı. Dişlerini gıcırdatarak: «Öl, geber, öyleyse!» dedi.

Kız onun korkunç bakışını gördü, kaçmak istedi. Adam onu gene yakaladı, sarstı, yere attı, güzel ellerinden tutarak onu, arkasında, yerlerde, taşların üzerinde sürükleyerek hızlı hızlı Tour-Roland'ın köşesine doğru yürüdü. Oraya gelince, kıza döndü:

— «Son bir defa soruyorum» dedi, «benim olacak mısın?»

Kız kuvvetle: «Hayır!» diye karşılık verdi.

Bunun üzerine adam yüksek sesle: «Gudule! Gudule! İşte Çingene kızı! Öcünü al!» diye bağırdı.

Esmeralda, kendisini bir elin dirseğinden yakaladığını duydu. Baktı: Bu, kupkuru sıska bir koldu. Duvardaki küçük pencereden uzanmış, demir bir pençe gibi onu yakalamıştı.

Rahip: «Sıkı tut!» dedi. «Kaçan Çingene kızı bu. Sakın salıverme, kaçırma! Ben gidip çavuşları getireyim. Onun asıldığını görürsün.»

Bu kanlı sözlere, duvarın içinden, gırtlaktan gelen bir kahkaha karşılık verdi:

— «Hah! hah! hah!»

Çingene kızı, rahibin koşarak Notre-Dame Köprüsü'ne doğru uzaklaştığını gördü. O yandan at sesleri geliyordu.

Esmeralda o hain çilekeş kadını tanımıştı. Korkudan soluk soluga kalmış, kurtulmaya uğraşıyordu. Kıvrandı, çançekişir gibi, umutsuzluk içinde çırpındı ama, öteki onu görülmemiş bir güçle yakalamıştı. Kemikli, sıska parmaklar etinin üzerinde kasılıyor, kolunun çevresinde birbirine ulaşıyor, kızın canını yakıyordu. Zincirden, boyunduruktan, demir halkadan da fazla bir şeydi bu; bir duvardan çıkan akıllı, canlı bir kıskaçtı.

Esmeralda bitkin bir halde duvarın dibine yığıldı. O zaman ölüm korkusuna kapıldı. Hayatın güzelliğini, gençliği, gökyüzünün görünüşünü, tabiatın görünüşlerini, aşkı, Phoebus'ü, kaçan her şeyi, yaklaşanları, onu ele veren rahibi, gelecek olan cellâdı, şuracıktaki idam sehpasını düşündü. Ürpertisi ta saçlarının köküne kadar çıktı. Kendisine, alçak sesle: «Hah! hah! hah! Asılacaksınız!» diyen çilekeş kadının uğursuz kahkahasını duydu.

Yarı ölü bir halde küçük pencereye doğru dön-

dü. Parmaklıkların arasından kadının yırtıcı, vahşi yüzünü gördü. Âdeta yarı cansız bir halde: «Ben size ne yaptım ki!» dedi.

Kadın buna karşılık vermedi. Ahenkli, öfkeli ve alaycı bir sesle mırıldanmaya başladı:

— «Çingene kızı! Çingene kızı! Çingene kızı!»

Bahtsız Esmeralda, karşısındakinin bir insan sayılamayacağını anlayarak, başını saçlarının altına eğdi.

Kadın, sanki Çingene kızının sorusu düşüncesine ancak bu kadar zamanda ulaşabilmiş gibi, birdenbire haykırdı:

— «Bana ne mi yaptın! Çingene kızı, bana yaptığın şey! Peki, öyleyse! Dinle bak... Benim bir evlâdım vardı! Anladın mı? Bir evlâdım vardı; bir evlâdım, diyorum sana!.. Güzel bir küçük kız!» Karanlıklarda bir şeyleri öper gibi yaptı. «Agnès'ciğim! İşte böyle! Anladın mı, Çingene kızı? Çocuğumu aldılar, yavrumu çaldılar, evlâdımı yediler. İşte senin bana yaptığın

Kız, kuzunun yaptığı gibi: «Nasıl olur! Belki de o zaman ben daha doğmamıştım bile!» dedi.

Çilekeş kadın: «Yo! doğmuş olman gerek!» dedi. «Sen de onlardan biriydin. Senin yaşında olacaktı kızım! Böyle!.. İşte tam onbeş yıldır buradayım, onbeş yıldır acı çekiyorum, onbeş yıldır dua ediyorum, onbeş yıldır başımı dört duvara vuruyorum. Sana diyorum ki, onu benden çalan çingenelerdir, anlıyor musun? Hem de onu dişleriyle yediler. — Senin kalbin var mı? Oynayan bir çocuğu, meme emen bir çocuğu, uyuyan bir çocuğu gözünün önüne getir. Öylesine masumdur ki!.. — Evet, onu, işte onu benden aldılar, onu öldürdüler! Tanrı bunu biliyor!.. — Bugün de sıra bende, Çingene kızını yiyeceğim. — Ah! şu parmaklıklar engel olmasa seni bir güzel ısırırdım ki! Başım çok büyük!.. — Zavallı yavrucak! Uyuduğu sırada! Onu alırken uyandırdılarsa, boş yere ağlayıp bağırmıştır evlâdım, ben orada değildim ki! — Ah! Çingene ana

lar, siz benim yavrumu yediniz! Gelin, siz de kızınızı görün!»

Bunun üzerine, gülmeye, ya da dişlerini gıcırdatmaya başladı; bu son derece öfkeli yüzde her ikisi de birbirine benziyordu.

Gün ışımaya başlamıştı. Külrengi bir ışık bu sahneyi belli belirsiz aydınlatıyordu, meydandaki dar ağacı da gitgide daha belirli hale geliyordu. Öte yanda, zavallı mahkûm kız Notre-Dame Köprüsü'nden doğru, at seslerinin yaklaştığını duyar gibi oluyordu.

Ellerini kavuşturarak, saçları dağılmış, çılgın, korkudan deliye dönmüş iki dizinin üzerine çökmüş, bağırıyordu:

— «Madam! Madam! Acıyınız! Geliyorlar. Ben size hiçbir şey yapmadım. Böyle, iğrenç şekilde, gözlerinizin önünde öldüğümü görmek mi istiyorsunuz? Siz merhametlisiniz, buna eminim. Korkunç bir şey bu! Bırakın beni kaçayım. Bırakın beni! Merhamet edin! Bu şekilde ölmek istemiyorum!»

Kadın: «Çocuğumu bana geri ver öyleyse!» dedi

«Acıyın! Acıyın bana!»

— «Çocuğumu bana geri ver!»

— «Tanrı aşkına, bırakın beni!»

— «Çocuğumu bana geri ver!»

Kız, yorgun, bitkin bir halde, daha şimdiden mezaradaki bir insanın donuk gözleriyle yere yığıldı gene.

— «Heyhat!» diye kekeledi, «siz çocuğunuzu arıyorsunuz, ben de anamı, babamı arıyorum!»

— «Geri ver bana küçük Agnès'imi!» diye devam etti Gudule. «Nerede olduğunu bilmiyor musun? Öyleyse, geber! Bak sana anlatayım: Ben bir kötü kadındım, bir çocuğum vardı, çocuğumu çaldılar. Onu Çingencer aldı. Görüyorsun ki senin ölmen gerek. Senin Çingene annen gelip seni sorduğu vakit ona diyeceğim ki: «Analık, şu idam sehпасına bak! Ya da çocuğumu bana geri verirsin.» Kızımın nerede olduğunu biliyor musun? Bak, ben sana göstereyim: İşte onun minimi-

ni patiği, ondan bana kalan tek şey bu. Patiğin öbür tekinin nerede olduğunu biliyor musun? Biliyorsan söyle, dünyanın öbür ucunda da olsa dizlerimin üzerinde yürüyerek onu almaya giderim.»

Böyle söylerken, pencereden dışarı uzanan öbür koluyla, Çingene kızına işlemeli küçük patiği gösteriyordu. Artık onun şeklini ve renklerini seçebilecek kadar ortalık ışımıştı.

Çingene kızı ürpererek: «Şu patiği bana göster-senize» dedi. «Tanrı'm! Tanrı'm!»

Bir yandan da serbest kalan eliyle, boynunda taşıdığı yeşil boncuklarla süslü küçük torbayı hızlı hızlı açıyordu.

Gudule homurdandı:

— «Hadi! hadi! o şeytan muskasını araştır bakalım!»

Birdenbire sustu, bütün vücudu titredi, ve kalbinin en derin köşesinden kopup gelen bir sesle çığlık attı:

— «Kızım!»

Çingene kızı torbadan ötekinin tıpatıp eşi olan küçük patiği çıkarmıştı. Bu küçük patiğe bağlı parsömende şu tekerleme yazılıydı:

**Bunun eşini buldugun zaman,
Sana kollarını açacak anan.**

Bir şimşek çakımından daha kısa bir zamanda, çilekeş kadın her iki patiği karşılaştırdı, parsömendeki yazıyı okudu, ilahî bir sevinçle aydınlanan yüzünü pencerenin parmaklıklarına yapıştırdı.

— «Kızım! kızım!» diye haykırdı.

— «Anacağım!» diye cevapladı çingene kızı.

O sahneyi anlatmaya çalışmaktan vazgeçiyoruz. İkisinin arasında duvar ve parmaklıklar vardı. Kadın: «Ah! duvar!» diye haykırdı. «Ah! onu görüp de sarılıp öpememek! Elini! Elini ver!»

Kız kolunu pencereden içeri uzattı. Kadın elin üzer-

rine atıldı, dudaklarını yapıştırdı, zaman zaman kalçalarını oynatan bir hıçkırıktan başka bir hayat işareti göstermeden, bu öpüşle harap olarak öylece kaldı. Yine de, bir gece yağmuru gibi, karanlığın içinde sessiz sessiz, dereler gibi ağlıyordu. Zavallı ana, içindeki kuyuyu, onbeş yıldan beri bütün acısının damla damla içine sızdığı karanlık ve derin gözyaşı kuyusunu, seller halinde, o taparcasına sevdiği elin üzerine boşaltıyordu.

Birdenbire doğruldu, ağarmış uzun saçlarını alının üzerinden itti, bir tek kelime bile söylemeden, iki eliyle, bir dişi aslandan daha şiddetle, hücresinin parmaklıklarını sallamaya başladı. Parmaklık dayandı. Bunun üzerine, gitti hücresinin bir köşesinden yastık olarak kullandığı büyük bir kaldırım taşıını aldı, öyle bir hızla demir çubuklara doğru fırlattı ki bir tanesi binbir kıvılcım saçarak kırıldı. İkinci bir vuruş küçük pencereyi tıkayan köhne demir haçı olduğu gibi parçaladı. Ondan sonra, elleriyle çubukların paslanmış parçalarını koparmayı, ya da ayırmayı tamamladı. Bir kadının ellerinin insanüstü bir güce sahip olduğu anlar vardır.

Geçit açılınca —buna da, bir dakikadan daha kısa bir zaman yetmişti— kadıncağız kızını belinden yakaladı ve hücresinin içine çekti.

— «Gel, seni uçurumdan çekip kurtacağım!» diye mırıldanıyordu.

Kızını hücreye alınca onu yavaşça yere oturttu, sonra yeniden kucağına aldı. Sanki hâlâ küçük Agnès'iymiş gibi kucağında taşıyarak, sarhoş, çılgın, neşeli, bağırarak, türkü çağırarak, kızını öperek, onunla konuşarak, kahkahalarla gülerек, gözyaşlarına boğularak hepsini aynı anda ve coşkunlukla yaparak, daracık hücresinin içinde gidiyor ve geliyordu.

— «Kızım! Kızım!» diyordu. «Kızıma kavuştum! İşte burada. Ulu Tanrı'm onu bana geri verdi. Hey sizler! hepiniz gelin! Kızıma kavuştuğumu görececek kim-

se var mı orada? Yüce Tanrı'm, ne kadar da güzel!
Beni onbeş yıl ona hasret bıraktın, ey ulu Tanrı'm,
ama, onu bütün güzelliğiyle bana geri vermek içinmiş
bu! Demek ki Çingeneler yememişler onu! Kim söyle-
mişti bunu bana? Benim küçük kızım! minimini yav-
rum! Öp beni. Ah şu iyi yürekli Çingeneler! Seviyo-
rum Çingeneleri. Sensin bu, hiç şüphesiz. Demek ki
sen her geçtiğinde kalbim onun için yerinden oynu-
yordu. Ben de, nefret sanıyordum bunu! Bağışla beni,
Agnès'im, affet beni. Beni çok hain bulmuştun, değil
mi? Seni seviyorum. Boynundaki küçük işaret hâlâ
duruyor mu? Bakayım. Hâlâ yerinde duruyor. Ah!
çok güzelsin! O iri güzel gözlerinizi ben yaptım,
küçükhanım. Öp beni. Seni seviyorum. Başka annele-
rin çocukları olması hiç umurumda değil, onlara artık
aldırış bile etmem. Artık istedikleri kadar gelebilirler
İşte benim kızım. İşte boynu, gözleri, saçları, eli. Bu-
nun kadar güzel bir şey bulun da göreyim! Ah! size
yemin ederim ki pek çok sevgilisi olacaktır bunun!
Onbeş yıl ağladım. Bütün güzelliğim benden gitti ve
ona geldi. Öp beni!»

Bütün güzelliğini ses tonunun verdiği, binbir çıl-
gınca laf ediyordu. Zavallı kızın yüzünü kızartacak
kadar, elbiselerini kurcalıyor, ipek saçlarını elleriyle
düzeltiyor, ayağını, dizini, alnını, gözlerini öpüyor, her
seyine hayran oluyordu. Kız da ona hiç engel olmu-
yor, zaman zaman alçak sesle ve sonsuz bir tatlılıkla:
«Anacığım!» deyip duruyordu.

Çilekeş kadın, bütün sözlerini öpücüklerle kese-
rek, konuşmasına devam ediyordu:

— «Göreceksin, kızcağızım, göreceksin seni ne-
kadar seveceğim! Buradan çekilip gideriz. Pek mutlu
olacağız. Reims'te, kendi ülkemizde bana bir şeyler
miras kaldı. Reims'i biliyor musun? Ah! imkânsız...
oraları hatırlayamazsın sen, çok küçüktün! Dört ay-
lıkken ne kadar güzel olduğunu bir bilsen! Yedi fer-
sah ötedeki Epernay'den morak ederek görmeye gel-

dıkları minicik ayaklar! Bir tarlamız, bir evimiz olur Seni kendi yatağında yatırırım. Tanrı'm, yüce Tanrı'm! kimin aklına gelirdi böylesi? Kızıma kavuştum!»

— «Ah anacığım!» dedi heyecanı arasında konuşma gücünü nihayet bulan genç kız, «Çingene kadın bana bunu haber vermişti. Bizimkilerin içinde, bana hep dadı gibi bakan iyi yürekli bir Çingene kadın vardı. geçen yıl öldü. Bu küçük torbayı boynuma o asmıştı. Bana her zaman: 'Bu ziyneti iyi koru, yavrum. Bu bir hazinedir. Sana anneni bulduracak. Anneni boynunda taşıyorsun' derdi. Kadıncağız bunu önceden haber vermişti bana.»

Çilekeş kadın kızına yeniden sarılarak bağrına bastı:

— «Gel seni öpeyim! Bunları ne de tatlı tatlı söylüyorsun! Memlekete gidince kilisede bir İsa-Çocuğa bu patikleri giydirebiliriz. Bunu da Meryem Ana'mıza borçluyuz. Ah! ne kadar da güzel bir sesin var! Demin benimle konuşurken, bir musikiydi âdeta! Ah! ulu Tanrı'm! yavruma kavuştum! Ama, inanılır gibi mi bu hikâye? İnsan kolay kolay ölmüyormuş. Bak, sevinçten ölmedim ben.» Sonra ellerini çırpıp gülmeye, bağırmaya başladı: «Mutlu olacağız!»

O sırada hücre silâh şakırtısıyla ve Notre-Dame Köprüsü'nden çıkarak rıhtımda ilerleyen, dört nala kalkmış atların sesiyle çınladı. Çingene kızı korkuyla kadının kucağına atıldı:

— «Kurtar beni! kurtar beni, anneciğim! İşte geliyorlar!»

Çilekeş kadın sapsarı oldu.

— «Oh Tanrı'm! neler söylüyorsun sen? Ah unuttum! Seni kovalıyorlar! Ne yaptın sen, öyle?»

Bahtsız kız: «Bilmiyorum ama, ölüme mahkûm edildim» dedi.

Gudule, sanki bir yıldırım çarpmış gibi sendeleyerek: «Ölüme mi!» dedi. Gözlerini kızına dikmiş, ağır ağır konuşuyordu: «Ölüme mi?»

Kız çılgına dönmüş gibiydi.

— «Evet, anacığım, beni öldürmek istiyorlar. İşte beni yakalamaya geliyorlar. Şu idam sehpaları benim için hazırlandı! Kurtar beni! kurtar beni! Geliyorlar! Kurtar beni!»

Çilekeş kadın, taş kesilmiş gibi, birkaç dakika kımıldamadan durdu. Sonra, inanamıyormuş gibi başını oynattı, birdenbire bir kahkaha kopardı, yeniden başlayan o korkunç kahkahayla güldü:

— «Yo! Yo! hayır! Senin söylediğin bir rüya olacak. Ya! evet! onu kaybettim, bu böylece onbeş yıl sürdü, sonra onu bulayım da bu bir dakika sürsün, öyle mi? Onu benden alsınlar, öyle mi? Hem de, şimdi, tam güzelleşmiş, büyümüş, benimle konuşur, beni severken, öyle mi? Şimdi mi gelip onu yiyecekler, hem de gözlerimin önünde, tam anası olan benim karşında? Yo, hayır! böyle bir şey olamaz! Ulu Tanrı bu kadarına izin vermez.»

Sözün burasında at sesleri durur gibi oldu, ve uzaktan gelen bir ses duyuldu:

— «Bu yandan, sayın Tristan! Rahibin dediğine göre onu Fareler Çukuru'nda bulacağız.»

At sesleri yeniden başladı. Çilekeş kadın çılgın gibi bir çılgılık atarak ayağa fırladı:

— «Kaç! Kaç, evlâdım! Şimdi hepsini hatırladım. Hakkın var. Senin ölümünü istiyorlar! Dehşet! lanet! Kaç, kurtul!»

Başını küçük pencereden uzattı, sonra çabucak geri çekildi. Canlıdan çok ölüye dönen kızının elini ürpertiyle sıkarak, alçak, kesin, acı bir sesle: «Dur dedi. «Dur! Soluk bile alma, sesini çıkartma! Her yerde askerler var. Dışarı çıkamazsın. Ortalık iyice aydınlandı artık.»

Gözleri kuru ve yakıcıydı. Bir an hiç konuşmadan durdu. Yalnız, hücrede iri adımlarla yürüyor, arada sırada duruyor, kırılmış saçlarını avuç avuç yoluyor, sonra dişleriyle koparıyordu.

Birdenbire: «Yaklaşıyorlar!» diye haykırdı. «Ben onlarla konuşurum. Sen şu köşeye saklan. Seni göremezler. Onlara senin kaçtığını, seni salıverdiğimi söylerim, vallahi!»

Kızını hâlâ kucagında taşıyordu, götürdü hücrenin dışarıdan görülmeyen bir köşesine bıraktı. Onu çömeltti; ne ayağı, ne de eli karanlık köşeden taşmayacak biçimde dikkatle yerleştirdi, onu gizlemek için o kapkara saçlarını çözdü, beyaz elbisesinin üzerine yaydı, önüne de tek eşyası olan testisiyle taşını koydu; bunların onu gizleyeceğini düşünüyordu. Bu iş bitince de, daha sakinleşerek, diz çöktü, dua etti. Yeni doğmakta olan gün, Fareler Çukuru'nun karanlığına pek dokunmamıştı henüz.

Tam o sırada, rahibin sesi, cehennemden gelen ses, bağırarak hücrenin pek yakınından geçti:

— «Bu yana, Yüzbaşı Phoebus De Châteaupers!»

Köşesine büzülen Esmeralda bu adı, bu sesi duyunca, bir hareket yaptı.

Gudule: «Sakin kımıldama!» dedi.

Sözünü daha yeni bitirmişti ki insanların, kılıçların, atların meydana getirdiği bir gürültü hücrenin çevresinde durdu. Çabucak ayağa kalktı ana, ve içerisi görünmesin diye, küçük penceresinin önüne gitti, dikildi. Grève Meydanı'na sıralanmış, yaya, atlı büyük bir silâhlı insan kalabalığı gördü. Bunlara komuta eden adam attan indi ve ona doğru geldi. Korkunç bir yüzü vardı.

— «İhtiyar» dedi, «asmak üzere bir büyücü kadını arıyoruz; onun sende olduğunu söylediler bize.»

Zavallı ana elinden geldigince ilgisiz bir tavır takındı.

— «Ne demek istediğinizi pek anlayamıyorum» dedi.

Öteki üsteledi:

— «Hay körolasica! Şu şaşkın başdiyakoz neler saçmalyordu, öyle? Nerede o şimdi?»

Bir asker: «Ortadan kayboldu, komutanım» dedi

Komutan: «Buraya bak, ihtiyar deli» dedi, «sakın bana yalan söyleme. Gözkulak olman için sana bir büyücü kadın teslim etmişler. Onu ne yaptın?»

Çilekeş kadın, kuşku uyandırmaktan korkarak, her şeyi inkâr etmekten kaçındı, içten gelen, hışımlı bir sesle karşılık verdi:

— «Az önce ellerime tutuşturulan uzun boylu genç kızı soruyorsanız... elimi ısırды, ben de onu salıverdim. İşte bu kadar Rahat bırakın beni!»

Komutan, umutları kırılmış bir halde, dudaklarını büktü.

— «Yaşlı hayalet, sakın bana yalan söyleme! Benim adım Tristan l'Hermite; kralın yakın adamıyım. Tristan l'Hermite, anlıyor musun?» Çevresindeki Grève Meydanı'na bakarak ekledi: «Burada yankı bırakan bir addır bu.»

Gudule biraz umutlanmıştı.

— «Şeytan l'Hermite de olsanız, size bundan başka söyleyecek sözüm yok; hem de, sizden korkmam ben.»

Tristan: «Hay kahrolasıcı!» dedi. «Hele bak şu kocakarıya sen! Ya! büyücü kız kaçtı demek ki? Peki, ne yana doğru gitti?»

Gudule ilgisiz bir sesle: «Galiba Mouton Sokağı'ndan yana kaçtı» dedi.

Tristan başını çevirdi ve yeniden yola koyulmak üzere hazırlanmaları için birliğine işaret etti. Çilekes kadın soluk aldı.

Birdenbire, bir okçu: «Komutanım» dedi, «şu ihtiyar periye sorun bakalım, penceresinin demir çubukları neden böyle bozulmuş.»

Bu soru zavallı bahtsız ananın yüreğine korkuyu tekrar düşürdü. Ne var ki, bütün hazırcevaplığını gene de kaybetmedi.

— «Bunlar hep böyleydiler» diye mırıldandı.

Okçu eri üsteledi:

— «Hadi, hadi! daha dün insana ibadet isteği veren güzel kapkara bir haç teşkil ediyorlardı.»

Tristan çilekeş kadına yan yan bir baktı.

— «Bana öyle geliyor ki kocakarı şaşıyor!»

Bahtsız kadın her şeyin metametine bağlı olduğunu anladı, yüreği kan ağlarken sırtmaya başladı. Analarda böyle güç vardır.

— «Hadi, canım» dedi, «bu adam mutlaka sarhoş. Bir yıldan fazla oluyor ki bir taş arabasının arkası pencereme çarptı ve parmaklığı söktü, ben de arabacıya sövdüm, saydım.»

Bir başka okçueri: «Doğrudur» dedi. «Ben de gördüm.»

Her yerde her şeyi gören insanlar bulunur hep. Okçunun bu umulmadık tanıklığı, bu sorgunun, bıçak sırtında uçurumun üstünden geçirdiği çilekeş kadını canlandırdı.

Ama, umut ve tehlikenin devamlı alternatifine mahkûmdu.

İlk konuşan asker: «Bunu bir araba yaptıysa» dedi. «demir çubukların parçaları içeri doğru itilmiş olurdu; oysa, dışarı doğru çıkmış.»

Tristan ere: «Eh, sen de tıpkı ağır ceza mahkemesi soruşturma yargıcına benzedin ya!» dedi. «İhtiyar, bunun söylediğine karşılık ver bakalım.»

Kadıncağız çaresizlik içinde, elinde olmadan ağlamaklı bir sesle haykırdı:

— «Vallahi, yemin ederim ki, efendim, bu çubukları bir taş arabası kırdı. Bu adam da gördüğünü söyledi, siz de duydunuz. Sonra, sizin Çingene kızıyla ne ilgisi var bunun?»

Tristan: «Hım!» diye homurdandı.

Asker, az önceki iltifattan gururlanmıştı, söze katıldı:

— «Hem de, baksanıza, demir kırıkları daha tap-taze!»

Tristan başını salladı. Kadın sarardı.

«O araba çarpalı ne kadar oldu demiştin?»

«Bir ay... onbeş gün belki de, efendim. Bilmem, pek hatırlamıyorum ki.»

Asker hemen belirtti:

— «Önce, bir yıldan fazla, demişti.»

«İşte şüpheli olan!» dedi komutan.

Kadıncağız, hâlâ pencerenin önüne yapışıp duruyor, adamların kuşkulanıp da başlarını içeri uzatıp hucreye bakmayı akıllarına getirmesinden korkarak tır-tır titriyordu.

— «Monsenyör!» diye haykırdı, «Monsenyör, yemin ederim ki bu parmaklığı bir araba kırdı. Cennetin bütün melekleri üzerine yemin ederim. Bu işi vapan bir araba değilse kıyamete kadar cehennemde vanayım, Tanrı'nın lânetine uğrayayım!»

Tristan, araştırmacı bir göz atışla: «Bu yemini pek hararetle, yapıyorsun!» dedi.

Zavallı kadıncağız gitgide güveninin kaybolduğunu görüyordu. Beceriksizlikler yapıyordu; söylenmesi gerekeni söylemediğini anlıyor, dehşetle kapılıyordu.

Burada, bağırarak bir başka asker geldi:

— «Komutanım, ihtiyar peri yalan söylüyor. Büyücü kadın Mouton Sokağı'ndan kaçmamış. Sokağın zinciri bütün gece gerili kalmış, zincir bekçisi de kimse-
nin geçtiğini görmemiş.»

Tristan'ın yüzü gittikçe daha uğursuz bir hal alıyordu.

— «Buna karşı ne söyleyeceksin bakalım?» diye seslendi.

Kadın bu yeni olaya da karşıkoymaya çalıştı.

— «Bir şey bilmediğimi söyleyeceğim, efendim. Belki de yanlışmışımdır. Suyun öte yanma geçti sanıyorum.»

Komutan: «Orası tam tersi» dedi. «Hem de Cité'de aranırken, peşinden koşulurken oraya geri dönmek istemesi pek görünüşe uygun düşmüyor. Sen yalan söylüyorsun, kocakarı!»

İlk asker de: «Sonra, suyun ne bu yanında, ne de öbür yanında kayık yok» dedi.

— «Belki de yüzerek geçmiştir» diye karşılık verdi çilekeş kadın alanı adım adım koruyarak.

Asker: «Kadınlar yüzer mi hiç?» dedi.

Tristan, öfkeyle: «Hay kahrolasınca!» diye söylendi. «Sen yalan söylüyorsun, kocakarı! Yalan söylüyorsun! Şu büyücüyü bir yana bırakıp da asıl seni ipe çekmeyi pek isterdim. Bir çeyreklik işkence belki de gerçeği senin gırtlığından çekip alırdı. Hadi bakalım! sen de bizimle geleceksin.»

Kadın bu sözleri hırsla karşıladı.

— «Nasıl isterseniz, monsienyör. Yapın. Yapın. İşkenceden çekinmem ben. Götürün beni. Çabuk, çabuk! hemen, hiç durmadan gidelim.» İçinden de: «Bu arada kızım kaçır kurtulur» diye düşünüyordu.

Jandarma komutanı: «Vay canına!» dedi!» dedi. İşkence sehpasına bu ne iştah böyle! Ben bu delinin işinden hiçbir şey anlamıyorum.»

Kır saçlı, yaşlı bir devriye çavuşu sıralardan çıktı, komutana doğru döndü:

— «Gerçekten de delidir, komutanım!» dedi. «Çingene kızını salıverdiyse, onun hiç kabahati yoktur, çünkü Çingene kadınlarını hiç sevmez. Şurada tam onbeş yıldır devriye gezerim, onun her akşam Çingene kadınlarına bitmez tükenmez nefretle beddua ettiğini duyarım. Peşini kovaladığımız, sandığımız gibi, keçili oyuncu kızsı, hepsinden çok da ondan nefret eder.»

Gudule bir çaba gösterdi:

— «En çok da ondan» dedi.

Devriye kolundaki adamların aynı şekilde tanıklık etmeleri üzerine jandarma komutanı yaşlı çavuşun sözlerinin doğruluğuna inandı. Çilekeş kadından bir şey elde etmekten umudunu keserek, ona sırtını döndü. Kadın, anlatılamaz bir kaygıyla, onun ağır ağır

atına doğru yöneldiğini gördü. Adam ağzının içinde homurdanıyordu:

— «Hadi bakalım, yola koyulalım! Araştırmaya yeniden başlayalım. Çingene kızı asılmadan gözüme uyku girmeyecek.»

Yine de, ata binmeden önce, birkaç dakika daha duraladı. Onun böyle, hayvan ininin kokusunu alan ve uzaklaşmamak için direnen bir av köpeğinin kaygılı yüzüyle meydanın çevresinde dolaştığını gördükçe Gudule hayatla ölüm arasında çırpınıp duruyordu. Tristan l'Hermite en sonunda başını salladı, atına bindi. Gudule'ün o kadar korkunç bir şekilde sıkışan kalbi genişledi, ve adamlar orada bulundukları süre içinde bakmaya cesaret edemediği kızına bir göz atarak alçak sesle: «Kurtuldun!» dedi.

Zavallı çocuk bütün o süre boyunca soluk almadan, kımıldamadan, karşısına dikilen ölümün düşüncesiyle köşesine büzülüp kalmıştı. Gudule ile Tristan arasında geçen sahneden hiçbir şey kaçırmamıştı ve anasının kaygılarından herbiri onda yankılanmıştı. Kendisini uçurumun üzerinde asılı tutan ipin bütün çitirtilerini duymuş, yirmi defa onun koptuğunu görür gibi olmuştu; en sonunda soluk almaya başlamış, ayağını sağlam toprağa basar gibi olmuştu. O sırada, jandarma komutanına birinin seslendiğini duydu:

— «Tüh be! Ben bir silâhşorum, komutanım, benim işim mi büyücü karıları asmak? Ayaktakımı halkın değeri nedir ki! Sizi araştırmada yalnız bırakıyorum. Birliğimin başına dönmemde bir sakınca görmezsiniz sanırım, çünkü komutansız kaldı.»

Phoebus De Châteaupers'in sesiydi bu. Bunu duyunca kızın içinden neler geçtiği anlatılır gibi değildi. Demek ki, dostu, koruyucusu, desteği, barınağı, Phoebus'ü buradaydı! Ayağa kalktı. Anasının kendisine enigel olmasına vakit kalmadan bağırarak pencereye atılmıştı bile.

— «Phoebus! İmdat, Phoebus'üm benim.»

Phoebus gözden kaybolmuştu. Az önce, dört-nala, Coutellerie Sokağı'nın köşesini dönmüştü. Ama, Tristan daha gitmemişti.

Çilekeş kadın bir böğürtüyle kızının üzerine atıldı. Tırnaklarını boynuna batırarak onu hızla geri çekti. Bir kaplan ana tehlike anında bundan daha çok dikkat göstermez. Ne var ki iş işten geçmişti. Tristan görmüştü.

Bütün dişlerini meydana çıkaran, suratını bir kurt yüzüne benzeten bir gülüşle haykırdı:

— «Heh! heh! he! Fare kapanında iki fare!»

Asker: «Ben zaten kuşkulanıyordum» dedi.

Tristan onun omzuna vurdu:

— «Sen iyi bir kedisin! Hadi bakalım. Henriet Cousin nerede?»

Ne yüzü, ne de elbisesi öteki askerlere benzemeyen bir adam onların arasından çıktı. Yarısı kurşuni, yarısı kahverengi bir elbise giymişti; düz saçları, meskin kollukları, iri, kocaman elinde de bir kangal ip vardı. Bu adam, hep Tristan'ın peşinden giderdi, Tristan da hep XI. Louis'nin peşinden.

Tristan l'Hermite: «Arkadaş, öyle sanıyorum ki aradığımız büyücü kadın işte şurada» dedi. «Şunu bana bir güzel asıvereceksin. Merdivenin yanında mı?»

Adam: «Şurada, Sütunlu Ev'in sundurması altınında bir merdiven var» dedi. Sonra, taş darağacını göstererek: «İşi şu idam sehpasında mı yapacağız?» diye sordu.

«Evet.»

Adam, jandarma komutanınıninkinden de hayvanca, kaba bir gülüşle: «Oh, oh! aşılabacak pek uzun yolumuz da yok!» dedi.

Tristan: «Çabuk ol!» dedi. «Sonra gülersin.»

Bu arada, çilekeş kadın, Tristan kızını gördüğünden, bütün umutlar kaybolduğundan beri, bir tek kelime söylememişti. Yarı ölü haldeki Çingene kızını

mahzenin köşesine itmiş, ellerini, iki pençe gibi, pencerenin alt pervazının köşesine dayayarak gene eski yerini almıştı. Bu duruşta, yeniden o eski yırtıcı, çılgın halini alan bakışlarını bu askerin üzerinde korkusuzca dolaştırdığı görölüyordu. Henriët Cousin'in hücreye yaklaştığı sırada ona öyle vahşi bir yüzle baktı ki adam geriledi.

Jandarma komutanının yanına dönerek: «Komutanım, hangisini yakalamak gerekiyor?» diye sordu

— «Gencini.»

— «Daha iyi. Çünkü yaşlısı pek çetine benziyor

Yaşlı devriye çavuşu: «Keçili zavallı küçük oyuncu kız!» dedi.

Henriët Cousin gene pencereye yaklaştı. Ananın bakışı üzerine, gözlerini yere eğdi. Oldukça çekingen bir sesle: «Madam...» dedi.

Kadın, çok alçak ve öfkeli bir sesle onun sözünü kesti:

— «Ne istiyorsun?»

Adam: «Sizi değil» dedi, «ötekini.»

— «Hangi öteki?»

— «Genci.»

Kadın, bağırarak başını sarsmaya başladı:

— «Kimse yok burada! Kimse yok burada! Kimse yok burada!»

Cellât: «Hayır, var!» dedi. «Bunu siz de biliyorsunuz. Bırakın da yakalayayım. Ben size kötülük etmek istemiyorum.»

Kadın, garip bir sırıtmayla «Ya! bana kötülük yapmak istemiyorsun demek ki?» dedi.

— «Ötekini bana verin, madam; jandarma komutanı istiyor.»

Kadın, deli gibi tekrarladı: «Kimse yok!»

Cellât: «Ben de size var diyorum» diye üsteledi «Hepimiz sizin iki kişi olduğunuzu gördük.»

Çilekeş kadın sırtarak: «İçeri bak istersen!» dedi «Kafanı pencereden sok.»

Cellât, ananın tırnaklarını inceledi, ve cesaret edemedi.

Tristan, birliğini Fareler Çukuru'nun çevresine çember biçimi dizmiş, kendisi de idam sehпасının yanında at üstünde duruyordu.

— «Çabuk ol!» diye bağırdı.

Henriet, bir kere daha jandarma komutanının yanına geldi sıkılarak. İp kangalını yere bırakmış, beceriksiz bir halle şapkasını ellerinde döndürüp duruyordu:

— «Komutanım, içeriye nereden girilir?» diye sordu.

— «Kapıdan.»

— «Kapı yok.»

— «Pencereden.»

— «Pencere çok dar.»

Tristan öfkeyle: «Pencereyi genişlet» dedi. «Yanında kazma yok mu?»

Ana, ininin ta derinlerinden, durmadan bakıyordu. Artık hiçbir şey umut etmiyor, artık ne istediğini bilmiyordu; yalnız, kızını elinden almalarını istemiyordu.

Henriet Cousin, Sütunlu Ev'in sondurması altında duran, idam aletlerinin bulunduğu kasayı almaya gitti. Oradan çifte merdiveni de çekti çıkardı, hemen darağacına yasladı. Jandarma komutanlığının beş, altı adamı ellerine küsküler, kaldıraçlar aldılar, Tristan da onlarla birlikte pencereye doğru ilerledi.

Sert bir sesle: «İhtiyar, şu kızı bize iyilikle teslim et» dedi.

Kadın, hiçbir şey anlamamış gibi ona bomboş gözlerle baktı.

Tristan: «Tüh! Kahrolasınca!» dedi. «Senin şu büyüyle ne ilgin var ki kralın dileğine göre asılmasına engel olmak istiyorsun?»

Zavallı bahtsız kadın o vahşi gülüşüyle gülmeye başladı.

— «Ne ilgim mi var? O benim kızım!»

Bu kelimeyi söyleyişi Henriët Cousin'e kadar herkesi ürpertti.

Jandarma komutanı: «Çok üzüldüm ama, kralın dileği bu» dedi.

Kadın, korkunç gülüşünü artırarak bağırdı:

— «Senin kralından bana ne? Benim kızım o di-yorum sana!»

Tristan: «Duvarı delin» dedi.

Daha geniş bir açıklık elde etmek için pencerenin altındaki taban taşını yerinden çıkarmak yeterdi. Ana, küskülerle kaldıraçların kalesini yıkmaya başladığını anlayınca korkunç bir çığlık kopardı. Sonra, dar hücrenin kendisine verdiği vahşi hayvan alışkanlığıyla odanın çevresinde korkunç bir hızla dönmeye başladı. Artık hiçbir şey söylemiyordu ama, gözleri alev saçıyordu. Askerler ta yüreklerinin içine kadar donmuşlardı.

Kadın, birdenbire, kaldırım taşını aldı, güldü, iki eliyle işçilerin üzerine attı. Ellerinin titremesinden iyi fırlatılamıyan taş hiç kimseye çarpmadı, Tristan'ın atının ayaklarının altında durdu. Kadın dişlerini gıcırdattı.

Bu arada, güneş daha iyice doğmamıştı ama, ortalık bir hayli aydınlanmıştı, güzel bir pembelik Sütunlu Ev'in delik deşik köhne bacalarını süslüyordu. Bu, büyük şehirde en erkenci pencerelerin neşeyle damların üzerine açıldığı saattti. Birkaç yolcu, eşeklerinin sırtında Halles'e giden birkaç manav Grève Meydanı'ndan geçmeye başlamıştı. Fareler Çukuru'nun çevresine yığılan şu asker topluluğunun önünde bir ara duruyorlar, şaşkın şaşkın bakıyorlar, sonra geçip gidiyorlardı.

Çilekeş kadın gitti kızının önüne oturdu, gövdesiyle onu gizledi; gözlerini hiç kırpmadan ona dikmiş, dinliyordu. Esmeralda, kımıldamadan oturuyor, tek söz olarak, alçak sesle, «Phoebus! Phoebus!» deyip du-

ruyordu. Yıkıcıların işi ilerler gibi göründükçe, ana dalgın dalgın geri çekiliyor, kızını gitgide daha çok duvara doğru sıkıştırıyordu. Birdenbire taşın sarsıldığını gördü; nöbet tutuyor, gözünü ondan ayırmıyordu çünkü. İşçilere cesaret veren Tristan'ın sesini işitti. O zaman, birkaç süreden beri içine düştüğü çöküntüden kurtuldu ve haykırdı. Sesi kimi vakit kulağı testere gibi kesiyor, bazan da sanki bütün beddualar, lânetler hep birden patlamak üzere dudaklarında sıkışmış gibi kekeliliyordu:

— «O! o! o! Ama, korkunç bir şey bu. Hepiniz haydutsunuz! Gerçekten de kızımı elimden alacak mısınız? Bu benim kızım diyorum size! Ah! alçaklar! Ah! cellât uşakları! Sefil katil uşakları! İmdat! imdat! Yangın var! Yoksa böylece yavrumu elimden alacaklar mı bunlar? Yüce Tanrı adı verilen kimdir öyleyse?»

Sonra, köpükler saçarak, bakışı çılgın gibi, bir pars gibi dört ayak üzerinde, bütün saçları dimdik olmuş bir halde Tristan'a seslendi:

«Kızımı almak için biraz yaklaş hele bakalım! Bir kadın sana: 'Bu benim öz kızım, diyor, anlamıyor musun sen? İnsanın bir evlâdı olması ne demektir sen biliyor musun? Hey! azgın kurt, dişi kurdunla yuva kurup yatıp kalkmadın mı sen? Ondan hiç kurt yavrun olmadı mı? Yavruların varsa, onlar uluduğu vakit içinde hiçbir şey kımıldamıyor mu?»

Tristan: «Taşı çıkarın» dedi. «Artık iyice yerinden oynadı.»

Kaldıraçlar ağır taban taşını kaldırdılar Deddiği gibi, ananın son kalesiydi bu. Taşın üzerine atıldı, yerinde tutmak istedi, tırnaklarıyla tırmaladı ama, altı kişinin oynattığı ağır taş kütlesi elinden kurtuldu, ağır ağır, demir kaldıraçlar boyunca yere kadar kaydı.

Ana, girişin açıldığını görünce, gediği vücuduyla kapatarak, kıvranarak, başını taşlara vurarak, ancak duyulabilen, yorgunluktan kısılmış bir sesle bağırarak

açıklığın önüne kendini attı:

— «İmdat! Yangın var! Yangın var!»

— «Şimdi kızı yakalayın» dedi Tristan hâlâ duy-
gusuz.

Ana askerlere öyle korkunç, öyle ürkütücü bir bakışla baktı ki hepsi ilerlemekten çok gerilemek isteğine kapıldılar.

Jandarma komutanı: «Hadi bakalım, çabuk olun! Sen, Henriët Cousin!» dedi.

Hiç kimse bir adım atmadı.

Jandarma komutanı küfür etti:

— «Hepinizi şeytan götürsün! Benim savaşçılarım bir kadından korksunlar, ha!»

Bir başkası: «Kadının aslan gibi yelesi var!» dedi.

Jandarma komutanı gene: «Hadi bakalım, çabuk olun!» dedi. «Pencere bir hayli genişledi. Pontoise geldiğinde olduğu gibi üçünüz birden girin içeri. Artık bitsin bu iş! İlk gerileyeni iki parça ederim!»

Askerler her ikisi de pek korkutucu olan iki kişinin jandarma komutanıyla ananın, arasında kalmışlardı, bir ara duraladılar, sonra kararlarını vererek Fareler Çukuru'na doğru ilerlediler.

Çilekeş kadın bunu görünce birdenbire dizlerinin üzerinde doğruldu, saçlarını yüzünden itti; sonra, zayıf, derileri yüzülmüş ellerini iki yanına bıraktı. O zaman, iri damlalar teker teker gözlerinden boşandı. Oyduğu yatağından akan sel gibi yanaklarındaki uzun bir buruşuktan aşağı iniyorlardı yaşlar. Ana aynı zamanda konuşmaya da başladı ama, öyle yalvarıcı, öyle yumuşak, öyle uysal, öyle yürek paralayıcı bir sesle konuşuyordu ki, Tristan'ın çevresinde çiğ çiğ insan eti yiyebilecek yaradılıştaki pek çok yaşlı zından bekçisi gözlerini kuruluyordu.

— «Pek sayın efendilerim, çavuş efendiler, bir kelime! Size söylemem gereken bir şey bu. Bakın, görüyor musunuz, bu benim kızım, kaybettığım sevgili küçük kızım! Dinleyin. Bu bir hikâyedir, masal gibi. Dü-

şünün ki, çavuş efendileri ben pek iyi tanıyorum. Aşk hayatı yaşadığım için küçük oğlanların bana taş attıkları zamanlarda çavuş efendiler bana karşı hep iyi davrandılar. Anlıyor musunuz, her şeyi öğrenince, yavrumu bana bırakırsınız Ben zavallı bir kötükadınım. Onu benden Çingene karıları çaldı. Onbeş yıl patığını sakladım. İşte, bakın. Ayacığı bu kadardı işte. Reims'te Chantefleurie! Folle Peine Sokağı! O kadını belki siz de tanıdınız. O bendim işte. Gençlik çağınızda... o zamanlar güzel günlerdi onlar. Birlikte hoş vakit geçiriliyordu. Bana acıyacaksınız, değil mi, sayın efendilerim? Çingene karıları onu benden çaldılar, onbeş yıl benden sakladılar. Öldü sanıyordum. Burada, bu mahzende, kışın ateşsiz, onbeş yıl geçirdim. Bu çok zor bir şey. Zavallı minik patik! Öyle çok bağırdım ki Tanrı sesimi duydu. Bu gece kızımı bana geri verdi. Yüce Tanrı'nın bir mucizesidir bu. Kızım ölmemiş. Onu benden almazsınız, buna eminim. Hadi, ben olsam, hiç sesimi çıkarmam ama, o onaltı yaşında bir yavrucak! Ona güneşi görecektir zaman bırakın! Size ne yaptı ki? Hiçbir şey. Ben de öyle. On dan başka kimsem yok, yaşlıyım, bu bana Hazreti Meryem'in yolladığı bir lütuf... Bunları bilseniz. Sonra, siz hepiniz o kadar iyisiniz ki! Onun kızım olduğunu bilmiyordunuz, şimdi öğrendiniz. Ah! onu seviyorum! Yüce jandarma komutanı, onun parmağında bir sıyrık görmektense kalbim delinsin, bence daha iyi! Siz yürekli bir asılzadeye benziyorsunuz! Size burada anlattıklarım her şeyi açıklıyor, değil mi? Ah! efendim, sizin de bir anneniz vardı! Siz şimdi komutansınız. Yavrumu bana bırakın! Bakın Hazreti İsa'ya yalvarır gibi sizin karşınızda diz çöküp yalvarıyorum! Hiç kimseden bir şey istemiyorum ki, ben Reims şehrindenim, efendilerim, dayım Mahiet Pradon'dan kalan küçük bir tarlam var. Dilenci değilim ben. Hiçbir şey istemiyorum, çocuğumu istiyorum! Ah! yavrumu vermek istemiyorum! Her şeyin sahibi olan Tanrı onu bana

boş yere vermedi ya! Kral mı? Kral öyle istiyor, di yorsunuz ha? Benim yavrumun, küçük kızımın öldürülmesi ona pek zevk vermez ki. Hem sonra, kral iyi kalplidir! Bu benim kızım! Benim öz kızım bu! Kralın değil ki! Sizin kızınız değil o! Ben buralardan gitmek istiyorum! İkimiz de gitmek istiyoruz! Nihayet, geçen iki kadınsa, biri anne ve öbürü kızı, onların geçmesine izin verilir. Bırakın bizi gidelim! Biz Reims şehrindemiz. Ah! sizler çok iyi kalplisiniz, çavuş efendiler, hepimizi seviyorum. Benim sevgili yavrumu almazsınız, bu olamaz! Dünyada olmaz, öyle değil mi? Söyleyin! Yavrum! yavrum!»

Kadının davranışı, sesi, konuşurken içtiği gözyaşları, birleştirdikten sonra büktüğü elleri, yürek paralayıcı gülüşleri, ıslak bakışları, iniltileri, iç çekmeleri, düzensiz, çılgın, dağınık gözlerine kattığı zavallı, içler acısı çılgınlıklar hakkında bir fikir vermeye çalışmaya cağız.

O susunca, Tristan l'Hermite kaşlarını çattı ama kendi kaplan gözünde yuvarlanan bir yaşı gizlemek için. Sonra, bu yufka yürekliliği bastırdı, buyurur gibi bir sesle: «Kral öyle istiyor» dedi.

Sonra, Henriët Cousin'in kulağına eğildi, çok alçak bir sesle: «Bu işi çabuk bitir!» dedi.

Korkunç jandarma komutanı bile belki de kalbinin eridiğini duyuyordu.

Cellâtle çavuşlar hücreye girdiler. Ana hiçbir direnme göstermedi; yalnız, kızına kadar sürüklendi, çılgınlar gibi kendini onun üzerine attı. Çingene kızı askerlerin yaklaştığını gördü. Ölümün korkunçluğu onu canlandırdı. Anlatılamaz bir acı çekiyormuş gibi bir sesle bağırdı:

— «Anacığım! anacığım! Geliyorlar! Beni koru!»

Ana sönük bir sesle: «Evet, sevgili yavrum, seni koruyorum!» dedi, ona sıkı sıkı sarılarak her yanını öpmeye başladı. Ana kızının üzerinde, her ikisi de yerde, acınacak bir manzara teşkil ediyorlardı.

Henriet Cousin, genç kızı, gövdesinin ortasından, güzel omuzlarının altından yakaladı. Kız bu elin dokunduğunu duyunca: «Ah!» dedi, bayıldı. Cellât, üzerine damla damla iri gözyaşlarını akıtarak, onu kucağına almak istedi. İki elini kızın beline düğümlemiş olan anadan ayırmaya çalıştı. Ana evlâdına öylesine yapışmıştı ki onu kızından ayırmak mümkün olmadı. Bunun üzerine, Henriet Cousin önce kızı, peşinden de anayı hücreden dışarı sürükledi. Ana da gözlerini yummuştu.

O sırada güneş doğuyordu, ve oldukça kalabalık bir halk yığını daha şimdiden meydana birikmişti; idam sehпасına doğru kaldırım taşları üzerinde bu şekilde sürüklenenleri seyrediyorlardı uzaktan. Çünkü bu, jandarma komutanı Tristan'ın usulüydü. Meraklıların yaklaşmasına engel olurdu.

Pencerelerde kimsecikler yoktu. Yalnız, uzakta, Notre Dame kulelerinden Grève Meydanı'na bakanın kının tepesinde, sabahın aydınlık gökyüzü üzerinde kapkara beliren iki adam görülüyordu; meydana bakarak gibiydiler.

Henriet Cousin, sürüklediği şeyle birlikte uğursuz merdivenin dibinde durdu. Bu iş ona öylesine dokunuyordu ki, ipi kızın o tapılacak kadar güzel boynuna soluk bile almadan geçirdi. Bahtsız çocuk kenevirin korkunç değişini duydu. Gözkapaklarını kaldırdı, başının üzerinde taş sehпасının çıplak kolunu gördü. Bunun üzerine, çırpındı, yürek paralayıcı yüksek bir sesle bağırdı:

— «Hayır! Hayır! istemiyorum!»

Ananın başı kızının elbiseleri altına dalmış ve kaybolmuştu. O bir tek kelime söylemedi; yalnız, bütün vücudunun ürperdiği görüldü, evlâdının vücuduna kondurduğu öpücüklerin arttığı duyuldu. Onun mahkûmu saran kollarını hoyratça çözmek için cellât bu andan yararlandı. Kadın, ya bitkinlikten, ya da umutsuzluktan, karşıkoymadı. Bunun üzerine, cellât kızı

omuzuna aldı. Sevimli yaratık, onun başı üzerinden, ikiye katlanmış, sarkıyordu. Cellât, merdivene çıkmak üzere, ayağını basamağa attı.

Ana, sokak taşlarının üzerine çömelip kalmıştı. Tam o sırada gözlerini açtı. Çılgık atmadan, korkunç bir ifadeyle doğruldu. Sonra, avının üzerine atılan bir hayvan gibi, cellâdın eline saldırdı, ısırıldı. Bu olay bir şimşek kadar kısa sürdü. Cellât acıyla avaz avaz bağırdı. Koşuştular. Onun kanayan elini güçlükle ananın dişleri arasından çıkardılar. Kadın derin bir sessizlik içindeydi. Onu bir hayli kabaca ittiler, başının ağır bir şekilde kaldırım taşlarının üzerine düştüğünü gördüler. Onu doğrulttular. Yeniden yere düştü. Çünkü ölmüştü.

Cellât kızı bırakmamıştı; yeniden merdiveni çıkmaya başladı.

II

LA CREATURA BELLA BIANCO VESTITA (*) (DANTE)

Quasimodo hücrenin boş olduğunu, Çingene kızının artık orada bulunmadığını, kendisi onu korurken kaçırıldığını görünce, iki eliyle saçlarını yoldu, şaşkınlıktan ve acıdan tepindi. Sonra, onu arayarak, her duvar köşesinde garip çılgınlıklarla bağırarak, kızıl saçlarını yolup döşeme taşlarına serperek bütün kilisenin içinde koşmaya başladı.

Tam o sırada kralın okçuları da, Çingene kızını aramak üzere, muzaffer bir tavırla, Notre-Dame'a girdiler. Quasimodo onlara yardım etti. Zavallı sağır, onların kötü niyetlerinin farkında değildi. Çingene kızının düşmanlarını seraseriler sanıyordu. Tristan l'Her-

(*) İtalyanca: «Beyazlar glyinmiş güzel yaratık.» Dante'nin sembolik kahramanı. (Ç.n.)

mite'i bütün saklanılacak yerlere kendisi götürdü; ona gizli kapıları, mihrabın gizli kapaklarını, kilise hazi-nesinin arkasını açtı. Bahtsız kız hâlâ orada olsaydı onu kendi eliyle teslim etmiş olacaktı. Tristan kolay kolay yılmayan bir adamdı ama, hiçbir şey elde edememenin bıkkınlığıyla usanınca, Quasimodo aramaya tek başına devam etti. Yirmi defa, yüz defa, enine, boyuna, yukarıdan aşağıya, çıkararak, inerek, koşarak, seslenerek, bağırarak, koklayarak, karıştırarak, araştı-ırarak, bütün deliklere kafasını sokarak, bütün kub-belerin altına meşale tutarak, üzgün üzgün, çılgınlar gibi kilisenin çevresinde dolaştı. Dışisini kaybeden bir erkek hayvan bundan daha homurtulu, daha vahşi olamaz. En sonunda, kızın orada bulunmadığına, her şeyin bittiğine, onu kendisinden aşırıdıklarına iyice, kesinlikle emin olduktan sonra ağır ağır, kulelerin merdivenini, kızı kurtardığı gün öylesine öfkeyle, za-ferle tırmandığı o merdiveni yeniden çıktı. Aynı yer-lerden, başı eğik, sessiz, gözyaşı dökmeden, âdeta so-luk bile almadan yeniden geçti. Kilise gene ıssızdı ve sessizliğine gömülmüştü. Okçular büyücü kadını Cité' de kovalamak üzere oradan ayrılmışlardı. Bir an önce öylesine kuşatılan, öylesine gürültülü olan, bu alabil-diğine geniş Notre-Dame'da Quasimodo yalnız kal-mıştı; kendi koruyuculuğu altında Çingene kızının haftalarca uyuduğu hücrenin yolunu tuttu. Oraya yaklaşırken belki de onu içeride bulacağını hayal edi-yordu. Yanlardaki çatıya bakan galerinin köşesini dö-nerken, bir dalın altındaki kuş yuvası gibi büyük bir kemerin altına büzülmüş daracık hücreyi, küçük pen-ceresiyle, küçük kapısıyla fark edince, zavallı adamca-gızın yüreği ağzına geldi, düşmemek için bir filaya-gına yaslandı. Belki de kızın oraya döndüğünü, iyi bir perinin onu oraya geri getirdiğini, bu küçük hücrenin tam kıza göre pek sakın, pek emin, pek sevimli bir yer olduğunu düşündü. Hayalini yıkmak korkusuyla, bir adım daha atmaktan çekiniyordu. Kendi kendine:

«Evet» diyordu, «belki uyuyordur, ya da dua ediyordur Rahatsız etmeyeyim.»

Nihayet, bütün cesaretini eline alarak, ayaklarının ucunda ilerledi, baktı, içeriye girdi. Boştu! hücre hâlâ boştu. Bahtsız sağır ağır adımlarla hücrenin çevresini dolaştı. Yatağı kaldırdı, sanki kız döşeme mermerleriyle şiltenin arasında gizlenebilirmiş gibi, altına baktı. Sonra, başını salladı, aptallaşmış bir halde kaldı. Birdenbire meşalesine ayağıyla vurup öfkeyle ezdi. Sonra, bir tek kelime söylemeden, bir kere bile içini çekmeden, bütün gücüyle koşarak başını duvara vurdu, bayılıp taşların üzerine yığıldı.

Kendine geldiği vakit, yatağın üzerine atıldı, orada yuvarlandı, kızın uyuduğu, hâlâ ılık olan yeri çığırınlar gibi öptü. Sanki orada son nefesini verecekmiş gibi, birkaç dakika kımıldamadan kaldı. Sonra, sırt-sıklam tere batmış, soluk soluğa, çığırınlar gibi ayağa kalktı, çan tokmaklarının korkunç düzeniyle, kafasını orada parçalamak isteyen bir adamın kararıyla, başını duvarlara vurmaya başladı. En sonunda, bitkin bir halde, gene yere yığıldı, dizlerinin üzerinde hücrenin dışına sürüklendi, şaşkınlık içinde kapının karşısına çömeldi. Hiç kımıldamadan, gözü ıssız hücreye dikili, boş bir beşikle dolu bir tabut arasında oturan bir anadan daha tasalı, daha düşünceli, bir saatten daha uzun, böylece oturdu. Bir tek kelime söylemiyordu; yalnız, uzun aralıklarla, bir hıçkırık bütün vücudunu şiddetle sarsıyordu; gözyaşı bulunmayan bir hıçkırık, tıpkı gürültü çıkarmayan o yaz şimşekleri gibi.

Öyle sanılır ki o sırada, üzgün düşüncelerinin arasında, Çingene kızını ansızın kaçıranın kim olduğunu araştırırken başdiyakoz aklına geldi. Hücreye çıkan merdivenin anahtarının yalnız Rahip Claude'da bulunduğunu hatırladı. Kıza karşı yapılan saldırılar da aklına geldi; birincisine, kendisinin yardım ettiği, ikincisine engel olduğu gece saldırıları. Binlerce ayrıntıyı hatırladı; sonra, Çingene kızını elinden alanın başdi-

yakoz olduğundan hiç kuşkusu kalmadı. Yine de, rahibe olan saygısı o dereceydi ki, o adama karşı duyduğu minnettarlığın, fedakârlığın, sevginin kalbinde öyle derin kökleri vardı ki bunlar o sırada kıskançlığın ve umutsuzluğun pençelerine diremiyorlardı.

Başdiyakozun bunu yaptığını düşünüyordu da, herhangi bir başkasına karşı duyacağı kan dökme, öldürme derecesindeki öfke, söz konusu Claude Frollo olunca, zavallı sağırda bir acı artışı halini alıyordu.

Böylece, düşüncesi rahip üzerinde karar kıldığında, şafak artık destek kemerlerini aydınlattığından, Notre-Dame'ın üst katında, mihrabın çevresindeki dış parmaklığın meydana getirdiği dirsekte birinin yürüdüğünü gördü. Kendinden yana geliyordu. Onu tanıdı. Başdiyakozdu bu. Claude düşünceli, ağır adımlarla yürüyordu. Önüne bakmıyordu; kuzey kuleye doğru ilerliyordu, ama, yüzü yana, Seine'in sağ kıyısına doğru dönüktü; sanki damların üzerinden bir şey görmeye çalışıyormuş gibi başını havada tutuyordu. Bu yan duruşa baykuşta rastlanır sık sık; o bir noktaya doğru uçar ve bir başkasına bakar. Böylece rahip, Quasimodo'yu görmeden, onun üst yanından geçti.

Bu birdenbire ortaya çıkış karşısında donup kalan sağır, onun kuzey kulesinin merdiven kapısının altına daldığını gördü. Bunun Belediye Sarayı'nın görüldüğü kule olduğunu okuyucu bilir. Quasimodo kalktı, başdiyakozun peşinden yürüdü.

Quasimodo kulenin merdivenini çıkmış olmak için, rahibin niçin çıktığını anmak için çıktı. Zaten, zavallı çancı ne yapacağını, ne söyleyeceğini, ne istediğini bilmiyordu. Öfke ve korku içindeydi. Kalbinde başdiyakozla Çingene kızı çarpışıyordu

Kulenin tepesine gelince, merdivenin gölgesinden çıkıp sahanlığa girmeden önce, inceden inceye, Claude Frollo'nun nerede olduğunu araştırdı. Rahip ona sırtını dönmüştü. Çan kulesinin sahanlığını çevreleyen dolik oymalı bir parmaklık vardı. Gözleri şehre dalan

rahibin göğsü, parmaklığın dört yanından Notre-Dame Köprüsü'ne bakanına dayalıydı.

Quasimodo, sessiz adımlarla, kendini belli etmeden, rahibin arkasından ilerledi, onun böyle nereye baktığını görmeye gitti. Rahibin dikkati öylesine başka yerle ilgiliydi ki sağırın yanında yürüdüğünü duymadı bile.

Paris, hele özellikle o devrin Paris'i, bir yaz şafağının taze ışıkları altında görülünce pek muhteşem, pek sevimli bir manzaradır. O gün bir temmuz günü olabilir. Gökyüzü tamamen açıktı. Gecikmiş birkaç yıldız yer yer sönüyordu; doğuda, gökyüzünün en aydınlık olduğu yerde çok parlak bir yıldız vardı. Güneş belirlemek üzereydi. Paris kımıldamaya başlıyordu. Bembeyaz ve çok saf bir ışık içinde, binlerce evin doğuda ortaya serdiği her plan göze pek canlı biçimde çarpıyordu. Çan kulelerinin dev gibi gölgeleri büyük şehrin bir ucundan öbürüne damdan dama gidiyordu. Daha şimdiden konuşan, gürültü eden mahalleler vardı. Şurada bir çan sesi, ötede bir çekiç sesi, beride yola koyulmuş giden bir arabanın karmakarışık şıkırtıları. Bu damlar yüzeyinde, kükrütlü buharlar çıkaran muazzam bir toprağın çatlakları gibi, şurada burada birkaç duman yayılmaya başlıyordu. Bunca köprünün kemerlerinde, bunca adanın burnunda sularını dalgalandıran ırmak gümüş kıvrımlarla baştanbaşa menevişlenmişti. Şehrin çevresinde, suların ötesinde, manzara yumak yumak bir burgu çemberi içinde kayboluyordu; bunların aralarından, ovaların sınırsız çizgisiyle küçük tepelerin zarif kabartısı belli belirsiz seçilebiliyordu. Dalgalanan her çeşitten uğultu bu yarı uyanık şehrin üzerinde dağılıyordu. Sabah rüzgârı, doğuya doğru, tepelerin sis tüylerinden yolunan birkaç beyaz pamukçuğu gökyüzünde kovalayıp duruyordu.

Parvis Meydanı'nda, ellerinde süt çanakları, birkaç kadıncağız, şaşkın şaşkın birbirlerine Notre-Da-

me'in büyük kapısının perişan halini, kumtaşının yarıklarında donup kalan iki kurşun deresini gösteriyorlardı. Geceki gürültüden bütün kalanlar bunlardı. Kuleler arasında Quasimodo'nun yaktığı odun ateşi sönmüştü. Tristan meydanı temizletmiş, ölüleri Seine sularına attırmıştı. XI. Louis gibi krallar büyük bir kıyımdan sonra kaldırımları çabucak yıkamaya bakarlar.

Kulenin parmaklığının dışında, tam rahibin durduğu noktanın altında, Gotik yapılarda sık sık rastlanan, pek garip bir şekilde yontulmuş o taş su oluklarından biri vardı; bu su oluğunun bir çatlağında, tatlı bir hava esintisiyle, canlılar gibi sarsılan ve bitkinleşen, çiçek açmış iki güzel şebboy birbirlerini çılgınlar gibi selâmlıyorlardı. Kulelerin üzerinde, yukarıda, gökyüzünün derinlerinde pek uzakta, küçük kuş cıvıltıları duyuluyordu.

Rahip ise bunların hiçbirini ne dinliyor, ne de görüyordu. Sabahları, kuşları, çiçekleri olmayan insanlardan birisiydi. Dikkatli bakışı bir tek nokta üzerinde toplanmıştı.

Quasimodo ona Çingene kızını ne yaptığını sormak isteğiyle yanıp tutuşuyordu. Ama, o sırada başdiyakozun dünyanın dışında bulunur gibi bir hali vardı. Öyle zor dakikalar vardır ki insan dünya çökse duymaz; rahibin de bu dakikalardan birinde bulunduğu açıkça görülüyordu. Gözleri, hiç değişmeden, bir yere dikilmiş, kımıldamadan, sessiz duruyordu; bu sessizlikle bu hareketsizliğin öyle korkunç bir hali vardı ki vahşi kilise çancısı bunun karşısında ürperiyor ve ona dokunmaya çekiniyordu. Yalnız, bu da gene başdiyakozu bir çeşit sorguya çekmekti; onun görme ekseninin yönünü izliyordu; böylece de bahtsız sağırın bakışı Grève Meydanı'na düştü.

Rahibin baktığı şeyi gördü. İdam sehpasının yanına merdiven dikilmişti. Meydanda halktan birkaç kişi ve pek çok sayıda asker vardı. Bir adam, kaldırım taş-

ları üzerinde, kendisine kara bir şeyin asıldığı, beyaz bir şeyi sürüklüyordu. Adam darağacının dibinde durdu.

Burada Quasimodo'nun pek iyi göremediği bir olay geçti. Tek gözünün uzağı görme yeteneğini kaybetmiş olmasından değildi bu; orada şişman bir asker vardı, her şeyi fark etmeye engel oluyordu. Zaten tam o sırada güneş göründü, ve ufkun üzerinden öyle bir ışık seli taşıdı ki Paris'in bütün sivri tepelerinin, çan kulelerinin külahları, ocak bacaları, çatıların sivri damları, hepsi sanki aynı anda ateş aldı sanırdınız.

Bu arada, adam merdiveni çıkmaya başladı. O zaman Quasimodo onu açık seçik gördü. Adamın omuzunda bir kadın, beyazlar giymiş bir genç kız taşıyordu, bu genç kızın boynunda da bir düğüm vardı. Quasimodo onu tanıdı. Oydu bu!

Adam, böylece, merdivenin tepesine ulaştı. Düğümü düzeltti. Burada rahip, daha iyi görebilmek için, parmaklığın üzerine diz çöktü.

Birdenbire adam topuğuyla merdiveni sertçe itti ve birkaç dakikadan beri artık soluk bile almayan Quasimodo, ipin ucunda, kaldırım taşlarından iki kulaç yukarıda, bahtsız yavrucağın ayakları onun omuzları üzerinde çömelmiş adamla birlikte sallandığını gördü. İp kendi çevresinde birçok kere döndü ve Quasimodo Çingene kızının vücudundan korkunç kıvranmalar geçtiğini gördü. Öte yandan, rahip, boynunu uzatmış, gözleri yuvalarından fırlamış, adamla kızın, örümcekle sineğin, o korkunç kümelenişini seyrediyordu.

O en müthiş anda, bir şeytan gülüşü, ancak insanlıktan çıkmışlarda görülebilen bir kahkaha rahibin mosmor suratında çınladı. Quasimodo bu kahkahayı duyamadı ama, gördü. Başdiyakozun arkasında birkaç adım geriledi. Birdenbire, korkunç bir öfkeyle, onun üzerine saldırdı, iki iri eliyle, Claude'u üzerine eğildiği uçuruma sırtından itti.

Rahip «Lânet!» diye bağırdı, ve yuvarlandı.

Üzerinde bulunduğu su oluğu onun düşününü durdurdu. Adam oraya umutsuz elleriyle yapıştı. İkinci bir çığlık koparmak üzere ağzını açtığı sırada, parmaklığın kenarından, başının üzerinden, Quasimodo'nun korkunç ve öç alan yüzünü gördü. Bunun üzerine sustu.

Uçurum onun altındaydı. İki yüz ayak yükseklikten düşüş ve kaldırım taşları. Bu korkunç durumda, başdiyakoz bir tek kelime söylemedi, bir inilti çıkartmadı. Ama, yukarı çıkmak için, su oluğunun üzerinde görülmemiş çabalarla kıvrandı. Ne var ki elleri taşın üzerinde tutunacak yer bulamıyordu; ayakları, kararmış duvarı aşındırmaksızın çiziyordu. Notre-Dame'in kulelerine çıkmış olan kimseler hemen parmaklığın altında bir çıkıntı bulunduğunu bilirler. İşte zavallı başdiyakoz bunun üzerinde çırpınıp duruyordu. Dikey bir duvarla değil de, altından kaçan bir duvarla uğraşıyordu.

Onu uçurumdan kurtarmak için Quasimodo'nun elini uzatması yeterdi ama, ona bakmıyordu bile. Dar ağacına bakıyordu. Çingene kızına bakıyordu. Parmaklığa, az önce rahibin bulunduğu yere dirseklerini dayamıştı; orada, dünyada kendisi için şu sırada var olan tek şeyden gözünü ayırmadan, yıldırımla çarpılmış bir adam gibi, kımıldamadan duruyordu. Şimdiye kadar bir tek gözyaşı dökmüş olan o tek gözden sessiz sessiz uzun bir gözyaşı deresi akıyordu.

Bu arada başdiyakoz soluk soluğa kalmıştı. Saçsız alnından terler akıyor, tırnakları taşların üzerinde kanıyor, dizleri duvarda parçalanıyordu. Su oluğuna takılan cübbesinin her kıvranısta çatırdadığı, dikişlerinin açıldığı duyuluyordu. Üstelik bu su oluğunun sonunda bir kurşun boru vardı, ve rahibin ağırlığıyla bükülüyordu. Elleri yorgunluktan dermansızlaştığında, cübbesi yırtıldığında, kurşun boru büküldüğünde düşeceğim diyordu sefil ve dehşet onu kanatlarına alıyordu. Arada sırada, on adım kadar daha aşağıda, oy-

maların engebelerinden meydana gelen bir çeşit daracak sahanlığa çılgınlar gibi bakıyordu; ve acı içinde ki bütün ruhuyla Tanrı'ya isterse yüzyıl sürsün, hayatını o iki adımlık yerde sürdürebilmek için dua ediyordu. Bir defasında altındaki meydana, uçuşuma baktı; başını yukarı kaldırdığında gözlerini kapatmıştı, ve saçları tepesinde dimdik olmuştu.

Bu iki adamın sessizliği korkunç bir şeydi. Quasi modo birkaç adım ötesinde, başdiyakoz böyle korkunç şekilde can çekişirken, ağlıyor, Grève Meydanı'na bakıyordu.

Başdiyakoz, bütün çırpınmalarının elinde kalan narin dayanak noktasını yerinden sarsmaktan başka şeye yaramadığını görünce bir daha kımıldamaya karar verdi. Orada, oluğa sarılmış, soluk almaya bile korkarak, hiç kımıldamadan, insanın rüyasında düştüğünü sandığında duyduğu karnındaki irade dışı kıvranmalardan başka harekette bulunmadan öylece duruyordu. Bir noktaya dikili gözleri hasta, şaşkın bir halde açıldı. Azar azar yeniliyordu; kollarının zayıfladığını, vücudunun ağırlaştığını gitgide daha çok duyuyordu; kendisini tutan kurşun her an uçuşuma doğru biraz daha eğiliyordu. Altında, korkunç şeyi, ikiye katlanmış bir iskambil kâğıdı gibi küçük Saint-Jean-le-Rond'un çatısını görüyordu. Birbiri peşinden, kendisi gibi uçuşumun üzerine asılmış, ne kendilerine dehşet, ne de ona merhamet duymayan kulenin duygusuz heykellerine bakıyordu. Çevresindeki her şey taştandı: Gözlerinin önünde, ağzı açık canavarlar, altında, ta dipte, meydanda, kaldırım taşları; başının üzerinde, ağlayan Quasimodo.

Parvis Meydanı'nda, bu kadar garip bir şekilde eğlenen delinin kim olabileceğini sakın sakın tahmin etmeye çalışan meraklıların meydana getirdiği birkaç topluluk vardı. Rahip onların: «Ama, kafası patlayacak!» dediklerini işitiyordu; çünkü, adamların sesleri, kendisine kadar berrak ve hafif geliyordu.

Quasimodo ağlıyordu.

Nihayet, başdiyakoz, öfkeden ve korkudan köpük saçarak, her şeyin faydasız olduğunu anladı. Gene de, arta kalan bütün gücünü son bir çabayla bir araya getirdi. Oluğun üzerinde dikleşti, iki diziyle duvarı itti, elleriyle taşların bir yarısına asıldı, belki de bir adım kadar yukarı tırmanabildi. Ne var ki, üzerine dayandığı kurşun boru bu sarsıntıyla, birdenbire büküldü. Aynı zamanda cübbesi de yırtıldı. Bunun üzerine, altındaki her şeyin kendinden ayrıldığını görünce, bir şeye tutunabilecek o sertleşen, halsizleşen ellerinden başka bir şeyi kalmayınca, bahtsız adam gözlerini yumdu, su borusunu bıraktı. Düştü.

Quasimodo onun düşüşüne baktı.

Bu kadar yüksekten düşüş pek seyrek olarak dikedir. Rahip boşluğa atılınca, önce başı aşağıda, iki eli uzanmış bir şekilde düştü; sonra, kendi üzerinde birkaç defa döndü. Rüzgâr onu bir evin damına itti. Çancı onun tırnaklarıyla evin sivri çatısına tutunmaya çabaladığını gördü. Ama düzey pek eğikti, ve onun artık hiç gücü kalmamıştı. Ayrılan bir kiremit gibi damın üzerinde hızla kaydı ve gitti kaldırım taşlarının üzerine düştü. Orada hiç kımıldamadı.

O zaman Quasimodo, gözünü, Çingene kızına doğru kaldırdı. Onun darağacına asılı vücudunun beyaz elbisesi içinde, can çekişmenin son kıvranmalarıyla ürperdiğini gördü. Sonra bakışlarını gene kulenin altında uzanan, insan şeklinden çıkmış başdiyakoza indirdi. Göğsünü derinden sarsan bir hıçkırıkla: «Ah! sevmiş olduğum her şey!» dedi.

III

PHOEBUS'ÜN EVLENMESİ

Bu günün akşamına doğru, piskoposun adliye memurları Parvis Meydanı'nın taşlarından başdiyakozun

bütün kemikleri kırılmış ölüsünü almaya geldiklerinde Quasimodo Notre-Dame'dan kaybolmuştu.

Bu macera üzerinde pek çok söylentiler dolaştı. İkisi arasındaki anlaşmaya göre, Quasimodo'nun, yani şeytanın, Claude Frollo'yu, yani büyücüyü alıp götürceği günün gelmiş olduğunda asla şüphe etmediler. Cevizi yemek için kabuğu kıran maymunlar gibi onun da ruhu almak için bedeni parçaladığını tahmin ettiler.

İşte bu yüzden başdiyakoz kutsal toprağa gömülmedi.

XI. Louis ertesi yıl, 1483'ün ağustosunda öldü.

Pierre Gringoire'a gelince, keçiyi kurtarmayı başardı ve trajedide başarı sağladı. Öyle görünüyor ki, Astrolojiyi, felsefeyi, mimariyi, hermetiği, her türlü çılgınlığı tattıktan sonra hepsinin en çılgını olan trajediye döndü. Bu onun **trajik bir sonuca erişmek** adını verdiği şeydi. Onun tiyatro başarıları konusunda daha 1483'te Hazine hesap defterinde şunlar okunuyordu: «Jehan Marchand ve Pierre Gringoire'a, papalık elçisi efendi hazretlerinin gelişinde Paris Şatosu'nda oynatılan mystère'i yapan, yazan, kişileri düzenleyen, onları msytère'in gerektirdiği gibi giydiren, kuşandıran, aynen gene bu temsile gerekli olan iskeleleri, seyirci sıralarını yapan dülgerle yazara, bu işler için yüz lira.»

Phoebus De Châteaupers de trajik bir sonuca erişti, evlendi.

IV

QUASIMODO'NUN EVLENMESİ

Az önce, Çingene kızıyla başdiyakozun öldükleri gün Quasimodo'nun da Notre-Dame'dan kaybolduğu-

nu söyledik. Gerçekten de onu bir daha gören olmadı, ne olduğunu kimse öğrenemedi.

Esmeralda'nın asıldığı günün gecesi ayak işlerine bakan kişiler onun ölüsünü darağacından çözdüler, ve geleneğe uyarak, Montfaucon manzenine götürdüler.

Montfaucon, Sauval'in dediği gibi, «krallığın en eski ve en muhteşem darağacı» idi. Temple ve Saint-Martin dış mahalleleri arasında, Paris surlarından yaklaşık olarak yüzaltmış arşın uzaklıkta, Courtille'den birkaç ok atımında, birkaç çevreden görülebilecek kadar yüksek, belli belirsiz tatlı bir eğimde bir tepenin doruğunda, bir Kelt «kromlek»ine (*) benzeyen, içinde kurban da kesilen garip bir yapı görüldü.

Alçıdan bir tepeciğin en yüksek yerinde taştan, tuğladan yapılmış, bir buçuk metre yükseklikte, on metre genişlikte, oniki metre uzunlukta bir biçim düşünölsün. Bunun bir kapısı, bir çevre parmaklığı, yanında da bir sahanlığı vardı. Sahanlığın üzerinde, yontulmamış, kaba taştan, onar metre uzunlukta, onaltı sütun dikiliydi, üzerinde bulundukları kütlenin dört kenarından üçüne sıralanmıştı. Sütunlar tepelelerinden kalın kalaslarla birleştirilmişti, kalaslardan da aralıklı olarak zincirler sarkıyordu, her zincirden de iskeletler; ovanın dolaylarında, bir çatal dalın çevresinde biten dallara benzer büyük bir taştan haçla ikinci derecede bir darağacı; bütün bunların üzerinde, gökyüzünde, kargaların boyuna uçuşu. İşte Montfaucon.

1328'den kalma bu korkunç darağacı XV yüzyılın sonunda artık oldukça köhneleşmişti. Kalaslar kurt yeniği içinde, zincirler paslı, sütunlar küften yemyeşil. Kesme taban taşları ek yerlerinden yarılmıştı, artık ayak basılmayan bu sahanlıkta otlar bitmiş

(*) Çok büyük bir taşın çevresine çember biçiminde yerleştirilen büyük taşlardan bir anıt. (Ç.n.)

ti. Bu anıtın gökyüzüne vuran korkunç bir görüşü vardı; özellikle gece, bu beyaz kafataslarının üzerine hafifçe ayışığı vurunca, ya da akşam rüzgârı zincirlerle iskeletleri titretip bütün bunları karanlığın içinde kımıldatınca bu görüntü pek korkunçtu. Bu darağacının orada bulunması, bütün o çevrenin uğursuz yerler haline gelmesine yetmişti.

İğrenç yapıya temel işi gören taş kütlenin içi oyuktu. Oraya, bozulmuş bir eski demir parmaklıkla kapanan geniş bir mahzen yapılmıştı, içine yalnız Montfaucon zincirlerinden çözülen insan artıkları değil, Paris'in bütün öteki darağaçlarında idam edilen zavallıların hepsinin ölüsü atılırdı. Bunca insan ölüsüyle bunca suçun birlikte çürüdüğü bu ölü mahzeni ne bu dünyanın pek çok uluları, pek çok da masum kişisi, Montfaucon'un siftahını yapan ve âdil kişi olan Enguerrand De Marigni'den oranın son yolcusu ve gene bir âdil kişi olan Amiral Coligni'ye kadar birçok kişinin kemikleri birbiri ardından oraya getirildiler.

Quasimodo'nun esrarlı kayboluşuna gelince, bula bildiğimiz şunlardır:

Bu hikâyeyi sonuçlandıran olaylardan, yaklaşık olarak iki yıl, ya da onsekiz ay sonra, Montfaucon mahzeninden Geyik Olivier'nin ölüsünü almaya geldiler. Olivier iki gün önce asılmıştı; sonradan VIII. Charles onun Saint-Laurent'a, yani daha iyi bir yere gömülmesi lütfunu ihsan etmişti. Gelenler, bütün bu iğrenç iskeletler arasında, birinin öbürüne garip bir şekilde sarılmış olduğu iki iskelet buldular. Bu iki iskeletten bir kadına ait olan birinde, eskiden beyaz olan bir kumaştan hâlâ birkaç elbise parçası duruyordu; boynunda tespihağacı tohumlarından bir gerdanlık vardı, gerdanlığın ucunda da, yeşil boncuklarla süslü, açık, içi boş bir kese sallanıyordu. Bunlar o kadar değersiz şeylerdi ki, besbelli, cellât onları almak istememişti. Bu iskelete sıkı sıkı sarılan öbür iskelet bir erkekti. Belkemiğinin çarpık, başının kürek

kemikleri içinde, bir bacağıının da ötekinden daha kısa olduğu görülüyordu. Boyun omurlarında hiçbir kopma yoktu; belliydi ki adam asılmamıştı. Demek ki iskeletin ait olduğu adam buraya gelmiş, orada ölmüştü. Kollarıyla sıkı sıkı sarıldığı iskeletten onu ayırmak istedikleri vakit toz halinde döküldü.

SOSYAL YAYINLAR ● BİLGE PAZARLAMA

DÜNYA KLASİKLERİ DİZİSİ
ÇIKAN KİTAPLAR

1. DURGUN DON
MİHAİL SOLOHOV
Çevirenler: Mete Ergin Gani Yener
2. OBLOMOV
İVAN GONÇAROV
Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu - Erol Güney
3. ÖLÜ CANLAR
NİKOLAY GOGOL
Çeviren: Melih Cevdet Anday
4. DİRİLİŞ
LEV TOLSTOY
Çeviren: Nesrin Altınova
5. NOTRE DAMEDE PARIS
VİCTOR HUGO

VICTOR HUGO
(1802-1885)

Notre-Dame de Paris hayal gücünün ve fantezinin yapıtıdır. Bu yapıtın beslendiği kaynaklar, zaman zaman sel haline gelen, zaman zaman görkemle akan bu rüya nehrini devleştiren yan kollardan başka birşey değildir. Romanın hakiki kaynağı ise, romancının kendi doğası, hayalinin inanılmaz kudreti, olağan-üstü belleği ve kelimeler için duyduğu şehevî zevktir, o kelimeler ki kendisini doğrudan doğruya eşyanın ruhuna götürür.